

ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΓΕΩΡΓΙΑΣ Π. ΚΟΥΛΙΚΟΥΡΔΗ

ΓΙΑ ΤΗΝ Γ΄ ΤΑΞΗ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1977

ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΔΕΛΛΗΓΟΥΡΑΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ

τ/τ

ΝΕΩΤΕΡΗ

ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

από τον 17ο α. μ. Χ. ως σήμερα

Τα τμήματα της Γενικής

Με απόφαση της Έλληνικής Κυβερνήσεως τά δι-
δακτικά βιβλία του Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυ-
κείου τυπώνονται από τον Όργανισμό Έκδόσεως
Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Με τη βοήθεια της Ελληνικής Κυβέρνησης
έχουν εκδοθεί και άλλες Γραμμές και
έτσι πιστεύεται ότι οι Οργανισμοί
έχουν ήδη και τον δικό τους ΔΕΛΤΑΝ.

ΓΕΩΡΓΙΑΣ Π. ΚΟΥΛΙΚΟΥΡΔΗ

ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

από τον 15ο αί. μ.Χ. ως σήμερα

Γιά την Γ' τάξη του Γυμνασίου

ΑΘΗΝΑ 1977

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

002
ΚΛΣ
ΣΤ2Β
1037

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΚΟΥΛΙΟΥΡΔΗΣ

ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΡΩΤΗ ΣΕΙΡΑ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΤΟΜΟΣ Β΄

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΑΘΗΝΑ 1977

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι δύσκολο νά χωριστεί σέ περιόδους ή ιστορία, γιατί εἶναι ή μελέτη τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητας, πού ἔχει ἐνότητα καί συνέχεια· γιά λόγους ὅμως καθαρά τεχνικούς δεχόμεστε ἐδῶ τήν ἀποψη ὅτι ή ιστορία τῶν νεώτερων χρόνων ἀρχίζει ἀπό τόν 15ο αἰ. μ.χ. καί φτάνει ὡς σήμερα, μέ ἐνδιάμεσο μεγάλο σταθμό τῆ γαλλική ἐπανάσταση. Ἡ ἐποχή μας, ἀπό τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο καί ὕστερα, ἴσως θά ἀποτελέσει ἀργότερα ἕναν ἄλλο μεγάλο σταθμό.

Ὁ 15ος αἰ. βέβαια, σά σημεῖο ἀπό ὅπου ἀρχίζομε τούς νεώτερους χρόνους, ἔχει κάποια συμβατικότητα, ἐπειδή οἱ πολιτιστικές μεταβολές, πού διαμόρφωσαν τή νεώτερη Εὐρώπη, εἶχαν ἀρχίσει πολύ πρωύτερα· στήν ἐποχή αὐτή ὅμως ἐγιναν δύο πολύ σημαντικά γεγονότα, ἀπό αὐτά πού ὀνομάζομε ἱστορικούς σταθμούς: εἶναι ή **ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης (1453)** καί ή **ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικής (1492)**.

Γιά μᾶς τούς Ἕλληνες ή ἄλωση εἶναι ἕνα γεγονός βαθύτατα τραγικό· ή βυζαντινή αὐτοκρατορία διαλύθηκε καί ὁ ἑλληνισμός, πού εἶχε ὡς τότε τήν πολιτική καί πνευματική ἡγεσία τοῦ κόσμου, ὑποχρεώθηκε νά περάσει ἀπό μιά περίοδο σκληρῆς σκλαβιάς, κάπου τετρακόσια χρόνια, γεγονός πού ἐπηρέασε βαθύτατα τήν πολιτιστική του ἐξέλιξη. Γιά τή δυτική Εὐρώπη ὅμως ή ἄλωση ἔχει διαφορετική σημασία: Καθώς μέ τήν τουρκική ἐπέκταση στήν ἀνατολική Μεσόγειο ἔπесαν σέ ἀφάνεια οἱ λαοί πού εἶχαν διαμορφώσει τούς ἀρχαίους πολιτισμούς, ή πολιτική καί οἰκονομική δραστηριότητα μεταφέρθηκε στή δυτική Εὐρώπη. Ἀναζητήθηκαν τότε καί ἀνακαλύφθηκαν νέοι δρόμοι πρὸς τίς χῶρες τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς, ἐγινε γνωστή ή ἀμερικανική ἠπειρος, ἀναπτύχθηκε τό ἐμπόριο καί ή βιοτεχνία, ἐνισχύθηκε ή ἀστική τάξη. Παράλληλα καλλιεργήθηκαν τά γράμματα, οἱ τέχνες, οἱ ἐπιστῆμες. Οἱ βυζαντινοί λόγιοι, πρόσφυγες τώρα στή Δύση, ἔφεραν τήν Εὐρώπη σέ ἀμεση ἐπαφή μέ τήν ἀρχαία ἐλληνική παράδοση. Μποροῦμε νά πούμε ὅτι ἀπό τότε πῆρε τήν ὀριστική του μορφή καί ἄρχισε νά ἐξελίσσεται ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός.

Ἐναρξη καί ὄρια τῆς νεώτερης ιστορίας

Ὁ 15ος αἰ. ὡς ἱστορικός σταθμός

Ἡ ἄλωση γιά τόν ἑλληνισμό καί τή Δ. Εὐρώπη

Στοιχεία του
Ευρωπαϊκού
πολιτισμού

‘Ο πολιτισμός αυτός έχει τις ρίζες του, όπως είναι φυσικό, στην παράδοση των Ευρωπαϊκών λαών, και αυτό του δίνει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του, βασίστηκε όμως στον έλληνορωμαϊκό και στο βυζαντινό πολιτισμό. ‘Από την αρχαία Ελλάδα πήρε την πίστη στην άξια και στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου, τις καλλιτεχνικές και πολιτικές αντιλήψεις, την αγάπη στην ελευθερία και στην επιστήμη, την έμπιστοσύνη στη δύναμη του ανθρώπινου μυαλού, στη σημασία της παιδείας. ‘Από τη Ρώμη διδόχτηκε την οργάνωση και το δίκαιο. ‘Από το Βυζάντιο πολλοί από τους Ευρωπαϊκούς λαούς πήραν τη θρησκεία και τα πρώτα στοιχεία πολιτισμού και όλοι απ’ αυτό γνώρισαν ουσιαστικά τον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Τα στοιχεία αυτά έδωσαν στο νεώτερο Ευρωπαϊκό πολιτισμό τον ανθρωποκρατικό χαρακτήρα, που αποτελεί και το πιο βασικό του γνώρισμα.

Χαρακτηριστικά της
νεώτερης Ιστορίας

Γεωγραφική έκταση

‘Ένα από τα χαρακτηριστικά της νεώτερης ιστορίας είναι πώς η **δράση του ανθρώπου απλώθηκε σε μεγάλη έκταση**: Μέ τις μεγάλες μεταναστεύσεις του 5ου αι. μ.χ. ολόκληρη ή Ευρωπαϊκή ήπειρος μπήκε στη σκηνή της Ιστορίας· με τις ανακαλύψεις οι Ευρωπαίοι έξακριβώσαν το μέγεθος και το σχήμα της γης και ως ένα σημείο το περίγραμμα των ηπείρων· με την άποικιακή εξάπλωση γνώρισαν από κοντά την Άσια, την Άφρική και την Άμερική και ήρθαν σε άμεση έπαφή με τους πρωτόγονους λαούς, αλλά και με τους πανάρχαιους πολιτισμούς· από τον 19ο αι. η ιστορική δράση απλώθηκε σ’ όλη τη γη και σήμερα πάμε να ξεπεράσουμε τα σύνορα του πλανήτη. Αυτή η έκταση δίνει στη νεώτερη Ιστορία ένα σύνθετο χαρακτήρα, γιατί είναι πλήθος τά κράτη που συνεργάζονται ή συγκρούονται και είναι παγκόσμια και πολύπλοκα τά συμφέροντα και οι προοπτικές τους.

‘Επιστήμη
τεχνική

‘Άλλο χαρακτηριστικό της νεώτερης ιστορίας είναι η μεγάλη **ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνικής**, που άρχισε στη Δ. Ευρώπη από την αναγέννηση και συνεχίζεται με όλο και επιταχυνόμενο ρυθμό. ‘Ο σύγχρονος άνθρωπος επιδιώκει ν’ αξιοποιήσει στον ύπερτατο βαθμό το φυσικό πλούτο του πλανήτη μας. Σκοπός είναι ν’ αντιμετωπιστούν οι ανάγκες που δημιουργεί ή όλο και μεγαλύτερη αύξηση του πληθυσμού της γης και νά ανεβεί τό βιοτικό επίπεδο κάθε κράτους και της ανθρωπότητας γενικά. Φυσικά δέ λείπει και η άπληστία γιά όλο και μεγαλύτερο πλούτο και δύναμη.

Γνώσεις

‘Η σημασία που έχει η επιστημονική και τεχνική ανάπτυξη γιά την πρόοδο και την ισχύ ενός κράτους, έστρεψε την προσοχή των μεγάλων δυνάμεων στην αρχή, αλλά και των άλλων κρατών αργότερα, στην αξιοποίηση και του πνευματικού τους πλούτου, που είναι τό ανθρώπινο μυαλό και οι ανθρώπινες δυνατότητες. ‘Έτσι δόθηκε και δίνεται όλο και μεγαλύτερη σημασία στην **οργάνωση της παιδείας** και στό σωστό επαγγελματικό προσανατολισμό. ‘Έγινε σιγά σιγά κοινή συνείδηση πώς καμιά ικανότητα δέν πρέπει νά πηγαίνει χαμένη· πώς μέ κάθε άτομο που χάνεται, που δέν αξιοποιείται όσο θά έ-

πρεπε τό σύνολο φτωχαίνει· πώς ή ίκανότητα καί ή άξια άποτελοϋν πολύτιμο έθνικό κεφάλαιο.

Σήμερα δέ θά μάς ίκανοποιούσε πιά οϋτε ή έννοια «άξιοποίηση», πού είναι κάτι ψυχρό καί μηχανικό. 'Η πικρή πείρα τής έποχής μας, όπου ένας άπάνθρωπος ώφελιμισμός κινδυνεύει νά καταστρέψει τά πάντα, μάς έχει πείσει ότι ό άνθρωπος χρειάζεται άληθινή παιδεία, δηλαδή καί γνώση καί ανθρωπιά καί βαθύτερη καλλιέργεια, γιά νά μπορεί νά ζει, όχι εις βάρος τών άλλων, αλλά μαζί με τούς άλλους.

'Η μελέτη τής ιστορίας, είδικά τών νεωτέρων χρόνων, βοηθεϊ νά καταλάβει κανείς κάπως τούς πολύπλοκους μηχανισμούς τών σχέσεων καί τών αντιθέσεων τών κρατῶν καί νά συνειδητοποιήσει τήν ανάγκη τής παγκόσμιας συνεργασίας. Μέ τήν έναρξη τών νέων χρόνων καί τήν έθνική διαφοροποίηση τών λαῶν σχηματίστηκαν στήν Εϋρώπη πολλά κράτη μέ άλληλοσυγκρουόμενες τάσεις καί συμφέροντα. Αϋτές οι συγκρούσεις όδήγησαν στους δύο παγκόσμιους πολέμους τής έποχής μας, πού έφεραν φοβερές καταστροφές καί τρομακτικές άπώλειες — πάνω από πενήντα εκατομμύρια ήταν οι νεκροί — καί δέν έλυσαν κανένα πρόβλημα. 'Ίσα 'Ίσα δημιούργησαν καινούρια προβλήματα, πολύ μεγαλύτερα: 'Η έξαρση τής βίας, πού είναι ένα από τά κατάλοιπα του πολέμου· οι διεθνείς αντιθέσεις· οι τοπικοί πόλεμοι· ή τραγική κατάσταση τών υπανάπτυκτων λαῶν· ή μεγάλη αύξηση του πληθυσμού τής γῆς· ή μόλυνση του περιβάλλοντος· οι άρρώστιες πού δέν μπορούν άκόμα νά νικηθοϋν. 'Όλα αϋτά καί πληθος άλλα μεγάλα προβλήματα κάνουν σιγά σιγά συνειδητό σέ όλους ότι ή ανθρωπότητα θά είναι δύσκολο νά έπιζήσει, χωρίς τήν άρμονική καί ισότιμη συνεργασία κρατῶν καί λαῶν, μιά συνεργασία στηριγμένη στήν άμοιβαία κατανόηση καί άγάπη, μέ σκοπό τήν ειρηνική πρόοδο.

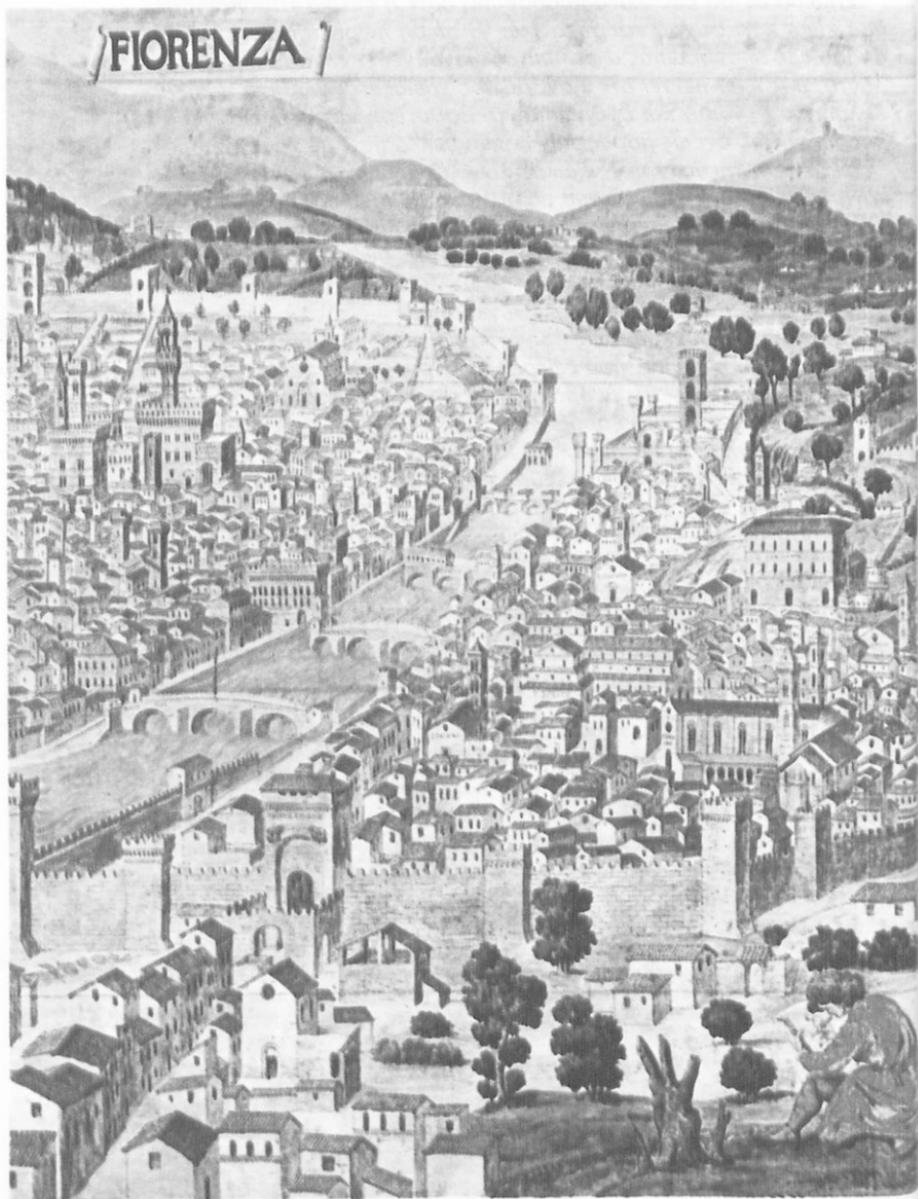
Σύγχρονα
πρόβλήματα

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Σέ πόσες περιόδους χωρίζεται ή παγκόσμια Ιστορία, από πότε αρχίζει ή ιστορία τών νεωτέρων χρόνων καί σέ πόσες περιόδους μπορούμε νά τήν υποδιαιρέσουμε;
2. Ποιά είναι ή σημασία τής άλωσης τής Κωνσταντινούπολης γιά τόν έλληνισμό καί ποιά γιά τή Δ. Εϋρώπη;
3. 'Από ποιά στοιχεία διαμορφώθηκε ό νεώτερος εϋρωπαϊκός πολιτισμός;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιά γεγονότα μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε Ιστορικούς σταθμούς καί γιά ποιά λόγο; Μπορούμε νά διακρίνομε τέτοια γεγονότα στή νεώτερη Ιστορία;
2. Ποιά είναι τά μεγάλα προβλήματα τής σύγχρονης έποχής; Πώς βλέπομε τήν έποχή μας;

ΑΠΟ ΤΟ 15ο ΑΙΩΝΑ Μ.Χ. ΩΣ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΤΗΣ ΒΕΣΤΦΑΛΙΑΣ (1648)

ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ. ΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕ- ΡΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ

Ἡ μεσαιωνική εὐρωπαϊκὴ ἱστορία (476 — 1492 μ.χ.) ἀρχίζει μὲ τίς μεγάλες μεταναστεύσεις τοῦ 5ου αἰ. μ.χ. δηλαδή μὲ τὴ μετακίνηση τῶν γερμανικῶν φυλῶν — ἐξ αἰτίας τῆς ἐπίδρομῆς τῶν Οὐννων — πρὸς τὴ δυτικὴ Εὐρώπη, ὅπου τελικὰ ἐγκαταστάθηκαν, διαλύοντας τὸ Δ. ρωμαϊκὸ κράτος· στὴν ἀνατολικὴ Εὐρώπη ἔμειναν οἱ σλαβικὲς φυλές. Ἔτσι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἡπειρος πῆρε τὴν ἐθνολογικὴ μορφή πού ἔχει ὡς σήμερα. Πολλές ἀπὸ τίς γερμανικὲς αὐτές φυλές ἦταν ἀκόμα τὸν 5ο αἰ. εἰδωλολατρικές· ἄλλες εἶχαν πάρει ἀπὸ τὸ Βυζάντιο τὰ στοιχεῖα πολιτισμοῦ, τὴ θρησκεία, τὸ ἀλφάβητο καὶ τὸ πρῶτο τους γραπτὸ μνημεῖο, τὴν Ἁγία Γραφή.

Ἡ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ χωρίζεται συνήθως σὲ παλαιότερη (5ος — 9ος αἰ. μ.χ.) καὶ σὲ νεώτερη (9ος — 15ος αἰ. μ.χ.) καὶ ἔχει μιά πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ὀργάνωση πού ὀφείλεται εἴτε στὴν κατάρκτηση, εἴτε στὴν παράδοση τῶν γερμανικῶν λαῶν καὶ τὸν πολιτισμὸ τῶν παλαιότερων εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν, ἢ καὶ σὲ καταστάσεις πού εἶχαν διαμορφωθεῖ στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία πρὶν ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. μ.χ. Τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ χαρακτηρίζουν σὲ γενικὲς γραμμές:

1) Τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα, συνέπεια τῆς κατάρκτησης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀδυναμίας τῶν κατακτητῶν νὰ ὀργανώσουν μεγάλα κράτη. Ἔτσι ἡ Εὐρώπη χωρίστηκε σὲ μικρὰ κρατίδια, πού τὰ κυβερνοῦσαν οἱ γαιοκτῆμονες φεουδάρχες. Ἦταν ὑποτελεῖς ὁ ἕνας στὸν ἄλλο καὶ σχηματίζαν μιά ἱεραρχικὴ κλίμακα μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ βασιλιά, πού ἦταν ἐπικυρίαρχος· εἰσέπραττε φόρους, ἔπαιρνε στρατὸ ἀπὸ τοὺς φεουδάρχες, ὅποτε τὸν χρειαζόταν, ἀλλὰ δὲν ἐπενέβαινε στὰ ἐσωτερικὰ τῶν κρατιδίων (φέουδων,) πού εἶχε τὸ καθένα τοὺς δικούς του νόμους, τὴ φορολογία, τὸ νόμισμα καὶ τὴ διοίκησή του. Πολύ συχνοὶ στὸ μεσαίωνα ἦταν οἱ πόλεμοι μεταξὺ τῶν φεουδαρχῶν. Τὸ φέουδο δὲν ἦταν κληρονομικὸ· τὸ παραχωροῦσε κάθε φορὰ ὁ βασιλιάς, συνήθιζε ὅμως νὰ τὸ δίνει στὸν πρωτότοκο γιὸ τοῦ προηγούμενου φεουδάρχη. Τὸ φέουδο δὲν ἔπρεπε νὰ μοιράζεται.

2) Ἄγροτικὴ οἰκονομία. Μεγάλῃ ἰδιοκτησία: ἡ στροφὴ πρὸς τὴ γεωργικὴ οἰκονομία καὶ ἡ ἐνίσχυση τῆς μεγάλῃ ἰδιοκτησίας εἶχε ἐκ-

Μεσαιωνικὴ ἐποχὴ.
Χρονικὰ ὄρια

Χαρακτηριστικὰ.
Φεουδαρχία

Ἄγροτικὴ οἰκονομία

δηλωθεῖ στό Δ. ρωμαϊκό κράτος ἀρκετά πρὶν ἀπὸ τὶς μεγάλες μεταναστεύσεις. Μὲ τὴν κάθοδο τῶν γερμανικῶν φυλῶν τὸ φαινόμενο ὀλοκληρώθηκε. Στὸ μεσαίωνα οἱ φεουδάρχες εὐγενεῖς ἦταν οἱ κύριοι τῆς γῆς καὶ οἱ χωρικοὶ καλλιεργοῦσαν τὰ κτήματα σὰ δουλοπάριοκοι. Οἱ πόλεμοι οἱ ἐπιδημίες καὶ οἱ καταστροφές, μείωναν τὸν πληθυσμό, πού γενικά εἶχε μετατοπιστεῖ στὴν ὕπαιθρο. Οἱ ρωμαϊκοὶ δρόμοι ἔκλεισαν, ἡ συγκοινωνία περιορίστηκε. Οἱ πόλεις, ὅσες δὲν εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ καὶ ἐρημωθεῖ, ἔμειναν μὲ λίγους κατοίκους, ἦταν ὀχυρωμένες, εἶχαν δρόμους στενοῦς καὶ σπίτια κλειστά, ψηλά καὶ ἀνθυγιεινά. Ἡ βιοτεχνία περιορίστηκε στό ἐλάχιστο, ἀφοῦ ἡ ἀγοραστική ἱκανότητα τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ ἀπέκλειε σχεδὸν κάθε ζήτηση, καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν οἰκοτεχνία. Ἐνταλλαγές, πὶο πολὺ σέ εἶδος, γίνονταν στὰ μεγάλα ἐμποροπανηγύρια ὅπου μαζεύονταν οἱ κάτοικοι τῶν γύρω χωριῶν. Χρήματα κυκλοφοροῦσαν ἐλάχιστα καὶ μικρῆς ἀξίας. Κάθε κράτος φρόντιζε νὰ ἐμποδίζει τὴν ἐξαγωγή, ἰδίως δημητριακῶν, ὥστε ν' ἀποφεύγονται οἱ λιμοί, καὶ περιορίζε τὴν εἰσαγωγή γιὰ νὰ προστατεύει τὰ προϊόντα τῶν ντόπιων γαιοκτημόνων. Τὸ πρόγραμμά τους ἦταν ἡ αὐτάρκεια. Ἔτσι ἡ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ, ἰδιαίτερα ἡ παλαιότερη, χαρακτηρίζεται γενικά ἀπὸ τὴν κλειστὴ οἰκονομία καὶ τὴν στατικότητα.

Τὸ μεγάλο παγκόσμιο ἐμπόριο (πρῶτες ὕλες, ἄλλα προϊόντα καὶ προπάντων εἶδη πολυτελείας πού ζητοῦσαν οἱ εὐγενεῖς καὶ ὁ ἀνώτερος κλῆρος) τὸ ἀσκοῦσαν οἱ Βυζαντινοί, ἀργότερα καὶ οἱ Ἄραβες. Μετέφεραν τὰ προϊόντα ἀπὸ τὰ λιμάνια τῆς Ἀνατολῆς στὰ Βαλκάνια καὶ τὴ Β. Ἰταλία καὶ ἀπὸ κεῖ μὲ караβάνια τὰ διοχέτευαν στὶς εὐρωπαϊκὲς χῶρες. Τὰ λιμάνια αὐτὰ καὶ οἱ σταθμοὶ τῶν караβανίων ἦταν φυσικό νὰ ἔχουν μεγαλύτερη κίνηση. Ἐκεῖ δημιουργήθηκαν σιγὰ σιγὰ οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὶς νεώτερες μεταβολές.

Διάρθρωση κοινωνίας
σέ τάξεις

3) Διάρθρωση τῆς κοινωνίας σέ τάξεις: ἡ κατάκτηση τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἀπὸ τὶς γερμανικὲς φυλές προκάλεσε αὐτόματα ἕνα κοινωνικό διαχωρισμό τοῦ πληθυσμοῦ σέ κατακτητὲς καὶ κατακτημένους, ἐλεύθερους καὶ δούλους. Στὸ μεσαίωνα οἱ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθήκες καὶ ἡ ἐπικράτηση τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας σταθεροποίησαν τὸ χωρισμό τῆς κοινωνίας σέ τρεῖς τάξεις πού ἦταν:

εὐγενεῖς

α) Οἱ ΕΥΓΕΝΕΙΣ, δηλαδή οἱ φεουδάρχες γαιοκτήμονες καὶ οἱ ἀπόγονοί τους. Ἐπειδὴ, ὅπως εἶδαμε πὶο πάνω, ἔπαιρνε τὸ φέουδο ὁ πρωτότοκος γιός, δὲν ἦταν ὅλοι εὐγενεῖς πλούσιοι ἢ ἰδιοκτῆτες γῆς. Δημιουργήθηκαν ὁμως ἀργότερα γι' αὐτοὺς καὶ ἄλλες εὐκαιρίες, ὅπως ἦταν τὰ ἀνώτερα ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα (πού τὰ ἔπαιρναν σχεδὸν ἀποκλειστικά οἱ δεῦτεροι γιοὶ τῶν φεουδαρχῶν) ἢ διάφορα κλειστά ἐπαγγέλματα, ὅπως οἱ ἀνώτερες θέσεις στό στρατό, στὴ διοίκηση, τὴ διπλωματία καὶ τὴ δικαιοσύνη. Οἱ εὐγενεῖς, ἄσχετα μὲ

τήν οικονομική τους κατάσταση, ήταν όλοι προνομιοῦχοι: δέν πλήρωναν φόρους καί δικάζονταν μέ ἐπιεικέστερους νόμους. Έτσι ἐπικράτησαν στή Δ. Εὐρώπη δύο μέτρα καί δύο νομοθεσίες.

Οἱ εὐγενεῖς περνοῦσαν τή ζωή τους μέ τίς γιορτές, τούς ἀγώνες καί τόν πόλεμο. Σιγά σιγά δημιούργησαν ἕνα πρωτόκολλο συμπεριφοράς: Ὁ γενναῖος καί εὐγενικός ἰππότης ἦταν τό ἰδανικό τους πρότυπο.

β) Ο ΚΛΗΡΟΣ: ἡ συνθήκη νά γίνονται οἱ εὐγενεῖς ἐπίσκοποι καί ἡγούμενοι μοναστηριῶν γιά νά παίρνουν τά ἐκκλησιαστικά φέουδα, χῶρισε καί τόν κληρο σέ τάξεις καί δημιούργησε ἕνα χάσμα ἀνάμεσα στόν ἀνώτερο καί τόν κατώτερο. Πολλοί ἀπό τούς εὐγενεῖς — κληρικούς δέν εἶχαν καμιά θρησκευτική κλίση καί πολλοί ἀπό τούς κατώτερους ἦταν ἀγράμματοι καί θρησκόληπτοι. Αυτό προκάλεσε ἀντιθέσεις στήν καθολική ἐκκλησία.

γ) Η ΤΡΙΤΗ ΤΑΞΗ, δηλαδή ὁ λαός, πού ἀποτελοῦσε καί τό μεγαλύτερο ποσοστό τοῦ πληθυσμοῦ κάθε χώρας. Στήν παλαιότερη μεσαιωνική ἐποχή τήν τρίτη τάξη ἀποτελοῦσαν κατά τό μεγαλύτερο ποσοστό ἀκτήμονες γεωργοί — πολλοί δουλοπάροικοι — καί λίγοι μικροτεχνίτες. Στερημένοι ἀπό κάθε προνόμιο ἀντιμετωπιζόνταν σκληρά ἀπό τό νόμο, δούλευαν πολύ, κέρδιζαν ἐλάχιστα καί φορολογοῦνταν βαριά. Ἡ δουλοπαροικία σταθεροποιήθηκε, γιατί ἦταν ἡ συνείπεια τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας. Οἱ γαιοκτήμονες, σέ μιά ἐποχή πού δέν ὑπῆρχαν γεωργικές μηχανές, χρειάζονταν ἄφθονα καί φτηνά χέρια γιά τήν καλλιέργεια τῶν μεγάλων χτημάτων. Οἱ χωρικοί πάλι δέν εἶχαν καμιά δυνατότητα νά ἀλλάξουν τήν τύχη τους, ἀκόμα καί ἂν κατόρθωναν νά φύγουν ἀπό τό χτῆμα πού καλλιεργοῦσαν. Προτιμοῦσαν λοιπόν στήν πρώτη μεσαιωνική περίοδο τό ἐλάχιστο, ἀλλά σταθερό εἰσόδημα καί τήν κάποια ἀσφάλεια, πού τούς ἔδινε ὁ φεουδάρχης, ἀπό τήν ἀβέβαιη τύχη. Ὅσο οἱ συνθηκες τῆς ζωῆς δέν ἀλλάζαν, τό φεουδαρχικό αὐτό σύστημα λειτουργοῦσε ἀδιάτάρακτα.

4) Ἡ μεγάλη ἐνίσχυση τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ὅπως γίνεται μετά ἀπό κάθε κατάκτηση, ἔτσι καί μετά τή διάλυση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ἐκκλησία, πού διατήρησε τήν ἐνότητά της, συγκέντρωσε γύρω της τούς ὑπόδουλους λαούς. Στήν ἀρχή ὄλοι εἶχαν κάποιες ἐλπίδες γιά ἀπελευθέρωση καί στράφηκαν πρὸς τό Βυζάντιο (ἡ ἐξωτερική πολιτική καί οἱ πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ σχετίζονται μέ αὐτές τίς ἐλπίδες). Μέ τό πέρασμα ὁμως τῶν αἰώνων οἱ προσδοκίες αὐτές ἀποδείχτηκαν μάταιες καί ἡ παπική ἐκκλησία στράφηκε πρὸς τίς γερμανικές φυλές καί συμφιλίωθηκε μαζί τους, ἰδίως ἀπό τήν ἐποχή πού οἱ Φράγκοι, ἀργότερα καί οἱ ἄλλοι γερμανικοί λαοί, ἐγκατέλειψαν τήν εἰδωλολατρεία ἢ τόν ἀρειανισμό καί ἐ-

κληρος

τρίτη τάξη

Ενίσχυση ἐκκλησίας

νώθηκαν με τη ρωμαϊκή εκκλησία. Έτσι (μετά τόν 8ο αί. μ.Χ.) τό πατριαρχείο τής Ρώμης απέκτησε τεράστιο κύρος.

Ἡ ἐκκλησία εἶχε κληρονομήσει ἀπό τό ρωμαϊκό κράτος τή συγκεντρωτική γραφειοκρατική ὀργάνωση. Σέ μιά ἐποχή λοιπόν πού οἱ κοσμικοί ἡγεμόνες ἦταν ἀπλῶς ἐπικυρίαρχοι, ὁ πάπας μποροῦσε νά ἀσκεῖ μιά τεράστια ὑπερεθνική ἐξουσία πολιτική καί πνευματική σ' ὅλη τήν Εὐρώπη. Ἡ ἐκκλησία διατήρησε τή λατινική γλῶσσα καί φρόντιζε ἀποκλειστικά γιά τήν παιδεία, τήν κοινωνική πρόνοια, καί γιά κάθε πνευματική κίνηση. Ἡ τέχνη ἦταν στούς μεσαιωνικούς χρόνους σχεδόν ἀποκλειστικά θρησκευτική. Ἡ μεγάλη αὐτή δύναμη καί ἐπιρροή τής καθολικῆς ἐκκλησίας ἔδωσε στήν ἐποχή ἕνα ἐντονο θεοκρατικό χαρακτήρα.

Οἱ συνθήκες τής ζωῆς στή μεσαιωνική κοινωνία

Ἡ μεσαιωνική κοινωνία γενικά διαφέρει ἀπό τίς σύγχρονες. Πλησιάζει πρὸς τήν ὀργάνωση τῶν ἀρχαίων ἀνατολικῶν λαῶν. Κοινωνικά καί οἰκονομικά δέν ὑπῆρχε διαβάθμιση ἀνάμεσα στό μεγάλο πλοῦτο καί στήν ἐξαθλίωση. Δέν ὑπῆρχε μεσαία τάξη. Δέν ὑπῆρχε ἀκόμα αὐθύπαρκτο καί ἀνεξάρτητο ἄτομο. Ὁ ἄνθρωπος γεννιόταν καί ἀνῆκε σέ κάποια κοινωνική ἢ ἐπαγγελματική ὁμάδα. Αὐτή ρυθμιζε τή ζωή καί τή συμπεριφορά του. Οἱ προσωπικές του ἱκανότητες ἐπαιζαν ἐλάχιστο ἢ κανένα ρόλο καί ἦταν ἀδύνατο ν' ἀλλάξουν τίς συνθηκὲς τής ζωῆς του πού καθορίζονταν ἀποκλειστικά ἀπό τή γέννησή του.

Ἰδιαίτερα δύσκολη ἦταν ἡ κατάσταση γιά τήν τρίτη τάξη. Ἡ ἀγραμματοσύνη, οἱ θλιβερές συνθηκὲς τής ζωῆς, οἱ ἐπιδημίες, ἡ στέρξη ἀπό κάθε ἀνθρώπινο δικαίωμα, βύθιζαν τοὺς ἀνθρώπους στό φόβο, στήν ἀνασφάλεια καί τή δεισιδαιμονία.

Σημασία τής μεσαιωνικῆς ἐποχῆς

Παρ' ὅλα αὐτά ὁ μεσαίωνας, περισσότερο στήν πρώτη περίοδο, δέ στάθηκε μιά νεκρή, ὀλότελα στατική ἐποχή, ὅπως τή φαντάστηκαν οἱ παλαιότεροι ἱστορικοί. Κατά τή διάρκειά του δημιουργήθηκαν οἱ προϋποθέσεις καί ἔγιναν οἱ μεταβολές πού ὀδήγησαν στοὺς νέους χρόνους. Ἦδη στήν πρώτη μεσαιωνική περίοδο σημαντικός σταθμὸς στάθηκε ἡ **ἵδρυση τῆς Ἁγίας Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Φραγκικοῦ ἔθνους** ἀπὸ τόν Κάρολο τό Μεγάλο (800 μ.χ.), δηλαδή ἡ πρώτη προσπάθεια στή Δύση γιά εὐρύτερη κρατική ὀργάνωση, κατὰ τό βυζαντινὸ πρότυπο. Ὁ Κάρολος ὑποστήριξε τὰ γράμματα καί τίς τέχνες· τότε διαμορφώθηκε ὁ ρομανικός ρυθμὸς.

Αὐτοκρατορία Καρόλου Μεγάλου (9ος αἰ.)

Τήν ἴδια περίπου ἐποχή ἀπὸ τή βιολογική ἀνάμειξη τῶν παλιῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν μέ τίς γερμανικὲς φυλές, πού εἶχε στό μεταξύ συντελεστεῖ, ἀρχίζαν νά ξεχωρίζουν ἐθνολογικά οἱ νεώτεροι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ καί νά διαμορφώνονται οἱ εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες. Ἡ ἀνάμειξη αὐτή, πού ἐνίσχυσε καί ἀνανέωσε βιολογικά τήν Εὐρώπη εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ ἱστορικά φαινόμενα στήν παλαιότερη μεσαιωνική περίοδο.

Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Καρόλου δέν ἐξῆσε πολὺ. Λίγο ἀργότερα ὁμως, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10οῦ αἰ., σχηματίστηκε ἡ **Ἁγία Ρωμαϊκὴ Αὐ-**

τοκρατορία του Γερμανικού Έθνους, πού περιέλαβε εκτός από τις γερμανικές και ένα μέρος από τις Ιταλικές χώρες. Ο γερμανικός αυτός αυτοκρατορικός θεσμός αποδείχτηκε ισχυρότερος και διατηρήθηκε στη Γερμανία ως το 19ο αί. Έτσι δίπλα στη θρησκευτικοπολιτική υπερεθνική εξουσία του πάπα δημιουργήθηκε μια δεύτερη πολιτική υπερεθνική εξουσία, του αυτοκράτορα. Αργότερα οι δυο αυτές εξουσίες συγκρούστηκαν, επειδή και οι δυο διεκδικούσαν το δικαίωμα της εκλογής και του διορισμού των επισκόπων, πού ήταν μαζί και φεουδάρχες στα εκκλησιαστικά φέουδα. Με τη σύγκρουση αυτή (έριδα περιβολής 1076 – 1250) και οι δύο αυτοί υπερεθνικοί θεσμοί εξασθένησαν.

Γερμανική
αυτοκρατορία (10ος
αί.)

Στη δεύτερη μεσαιωνική περίοδο έγιναν πολλές και σημαντικές μεταβολές. Πρώτος μεγάλος σταθμός, οι **σταυροφορίες**, έφεραν τους ευρωπαϊκούς λαούς σε άμεση επαφή με τον πολιτισμό και τη ζωή της Ανατολής και εξασθένησαν τη φεουδαρχία.

Σταυροφορίες

Από τις αρχές του 11ου αί. ιδρύθηκαν τα πρώτα **πανεπιστήμια**, όπου διδάσκονταν οι επιστήμες, ύποταγμένες όμως στις θεολογικές αντίληψεις.

Πόλεις

Με το πέρασμα των αιώνων τα λιμάνια και οι συγκοινωνιακοί κόμβοι, απ' όπου περνούσε το μεγάλο εμπόριο, αποκτούσαν όλο και μεγαλύτερη σημασία. Από τον 11ο αί. αναπτύχθηκαν οι φλαμανδικές και γερμανικές πόλεις, πού ηλεγχαν το εμπόριο της Βαλτικής, καθώς και οι πόλεις τη Β. Ιταλίας. Οι Βενετοί (αργότερα και οι Γενουάτες) έπωφεληθήκαν από τον οικονομικό ξεπεσμό του βυζαντινού κράτους, για να πάρουν προνόμια και να εμπορευούνται ελεύθερα στα λιμάνια της Ανατολής. Μετά την τέταρτη σταυροφορία η Βενετία κυριάρχησε στην ανατολική Μεσόγειο και ίδρυσε ένα εκτεταμένο ναυτικό κράτος διαλύοντας τη Βυζαντινή αυτοκρατορία και κληρονομώντας το παγκόσμιο εμπόριο των ανατολικών προϊόντων.

Η ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας έγινε αφορμή να ενισχυθούν ακόμα περισσότερο οι παλιές και να ιδρυθούν καινούριες **πόλεις**. Ο πληθυσμός τους αυξήθηκε από τους χωρικούς πού έμεναν στα γύρω φέουδα και πού έβρισκαν τώρα σ' αυτές ένα καταφύγιο και μια εύκαιρία να καλυτερέψουν την τύχη τους. Οι πόλεις γεννήθηκαν μέσα στα φέουδα, αλλά οι φεουδάρχες, δέν έφεραν εμπόδια, επειδή οι μεγάλοι φόροι πού έπαιρναν, αύξαιναν τά εισοδήματά τους. Αργότερα οι πόλεις, όταν πλούτισαν, εξασφάλισαν μεγαλύτερα δικαιώματα, όχυρώθηκαν, έγιναν αυτόνομες. Τίς κυβερνούσαν οι συντεχνίες ή οι οικονομικά ισχυρότεροι πολίτες. Μέσα στις πόλεις γεννήθηκε, ήδη από τη δεύτερη μεσαιωνική περίοδο, ή αστική τάξη και διαμορφώθηκαν νέα κοινωνικά και πολιτικά σχήματα.

Α. Ἡ ἀρχὴ τῶν νέων χρόνων. Ἀναγέννηση

Ἀναγέννηση.
Σημασία τοῦ ὄρου

Ἡ πρώτη περίοδος τῶν νέων χρόνων ὀνομάστηκε ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τοῦ 19ου αἰ. «ἀναγέννηση», δηλαδὴ «ξαναγέννημα». Ὁ ὄρος ἐπικράτησε γενικά, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἱστορικά ἀκριβής. Σημαίνει πῶς ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς, ὁ ἑλληνορωμαϊκός, πού εἶχε πεθάνει (αὐτὴ τὴν ἔννοια ἔχει ὁ ὄρος «μεσαιώνας» δηλαδὴ «μεσοδιάστημα») μέ

Σάντρο Μποττιτσέλλι, Ἡ Ἀνοιξη (λεπτομέρεια ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο πίνακα, Φλωρεντία). Ἡ πλαστικότητα καὶ ἡ χάρις τῆς μορφῆς, ἡ νέα τεχνικὴ, ἡ ἀνανέωση τῶν ἀρχαίων μύθων καὶ ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς, πού ἐκφράζονται στὸ ἔργο αὐτό, χαρακτηρίζουν τὸ νέο πνεῦμα, πού ἔφερε ἡ ἀναγέννηση.

τή διάλυση του Δυτικού ρωμαϊκού κράτους, αναστήθηκε και ξαναγεννήθηκε τον 15ο αί. μ.Χ. Αυτό όμως δεν είναι σωστό. Πρώτα γιατί ο δυτικοευρωπαϊκός πολιτισμός δε συνεχίζει τον ελληνορωμαϊκό, ούτε τον μιμείται· επηρεάστηκε βέβαια πολύ απ' αυτόν, αλλά έχει τη δική του πρωτότυπη μορφή. Έπειτα, επειδή, όπως αναφέραμε, οι μεταβολές που έγιναν φανερές τό 15ο αί., είχαν ήδη έκδηλωθει από τη μεσαιωνική περίοδο τόσο, ώστε είναι δύσκολο να διαχωριστεί απ' αυτήν.

Μέ την έναρξη των νέων χρόνων διαμορφώθηκαν στην Ευρώπη τα πρώτα **μεγάλα έθνηκά κράτη** (Γαλλία, Άγγλία, Ίσπανία), όπου ενισχύθηκε η έξουσία του βασιλιά και εξασθένησε τό φεουδαρχικό σύστημα. Τό εμπόριο, η ναυτιλία και η βιοτεχνία αναπτύχθηκαν πολύ, ιδίως μετά τις ανακαλύψεις, και επηρέασαν τήν οικονομική και κοινωνική δομή τής δυτικής Ευρώπης. Στά μεγάλα έμπορικά και ναυτικά κέντρα η αστική τάξη επιβλήθηκε και έγινε ο φορέας μιās νέας νοοτροπίας.

Οι αλλαγές δεν έγιναν παντού μέ τόν ίδιο ρυθμό, γι' αυτό και η αναγέννηση δεν άρχισε τήν ίδια εποχή σέ όλη τήν Ευρώπη. Προηγήθηκαν οι **φλαμανδικές χώρες** και η **Β. Ίταλία**, όπου η ανάπτυξη του έμπορίου και τής βιοτεχνίας δημιούργησαν τις προϋποθέσεις γιά τήν έναρξη των νέων χρόνων.

Οι φλαμανδικές περιοχές βρίσκονταν έξω από τά άρχαία ρωμαϊκά σύνορα και δεν είχαν επηρεαστεί από τόν ελληνορωμαϊκό πολιτισμό· ρίζα τους ήταν ο Χριστιανισμός και η Άγία Γραφή. Άντίθετα οι άστοί τής Ίταλίας προσπαθώντας νά διαμορφώσουν τά νέα τους ίδανικά στράφηκαν στην ελληνορωμαϊκή παράδοση και βυθίστηκαν μέ πάθος στή μελέτη τής άρχαίας τέχνης και φιλολογίας.

Χαρακτηριστικά

Φλαμανδική και
Ίταλική αναγέννηση

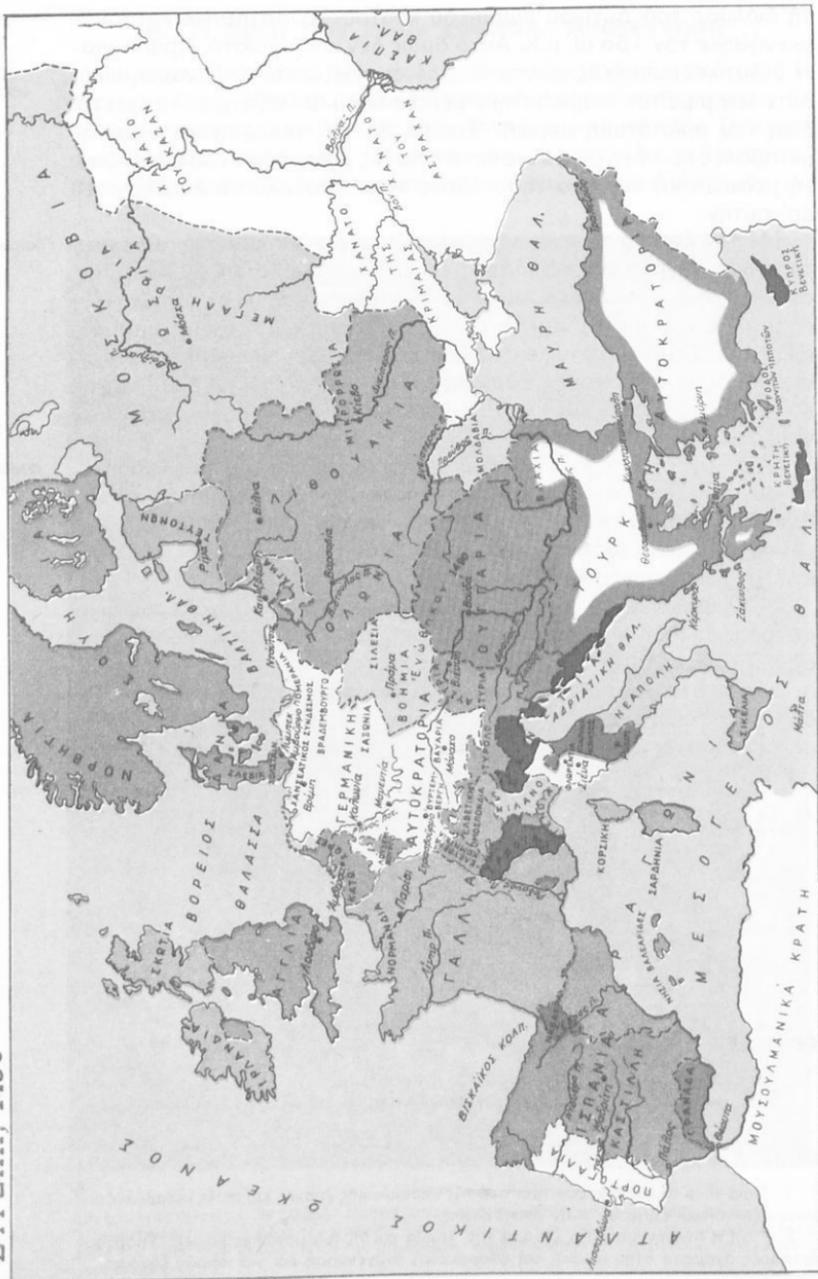
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Όρισμός και κύρια χαρακτηριστικά τής αναγέννησης.
2. Ποιές μεταβολές χαρακτηρίζουν τήν αναγέννηση και σέ ποιους λόγους άφείλονται;

ΘΕΜΑΤΑ

1. Ποιά είναι τά κύρια χαρακτηριστικά τής μεσαιωνικής εποχής και ποιές μεταβολές παρουσιάζονται και άδηγοϋν στην αναγέννηση;
2. Γιατί η αναγέννηση άρχίζει από τήν Ίταλία και τις φλαμανδικές χώρες; Ύπαρχουν διαφορές ανάμεσα στην Ίταλική και φλαμανδική αναγέννηση και γιά ποιούς λόγους;

ΕΥΡΩΠΗ, 1490

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 15ου ΑΙΩΝΑ

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης ολοκληρώθηκε σχεδόν η κυριαρχία των Τούρκων στα Βαλκάνια και τη Μ. Ασία. Οι τάσεις τους για ακόμα μεγαλύτερη επέκταση δημιουργούσαν άμεσο κίνδυνο για τη δυτική Ευρώπη. Οι προσπάθειες όμως των παπών, που τους παρακινούσαν και οι Έλληνες λόγιοι, όπως ο Βησσαρίων, ο Ίανός Λάσκαρης και άλλοι, να οργανώσουν σταυροφορίες εναντίον των Τούρκων, ουσιαστικά απέτυχαν. Οι λαοί δεν έδειξαν την παλιά προθυμία και οι άρχηγοί των κρατών απασχολημένοι με τα δικαία τους προβλήματα δεν κινήθηκαν. Πολλοί πίστευαν πως η τουρκική επέκταση στην ανατολική Μεσόγειο θα έπρεπε να ενδιαφέρει αποκλειστικά τη Βενετία, τη Γένουα και τις άλλες ναυτικές πόλεις της Ιταλίας, που είχαν εκεί συμφέροντα. Αυτή η αδιαφορία και η αδυναμία της Ευρώπης να αντιδράσει έδωσε την ευκαιρία στους Τούρκους να επεκτείνουν και να εδραιώσουν το κράτος τους.

Η Ευρώπη στα μέσα του 15ου αι. παρουσίαζε περίπου την παρακάτω εικόνα από δυτικά προς ανατολικά: Στην Ισπανία ο Φερδινάνδος και η Ισαβέλλα πολεμούσαν τους Άραβες. Η Αγγλία και η Γαλλία μόλις τελείωναν τον 100ετή πόλεμο (1337 – 1453). Στην Αγγλία, άμεσα μετά, άρχισε ο **εμφύλιος πόλεμος των Δύο Ρόδων** ανάμεσα στις οικογένειες Ύορκ και Λάγκαστερ, που διεκδικούσαν τον αγγλικό θρόνο (1455 – 1482). Στη Γερμανία, όπου η αυτοκρατορική εξουσία είχε εξασθενήσει, οι ηγεμόνες πολεμούσαν συχνά μεταξύ τους. Από τον 14ο αι. επικράτησε η συνήθεια να εκλέγουν οι Γερμανοί ηγεμόνες που είχαν αυτό το δικαίωμα (οι **εκλέκτορες**) τον αυτοκράτορα από την οικογένεια των Αψβούργων, δηλαδή των ηγεμόνων της Αυστρίας. Οι σκανδιναβικές χώρες ήταν ενωμένες σε όμοσπονδία, όπου κυριαρχούσε η Δανία. Στην ανατολική Ευρώπη υπήρχαν τα μεγάλα φεουδαρχικά κράτη της Ούγγαρίας και της Πολωνίας. Στην ευρωπαϊκή Ρωσία, με κέντρο τη Μόσχα, ιδρύθηκε αυτή την εποχή το ρωσικό κράτος που είχε μεσαιωνική φεουδαρχική οργάνωση και ασιατικό χαρακτήρα. Πιο πέρα κυριαρχούσαν τουρκικές και μογγολικές φυλές.

Η Ιταλική χερσόνησος κατά τα μέσα του 15ου αιώνα

Μετά τον πόλεμο της **περιβολής** (1076 – 1250) ανάμεσα στον πάπα και στον αυτοκράτορα της Γερμανίας, ο δεύτερος έχασε τις ιταλικές χώρες. Έτσι στην Ιταλική χερσόνησο διαμορφώθηκαν πολλά μικρά ανεξάρτητα κράτη. Κατά τα μέσα του 15ου αι. η Ιταλία είχε την παρακάτω μορφή: Στο Ν. μέρος υπήρχε το κράτος της Νεάπολης και της Σικελίας, που τελικά ενώθηκαν με τις κτήσεις του

Τουρκική εξάπλωση.
Απασχολία
οργάνωσης
σταυροφοριών

Η Ευρώπη στα μέσα
του 15ου αι.

Κράτη της Ιταλίας

ΙΤΑΛΙΑ, 1494

Φερδινάνδου της 'Ισπανίας' στο κέντρο ήταν τό παπικό κράτος, πού ὁ σχηματισμός του ἔκανε τόν πάπα, ὄχι μόνο θρησκευτικό ἀρχηγό τῆς Εὐρώπης, ἀλλά καί κοσμικό ἡγεμόνα τῆς 'Ιταλίας, καί τόν ἀνέμειξε στίς πολιτικές καί διπλωματικές ἀντιθέσεις τῆς ἐποχῆς· στό βόρειο μέρος οἱ ἰταλικές πόλεις, μετά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ αὐτοκράτορα, ἔγιναν ἀνεξάρτητες δημοκρατίες, πού τίς εξασθενοῦσαν ὁμως οἱ πόλεμοι καί οἱ ἀδιάκοπες ἐσωτερικές ἐριδες. Κατά τόν 15ο αἰ. οἱ οικονομικά ἰσχυρότερες, ὅπως τό Μιλάνο, ἡ Βενετία, ἡ Φλωρεντία, ἡ Σιένα, ἡ Γένουα, κατέλαβαν τίς γύρω περιοχές καί ἴδρυσαν μικρά ἀνεξάρτητα κράτη.

Οἱ ἰταλικές πόλεις-κράτη

Γιά τούς πολέμους μεταξύ τους, πού δέ σταματοῦσαν καί τελικά τά εξασθένησαν ὅλα, τά κράτη αὐτά χρησιμοποιοῦσαν μισθοφορικά στρατεύματα, πού τά ὀργάνωναν καί τά διοικοῦσαν οἱ **κοντοτιέρι** (contottieri), δηλαδή τυχοδιῶκτες ἀρχηγοί μισθοφόρων. Σέ μερικά ἀπό τά ἰταλικά αὐτά κράτη οἱ ἀρχηγοί τῶν μισθοφόρων ἐπιφελήθηκαν καί κατέλαβαν τήν ἐξουσία. Σέ ἄλλα κυριάρχησαν οἱ πιό πλούσιες ἀστικές οἰκογένειες καί ἄλλαξαν τό πολίτευμα σέ ὀλιγαρχικό. Ἔτσι κυβέρνησαν π.χ. τή Φλωρεντία οἱ Μέδικοι, τό Μιλάνο οἱ Βισκόντι καί ἀργότερα ὁ ἀρχηγός τῶν μισθοφόρων Φραγκίσκος Σφόρτσα. Στό βενετικό κράτος, πού ἦταν τό μεγαλύτερο καί ἰσχυρότερο καί εἶχε κτήσεις καί ἐξω ἀπό τήν 'Ιταλία, τήν ἀνώτατη ἐξουσία εἶχε τό **Μεγάλο Συμβούλιο**, ὅπου ἀπό τό τέλος τοῦ 13ου αἰ. ἐπαιρναν μέρος οἱ ἰσχυρότερες καί πλουσιότερες οἰκογένειες. Αὐτό διάλεγε κάθε χρόνο διάφορες ἐπιτροπές, πού ἀσκοῦσαν τήν ἐξουσία. Ἡ πιό σημαντική ἦταν τό **Συμβούλιο τῶν Δέκα**. Ὁ **δόγης** ἦταν αἰρετός καί ἰσόβιος, ἀλλά εἶχε περιορισμένα δικαιώματα.

Παρά τίς ἐσωτερικές ἐριδες καί τούς ἀτέλειωτους πολέμους τά κράτη τῆς 'Ιταλίας ἔγιναν τά σπουδαιότερα κέντρα πολιτισμοῦ κατά τόν 15ο καί 16ο αἰ. μ.Χ. Τά αἷτια εἶναι πολλά: Ἡ μεγάλη ἐμπορική κίνηση ἐξ αἰτίας τῆς γεωγραφικῆς τους θέσης· ἡ κοινωνική καί πολιτική ἐπικράτηση τῶν ἀστῶν· ἡ ρωμαϊκή παράδοση, πού δέν ἔσβησε ποτέ στήν 'Ιταλία· ἡ ἀμεση ἐπαφή μέ τό βυζαντινὸ καί ἀραβικὸ πολιτισμό· ἀκόμα καί ἡ διαίρεση σέ μικρά κράτη — πόλεις βοήθησε, γιατί οἱ ἡγεμόνες φιλοδοξοῦσαν νά στολίσουν ὁ καθένας τό δικό τους κράτος μέ σπουδαῖα καλλιτεχνικά ἔργα καί νά τό κάνουν κέντρο τῶν γραμμάτων καί τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ δόγης Lorendano

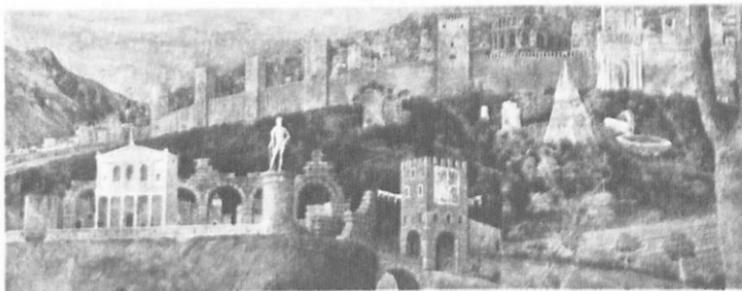
Αἷτια ἀκμῆς τῶν ἰταλικῶν πόλεων

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά εἶναι τά σπουδαιότερα ἰταλικά κράτη; Πῶς ὀργανώθηκαν καί τί ρόλο ἐπαιξαν οἱ πόλεις — κράτη τῆς Β. 'Ιταλίας; Ποιά εἶναι τά σπουδαιότερα πολιτιστικά κέντρα τῆς 'Ιταλίας καί γιά ποῖό λόγο;

ΘΕΜΑΤΑ

Κοινά σημεῖα καί διαφορές μέ τίς ἀρχαίες πόλεις — κράτη.

Οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές στην Εύρώπη τό 15ο αί. Ἀνάπτυξη ἐμπορίου. Ἐμπορικοί δρόμοι. Κέντρα.

Ἀκμή ἐμπορίου

Τό ἐμπόριο καί ἡ ναυτιλία, πού εἶχε ἀρχίσει ν' ἀναπτύσσεται, ὅπως ἔχομε ἀναφέρει, ἀπό τή δευτέρη μεσαιωνική περίοδο, ἔφτασε σέ μεγάλη ἀκμή μέ τήν ἀναγέννηση. Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ. τελειοποιήθηκαν τά καράβια καί ἐξελίχθηκε ἡ ναυτική τέχνη. Οἱ Βενετοί μετέφεραν ἀπό τή Βηρυττό καί τήν Ἀλεξάνδρεια τά πλούτη τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ Γενουάτες ταξίδευαν στόν Εὐξείνιο Πόντο, τή Δ. Μεσόγειο, περνοῦσαν τό Γιβραλτάρ καί ἔφταναν ὡς τήν Ἀγγλία καί τίς χῶρες τῆς Βαλτικῆς.

Ἐμπορικοί δρόμοι.
Πόλεις.

Ἀπό τά ἰταλικά λιμάνια ξεκινοῦσαν οἱ δρόμοι γιά τή Γαλλία καί τίς γερμανικές χῶρες καί οἱ πόλεις, ἀπ' ὅπου περνοῦσαν τά καραβάνια ἤ γίνονταν ἐμποροπανηγύρεις, ἐξελίχθηκαν σέ μεγάλα κέντρα. Τέτοιες ἦταν π.χ. στή Β. Ἰταλία τό Μιλάνο, ἡ Βολωνία, ἡ Βερώνα, ἡ Πάδουα καί ἰδιαίτερα ἡ Φλωρεντία· στή Γαλλία οἱ πόλεις κοντά στά μεγάλα ποτάμια Ροδανό, Μάρνη, Σηκουάνα καί ἰδιαίτερα τό Παρίσι· στή Γερμανία τό Στρασβούργο, ἡ Κολωνία, βορειότερα οἱ φλαμανδικές πόλεις Ὕπρ (Ypres), Μπρῦγκ (Brüges), Γκέντ (Ghent)· στή Βαλτική τό Ἀμβούργο, ἡ Λύμπек (Lübeck), ἡ Βρέμνη, πού ἐμπορεύονταν ψάρια καί πρῶτες ὕλες ἀπό τή Γερμανία, τίς βαλτικές χῶρες καί τή Ρωσία.

Ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνίας

Ἀνάπτυξη
βιοτεχνίας.
Κοινωνικές
συνέπειες

Τήν πρόοδο τοῦ ἐμπορίου συνόδεψε καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνίας, ἰδιαίτερα τῶν ὑφασμάτων, ἀλλά καί ἄλλων εἰδῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης αὐτῆς ἦταν ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπαγγελματιῶν — βιοτεχνῶν, ἡ ὅλο καί μεγαλύτερη ζήτηση ἐργατικῶν χειρῶν καί ἡ ἐπαγγελματική διαφοροποίηση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων. Ἀλλά καί γιά τούς ἀγρότες δημιούργησε ἡ βιοτεχνία μιά οικονομική διέξοδο καί καλύτερεψε τίς συνθῆκες τῆς ζωῆς τους, ἐπειδή μπορούσαν νά ξαίνουιν, νά γνέθουν ἢ νά ὑφαίνουιν στά σπίτια τους

Ο Άγιος Ίωσήφ ξυλουργός (μέρος από μεγάλη σύνθεση άγνωστου μεγάλου Φλαμανδού ζωγράφου του 15ου αι. Νέα Υόρκη).

Θαυμάσιοι σχεδιαστές, επηρεασμένοι από τη μεσαιωνική μικρογραφία, οι Φλαμανδοί καλλιτέχνες έμπνέονται από την πραγματικότητα και την αποδοίουν με θαυμαστή ακρίβεια.

Εδώ έχουμε το εργαστήρι και το εργαλείο ενός ξυλουργού του 15ου αι. Από το άνοιχτό παράθυρο φαίνεται η πλατεία και τα σπίτια της πόλης, σχεδιασμένα με κάθε λεπτομέρεια.

καί νά έχουν έτσι κάποιο πρόσθετο εισόδημα.

Τήν ίδια εποχή καί γιά τούς ίδιους λόγους καλύτερως καί ή κοινωνική θέση τών γεωργών· ή αύξηση του πληθυσμού στην ύ-

παιθρο καί ή σημασία πού πήρε τό νόμισμα γιά τίς συναλλαγές, έκανε τούς φεουδάρχες πού είχαν ανάγκη από ρευστό χρήμα, πιά έλαστικούς· οι χωρικοί εξαγόραζαν περισσότερα δικαιώματα, τίς άγγαραίτες, κάποτε καί τήν έλευθερία τους. Έτσι πολλοί έφευγαν από τά φέουδα καί πήγαιναν νά έγκατασταθούν στίς πόλεις, όπου είχαν τώρα τή δυνατότητα νά ζήσουν άσκώντας κάποιο έπάγγελμα.

Άνάπτυξη τής γεωργίας καί κτηνοτροφίας

Η τεχνική τής καλλιέργειας δέν τελειοποιήθηκε με τήν αναγέννηση, αλλά ή μεγαλύτερη ζήτηση γεωργικών προϊόντων γιά τή

διατροφή του πληθυσμού τών πόλεων έγινε άφορμή νά καλύτερέψει καί νά αύξηθει ή παραγωγή καί νά είσαχθούν στην Εύρώπη νέα είδη: τό ρύζι από τήν Ισπανία πέρασε στή Β. Ιταλία· άρχισε νά καλλιεργείται τό καλαμπόκι καί διάφορα νέα είδη λαχανικών· αύξήθηκε ή παραγωγή κρασιού. Μετά τίς ανακαλύψεις έγιναν γνωστά στην Εύρώπη ή πατάτα καί ο καπνός.

Η ζήτηση μαλλιού γιά τή βιοτεχνία τών ύφασμάτων έδωσε άφορμή ν' αναπτυχθει παράλληλα καί ή κτηνοτροφία, ιδιαίτερα στην Άγγλία καί στην Ισπανία.

Γεωργική ζωή καί γεωργικές εργασίες (φλαμανδική μικρογραφία του 15ου αι.)

Άσκησις κτηνοτροφίας καί ή διατροφή των

Σημασία νομίσματος

Εύκολη παραγωγή καί ή διατροφή των

Νέες καλλιέργειες

Γενικές οικονομικές μεταβολές στην Ευρώπη

Γενικές οικονομικές μεταβολές

Μέ την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας έγιναν πολλά τεχνικά έργα, ιδίως συγκοινωνιακά, που άλλαξαν την όψη της Ευρώπης· οι παλιοί ρωμαϊκοί δρόμοι άνοιχτηκαν ξανά, χαράχτηκαν καινούριοι, στήθηκαν γεφύρια. Πολλά κράτη έκαναν μεταξύ τους συμφωνίες για να προστατέψουν τους εμπόρους και τα εμπορεύματά τους και έτσι άρχισε να διαμορφώνεται τό διεθνές δίκαιο.

Οι συναλλαγές έπαιρναν ένα χαρακτήρα όλο και πύό πολύπλοκο· ύπογράφονταν συμβόλαια, γίνονταν δάνεια, ίδρύθηκαν οι πρώτες τράπεζες. Τό χρυσό και άσημένιο νόμισμα έγινε βασικό μέσο συναλλαγής και χρειάζονταν μεγάλες ποσότητες από αυτά τά μέταλλα για να κόβεται νόμισμα. Στο 15ο αί. ή ανάγκη για πολύτιμα μέταλλα στάθηκε ένα από τά κυριότερα κίνητρα για τά ταξίδια τών άνακαλύψεων.

Έμφάνιση μεγάλου κεφαλαίου. Τράπεζες

Τά κέρδη από τό εμπόριο συγκέντρωσαν στά χέρια τών εμπόρων μεγάλα χρηματικά άποθέματα. Έτσι σχηματίστηκε τό άπόθεμα πύό όνομάζομε χρηματικό κεφάλαιο. Οι μεγαλοκεφαλαίουχοι έφαψαν ν' άσχοιούνται μέ τό εμπόριο και στράφηκαν στίς τραπεζικές έπιχειρήσεις. Έτέοιοι παλιοί έμποροι και ύστερα μεγαλοτραπεζίτες στάθηκαν οι **Μέδικοι** στή Φλωρεντία και οι **Φούγγερ** (Fuggger) στήν Αύγούστα (Augsburg) τής Γερμανίας, πύό είχαν ύποκαταστήματα σ' όλη τήν Ευρώπη και διέθεταν τόσο κολοσσιαία ποσά, ώστε να δαμείζουν τούς βασιλείς, τόν πάπα και τόν άυτοκράτορα.

Περιορισμός τών συντεχνιών

Τό μεγάλο κεφάλαιο, πύό χρηματοδοτούσε τούς βιοτέχνες, και ή όλο και αύξανόμενη ζήτηση βιοτεχνικών προϊόντων άχρήστεψε ή περιόρισε πολύ τίς δυνατότητες τών μεσαιωνικών συντεχνιών. Περισσότερο διατηρήθηκαν στήν Άγγλία και στή Φλάνδρα. Μέ τήν κατάργηση τών συντεχνιών οι τεχνίτες άπελευθερώθηκαν από τούς μεσαιωνικούς περιορισμούς, αλλά άρχισαν να έξαρτώνται οικονομικά από τούς μεγάλους κεφαλαιούχους, οι όποιοι έδιναν τίς παραγγελίες και τίς πρώτες ύλες. Αύτοί τώρα κανόνιζαν τό ύψος τής παραγωγής και τίς τιμές.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιές οικονομικές μεταβολές διαπιστώνομε κατά τόν 15ο αί. μ.χ. και σέ ποιούς λόγους όφείλονται;

ΘΕΜΑΤΑ

Ποιές μεταβολές έφερε στήν Ευρώπη ή ανάπτυξη του εμπορίου και τής βιοτεχνίας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Η ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

Ἐπιτομή τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγέννησης

Ἄλλαγή τῆς νοοτροπίας καί τῶν ἰδανικῶν τῆς ζωῆς μέ τήν ἀναγέννηση

Ἄναφέραμε ὡς ἓνα ἀπό τά χαρακτηριστικά τῆς ζωῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου πῶς ἦταν ὑποταγμένος σέ διάφορες κοινωνικές ἢ ἐπαγγελματικές ομάδες καί ἡ συμπεριφορά του ἦταν ἀνάλογη μέ τήν τάξη, ὅπου ἀνήκε. Μέ τήν ἀναγέννηση τά φράγματα ἄρχισαν νά πέφτουν. Τό ἐμπόριο καί ἡ ναυτιλία ἔδιναν τή δυνατότητα νά καλυτερέψουν τήν τύχη τους οἱ ἀποφασιστικοί, οἱ τολμηροί, οἱ ἱκανοί ἢ οἱ ἐπιτήδειοι.

Τά μεσαιωνικά ἰδανικά ξέπεσαν καί ἄρχισε μιά τάση γιά ἀνεξαρτησία, ἰδιαίτερα στίς πόλεις τῆς Ἰταλίας. Τό ἄτομο ἔτινε ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τούς περιορισμούς τῆς ομάδας, νά μορφωθεῖ καί νά χαρεῖ τή ζωή. Ὁ μεσαιωνικός ἵππότης ἢ ὁ εὐλαβικός προσκυνητής δέν ἦταν πιά ὁ ἰδανικός τύπος. Ὁ ἀνθρώπος τῆς ἀναγέννησης λαχταροῦσε νά γευτεῖ τίς χαρές τῆς ζωῆς, νά ταξιδέψει, νά γνωρίσει τόν γήινο κόσμον, πού μόλις τώρα ἀνακάλυψε τήν ὀμορφιά του.

Στροφή στά ἀρχαῖα γράμματα. Ὁ ἀνθρωπισμός στήν Ἰταλία.

Οἱ χαρούμενοι καί γεμάτοι ζωτικότητα ἄστοι τῶν ἰταλικῶν πόλεων διψοῦσαν γιά μόρφωση. Ἄλλωστε ἡ μόρφωση, ἡ περιουσία καί οἱ ἱκανότητες ὄριζαν στά νέα ἀστικά κέντρα τήν κοινωνική θέση καί ὄχι ἡ καταγωγή, ὅπως στή μεσαιωνική ἀγροτική κοινωνία. Ἄλλά δέν ἱκανοποιοῦσε τούς ἀστούς οὔτε ἀναποκρινόταν στίς ἀπαιτήσεις καί τίς συνθήκες τῆς ζωῆς τους ἡ θεολογική καί δογματική διδασκαλία τῶν μεσαιωνικῶν πανεπιστημίων. Ἀναζητώντας κάτι πού νά ἐκφράζει καλύτερα τίς νέες ἰδέες καί τά καινούρια τους ἰδανικά στράφηκαν πρὸς τόν ἀρχαῖο ρωμαϊκό πολιτισμό, πού τώρα τόν αἰσθάνονταν σάν δικό τους προγονικό πολιτισμό. Ἀρχισαν νά μελετοῦν τήν ἀρχαία ρωμαϊκή φιλολογία, ὕστερα καί τήν ἐλληνική. Ἡ μελέτη αὐτῆ τοῦς στάθηκε ἀληθινῆ ἀποκάλυψη. Ὅχι γιατί ἦταν ἀγνωστα ὡς τότε τά ἀρχαῖα κείμενα, ἀλλά γιατί γιά πρώτη φορά τά πλησίαζαν μέ μιά ἀνανεωμένη αἴσθηση: χαίρονταν τήν ἐλεύθερη σκέψη, τήν ἀγάπη στόν ἀνθρώπο, τήν αἰσιόδοξη πίστη καί τήν ἐμπιστοσύνη στή ζωή. Ὁ ἐνθουσιασμός γιά τά ἀρχαῖα γράμματα πῆρε τή μορφή λατρείας. Διακήρυτταν ὅτι μόνο αὐτές οἱ σπουδές (γι' αὐτό καί τίς ὀνόμασαν ἀνθρωπιστικές) θά μπορούσαν νά πλάσουν τούς ἐλεύθερους, δυνατούς καί αἰσιόδοξους ἀνθρώπους, πού ἡ ἀναγέννηση ὀραματιζόταν. Ἀπό τότε στά ἀνθρωπιστικά ἰδανικά στριχτήκε ἡ εὐρωπαϊκὴ παιδεία καί ὁ, τι καλύτερο ἔδωσε ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός.

Ἄλλαγή νοοτροπίας μέ τήν ἀναγέννηση.

Ἀνθρωπιστικὴ μόρφωση

Ἡ Φλωρεντία κέντρο
τῶν ἀνθρωπιστικῶν
σπουδῶν

Πετράρχης

Ἕλληνες λόγιοι
στὴν Ἰταλία

Πλήθων

Πλατωνικές
Σπουδές

Ἡ ἀνθρωπιστική κίνηση ἄρχισε στὴ Φλωρεντία, πού στάθηκε τὸ μεγαλύτερο καλλιτεχνικό καί πνευματικό κέντρο τῆς ἀναγέννησης. Πρῶτος ἀνθρωπιστής ὁ μέγας ποιητής **Πετράρχης** (Petrarca, 1304 — 1374) μελέτησε μέ πάθος τὴ λατινική φιλολογία καί ὀργάνωσε μιὰ μεγάλη κίνηση γιὰ τὴ συγκέντρωση καί ἀντιγραφή τῶν ἀρχαίων χειρογράφων. Ὁ Πετράρχης θαύμαζε τὴν ἀρχαία ἑλληνική φιλολογία καί εἶχε μεγάλο καημό πού δέν ἤξερε ἑλληνικά, γιὰ νὰ μελετήσει τὰ ἀρχαία κείμενα στό πρωτότυπο. Ὅλοι ζητοῦσαν δασκάλους νὰ μάθουν ἑλληνικά. Οἱ πρῶτοι πού τὰ δίδαξαν στοὺς ἰταλοὺς λόγιους ἦταν διάφοροι ἑλληνικῆς καταγωγῆς κάτοικοι τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὅπου ἀκόμα καί σήμερα (συγκινητικό λείψανο ἀπὸ τὶς ἀρχαίες ἑλληνικές ἀποικίες καί τὶς νεώτερες μεταναστεύσεις) μιλιέται παρεφθαρμένη ἔστω, ἡ ἑλληνική γλῶσσα.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰ. μ.Χ. οἱ ἀνθρωπιστές τῆς Ἰταλίας εἶχαν τὴν τύχη νὰ ἀκούσουν τὴν ἑλληνική γλῶσσα νὰ διδάσκεται καί τὰ ἀρχαία κείμενα νὰ ἐρμηνεύονται ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους σοφοὺς τῆς ἐποχῆς. Τὴν ὥρα πού ὁ τουρκικός κίνδυνος διαγραφόταν πάνω ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, μέ τὴν εὐκαιρία τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας (1439), ἔφτασε ἐκεῖ ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Η΄ ὁ Παλαιολόγος μαζί μέ τὸν πατριάρχη καί πολλοὺς λόγιους καί κληρικούς, ὅ,τι πιὸ ἐκλεκτό διέθετε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τὸ Βυζάντιο. Ἀνάμεσά τους ἦταν ὁ Γεώργιος Σχολάριος (ὁ ἔπειτα πατριάρχης Γεννάδιος) ὁ Μάρκος ὁ Εὐγενικός ἐπίσκοπος Ἐφέσου (ἀρχηγός τῶν ἀνθενωτικῶν ἀργότερα), ὁ ἐπίσκοπος Νικαίας Βησσαρίων καί πρό παντός ὁ μέγας φιλόσοφος **Γεώργιος Γεμιστός ἢ Πλήθων**, κορυφαῖος μελετητής καί ἐρμηνευτής τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Στὰ περιθώρια τῶν ἀτέλειων δογματικῶν συζητήσεων οἱ **Μέδικοι** καί οἱ ἄλλοι ἀνθρωπιστές τῆς Φλωρεντίας ὀργάνωσαν διαλέξεις καί μαθήματα τοῦ Πλήθωνος. Ἡ διδασκαλία του ξεσήκωσε θύελλα ἐνθουσιασμοῦ γιὰ τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία. Ὁ **Μαρσίλιο Φιτσίνο** καί ἄλλοι φίλοι του ἴδρυσαν στὴ Φλωρεντία τὴν Πλατωνικὴ Ἀκαδημία, ἓνα κέντρο πλατωνικῶν σπουδῶν, καί τό παράδειγμά τους ἀκολούθησαν καί ἄλλες ἰταλικές πόλεις. Οἱ λόγιοι χωρίστηκαν σέ ὁπαδοὺς τοῦ Πλάτωνος (ὅλοι οἱ φίλοι καί ὁπαδοί τοῦ ἀνθρωπισμοῦ) καί σέ ὁπαδοὺς τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ἦταν οἱ πιὸ συντηρητικοί, ὅσοι ἀκολουθοῦσαν τὴ σχολαστικὴ παράδοση τῶν πανεπιστημίων. Ἡ πλατωνικὴ — καλύτερα νεοπλατωνικὴ — φιλοσοφία διαδόθηκε πάρα πολύ στὴν Ἰταλία καί ἐγινε ἓνα εἶδος θρησκείας.

Καί πρὶν, ἀλλὰ πιὸ πολύ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης, οἱ μεγαλύτεροι λόγιοι τοῦ Βυζαντίου κατέφυγαν καί ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἰταλία, ὅπου δίδαξαν τὴν ἀρχαία ἑλληνική γλῶσσα καί φιλολογία. Πάρα πολλοί, ὅπως ὁ **Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς**, ὁ **Ἰω. Ἀργυρόπουλος**, ὁ **Κων/νος** καί **Ἰανός Λάσκαρης** δίδαξαν σέ ἰταλικά πανεπιστήμια, ἀλλὰ καί σέ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες καί συνέβαλαν

στην πρόοδο του ανθρωπισμού, στη συγκέντρωση αρχαίων χειρογράφων για τις Ιταλικές βιβλιοθήκες, στην έκδοση των αρχαίων κειμένων. Ο Κρητικός λόγιος **Μάρκος Μουσοῦρος** επιμελήθηκε την πρώτη έκδοση αρχαίων συγγραφέων στο μεγάλο τυπογραφείο του Άλδου Μανούτιου, στη Βενετία.

Λαυρέντιος Μέδικος (πίνακας του Γ. Βαζάρι, πού έγγραψε βιογραφίες των μεγάλων καλλιτεχνών της αναγέννησης, Φλωρεντία). Τό πορτραίτο είναι μεταγενέστερο καί ως ένα σημεῖο ἠρωοποιεῖ καί ἐξιδανικεῖ τή μορφή τοῦ Λαυρέντιου Μέδικου, πού στάθηκε ὁ μεγάλος προστάτης τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν στή Φλωρεντία.

τινοῦ κράτους. Μετά τό θάνατό του κληροδότησε τή μεγάλη βιβλιοθήκη του, μέ πλῆθος ἀπό χειρόγραφα ἀρχαίων συγγραφέων, στή Βενετία καί ἡ προσφορά αὐτή ἔγινε ἡ βάση γιά τήν ὀργάνωση τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης.

Ἀπό τόν 16ο αἰ. τό κέντρο τῆς καλλιτεχνικῆς καί πνευματικῆς κίνησης μεταφέρθηκε στή Ρώμη, πρωτεύουσα τοῦ παπικοῦ κράτους. Οἱ πάπες, ἰδίως ὁ **Ἰούλιος Β΄** καί ὁ **Λέων Ι΄** ὁ Μέδικος, ὑποστήριξαν τά γράμματα καί τῆς τέχνης, ἔχτισαν μεγάλα οἰκοδομήματα καί τά στόλισαν μέ ἔργα τῶν πῶ μεγάλων καλλιτεχνῶν τῆς ἐποχῆς, συγκέντρωσαν πολλά ἀρχαῖα χειρόγραφα καί ἴδρυσαν μεγάλες βιβλιοθήκες καί μουσεῖα. Ἡ ρωμαϊκή ἐκκλησία πῆρε τήν ἐποχή αὐτή ἕνα πῶ κοσμικό καί λιγότερο δογματικό χαρακτήρα.

Ἡ ἀνθρωπιστική κίνηση στήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη

Στό τέλος τοῦ 15ου καί στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰῶνα ἡ ἀνθρωπι-

στική κίνηση ξεπέρασε τὰ σύνορα τῆς Ἰταλίας. Μεγάλοι ἀνθρωπιστές στάθηκαν στὴ Γαλλία ὁ **Γουλιέλμος Μπυντέ** (Budé) πού μελέτησε καί ἐξέδωκε πολλά ἀρχαῖα κείμενα· στὴν Ἀγγλία ὁ **Θωμᾶς Μώρ** (More), νομικός καί ἀνθρωπιστής, πού ἔγραψε, ἐπηρασμένος ἀπὸ τὶς πλατωνικὲς θεωρίες, τὴν «Οὐτοπία», ὅπου παρουσιάζει μιὰ ἰδανικὴ πολιτεία καί σατυρίζει μὲ λεπτότητα τὶς κακίες καί τὰ ἐλαττώματα τῶν ἀνθρώπων· στὴν Ὁλλανδία ὁ **Ἔρασμος** (Desiderius, Erasmus) ἔνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ἀνθρωπιστές τῆς Εὐρώπης. Μετέφρασε τὴν Ἁγία Γραφή καί ἔγραψε τὸ ἔργο «Μωρίας ἐγκώμιο», ὅπου σατυρίζει τὴ σχολαστικὴ μεσαιωνικὴ σοφία. Οἱ μελέτες καί οἱ ἐκδόσεις του ἐπηρεάσαν ὅλη τὴν Εὐρώπην. Ἄλλοι μεγάλοι ἀνθρωπιστές ἦταν στὴ Γερμανία ὁ Φίλιππος **Μελάγχθων**, (Melanchthon), φίλος τοῦ Λουθήρου, καί ὁ Ἴω. Ρῶϋχλιν (Reuchlin).

Ὁ Ἔρασμος (χαλκογραφία τοῦ A. Dürer).

Ὁ ἀνθρωπισμὸς
στὴν Εὐρώπην

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιὰ εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου;
2. Ποιὰ εἶναι ἡ νοοτροπία καί πῶς αἰσθάνεται καί σκέπτεται ὁ ἀνθρώπος τῆς ἀναγέννησης; Σέ τί ὀφείλεται ἡ ἀλλαγὴ τῆς νοοτροπίας καί ποῖος εἶναι ὁ τύπος ἀνθρώπου πού θαυμάζει ἡ ἐποχὴ αὐτῆ;
3. Τί σημαίνει «ἀνθρωπισμὸς» καί γιατί ἡ κίνηση ἄρχισε ἀπὸ τὴν Ἰταλία; Ποιὰ εἶναι τὰ σπουδαιότερα κέντρα ἀνθρωπισμοῦ στὴν Ἰταλία καί στὴν ἄλλη Εὐρώπην;
4. Ποιὰ εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν βυζαντινῶν λογίων στὴν ἀνθρωπιστικὴ κίνηση;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τὰ ἰδανικά τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καί ἡ σημασία τους γιὰ τὸ νεώτερο εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': ΤΑ ΙΤΑΛΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ 14ο ΩΣ ΤΟ 16ο ΑΙΩΝΑ. ΕΘΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Οι άνθρωπιστές μεταχειρίζονταν στά συγγράμματά τους τή λατινική γλώσσα· από τή δεύτερη όμως μεσαιωνική περίοδο οι εθνικές γλώσσες των δυτικοευρωπαϊκών λαών είχαν πιά διαμορφωθεί τόσο, ώστε να παραμερίσουν τή λατινική και νά δώσουν τά πρώτα κλασσικά έργα τής δυτικοευρωπαϊκής φιλολογίας. Πρώτος **ὁ Δάντης** (Dante 1265 — 1321) ἔγραψε ἰταλικά, στήν τοσκανική διάλεκτο πού μιλιόταν στήν πατρίδα του τή Φλωρεντία, τό μεγάλο ἔπος του τήν «Κωμωδία», πού ἀργότερα ὁ Βοκκάκιος γεμάτος θαυμασμό τήν ὀνόμασε «Θεία Κωμωδία». Τό θέμα εἶναι μεσαιωνικό: ὁ ποιητής μέ ὄδηγό τό Βιργίλιο κατεβαίνει στόν κάτω κόσμο καί περιγράφει τήν Κόλαση ὡς τά βάθη τῆς. Ὑστερα πηγαίνει στό Καθατήριο καί τελικά ἀνεβαίνει στόν Παράδεισο, ὅπου τόν ὀδηγεῖ ἡ Βεατρίκη, μιά κοπέλλα πού ἀγαποῦσε, ὅταν ἦταν παιδί, καί πού εἶχε πεθάνει πολύ νέα. Τό ιδιόρρυθμο αὐτό ἔπος τοῦ ἄλλου κόσμου εἶναι μιά μεσαιωνική σύλληψη. Ἡ γλώσσα ὅμως, τό πνεῦμα καί ὁ ἀπέραντος θαυμασμός στό μεγάλο Ρωμαῖο ποιητή Βιργίλιο, δένουν τό ποίημα μέ τήν ἀναγέννηση.

Λίγο ἀργότερα οἱ δύο μεγάλοι ἄνθρωπιστές ὁ ποιητής **Πετράρχης** καί ὁ **Βοκκάκιος** γράφουν σέ ἰταλική γλώσσα, ὁ πρῶτος τίς «Ἰδέες» (Canzoni) τά πρώτα ἰταλικά λυρικά ποιήματα, καί ὁ δεύτερος τό «Δεκαήμερο», μιά σειρά ἀπό διηγήματα, πού εἶναι τό πρῶτο πεζό κείμενο τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας.

Τόν 16ο αἰ., ἐποχή τῶν θρησκευτικῶν ἀντιθέσεων καί τοῦ baroque, ὁ **Τορκουάτο Τάσσο** γράφει τήν «Ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλήμ», ἕνα μεγάλο ἔπος ἐμπνευσμένο ἀπό τήν πρώτη σταυροφορία, καί ὁ **Αριόστο** τό «Μαινόμενο Ὁρλάνδο», πού τό θέμα του εἶναι παρμένο ἀπό τοὺς μεσαιωνικούς θρύλους.

Τήν ἴδια ἐποχή καλλιεργήθηκε ἡ ἱστορία μέ βάση τίς πηγές καί μέ κριτική σκέψη. Τά πιό ἀξιόλογα ἱστορικά ἔργα τοῦ 16ου αἰ. εἶναι ἡ «Ἱστορία τῆς Ἰταλίας» τοῦ **Γκουϊτσαρντίνι** (Guicciardini) καί ἡ «Ἱστορία τῆς Φλωρεντίας» τοῦ **Μακιαβέλλι** (Machiavelli). Περιφημοεἶναι ἐπίσης τό βιβλίον τοῦ Μακιαβέλλι «Ὁ Ἡγεμόνας», ὅπου ὁ Φλωρεντινός αὐτός πολιτικός καί διπλωμάτης μέ ὡμό ρεαλισμό, ἀλλά καί μέ κλασσική σαφήνεια, ἐξετάζει, πῶς εἶναι δυνατό νά καταλάβει καί νά διατηρήσει τήν ἐξουσία ἕνας ἀπόλυτος ἄρχοντας, καί ὑποστηρίζει ὅτι, γιά νά ἐνισχύσει τήν ἐξουσία του ὁ ἡγεμόνας αὐτός, πρέπει νά παραμερίζει τά ἠθικά καί ἄλλα ἐμπόδια καί νά ἀδιαφορεῖ γιά τά μέσα πού θά χρησιμοποιήσει· (ἡ ἀποψη αὐτή ὀνομάστηκε μακιαβελλισμός). Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές ὀφείλονται σέ δύο λόγους: στήν πικρία τοῦ Μακιαβέλλι γιά τήν ἐθνική καί πολιτική διάσπαση, πού ἐξασθενοῦσε τήν Ἰταλία, καί στή συμπάθεια τῶν ἀστῶν τῆς ἀναγέννησης

Ἐθνική ἰταλική
λογοτεχνία

Δάντης (Dante)

Βοκκάκιος (Boccaccio)

Τορκουάτο Τάσσο
(Torquato Tasso)
Αριόστο (Ariosto)

Γκουϊτσαρντίνι
Μακιαβέλλι

πρός τήν απόλυτη μοναρχία, πού πίστευαν ὅτι θά μπορούσε νά ἐπιτύχει μεγαλύτερη ἐθνική ἐνότητα στά κράτη καί νά περιορίσει τούς ἀτέλειωτους πολέμους τῶν φεουδαρχῶν μεταξύ τους, οἱ ὁποῖοι ταλαιπωροῦσαν τούς λαούς καί δυσκόλευαν τήν ἐμπορική κίνηση. Στήν ὑποστήριξη αὐτῆς τῶν ἀσπῶν ὀφείλεται ὡς ἓνα σημεῖο καί ἡ ἐνίσχυση τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας στά κράτη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης τόν 16ο αἰ.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιοί εἶναι οἱ μεγαλύτεροι ἐθνικοί συγγραφεῖς τῆς Ἰταλίας ἀπό τόν 14ο ὡς τόν 16ο αἰ. καί τί χαρακτηρίζει τά ἔργα τους;

ΘΕΜΑΤΑ

Πότε περίπου ἀναπτύσσεται ἡ ἐθνική λογοτεχνία στά δυτικοευρωπαϊκά κράτη καί γιά ποῖό λόγο; Ποιές προϋποθέσεις εἶναι ἀπαραίτητες γιά τήν ἀνάπτυξη αὐτή;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΞΕΡΕΥΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ

Οἱ ἀνακαλύψεις στάθηκαν τά πιό συγκλονιστικά γεγονότα τοῦ 15ου καί 16ου αἰ. Ὡς τήν ἐποχή αὐτή οἱ ἄνθρωποι δέν εἶχαν ἐπιχειρήσει, ἐκτός ἀπό σποραδικές περιπτώσεις κατά τήν ἀρχαιότητα, ταξίδια σέ ἄγνωστες θάλασσες, γιατί δέν εἶχαν τά μέσα νά τά πραγματοποιήσουν καί γιατί γιά τίς θάλασσες αὐτές κυκλοφοροῦσαν θρύλοι πῶς ἐκεῖ τάχα βρίσκεται τό τέλος τοῦ κόσμου, πῶς βράζουνε τά νερά ὅσο προχωρεῖς κατά τό Νότο, καί πῶς φοβερὰ τέρατα καταπίνουν καρβία καί ναῦτες.

Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ. ὅμως οἱ Πορτογάλοι καί ἀργότερα οἱ Ἰσπανοί, Γάλλοι, Ἀγγλοὶ ἀποφάσισαν νά ἀναζητήσουν ἓναν ἐξωμσογειακό δρόμο πρὸς τά λιμάνια τῆς Ἀπῶ Ἀνατολῆς, ἀπ' ὅπου ἔρχονταν τά ἀποικιακά προϊόντα καί τά εἶδη πολυτελείας, καί νά διασπάσουν τό μονοπώλιο, πού εἶχαν ὡς τότε οἱ ἰταλικές πόλεις. Τά αἶτια εἶναι πρό παντός οἰκονομικά. Τά πλούτη τῶν Β. ἰταλικῶν πόλεων, ἰδίως τῆς Βενετίας καί τῆς Γένονας, προκαλοῦσαν τήν ἀμίλλα καί τόν πόθο τῶν ἄλλων λαῶν. Ἐπειτα ἡ μεγάλη ζήτηση ἀπό πολῦτιμα μέταλλα, χρυσάφι καί ἀσήμι γιά τά νομίσματα, πού εἶχαν γίνει τό βασικό μέσο συναλλαγῆς μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιοτεχνίας, σέ συνδυασμό μέ τίς πληροφορίες πού ἔδινε τό βιβλίο τοῦ Μάρκο Πόλο καί ἄλλων γιά τίς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου τάχα ὑπῆρχαν βουνά ἀπό χρυσάφι καί πολῦτιμες πέτρες, παρακινοῦσαν τούς βασιλεῖς σέ αὐτές τίς ἐπιχειρήσεις καί ξεσήκωναν τή φαντασία

Αἶτια ἀνακαλύψεων

κάθε τολμηροῦ τυχοδιώκτη. Ἡ επέκταση τέλος τῶν Τούρκων στήν ἀνατολική Μεσόγειο καί ἡ ἀνασφάλεια πού δημιούργησε, ἔκανε ἀκόμα πιό ἔντονη τήν ἀνάγκη αὐτῶν τῶν ἐξωμεσογειακῶν δρόμων.

Οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτές διευκολύνθηκαν ἀπό διάφορους παράγοντες: πρῶτα πρῶτα ἀπό τήν τελειοποίηση τῶν τεχνιτῶν μέσων καί ἰδιαίτερα τῶν καραβιῶν. Στήν ἐποχή αὐτή κατασκευάστηκαν μεγάλα ἰστιοφόρα. Τά σκάφη ἔγιναν ψηλότερα, μπορούσαν ν' ἀντιμετωπίσουν ἀνοιχτές θάλασσες, πιό μακρινά ταξίδια, καί νά χωροῦν περισσότερα ἐφόδια καί ἐμπορεύματα. Τόν 15ο αἰ. οἱ Πορτογάλοι ἔφτιαξαν καράβια στερεά, τίς **καραβέλλες**, μέ τίς ὁποῖες ἔγιναν καί οἱ ἀνακαλύψεις. Τελειοποιήθηκαν ἀκόμα τά ὄργανα πλεύσεως καί προσανατολισμοῦ καί κατασκευάστηκαν οἱ πρῶτες πυξίδες (τήν ιδιότητα τῆς μαγνητικῆς βελόνας νά δείχνει τό Βορρά τήν ἀνακάλυψαν οἱ Κινέζοι καί τή γνώρισαν στή Δύση οἱ Ἄραβες) καί οἱ ἀστρολάβοι. Στά 1483 οἱ Πορτογάλοι κατασκεύασαν μιὰ πλήρη πυξίδα μέ ἀνεμολόγιο. Ἔτσι μπορούσαν νά ταξιδέψουν μακριά ἀπό τίς στεριές ἤ πρός τό Νότο, ὅπου δέν ἦταν δυνατό νά προσανατολιστοῦν μέ τούς παλιούς τρόπους.

Ἀπό γενικότερη ἄποψη βοήθησε ἡ πείρα πού ἔδωσαν τά μεγάλα ἐμπορικά ταξίδια κατὰ τή δεύτερη μεσαιωνική περίοδο, στή Μεσόγειο, στόν Εὐξείνιο Πόντο, στίς Βόρειες θάλασσες, καθώς καί οἱ νέες ἐπιστημονικές θεωρίες γιά τή σφαιρικότητα τῆς γῆς.

Οἱ περισσότεροι ἀπό τούς μεγάλους θαλασσοπόρους ἦταν Ἴταλοί, ἀλλά δέν ἔγιναν οἱ ἀνακαλύψεις ἀπό τίς ἰταλικές πόλεις. Σέ πολλές περιπτώσεις δανειοδοτήθηκαν ἀπό Ἰταλούς τραπεζίτες καί ἐφοπλιστές, πού ἀναζητοῦσαν νέες διεξόδους γιά τό ἀνατολικό ἐμπόριο μετά τήν τουρκική επέκταση, ἀλλά γενικά οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτές, πού εἶχαν καί πολιτικό χαρακτήρα, ὀργανώθηκαν ἀπό τούς βασιλεῖς τῶν νέων ἐθνικῶν κρατῶν.

Ἡ ἐφεύρεση καί τελειοποίηση τοῦ πυροβόλου ὄπλου ἔδωσε τή δυνατότητα στοῦς λίγους Εὐρωπαίους τυχοδιώκτες νά ὑποτάξουν τούς ἰθαγενεῖς καί νά ἰδρύσουν τά πρῶτα ἀποικιακά κράτη.

Οἱ ἐξερευνήσεις τῶν Πορτογάλων

Ἀπό τά μέσα τοῦ 15ου αἰ. ὁ **Ἑρρίκος ὁ Θαλασσοπόρος**, γιός τοῦ βασιλιά τῆς Πορτογαλίας Ἰωάννη Α', πού ἐνδιαφερόταν ζωηρά γιά τίς ἐξερευνήσεις, εἶχε συγκεντρώσει γύρω του ἕνα συμβούλιο ἀπό εἰδικούς καί μελετοῦσε κάθε πληροφορία ἢ ἀνακάλυψη σχετική μέ τά ταξίδια στίς ἀνοιχτές θάλασσες. Ὁ Ἑρρίκος ἄρχισε τήν ἐξερεύνηση τῶν παραλίων τῆς Ἄφρικῆς. Ἦθελε νά ὑποτάξει τούς μουσουλμανικούς πληθυσμούς, πού κατοικοῦσαν ἐκεῖ, καί μαζί εἶχε τήν ἐλπίδα πώς περιπλέοντας τήν Ἄφρική θά μπορούσε νά φτάσει στή λιμάνια τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς.

Παράγοντες πού διευκόλυναν τίς ἀνακαλύψεις.

ἰστιοφόρο 30 μέτρα μήκος
Μοναχ

Κατασκευάστηκε τῆς Πορτογαλίας ἀνακάλυψε

Έρευνήσεις τῶν
Πορτογάλων

Οἱ Πορτογάλοι
φτάνουν στήν
Ἄνατολή

Τό ταξίδι πρὸς τὸ Νότο ἀχρήστευε τὰ παλιὰ σημάδια προσανατολισμοῦ· τοὺς βοήθοῦσε ὅμως ἡ πυξίδα καί τὸ γεγονός ὅτι ἔπλεαν δίπλα στὰ ἀφρικανικὰ παράλια. Οἱ Πορτογάλοι, ὅπως καί οἱ ἄλλοι θαλασσοπόροι ἀργότερα, δέν ἦταν δυνατό νά ὑπολογίσουν σωστά τίς ἀποστάσεις καί αὐτὸ ἴσως τοὺς ἔδωσε στήν ἀρχὴ μεγαλύτερη ἀποφασιστικότητα.

Οἱ Πορτογάλοι ἀνακάλυψαν τίς Ἀζόρες καί τὴ Μαδέρα, τὸ Πράσινο ἀκρωτήριο καί τίς ἀκτές τῆς Γουινέας. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἐρρίκου, ὁ **Βαρθολομαῖος Διάζ** ἔφτασε στὸ ἀκρωτήριο τῆς Καλῆς Ἑλπίδας (1486). Ἀργότερα ὁ **Βάσκο ντὰ Γκάμα** διέσχισε τὸν Ἰνδικὸ ὠκεανὸ καί ἔφτασε στήν Καλκούτα (1498).

Ἔτσι οἱ Πορτογάλοι ἐπλευσαν πρῶτοι κατ' εὐθειᾶν στὰ λιμάνια τῆς Ἀνατολῆς καί ἴδρυσαν μιά σειρά ἀπὸ ἀποικίες, στὰ δυτικὰ καί νοτιοανατολικά παράλια τῆς Ἀφρικῆς, στήν εἴσοδο τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας καί τοῦ Περσικοῦ κόλπου, στὴ δυτικὴ παραλία τῶν Ἰνδιῶν, στήν Ἰάβα καί τὴν Κίνα, παραγκωνίζοντας τοὺς Βενετούς καί τοὺς Ἀραβες, πού εἶχαν ὡς τότε ἀποκλειστικά τὸ ἐμπόριο μέ τίς ἀνατολικές χῶρες.

Ἡ ἐπέκταση αὐτῆ τῶν Πορτογάλων, μαζί μέ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Τούρκους στάθηκαν θανάσιμα χτυπήματα γιὰ τὸ ἐμπόριο τῶν ἰταλικῶν πόλεων, πού τίς εἶχαν ἤδη ἐξασθενήσει οἱ διαμάχες μεταξὺ τους καί οἱ ἰταλικοὶ πόλεμοι (1494 – 1559). Τὴ θέση τῆς Βενετίας πῆρε τὸν 16ο αἰ. ἡ Λισαβώνα, ὅπου ἔφταναν τὰ ἐμπορεύματα τῆς Ἀνατολῆς.

Χριστόφορος
Κολόμβος

Ἡ ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς

Οἱ πρῶτες ἐπιτυχίες τῶν Πορτογάλων, πού ἀπέδειξαν πῶς οἱ μεσαιωνικοὶ θρύλοι δέν εἶχαν καμιά σχέση μέ τὴν πραγματικότητα, ἡ ἐπέκταση τῶν Τούρκων στήν ἀνατολικὴ Μεσόγειο καί οἱ θεωρίες γιὰ τὴ σφαιρικότητα τῆς γῆς ἔδωσαν ἀφορμὴ σέ νέες συζητήσεις καί τολμηρότερες προοπτικές. Πολλοὶ ἐπιστήμονες καί λόγιοι τῆς ἐποχῆς βεβαίωναν ὅτι θὰ μπορούσε νά φτάσει κανεὶς στήν Ἀνατολὴ ταξιδεύοντας κατὰ τὴ Δύση. Ὁ Φλωρεντινὸς **Πάολο Τοσκανέλλι** εἶχε σχεδιάσει ἕνα χάρτη μέ βάση τίς νέες θεωρίες.

Αὐτὸ τὸ ταξίδι ὄνειρεύτηκε νά κάνει ἕνας τολμηρὸς Γενουάτης ὁ **Χριστόφορος Κολόμβος**. Μά δέν εἶχε τὰ μέσα νά τὸ πραγματοποιήσει. Ἐπὶ τέλους, ὕστερα ἀπὸ πολὺχρονας προσπάθειες, κατόρθωσε νά κερδίσει τὴν ὑποστήριξη τῆς βασιλίσσας Ἰσαβέλλας τῆς Ἰσπανίας. Ἡ Ἰσαβέλλα τοῦ ἔδωσε τρεῖς μικρές караβέλλες μέ πλήρωμα, πῶς πολὺ ἀπὸ καταδίκους, τὸν τίτλο τοῦ ναυάρχου, τὸν διόρισε διοικητὴ τῶν χωρῶν πού θὰ κατακοῦσε καί τοῦ ὑπεσχέθηκε 10% ἀπὸ τὰ πλοῦτη πού θὰ εὔρισκε.

Στίς 3 Αὐγούστου 1492 τὰ καράβια ξεκίνησαν ἀπὸ τὸ ἰσπανικὸ

Ταξίδι πρὸς τὴ Δύση

λιμάνι της Πάλου για τό άγνωστο. Πρώτη φορά στην ιστορία του ανθρώπου καράβια διευθύνονταν σέ τέτοιο άβέβαιο προορισμό. Τραβούσαν κατά τή Δύση, πέρα από κάθε στεριά, εκεί που οι παλιές παραδόσεις τοποθετούσαν τό τέλος του κόσμου. Έπειτα από ένα σταθμό στά Κανάρια νησιά ταξίδεψαν 33 μέρες ανάμεσα ουρανό και θάλασσα. Χρειάστηκε όλο τό πάθος, ή πίστη και ή επιμονή του Κολόμβου για γά συνεχιστεί αυτό τό ταξίδι. Έπί τέλους αντίκρυσαν στεριά. Ήταν ένα από τά νησιά Μπαχάμας, όπου άποβιβάστηκαν, και ό Κολόμβος τό όνόμασε Σάν Σαλβαντόρ ("Άγιο Σωτήρα).

Έπειδή δέν είχε ύπολογίσει σωστά (κι' ούτε ήταν δυνατόν εκείνη τήν εποχή) τήν περίμετρο τής γής, πίστευε σ' όλη του τή ζωή, πώς έφτασε στην 'Ανατολή' γι' αυτό όνόμασε τή χώρα Δυτικές 'Ινδίες και τούς κατοίκους 'Ινδιάνους. Γυρίζοντας πίσω ανακάλυψε τήν Κούβα και τήν 'Αϊτή.

Ή επιστροφή στην 'Ισπανία στάθηκε ένας θρίαμβος. Ή βασίλισσα 'Ισαβέλλα του έδωσε τίτλο εύγενείας, τόν διόρισε αντιβασιλέα των νέων χωρών και του εξασφάλισε άλλα δύο ταξίδια.

Στά ταξίδια αυτά ανακάλυψε μερικές άκόμα από τίσ 'Αντίλλες, δοκίμασε νά οργανώσει μιά άποικία, τόν 'Άγιο Δομήνικο, από 'Ισπανούς τυχοδιώκτες που ήρθαν μαζί του, αλλά δέν μπόρεσε νά επιβληθεί. Οι άνθρωποι αυτοί, άδίστακτοι και διψασμένοι για χρυσάφι, έξόντωσαν κυριολεκτικά τούς ιθαγενείς, χωρίς και οι ίδιοι νά μπόρουν νά επίζησουν στις δύσκολες εκείνες συνθήκες. Στο τέλος κατηγορήσαν τόν Κολόμβο για σκληρότητα και ό αντικαταστάτης του τόν έστειλε άλυσοδεμένο στην 'Ισπανία' εκεί κατάφερε νά δικαιωθεί και νά εξασφαλίσει τά μέσα για ένα άκόμα ταξίδι. Τότε πλησίασε τίσ άκτές τής κεντρικής και νότιας 'Αμερικής, μά ούτε εκεί βρήκε τό χρυσάφι, τά άρώματα, τά μπαχαρικά και τίσ πολύτιμες πέτρες που περίμενε. Γύρισε και πέθανε ξεχασμένος στά 1506 στην 'Ισπανία. Οι 'Ισπανοί δέν του συχώρεσαν τά φτωχά εύρήματά του, σέ σύγκριση μάλιστα μέ τήν επιτυχία των Πορτογάλων.

Οι έξερευνησεις συνεχίζονται

Μετά τίσ πρώτες επιτυχίες τά ταξίδια στις άγνωστες θάλασσες έγιναν τό πάθος τής εποχής. Νομίζοντας πώς ή 'Αμερική βρίσκεται κοντά στις άσιατικές χώρες και πώς είναι κάποιον νησί, κάποια μικρή στεριά πριν από τά πλούσια λιμάνια, άγωνίζονταν νά βρούν διέξοδο, νά τήν ξεπεράσουν. Έτσι τραβώντας βορειότερα στο δρόμο προς τή Δύση ό 'Ιω. Καμπόττο, Βενετός στην ύπηρεσία του βασιλιά τής 'Αγγλίας 'Ερρίκου Ζ', ανακάλυψε τίσ άκτές τής Β. 'Αμερικής. Ο 'Ιάκ. Καρτιέ μέ Γάλλους έφτασε στον Καναδά και οι Πορτογάλοι παρασυρμένοι κάποτε από τόν άνεμο βρήκαν τή Βραζιλία.

Ανακάλυψη τής
'Αμερικής
Δυτικές 'Ινδίες

Ανακάλυψη τής
Βραζιλίας
Καναδά

Άλλες έξερευνησεις
Περιπλους τής γής

Σιγά σιγά οι Εύρωπαίοι άρχισαν νά άντιλαμβάνονται τό μέγεθος τής ξηράς αύτής, πού έφραζε τό δρόμο πρós τίσ άνατολικές χώρες. Τελικά βεβαιώθηκαν πώς πρόκειται γιά μιά νέα ήπειρο, όταν ο **Μαγκελλάνος**, Πορτογάλος στήν ύπηρεσία του αυτοκράτορα Καρόλου Ε', βασιλιά τής Ίσπανίας, έπλευσε δίπλα στά παράλια τής Ν. Άμερικης και από τόν πορθμό, πού πήρε τό όνομά του, πέρασε — ο πρώτος Εύρωπαίος — στόν Είρηνικό ώκεανό (1520). Ο ίδιος σκοτώθηκε στίς Φιλιππίνες. Ένα από τά καράβια του όμως κατόρθωσε νά ολοκληρώσει τό ταξίδι και έφτασε, στά 1522, από τήν άνατολική μεριά, στό λιμάνι, άπ' όπου είχαν ξεκινήσει, κάνοντας γιά πρώτη φορά τό γύρο του κόσμου και άποδεικνύοντας τή σφαιρικότητα τής γής.

Τά άποικιακά κράτη τής Ίσπανίας — Πορτογαλίας

Η Ίσπανία και Πορτογαλία άποφάσισαν στήν άρχή νά μοιράσουνε μεταξύ τους τά εδάφη πού ανακάλυψαν. Έβαλαν μάλιστα διαιτητή τόν πάπα. Ούτε περνούσε από τό νού τους πόσο οι τεράστιες αυτές έκτάσεις ξεπερνούσαν τίσ δυνατότητές τους. Τελικά οι Πορτογάλοι κράτησαν τή Βραζιλία και οι Ίσπανοί τήν ύπόλοιπη νότια Άμερική, τήν κεντρική Άμερική και τίσ Φιλιππίνες.

Και τά δύο αυτά κράτη όμως — Ίσπανία και Πορτογαλία — γεωργικά συγκροτημένα, χωρίς ίσχυρή άστική τάξη, δέν μπόρεσαν ν' άξιοποιήσουν τίσ χώρες πού κατέκτησαν. Τό χρυσάφι, πού έρχόταν στήν Ίσπανία από τήν Άμερική, όπου οι Ίσπανοί βρήκαν άργότερα χρυσορυχεία, έδωσε πλούτο στους βασιλείς, πού έπαιρναν μεγάλο ποσοστό ως φόρο, και αύξησε τήν έπιρροή τους στήν Εύρώπη — τό 16ο αί. αλλά δέ δημιούργησε οικονομική δραστηριότητα και εξέλιξη στήν Ίσπανία. Η έκμετάλλευση του άποικιακού έμπορίου γρήγορα πέρασε στά χέρια των Όλλανδών, πού ήταν τότε ύποταγμένοι στο Ίσπανικό κράτος.

Κατάκτηση τής κεντρικής Άμερικής. Παλαιοί πολιτισμοί

Ίσπανοί τυχοδιώκτες, πού άναζητούσαν έτοιμο πλούτο, κατέλαβαν τό Μεξικό (ο Κορτέζ στα 1519), τό Περού (ο Πιζάρρο και ο Άλμάγκρο, 1532) τή Βενεζουέλα, τήν περιοχή του Άμαζονίου κι' ένα μέρος τής Χιλής καταστρέφοντας τους παλιούς πολιτισμούς των **Αζτέκων**, των **Μάγια** και των **Ίνκα**.

Οι πρώτοι άποικοι

Οι Ίσπανοί και Πορτογάλοι μετανάστες, σε μικρό αριθμό στήν άρχή, πήραν μεγάλες έκτάσεις γής και άρχισαν νά τίσ καλλιεργούν. Έφεραν από τήν Εύρώπη τό άμάξι, τό σίδερο και πολλά άγνωστα

Άποικιακά κράτη
Ίσπανών και
Πορτογάλων

Μεξικό, Περού,
Κεντρική Άμερική

Η ζωή των πρώτων
άποίκων

στήν Ἀμερική ζῶα καί φυτά (ἄλογα, γαῖδούρια, βόδια, ἄρνιά, κασί-
κες, χοίρους, στάρι, κριθάρι, κλήματα, ἐλιές, κ.ἄ.). Ἔκαναν μεγάλες
φυτεῖες, ἀνέπτυξαν τήν κτηνοτροφία κι' ἐκμεταλλεύτηκαν τά χρυ-
σωρυχεῖα καί ἀργυρωρυχεῖα. Γιά τίς καλλιέργειες, καί πιδό πολύ γιά
τήν ἐργασία στά ὄρυχεῖα, μεταχειρίστηκαν ἰθαγενεῖς· τοὺς ὑπέβα-
λαν ὁμως σέ τόσες βαριές ἐργασίες, ὥστε τελικά τοὺς ἐξόντωσαν.
Ἔστερα ἄρχισαν νά φέρνουν μαύρους δούλους ἀπό τήν Ἀφρική.
Αὐτό τό φοβερό δουλεμπόριο, πού συνεχίστηκε συστηματικά γιά
πολλοὺς αἰῶνες, δημιούργησε τό περίφημο φυλετικό πρόβλημα
στήν Ἀμερική.

Δουλεμπόριο

Οἱ γάμοι ἀνάμεσα σέ λευκοὺς καί ἰθαγενεῖς ἢ μαύρους ἐκχριστια-
νισμένους ἦταν συχνοί, γι' αὐτό δημιουργήθηκε ἕνας μεγάλος ἀριθ-
μός ἀπό μιγάδες.

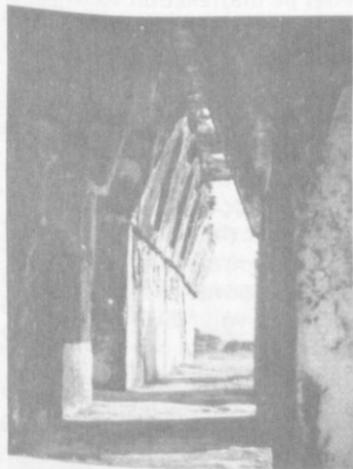
Σημασία τῶν ἀνακαλύψεων

Οἱ ἀνακαλύψεις καί ἐξερευνήσεις δέν ἔγιναν ἀπό ἐπιστήμονες ἢ
ἐραποστόλους. Ἔγιναν ἀπό τυχοδιῶκτες διψασμένους γιά χρυσάφι.

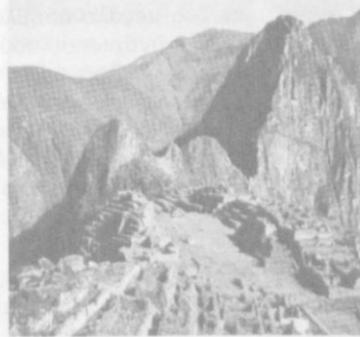
*Τύπος ναοῦ τῶν Μάγια. Εἶναι χτισμένος στήν
κορυφή μιᾶς ψηλῆς πυραμίδας, πού μοιάζει μέ
τίς αἰγυπτιακές.*

*Χτίριο τῶν Μάγια στό Μεξικό. Ἡ κατασκευὴ τῆς
στοᾶς θυμίζει τή μυκηναϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ.*

*Ἐρεῖτα ἀπὸ χτίρια τῶν Ἰνκα στό Περού, πάνω
στὶς κεντρικὲς Ἄνδεες.*

Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ φοβερὴ σκληρότητά τους στοὺς ντόπιους πληθυσμούς, πού προσπαθοῦσαν μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐκμεταλλευτοῦν. Ἡ σημασία τῶν ἐξερευνήσεων ὅμως εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ γιὰ τὴν Εὐρώπη καὶ γιὰ τὶς νέες χῶρες. Γιὰ τὴν Εὐρώπη ἀνοίχτηκαν νέοι θαλασσινοὶ δρόμοι πρὸς τὴν Ἀνατολή καὶ τὴ Δύση. Τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ ναυτιλία ἀναπτύχθηκαν σὲ παγκόσμια κλίμακα καὶ οἱ μεταφορὲς τῶν ἀποικιακῶν προϊόντων γίνονταν μὲ πλοῖα κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τοὺς τόπους παραγωγῆς σὲ μεγάλες ποσότητες. Στὴν Εὐρώπη ἐφτασαν τότε νέα προϊόντα (καπνὸς, πατάτες, ντομάτα, καφές, κακάο) καὶ πρῶτες ὕλες πού συνέβαλαν στὴ βιοτεχνικὴ ἀνάπτυξη καὶ προετοίμασαν τὴ βιομηχανικὴ ἐποχὴ. Ἀνοίχτηκαν ἀκόμα τεράστιοι χῶροι γιὰ τὸ πλεόνασμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πληθυσμοῦ. Σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς νέες χῶρες (Ἀμερικὴ, Αὐστραλία, Ν. Ἀφρικὴ) ὁ ντόπιος πληθυσμὸς παραμερίστηκε καὶ ἐγκαταστάθηκαν σὲ μεγάλο ποσοστὸ Εὐρωπαῖοι. Σ' αὐτὲς τὶς χῶρες μεταφυτεύτηκε ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς. Ἄλλοι οἱ ἰθαγενεῖς ἦταν ἀριθμητικὰ περισσότεροι. Γενικά ὅμως ἡ Εὐρώπη μετὰ τὶς ἀνακαλύψεις ἐπηρεάσε τὶς ἄλλες ἡπείρους.

Ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἀποψη οἱ Εὐρωπαῖοι ἀρχισαν νὰ γνωρίζουν ὅλο καὶ καλύτερα τὸ ἀληθινὸ σχῆμα καὶ τὸ περίγραμμα τῆς γῆς καὶ πλοῦτισαν ἀφάνταστα τὶς γνώσεις τους. Εἶδαν νέους τύπους ἀνθρώπων, ἀγνωστα ὡς τότε ζῶα καὶ φυτὰ, νέους τόπους. Αὐτὸ βοήθησε τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης (γεωγραφίας, φυσικῆς, ἀστρονομίας, ἐθνογραφίας κ.ἄ.)

Ἀπὸ οἰκονομικὴ ἀποψη οἱ ἀνακαλύψεις βοήθησαν τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων. Στὴν ἀρχὴ οἱ μεγάλες ποσότητες ἀπὸ χρυσάφι καὶ ἀσήμι, πού ἦρθαν στὴν Εὐρώπη, δημιούργησαν ἓνα εἶδος νομισματικοῦ πληθωρισμοῦ (τὸ νόμισμα ἔγινε πολὺ ἀφθονο καὶ ἡ ἀξία του ἔπεσε) μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀνασταθθεῖ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀγορὰ στὸ δεῦτερο μῆρος τοῦ 16ου αἰ. καὶ νὰ δημιουργηθεῖ μιά προσωρινὴ οἰκονομικὴ κρίση, ἐπειδὴ αὐξήθηκαν οἱ τιμὲς τῶν ἐμπορευμάτων.

Γενικά μὲ τὶς ἀνακαλύψεις πλάτυνε ὁ κόσμος. Ψυχολογικὰ δημιουργήθηκε ἓνα μεγάλο πρόβλημα ἀναπροσαρμογῆς τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἰδανικῶν. Οἱ ἀνθρώποι, πού εἶχαν συνηθίσει νὰ θεωροῦν «κόσμο» τὴ Μεσόγειο θάλασσα καὶ τὶς εὐρωπαϊκὲς ἀκτὲς, αἰσθάνθηκαν τὴ ζωὴ τους νὰ ἀναστατώνεται στὴν ἰδέα πὺς θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχτοῦν ὅτι βρῖσκονται πάνω σὲ μιά πελώρια σφαῖρα, πού, ὅπως βεβαίως οἱ ἀστρονόμοι τῆς ἐποχῆς, περιστρεφόνταν στὸ διάστημα μὲ τρόπο ἀνεξήγητο, χωρὶς νὰ στηρίζεται πουθενά!... Ἐνῶ οἱ τολμηροὶ προσαρμόστηκαν στὴ νέα πραγματικότητα, οἱ ἄλλοι δὲν μπορούσαν ἢ δὲν ἤθελαν νὰ συμβιβαστοῦν. Αὐτὸ δημιούργησε φόβους καὶ ἀντιθέσεις, πού ἐξηγοῦν ὡς ἓνα σημεῖο τὴν ἀνασφάλεια, τὸ φανατισμὸ καὶ τὰ φοβερὰ πάθη πού ἀναστάτωσαν τὴν Εὐρώπη ὡς τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά είναι τά αίτια τῶν ἀνακαλύψεων καί ποιοί παράγοντες τίς διευκόλυναν;
2. Ποιά εἶναι τά κυριότερα γεγονότα, οἱ πῶς σπουδαῖοι θαλασσοπόροι καί γενικά τά σημαντικότερα ἐπιτεύγματα τῶν ἀνακαλύψεων;
3. Ποιά ἀποικιακά κράτη σχηματίστηκαν, ποιοί λαοί οὐσιαστικά ἐπωφελήθηκαν καί γιά ποιοὺς λόγους;
4. Ποιά εἶναι τά ἀποτελέσματα (πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά, πολιτιστικά) τῶν ἀνακαλύψεων;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ἡ σημασία τῶν ἀνακαλύψεων γιά τή νεώτερη εὐρωπαϊκή ἱστορία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε': ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Τεχνικά ἐπιτεύγματα. Ἐφευρέσεις

Ἀπό τά μέσα τοῦ 15ου αἰ. ἄρχισαν νά μεταχειρίζονται χειροκίνητες ἀντλίες, τζάμια στά παράθυρα, ἀντί γιά λαδωμένο χαρτί, γυαλιά γιά τή μυωπία. Ἄρχισαν νά χρησιμοποιοῦν τήν ὑψικάμινο γιά τό χύσιμο τῶν μετάλλων. Ἡ ἀνάγκη γιά καύσιμη ὕλη, πού γινόταν ὄλο καί μεγαλύτερη, κατὰστρεψε τά δάση. Στό Βέλγιο καί στήν Ἀγγλία ἄρχισαν νά μεταχειρίζονται τό κάρβουνο.

Τεχνικά ἐπιτεύγματα

Τό μπαρούτι καί ἡ κατασκευή τοῦ πυροβόλου ὄπλου

Τό μπαρούτι ἦταν γνωστό ἀπό αἰῶνες στήν Κίνα, ἴσως καί στήν Εὐρώπη. Πολλοί πιστεύουν πῶς τό ἤξεραν καί οἱ Βυζαντινοί καί τό χρησιμοποιοῦσαν γιά τήν ὑγρή φωτιά.

Πυροβόλο ὄπλο

Ἀπό τόν 14ο αἰ. ἀνακαλύφθηκε τό πυροβόλο ὄπλο. Ἡ βαθμιαία τελειοποίησή του, ἀχρήστεψε τίς πανοπλίες, τούς πύργους, τά τείχη τῶν πόλεων καί ἐγίνε ἀφορμή νά ξεπέσει τό φεουδαρχικό σύστημα. Οἱ βασιλεῖς ὀργάνωσαν στρατούς ἀπό μισθοφόρους ὀπλισμένους μέ πυροβόλα ὄπλα καί ἀνάγκασαν τούς φεουδάρχες νά ὑποταχτοῦν.

Ἡ τυπογραφία

Ὡς τά μέσα τοῦ 15ου αἰ. τά βιβλία ἦταν χειρόγραφα, γι' αὐτό πολὺ ἀκριβὰ καί σπάνια. Ἐτσι ἡ δυνατότητα γιά μόρφωση ἦταν περιορισμένη.

Τυπογραφία

Τήν εποχή τῆς ἀναγέννησης ἀρχίζουν νά ἐξετάζουν τή δυνατότητα τυπώματος μέ κινητά στοιχεῖα. Τήν τέχνη τήν ἤξεραν ἀπό παλιά οἱ Κινεζοί. Ἐφτιαχταν ξύλινες ἐπιγραφές ἢ φράσεις καί τῖς τύπωναν μέ σινική μελάνη πάνω σέ μεταξωτό πανί ἢ σέ ριζόχαρτο. Ἀπό αὐτό ὁμως ὡς τήν κατασκευή τοῦ πρώτου τυπογραφείου μεσολάβησε πολύχρονη προσπάθεια. Ἐπρεπε νά λυθοῦν διάφορα τεχνικά προβλήματα καί ἀνάμεσα τούς τό πρόβλημα τῆς γραφικῆς ὕλης. Τελικά μεταχειρίστηκαν χαρτί ἀπό λινάρι ἢ κουρέλια.

Τέλος στήν πόλη Μαγεντία (Mainz) τοῦ Ρήνου, ὁ Γερμανός χρυσοκόμος **Γκούτεμβέργιος** (Gutenberg) κατόρθωσε (περίπου στή 1440 μ.Χ.) νά κατασκευάσει ἕνα τυπογραφεῖο μέ κινητά στοιχεῖα καί νά τυπώσει τό πρῶτο βιβλίο, τήν Ἁγία Γραφή.

Σημασία τυπογραφίας

Ἡ ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας στάθηκε μιά πραγματική ἐπανάσταση γιά τήν πνευματική προκοπή τοῦ ἀνθρώπου. Χωρίς αὐτήν δέ θά εἴχαμε τή σημερινή πρόοδο, οὔτε τή δυνατότητα γιά μετάδοση γνώσεων καί μόρφωση σέ πλατιά κλίμακα. Τά γράμματα, οἱ ἐπιστήμες καί τό πνεῦμα τῆς ἀναγέννησης διαδόθηκαν σ' ὅλη τήν Εὐρώπη χάρη στήν τυπογραφία. Μ' αὐτήν τά ἀρχαῖα καί τά χριστιανικά κείμενα ἐγίναν προσιτά σέ εὐρύτερους κύκλους. Γιά πρώτη φορά οἱ Εὐρωπαῖοι εἶχαν τή δυνατότητα ν' ἀποκτήσουν μιά Ἁγία Γραφή καί νά μελετήσουν τή χριστιανική διδασκαλία ἀπό τήν ἴδια πηγή τῆς.

Ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης

Ἡ ἐπιστήμη στό μεσαίωνα καί ἡ σκέψη γενικότερα εἶχε ἕνα θεωρητικό χαρακτήρα. Ἡ μέθοδος τῆς ἦταν ἡ «ἐκ τῶν προτέρων» (a priori), δηλαδή ἡ ἀνάλυση καί ἡ ἐπί μέρους ἐφαρμογή τῶν γενικῶν ἀρχῶν, ὄχι ἡ ἀναζήτηση τοῦ νέου.

Παρ' ὅλα αὐτά ἤδη ἀπό τή δεύτερη μεσαιωνική περίοδο εἶχαν παρουσιαστεῖ φιλόσοφοι καί ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ **Ρογήρος Βάκων** (Bacon 1214 — 1294), πού μέ κίνδυνο νά χαρακτηριστοῦν αἰρετικοί εἶχαν τολμήσει νά ὑποστηρίξουν ὅτι ἡ πειραματική ἐρευνα εἶναι ἡ βάση γιά τήν ἐπιστημονική πρόοδο. Μέ τήν ἀναγέννηση ἐνισχύθηκε αὐτή ἡ ἀντίληψη. Ὁ μονόπλευρος ἀριστοτελισμός σιγά σιγά ἐγκαταλείφθηκε: οἱ ἐπιστήμονες ἀρξισαν νά στρέφονται καί σέ ἄλλες πηγές: θαύμαζαν τόν Πλάτωνα, μελετοῦσαν τά συγγράμματα τῶν Ἀράβων πού εἶχαν διατηρήσει τῖς θεωρίες τῶν μεγάλων γεωγράφων καί ἀστρονόμων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (ὅπως ὁ Ἄνδροσθένης καί ὁ Ἐρατοσθένης) σχετικά μέ τή σφαιρικότητα τῆς γῆς καί τήν περιστροφή τῆς γύρω στόν ἥλιο· μελετοῦσαν ἀκόμα τήν ἀραβική ἰατρική, κι' αὐτήν ἐπηρεασμένη ἀπό τῖς ἑλληνιστικές θεωρίες.

Μέ βάση τῖς ἀρχές αὐτές ὁ Πολωνός ἀστρονόμος **Νικ. Κοπέρνικος** (1473 — 1543) διατύπωσε τή θεωρία γιά τή διπλή κίνηση τῶν

Μέθοδος ἐπιστημονικῆς ἐρευνας

Ν. Κοπέρνικος

πλανητών, γύρω από τον άξονά τους και γύρω άπ' τόν ήλιο (ήλιοκεντρικό σύστημα). Τό βιβλίό του «De revolutionibus orbium caelestium» (Περί τής περιστροφής των ουρανίων σωμάτων) δημοσιεύτηκε λίγες μέρες πριν από τό θάνατό του, στά 1543, και άνέστρεψε τις παλιές άντιλήψεις του γεωγράφου Κλαυδίου Πτολεμαίου (2ος αι. μ.Χ.), πού είχαν επικρατήσει στό μεσαίωνα, ότι τάχα ή γή ήταν δίσκιος άκίνητος στό κέντρο του κόσμου. Οι νέες θεωρίες για τή σφαιρικότητα τής γής και τήν περιστροφή της γύρω από τόν ήλιο προκάλεσαν μεγάλο ένθουσιασμό, αλλά και φοβερή αντίδραση.

Στά 1543 δημοσιεύτηκε τό βιβλίό του Φλαμανδού γιατρού **Βεζάλ** («Fabrica corporis humani») (λειτουργία του ανθρώπινου σώματος) πού άνέστρεψε τις μεσαιωνικές άντιλήψεις και έβαλε τις βάσεις τής νεώτερης ίατρικής. Βασική άρχή του Βεζάλ ήταν πώς μεγαλύτερη σημασία από κάθε θεωρία έχει ή άνατομική έρευνα.

Μέ τά δύο αυτά κορυφαία συγγράμματα ή νεώτερη εύρωπαϊκή έπιστήμη άνοιξε τό δρόμο της.

Α. Βεζάλ (Vésale)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιές είναι οι σπουδαιότερες έπιστημονικές θεωρίες τής αναγέννησης;
2. Ποιά τά σημαντικότερα τεχνικά έπιτεύγματα τής έποχής αυτής;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

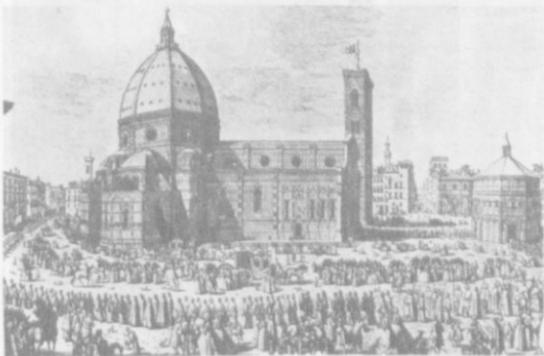
Ποιό ρόλο έπαιξαν τά τεχνικά και έπιστημονικά έπιτεύγματα τής αναγέννησης στην εξέλιξη του εύρωπαϊκού πολιτισμού;

‘Η τέχνη κατά τήν αναγέννηση

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

‘Η γενική άλλαγή τής νοοτροπίας πού χαρακτηρίζει τήν αναγέννηση, δηλαδή ή στροφή προς τόν άνθρωπο και τό γήινο κόσμο (άνθρωποκεντρισμός) μαζί μέ τήν έπίδραση τής άνθρωπιστικής κίνησης καθόρισαν τό καλλιτεχνικό ίδανικό τής έποχής. Στό μεσαίωνα ή τέχνη ήταν σχεδόν άποκλειστικά θρησκευτική. Μέ τήν αναγέννηση παραμερίστηκε

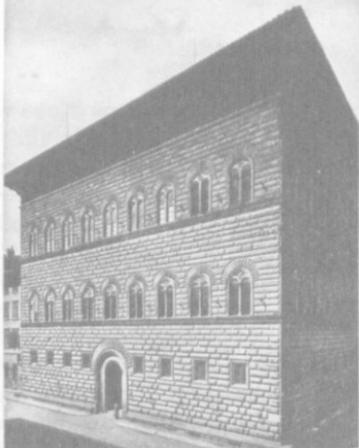
Χαρακτηριστικά τής αρχιτεκτονικής

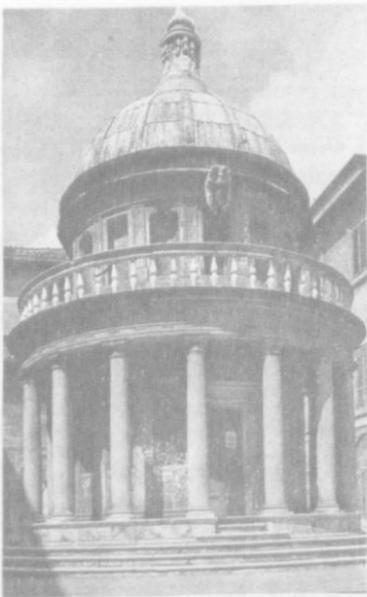
‘Η μητρόπολη τής Φλωρεντίας (Duomo), μία μεσαιωνική γοτθική βασιλική, όπου ό Μπρουνελλέσκι πρόσθεσε και ταίριασε τόν πλάτω και ψηλό τραύλο. Τό κωδωνοστάσιο έγινε από τόν Τζόττο. Δεξιά ξεχωρίζει τό πολυγωνικό Βαπτιστήριο, όπου υπάρχουν οι περίφημες πόρτες του Γκιμπέρτι.

Τό Cà d' oro στή Βενετία.

Τά παλάτια τῆς Βενετίας ἔχουν προσώψεις ἐλαφρότερες καί εἶναι διακοσμημένα μέ ἐπάλληλες τοξωτές στοές καί δίλοβα παράθυρα, πού συνεχίζουν ὡς ἓνα σημεῖο τήν γοθτική ἀρχιτεκτονική παράδοση.

Τό παλάτι τῶν Στρότσι (Strozzi) στή Φλωρεντία. Τά Φλωρεντινά παλάτια κρατοῦν ἐξωτερικά τῆ φρουριακή ὄψη καί ἀνοίγονται σέ ἐσωτερικές περιστυλιές αὐλές. Συνήθως εἶναι τριώροφα καί στολίζονται μέ σειρές ἀπό τοξωτά παράθυρα. Ἡ διαμόρφωση τῶν λιθοπλίνθων κατὰ τὸ ρωμαϊκό σύστημα (κάτοσα ἡ πέτρα ἀφήνεται ἀλόξευτη στό κάτω μέρος τοῦ κτηρίου) δημιουργεῖ φωτοσκιάσεις. Γενικά εἶναι ἐπηρεασμένα ἀπό τή ρωμαϊκή ἀρχιτεκτονική καί τή γραμμὴ πού χάραξε ὁ Μπρουνελλέσκι.

ὁ γοθτικός ρυθμός πού κυριαρχοῦσε στή δεύτερη μεσαιωνική περίοδο, καί ἡ ἀρχιτεκτονική ἄρχισε νά ἐπηρεάζεται ἀπό τόν πρωτοχριστιανικό, τὸ ρομαντικό καί τὸ βυζαντινὸ ρυθμό, περισσότερο ὁμως ἀπὸ τή ρωμαϊκή παράδοση.

Οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς ἀναγέννησης μελετοῦσαν στά ἑλληνορωμαϊκά κτίρια τήν ἀρμονία τῆς ἀναλογίας, τήν καθαρότητα καί σαφήνεια τῆς γραμμῆς, τήν πλαστικότητα τῶν μορφῶν καί δανείζονταν ἀπ' αὐτά τύπους καί διακοσμητικά στοιχεῖα.

Ὁ Ἅγιος Πέτρος in montorio στή Ρώμη (τὸ tempio) τοῦ Μπράντντε. Εἶναι ἓνα κυκλικὸ χεῖρις ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ ἀρχιτεκτονική καί τὸ πρωτοχριστιανικὸ «μαρτύριον» (μικροῦς ναοῦς πού ἐχτίζαν πάνω στοὺς τάφους τῶν μαρτύρων).

Χαρακτηριστικό τῆς νέας ἐποχῆς εἶναι ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ὑποχώρησε μπροστὰ στὴν κοσμικὴ. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν πόλεων, ἡ ἴδρυση καὶ ὁ καλλιτεχνικὸς συναγωνισμὸς τῶν ἰταλικῶν κρατῶν, ὁ κρατικὸς καὶ ἰδιωτικὸς πλοῦτος ἀπὸ τὴν πρόοδο τοῦ ἐμπορίου, ἡ ἐνίσχυση τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας στὴν Εὐρώπη, ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία νὰ οἰκοδομηθοῦν παντοῦ δημόσια κτίρια, βιβλιοθῆκες, παλάτια, ἐξοχικὲς ἐπαύλεις. Ὁ ἀρχιτέκτονας εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει τῶρα πλατύτερα προβλήματα.

Ἔπρεπε ν' ἀντικαταστήσει τοὺς βαριοὺς μεσαιωνικοὺς πύργους μὲ ἄνετα μεγάλα παλάτια, πού ν' ἀνταποκρίνονται στὶς νέες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ ζωὴ, νὰ διαμορφώσει πλατεῖες, νὰ σχεδιάσει ὀλόκληρες πόλεις.

Ὁ νέος ἀρχιτεκτονικὸς ρυθμὸς γεννήθηκε στὴ Φλωρεντία. Πρῶτος ὁ **Μπρουνελλέσκι** (Brunelleschi) μεταχειρίστηκε ρωμαϊκὰ στοιχεῖα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ διαμόρφωσε τὸν ἀναγεννησιακὸ τύπο τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ φλωρεντινοῦ παλατιοῦ.

Ὁ **Λέων Μπαττίστα Ἀλμπέρτι** (Alberti) μελέτησε τὶς διαφορὲς ἐπιστῆμες τῆς ἐποχῆς του

Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ παρεκκλησίου τῶν Μεδίκων στὴ Φλωρεντία, ἔργο τοῦ Μιχαῖλ Ἄγγελου. Στὴ γενικὴ διαμόρφωση φαίνεται ἡ στροφή πρὸς τὰ ἑλληνορωμαϊκὰ πρότυπα.

Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου τοῦ Μπρουνελλέσκι (Φλωρεντία). Τὰ κλίτη χωρίζονται μὲ ρωμαϊκὲς τοξοστοιχίες. Ἡ ἀορφή εἶναι ἐπιπέδη, στολισμένη μὲ φαντάσματα. Διακρίνεται γιὰ τὴ λεπτότητα τῆς κατασκευῆς καὶ τὴν ἁρμονία τῶν ἀναλογιῶν, πού εἶναι ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὰ ἑλληνορωμαϊκὰ πρότυπα.

Άλμπερτι (Alberti)

καί στάθηκε ἀρχιτέκτονας, συγγραφέας καί ἀνθρωπιστής. Ἦξερε θαυμάσια ἑλληνικά καί τό σπίτι του στή Ρώμη ἦταν κέντρο τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν. Τά συγγράμματά του γιά τήν ἀρχιτεκτονική, γλυπτική καί ζωγραφική ἐπηρεάσαν τούς καλλιτέχνες τῆς ἐποχῆς του. Ἦταν ὁ πρῶτος homo universalis, δηλαδή ὁ ἀνθρώπος πού συγκέντρωνε ὅλη τή σοφία καί τίς ἱκανότητες τοῦ θαύμαζαν στήν ἀναγέννηση, ὁ τέλειος γιά τήν ἐποχή ἐκείνη τύπος ἀνθρώπου.

Μπραμάντε (Bramante)

Ὁ **Μπραμάντε** (Bramante) δούλεψε στό Μιλάνο καί στή Ρώμη. Στάθηκε ὁ ἐπίσημος ἀρχιτέκτονας τῆς ἐκκλησίας καί θέλησε νά δώσει στή Νέα Ρώμη, πρωτεύουσα τοῦ παπικοῦ κράτους, τό μεγαλεῖο τῆς παλαιᾶς.

Μιχαήλ Ἄγγελος

Ὁ **Μιχαήλ Ἄγγελος** ἦταν καί μέγας ἀρχιτέκτονας, ὅπως καί ζωγράφος καί γλύπτης καί ποιητής. Σχεδίασε τό παρεκκλήσι τῶν Μεδίκων στή Φλωρεντία καί τό θόλο τοῦ Ἁγίου Πέτρου στή Ρώμη.

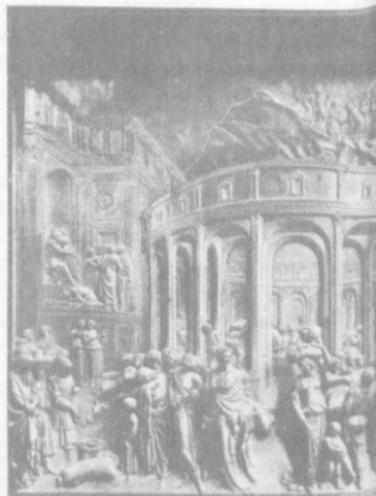
Ὁ νέος ἀρχιτεκτονικός ρυθμός καί οἱ ἀντιλήψεις τῆς ἀναγέννησης ἀπό τή Φλωρεντία καί τή Ρώμη διαδόθηκαν στά ἄλλα ἰταλικά κράτη καί ἀργότερα στήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη.

ΓΛΥΠΤΙΚΗ

Τό ἰδανικό τῆς γλυπτικῆς στήν ἀναγέννηση ἦταν νά ἐλευθερώσει τή μορφή ἀπό τή σχηματικότητα, νά τήν κάνει φυσική καί ζωντανή, νά τήν κινήσει ἐλεύθερα μέσα στό χώρο. Οἱ καλλιτέχνες μελετοῦσαν μέ πάθος τή μύωση καί τήν ἀνατομία τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ καί στράφηκαν, γιά πρώτη φορά μετά τήν ἀρχαιότητα, στή μελέτη καί στήν παράσταση τοῦ γυμνοῦ. Ἐπηρεάστηκαν ἀπό τήν ἀνθρωπιστική κίνηση, ἀπό τίς πρῶτες μουσειακές συλλογές ἀρχαίων γλυπτῶν, ἀπό τά συγγράμματα τοῦ Βιτρούβιου, Ρωμαίου συγγραφέα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., ὅπου διατυπώνονταν οἱ ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καί Ρωμαίων σχετικά μέ τήν τέχνη (ἀρχιτεκτονική γλυπτική ζωγραφική), καθὼς καί ἀπό τίς ἐπιστῆμες τῆς ἐποχῆς, καί ἰδιαίτερα τήν ἀνατομία.

Χαρακτηριστικά τῆς γλυπτικῆς

Λορέντζο Γκιμπέρτι. Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰωσήφ (Λεπτομέρεια ἀπό τήν ἀνάγλυφον ἀνατολική πόρτα τοῦ Βαπτιστηρίου τῆς Φλωρεντίας). Ἡ πόρτα αὐτή εἶναι χάλκινη ἐπιχρυσωμένη καί διακοσμεῖται μέ σκηνές ἀπό τήν Παλαιά καί τήν Καινή Διαθήκη. Τό τοπίο δίνεται φυσικά, οἱ συνθέσεις διαγράφονται προοπτικά σέ χαμηλό ἀνάγλυφο καί ἔχουν ζωντάνια, λεπτότητα καί χάρη. Ὁ Γκιμπέρτι στάθηκε ἕνας μέγας χρυσοκόμος, πρὶν ἀφοσιωθεῖ στή γλυπτική, «Πόρτα τοῦ Παραδείσου» ὠνόμασε τήν πόρτα αὐτή γιά τήν ἀμορφία τῆς ὁ Μιχαήλ Ἄγγελος.

Λούκα ντέλλα Ρόμπα, Παιδιά που φέλνουν (ανάγλυφο από την cantoria, τή θέση όπου στέκεται ή χορωδία, του Duomo τής Φλωρεντίας). Ή σύνθεση διακρίνεται γιά τή φυσικότητα και τή χάρη τής απεικόνισης.

Λούκα ντέλλα Ρόμπα, Άνάγλυφο σε χρωματιστή πορσελίνα.

Μιχαήλ Άγγελο, Ή Πιετά (λεπτομέρεια, Άγιος Πέτρος, Ρώμη). Ή Παναγία κρατεί τό Χριστό νεκρό στά γόνατά της, και τόν κοιτάζει μέ συγκρατημένο πόνο, που θυμίζει άρχαιο επίτύμβιο ανάγλυφο. Ή άγωνία τής μητρικής καρδιάς έκφράζεται μέ τής τρικυμισμένες πτυχές του φορέματος. Ήταν ρώτησαν τόν Μιχαήλ Άγγελο γιατί έπλασε τόσο νεανικό τό πρόσωπο τής Παναγίας, είπε πως ή άκηλίωτη άγνόητα τής Μητέρας του Θεού, πρέπει νά κρατούσε πάντα νεανικό και τό πρόσωπό της.

Ντονατέλο, Δαυίδ (λεπτομέρεια). Σάν ένα ώραιο έφηβο παρουσίασε τόν Δαυίδ ό μεγάλος φλωρεντίνος γλύπτης.

ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΓΛΥΠΤΕΣ ΤΟΥ 15ου ΑΙΩΝΑ

Καί στή γλυπτική, όπως και στην αρχιτεκτονική, οι νέες τάσεις ξεκίνησαν από τή Φλωρεντία. Ό πρώτος μεγάλος γλύπτης του 15ου αϊ, ό **Λορέντζο Γκιμ-**

Γκιμπέρτι (Ghiberti)

Ντονατέλλο
(Donatello)

Λούκα και Άντρεά
ντέλλα Ρόμπια (della
Robbia)

Βερρόκιο (Verrocchio)

Μιχαήλ Άγγελου,
Μωϋσής

πέρτι (Ghiberti) διακόσμησε μέ θαυμάσια ανάγλυφα τής χάλκινες πόρτες του βαπτιστηρίου τής Φλωρεντίας.

Ο **Ντονατέλλο** (Donatello) στάθηκε ο μεγαλύτερος γλύπτης του 15ου αϊ. Τά έργα του έχουν δύναμη, ρεαλισμό και έκφραστικότητα. Μελέτησε πρώτος τό γυμνό, τή μύωση και τήν άνατομία του ανθρώπινου κορμιού.

Τήν ίδια εποχή δούλευαν στή Φλωρεντία ο **Λούκα** και ο άνεψιός του **Άντρεά ντέλλα Ρόμπια** (della Robbia) πιό πολύ τό ανάγλυφο σέ χρωματιστή πορσελάνη, μέ μιά τεχνική πού στάθηκε τό μυστικό τής οίκογένειάς τους.

Ο **Βερρόκιο** (Verrocchio) ήταν μαθητής του Ντονατέλλο, γλύπτης και ζωγράφος, δάσκαλος του Λεονάρντο ντά Βίντσι. Τό σημαντικότερο έργο του είναι ο άνδριάντας του κοντοππιέρου Κολλεόνε στή Βενετία.

Μεγάλος γλύπτης, πού γεννήθηκε στή Σιένα και έπηρέασε μέ τό δυναμισμό του τό Μιχαήλ Άγγελο, ήταν και ο **Γιάκοπο ντέλλα Κουέρτσα** (Jacopo della Quercia)

Ο 16ος ΑΙΩΝΑΣ. ΜΙΧΑΗΛ ΑΓΓΕΛΟΣ (1475 – 1564)

Ο Μιχαήλ Άγγελος Μπουοναρρότι (Buonarroti) γεννήθηκε κοντά στή Φλωρεντία. Στάθηκε

Μιχαήλ Άγγελου, Η Pietà Rondanini (Ρώμη). Εί-
ναι τό τελευταίο έργο του μεγάλου καλλιτέχνη.
Τό δούλευε τής τελευταίες μέρες τής ζωής του
και δέν πρόφτασε νά τό τελειώσει. Άντίθετα μέ
τήν πρώτη Pietà κυριαρχεί εδώ άπόλυτα ή κάθε-
τη γραμμή. Η Παναγία όρθή αγωνίζεται νά
συγκρατήσει τό βαρύ νεκρό σώμα του Χριστού.
Τό πρόσωπό της είναι ή ίδια ή Άπόγνωση. Κι' ό-
μως στήν άπόλυτη τούτη άπελπισία, μιά έλπίδα
υποδηλώνεται: τό σώμα του νεκρού Χριστού,
πού έκείνη δέ μπορεί νά κρατήσει φαίνεται νά
τήν ύμνώνει πρός τή Λύτρωση. Η άγωνία και ή
διάταξη τής σύνθεσης δόηγούν στό βάθος.

ὁ μεγάλος καλλιτέχνης πού κατόρθωσε νά ἐκφράσει τήν ἐποχή του σέ ὄλο τό δυναμισμό καί τό πάθος της καί νά δώσει στό ἔργο του αἰώνιο, πανανθρώπινο χαρακτήρα.

Νέος, στήν αὐλή τῶν Μεδίκων, μελέτησε τά ἀρχαῖα ἀγάλματα τῆς συλλογῆς τους καί τά πρῶτα ἔργα του εἶναι ἐπηρεασμένα ἀπό τήν ἀρχαία καί τή βυζαντινή παράδοση. Ἀργότερα ὁ δυναμισμός τῆς ἐποχῆς, ὁ βαθμιαῖος ξεπεσμός τῆς Ἰταλίας, ἀλλά καί τῆς δικῆς του ψυχῆς ἡ ἀξεδίωσθη ἀγωνία, τόν ὤθησαν πρός τό κολοσσαῖο, τό ὑπεράνθρωπο, τό ἄφατα τραγικό.

Μιχαήλ Ἄγγελος

Η ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Ἡ ζωγραφική τῆς ἀναγέννησης στηρίχθηκε στή μεσαιωνική μικρογραφία, στά βιτρώ (τά ζωγραφιστά τζάμια τῶν γοθικῶν ἐκκλησιῶν) καί — ἰδιαίτερα στήν Ἰταλία — στήν παλαιοχριστιανική καί βυζαντινή ζωγραφική. Ἀλλά ἐνῶ ἡ μεσαιωνική τέχνη ἦταν θρησκευτική καί διακοσμητική, μέ τήν ἀναγέννηση ἡ ζωγραφική πῆρε ἕνα κοσμικό καί ἀνθρωποκεντρικό χαρακτήρα. Ὁ ζωγράφος ἄρχισε νά βλέπει τίς μορφές πλαστικά, νά θέλει νά τίς ἀποδώσει ζωντανά καί φυσικά. Τόν ἐνδιέφερε ἡ ὀμορφιά, ἡ ἁρμονία, ἡ ἔκφραση ὁ ρεαλισμός. Τόν ἀπασχολοῦσαν τά προβλήματα τῆς προοπτικῆς, ἡ διαβίωση τῶν χρωμάτων, ἡ φωτοσκίαση. Σχεδίαζε μέ κάθε λεπτομέρεια. Ἔδινε στό τοπίο φυσικότητα, πρόσεχε τό φῶς, μ' ὄλο πού δέ δούλευε ἔξω στή φύση, ἀλλά μέσα στό ἐργαστήριό.

Χαρακτηριστικά τῆς ζωγραφικῆς

Ἡ ζωγραφική τῆς ἀναγέννησης ἄν καί ἀπασχολήθηκε πολύ μέ θρησκευτικά θέματα, δέν ἦταν ἀποκλειστικά θρησκευτική. Μεγάλη θέση πῆραν οἱ ἱστορικές καί κοσμικές συνθέσεις, ὅπως καί τό πορτραῖτο, πού ἔγινε ἕνα ἀληθινό ψυχογράφημα.

Ἀπό τεχνική ἀποψη, οἱ ζωγράφοι στήν ἀρχή χρησιμοποιοῦσαν τή βυζαντινή τεχνική, δηλαδή ζωγράφιζαν σέ ὑγρό τοῖχο (νωπογραφία, *Ar-al fresco*) ἡ σέ ξύλο, στερεώνοντας τά χρώματα μέ αὐγόκολλα. Ἀργότερα διαδόθηκε ἡ ἐλαιογραφία, πού ἀπό τή Φλάνδρα ἔγινε γνωστή στήν Ἰταλία καί στήν ἄλλη Εὐρώπη.

ΙΤΑΛΟΙ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΤΟΥ 14ου ΚΑΙ 15ου ΑΙΩΝΑ

Πάλι στή Φλωρεντία θά συναντήσομε τήν ἀρχή τῆς νέας τεχνολογίας.

Πρῶτος ὁ **Τζόττο** (Giotto, 1266 — 1337) ἐγκατέλειψε τή μεσαιωνική παράδοση καί ἄρχισε νά μελετᾷ τή φύση καί τήν ἀληθινή ζωή γιά νά ἀποδώσει στήν τέχνη του. Ἡ σύνθεση καί ἡ τεχνική του εἶναι ἐπηρεασμένες ἀπό τή βυζαντινή τέχνη, ἀλλά οἱ μορφές, παρά τήν κάποια σχηματικότητά τους, ἔχουν ἀτομικά χαρακτηριστικά ἐμπνευσμένα ἀπό τή μελέτη τῆς φύσης, καί τό τοπίο ἀποδίδεται προοπτικά.

Τζόττο (Giotto)

“Εναν αιώνα αργότερα περίπου ο **Μαζάτσο** (Masaccio, 1401 – 1429) συνέχισε και ολοκλήρωσε τις νέες τάσεις. Πέθανε πολύ νέος, σχεδόν άγνωστος, αλλά οι τοιχογραφίες του στη Santa Maria del Carmine της Φλωρεντίας έπηρέασαν όλους τούς μεταγενέστερους ζωγράφους. Γιά πρώτη φορά στην εύρωπαϊκή τέχνη οι μορφές έχουν πραγματική ύπόσταση και βάρος: πλάθονται μέ τή φωτοσκίαση και κινούνται άληθινά μέσα στό χώρο και τήν άτμόσφαιρα. Τό τοπίο δένεται όργανικά και συμπληρώνει τή σύνθεση.

Μετά τόν Μαζάτσο πολλοί μεγάλοι ζωγράφοι μελέτησαν μέ πάθος τά προβλήματα τής ανατομίας, τής προοπτικής και τής σύνθεσης. Άνάμεσά τους ξεχωρίζει ο **Πιέρο ντέλλα Φραντσέσκα** (Piero della Francesca) ζωγράφος και μαθηματικός. Τά έργα του διακρίνονται γιά τήν άρμονία τών χρωμάτων, τή λιτότητα τής σύνθεσης, τό ρεαλισμό και τή μεγαλοπρέπεια τών μορφών.

Ό πιό πρωτότυπος ζωγράφος τής Φλωρεντίας στό τέλος του 15ου αϊ. είναι ο **Σάντρο Μποττιτσέλλι** (Botticelli) πού ξεχωρίζει γιά τήν ποιητική φαντασία του και τή λυρικότητα τών συνθέσεών του. Τά έργα του, τά έμπνευσμένα άπό τήν άρχαιότητα, είναι ή πιό τέλεια άναβάπτιση τών άρχαίων μύθων στό πνεύμα τής αναγέννησης. Οί

Μαζάτσο
(Masaccio)

Πιέρο ντέλλα
Φραντσέσκα (della
Francesca)

Μποττιτσέλλι
(Botticelli)

Μαζάτσο. Ό φόρος (λεπτομέρεια άπό τοιχογραφία. Φλωρεντία)

Έκατό χρόνια περίπου μετά τόν Τζόττο ο Μαζάτσο ολοκληρώνει τή νέα στροφή τής τέχνης. Οί μορφές του κινούνται και άναπνέουν έλεύθερα μέσα στό χώρο. Οί συνθέσεις του, άπαλλαγμένες άπό κάθε πρόσθετο στοιχείο, έχουν έσωτερική και χρωματική ένότητα. Στόν «Φόρο» ή σκηνή παρουσιάζεται σέ τρεις διαδοχικές φάσεις, όπως στή μεσαιωνική μικρογραφία. Στο κέντρο ο Χριστός και οί άπόστολοι. Τούς ζητούν νά πληρώσουν ένα φόρο. Ό Χριστός στέλνει τόν άπόστολο Πέτρο στήν κοντινή Άλμη, όπου πίνει ένα ψάρι, βρίσκει στό στόμα του κάποιο νόμισμα και τό δίνει στόν εισπράκτορα τών φόρων. Οί κινήσεις και τά χρώματα δένουν τίς τρεις σκηνές μεταξύ τους. Τό τοπίο εικονίζεται προοπτικά.

Μποττιτσέλλι 'Η Γέννηση τής 'Αφροδίτης (Φλωρεντία)

Πιέρο ντέλλα Φραντσέσκα 'Η εύρεση του Σταυρού (τοιχογραφία)

ζωντανές και χυμώδεις μορφές που πλάθει, έχουν στην κίνησή τους ένα ρυθμό σχεδόν χορευτικό. Μεγάλος χρυσοχόος στην αρχή, επεξεργάζεται με κάθε λεπτομέρεια τό σχέδιο και αγαπάει τὰ διακοσμητικά μοτίβα, που γεμίζουν τις συνθέσεις του.

“Όλοι οι Ίταλοί ζωγράφοι τῆς ἀναγέννησης ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ δὲν τὴ μιμοῦνται. Κυριευμένοι ἀπὸ τὴν ἴδια ἀγάπη στὸν ἄνθρωπο ἀναζητοῦν καὶ αὐτοὶ σὲ παράλληλους μὲ τὴν ἀρχαιότητα δρόμους τῆν ἀλήθεια καὶ τὴν ὀμορφία.

ΦΛΑΜΑΝΔΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΤΟΥ 15ου ΑΙΩΝΑ

Οἱ φλαμανδοὶ ζωγράφοι, ποὺ ἦταν μακριὰ ἀπὸ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ παράδοση, ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὴ γοτθικὴ τέχνη καὶ τὴ μικρογραφία. Τὰ ἔργα τους ξεχωρίζουν γιὰ τὴ λεπτότητα τοῦ σχεδίου, τὴ χάρη καὶ τὴν καθαρότητα τῆς γραμμῆς, τὸ ρεαλισμὸ καὶ τὴ λεπτομερὴ ἐπεξεργασία τῶν μορφῶν καὶ τοῦ τοπίου. Τὰ πορτραῖτα τους ἔχουν μιὰ ἔντονη ἐκφραστικότητα. Ἡ φλαμανδικὴ τέχνη ἐπηρεάσε τὴν ἰταλικὴ ἀναγέννηση. Πολλοὶ μεγάλοι Φλαμανδοὶ ζωγράφοι δούλεψαν τὸν 15ο αἰ. στὴν Ἰταλία καὶ ἔκαναν γνωστὴ ἐκεῖ τὴν ἐλαιογραφία. Ἐπηρεάσαν ἀκόμα τὴ γαλλικὴ καὶ γερμανικὴ ζωγραφικὴ.

Μεγάλοι φλαμανδοὶ ζωγράφοι τοῦ 15ου αἰ. εἶναι ὁ **Χοῦμπερτ** καὶ Ἰωάννης Βάν Ἄυκ (Van Eyck), ὁ **Ρότζερ Βάν ντέρ Βάουτεν** (Van der Weyden), ὁ **Οὐγκο Βάν ντέρ Γκόους** (Van der Goes), ὁ **Μέμλιγκ** (Memling,) ὁ **Μετσούς** (Metsus) καὶ ἄλλοι.

Τσιάν. Βάν Ἄυκ, Ἡ Παναγία μὲ τὸν καγκελλάριο Rollin (Παρίσι, μουσεῖο Λούβρου).

Ὁ μέγας φλαμανδὸς ζωγράφος σχεδιάζει μὲ θαυμαστὴ ἀκρίβεια. Τὸ στέμμα, ποὺ κρατεῖ ἕνας ἄγγελος πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς Παναγίας, οἱ πτυχώσεις τῶν πολυτήμων φορεμάτων, τὰ κοσμήματα, ἡ πόλη καὶ ἡ ἐξοχὴ στὸ βάθος εἶναι σχεδιασμένα ὡς τὴν ἐσχάτη λεπτομέρεια. Τὰ πορτραῖτα τοῦ Βάν Ἄυκ, ζωγραφισμένα μὲ ἀπὸλυτο ρεαλισμὸ, δίνουν τὴν αἴσθησι τῆς αὐτοσυγκέντρωσης καὶ τῆς ἀπομόνωσης. Μόνο τὸ βλέμμα, ποὺ καρφώνειται θαρρεῖς στὸ στόχο του, ἐκφράζει τὴν ψυχικὴ διάθεσι καὶ τὸ χαρακτῆρ τοῦ προσώπου του. Ὁ Rollin ἀντικρῶζει τὴν Παναγία μὲ ἄεος καὶ θρησκευτικὴ ἔκστασι.

Φλαμανδικὴ τέχνη
(15ος αἰ.)

Η ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΤΟΥ 16ου ΑΙΩΝΑ ΜΕΓΑΛΟΙ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

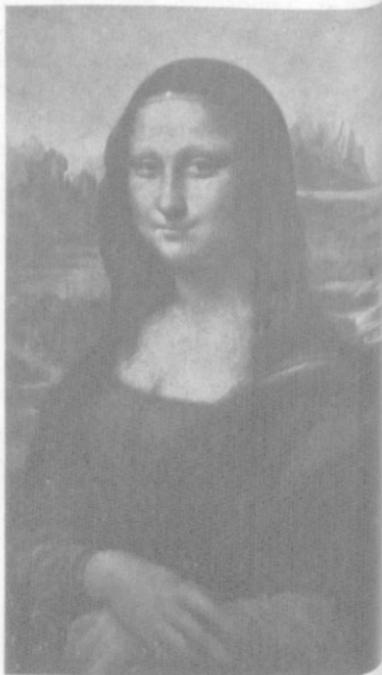
Λεονάρδο ντά Βίντσι, Άγγελος (Λετομέρεια)

Λεονάρδο ντά Βίντσι

Τό 16ο αϊ. ή τέχνη άπομακρύνθηκε άπό κάθε μεσαιωνική παράδοση. Οί μορφές κινούνται ελεύθερα μέσα στην άέρινη προοπτική τής άτμόσφαιρας, σ' ένα χώρο πού φαντάζει όλότελα ύπαρκτός. Οί συνθέσεις άποκτούν ένότητα καί παραλείπεται κάθε δευτερεύον ή διακοσμητικό στοιχείο. Τό τοπίο συμπληρώνει τίς σκηνές μέ τήν ύποβλητικότητα του. Ή άναζήτηση τής τέλει άρμονίας καί άναλογίας όδηγεϊ στην έξιδανίκευση. Γενικά οί ζωγράφοι προτιμούν μιά ήρεμη τοποθέτηση τών μορφών σέ παράλληλα έπίπεδα, όριζόντια καί κάθετα, μέ τήν κεντρική μορφή στή μέση. Αυτό ως τά μέσα περίπου του 16ου αϊ. Άργότερα, μέ τήν έπίδραση του Μιχαήλ Άγγέλου, άλλα καί τών γενικών συνθηκών (ιταλικοί πόλεμοι, μεταρρύθμιση) ή τέχνη στρέφεται πρós τολμηρότερους καί πιό παραγμένους συνδυασμούς· προτιμούν τό πλάγιο έπίπεδο, τήν όρμητικότερη κίνηση καί τή δυναμικότερη φωτοσκίαση πού όδηγούν σιγά σιγά πρós τό ρυθμό **μπαρόκ**.

Ή μεσαιωνική τέχνη είναι τέχνη άνώνυμη. Σπάνια ό καλλιτέχνης ύπογράφει τό έργο του. Μέ τήν άναγέννηση ό δημιουργός προβάλλεται στό 15ο αϊ. καί άποθεώνεται στό 16ο. Οί μεγαλύτεροι ζωγράφοι του 16ου αϊ. είναι:

Ή **Λεονάρντο ντά Βίντσι** (Leonardo da Vinci). Γεννήθηκε στό χωριό Βίντσι κοντά στή Φλωρεντία, όπου πέρασε τά νεανικά του χρόνια, έπειτα εργάστηκε στό Μιλάνο. Άκολούθησε τό βασιλιά τής Γαλλίας Φραγκίσκο Α' στό Παρίσι, όπου έζησε τά τελευταία χρόνια τής ζωής του. Ήταν ένας homo universa-

Λεονάρδο ντά Βίντσι, Τζοκόνα (Παρίσι, μουσειό Λούβρου).

Μπροστά σ' ένα φανταστικό τοπίο, πού χάνεται στό βάθος μέσα στην όμίχλη, προβάλλεται ή γυναικεία μορφή, ή Μόνα Λίζα. Θαιμιαστή είναι ή άπαλότητα, ή χάρη, τό ελαφρό χαμόγελο, τό χέλι, πού φαίνονται σά νά κινούνται καί νά άναπνέουν, τό βλέφαρα πού πάλλονται. Ή ελαφρά φωτοσκίαση, μέ τίς λεπτότατες χρωματιστές διαβαθμίσεις (σφουμάτο) είναι χαρακτηριστική τής τεχνοτροπίας του ζωγράφου.

Ραφαήλ, *Madonna Sixtina* (Δρέσδη). Οι Παναγίες του Ραφαήλ χαρακτηρίζονται από τη γλυκύτητα, τη χάρη και τη νεανικότητα. Παράλληλα ή απόλυτη αγνότητα και ή θεική μεγαλοπρέπεια τις ξεχωρίζουν από κάθε θνητή γυναίκα μορφή. Το τοπίο εδώ είναι υπεργήινο - ή Παναγία πατεί στα σύννεφα και περιβάλλεται από άγιους - και αυτό προετοιμάζει την εποχή του βασις, όποτε ή Παναγία προβάλλεται ιδιαίτερα στην καθολική τέχνη.

της Παναγίας μέ την ιδανική όμορφία και τη γλυκιά αξιοπρέπεια. Ζωγράφισε έκφραστικά πορτραίτα και μεγάλες πολυπρόσωπες σκηνές, πού θαυμάζονται γιά τό προοπτικό βάθος και την τελειότητα της σύνθεσης.

Ο Μιχαήλ Άγγελος και ώς ζωγράφος έχει την ίδια όρμητικότητα, τό μεγαλείο και τό πά-

Ραφαήλ, Σπουδή γιά κεφάλι άποστόλου

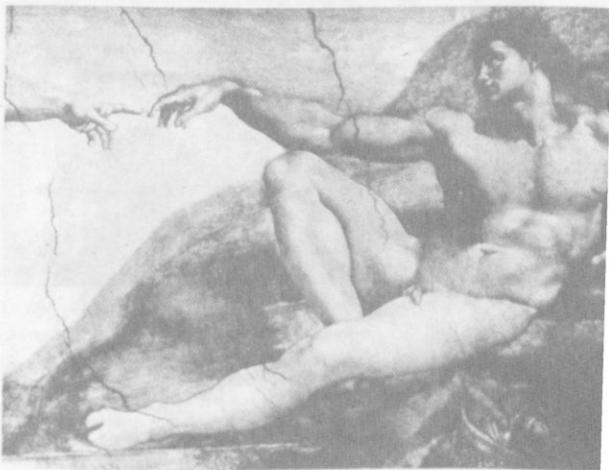
Μιχαήλ Άγγελο. Η δημιουργία του ανθρώπου (λεπτομέρεια από την όροφή της *Capella Sixtina*, Ρώμη, Βατικανό).

Ο Θεός πετώντας όρμητικά στό άπειρο εγγίζει τό χέρι του Άδάμ και του δίνει ζωή και συνείδηση. Χαρακτηριστική είναι ή αντίθεση άνάμεσα στην δυναμική μορφή του Θεού, πού είναι ή πηγή της Ζωής, στό δυνατό Του χέρι και στην χαλαρότητα του κορμιού του Άδάμ.

Μιχαήλ Άγγελος

lis, δηλαδή ζωγράφος, γλύπτης, άρχιτέκτονας και μηχανικός, όπως ό Άλμπέρτι και ό Μιχαήλ Άγγελος. Οι πίνακές του διακρίνονται γιά την ένότητα της σύνθεσης, τό ύποβλητικό τοπίο, τη βαθιά ψυχολογική παρατήρηση.

Ο Ραφαήλ Σάντι (Raffaello Santi). Γεννήθηκε στό Ούρμπινο, έργάστηκε και πέθανε στην Ρώμη. Ήταν άνεσις του μεγάλου άρχιτέκτονα Μπραμάντε και ό εύνοούμενος ζωγράφος της ό εύνοούμενος ζωγράφος της παπικής αύλης. Πέθανε πολύ νέος, αλλά άφησε ένα έργο τεράστιο σέ έκταση. Η ζωγραφική του χαρακτηρίζεται από την κλασική άρμονία, την ήρεμη έξιδανίκευση και μία γλυκύτητα και χάρη πού κάποτε φτάνει σχεδόν στην ύπερβολή. Διαμόρφωσε τόν τύπο της *Madonna*,

θος. Ζωγράφισε στην όροφή τής Καπέλλα Σιζτίνα στο Βατικανό σκηνές από τήν Παλαιά Διαθήκη (τή δημιουργία, τόν κατακλιισμό, τό προπατορικό άμάρτημα), ανάμεσα σέ προφήτες καί σίβυλλες, μορφές τιτανικές, πλημμυρισμένες από μιά ήφαιστειώδη δύναμη. Τόν τοίχο του ήεροϋ καλύπτει μιά τεράστια Δευτέρα Παρουσία, όπου κυριαρχεί ή ήράκλεια μορφή του Χριστού. Τό πλήθος τών μορφών που συμπλέκονται καί συστρέφονται μέσα σέ μιά δίνη προοπτική ξεπερνάει τήν εποχή τής αναγέννησης καί οδηγεί στο πάθος του μπαρόκ.

Βενετική σχολή

‘Ο **Τισιάνο** (Tiziano, 1490 — 1576) είναι ο μεγαλύτερος ζωγράφος τής βενετικής σχολής, που χαρακτηρίζεται από τήν αγάπη καί τήν τελειότητα στην απόδοση τών ζωηρών χρωμάτων, τών πολύτιμων ύφασμάτων, του άπαλου γυναικείου σώματος. ‘Η τέχνη του εκφράζει τή ζωή τής μεγάλης, πλούσιας πολιτείας. Περιήχημα είναι τά πορτραίτα του.

‘Ο **Τζορτζόνε**, ο **Κορρέτζο** (Correggio) καί οι άλλοι Βενετοί ζωγράφοι μελετοϋν καί ζωγραφίζουν με ιδιαίτερη αγάπη τή φύση.

‘Ο **Τιντορέττο** (Tintoretto, 1518 — 1594), μεγάλος Βενετός ζωγράφος, επηρεάστηκε από τή ζωγραφική του Μιχαήλ ‘Αγγέλου. Τά

Τιντορέττο, Τά εισόδια τής Παναγίας (Βενετία).

‘Ο Τιντορέττο συνέχισε τήν παράδοση τής βενετικής σχολής, αλλά μελέτησε προσεκτικά καί τά έργα του Μιχαήλ ‘Αγγέλου. ‘Η ελεύθερη κίνηση, τό πλάγιο επίπεδο, οι δυνατές φωτισκιάσεις καί οι έντονες χρωματικές αντιθέσεις, χαρακτηρίζουν τό έργο του.

Τισιάνο, Φλώρα (Φλωρεντία). Χαρακτηριστική γυναικεία μορφή ιδίως γιά τήν πρώτη καλλιτεχνική περίοδο του μεγάλου ζωγράφου. Γενικά ή βενετική σχολή άγασά τό άπαλό γυναικείο σώμα, τά πολυτελή ύφάσματα, τήν άρμονία τών χρωμάτων.

έργα του με τīs πολύπλοκες ὀρμητικῆς συνθέσεις, πού ἀναπτύσσονται σέ βάθος, καί με τή δυναμική φωτοσκίαση ἐπηρεάσαν τούς ζωγράφους τοῦ 17ου αἰ. καί ἰδιαίτερα τὸ Δομήνικο Θεοτοκόπουλο.

Στῆ Γερμανία μεγάλοι ζωγράφοι τοῦ 16ου αἰ. εἶναι ὁ **Χάνς Χόλμπαιν** (Holbein), μέγας προσωπογράφος, καί ὁ **Ἄλμπρεχτ Ντύρερ** (Dürer) πού ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν τυπογραφία στράφηκε ἰδιαίτερα στὴ χαρακτηριστ. Τά χαρακτηριστὰ ἔργα του (gravures) διακρίνονται γιὰ τὴ λεπτότητα τοῦ σχεδίου καί τὴ δύναμη τῆς σύνθεσης.

Γερμανικὴ σχολή

Ντύρερ, Χέρια (λεπτομέρεια).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί ἀλλάζουν οἱ καλλιτεχνικῆς ἀντιλήψεις με τὴν ἀναγέννηση καί ποιά εἶναι τὰ γενικὰ χαρακτηριστὰ τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς αὐτῆς;
2. Ποιοὶ εἶναι οἱ μεγαλύτεροι καλλιτέχνες τῆς ἀναγέννησης;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τί ἐκφράζει ἡ τέχνη τῆς ἀναγέννησης; Ποιοὶ εἶναι κατὰ τὴ γνώμη σας οἱ πῶ ἀντιπροσωπευτικὰ καλλιτέχνες τῆς ἐποχῆς;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ': Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΟ ΤΟ 16ο αἰ. κ.έ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ

Οἱ πολιτικῆς σχέσεις τῶν κρατῶν στὴν Εὐρώπη ἔγιναν πῶ πολὺ-πλοκές με τὴν ἔναρξη τῶν νέων χρόνων. Ἡ ἴδρυση τῶν μεγάλων ἐθνικῶν κρατῶν διέσπασε τὴ μεσαιωνικὴ ἐνότητα καί δημιούργησε πολλῆς δυνάμεις, πού ἀγωνίζονταν νά διατηρηθοῦν καί νά ἐπιβληθοῦν. Οἱ συμφωνίες τῶν κρατῶν μεταξύ τους, οἱ ἀντιθέσεις, τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα, ἡ προσπάθεια νά κατακτήσουν πλουτοφόρες περιοχές ἢ νά ἐπιβληθοῦν παγκόσμια, οἱ συνασπισμοὶ γιὰ τὴν ἐπιτυχία ἢ τὴν παρεμπόδιση τέτοιων σκοπῶν διαμόρφωσαν τīs πολύπλοκές σχέσεις πού ὀνομάζομε διεθνῆ πολιτικῆ.

Εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ

Σέ πολὺ γενικῆς γραμμῆς ἡ διεθνῆς πολιτικὴ ἀπὸ τόν 16ο αἰ. κ.έ. προσδιορίζεται ἀπὸ δύο ἀντίρροπες τάσεις. Ἡ μία, κληρονομημένη ἀπὸ τὸ μεσαίωνα, εἶναι ἡ τάση τῶν μεγάλων κρατῶν νά ἐπιβληθοῦν καί νά δημιουργήσουν ὑπερεθνικῆς αὐτοκρατορίες. Ἡ ἄλλη, πού παρουσιάστηκε με τὴν ἀναγέννηση, εἶναι νά σχηματιστοῦν πολλὰ ἐθνικὰ κράτη ἀνεξάρτητα, πού νά συνυπάρχουν ἰσόρροπα. Κανένα δὲ συνέφερε νά γίνει τόσο ἰσχυρό, ὥστε νά ἐπικρατήσῃ σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη. Σέ τέτοια περίπτωση οἱ ἄλλοι συνασπίζονταν καί τὸ πολεμοῦσαν. Ἐτσι διαμορφώθηκε ἡ ἀρχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας πού καθόρισε τὴν εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ ὡς τὸ 19ο αἰ.

Ἡ ἀρχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας

Ἀπὸ τὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 16ου αἰ. ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμιση καί οἱ ἀντιθέσεις πού προκάλεσε, ἔδωσαν στοὺς πολέμους ἕνα

χαρακτήρα θρησκευτικό, χωρίς νά παύουν κάτω από αυτόν τό χαρακτήρα νά διαγράφονται καί τά πολιτικά συμφέροντα τῶν διαφόρων κρατῶν.

Ἕνα ἄλλο χαρακτηριστικό τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς μετά τόν 16ο αἰ. εἶναι ἡ πολυφωνία τῶν συμφερόντων καί ἡ ἀλληλεπίδραση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Κάθε ἀλλαγὴ πού συμβαίνει σέ μιά περιοχὴ ἔχει ἄμεση ἐπίδραση σέ κάποια ἄλλη καί προκαλεῖ μιά σειρά ἀπό ἀλυσωτές θά λέγαμε ἀντιδράσεις. Τό ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται ὡς σήμερα.

Ἰταλικοί πόλεμοι (1494 – 1559)

Ο ΓΑΛΛΟ - ΙΣΠΑΝΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ (1494 – 1516)

Οἱ ἰταλικοί πόλεμοι εἶναι ἓνα χαρακτηριστικό δείγμα τῶν εὐρωπαϊκῶν συμφερόντων καί συγκρούσεων, ὅπως διαμορφώθηκαν μετὰ τὴν ἀναγέννηση: Ἡ ἐπέκταση τῶν Τούρκων στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο, ὁ ἐμπορικός ἀνταγωνισμὸς τῆς Ἰσπανίας καί Πορτογαλίας μετὰ τὶς ἀνακαλύψεις καί οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι εἶχαν ἐξασθενή-

σει οἰκονομικά καί πολιτικά τά ἰταλικά κράτη. Αὐτὴ ἡ ἐξασθένιση δυνάμωσε τὴν ἐπιθυμία ἄλλων δυνάμεων νά ἐπεκταθοῦν πρὸς τὶς ἰταλικές χώρες καί πρὸς τὸ μεσογειακὸ χῶρο. Πρῶτοι οἱ Ἰσπανοὶ κατέλαβαν τὶς Βαλεαρίδες, τὴν Κάτω Ἰταλία καί Σικελία. Ἐπειτα οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας Κάρολος Η', Λουδοβίκος ΙΒ' καί Φραγκίσκος Α' θέλοντας νά ἐπεκταθοῦν πρὸς τὴν Ἰταλία πρόβαλαν ἀξιώσεις γιὰ κληρονομικά δικαιώματά τους στὰ κράτη τῆς Νεάπολης καί τοῦ Μιλάνου. Αὐτὸ τοῦς ἔφερε σέ σύγκρουση μὲ τὰ ἰταλικά κράτη καί τὴν Ἰσπανία καί προκάλεσε μιά σειρά ἀπὸ πολέμους, πού ὀνομάστηκαν ἰταλικοί.

Πρῶτος ὁ Κάρολος Η' ἐξεστράτευσε στὴν Ἰταλία καί ἔφτασε σχεδόν χωρὶς μάχη ὡς τὴ Νεάπολη (1494), γιὰτὶ διακῆ-

Ἰταλικοί πόλεμοι
Αἴτια

Γαλλο - ἰσπανικός
ἀνταγωνισμός

Τιτσιάνο, Πορτραῖτο
τοῦ Φραγκίσκου Α' (Παρίσι)

ρυττε ότι είχε σκοπό νά περάσει
στά Βαλκάνια, νά πολεμήσει
τούς Τούρκους καί νά ανασυ-
στήσει τή βυζαντινή αυτοκρατο-
ρία. Είχε μάλιστα αγοράσει τά
δικαιώματα στό βυζαντινό θρό-
νο από τό γιό του δεσπότη του
Μορέως Θωμά, τόν 'Ανδρέα
Παλαιολόγο. 'Αργότερα, όταν ά-
νακαλύφθηκε ότι ένδιαφερόταν
κυρίως γιά επέκταση στην 'Ιτα-
λία, ό πάπας, οι Ιταλικές πόλεις, ή
'Ισπανία καί ή 'Αγγλία συνασπί-
στηκαν έναντίον του καί μέ πολ-
λή δυσκολία κατόρθωσε νά επι-
στρέψει στή Γαλλία.

Τσιτάνο, Κάρολος Ε' (Μαδρίτη)

Οί πόλεμοι συνεχίστηκαν καί
στήν εποχή του Λουδοβίκου ΙΒ'
καί του Φραγκίσκου Α'. Μετά τή
νίκη του στό Μαρινιάν (Marignan) ό Φραγκίσκος Α' κατέλαβε τό Μι-
λάνο καί υπέγραψε συνθήκη (στά 1516) μέ τήν όποία πήρε τό Μι-
λάνο, αλλά παραχώρησε τή Νεάπολη στους 'Ισπανούς. "Έτσι έκλεισε
ή πρώτη περίοδος των Ιταλικών πολέμων. 'Ο γαλλοίσπανικός αντα-
γωνισμός όμως συνεχίστηκε, καί μάλιστα έγινε έντονότερος, όταν
στό θρόνο τής 'Ισπανίας ανέβηκε ό Κάρολος Α' των 'Αψβούργων,
του άργότερα έγινε, ως Κάρολος Ε', αυτοκράτορας τής Γερμανίας.

Κάρολος Η'
Φραγκίσκος Α' καί
Κάρολος Ε'

Στούς πολέμους αυτούς γιά πρώτη φορά μεταχειρίστηκαν τά νέα,
πρωτόγονα άκόμη πυροβόλα όπλα, τά άρκεβούζια. Οί βασιλείς χρη-
σιμοποίησαν μισθοφορικά στρατεύματα, όπως έκαναν παλαιότερα
οί Ιταλικές πόλεις. 'Επειδή όμως οι μισθοφόροι έπρεπε νά πληρώ-
νονται καί κόστιζαν άκριβά, ό αριθμός τους ήταν περιορισμένος. Δύ-
σκολα μπορούσαν νά διαθέσουν περισσότερους από 30 έως 40 χι-
λιάδες στρατιώτες, πού, καθώς δέν πληρώνονταν κανονικά, συνήθι-
ζαν νά λεηλατούν τίς χώρες άπ' όπου περνούσαν, φιλικές ή έχθρι-
κές.

Χαρακτήρας καί
συνέπειες των
Ιταλικών πολέμων

Τό αποτέλεσμα των πολέμων αυτών ήταν νά έξασθενήσουν όρι-
στικά τά Ιταλικά κράτη καί νά χάσουν τήν ήγετική θέση πού είχαν ως
τότε στην πολιτιστική Ιστορία τής Εύρώπης. Οί δυσκολίες, οι ταρα-
χές, ή άγωνία καί ή άπογοήτευση διαγράφονται στά έργα των μεγά-
λων καλλιτεχνών τής εποχής, όπως ό Μιχαήλ 'Αγγελος καί ό Μποτ-
τιτσέλλι. "Όμως τά ίδια αυτά γεγονότα έφεραν τή Γαλλία σέ άμεση
έπαφή μέ τήν Ιταλική άναγέννηση, άπ' όπου βαθιά έπηρεάστηκε.

Πολλοί Ίταλοί λόγιοι καί καλλιτέχνες, όπως ο Λεονάρντο ντά Βίντσι, έγκαταστάθηκαν στη Γαλλία.

Ο ΓΑΛΛΟΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ. ΠΟΛΕΜΟΙ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ Α΄ ΚΑΙ ΚΑΡΟΛΟΥ Ε΄ (1521 – 1559)

Γαλλογερμανικός ανταγωνισμός

Ή αναφέραμε ότι ο γαλλοϊσπανικός ανταγωνισμός έγινε μεγαλύτερος καί πήρε εύρωπαϊκό χαρακτήρα μέ τήν άνοδο του Καρόλου Ε΄ στον αύτοκρατορικό θρόνο τής Γερμανίας. Ο Κάρολος ένωσε στήν έξουσία του τίσ κτήσεις τών Άψβούργων (Αύστρία, Άλσατία, Τυρόλο), τά έδάφη του παλιού δουκάτου τής Βουργουνδίας, πού είχαν κληρονομήσει οι Άψβούργοι (Κάτω Χώρες, Άρτουά, Έλευθέρα Κομητεία), τό Ισπανικό κράτος, (Ίσπανία, άμερικανικές άποικίες, Σαρδηνία, Σικελία, Νεάπολη) καί τίσ γερμανικές χώρες. Ο Κάρολος φιλοδοξούσε άκόμα ν΄ άποσπάσει από τή Γαλλία τή Βουργουνδία καί τό Μιλάνο.

Έτσι δημιουργήθηκε μία τεράστια ύπερεθνική αύτοκρατορία μέ τάσεις για επέκταση σέ γαλλικά έδάφη, πού έκλεισε άσφυκτικά από παντού τό γαλλικό κράτος. Η σύγκρουση ήταν άναπόφευκτη. Από τά 1521–1559 έγιναν τέσσερες γαλλογερμανικοί πόλεμοι, ο τελευταίος μετά τό θάνατο του Φραγκίσκου Α΄.

Στους πολέμους αυτούς διακρίνουμε τήν πολιτική τής εύρωπαϊκής ίσορροπίας. Τά άλλα κράτη (άνάμεσά τους σημαντικό ρόλο έπαιξε ή Άγγλία του Έρρίκου Η΄) συμμαχούσαν πάντα μέ τό νικημένο, για να μην αφήσουν καμία από τίσ αντίπαλες δυνάμεις να κυριαρχήσει στην Ευρώπη.

Για να πολεμήσει

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΡΟΛΟΥ ΤΟΥ Ε΄ 1525

τούς Άφβούργους μετά τήν ήττα του στήν Παβία (1525) ό Φραγκίσκος Α΄ στράφηκε πρός τούς Τούρκους, πού είχαν στό μεταξύ ύποτάξει τή Συρία καί τήν Αίγυπτο καί είχαν ίδρύσει μιά ίσχυρή αύτοκρατορία στήν Α. Μεσόγειο. Ή συμμαχία αύτή μέ τό σουλτάνο Σουλεϊμάν τό Β΄ (πρώτη φορά συμμαχία ανάμεσα σ΄ ένα χριστιανό ήγεμόνα καί στούς Τούρκους) έξυπηρέτησε καί τά δύο μέρη. ΟΙ Τούρκοι έβουόσαν ή ευκαιρία νά έπεκταθοϋν πρός τήν κεντρική Εϋρώπη: Κατέλαβαν ένα μέρος τής Ούγγαρίας καί πολιόρκησαν τή Βιέννη (1529).

Συμμαχία του
Φραγκίσκου Α΄
μέ τούς Τούρκους

Ή Γαλλία πέτυχε νά δημιουργήσει ένα ίσχυρό αντίπερισπασμό στό Ν.Α. σύνορα του κράτους του Καρόλου καί στίς ιταλικές κτήσεις του, όπου έκαναν φοβερές έπίδρομές οι κουρσάροι τής Β. Άφρικής. Ο Καρόλος αναγκάστηκε νά οργανώσει έκστρατείες γιά νά πολεμήσει τούς κουρσάρους στήν Τύνιδα καί στό Άλγέρι.

ΟΙ Γάλλοι πέτυχαν άκόμα συμμαχώντας μέ τούς Τούρκους νά εξασφαλίσουν τό μονοπώλιο του έμπορίου στήν Α. Μεσόγειο. Στά 1529 ή Γαλλία υπέγραψε συνθήκη μέ τήν Τουρκία, γνωστή μέ τό όνομα «**Διομολογήσεις**» (capitulations) πού τής εξασφάλιζε τό δικαίωμα του έμπορίου στίς όθωμανικές χώρες, τής έλεύθερης άσκησης τής θρησκείας καί τής έτεροδικίας γιά τούς ύπηκόους της. Ή συνθήκη αύτή συμπληρώθηκε άργότερα καί μέ άλλες καί από τότε άρχισε τό γαλλικό έμπόριο στήν Α. Μεσόγειο καί ή γαλλική έπιρροή στό τουρκικό κράτος.

Διομολογήσεις

ΟΙ πόλεμοι, ύστερα από πολλές διακυμάνσεις, τελείωσαν μετά τό θάνατο του Φραγκίσκου Α΄ έπί του Έρρίκου Β΄, πού συμμάχησε μέ τούς διαμαρτυρομένους ήγεμόνες τής Γερμανίας καί κατέλαβε τρία σημαντικά φρούρια στα γερμανικά σύνορα, τίς «τρεις έπισκοπές» Μέτς, Τούλ καί Βερντέν.

Τό τέλος των
Ιταλικών πολέμων

Ο Καρόλος Ε΄ άπογοητευμένος παραιτήθηκε από τόν αύτοκρατορικό θρόνο καί από τόν Ισπανικό (1555 — 1556) καί πέθανε σ΄ ένα μοναστήρι τής Ισπανίας (1558).

Ο άδελφός του Φερδινάνδος έγινε αύτοκράτορας τής Γερμανίας καί κράτησε τίς γερμανικές κτήσεις των Άφβούργων. Ο γιός του Καρόλου Ε΄ Φίλιππος Β΄ έγινε βασιλιάς τής Ισπανίας καί πήρε τή Ν. Ιταλία, τίς Κάτω Χώρες (σημ. Βέλγιο καί Ολλανδία) καί τίς άποικίες τής Άμερικής. Έτσι τό κράτος του Καρόλου διασπάστηκε καί οι Άφβούργοι χωρίστηκαν σέ γερμανικό καί ισπανικό κλάδο.

Ο πόλεμος συνεχίστηκε ανάμεσα στον Έρρίκο Β΄ καί Φίλιππο Β΄, ώσπου τελικά έξαντλήθηκαν οικονομικά καί οι δύο καί αναγκάστηκαν νά κλείσουν όριστική ειρήνη στό 1559.

Ο Έρρίκος Β΄ έγκατέλειψε τίς κτήσεις του στήν Ιταλία (Μιλάνο, Σαβοΐα, Κορσική) καί κράτησε τίς «τρεις έπισκοπές» καί τό Καλαί πού πήρε από τούς Άγγλους, συμμάχους τότε του Φιλίππου Β΄. ΟΙ Άφβούργοι κράτησαν τό Μιλάνο.

Σημασία τῶν Ἰταλικῶν πολέμων

Ἀπό τὰ γεγονότα πού ἀναφέραμε πάρα πάνω φαίνονται οἱ συνέπειες τῶν ἰταλικῶν πολέμων:

1) Διευκόλυναν τήν ἐπικράτηση τῆς θρησκευτικῆς μεταρρύθμισης στίς βορειοευρωπαϊκές χώρες καί τή διάσπαση τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας.

Ἀποτελέσματα τῶν ἰταλικῶν πολέμων

2) Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Καρόλου Ε' διασπάστηκε καί οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας δέν κατόρθωσαν νά πραγματοποιήσουν τήν ἐδαφική ἐπέκταση στήν Ἰταλία, οὔτε ὁ Φραγκίσκος Α' τὰ αὐτοκρατορικά του σχέδια. Ἐτσι ἐπικράτησε ἡ ἀρχή τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας, πού ὑποστήριξε ὁ Ἑρρίκος Η' τῆς Ἀγγλίας, μιά ἀρχή πού θά ρύθμιζε τήν εὐρωπαϊκή πολιτική ὡς τήν ἐποχή μας.

3) Ἡ Γαλλία, ἄν καί δέν πραγματοποίησε τὰ ἰταλικά της σχέδια, ἐνίσχυσε τά σύνορά της πρός τίς γερμανικές χώρες καί τήν Ἰσπανία. Μέ τίς «διομολογήσεις» ἄνοιξε στό γαλλικό ἐμπόριο τά λιμάνια τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας καί αὐξήσε τήν ἐπιρροή της στό ἐσωτερικό τοῦ τουρκικοῦ κράτους μέ τό δικαίωμα τῆς ἑτεροδικίας καί τῆς προστασίας τῶν καθολικῶν. Ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι τῆς Τουρκίας, ἀκόμα καί οἱ καθολικοὶ Ἕλληνες τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, ἐπέδωκαν ἀπό τότε τή γαλλική προστασία.

4) Οἱ ἰταλικές πόλεις ἐξασθένησαν ὀριστικά. Ἡ Βενετία ἔχασε τίς Κυκλάδες, ἀργότερα καί τίς μεγάλες βάσεις της στή Μεσόγειο, τήν Κύπρο (1570) καί τήν Κρήτη (1669). Τό βενετικό ἐμπόριο πέρασε στούς Γάλλους (ἀργότερα ἐπωφελήθηκαν καί οἱ Ἕλληνες ναυτικοί).

5) Μέ τήν ἐξασθένηση τῶν ἰταλικῶν κρατῶν καί τήν πολιτική καί θρησκευτική κρίση, πού δημιούργησε ἡ μεταρρύθμιση στήν κεντρική Εὐρώπη στό δεύτερο μέρος τοῦ 16ου αἰ., ἐνισχύθηκε ἡ Ἰσπανία τοῦ Φιλίππου Β' καί ἡ Ἀγγλία τῆς Ἐλισάβετ.

6) Ἡ τουρκική αὐτοκρατορία ἀναγνωρίστηκε ἀπό τή Γαλλία, κυριάρχησε στή Μεσόγειο καί ἐπεκτάθηκε πρός τήν κεντρική Εὐρώπη. Μέ τίς «διομολογήσεις» ὅμως καί τήν παραχώρηση οἰκονομικῶν προνομίων ἄρχισε ἡ διεΐσδυση τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων στά ἐσωτερικά τῆς Τουρκίας πού στάθηκε ἡ συνέπεια τῆς ἴδιας τῆς δομῆς τοῦ τουρκικοῦ κράτους: ἡ Τουρκία δέν μπόρεσε ποτέ νά ἐκμεταλλευτεῖ οἰκονομικά τό χῶρο πού κατέλαβε.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1) Ποιές εἶναι οἱ πολιτικές καί διπλωματικές τάσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἀπό τό 16ο αἰ. κ. ἔ.;

2) Τί σημαίνουν οἱ ὄροι «διεθνῆς πολιτική» «εὐρωπαϊκή ἰσορροπία»;

3) Ποιά εἶναι τά αἴτια, οἱ περίοδοι καί ποῖό τό ἀποτέλεσμα τῶν ἰταλικῶν πολέμων;

4) Ποιά εἶναι ἡ σημασία τῶν «διομολογήσεων»; Τί σημαίνει ὁ ὄρος;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ποιό ρόλο έπαιξαν οι Ιταλικοί πόλεμοι για την Ίταλία, για τη Γαλλία, για την Εύρωπη γενικά; Τί μεταβολές προκάλεσαν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ' : Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Τό δεύτερο μετά τίς άνακαλύψεις σημαντικό γεγονός τής άρχής τών νέων χρόνων είναι ή θρησκευτική μεταρρύθμιση. Πρόκειται για ένα θρησκευτικό κίνημα πού άρχισε μέ σκοπό τήν αναμόρφωση τής καθολικής έκκλησίας καί τήν επιστροφή στό άγνό χριστιανικό πνεύμα τών πρώτων άποστολικών χρόνων, αλλά πού κατέληξε σέ σύγκρουση μέ τήν παπική έκκλησία καί στήν ίδρυση τών ευαγγελικών έκκλησιών.

Είναι χαρακτηριστικό πώς ενώ ή αναγέννηση είναι ένα φαινόμενο Ιταλικό, ή μεταρρύθμιση πού γεννήθηκε από τό ίδιο πνεύμα έκδηλώθηκε στή Γερμανία. Τά αίτια είναι πολλά:

1) Ένώ στά μεγάλα Εύρωπαϊκά κράτη πού σχηματίστηκαν μετά τά μέσα του 15ου αί. οι βασιλείς περιόρισαν τήν έκκλησιαστική δύναμη, ή έκκλησία έξακολουθούσε νά έχει μεγάλη έπιρροή στίς γερμανικές χώρες, πού ήταν διασπασμένες σέ μικρά φεουδαρχικά κράτη, καί όπου κατείχε μεγάλα φέουδα. Τρεις άπό τούς έπτά εκλέκτορες, δηλαδή τούς μεγαλύτερους γερμανούς φεουδάρχες, πού είχαν δικαίωμα νά εκλέγουν τόν αυτοκράτορα, ήταν έπίσκοποι.

2) Κατά τήν αναγέννηση οι

Ρέμπραντ. "Η μητέρα του ζωγράφου διαβάζει τή Βίβλο.

Στήν εποχή του μπαρόκ ή ζωγραφική έγκαταλείπει τό γραμμικό σχέδιο. Τό περίγραμμα σπάσει καί τό βάρος πέφτει στή φωτισκίση. Στά έργα του Ρέμπραντ ιδιαίτερα, τό φώς πέφτει από κάποια σημείο σαν προβολέας καί πλάθει τή σκηνή, ύπογραμμίζοντας τό έσωτερικό της νόημα. Μεγάλος προσωπογράφος ο Ρέμπραντ εκφράζει μέ τό χαρακτηριστικό του προσώπου τό χαρακτήρα του άνθρώπου πού ζωγραφίζει.

Θρησκευτική
μεταρρύθμιση

Αίτια

πάπες, και μάλιστα οι πιο καλλιεργημένοι απ' αυτούς, απασχολήθηκαν περισσότερο με το κράτος τους στην 'Ιταλία και λιγότερο με τις γερμανικές χώρες, για την κατάστασή και τις αντιδράσεις των όποιων φαίνεται πως είχαν κάπως συγκεχυμένη έντύπωση. 'Αντίθετα επέβαλαν στις χώρες αυτές βαριές χρηματικές εισφορές για τις σταυροφορίες που ήθελαν να οργανώσουν έναντι των Τούρκων και αργότερα για τα μεγάλα έργα της Ρώμης (έκκλησίες, μουσεία, βιβλιοθήκες, καλλιτεχνικά άριστουργήματα), που λάμπρυναν το παπικό κράτος, αλλά προκαλούσαν τη δυσaráσκεια των Γερμανών άστών. Αυτόι έβλεπαν σημαντικά κεφάλαια να φεύγουν από τις χώρες τους για να διατεθούν σε έργα μακρινά και γι' αυτούς αδιάφορα.

3) 'Η δυσaráσκεια μεγάλωσε περισσότερο με την ένιςχυση του έθνικου αίσθήματος: οι γερμανικοί λαοί δέν ήθελαν ν' ανήκουν εκκλησιαστικά στη μακρινή Ρώμη.

4) Μεγάλη στάθηκε ή αντίδραση κατά του κλήρου. 'Ο μεσαιωνικός θεσμός να γίνονται ανώτεροι κληρικοί οι δευτερότοκοι γιοί των φεουδαρχών, δημιούργησε τάξεις κοινωνικές μέσα στην εκκλησία: οι ανώτεροι κληρικοί συχνά δέν είχαν καμιά θρησκευτική κλίση, ζούσαν όπως οι ευγενείς και νέμονταν απλώς τα εκκλησιαστικά κτήματα. Οι κατώτεροι ήταν θρησκόληπτοι και αγράμματοι. Αυτό δέν προκαλούσε τόση αντίδραση στό μεσαίωνα. Μέ την αναγέννηση όμως άλλαξε ή νοοτροπία των ανθρώπων. Άτομα και ομάδες άρχισαν να διαμαρτύρονται και ζητούσαν την έπιστροφή στον άληθινό Χριστιανισμό. Συχνά όμως ή εκκλησία χαρακτήριζε αίρέσεις και καταδίκαιζε αυτές τις διαμαρτυρίες. Τα πιο σημαντικά παλαιότερα κινήματα ήταν του 'Ιω. Ουίκλιφ (Wyclif, 1320 - 1384) στην Άγγλία και του 'Ιω. Χούς (Hus, 1369 - 1414), που άκολουθήσε τον Ουίκλιφ στη Βοημία. 'Ο Χούς καταδικάστηκε από τη σύνοδο της Κωνσταντίας και κήκε ζωντανός, αλλά οι όπαδοί του δέ διαλύθηκαν και προκάλεσαν μεγάλες ταραχές μετά τό θανάτο του.

5) Οι άνθρωπιστικές σπουδές διαδόθηκαν στη Γερμανία τό 16ο αί. Στις χώρες αυτές όμως, που ήταν έξω από την έλληνορωμαϊκή παράδοση οι άνθρωπιστές, έκτός από τα άρχαία κείμενα, στράφηκαν στη μελέτη της Άγίας Γραφής, που ήταν τό πρώτο γραπτό τους μνημείο και ή πηγή του πολιτισμού τους. Στροφή λοιπόν προς τις πηγές, που ήταν τό αίτημα της έποχής, εσήμαινε έπιστροφή προς την ευαγγελική παράδοση και προς την εκκλησία των άποστολικών χρόνων. Μέ την έφεύρεση της τυπογραφίας τό κείμενο της Άγίας Γραφής έγινε εύρύτατα προσιτό και ή μελέτη του με τό έρευνητικό και φιλελεύθερο πνεύμα που χαρακτήριζε την αναγέννηση, οδήγησε στη διαπίστωση ότι ή εκκλησία, ό κληρος και ό θρησκευόμενος λαός είχε όλότελα άπομακρυνθεί από τό άληθινό πνεύμα του Χριστιανισμού.

6) Οι Γερμανοί θεολόγοι, που ταραζόνταν από μεταφυσικές άγωνίες, δέ συμφωνούσαν με τό κοσμικό πνεῦμα που είχε έπικρατήσει στή ρωμαϊκή έκκλησία με τήν αναγέννηση. Είται χαρακτηριστικό πώς ή αντίδραση κορυφώθηκε τήν έποχή που ήταν πάπες τής Ρώμης οί πιο ένθουσιώδεις άνθρωπιστές καί μάλιστα ο Λέων Ι' ο Μέδικος.

7) Πίσω από τά θρησκευτικά υπήρχαν φυσικά καί τά πολιτικά καί άλλα κίνητρα. Οί Γερμανοί ήγεμόνες π.χ ήθελαν ν' άπαλλαγούν από τήν έπικυριαρχία του αύτοκράτορα καί τής έκκλησίας καί νά καταπατήσουν τά έκκλησιαστικά κτήματα.

Η άφορμή τής Μεταρρύθμισης. Μαρτίνος Λούθηρος

Η άφορμή γιά νά έκδηλωθεί ή αντίδραση κατά τής παπικής έκκλησίας δόθηκε όταν ο πάπας Λέων Ι' ο Μέδικος, που χρειαζόταν χρήματα γιά νά τελειώσει τόν "Άγιο Πέτρο τής Ρώμης, έδωσε τήν άδεια νά έκδοθούν καί νά μοιραστούν συχωροχάρτια στή Γερμανία. Τά συχωροχάρτια ήταν γραπτή άφεση άμαρτιών, που έδινε στό μεσαίωνα ή καθολική έκκλησία σ' όσους είχαν άφοριστεί καί έπαιρναν συχώρεση ή στους πιστούς που πήγαιναν νά προσκυνήσουν στή Ρώμη, νά έξομολογηθούν καί νά πάρουν τήν εύλογία του πάπα. Τά έπαιρναν άφήνοντας ένα ποσό γιά τό ταμείο τής έκκλησίας. Μέ τή θρησκοληψία όμως που έπικρατούσε στό μεσαίωνα κατάληξε νά θεωρείται τό συχωροχάρτι σαν κάτι ιερό, μέ θαυματουργική δύναμη, που μόνο του έξασφάλιζε τόν παράδεισο. Η μεγάλη ζήτηση από συχωροχάρτια έκανε τούς πάπες τής αναγέννησης, που χρειαζόνταν χρήματα γιά τά έργα τής Ρώμης, νά τά έκδίδουν σέ ποσότητες καί ο τρόπος που τά διαφήμιζαν οί διάφοροι καλόγηροι, που έστελναν γιά νά τά μοιράζουν, κάθε άλλο παρά χριστιανικός ήταν.

Έτσι στά 1517 ο δομηνικανός μοναχός Τέντζελ έφτασε στή Σαξονία μοιράζοντας τά συχωροχάρτια καί διακηρύσσοντας πώς τό συχωροχάρτι έχει τή δύναμη νά άπαλείφει όχι μόνο τών ζωντανών τς άμαρτίες, αλλά καί τών πεθαμένων. Οί ψυχές τους πηδούν από τό καθαρτήριο στόν παράδεισο, μόλις άκουστεί ο ήχος από τά χρήματα που πληρώνονται γιά τό συχωροχάρτι. Μέ αυτά πίστευε ο Τέντζελ πώς έξυπηρετούσε τό θεάρεστο έργο τής οίκοδομής του ναού, αλλά ή σκανδαλώδης αύτή άντιχριστιανική διδασκαλία προκάλεσε τήν άγανάκτηση του αύγουστινιανού μοναχού Μαρτίνου Λούθηρου, καθηγητή τής Θεολογίας στό Παν/μιο τής Βιπτεμβέργης.

Ο **Μαρτίνος Λούθηρος** συνδύαζε τό έρευνητικό πνεῦμα τής αναγέννησης με τή μεταφυσική άγνώνια του μεσαίωνα. Τό πρόβλημα που τόν άπασχολούσε καί τόν βασάνιζε ήταν ή σωτηρία τής ψυχής. Η έπίσημη άποψη τής έκκλησίας ότι ο άνθρωπος σώζεται με τήν πί-

Άφορμή τής θρησκευτικής μεταρρύθμισης

Μαρτίνος Λούθηρος (Martin Luther)

στη καί τὰ ἔργα του δέν τόν ἱκανοποιοῦσε. Πίστευε πῶς μέ κανένα ἔργο δέν μποροῦσε ὁ ἄνθρωπος νά ἐξαγοράσει τή σωτηρία. Ἡ ἀνθρώπινη ἀτέλεια, πού εἶναι ἡ συνέπεια τοῦ προποταρικοῦ ἁμαρτήματος, κάνει καί τόν τελειότερο ἄνθρωπο ἀνίκανο νά σταθεῖ μπροστά στή Δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ. Ἀνάμεσα στόν τελειότερο ἄνθρωπο καί στή θεία Δικαιοσύνη ὑπάρχει ἓνα χάσμα, πού δέ μπορεῖ μέ τίποτα νά γεφυρωθεῖ. Ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά φτάσει μόνος του στή σωτηρία, δηλαδή στήν τελειότητα, οὔτε ὁ Θεός μπορεῖ νά τοῦ τή χαρίσει, γιατί τότε δέ θά ἦταν ἀπόλυτα δίκαιος. Τότε κανεῖς δέν μπορεῖ νά σωθεῖ; Στό πρόβλημα αὐτό, πού τοῦ ἔγινε τρομερά βασιανιστικό ἦρθε τέλος γιά τόν Λούθηρο σάν θαῦμα ἡ ἀπάντηση: Ὁ Θεός ὡς Δικαιοσύνη δέν μπορεῖ νά σώσει τόν ἄνθρωπο. Ἀλλά ὁ Θεός ὡς Ἀγάπη ἐνσαρκώθηκε στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ἦρθε στόν κόσμο καί μέ τό Σταυρικό του θάνατο ἐξαγόρασε καί ἔκλεισε τό χάσμα ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί στό Θεό. Εἶναι Ἐκεῖνος πού χαρίζει τή σωτηρία σέ ὅποιον τή ζητήσει μέ πίστη, εὐγνωμοσύνη καί ἀγάπη. Ἡ σωτηρία εἶναι ἀποκλειστικό δῶρο τῆς Ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ Χάρη: «τόσο ἀγάπησε ὁ Θεός τόν κόσμο, πού ἔστειλε τό Γιό Του τό Μονογενή, ὥστε ὅποιος πιστεῦει σ' Αὐτόν νά μή χάνεται, ἀλλά νά βρῖσκει τήν αἰώνια ζωή».

Αὐτή ἡ ἀποκάλυψη, πού γέμισε τήν ψυχή τοῦ Λούθηρου ἀπό εἰρήνη καί πίστη, δέν ἦταν κάτι καινούριο. Βασίζοταν στό Εὐαγγέλιο: «οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τόν Πατέρα εἰ μὴ δι' Ἐμοῦ», στή διδασκαλία τοῦ ἀποστόλου Παύλου, στά συγγράμματα τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου. Δέν ἀπεῖχε ἀπό τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καί ἴσως νά μὴν εἶχε δημιουργηθεῖ κανένα ζήτημα, ἂν δέν ἔφτανε τήν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Τέντζελ στήν περιοχὴ τῆς Βιπτεμβέργης. Τό κήρυγμα τοῦ Τέντζελ ὅτι μέ τόν ἦχο τῶν χρημάτων γιά τὰ συχωροχάρτια οἱ ψυχές ἀναπηδοῦν ἀπό τό καθαρτήριο στόν παράδεισο, γέμισε ἀπό ὀργή καί ἀγανάκτηση τό Λούθηρο, πού τό θεώρησε ὕβρη στή Σταυρική θυσία τοῦ Χριστοῦ καί ἀποφάσισε νά τό ἀντικρούσει δημοσίᾳ.

Ἡ σύγκρουση τοῦ Λούθηρου μέ τήν ἐκκλησία

Ὅπως συνήθιζαν τήν ἐποχὴ ἐκείνη πού δέν ὑπῆρχαν ἐφημερίδες ὁ Λούθηρος συνόψισε τίς ἀντιρρήσεις του σέ 95 προτάσεις (θέσεις) καί τίς θυροκόλλησε στήν ἐκκλησία τοῦ παλατιοῦ τῆς Βιπτεμβέργης (31 Ὀκτωβρίου 1517) προκαλώντας ὁποιοδήποτε σέ δημόσια συζήτηση.

Γιά τὰ αἷτια πού ἀναφέραμε στό προηγούμενο κεφάλαιο ἡ πράξη του βρῆκε μεγάλη ἀπήχηση στή Γερμανία. Οἱ θέσεις του ἀντιγράφτηκαν καί κυκλοφόρησαν παντοῦ. Ἀλλά καί ἡ ἀντίδραση τῶν καθολικῶν κύκλων ἦταν πολὺ μεγάλη. Στίς δξύτατες καί βιαιότατες συζητήσεις πού ἔγιναν ὁ Λούθηρος πλάτυνε τήν ἀντίθεσή του καί πέψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τό Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ρα από τὰ συχωροχάρτια, στράφηκε κατά τοῦ πάπα καί τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καί τῆς ἀρνήθηκε τὸ δικαίωμα νά διευθύνει τὴν Εὐρώπη. Τὸ χάσμα πλάταινε καί βάθαινε ὀλοένα.

Ὁ πάπας Λεων ὁ Ι΄, ἀνθρωπιστῆς μέ φιλελεύθερες ἀντιλήψεις, ἔδωσε στὴν ἀρχὴ σημασίαι στους «καλογερικοὺς καυγάδες» τῆς Γερμανίας. Ὅταν ὁ Λούθηρος δημοσίευσε λιβέλλους ἐναντίον του καί ἐναντίον τῆς ἐκκλησίας καί τῶν μυστηρίων, τὸν ἀφόρισε. Τότε ὁ Λούθηρος ἔκασε τὸ ἔγγραφο τοῦ ἀφορισμοῦ σέ δημόσια συγκέντρωση (1520). Γεγονὸς πρωτάκουστο στὴν ἱστορία τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας!

Ἐνα χρόνο πρὶν ὁ Κάρολος Ε΄ εἶχε ἐκλεγεί αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας.

Ἡ ἐξάπλωση τῆς μεταρρύθμισης στὴ Γερμανία. Τὰ κυριότερα γεγονότα ὡς τὴν εἰρήνη τῆς Αὐγούστας (1520 — 1555).

Ὁ Κάρολος Ε΄, παρ' ὅλο πού δέ συμπαθοῦσε προσωπικὰ τὴ μεταρρύθμιση, βρέθηκε ἐμπρὸς σ' ἓνα δύσκολο πρόβλημα: Νά καταδιώξει τὸ Λούθηρο καί νά ἐμποδίσει μέ τὴ βία τὴ διάδοση τῆς διδασκαλίας του ἣταν πολὺ δύσκολο, γιατί πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνες κ' ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ γερμανικὸ λαὸ τὸν ὑποστήριζε. Νά τὸν ἀφήσει ἐλεύθερο ἦταν ἀδύνατο, γιατί θὰ ἐρχόταν σέ σύγκρουση μέ τὸν πάπα. Συγκάλεσε λοιπὸν τὴ Δίαιτα (τὸ ἀνώτατο συμβούλιο ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῶν εὐγενῶν, τοῦ κλήρου καί τῶν ἀστώων) στὴ **Βόρμς** (Worms, 1521) καί κάλεσε τὸ Λούθηρο ν' ἀπολογηθεῖ.

Παρά τὸν ἄμεσο κίνδυνο πού διέτρεχε, ὁ Λούθηρος ἀρνήθηκε κάθε μεσολάβηση τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ νά συμφιλιωθεῖ μέ τὸν πάπα, καί δήλωσε πῶς ἡ μόνη αὐθεντία πού παραδεχόταν ἦταν ἡ Ἁγία Γραφή. Ἡ Δίαιτα, μ' ὅλο πού πολλοὶ ἡγεμόνες φανερά τὸν συμπαθοῦσαν, τὸν καταδίκασε, τὸν κήρυξε ἐκτὸς νόμου καί θὰ κινδύνευε ἀμέσως νά συλληφθεῖ, ἂν δέν τὸν ἄρπαζαν, μόλις βγήκε ἀπὸ τὴν αἴθουσα, ἄνθρωποι τοῦ ἐκλέκτορα τῆς Σαξωνίας καί δέν τὸν ἔκρυβαν στὸν πύργο του στοῦ Βάρτμπουργκ (Wartburg) τῆς Θουριγγίας, ὅπου ἔμεινε δύο χρόνια, μεταφράζοντας τὴν Ἁγία Γραφή.

Ὁ Κάρολος Ε΄ ἀναγκάστηκε νά φύγει σχεδὸν ἀμέσως ἀπὸ τὴ Γερμανία ἐξ αἰτίας τῶν ἰταλικῶν πολέμων. Ἐτοίμῃ τῆς μεταρρύθμισης βρῆκε τὸν καιρὸ νά διαδοθεῖ καί διαμορφώθηκαν οἱ νέες θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις: Καταργήθηκε ὁ κλῆρος, τὰ μοναχικὰ τάγματα, τὰ μοναστήρια, οἱ ἐκκλησιαστικὲς εἰκόνας, ἡ λατρεία πρὸς τοὺς Ἁγίους (κατὰ τὸ Λούθηρο ἔπρεπε νά τοὺς ἀποδίδεται τιμὴ γιὰ τὴν ἀγιότητά τους καί ὄχι λατρεία, πού ἀνήκει μόνο στοῦ Θεοῦ), τὰ συχωροχάρτια. Καταργήθηκε ἡ λατινικὴ γλῶσσα στὴ λατρεία. Τὰ μυστήρια περιορίστηκαν μόνο στοῦ Βάπτισμα καί τῆς Θεῆς Εὐχαριστίας. Οἱ πιστοὶ ἔπρε-

Εξάπλωση τῆς μεταρρύθμισης

Δίαιτα Worms (1521)

Λουθηρανισμός

πε να μεταλαβαίνουν και μέ αρτο και μέ οἶνο. Ὁ Λούθηρος ἐκήρυξε ὅτι ὑπάρχει στή Θεία Εὐχαριστία μόνο παρουσία τοῦ Θεοῦ, ὄχι μετουσίωση, ὅπως πιστεύει ἡ καθολική καί ὀρθόδοξη ἐκκλησία. Ἡ λειτουργία περιορίστηκε σέ εὐχές, ψαλμούς, μουσική, ἀνάγνωστο τοῦ εὐαγγελίου καί κήρυγμα. Καταργήθηκαν τά ἄμφια καί οἱ μεγαλοπρεπεῖς τελετές.

Ταραχές στή Γερμανία (1525)

Ἡ μεταρρύθμιση προκάλεσε μία γενικότερη τάση γιά ἀλλαγές, ὄχι μόνο θρησκευτικές, ἀλλά καί πολιτικές καί κοινωνικές, πού ἐξελίχθηκαν σέ πραγματική ἐπανάσταση. Οἱ μικροί γαιοκτήμονες τοῦ Ρήνου βρῆκαν τήν εὐκαιρία νά ἐξεγερθοῦν κατά τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν καί ξέσπασε μία ἐπανάσταση τῶν δουλοπαροίκων. Ὁ ἴδιος ὁ Λούθηρος κράτησε στάση μετριοπαθῆ καί τελικά ἐχθρική σ' αὐτές τίς ταραχές, μέ ἀποτέλεσμα νά καταπνίξουν οἱ ἡγεμόνες τήν ἐπανάσταση καί νά κρατήσουν κάτω ἀπό τόν ἔλεγχό τους τή μεταρρύθμιση.

Ὁμολογία τῆς Αὐγούστας (1530)

Ὅταν μετά τή νίκη του ὁ Κάρολος Ε' γύρισε στή Γερμανία βρῆκε τοὺς ἡγεμόνες πιά ἀποφασιστικούς. Ἄν καί ἀριθμητικά λιγότεροι, ὑπέβησαν στή Δίαιτα ἕνα ἐγγραφο, ὅπου διαμαρτύρονταν ἔντονα γιά κάθε ἀπόπειρα νά καταδιωχθεῖ ἡ πίστη τους καί δήλωναν πώς θεωροῦσαν τό χρέος τους πρὸς τό Θεό καί τή συνείδησή τους ἀνώτερο ἀπό τό χρέος πρὸς τήν κοσμική ἐξουσία. Ἀπό τότε οἱ λουθηρανοὶ ὀνομάστηκαν διαμαρτυρόμενοι, ἐνῶ οἱ ἴδιοι αὐτοὶ χαρακτηρίζονταν εὐαγγελικοί.

Ἡ κατάσταση ἦταν κρίσιμη, ὅταν συνήλθε ἡ Δίαιτα στήν Αὐγούστα (1530). Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἀνέθεσαν στό μεγάλο Γερμανό ἀνθρωπιστή Μελάγχθωνα, φίλο καί συνεργάτη τοῦ Λουθήρου, νά γράψει ἕνα ὑπόμνημα, ὅπου νά ἐκθέτει τίς πεποιθήσεις τους. Τό ὑπόμνημα αὐτό, πού ὀνομάστηκε **ὁμολογία τῆς Αὐγούστας** (confessio augustiana), ἔγινε τό πιστεύω τοῦ εὐαγγελικοῦ δόγματος.

Φίλιππος Μελάγχθων

‘Ο έμφύλιος πόλεμος (1546 — 1547). Ειρήνη της Αύγούστας (1555)

‘Ο Κάρολος και οι καθολικοί ηγεμόνες αποφάσισαν να καταπνίξουν με τη βία τη μεταρρύθμιση, αλλά πάλι ο πόλεμος με τη Γαλλία τους έμπόδισε. Τέλος μετά το θάνατο του Λουθήρου (1546) άρχισε ο έμφύλιος πόλεμος στη Γερμανία. ‘Ο Κάρολος νίκησε στην άρχή, αλλά σέ λίγο οι διαμαρτυρόμενοι ηγεμόνες άνασυστάχτηκαν και συμμαχησαν με τον ‘Ερρίκο Β’, βασιλιά της Γαλλίας. Τό κίνημα ξέσπασε τόσο ξαφνικά, ώστε ο Κάρολος μόλις κατόρθωσε να σωθεί και έφυγε από τη Γερμανία αφήνοντας εκεί ως αυτοκράτορα τον άδελφό του Φερδινάνδο.

Έμφύλιος πόλεμος
(1546 - 1547)

Μετά την παραίτηση του Καρόλου από τό θρόνο της Γερμανίας, ύπογράφηκε ή ειρήνη της Αύγούστας πού έκλεισε τό πρώτο μέρος των θρησκευτικών πολέμων (1555).

Ειρήνη της
Αύγούστας (1555)

Τά κυριότερα άρθρα της ειρήνης της Αύγούστας είναι:

1) ‘Ο λουθηρανισμός άναγνωρίζεται ως νόμιμο δόγμα, όπως διατυπώθηκε στην όμολογία της Αύγούστας (1530).

2) Κάθε ηγεμόνας έχει τό δικαίωμα ν’ άκολουθήσει όποιο από τά δύο δόγματα προτιμά και νά τό επιβάλει στους ύπηκόους του.

3) ‘Η έκκλησιαστική περιουσία πού βρισκόταν σέ έδάφη διαμαρτυρομένων ηγεμόνων και πού είχε δημευτεί πριν από τό 1552 (όταν ύπογράφηκε μιά προκαταρκτική ειρήνη) θά έμενε στους ηγεμόνες.

Συνέπειες της συνθήκης

Μέ τη συνθήκη της Αύγούστας διασπάστηκε ή έκκλησιαστική και θρησκευτική ένότητα της Εύρώπης και μειώθηκε τό γόητρο της καθολικής έκκλησίας και του αυτοκράτορα της Γερμανίας, ενώ αντίθετα αύξήθηκε ή δύναμη των Γερμανών ηγεμόνων.

Είναι σημαντικό πώς γιά πρώτη φορά στην έκκλησιαστική ιστορία μιά αίρεση άναγνωρίστηκε επίσημα, και μάλιστα, όχι από έκκλησιαστικό συμβούλιο (σύνοδο) ή παπική άπόφαση, αλλά από συμβούλιο κοσμικό.

‘Η συνθήκη της Αύγούστας ύπηρεξε ένας σταθμός στην εύρωπαϊκή ιστορία, αλλά δέν έλυσε όριστικά τό θρησκευτικό πρόβλημα. Τό θέμα των έκκλησιαστικών κτημάτων και ή διάδοση του καλβινισμού θά δημιουργήσουν άργότερα νέες περιπλοκές.

Σημασία της ειρήνης

Διάδοση του λουθηρανισμού. Άλλες μεταρρυθμίσεις

‘Ο λουθηρανισμός έκτός από τίς γερμανικές χώρες διαδόθηκε στη Σουηδία, πού μόλις είχε γίνει ανεξάρτητη, και στις άλλες σκανδιναβικές χώρες.

Στην Άγγλία ο ‘Ερρίκος Η’ (1509 — 1547) γιά λόγους προσωπι-

‘Άγγλικανική’
έκκλησία

κούς (ο πάπας αρνήθηκε να διαλύσει το γάμο του με την Αικατερίνη της Άραγωνίας, κόρη του Φερδινάνδου και της Ίσαβέλλας) αποφάσισε να κόψει τις σχέσεις με την εκκλησία της Ρώμης. Ο βασιλιάς αναγνώρισε την κεφαλή του αγγλικού κλήρου (1535). Καταργήθηκαν τα μοναστήρια, τα συχωροχάρτια, τα προσκυνήματα στη Ρώμη. Ο κληρός, ή οργάνωση και το τυπικό έμειναν στην αρχή όπως ήταν. Η αγγλική εκκλησία ονομάστηκε αγγλικανική ή επισκοπική γιατί διατήρησε τον ανώτερο κληρο.

Οι σποραδικές αντιδράσεις χτυπήθηκαν σκληρά. Ο μεγάλος ανθρωπιστής Θωμάς Μωρ καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά ο λαός γενικά δεν αντέδρασε, γιατί δεν ήθελε την εξάρτηση από τη Ρώμη.

Σύγχρονα με το Λούθηρο κήρυξε τη μεταρρύθμιση στην Έλβετία ο **Ζβίγγλιος** (Zwingli). Από δογματική άποψη ή θεωρία του Ζβίγγλιου δέ διαφέρει πολύ από του Λουθήρου. Η βασικότερη διαφορά τους είναι σχετική με το δόγμα της Θείας Εύχαριστίας. Ο Ζβίγγλιος παραδέχεται ότι πρόκειται για απλή συμβολική τελετή.

Ζβίγγλιος (Zwingli)

Ίω. Καλβίνος

Η μεταρρύθμιση του Καλβίνου

Η πιο οργανωμένη και πιο σημαντική μεταρρυθμιστική προσπάθεια έγινε στα μέσα του 16ου αιώνα. Στη Γενεύη, πόλη της Έλβετίας με μεγάλη εμπόρική κίνηση και έσωτερική αυτονομία, από το Γάλλο μεταρρυθμιστή Ίω. Καλβίνο.

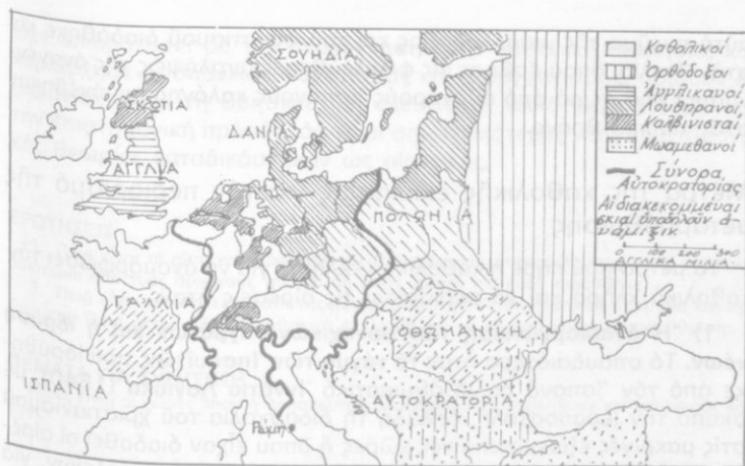
Ο Καλβίνος όνειρευόταν να αναστήσει στη Γενεύη την εκκλησία των αποστολικών χρόνων, όπως αυτός φανταζόταν. Συνεργάστηκε με την πολιτική εξουσία και επέβαλε στην πόλη μία θρησκευτική και πολιτική δικτατορία.

Κατάργησε τον κληρο και οργάνωσε την εκκλησία δημοκρατικά. Αυτό έγινε αιτία να διαδοθεί ο καλβινισμός πιο πολύ στις μεσαίες κοινωνικές τάξεις. Η εκκλησία ονομάστηκε πρεσβυτεριανή, γιατί τη διοικούσαν οι σεβαστότεροι πολίτες.

Ο Καλβίνος παρακολουθούσε τη διαγωγή και την ιδιωτική ζωή των πολιτών. Ίδρυσε ειδικό δικαστήριο για να τιμωρεί κάθε παράλειψη, σφάλμα ή αίρεση. Οι ποινές άρχιζαν από τη μαστίγωση για τα παιδιά, που δεν άκουαν τους γονείς, για όσους έπαιζαν χαρτιά ή τραγουδούσαν κοσμικά τραγούδια ή ντύνονταν με πολυτέλεια ή έκαναν θόρυβο στο δρόμο ή δεν ήταν προσεκτικοί στην εκκλησία, και έφταναν ως την καταδίκη σε θάνατο για τους αιρετικούς.

Η Κυριακή ήταν αφιερωμένη στο Θεό και απαγορευόταν κάθε διασκέδαση.

Από θεολογική άποψη ο Καλβίνος δίδαξε ότι ο Θεός είναι μία δύναμη τόσο μεγάλη και τόσο απρόσιτη, που ο άνθρωπος δεν μπορεί να τη φτάσει, ούτε με τα έργα, ούτε με την πίστη του. Το ποιος θα σωθεί, αυτό το ξέρει μόνο ο Θεός που είναι παντοδύναμος και παντογνώστης. Εκείνος ξέρει από πριν ποιοι πρόκειται να σωθούν ή

ΚΑΘΟΛΙΚΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΟΜΕΝΟΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ 1610

νά χαθοῦν: «οὐς ὁ Θεὸς προέγνω τούτους καὶ προώρισεν». Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐγκαταλείπεται στὴ θέληση τοῦ Θεοῦ. Αὐτὴ ἡ διδασκαλία τοῦ Καλβίνου γιὰ τὸν προορισμὸ προκάλεσε πολλές συζητήσεις καὶ ἀντιρρήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η': Η ΑΝΤΙΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Ἡ μεταρρύθμιση εἶχε τὸν ἀντίκτυπό της, θετικό καὶ ἀρνητικό, καὶ στὴν ἴδια τὴν καθολικὴ ἐκκλησία, ὅπου ἐγίνε πολὺ αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀναμόρφωση. Ἡ προσπάθεια ἄρχισε ἀπὸ τὴν Ἰσπανία: ἐπρεπε νὰ σταματήσουν οἱ καταχρήσεις, ν' ἀναδιοργανωθοῦν τὰ μοναχικά τάγματα, νὰ ἐξυψωθεῖ καὶ νὰ μορφωθεῖ ὁ ἐνοριακὸς κληρὸς.

Ἐκτός ἀπὸ τὶς θετικές αὐτὲς ἀλλαγές τὸ μίσος κατὰ τῶν αἰρετικών καὶ ὁ φόβος μήπως ἐπικρατήσουν ἐπέβαλε τὶς πιὸ συντηρητικές τάσεις: τὴ σχολαστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν παιδεία, τὴν ὑποψία γιὰ τὶς νέες ἐπιστημονικές ἀνακαλύψεις, τὸ φανατισμὸ καὶ τὴ μισαλλοδοξία. Ἡ **ἱερά ἐξέταση**, ἓνα παλιὸ μεσαιωνικὸ ἐκκλησιαστικὸ δικαστήριο, ποῦ εἶχαν ἀνασυστήσῃ ὁ Φερδινάνδος καὶ ἡ Ἰσαβέλλα, γιὰ νὰ καταδικῶν τοὺς Ἄραβες καὶ τοὺς Ἑβραίους τῆς Ἰσπανίας, ἀνέλαβε νὰ παρακολουθεῖ καὶ νὰ τιμωρεῖ τοὺς αἰρετικούς καὶ ἄπλωσε τὴ δράση του σ' ὅλες τὶς χῶρες ποῦ ἀνήκαν στὸ Ἰσπανικὸ κράτος. Μ' ἓνα σύστημα ἀπὸ φοβερὰ βασανιστήρια ὑποχρέωνε κάθε ὑπόπτο νὰ ὁμολογήσῃ ὅ,τι πίστευε ἢ ὅ,τι δέν πίστευε, καὶ ὁ αἰρετικὸς καταδικάζοταν σὲ θάνατο, τὸ πιὸ συνηθισμένον πάνω στὴν πυρὰ. Τὸ ἰσπανικὸ

Ἀντιμεταρρύθμιση

ἱερά ἐξέταση

αυτό πνεῦμα τῆς μισαλλοδοξίας καί τοῦ φανατισμοῦ διαδόθηκε καί στήν Ἰταλία, ὅπου ἔσβησε τίς φιλελεύθερες ἀντιλήψεις τῆς ἀναγέννησης. Μιά σειρά ἀπό αὐστηροῦς Ἰσπανοὺς καλόγηρους ἀνέβηκαν στόν παπικό θρόνο.

Μέτρα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας γιά τόν περιορισμό τῆς μεταρρύθμισης

Μέτρα καθολικῆς ἐκκλησίας

Τά μέτρα πού πῆρε ἡ καθολική ἐκκλησία γιά νά ἀναμορφώσει τόν καθολικό κλῆρο καί νά περιορίσει τίς αἰρέσεις ἦταν:

1) Ἡ ἀναδιοργάνωση τῶν μοναχικῶν ταγμάτων καί ἡ ἴδρυση νέων. Τό σπουδαιότερο ἦταν τό **τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν**, πού ἰδρύθηκε ἀπό τόν Ἰσπανό παλιό ἀξιωματικό **Ἰγνάτιο Λογιόλα** (1540), μέ σκοπό τήν ἱεραποστολή, δηλαδή τή διδασκαλία τοῦ χριστιανισμοῦ στίς μακρινές ἐξωευρωπαϊκές χῶρες ἡ ὅπου εἶχαν διαδοθεῖ οἱ αἰρέσεις, τό κήρυγμα, τήν ἐξομολόγηση καί τήν ἴδρυση σχολείων, γιά τήν τόνωση τῆς καθολικῆς πίστεως.

Ἐκεῖνο πού χαρακτήρισε ἰδιαίτερα τό τάγμα αὐτό ἦταν ἡ τυφλή καί ἀπόλυτη ὑπακοή στούς ἀνωτέρους καί ἡ ὀλοκληρωτική ἀφοσίωσή στόν πάπα.

Οἱ ἰησοῦίτες μορφώνονταν πολύ — ἡ μελέτη ἦταν μία ἀπό τίς μοναχικές ὑποχρεώσεις τους καί τά μοναστήρια τους πραγματικά σπουδαστήρια — πολλοί ἔγιναν μεγάλοι ἐπιστήμονες καί περίφημοι δάσκαλοι. Στά σχολεῖα τους ἀνάνεωσαν τό πρόγραμμα καί τίς μεθόδους διδασκαλίας καί ἀνέβασαν γενικά τό μορφωτικό ἐπίπεδο. Πολλοί μεγάλοι ἐπιστήμονες καί φιλόσοφοι σπούδασαν στίς σχολές τῶν ἰησοῦϊτῶν. Ὅμως τήν ἐποχή ἐκείνη μέ τό φανατισμό τους ἐναντίον τῶν μεταρρυθμιστῶν ὄξυναν τίς θρησκευτικές ἀντιθέσεις.

2) Ἡ ὀργάνωση τῆς συνόδου τοῦ Trento, πού εἶχε συγκληθεῖ ἀπό τά 1545. Ἡ σύνοδος αὐτή, ὅπου πῆραν μέρος πολλοί ἰησοῦίτες ἀποφάσισε: α) ν' ἀναμορφωθεῖ ὁ κλῆρος β) νά διατυπωθεῖ μέ σαφήνεια τό καθολικό δόγμα γ) ν' ἀναγνωρισθεῖ ὁ πάπας ἀνώτερος ἀπό τίς συνόδους στά δογματικά καί διοικητικά θέματα δ) νά ὀργανωθεῖ ὁ πόλεμος θεωρητικά καί πρακτικά κατά τῶν αἰρετικῶν. Γιά τό λόγο αὐτό ἀνασυστήθηκε καί στή Ρώμη τό μεσαιωνικό δικαστήριο τῆς *Ιεραρχῆς* ἐξετάσεως, μέ σκοπό νά ἐπεκταθεῖ σ' ὅλη τήν Εὐρώπη. Οἱ βασιλεῖς ὅμως, πού δέν ἠθελαν πολλές ἐπεμβάσεις στά ἐσωτερικά τῶν κρατῶν τους, ἀρνήθηκαν καί ἀνέλαβαν οἱ ἴδιοι τήν καταδίωξη τῶν αἰρετικῶν. Γιά τόν ἴδιο σκοπό — δηλαδή τόν περιορισμό τῶν αἰρέσεων — καθιερώθηκε καί ὁ κατάλογος τῶν ἀπαγορευμένων βιβλίων (Index): Κάθε βιβλίον πού θά κυκλοφοροῦσε ἔπρεπε νά λογοκριθεῖ ἀπό μία εἰδική ἐκκλησιαστική ἐπιτροπή.

Τά μέτρα αὐτά προκάλεσαν πολλές θανατικές καταδίκες καί μεγάλωσαν τίς ἀντιθέσεις. Ἔτσι ἔσβησε τό φιλελεύθερο πνεῦμα, πού

Τάγμα Ἰησουϊτῶν

Ἐμβλημα τῶν Ἰησουϊτῶν

Σύνοδος Trento

είχε επικρατήσει με την αναγέννηση στην καθολική εκκλησία, και κυριάρχησε ο ισπανικός φανατισμός και ο δογματισμός, που δεν έ-
ξαφάνισε μόνο τη θρησκευτική ελευθερία, αλλά παρεμπόδιζε και
την επιστημονική πρόοδο, αφού οι σημαντικότερες νέες επιστημονι-
κές θεωρίες καταδικάστηκαν ως αίρετικές.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά είναι τα αίτια και η αφορμή της θρησκευτικής μεταρρύθμισης, ποιοι οι σπου-
δαιότεροι από τους άρχηγούς της και σε ποιές χώρες πιο πολύ διαδόθηκε;
2. Ποιά είναι τα αποτελέσματα της μεταρρύθμισης για την καθολική εκκλησία και την
Ευρώπη; Ποιά μέτρα πήρε η καθολική εκκλησία για να περιορίσει τη μεταρρύθμιση;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ποιές είναι οι χώρες όπου η θρησκευτική μεταρρύθμιση επιβλήθηκε και για ποιούς λό-
γους;

Γενικό διάγραμμα
(1555 - 1648)

B. 'Η εύρωπαϊκή ιστορία από τη συνθήκη της Αύγουστας (1555) ως την ειρήνη της Βεσφαλίας (1648)

Στό δεύτερο μέρος του 17ου αιώ. η Ευρώπη ήταν χωρισμένη σε
δυό αντίπαλα στρατόπεδα, καθολικούς και διαμαρτυρομένους, που
μέ τη μισαλλοδοξία τους προκάλεσαν μία σειρά από θρησκευτικούς
πολέμους. Ήταν μία εποχή φανατισμού, όπου τα θρησκευτικά πάθη
συγχέονταν με τα πολιτικά συμφέροντα, η εποχή της ισπανικής κυ-
ριαρχίας: 'Ο βασιλιάς Φίλιππος Β' επικεφαλής της αντιμεταρρύθμι-
σης βρήκε την ευκαιρία να επεμβαίνει στα έσωτερικά των εύρωπαϊ-
κών κρατών. 'Από τό τέλος όμως του 16ου αιώ. η κυριαρχία του δοκι-
μάστηκε σκληρά, πρώτα με τόν ήρωικό αγώνα του όλλανδικού λαού
για την ελευθερία, και ύστερα με τόν ανταγωνισμό της 'Αγγλίας,
πού στην εποχή της 'Ελισάβετ έβαλε τις βάσεις της πολιτικής και οι-
κονομικής της ανάπτυξης.

Σ' αυτή την περίοδο δεν αντιστρατεύονταν μόνο οι θρησκευτικές
αντιλήψεις. Γενικότερα οι νέες καταστάσεις και ιδέες που δημιουρ-
γήθηκαν με την αναγέννηση συγκρούονταν θανάσιμα με τα παρα-
δοσιακά στοιχεία και αυτό έδωσε στην εποχή μία ήφαιστειώδη έν-
ταση κι' έναν έκρηκτικό δυναμισμό, που εκφράζεται με την τεχνο-
τροπία του baroc.

Τήν ίδια αυτή εποχή μέσα από τούς φοβερούς θρησκευτικούς
διωγμούς και από τό σκληρό αίματηρό αγώνα του όλλανδικού λαού
γεννήθηκε η ιδέα της ελευθερίας της συνείδησης και των δικαιωμά-
των του ανθρώπου, που διατυπώθηκαν για πρώτη φορά στην όλ-

λανδική διακήρυξη δικαιωμάτων και άργότερα στην αγγλική. Στο τέλος της περιόδου αυτής, σάν καρπός της άγωνίας, της πείρας και των έπιστημονικών κατακτήσεων, διαμορφώθηκε για πρώτη φορά στην Εύρώπη ή φιλοσοφική σκέψη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΑΠΟ ΤΑ 1555 ΩΣ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ 30ουΣ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ίσπανία

Ίσπανία
Φίλιππος Β'
(1556 - 1598)

Ή Ίσπανία, όπου βασιλεύει ο **Φίλιππος Β'** (1556 - 1598), ήταν το ισχυρότερο κράτος της Εύρώπης. Ο Φίλιππος ένωσε με το κράτος του και την Πορτογαλία (1580) και στήριξε πολιτικά την αντιμεταρρύθμιση. Αυτό του έδωσε τη δυνατότητα να ασκεί διεθνή πολιτική και να έπεμβαίνει στα έσωτερικά των άλλων κρατών (Γαλλίας, Αγγλίας, Γερμανίας).

Τό πρόγραμμά του ήταν πόλεμος κατά των αίρετικών και των απίστων. Αφαίρεσε τά τελευταία δικαιώματα από τους Μαυριτανούς (έκχριστιανισμένους Άραβες) της Ίσπανίας και, όταν εκείνοι απέλπισμένοι έπαναστάτησαν, τους συνέτριψε με σκληρότητα καταστέφοντας μαζί και την Άνδαλουσία.

Συμάχησε με τους Βενετούς και τόν πάπα και πήρε μέρος στην **ναυμαχία της Ναυπάκτου** (1571), όπου ο ένωμένος χριστιανικός στόλος με ναύαρχο τόν έεροθαλή αδελφό του, **Δόν Ζουάν τόν Αύστριακό**, κατέστρεψε τόν τουρκικό στόλο.

Ή άπολυταρχική του διοίκηση και οι θρησκευτικοί διωγμοί τόν έφεραν σέ σύγκρουση με τίς Κάτω Χώρες. Ο πόλεμος, πού κράτησε κάπου 80 χρόνια, τελείωσε με την άπελευθέρωση της Όλλανδίας.

Ή οικονομική και θρησκευτική αντίθεση με την Άγγλία τήν έποίησε τής Έλισάβετ οδηγήσε σέ πόλεμο. Ο Ίσπανικός στόλος όμως (ή άήττητη άρμάδα) καταστράφηκε (1588) από την τρικυμία και τόν άγγλικό στόλο. Ή καταστροφή της σημαδεύει την άρχή του τέλους της Ίσπανικής κυριαρχίας στην Εύρώπη.

Τήν εποχή αυτή κορυφώθηκε ή καλλιτεχνική και πνευματική κίνηση στην Ίσπανία: τότε έζησαν οι μεγάλοι ζωγράφοι του μπαρόκ ο Μουρίλλο, ο Βελάσκεθ, ο Γκρέκο. Ή λογοτεχνία έδωσε άριστουργήματα με τόν Λόπε ντέ Βέγκα και τόν Θερβάντες. Τότε έζησαν και μεγάλοι άγιοι τής καθολικής έκκλησίας όπως ο Ίγνάτιος Λογιόλα, έδρυτής του τάγματος των Ίησουϊτών, ο Άγιος Φραγκίσκος Ξαβιέ, ο Άγιος Ίωάννης de la Croix και ή άγία Τερέζα τής Άβιλα, πού άνάνεωσαν τό τάγμα των Καρμελιτών, και άλλοι.

Όμως οι θρησκευτικοί πόλεμοι, ο φανατισμός, ο έλεγχος κάθε πνευματικής κίνησης από την ιερά εξέταση, άδήςησε την Ίσπανία Ψηφιοποιήθηκε από το Ίνστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ναυμαχία
Ναυπάκτου
(1571)

Καταστροφή
Ίσπανικού στόλου
στην Άγγλία (1588)

Πολιτιστική κίνηση
στην Ίσπανία

στόν ξεπεσμό. Ὁ πληθυσμός ἐλαττώθηκε, ἡ γεωργία παραμελήθηκε μέ τήν καταδίωξη τῶν Μαυριτανῶν, πού ἦταν οἱ καλύτεροι καλλιεργητές, οἱ χωρικοί μαζεύτηκαν στίς πόλεις, τό ἐμπόριο περιορίστηκε. Μετά τό θάνατο τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' ἡ χώρα πέρασε ὀριστικά στό μαρασμό.

Ἀγγλία

Μετά τό θάνατο τοῦ Ἑρρίκου Η' βασίλεψε γιά ἕνα μικρό διάστημα ὁ γιός του **Ἐδουάρδος ΣΤ'** (1547 – 1553) ἕνα παιδί ἀσθενικό μέ πρώτη ὠριμότητα. Στήν ἐποχή του τό μεγαλύτερο πρόβλημα τῆς Ἀγγλίας ἦταν τό θρησκευτικό. Πολλοί προσπαθοῦσαν νά ὀδηγήσουν τήν ἀγγλική ἐκκλησία πρός τόν καλβινισμό καί αὐτό προκαλοῦσε μεγάλη λαϊκή ἀντίδραση.

Ἡ **Μαρία Τυδώρ** (1553 – 1558), κόρη τοῦ Ἑρρίκου Η' καί τῆς Αἰκατερίνης τῆς Ἀραγωνίας, πού τόν διαδέχτηκε, φανατική καθολική, παντρεύτηκε τό Φίλιππο Β' τῆς Ἰσπανίας καί στήν ἐποχή τῆς ἡ Ἀγγλία ἐξαρτήθηκε ἀπό τήν Ἰσπανική πολιτική.

Ἡ **Ἐλισάβετ** (1558 – 1603), κόρη τοῦ Ἑρρίκου Η' καί τῆς Ἄννας Μπόλεϋν, εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει μετά τήν ἀνοδό της στό θρόνο τό θρησκευτικό ζήτημα. Οἱ ἀπόπειρες νά ἐπιβληθεῖ ὁ προτεσταντισμός ἤ νά ξαναγυρίσει ὁ καθολικισμός εἶχαν συναντήσῃ τήν ἴδια ἀντίδραση ἀπό τόν ἀγγλικό λαό. Ἡ Ἐλισάβετ εἶχε προσωπικά κάθε συμφέρον ν' ἀποκοπεῖ ἀπό τήν καθολική ἐκκλησία, πού δέν ἀναγνώριζε τό γάμο τοῦ Ἑρρίκου Η' μέ τήν Ἄννα Μπόλεϋν, ἐπομένως καί τά δικά της δικαιώματα στόν ἀγγλικό θρόνο. Καί γιά προσωπικούς καί γιά ἐθνικούς λόγους λοιπόν ἐπέβαλε τή μεταρρύθμιση καί μέ μιά σειρά ἀπό νόμους ὀργάνωσε τήν ἀγγλικανική ἐκκλησία καί τήν ξεχώρισε καί ἀπό τόν προτεσταντισμό καί ἀπό τόν καθολικισμό. Κατάργησε τήν παπική ἐξουσία, τήν παράδοση, τή λατρεία τῶν Ἁγίων, τήν προσκύνηση τῶν λειψάνων, τό καθαρτήριο, τήν ἀγαμία τῶν κληρικῶν, τά μυστήρια, ἐκτός ἀπό τό Βάπτισμα καί

Ἡ βασίλισσα Ἐλισάβετ τῆς Ἀγγλίας

Ἀγγλία, Ἐδουάρδος ΣΤ' (1547 - 1553)

Μαρία Τυδώρ (1553 - 1558)

Ἐλισάβετ (1568 - 1603)

Θρησκευτική πολιτική, Ὄργάνωση τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας

τή Θεία Εύχαριστία. Διατήρησε όμως τις θρησκευτικές τελετές σε αγγλική γλώσσα και την ιεραρχία του κλήρου.

Στήν αρχή κράτησε μετριοπαθή στάση στα θρησκευτικά ζητήματα. Όταν όμως ο Πάπας την αφόρισε (1570) στράφηκε οριστικά στο στρατόπεδο των διαμαρτυρομένων και πήρε σκληρά μέτρα κατά των καθολικών που συνωμοτούσαν εναντίον της. Μέσα σ' αυτή τη σύγκρουση με τους καθολικούς του έσωτερικού και του εξωτερικού εντάσσεται και η περίφημη αντίθεσή της με την εξαδέλφη της **Μαρία Σπούαρτ**, βασίλισσα της Γαλλίας και της Σκωτίας, που οι καθολικοί πρόβαλαν σαν τη μόνη νόμιμη βασίλισσα της Άγγλιας.

Στήν πάλη ανάμεσα στους καθολικούς και τους διαμαρτυρομένους της Εύρώπης η Έλισάβετ στάθηκε επί κεφαλής των διαμαρτυρομένων. Έτσι βρήκε την ευκαιρία η Άγγλία να παίξει ένα σημαντικό ρόλο στη διεθνή πολιτική και να πολεμήσει την Ισπανία, που είχε μαζί της θρησκευτικές, αλλά και οικονομικές διαφορές.

Στήν εποχή της Έλισάβετ η Άγγλία ανέπτυξε το εμπόριο και τη βιοτεχνία της και άρχισε να στρέφεται προς τις μακρινές χώρες και τις υπερπόντιες επιχειρήσεις. Το Λονδίνο απέκτησε πληθυσμό 250 χιλ. και έγινε το μεγαλύτερο λιμάνι της Εύρώπης. Τό γεγονός ότι η Άγγλία είχε παραγωγή από κάρβουνο, που ήταν η κινητήρια δύναμη της εποχής, συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξή της. Η παραγωγή μετάλλων αυξήθηκε. Η βιοτεχνία των ύφασμάτων, που ήταν η μεγαλύτερη βιοτεχνία της Άγγλιας, ενισχύθηκε από ύφαντες που ήρθαν από τις Κάτω Χώρες μετά τους ισπανικούς διωγμούς. Παράλληλα οργανώθηκαν διάφορες εμπορικές εταιρίες, όπως των **Ανατολικών και Δυτικών Ινδιών**, και ιδρύθηκε η πρώτη αποικία στην Αμερική (Βιργίνια). Ριφοκίνδουνοι κουρσάροι είχαν στο μεταξύ αρχίσει ακήρυκτο πόλεμο με την Ισπανία. Ληλατούσαν τα παράλια του Περού και της Χιλής, αλλά και τις ίδιες τις ισπανικές ακτές. Αυτό ανάγκασε το Φίλιππο Β' να κηρύξει τον πόλεμο κατά της Άγγλιας. Με την **καταστροφή όμως της ισπανικής άρμάδας (1588)** στερεώθηκε η αγγλική κυριαρχία στη θάλασσα.

Οι Άγγλοι έγιναν περήφανοι για τη δύναμη του κράτους τους και για την έπιρροή τους στην Εύρώπη. Τό πνεύμα της αναγέννησης μεταφυτεύτηκε στην Άγγλία. Καλλιεργήθηκαν τά γράμματα και οι τέχνες. Τήν τόλμη και την όρμητικότητα της εποχής εκφράζουν με τό έργο τους ό Μάρλοου και ό Σαίξπηρ.

Γαλλία

Γαλλία

Η Γαλλία, στό δεύτερο μέρος του 16ου αϊ, κινδύνεψε νά καταστραφεί από τίς θρησκευτικές αντίθεσεις. Στήν εποχή του **Έρρίκου Β'** (1547 — 1559) διαδόθηκε πολύ ό καλβινισμός. Οί καλβινιστές τής Γαλλίας όνομάστηκαν ούγενότοι.

Μετά τό θάνατο τοῦ Ἑρρίκου ἀπό τά 1559 – 1589 βασίλευσαν οἱ τρεῖς γιοί του **Φραγκίσκος Β΄, Κάρολος Θ΄ καί Ἑρρίκος Γ΄**. Καί οἱ τρεῖς ἦταν ἀνθρωποῖ με πολύ ἀσθενική κράση καί ἀδύνατη θέληση. Ἡ ἀδυναμία τῶν βασιλέων νά ἐπιβληθοῦν θέρμαινε τίς φιλοδοξίες τῶν εὐγενῶν καί μεγάλωνε τό θρησκευτικοπολιτικό ἀνταγωνισμό. Ἀπό τίς φατρίες, πού ραδιουργοῦσαν γύρω ἀπό τό θρόνο, σπουδαιότερες ἦταν τῶν καθολικῶν μέ ἐπί κεφαλῆς τήν ἰσχυρή οἰκογένεια τῶν Γκύζ καί τῶν καλβινιστῶν μέ ἀρχηγούς τούς Βουρβόνους τῆς Ναβάρρας. Οἱ ἀντιθέσεις προκάλεσαν μιά σειρά ἀπό σφαγές, δολοφονίες καί ἄγριους θρησκευτικούς διωγμούς. Ἡ τρομερότερη σελίδα τους γράφτηκε τά ξημερώματα τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου (24 Αὐγούστου 1572) μέ μιά φοβερή σφαγή τῶν οὐγενότων, πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ στό Παρίσι γιά τούς γάμους τοῦ Ἑρρίκου τῆς Ναβάρρας μέ τήν ἀδελφή τοῦ βασιλιᾶ Καρόλου Θ΄.

Διάδοχοι Ἑρρίκου Β΄

Σφαγή Ἁγίου Βαρθολομαίου 24 Αὐγούστου 1572

ΕΡΡΙΚΟΣ ΤΗΣ ΝΑΒΑΡΡΑΣ (1589 – 1610)

Μετά τή δολοφονία τοῦ Ἑρρίκου Γ΄ ἔλειψε ἡ δυναστεία τῶν Βαλουά. Βασιλιάς τῆς Γαλλίας ἔγινε ὁ βουρβόνος Ἑρρίκος Δ΄ τῆς Ναβάρρας, ἀρχηγός τῶν οὐγενότων.

Ὁ Ἑρρίκος Δ΄ ἦταν ἕνας γενναῖος στρατιώτης, διορατικός πολιτικός καί ἀξιόλογος ἀνθρωπος. Καταλαβαίνοντας ὅτι, ἂν στηριζόταν μόνο στή μειοψηφία τῶν οὐγενότων, δέ θά μπορούσε νά βασιλέψει στή Γαλλία, οὔτε νά συντρίψει τήν φατρία τῶν καθολικῶν πού εἶχαν ἐνωθεῖ σέ σύνδεσμο (liga) καί ὑποστηρίζονταν ἀπό τούς Ἰσπανούς, ἔκανε διαπραγματεύσεις μέ τόν πάπα, συμφιλιώθηκε μέ τόν καθολικισμό καί στέφθηκε πανηγυρικά στή Σάρτρ (1594). Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἄμεσο. Ὁ λαός συσπειρώθηκε γύρω του καί ἡ Liga ἀπομονώθηκε.

Ὁ Ἑρρίκος Δ΄ συμμάχησε μέ τούς Ὀλλανδούς καί τούς Ἄγγλους καί νίκησε τούς Ἰσπανούς, πού εἶχαν εἰσβάλεῖ στό γαλλικό ἔδαφος.

Γιά νά ἐπιτύχει τήν ἐσωτερική εἰρήνη ἐξέδωσε στά 1598 τό **διάταγμα τῆς Νάντης**, πού ἔδινε ἐλευθερία καί ἰσοπολιτεία στούς οὐγενότους. Γιά νά τούς προστατέψει μάλιστα περισσότερο, τούς ἔδωσε δικαίωμα νά κρατήσουν γιά μερικά χρόνια πολλά φρούρια, πράγμα πού τούς ἔκανε νά σχηματίσουν «κράτος ἐν κράτει». Ἐτσι μειώθηκαν τά θρησκευτικά πάθη καί ἡ Γαλλία σώθηκε ἀπό τόν ἐμφύλιο πόλεμο.

Ὁ Ἑρρίκος Δ΄ φρόντισε νά ἐπιβάλεῖ τήν τάξη, ἀνόρθωσε τά οἰκονομικά, προστάτεψε τό ἐμπόριο καί τή βιοτεχνία, ἐνδιαφέρθηκε γιά ἀποικιακή ἐξάπλωση. Γενικά ἔσωσε τή Γαλλία. Ἐνῶ ἐτοιμαζόταν ὁ δῆμος γιά δεῦτερο πόλεμο κατά τῶν Ἰσπανῶν δολοφονήθηκε ἀπό ἕνα φανατικό καθολικό, πού δέν τοῦ συγχωροῦσε τό διάταγμα τῆς Νάντης.

Ἑρρίκος Δ΄ Ναβάρρας

Διάταγμα Νάντης (1598)

ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ΙΓ'. ΡΙΣΕΛΙΕ

Ο Λουδοβίκος ΙΓ' (1610 — 1643) έγινε βασιλιάς σε ηλικία 9 ετών. Αντιβασίλισσα ήταν η μητέρα του **Μαρία των Μεδίκων**, δεύτερη γυναίκα του Ερρίκου 4ου, η οποία δεν είχε την ικανότητα να κυβερνήσει και έτσι άρχισε πάλι ο ανταγωνισμός των φρατριών. Μεγάλο κίνδυνο αποτελούσαν αυτήν την εποχή για το κράτος και οι ευγενείς ούγενότοι, επειδή με τα προνόμια που πήραν είχαν γίνει παντοδύναμοι. Τότε έσωσε τη Γαλλία από το νέο χάος ο καρδινάλιος **Ρισελιέ** (Richelieu): ο βασιλιάς τον διόρισε πρώτο σύμβουλο του κράτους και κυβέρνησε και μετά την ενηλικίωση του Λουδοβίκου ΙΓ'.

Ρισελιέ

Πρόγραμμα του Ρισελιέ

Θρησκευτική πολιτική

Συγκέντρωση της εξουσίας

Εξωτερική πολιτική

Ο **Ρισελιέ** ήταν άπολυταρχικός και ψυχρός ρεαλιστής, αλλά είχε διορατικότητα και μεγάλες πολιτικές ικανότητες. Έβαζε το συμφέρον της Γαλλίας πάνω από τους θρησκευτικούς φανατισμούς. Έταξε σκοπούς του στο έσωτερικό να ενισχύσει την κεντρική εξουσία και να οργανώσει μια συγκεντρωτική γραφειοκρατική διοίκηση, ανάλογη μ' εκείνη της εκκλησίας: στο εξωτερικό να εξυψώσει το γαλλικό γόητρο.

Πολέμησε τις διασπαστικές δυνάμεις του έσωτερικού, και πρώτα τους ούγενότους, ανακάλεσε το διάταγμα της Νάντης, κατέλαβε τα φρούρια που κατείχαν οι ούγενότοι, αλλά άμέσως μετά τη νίκη του επανέφερε το διάταγμα και επικύρωσε τις θρησκευτικές τους ελευθερίες. Σε μία εποχή φανατισμού και θρησκευτικών πολέμων η στάση αυτή του Ρισελιέ είναι δείγμα πολιτικής έμπειρίας και νηφαλιότητας.

Ο Ρισελιέ προσπάθησε ακόμα να εξασθενήσει τη φεουδαρχία. Περιορίσε τα κυβερνητικά δικαιώματα των ευγενών και έπωφελήθηκε από τις αντιδράσεις τους για να τους συντρίψει. Γκρέμισε πολλούς όχυρωμένους πύργους και υποχρέωσε τους ευγενείς να έγκασταστούν στις πόλεις. Ανέθεσε πολλές από τις εξουσίες που ασκούσαν οι ευγενείς σε αντιπροσώπους του βασιλιά (intendants). Είχε σκοπό να δλοκληρώσει τις μεταρρυθμίσεις αυτές, να μοιράσει δικαιώματα στους πόρους και να προωθήσει το έμπόριο και τη ναυτιλία, αλλά τόν έμποδισε η συμμετοχή του στον τριακονταετή πόλεμο.

Μετά τόν θάνατο του Γουσταύου Άδόλφου, βασιλιά της Σουηδίας, ο Ρισελιέ μίσθωσε τόν σουηδικό στρατό και συνέχισε τόν πόλεμο έναντίον των Άψβούργων, ως σύμμαχος των διαμαρτυρομένων ήγεμόνων της Γερμανίας, πραγματοποιώντας έτσι και τά εύρωπαϊκά του σχέδια.

Γιά να δικαιώνει την πολιτική του φρόντιζε να δημοσιεύονται σχετικά άρθρα σε φυλλάδια και έφημερίδες. Η πρώτη μονόφυλλη έφημερίδα που κυκλοφόρησε στη Γαλλία ήταν η Gazette (1631), όπου ο Ρισελιέ και ο Λουδοβίκος ΙΓ' άρθρογραφούσαν άνωνωμα.

Μέ τόν ψυχρό και κλειστό χαρακτήρα του και μέ τά σκληρά μέτρα του ο Ρισελιέ δεν έγινε άγαπητός στη Γαλλία. Μέ την πολιτική

Έπανάσταση Κατω
Χωρών

Ό Γουλιέλμος τής Όρανίας.

κοϋ στόλου, πού εΐχε σχηματιστεί από τά έμπορικά καράβια τής Όλλανδίας, καί ή άπελπισμένη αντίσταση του όλλανδικου λαου, έμπόδιζαν τούς Όσπανούς νά κυριαρχήσουν. Τέλος ο Φίλιππος άποφάσισε νά κρατήσει ήπιότερη στάση, άνακάλεσε τόν Άλμπα καί κατόρθωσε νά άποσπάσει τούς Βέλγους, πού ήταν καθολικοί, καί νά τούς ένώσει σέ όμοσπονδία. Σέ άπάντηση ο Γουλιέλμος ένωσε τς όλλανδικές περιοχές σέ μιá χαλαρή όμοσπονδία (ένωση Ουτρέχτης 1579).

Ό ένωση τής Ουτρέχτης δημοσίευσε τήν πρώτη στή νεώτερη εύρωπαϊκή ιστορία «**διακήρυξη δικαιωμάτων του άνθρώπου**», όπου τονίζονταν οι ύποχρεώσεις του βασιλιά καί τά δικαιώματα του λαου καί μάλιστα ή έλευθερία τής συνείδησης στά θρησκευτικά θέματα. Δυό χρόνια άργότερα (1581) οι Όλλανδοί έπαψαν ν' αναγνωρίζουν τό Φίλιππο καί ίδρυσαν ένα ανεξάρτητο όμοσπονδιακό κράτος, πού άργότερα ονομάστηκε, από τό όνομα τής σημαντικότερης έπαρχίας Όλλανδία.

Ό Φίλιππος επικήρυξε τό Γουλιέλμο τής Όρανίας καί έπέτυχε τή δολοφονία του, αλλά ή έπανάσταση εΐχε πιά έδραιωθεί. Οι Όλλανδοί έπέτυχαν τή συμπάρασταση τής Έλισάβετ τής Άγγλίας καί ή Όσπανία μετά τήν ήττα του στόλου της από τούς Άγγλους (1588) άναγκάστηκε νά ύπογράψει στά 1603 άνακωχή. Ό όριστική όμως άπελευθέρωση τής Όλλανδίας αναγνωρίστηκε μέ τή συνθήκη τής Βεσφαλίας (1648), πού έκλεισε τόν τριακονταετή πόλεμο.

Έτσι ο όλλανδικός λαός κέρδισε μέ άτέλειωτο πόνο καί αίμα, αλλά καί άντοχή άκατάβλητη, τήν έλευθερία του ταπεινώνοντας τήν Όσπανία, τή μεγαλύτερη δύναμη τής εποχής.

πανάσταση. Οι έπαναστάτες άνοιξαν τς φυλακές, έβαλαν φωτιά στίς καθολικές έκκλησίες καί κατέστρεψαν πολλά έργα τέχνης. Προσπαθώντας νά καταπνίξει τό κίνημα ο Φίλιππος Β' έστειλε στίς κάτω Χώρες Ισπανικό στρατό μέ άρχηγό τό δούκα Άλμπα, πού βύθισε τή χώρα στό αίμα.

Ό έπανάσταση όμως δέν καταπνίγηκε. Άρχηγός της στάθηκε ο Γουλιέλμος του Nassau, πρίγκηπας τής Όρανίας, ένας άπό τούς σημαντικότερους φεουδάρχες. Ό διαμόρφωση τής χώρας, ή συμβολή του έπαναστατι-

Διακήρυξη
Δικαιωμάτων

Πνευματική καί
έμπορική άκμή τής
Όλλανδίας

Ἡ ὀλλανδική ὁμοσπονδία πέ-
ρασε ἀπὸ πολλές ἐσωτερικές
δυσκολίες. Κατόρθωσε ὅμως νά
δημιουργήσει μιά καταπληκτική
ἐμπορική κίνηση. Ἀκόμα καί κα-
τὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου μέ-
τὴν Ἰσπανία οἱ Ὀλλανδοὶ αὐξή-
σαν τὰ καράβια τους καί κυριάρ-
χησαν στή Βόρειο θάλασσα καί
στή Βαλτική. Στά 1601 ἰδρύθη-
κε ἡ ἐταιρία τῶν Ἀνατολικῶν
Ἰνδιῶν, πού μέ τὴν ἐνίσχυση
τοῦ κράτους κατόρθωσε νά ἐξα-
σφαλίσει τὸ μονοπώλιο τοῦ ἀνα-
τολικοῦ ἐμπορίου καί νά δη-
μιουργήσει ἕνα μεγάλο ἀποικια-
κό κράτος στήν Ἀνατολή. Τὴν ἴ-
δια ἐποχή ἡ ἐταιρία τῶν Δυτικῶν
Ἰνδιῶν ἴδρυσσε τὸ Νέο Ἄμ-
στερνταμ, στή θέση πού χτίστη-
κε ἀργότερα ἡ Ν. Ὑόρκη.

Ἡ Ὀλλανδία ἄρχισε νά ξεπέφτει ὀικονομικά μόνο κατὰ τὸ τέλος
τοῦ 17ου αἰ., ὅταν ἡ Γαλλία καί ἡ Ἀγγλία περιόρισαν τὸ ἐμπόριό
της.

Τὴν ὀικονομική ἀκμή συνόδεψε μιά μεγάλη πνευματική καί καλλι-
τεχνική πρόοδος. Τὸ πανεπιστήμιο τοῦ Leyden ἔγινε πνευματικὸ
κέντρο τῆς Εὐρώπης τὸ 17ο αἰ. Πολλοὶ Εὐρωπαῖοι ἐπιστήμονες καί
μεγάλοι φιλόσοφοι ἔβρισκαν καταφύγιο στή φιλελεύθερη χώρα. Ἡ
καλλιτεχνική παράδοση συνεχίστηκε μέ τούς μεγάλους ζωγράφους
Ρέμπραντ, Φράνς Χάλς καί Βάν Ντάϊκ.

Ἰακώβου Βάν Ράυσανταλ (Jacob Van Rÿysdael)
Μύλος στὰ περίχωρα τοῦ Wijk – Bu – Duurste-
de, (Ἄμστερνταμ).

Ὁ Ράυσανταλ διακρίνεται γιὰ τὸν δυναμισμό καί
τὴν αἰσθαντικότητα, μέ τὰ ὁποῖα ζωγραφίζει τὴν
Ὀλλανδική φύση. Προτιμᾷ τὰ συννεφιασμένα
μελαγχολικά τοπία καί ἀποδίδει τὴν ἄγρη ἀτμό-
σφαιρα, ἀλλὰ καί τὴν ἰδιαίτερη ὄψη τῶν πραγμά-
των: τοῦ ξύλου, τῆς πέτρας, τοῦ βρεγμένου χώ-
ματος.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά εἶναι ἡ γενική κατάσταση στήν Εὐρώπη στό δεύτερο μέρος τοῦ 16ου αἰ., ποιά
κράτη παίζουν σπουδαῖο ρόλο στὰ εὐρωπαϊκά ζητήματα καί ποιοὶ εἶναι οἱ σπουδαιότεροι
βασιλεῖς;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ποιά γεγονότα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς θεωρεῖτε τὰ ἀπολύτως πιὸ σημαντικά καί γιὰ ποῖό λό-
γο;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Ο ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1618 – 1648)

Αίτια

Ἡ εἰρήνη τῆς Αὐγούστας (1555) ἔφερε προσωρινά τὴ θρησκευτικὴ γαλήνη στὶς γερμανικὲς χῶρες, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ δημιουργήσει ἕνα μόνιμο καθεστῶς. Πολλὰ προβλήματα εἶχαν μείνει ἄλυτα. Ἡ εἰρήνη ἔδινε ἴσα δικαιώματα στοὺς καθολικοὺς καὶ στοὺς λουθηρανούς, ἀλλὰ δὲν ὑπολόγιζε τὸν καλβινισμό, πού διαδόθηκε ἀργότερα· οἱ καθολικοὶ ἀμφισβητοῦσαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα πού εἶχαν ἀπαλλοτριώσει οἱ διαμαρτυρόμενοι μετὰ τὰ 1552. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ εἰρήνη διατηρήθηκε περισσότερο ἀπὸ 50 χρόνια, γιατί οἱ αὐτοκράτορες ἔδειξαν μετριοπάθεια καὶ οἱ ἡγεμόνες δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ διακινδυνεύσουν περισσότερο.

Τὰ πράγματα ἄλλαξαν, ὅταν ἡ ἀντιμεταρρύθμιση μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς ἰησουίτες δοκίμασε νὰ ἀνακτήσει τὸ χαμένο ἔδαφος. Οἱ ἰησουίτες ἀνέπτυξαν μεγάλη δράση στὴν Αὐστρία, τὴν κτῆση τῶν καθολικῶν Ἀψβούργων, καὶ τὴ Βαυαρία, ὅπου ὁ ἡγεμόνας ἦταν καθολικός. Ἐπηρέασαν τὸν αὐτοκράτορα Ροδόλφο Β' καὶ τοὺς διαδόχους του Μαθθία καὶ Φερδινάνδο, πού ἀποφάσισαν νὰ ἐπιβάλουν μὲ δυναμικὸ τρόπο τὸν καθολικισμό στὴ Γερμανία. Αὐτὸ ὄξυνε τὶς ἀντιθέσεις. Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἡγεμόνες ἐνώθηκαν σὲ μιά «Ἐνωση» (Union) μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ Φρειδερίκο, ἐκλέκτορα τοῦ Παλατινάτου. Οἱ καθολικοὶ σὲ ἕνα «Σύνδεσμο» (Liga) μὲ ἀρχηγό τὸ Μαξιμιλιανό, δούκα τῆς Βαυαρίας.

Περίοδοι

Ἀποτέλεσμα ἦταν ν' ἀρχίσει ἕνας πόλεμος, πού κράτησε τριάντα χρόνια καὶ κατέστρεψε τὴ Γερμανία. Ὁ πόλεμος αὐτὸς χωρίζεται σὲ πέντε περιόδους, πού θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν καὶ αὐτοτελεῖς πόλεμοι: 1) **τῆ βοημικῆ** (1618 – 1620) 2) **τοῦ Παλατινάτου** (1621 – 1623) 3) **τῆ δανικῆ** (1625 – 1629) 4) **τῆ σουηδικῆ** (1630 – 1635) καὶ 5) **τῆ γαλλικῆ** (1635 – 1648).

Ἀφορμὴ τοῦ πολέμου

Ὁ πόλεμος ἀρχισε ἀπὸ τὴ Βοημία. Ὅταν ὁ αὐτοκράτορας Μαθθίας ἐπιχείρησε νὰ περιορίσει τὰ δικαιώματα τῶν διαμαρτυρομένων, οἱ κάτοικοι ἐπαναστάτησαν καὶ πέταξαν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ αὐτοκράτορα στὸ δρόμο ἀπὸ τὰ παράθυρα τοῦ παλατιοῦ τῆς Πράγας. Ὅταν σὲ λίγο ὁ αὐτοκράτορας Μαθθίας πέθανε, οἱ Τσέχοι δὲν ἀναγνώρισαν τὸ διάδοχό του Φερδινάνδο Β' καὶ ἔδωσαν τὸ στέμμα στὸ Φρειδερίκο, ἐκλέκτορα, τοῦ Παλατινάτου.

Βοημικὴ περίοδος

Ὁ Φερδινάνδος Β' ἔστειλε στρατὸ στὴ Βοημία, πού τοῦ τὸν παραχώρησε ἡ Liga, μὲ ἀρχηγό τὸ στρατηγὸ τῆς Τίλλυ (Tilly). Οἱ Τσέχοι νικήθηκαν, ἡ Βοημία ὑποτάχτηκε καὶ ὁ Φρειδερίκος ἀναγκάστηκε νὰ ζητήσει καταφύγιο στὴν Ὁλλανδία. Πολλοὶ ἐπαναστάτες καταδικάστηκαν σὲ θάνατο, ἄλλων δημεύτηκαν οἱ περιουσίες καὶ πολλὲς χιλιάδες μετανάστευσαν. Ὁ προτεσταντισμὸς ἀπαγορεύτηκε, ἐ-

πιβλήθηκε ή γερμανική γλώσσα και ή Βοημία έγινε κληρονομική κτήση τών 'Αψβούργων.

Μετά τή νίκη του ό Φερδινάνδος στράφηκε πρός τό Παλατινάτο, τό κατέλαβε, επέβαλε κι' εκεί τόν καθολικισμό και έδωσε τόν τίτλο του εκλέκτορα στό δούκα τής Βαυαρίας Μαξιμιλιανό, πού ήταν άρ- χηγός τής Liga.

Η ύποταγή του Παλατινάτου συγκίνησε τίς άλλες διαμαρτυρόμε- νες χώρες και ιδιαίτερα τήν 'Αγγλία (ό Φρειδερίκος του Παλατινάτου ήταν γαμπρός του βασιλιά τής 'Αγγλίας 'Ιακώβου Α' Στιούαρτ), πού κατόρθωσε νά πείσει τή Δανία νά πάρει μέρος στον πόλεμο. 'Ο βα- σιλιάς τής Δανίας Χριστιανός Δ' κήρυξε τόν πόλεμο, αλλά ό 'Ιακώβος δέν είχε χρήματα νά τόν υποστηρίξει. 'Ο αυτοκράτορας τής Γερμα- νίας έστειλε έναντίον του, εκτός από τόν στρατό του Tilly, και ένα δεύτερο στρατό μέ στρατηγό τόν Βοημό Βαλλενστάιν (Wallen- stein), πού τόν νίκησε και τόν υποχρέωσε νά κλείσει ειρήνη (1629).

Περίοδος του Παλατινάτου

Δανική περίοδος

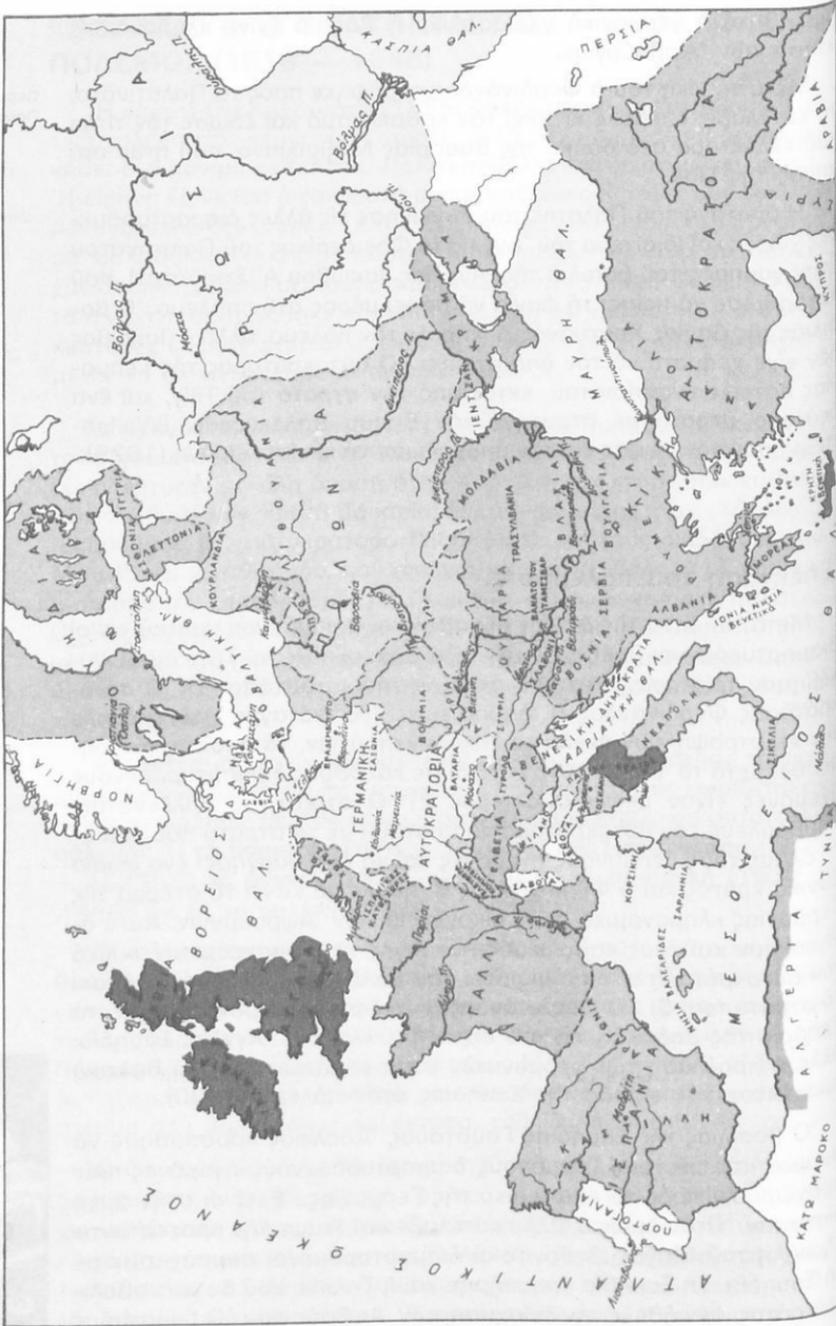
Επέκταση του πολέμου

Μετά τήν ήττα τής Δανίας οι καθολικοί θριάμβευαν παντού και οι διαμαρτυρόμενοι βρέθηκαν σε πολύ δύσκολη θέση. Τότε όμως συ- νέβησαν τρία πράγματα πού άλλαξαν τήν κατάσταση: 1) 'Ο αυτο- κράτορας Φερδινάνδος Β' δημοσίευσε ένα διάταγμα πού επέβαλε τήν έπιστροφή τών εκκλησιαστικών κτημάτων, τά όποια είχαν δη- μευθει μετά τό 1552. Αυτό ξεσήκωσε και όσους διαμαρτυρόμενους ήγεμόνες είχαν μείνει ούδέτεροι. 2) 'Ο στρατηγός Βαλλενστάιν συμβούλευε τόν αυτοκράτορα νά υποτάξει μέ τό στρατό πού διέθε- τε όλους τούς Γερμανούς ήγεμόνες και νά δημιουργήσει ένα ενιαίο έθνικό κράτος και ό Φερδινάνδος Β' ήθελε νά κάνει τό στέμμα τής Γερμανίας κληρονομικό στην οικογένεια τών 'Αψβούργων. Αυτό ά- νησύχησε και τούς καθολικούς ήγεμόνες, πού υποχρέωσαν τελικά τόν αυτοκράτορα ν' άπομακρύνει τόν Βαλλενστάιν και νά διαλύσει τό στρατό του. 3) 'Ο Φερδινάνδος Β' σκέφτηκε νά μονοπωλήσει τό έμπόριο τής Βαλτικής, πού τό είχαν ή 'Ολλανδία, 'Αγγλία, Σουηδία, αλλά ή προέλαση τών γερμανικών στρατευμάτων πρός τή Βαλτική προκάλεσε τήν είσοδο τής Σουηδίας στον πόλεμο (1630).

'Ο βασιλιάς τής Σουηδίας Γουσταύος 'Αδόλφος προσπάθησε νά συμμαχήσει μέ τούς Γερμανούς διαμαρτυρόμενους ήγεμόνες πρίν προχωρήσει πρός τό έσωτερικό τής Γερμανίας. 'Εκείνοι στην αρχή δίστασαν. 'Όταν όμως ό Τίλλυ κατέλαβε και έκαψε τήν προτεσταντι- κή πόλη του Μαγδεμβούργου οι διαμαρτυρόμενοι συμμαχήσαν μέ τή Σουηδία. Τή Σουηδία υποστήριξε και ή Γαλλία, πού άν και καθολι- κό κράτος, δέν ήθελε τήν ενίσχυση τών 'Αψβούργων. 'Ο Γουσταύος

ΕΥΡΩΠΗ, 1648

Ἄδολφος νίκησε τὸ στρατὸ τοῦ Τίλλυ κοντὰ στὴ Λειψία καὶ ἀνέτρεψε τὴν προηγούμενη ἐπιτυχία τῶν καθολικῶν. Ὁ Σουηδικὸς στρατὸς προχώρησε πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Γερμανίας καὶ βάδισε πρὸς τὴν Αὐστρία καὶ τὴ Βαυαρία. Ὁ Τίλλυ νικήθηκε γιὰ δευτέρη φορά καὶ πληγώθηκε θανάσιμα. Ὁ αὐτοκράτορας τότε ἀναγκάστηκε νὰ ξανακαλέσει τὸν Βαλλενστάιν. Οἱ δύο στρατοὶ συναντήθηκαν στὸ Λύτσην (Lytzen) κοντὰ στὴ Λειψία, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1632. Ἡ μάχη ὑπῆρξε φοβερή, ἐπειδὴ ὁ Γουσταῦος Ἄδολφος καὶ ὁ Βαλλενστάιν ἦταν οἱ καλύτεροι στρατηγοὶ τῆς ἐποχῆς. Οἱ Σουηδοὶ νίκησαν μὲ μεγάλες ἀπώλειες, ἀλλὰ ὁ Γουσταῦος Ἄδολφος παρασύρθηκε ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του παλληκαριά, ὄρμησε μὲ τὸ ἱππικὸ στὶς ἐχθρικές γραμμές, προχώρησε σὲ βάθος, ἀπομονώθηκε, πληγώθηκε βαριά καὶ πέθανε.

Ἡ ἐπέμβασί του εἶχε σώσει τὸν προτεσταντισμὸ. Μετὰ τὸ θάνατό του ὁ πόλεμος συνεχίστηκε σχεδὸν χωρὶς προοπτικὴ, ὅλο καὶ πιὸ καταστρεπτικὸς γιὰ τὴ Γερμανία. Αὐτὸ τὸ κατάλαβε ὁ Βαλλενστάιν καὶ προσπάθησε νὰ συνεννοηθεῖ μὲ τοὺς προτεστάντες γιὰ νὰ γίνει εἰρήνη· οἱ συνεννοήσεις ὅμως θεωρήθηκαν προδοσία καὶ ὁ Βαλλενστάιν καταδικάστηκε σὲ θάνατο. Ἀργότερα ὁ αὐτοκράτορας δοκίμασε νὰ ὑπογράψει εἰρήνη, ἀλλὰ οἱ Σουηδοὶ ἀπαιτοῦσαν γερμανικά ἐδάφη. Τέλος ἡ Γαλλία, πού ἤθελε νὰ ἐξασθενήσει τοὺς Ἀψβούργους στὴ Γερμανία καὶ στὶς Κάτω Χῶρες, κήρυξε τὸν πόλεμο συγχρόνως στὸν αὐτοκράτορα Φερδινάνδο Γ' (διάδοχο τοῦ Φερδινάνδου Β') καὶ στὴν Ἰσπανία.

Μὲ τὴν εἴσοδο τῆς Γαλλίας στὸν πόλεμο, πού εἶχε πρωθυπουργὸ ἕνα καρδινάλιο, τὸ Ρισελιέ, ὁ πόλεμος πῆρε πιὰ καθαρὰ πολιτικὸ χαρακτήρα. Τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ 30οῦς πολέμου δέν εἶναι πάρα ἢ προσπάθεια τῶν Σουηδῶν καὶ τῶν Γάλλων νὰ ἐξασφαλίσουν στρατηγικὰ σημεῖα στὴ Γερμανία.

Ἡ χώρα αὐτὴ εἶχε ὀλίγερα καταστραφεῖ ἀπὸ τίς λεηλασίες τῶν στρατευμάτων· ὁ πληθυσμὸς εἶχε τρομακτικὰ ἀραιώσει, ἡ οἰκονομία παρέλυσε, γιατί κανεὶς δέν καλλιεργοῦσε πιὰ τὴ γῆ, οὔτε ἔκανε καμιά προσπάθεια, ἀφοῦ σὲ λίγο θὰ περνοῦσαν τὰ μισθοφορικὰ στρατεύματα καὶ θὰ κατέστρεφαν τὰ πάντα. Τὸ μόνον ἐπάγγελμα πού ἔμενε ἦταν τοῦ στρατιώτη. Ὅρδές ἀπὸ μισθοφόρους τριγύριζαν τὴ χώρα λεηλατώντας καὶ σκοτώνοντας καὶ πίσω τους σέρνονταν κουρελιασμένα γυναικόπαιδα ἀναζητώντας τροφή.

Αὐτὴ ἢ τρομακτικὴ δυστυχία ἔκανε τὸν αὐτοκράτορα Φερδινάνδο Γ' νὰ ζητήσει εἰρήνη. Τελικὰ ὑπογράφηκε ἡ εἰρήνη τῆς Βεσφαλίας (ἐπαρχία τοῦ κάτω Ρήνου) στὰ 1648.

Ἡ συνθήκη τῆς Βεσφαλίας (Westphalia)

Οἱ κυριότεροι ὄροι τῆς συνθήκης ἦταν:

Βαλλενστάιν

Γαλλικὴ περίοδος

Κατάσταση τῆς Γερμανίας

Συνθήκη Βεσφαλίας (1648)

1) Ἡ Σουηδία κράτησε τό δυτικό κομμάτι τῆς Πομερανίας (γερμανική χώρα κοντά στή Βαλτική) καί τίς παλιές ἐπισκοπές τῆς Βρέμης καί Verden. Ἔτσι στερῶσε τήν κυριαρχία τῆς στή Βαλτική καί κατέχοντας τίς ἐκβολές τῶν μεγάλων γερμανικῶν ποταμῶν Oder, Elbe καί Weser ἐξασφάλισε τόν ἔλεγχο στά παράλια τῆς Β. Γερμανίας.

2) Ἡ Γαλλία κράτησε τίς «τρεῖς ἐπισκοπές» Metz, Toul, Verdun πού εἶχε πάρει μέ τή συνθήκη τοῦ 1559, καθώς καί τό μεγαλύτερο μέρος τῆς Ἀλσατίας, κι' ἐξασφάλισε τόν ἔλεγχο τοῦ ἄνω Ρήνου.

3) Οἱ ἐκκλησιαστικές περιουσίες καί τά φέουδα ἀποφασίστηκαν νά μείνουν στήν κατάσταση πού ἦταν τόν Ἰανουάριο τοῦ 1624. Ἔτσι οἱ διαμαρτυρόμενοι κράτησαν τά ἐδάφη πού εἶχαν καταλάβει ἢ ἀπαλλοτριώσει, ἀναγνωρίστηκε ὁμως ἡ ἐπαναφορά τοῦ καθολικισμοῦ στή Βοημία καί ἡ προσάρτηση τῆς χώρας στίς κτήσεις τοῦ αὐτοκράτορα.

4) Ὁ καλβινισμός ἀναγνωρίστηκε ἰσότιμος μέ τά δύο ἄλλα δόγματα.

5) Οἱ ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας πῆραν τό δικαίωμα νά συμμαχοῦν μεταξύ τους ἢ μέ ξένες χώρες, σά νά ἦταν ἐντελῶς ἀνεξάρτητοι. Ἔτσι ἡ Γερμανία διασπάστηκε καί ἡ αὐτοκρατορική ἐξουσία κατάντησε ἀπλή σκιά.

6) ἀναγνωρίστηκε ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλβετικῆς καί Ὀλλανδικῆς ὁμοσπονδίας.

ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ

Σημασία συνθήκης Βεσφαλίας

Ἡ συνθήκη τῆς Βεσφαλίας εἶναι ἕνας σταθμός γιά τήν εὐρωπαϊκή ἱστορία:

Ἡ Γερμανία διασπασμένη σέ κρατίδια ἔμεινε χωρισμένη ὡς τόν 19ο αἰ. Ἡ αὐτοκρατορική ἐξουσία ἐξέπεσε. Ἡ χώρα ἔπαθε ὀλοκληρωτική οἰκονομική, δημογραφική καί πολιτιστική καταστροφή. Ἡ ἀναγέννηση πού εἶχε ἀρχίσει ἐκεῖ ἔσβησε, μιά γενιά ἀνατράφηκε μέ ἄσπασα στήν ἀγραμματοσύνη, χωρίς ἠθικό φραγμό. Χρειάστηκε ἕνα αἰῶνα ἡ Γερμανία γιά νά συνέλθει.

Ἡ Ἰσπανία ἐξέπεσε ὀριστικά.

Ἡ Γαλλία ἐνισχύθηκε πολύ, ἔγινε ἡ μεγαλύτερη εὐρωπαϊκή δύναμη στό δεύτερο μέρος τοῦ 17ου αἰ.

Ἡ Σουηδία κυριάρχησε στή Βαλτική.

Γενικά οἱ φοβερές καταστροφές ἔκαναν φανερό, τουλάχιστο στό πῶς φωτισμένα πνεύματα τῆς ἐποχῆς, ὅτι ὁ φανατισμός καί ἡ μισαλλοδοξία δέν ὀδηγοῦσαν πουθενά ἄλλοῦ ἀπό τήν καταστροφή. Ἔτσι ἀρχισε νά γίνεται συνειδητό ὅτι ἡ μετριοπάθεια καί ἡ ἀνεπιθροσκειά ἦταν ἀναγκαῖες γιά τήν ἐπιβίωση τῆς Εὐρώπης. Ἔγιναν καί μετά διωγμοί καί ὀξύτητες, ἀλλά οἱ ἀντιθέσεις μειώθηκαν· ὄλο καί κέρδιζε ἔδαφος ἡ ἰδέα τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αίτια, άφορμή, περίοδοι και κυριότερα γεγονότα του τριακονταετούς πολέμου.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ποιές συνέπειες είχε για τή Γερμανία και τήν Εύρώπη ό τριακονταετής πόλεμος; Ποιά είναι ή σημασία τής συνθήκης τής Βεστφαλίας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 16ου ΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ

Παρά τά έμπόδια πού δημιουργούσε ό θρησκευτικός φανατισμός ή έπιστημονική πρόοδος συνεχίστηκε.

Μετά τίσ ανακαλύψεις αναπτύχθηκαν πολύ οί φυσιογνωστικές έπιστήμες και έγιναν οί πρώτες προσπάθειες για τήν ταξινόμηση του νέου ύλικού. Αναπτύχθηκε πολύ ή γεωγραφία και έγιναν τελειότεροι οί γεωγραφικοί χάρτες.

Έξελίχθηκε ακόμα ή χειρουργική — οί άτέλειωτοι πόλεμοι δημιούργησαν τήν ανάγκη θεραπείας τών τραυμάτων και έδωσαν τήν εύκαιρία για πειραματισμούς — και ή παθολογία.

Μεγάλη πρόοδος έγινε στα μαθηματικά, τή φυσική και τήν άστρονομία μετά τή δημοσίευση του βιβλίου του Κοπέρνικου. Οί νέοι μαθηματικοί προσπαθώντας να θεμελιώσουν μέ μαθηματικούς υπολογισμούς τίσ νέες αυτές θεωρίες προώθησαν τίσ μαθηματικές έπιστήμες πέρα από τήν άρχαία γεωμετρία και τήν άραβική άλγεβρα: Δέχτηκαν τό δεκαδικό σύστημα, ανακάλυψαν τούς λογαρίθμους (ό Σκώτος Ίω. Νάπιερ (Napier) στα 1614), άρχισαν να μεταχειρίζονται τά μαθηματικά σύμβολα $\times$, $-$, $+$, $=$

Ο Γάλλος φιλόσοφος και μαθηματικός Ντεκάρτ (Descartes) διαμόρφωσε μία σύνθεση άλγεβρας και γεωμετρίας, πού ονομάστηκε αναλυτική γεωμετρία.

Ο Γερμανός άστρονόμος και μαθηματικός Ίω. Κέπλερ (Kerpler) θεμελίωσε μέ μαθηματικούς υπολογισμούς τή θεωρία του Κοπέρνικου και ανακάλυψε τούς νόμους τής κίνησης τών πλανητών.

Ο μεγαλύτερος έπιστήμονας τής έποχής και ένας από τούς μεγαλύτερους του κόσμου ήταν ό Ίταλός Γαλιλαίος (Galileo Galilei, 1564 — 1642) μουσικός, καλλιτέχνης, φυσικός, μαθηματικός και άστρονόμος. Οί θεωρίες του για τήν κίνηση τών σωμάτων, οί νόμοι για τήν πτώση και τήν επιτάχυνση, πού θεμελίωσαν τή δυναμική, έπηρέασαν, όχι μόνο τήν έπιστήμη, αλλά και τή φιλοσοφική σκέψη τής έποχής, έπειδή άκριβώς ήταν ή έπιστημονική έκφραση του δυ-

Επιστήμη

Κέπλερ (Kerpler)

Γαλιλαίος (Galilei)

ναμισμού, πού αναφέραμε ότι χαρακτήριζε αυτή την εποχή ολόκληρη.

Ο Γαλιλαίος τελειοποίησε τό τηλεσκόπιο, πού κατασκεύασαν πρώτοι οι Όλλανδοί, καί μελέτησε τούς άπλανείς άστέρες, τή μορφή τής έπιφάνειας τής σελήνης, τούς δορυφόρους του Διός, τό δαχτυλίδι του Κρόνου. Είχε πειστεί γιά τήν όρθότητα τής θεωρίας του Κοπέρνικου, όταν όμως δημοσίευσε τίς γνώμες του, οι ιεροεξεταστές τόν συνέλαβαν, τόν ύποχρέωσαν νά άρνηθει δημόσια τίς νέες θεωρίες καί τόν περιόρισαν στά χτήματά του στή Φλωρεντία.

Ο Γαλιλαίος μελέτησε τό πιο σημαντικό θέμα τής εποχής του, πού ήταν ή σωστή έπιστημονική μέθοδος, καί διατύπωσε μέ σαφήνεια τή μέθοδο πού μεταχειρίζεται ως σήμερα ή έπιστήμη. Ξεχώρισε τέσσερα στάδια: 1) συστηματική καί προσεκτική παρατήρηση 2) άπομόνωση του φαινομένου στο έργαστήριο καί πειραματική έρευνα 3) άκρίβεια καί προσοχή στή μέτρηση 4) διατύπωση μιās έπιστημονικής υπόθεσης, πού έπρεπε πάλι νά έπαληθευτεί μέ νέα πειραματική έρευνα.

Τό ίδιο θέμα, αλλά λιγότερο συστηματικά, άντιμετώπισε καί ό Άγγλος φιλόσοφος **Φραγκίσκος Βάκων** (Bacon, 1561— 1626), πού δέχεται ότι ή μόνη σωστή έπιστημονική μέθοδος είναι ή έμπειρική, δηλαδή αυτή πού βασίζεται στήν παρατήρηση καί τό πείραμα. Η θεωρία του έπηρέασε τήν άγγλική φιλοσοφία καί έπιστήμη, ιδιαίτερα τόν Άγγλο φιλόσοφο Τζών Λόκ.

Φραγκίσκος Βάκων (Bacon)

Η άλλαγή του ήμερολογίου

Μιά σημαντική άλλαγή, πού όφείλεται στίς συστηματικότερες άστρονομικές παρατηρήσεις, είναι ή άλλαγή του ήμερολογίου, πού έγινε μέ τήν έγκριση του πάπα Γρηγορίου ΙΓ' στά 1582. Τό νέο ήμερολόγιο, τό γρηγοριανό, καθόριζε άκριβέστερα άπό τό παλιό, τό ίουλιανό, τή διάρκεια του ήλιακού έτους. Έγινε άμέσως δεκτό στίς καθολικές χώρες, αλλά οι διαμαρτυρούμενοι καί οι όρθόδοξοι άρνήσαν νά τό άκολουθήσουν (Έλλάδα: 1921).

Άλλαγή ήμερολογίου (1582)

Η Φιλοσοφία

Μέ τήν άνάπτυξη τής έπιστήμης παρουσιάστηκε στήν Εύρώπη γιά πρώτη φορά ή έλεύθερη φιλοσοφική σκέψη, δηλαδή ή προσπάθεια νά έρμηνεύσει ό άνθρωπος μέ τή λογική, άσχετα άπό τά θρησκευτικά δόγματα, τά μεγάλα προβλήματα τής άρχής του κόσμου καί τής ζωής, τής σχέσης άνάμεσα στήν ύλη καί στο πνεύμα, στο Θεό καί τόν κόσμο, στο σώμα καί τήν ψυχή. Κάθε φιλόσοφος έδωσε μιá δική του άπάντηση στα μεγάλα αυτά προβλήματα, διατύπωσε δηλαδή ένα δικό του φιλοσοφικό σύστημα.

Οι πρώτοι μεγάλοι φιλόσοφοι του 12' αί. είναι:

Ὁ Γάλλος φιλόσοφος καὶ μαθηματικός **Ντεκάρτ** (René Descartes). Μέθοδός του εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἀμφιβολία. Ἀμφιβάλλει γιὰ κάθε παραδομένη γνώση, γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ κόσμου, γιὰ τίς ἀξίες τῆς ζωῆς, γιὰ τὴν ἴδια του τὴν ὕπαρξη. Φτάνει στὴν ἀρνηση τῶν πάντων, ὅπου δὲ μένει παρά ἡ ἀμφιβολία καὶ τὸ μοναδικό θετικό στοιχείο: ἡ σκέψη πού ἀμφιβάλλει, αὐτός πού σκέπτεται: «Cogito ergo sum — Σκέπτομαι, ἄρα ὑπάρχω»

Ντεκάρτ (Descartes)

Μέ βάση τὴν ἀνθρώπινη λογική ὁ Descartes θά στηρίξει πάλι τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, ἀφοῦ περάσει τὰ πάντα ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ ἔλεγχό της. Στὸ βιβλίο του «Discours de la Methode» (Λόγος περὶ Μεθόδου), πού δημοσιεύτηκε στὴν Ὁλλανδία στὰ 1637, διατυπώνει τὸ φιλοσοφικό του σύστημα πού ὀνομάστηκε «ὀρθολογισμός» (rationalismus) καὶ ἐπηρέασε τὴ νεώτερη φιλοσοφική σκέψη.

Ὁ **Μπαρούχ Σπινόζα** (Spinoza), Ὁλλανδὸς φιλόσοφος ἐβραϊκῆς καταγωγῆς, ἴδρυσε ἕνα πανθειστικό φιλοσοφικό σύστημα. Δέχεται ὅτι ὁ Θεὸς καὶ ὁ κόσμος εἶναι ἕνα· πνεῦμα καὶ ὕλη εἶναι οἱ δύο ὄψεις τῆς ἴδιας οὐσίας.

Σπινόζα (Spinoza)

Ὁ ἄγγλος φιλόσοφος **Θωμᾶς Χόμπς** (Hobbes) εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τοῦ εὐδαιμονισμοῦ καὶ τῆς μηχανοκρατίας καὶ ὁ ὑποστηρικτὴς τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας: πηγὴ κάθε γνώσης εἶναι οἱ αἰσθήσεις. Στὸν κόσμο δὲν ὑπάρχει παρά μόνο ὕλη καὶ ὁ Θεὸς πρέπει νὰ ἔχει κάποια ὑλικὴ ὑπόσταση. Καλὸ καὶ ἠθικὸ εἶναι τὸ εὐχάριστο. Στὴν πολιτεία ὁ ἄρχοντας πρέπει νὰ ἔχει ἀπόλυτα δικαιώματα, γιατί μέ τὴ μεσολάβησή του σώζει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ ἀλληλοφάγωμα. Κάθε ἄνθρωπος εἶναι γιὰ τὸν ἄλλον ἄνθρωπο λύκος. Τίς θεωρίες αὐτές τοῦ Χόμπς πολέμησε ὁ ἄγγλος φιλόσοφος Τζῶν Λόκ.

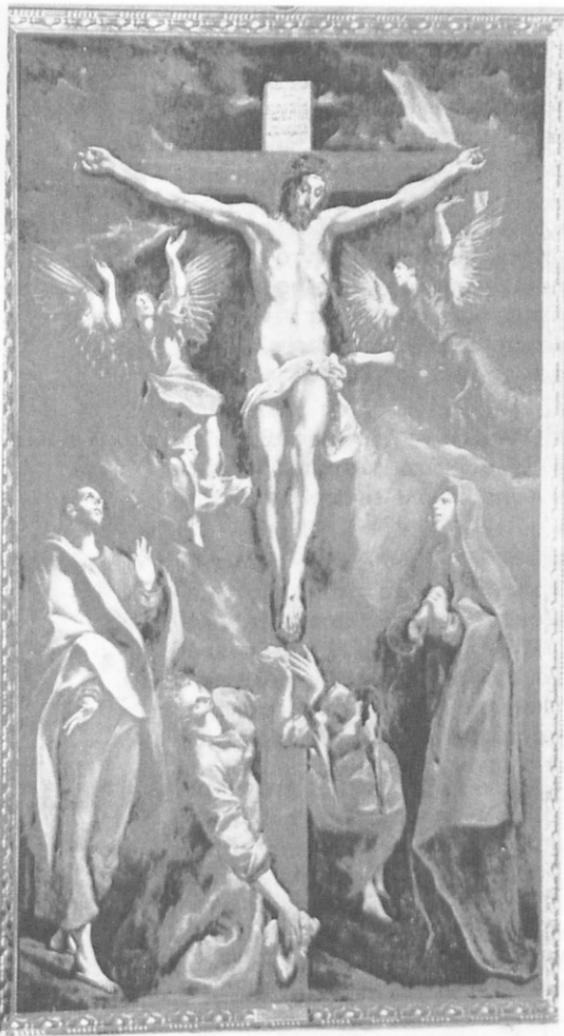
Χόμπς (Hobbes)

Ἡ τέχνη. Ὁ ρυθμὸς baroc

Μιά ἐποχὴ τόσο παραγμένη, ὅπως τὸ τέλος τοῦ 16ου καὶ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ 17ου αἰ., μετὰ τὸν δυναμισμό καὶ πάθος, δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἐκφράσει ὁ ἥρεμος ρυθμὸς τῆς ἀναγέννησης· γι' αὐτὸ παραχωρεῖ τὴ θέση του σ' ἕνα νέο ρυθμό, γεμάτο πάθος καὶ κίνηση τὸ **baroc**, πού ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὴ λέξη barocco, πού θά πεῖ ἀνώμαλο μαργαριτάρι. Οἱ ρίζες τοῦ νέου αὐτοῦ ρυθμοῦ βρίσκονται στὰ ἔργα τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου καὶ στοὺς πίνακες τοῦ Tintoretto· ἀγαπάει τὴν κίνηση, τὸ πάθος, τὴν ἔκσταση, τὸ πλάγιο ἐπίπεδο, τὴ δυνατὴ φωτοσκίαση, γενικά τὴ δυνατὴ ἐντύπωση καὶ τὴ γραφικότητα.

Χαρακτηριστικά τοῦ baroc

Στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τὰ κτίρια ξεχωρίζουν μέ τὴν πλοῦσια ἐξωτερικὴ διακόσμηση, τίς καμπύλες γραμμές, τὴ γραφικὴ ἐντύπωση πού δημιουργεῖ ἡ ἰσχυρὴ φωτοσκίαση. Δὲν ἐνδιαφέρει πιά ἡ καθαρὴ τῆς γραμμῆς, ἀλλὰ ἡ συνολικὴ εἰκόνα. Ἀνάλογες εἶναι οἱ ἀλλαγές στὴ ζωγραφικὴ:

Γκρέκο (Δομήνικος Θεοτοκόπουλος), Σταύρωση (Μαδρίτη).

Ο Γκρέκο διδάχτηκε τή βυζαντινή ζωγραφική στην Κρήτη. Αργότερα στή Βενετία επηρεάστηκε από τούς μεγάλους Βενετούς ζωγράφους και ιδιαίτερα τόν Τιτορέττο. Στην Ίσπανία διαμόρφωσε μία προσωπική τεχνοτροπία και ζεπέρασε πολύ τήν εποχή του. Οι χρωματικές αντιθέσεις, οι έντονοι φωτισμοί, τὰ ἀπέραντα ἀνοίγματα τῶν ουρανοῦν, ἡ θρησκευτική ἔκσταση, ὁ τοιαύτου ὄξου του ὕμους και ἡ ἐξάλωση τῶν μορφῶν, χαρακτηρίζουν τὸ ἔργο του. Ἐδῶ, ἐμπρός σ' ἓνα σκοτεινὸ καὶ ὀλότελα σχηματικὸ τοπίο, ὑμῖνεται ὁ μεγάλος Σταυρός μετὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, πού δεσπόζει σ' ὅλη τή σύνθεση. Ἐπάνω δύο ἄγγελοι καὶ κάτω δύο μωροφόρες γυναῖκες μαζεῦουν τὸ αἶμα. Περιβάλλεται ἀπὸ τήν Παναγία καὶ τόν Ἰωάννη. Τὰ χρώματα δένουν τή σύνθεση. Τὸ φῶς πηγάζει ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ δίνει τὸ ιδιαίτερο βαθὺ τῆς νόημα σέ ὅλη τή σύνθεση.

1) Ὁ καλλιτέχνης δέ σχεδιάζει πιά τή μορφή. Σπάζει τὸ περίγραμμα καὶ πλάθει τῖς μορφές μετὸ τὸ φῶς, τή σκιά καὶ τὸ χρῶμα. Ζωγραφίζει τῖς σκηνές συνολικά, ὅπως φαίνονται, καὶ ὄχι κάθε μορφή χωριστά, ὅπως στήν ἀναγέννηση. Ἡ τάση αὐτῆ προοιωνίζει τόν ἐμπρεσιονισμό τοῦ 19ου αἰ.

Στῖς συνθέσεις προτιμᾷ τὸ πλάγιο ἐπίπεδο. Ἡ κεντρικὴ μορφή δέν εἶναι συμμετρικά μετὸ τὸ περίγραμμα τοῦ πίνακα τοποθετημένη κι' αὐτὸ δίνει στή σύνθεση μεγαλύτερη φυσικότητα.

2) Τὸ φῶς εἶναι ἀκόμα τεχνητό, ἀλλὰ δέν εἶναι διάχυτο, ὅπως στήν ἀναγέννηση. Πέφτει ἀπὸ κάποια πηγὴ σάν προβολέας καὶ πλάθει ὀλόκληρη τή σύνθεση.

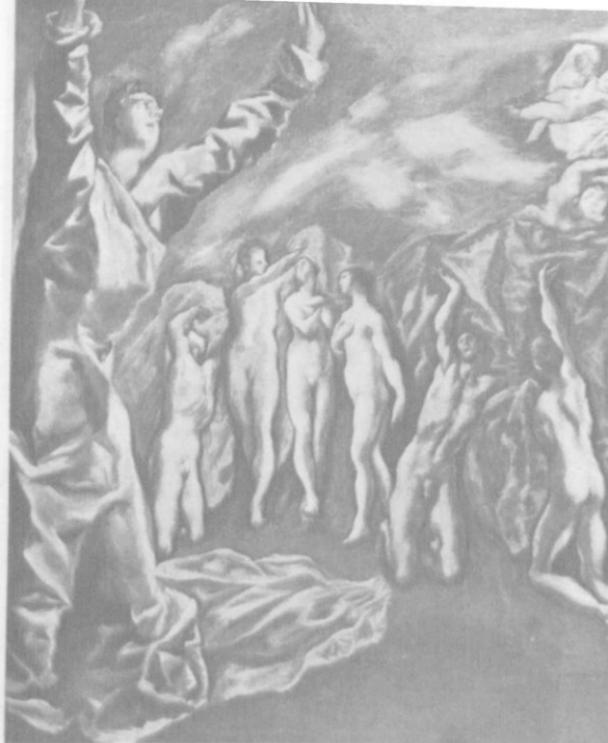
Ἡ φωτισκίαση μετὸ τήν ὑποβλητικότητά της παίξει βασικὸ ρόλο στή ζωγραφικὴ βαροκ.

Καθὼς ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμιση εἶχε χωρίσει σέ δύο στρατόπεδα τήν Εὐρώπη, ἡ τέχνη στῖς καθολικὲς χώρες ἦταν πιὸ πολὺ θρησκευτικὴ. Οἱ μεγαλύτεροι ζωγράφοι τοῦ καθολικοῦ μπαρόκ εἶναι στήν Ίσπανία ὁ **Μουρίλλο**, ὁ **Ντιέγκο Βελάσκεθ** καὶ ὁ **Δομήνικος Θεοτοκόπουλος** (El Greco).

Γκρέκο (Ιδομήνικος Θεοτοκόπουλος), "Όραμα του Εύαγγελιστή Ίωάννη από την Αποκάλυψη (N. Υόρκη).

Στό έργο αυτό ο Greco έχει φτάσει στο άνωτατο σημείο θρησκευτικής έκστασης: 'Ο Άγιος Ίωάννης κατάπληκτος, έκτασσιασμένος, αντικρύζει τις ψυχές των δικαίων, που είναι έτοιμες νά ντυθούν τις λευκές στολές, βαμμένες μέσα στο αίμα της θυσίας του Χριστού, που τις καθόρισε από κάθε άσπρτιο. Είναι έτοιμες νά δεχτούν τή Θεία Χάρη και τή Λύτρωση. Οι στολές φαίνονται σαν άσπρα σύννεφα σ' ένα φανταστικό ούρανο. Κάθε παραδομένος νόμος άναλογίας και σύνθεσης έχει εδώ έκκαταλειφθή. Οι μορφές καινται σαν φλόγες μέσα σ' ένα υπερφυσικό φώς και ή σύνθεση έχει ένα δυναμισμό πρωτοφανέρωτο στην τέχνη τής εποχής εκείνης.

Βελάσκεθ, (Diego Velasquez) Πορτραίτο του Φιλίππου Δ' τής Ισπανίας (17ος αί. Λονδίνο). Ένα από τά χαρακτηριστικά πορτραίτα του Βελάσκεθ. Τά πολύτιμα ρούχα, ο διάκοσμος, ο ιδιαίτερος φωτισμός είναι χαρακτηριστικά τής τεχνοτροπίας του μεγάλου Ίσπανού ζωγράφου του μπαρόκ.

Ό Greco (1540 – 1614) γεννήθηκε στην Κρήτη, μετανάστευσε στη Βενετία, και έκκαταστάθηκε στο Τολέδο τής Ισπανίας.

Η ζωγραφική του συνδυάζει τή βυζαντινή παράδοση και τή βενετική τεχνοτροπία μέ μιά ιδιαίτερη, έντελως προσωπική του έκφραση. Τήν τέχνη του χαρακτηρίζουν ή έκσταση, ή έξαύλωση, τό πάθος, ή άσκητική διάθεση, ή τελετουργική μεγαλοπρέπεια.

Στό Βέλγιο ο Ροϋμπενς (Rubens) ζωγραφίζει μεγαλόπρεπες και πολυπρόσωπες θρησκευτικές σκηνές, που χαρακτηρίζονται από μιά θεατρική δραματικότητα.

Ρούμπενς. Η γυναίκα του και τὰ παιδιά του (μέσα τοῦ 17ου αἰ. Παρίσι, μουσεῖο Λούβρου).

Χαρακτηριστικά στοιχεία τοῦ μπαρόκ, ἀλλὰ καὶ τῆς τεχνοτροπίας τοῦ μεγάλου Φλαμανδοῦ ζωγράφου, εἶναι σ' αὐτὸν τὸν πίνακα ἡ διάταξη τῶν μορφῶν, πού βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸν κεντρικὸ ἀξονα, ἡ τοποθέτησή τους σὲ πλάγια ἐπίπεδα σὲ βάθος, τὸ φῶς πού υπογραμμίζει τὴν ἀπαλότητα τῆς σάρκας καὶ τὴς πλατιῆς πτυχώσεις, οἱ χρωματικές διαβαθμίσεις, ἡ ζωηρότητα καὶ ἡ κάποια ἐμφαση στὴν ἐκφραση καὶ στὴς στάσεις. Ὅμως τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης πού δένει τὸ μεγάλο ζωγρφο μὲ τὴν οἰκογένειά του, διαποτίζει τὸν πίνακα μὲ ἓνα αἶσθημα τρυφερότητας.

Μουσική

Ἡ πολυφωνικὴ μουσικὴ εἶχε καλλιεργηθεῖ ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ. Ἀναπτύχθηκε ἀκόμα περισσότερο μὲ τὴν ἀναγέννηση, ἰδίως στὴς γερμανικὲς χῶρες, πού τῆς ἔδωσαν ἰδιαίτερη θέση στὴν ἐκκλησία.

Παράλληλα ἄρχισε νά καλλιεργεῖται καὶ ἡ κοσμικὴ μουσική.

Στὴν Ὀλλανδία καὶ στὴς ἄλλες διαμαρτυρόμενες χῶρες, ὅπου ἔχουν καταργηθεῖ οἱ θρησκευτικὲς εἰκόνες, οἱ καλλιτέχνες, χωρὶς νά ἀποκλείουν τὰ θρησκευτικὰ θέματα στρέφονται περισσότερο στὴν ἀπεικόνιση τῆς καθημερινῆς ζωῆς, στοῦ τοπίου, στοῦ πορτραῖτο. Οἱ μεγαλύτεροι ζωγράφοι τοῦ βαρος εἶναι στὴν Ὀλλανδία ὁ **Φράνς Χάλς**, ὁ **Ρούσσνταλ** (Ruysdael) καὶ ὁ **Ρέμπραντ** (Rembrandt 1606 – 1669), ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ζωγράφους ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τὸ ἔργο του εἶναι τὸ φῶς καὶ τὸ χρῶμα· μιά φωτοσκίαση ἀπαράμιλλη, σχεδόν μεταφυσικὴ, πού δέ φωτίζει μόνο τὸν πίνακα, ἀλλὰ ὑποβάλλει τὸ βαθύτερο νόημα του.

Ρέμπραντ. Μάθημα ἀνατομίας (λεπτομέρεια. Χάγη).

Στὴν ἐκφραση τῶν προσώπων ὁ Ρέμπραντ ἀπέκονίζει τὴν προσοχή, τὸ ἐνδιαφέρον, τὴν ἐκπλήξη.

Κάπου στα 1600 εμφανίστηκαν στην Ίταλία τὸ ὄρατόριο, πού εἶναι ἓνα μουσικό θρησκευτικό δράμα, καί ἡ ὄπερα. Καί τὰ δύο εἶδη γεννήθηκαν στή Φλωρεντία καί διαδόθηκαν στήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη.

Λογοτεχνία

Ἀπό τὸ δεύτερο μέρος τοῦ 16ου αἰ. καί ἔπειτα ὅλες οἱ εὐρωπαϊκές ἐθνικές γλώσσες καλλιεργήθηκαν καί ἔδωσαν ἔργα κλασσικά. Στή Γαλλία μεγάλοι λογοτέχνες ἦταν ὁ **Ραμπελαί** (Rabelais), ἐνθουσιώδης ἀνθρωπιστής· στά ἔργα του «Γαργαντούας» καί «Πανταγκρούελ» σατυρίζει τίς μεσαιωνικές προλήψεις καί τή σχολαστική ἐκπαίδευση καί ζητάει ν' ἀνανεώσει τὰ ἰδανικά, τή μόρφωση καί τὸν τρόπο ζωῆς, μέ τὸ φῶς τῆς ἀρχαίας παιδείας. Τό ὄλοζώντανο ὕφος του πλούτισε τή γαλλική γλώσσα.

Ραμπελαί (Rabelais)

Ὁ **Μονταίν** (Montaigne) στό ἔργο του Essais συγκεντρώνει τίς μελέτες καί τίς σκέψεις του πάνω στή δική του καί γενικά στήν ἀνθρώπινη πραγματικότητα.

Μονταίν (Montaigne)

Στήν ἐποχή τοῦ Ρισελιέ ἀρχισε καί τὸ γαλλικό θέατρο μέ τὸν **Κορνέι** (Corneille) πού ἔγραψε τὸν Cid στα 1636.

Στήν Ἰσπανία ὁ μεγαλύτερος συγγραφέας τοῦ 16ου αἰ. ἦταν ὁ **Μιχαήλ Θερβάντες** (Cervantes) πού ἔγραψε τὸν «Δόν Κιχώτη».

Θερβάντες (Cervantes)

Ἕνας παράξενος, ὄνειροπόλος καί κάπως ἀξιοθρήνητος «ἰππότης» ξεκινάει γιά φανταστικά κατορθώματα, συντροφευμένος ἀπό τὸν ἔξυπνο, ρεαλιστή, τὸν ἀνθρωπο τοῦ λαοῦ, τὸν Σάντσο Πάντσα. Στή μορφή τοῦ Δόν Κιχώτη σατυρίζει τὸ ἱπποτικό ἰδανικό τοῦ μεσαίωνα, πού εἶχε πιά ξεπεραστεῖ. Εἶναι ὁμως αὐτὴ ἡ μορφή μέ τόση δύναμη πλασμένη, ὥστε πέρασε τὰ σύνορα τῆς ἐποχῆς πού ἤθελε νὰ σατυρήσει, κι' ἔγινε ἓνα πανανθρώπινο σύμβολο, μιά γλυκόπικρη εἰκόνα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, πού δέν κουράζεται νὰ κυνηγάει τὰ χιμαιρικά τῆς ὄνειρα.

Λόπε ντέ Βέγκα (Vega)

Τὸ θέατρο καλλιεργήθηκε στήν Ἰσπανία ἀπὸ τὸν **Λόπε ντέ Βέγκα** (Lope de Vega), πού ἔγραψε πάνω ἀπὸ 2500 ἔργα, ἐμπνευσμένα ἀπὸ τίς θρησκευτικές, λαϊκές καί ἱστορικές παραδόσεις τῆς Ἰσπανίας. Τελικά ὁμως οἱ ἐπεμβάσεις τῶν ἱεροεξεταστῶν μάραναν τὴν ἰσπανική λογοτεχνία.

Σαίξπηρ

Τὴν ἴδια ἐποχή ὁ **Οὐίλλιαμ Σαίξπηρ** (1564 — 1616) χάραξε μέσα στίς τραγωδίες του (πού εἶναι ἐμπνευσμένες ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους μύθους, τὴν ἱστορία, καί τοὺς μεσαιωνικούς εὐρωπαϊκούς θρύλους) μορφές αἰώνιες μέ μιά ἀπαράμιλλη καλλιτεχνική δύναμη καί θεατρική τέχνη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά εἶναι τὰ σπουδαιότερα ἐπιστημονικά καί καλλιτεχνικά ἐπιτεύγματα ὡς τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ.;

2. Ποιά είναι τα χαρακτηριστικά της τέχνης του βαρος, ποιοί οι σπουδαιότεροι καλλιτέχνες; Σέ τί διαφέρει η τέχνη αυτή από της αναγέννησης και σέ ποιούς λόγους όφείλονται οι διαφορές;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ποιό ή ποιά από τά πολιτιστικά έπιτεύγματα της έποχής αυτής θεωρείτε τά πιό άξιόλογα καί γιατί;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 15ου ΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ

Μετά τήν άλωση τής Κωνσταντινούπολης οι Τούρκοι συνέχισαν τίσ κατακτήσεις. Ό σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ (1453 — 1481) κατέλαβε τά έλληνικά καί φραγκικά κράτη στήν κυρίως Ελλάδα καί στό Αίγαίο: πήρε στή Β. Βαλκανική τή Σερβία, Βοσνία καί Έρζεγοβίνη στήν Άσία τήν αυτοκρατορία τής Τραπεζούντας, τή Χρυσούπολη (Σκούταρι) καί τήν Κριμαία: λίγο πρίν από τό θάνατό του άπειλήσε καί τό Ότράντο στήν ίταλική χερσόνησο.

Ό Βαγιαζήτ Β΄ (1481 — 1512) δέν είχε τό δυναμισμό του πατέρα του. Μέ τήν εύκαιρία τών ίταλικών πολέμων κατέλαβε τή Μεθώνη καί τήν Κορώνη, πού κατείχε ή Βενετία.

Μωάμεθ Β΄ Έγεννάδειος βιβλιοθήκη, Λεύκιωμα (Ιω. Γενναδίου).

ΑΙΩΝΕΣ

Ό Σελήμ Α΄ (1512 — 1520), από τούς πιό σκληρούς καί δυναμικούς σουλτάνους, έπωφελήθηκε πάλι από τούς ίταλικούς πολέμους, πού άπασχολούσαν τήν Εύρώπη, καί κατέλαβε τή Συρία, τήν Παλαιστίνη, Μεσοποταμία καί Αίγυπτο. Πρώτος πήρε τόν τίτλο του χαλίφη, δηλ. άντιπρόσωπου του Προφήτη. Έτσι ή Τουρκία έγινε τό πνευματικό καί πολιτικό κέντρο τών μουσουλμάνων όλου του κόσμου.

Έπί του Σουλεϊμάν Β΄ (1520 — 1566) ή τουρκική αυτοκρατορία έφτασε στή μεγαλύτερη έκταση καί άκμή της. Ό Σουλεϊμάν κατέλαβε τό Βελιγράδι καί τή Ρόδο καί απέσπασε από τούς Βενετούς τίσ Κυκλάδες. Συμμάχησε μέ τό Φραγκίσκο Α΄ τής Γαλλίας καί βρήκε τήν εύκαιρία

νά έπεκτείνει τό κράτος του πρός τήν κεντρική Εύρώπη. Κατέλαβε τή Βούδα καί Πέστη, ύπέταξε ένα μεγάλο μέρος τής Ούγγαρίας καί πολιόρκησε τή Βιέννη (1529)· ή επίθεση αποκρούστηκε καί τελικά ή Βιέννη έμεινε τό τελευταίο σύνορο τής τουρκικής διείσδυσης στή Δ. Ευρώπη. Η τουρκική αυτοκρατορία έφτασε τόν 16ο αϊ. σέ έκταση μεγαλύτερη από του βυζαντινού κράτους στόν 5ο αϊ. μ.Χ. Όταν όμως, κατά τό τέλος του 16ου αϊ., σταμάτησαν οι μεγάλες κατακτήσεις, ή τουρκική αυτοκρατορία άρχισε νά παρουσιάζει τά πρώτα σημεία εξασθένησης.

Σουλταμάν Β' (Γεννάδειος, Βίλλιοθηκη, Λευκωσία
Ινσ. Γεννάδειου).

Έπί του Σελήμ Β' (1566 – 1574) ή κατάληψη από τούς Τούρκους τής Κύπρου, πού άνήκε στους Βενετούς, προκάλεσε μιά σταυροφορία από τόν πάπα, τούς Βενετούς καί τό Φίλιππο Β' τής Ισπανίας. Ο χριστιανικός στόλος, μέ ναύαρχο τό Δόν Ζουάν τόν αυστριακό, έτεροθαλή άδελφό του Φιλίππου, συνάντησε τόν τουρκικό στόλο στίς 7 Οκτωβρίου 1571 κοντά στή Ναύπακτο, τόν νίκησε καί τόν κατέστρεψε. Παρ' όλο πού οι Ευρωπαίοι δέν έπωφελήθηκαν από αύτή τή νίκη, ή **ναυμαχία τής Ναυπάκτου** σημειώσε τό τέλος τής τουρκικής κυριαρχίας στή Μεσόγειο.

Στά 1669 οι Τούρκοι κατόρθωσαν νά καταλάβουν τήν Κρήτη, τελευταία βάση των Βενετών στή Μεσόγειο. Χρειάστηκε όμως νά πολεμήσουν γι' αυτό 45 χρόνια. Μετά τήν κατάκτηση τής Κρήτης, άρχίζει καί τής Βενετίας, αλλά καί τής τουρκικής αυτοκρατορίας ή οριστική κατάπτωση.

Οι τουρκικές κατακτήσεις διευκολύνθηκαν από τήν οικονομική καί πολιτική εξασθένηση του βυζαντινού κράτους, τίς αντίθέσεις των βαλκανικών καί ασιατικών κρατών, τήν άδιαφορία τής Εύρώπης καί τά θρησκευτικά μίση, πού δέν άφησαν νά οργανωθει πραγματική σταυροφορία. Από τουρκική άποψη πάλι όφείλονται στους αξιόλογους πολεμικούς άρχηγούς των Τούρκων, στό καλό ιππικό, καί στους γενιτσάρους – στρατό πού σχημάτιζαν από εξισλαμισμένα παιδιά χριστιανών, πού τά φανάτιζαν καί τά έκαναν ν' άφοσιώνονται στό σουλτάνο καί νά ζούν γιά τόν πόλεμο. Σημαντικό κίνητρο γιά τίς κατακτήσεις αυτές στάθηκαν καί τά πλούσια λάφυρα από τίς εύφορες καί πολιτισμένες περιοχές τής Βαλκανικής καί τής Άσίας.

Γιά έναν άσιατικό, νομαδικό στήν άρχή λαό, όπως οι Τούρκοι, ή

Αίτια τουρκικής άκμής

κατάκτηση δέν ήταν κάτι αδύνατο. Τό σημαντικότερο ήταν ότι κατόρθωσαν νά διατηρήσουν τίς χώρες πού κατέκτησαν ως τό 19ο καί ως τίς άρχές του 20ου αί. καί νά δημιουργήσουν ένα μόνιμο κράτος. Αυτό εξηγείται από πολλούς λόγους: 1) Τό τουρκικό κράτος πρωτοοργανώθηκε στή Βιθυνία, μέσα σέ πικνό έλληνικό πληθυσμό, καί τόν έκμεταλλεύτηκε βιολογικά μέ τό παιδομάζωμα καί πολιτικά — χρησιμοποίησε τήν όργάνωση καί τήν παράδοσή του. 2) Μετά τήν άλωση τής Κωνσταντινούπολης οί Τοῦρκοι στηρίχτηκαν στήν πολιτική καί πολιτιστική όργάνωση τής βυζαντινής αυτοκρατορίας. 3) Από τό 16ο αί. κ.έ. όταν κατέλαβαν τή Συρία καί τήν Αίγυπτο στηρίχτηκαν καί στόν άραβικό πολιτισμό. 4) Η κατοχή τής Κων/πολης, πού είχε τόσο μεγάλη στρατηγική καί έμπορική σημασία, στερέωσε τό τουρκικό κράτος καί στήν Άσία καί στήν Εύρώπη. 5) Οί μή μουσουλμανικοί πληθυσμοί (Έλληνες, Έβραίοι, Άρμένιοι,) πού οί Τοῦρκοι τούς όργάνωσαν σέ χωριστές θρησκευτικές κοινότητες, έγιναν τά παραγωγικά στοιχεία τής αυτοκρατορίας (γεωργοί, ναυτικοί, έμποροι, βιοτέχνες) καί δημιούργησαν τό αναγκαίο κοινωνικό υπόβαθρο τής στρατιωτικής τουρκικής φεουδαρχίας. 6) Η ισχυρή κεντρική έξουσία τό 15ο καί 16ο αί. έδωσε ένότητα καί συνοχή στό άπέραντο τουρκικό κράτος. Οί σουλτάνοι ένωναν στό πρόσωπό τους τή δύναμη καί τήν αίγλη του βυζαντινού αυτοκράτορα μέ τήν πολιτικοθρησκευτική έπιβολή καί τό κύρος των Άράβων χαλιφών καί συγκέντρωναν τήν άνώτατη πολιτική καί στρατιωτική έξουσία. 7) Από γενικότερη άποψη καί ή Εύρώπη συνέβαλε, καί στήν επέκταση τής τουρκικής αυτοκρατορίας (μέ τήν έλλειψη από κάθε σοβαρή

ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ἀντίδραση), καί στή διατήρησή της: ὅταν ἀπό τό 18ο αἰ. καί ἔπειτα ἡ τουρκική αὐτοκρατορία ἐξασθένησε, ἡ διατήρησή της ὀφείλεται μόνο στά συμφέροντα καί τίς ἀντιθέσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων.

Ὁργάνωση τοῦ τουρκικοῦ κράτους

Ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Β', πού συνδύαζε τή σκληρότητα τοῦ ἀσιάτη νομάδα μέ μεγάλη πολιτική ἱκανότητα καί κάποια γενικότερη καλλιέργεια, συνειδητά προσπάθησε νά ὀργανώσῃ ἕνα κράτος, πού θά διαδεχόταν τό βυζαντινό, κάτι σάν «ρωμαϊκή αὐτοκρατορία τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους». Γι' αὐτό, ἀφοῦ φρόντισε νά διατηρήσῃ ἄθικτα τά μνημεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης, προσπάθησε νά συγκεντρώσῃ ἐκεῖ καινούργιο ἑλληνικό πληθυσμό πού τόν μετέφερε ἀπό ἄλλες περιοχές τοῦ κράτους, νά ξαναφέρει ὅσες ἀρχοντικές οἰκογένειες εἶχαν ἐπιζήσει καί νά στολίσῃ τήν πόλη μέ νέα χτίρια.

Ὁργάνωση
τουρκικοῦ κράτους

Ἐκοψε νόμισμα μέ τήν ἐπιγραφή «ἀμηρᾶς Τουρκορωμαίων» καί μεταχειριζόταν τήν ἑλληνική γλώσσα στά δημόσια ἐγγραφα καί τίς συνθήκες (τή μόνη ἄλλωστε πού καταλάβαιναν καί οἱ Τοῦρκοι καί οἱ Φράγκοι ἠγεμόνες τῆς Ἀνατολῆς). Χρησιμοποίησε ἀκόμα πολλούς Ἕλληνες ὑπαλλήλους καί συμβούλους καί ἔδωσε ἰδιαίτερη αἴγλη στήν ἐνθρόνιση τοῦ πατριάρχη Γεννάδιου, λίγες μέρες μετά τήν ἄλωση, καί γιά λόγους πολιτικούς (ἤθελε νά δείξῃ πόσο σέβεται τή χριστιανική θρησκεία καί νά διευκολύνῃ ἔτσι τήν κατάκτηση τῶν ὑπόλοιπων χριστιανικῶν περιοχῶν), ἀλλά καί γιατί φιλοδοξοῦσε νά φερθεῖ ὅπως ἕνας βυζαντινός αὐτοκράτορας.

Ἡ **διοικητική διαίρεση** τοῦ τουρκικοῦ κράτους εἶχε ὅπως καί τοῦ βυζαντινοῦ, χαρακτήρα στρατιωτικό. Τό κράτος διαιρέθηκε ἀρχικά σέ δύο γενικές διοικήσεις, τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Ρουμελίας (Βαλκανική: Roumelí = ἡ χώρα τῶν Ρωμαίων), πού εἶχαν ἐπικεφαλῆς ἕνα μπεηλέρμπεη, μαζί στρατιωτικό καί πολιτικό διοικητή. Ἀργότερα οἱ διοικήσεις ἔγιναν περισσότερες. Τά νησιά τοῦ Αἰγαίου ἐξαρτήθηκαν ἀπό τό ναύαρχο (καπετάν πασά).

Διοίκηση

Ἡ γῆ κατὰ τούς μωαμεθανικούς νόμους ἀνήκε στό Θεό, ἄρα στόν ἀντιπρόσωπό του, τό σουλτάνο. Ὁ τρόπος πού διαμορφώθηκε ἡ ἰδιοκτησία τῆς γῆς ἐπηρεάστηκε πάλι ἀπό τούς βυζαντινούς θεσμούς τῶν τελευταίων χρόνων. Τά κτήματα ἦταν διαφόρων τύπων:

- 1) **κρατικά**: τά μοίραζε ὁ σουλτάνος σέ φεουδάρχες (σπαχιῆδες) μέ τήν ὑποχρέωση νά παρέχουν στρατιωτική ὑπηρεσία, κάτι ἀνάλογο μέ τίς βυζαντινές πρόνοιες
- 2) **βακουφικά** (δηλ. ἐκκλησιαστικά καί ἄλλων ἰδρυμάτων) καί
- 3) **ιδιωτικά** πού ἦταν πάλι δύο εἰδῶν: **τά φθαρτά**, δηλαδή ὅσα ἀνῆκαν ἀπόλυτα στόν ἰδιοκτήτη (μουλκία), καί **τά ἀφθαρτα**, ὅπου ὁ καλλιεργητής εἶχε μόνο τό δικαίωμα τῆς νομῆς.

Γαῖες

Τά φθαρτά κτήματα άνήκαν καί σέ μουσουλμάνους καί σέ χριστιανούς.

Οί φόροι ήταν **τακτικοί** καί **έκτακτοι** γιά τίς διάφορες ανάγκες του κράτους καί συχνά οί έκτακτοι ξεπερνούσαν τούς τακτικούς.

Οί σημαντικότεροι τακτικοί φόροι ήταν τό **χαράτσι**, κεφαλικός φόρος πού πλήρωναν οί μή μουσουλμάνοι, έκτός από τίς γυναίκες, τά παιδιά καί τούς γέρους, ή **σπέντζα**, φόρος πού πλήρωναν οί καλλιεργητές τών άφθαρτων κτημάτων καί οί **έγγειοι φόροι**, όπως ή δεκάτη καί άλλοι, πού υπολογίζονταν μέ τήν παραγωγή ή τήν έκταση τών κτημάτων.

Φορολογία

Έπειδή ή Τουρκία δέν είχε ύπαλλήλους καί ειδικές υπηρεσίες γιά τήν είσπραξη τών φόρων, συνήθως τούς έμίσθωνε. Κάποιος δηλαδή άγόραζε σέ δημοπρασία ή πλήρωνε στό κράτος τό ποσόν πού έκείνο υπολόγιζε νά είσπράξει από κάποια περιοχή καί έπαιρνε τό δικαίωμα νά κάνει τήν είσπραξη. Φυσικά είσέπραττε πολύ περισσότερο μέ νόμιμο ή παράνομο τρόπο.

Γιά τίς έλληνικές περιοχές ίσχυε τό διανεμητικό σύστημα. Τό τουρκικό κράτος δηλαδή καθόριζε τό συνολικό ποσόν του φόρου, καί τόν καθορισμό κατ' άτομο, όπως καί τήν είσπραξη, τά άφηνε στίς τοπικές αρχές. Αυτό τό σύστημα έγινε άφορμή ν' άναπτυχθούν οί έλληνικές κοινότητες.

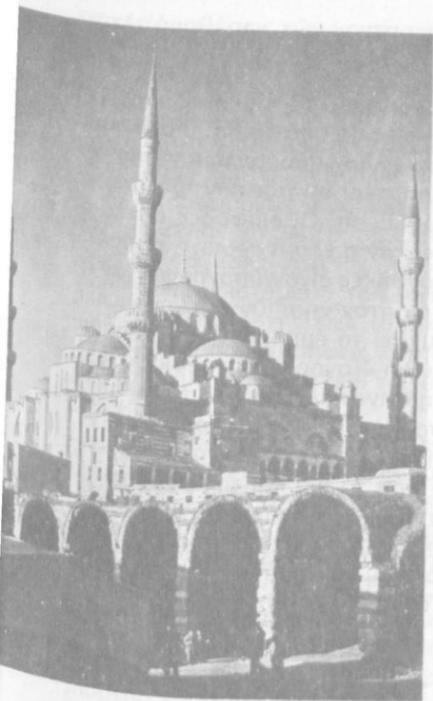
Πολιτιστική κατάσταση του τουρκικού κράτους

Θεοκρατικός χαρακτήρας του κράτους

Τό τουρκικό κράτος στηρίχτηκε στή βυζαντινή όργάνωση, αλλά ή θρησκεία, ή νοοτροπία, ή γραφή, ό χαρακτήρας του γενικά, ήταν άσιατικός. Ίδίως μετά τίς μεγάλες κατακτήσεις του 16ου αί. ή Τουρκία έγινε ένα θεοκρατικό άπολυταρχικό κράτος κατά τά άσιατικά πρότυπα. Ή θρησκεία κυριάρχησε στήν ανθρώπινη σκέψη. Άνώτατος νόμος του κράτους ήταν τό κοράνι. Μόνο όταν χρειαζόταν νά συμπληρωθεί ύπήρχε τό κοσμικό δίκαιο (kanun), πού έπρεπε όμως νά είναι σύμφωνο μέ τό πνεύμα καί τό γράμμα του ίερού νόμου. Έτσι κάθε άπόφαση του σουλτάνου έπρεπε νά έλεγχθει από τούς νομικούς του ίερού νόμου καί μάλιστα από τόν Σείχ - ούλ - Ίσλάμ, πού είχε τήν έδρα του στήν Κωνσταντινούπολη.

Πολιτισμός

Ό σεβασμός στίς άύθεντίες καί ή ύποταγή στόν ίερό νόμο έμπόδισε κάθε άνάπτυξη τής έπιστήμης. Ή μόρφωση πού έδιναν στούς μεντρεσέδες (τουρκικά πανεπιστήμια) ήταν θεολογική. Ή φιλοσοφική σκέψη, ύποταγμένη στό δόγμα, στράφηκε πρós τό μυστικισμό καί τήν πνευματική συγκέντρωση. Οί Τούρκοι στοχαστές έχουν μιά τάση πρός τήν άπαισιοδοξία καί τή μοιρολατρεία, πράγμα πού χαρακτηριζε καί τόν τουρκικό λαό γενικά: είναι σοβαροί καί άγαπούν περισσότερο τήν όνειροπόληση, παρά τή δράση.

Τό τζαμί του Σουλτάν 'Αχμέτ Α' στην Κωνσταντινούπολη. Χτίστηκε στα 1609 – 1616 από τόν Μεχμέτ άγά. Τά τζαμιά τής Κωνσταντινούπολης μιμούνται τήν 'Αγία Σοφία, έπαναλαμβάνοντας όμως καί στίς τέσσερες πλευρές τή διάταξη που έχει ή 'Αγία Σοφία άνατολικά καί δυτικά, πράγμα που κάνει τό τζαμί περίκεντρο χτίριο. Ό μεγάλος κεντρικός θόλος στηρίζεται σέ τέσσερα ήμισθόλια. Έτσι μένον από έσωτερικό άκάλυπτοι οι τέσσερες μεγάλοι περσσοί, που τόν στηρίζουν, καί χάνεται τό αίσθημα τής έκτασης, που δημιούργει τό έσωτερικό τής 'Αγίας Σοφίας. Τά πλαίσια κλίτη όμως χαμηλότερα, μέ τά μεγάλα τους πολυκάντηλα, υποβάλλουν σέ συγκέντρωση καί περισυλλογή. Έξωτερικά τό τζαμί έχει τή μορφή πυραμίδας. Οι επάλληλοι τρούλοι καί τά ήμισθόλια, που κορυφώνονται στόν κεντρικό μεγάλο τρούλο, οι μινιαντέδες που λογχίζουν τόν ουρανό, δίνουν στό οικοδόμημα ένα βάρος, μιά έμφαση, ένα συμπυκνωμένο δυναμισμό καί τό κάνουν σύμβολο καί έκφραση τής τουρκικής αυτοκρατορίας τής έποχής εκείνης.

Μετά τήν κατάληψη τών άνατολικών χωρών ή Τουρκία κυριαρχήθηκε άπόλυτα από τήν άνατολική σκέψη. Οι μεγάλοι 'Αραβες ποιητές όπως ό Χαφίζ, ό Σααντί, ό 'Ομάρ Καγιάμ, καί οι φιλόσοφοι, ό 'Αβερρόης

καί ό 'Αβικένα, έγιναν άξεπέραστα κλασσικά πρότυπα. 'Ακόμα καί οι πίο προικισμένοι Τουρκοί ποιητές ως τό 19ο αί. δέν μπόρεσαν νά τά προσπεράσουν καί νά δημιουργήσουν μιά λογοτεχνία πρωτότυπη. Τό ίδιο έγινε καί μέ τήν τέχνη. 'Επηρεάστηκαν από τήν βυζαντινή καί κινέζικη κεραμική, από τήν άραβική χαλκοουργία, από τήν περσοαραβική μικρογραφία. 'Η άρχιτεκτονική τους έχει γιά πρότυπο τή βυζαντινή καί άραβική τέχνη. Στην Κωνσταντινούπολη άρχιτεκτονικό πρότυπο τών τζαμιών ήταν ή 'Αγία Σοφία. 'Η άρχιτεκτονική έφτασε στήν άκμή τής τό 16ο καί 17ο αί. Οι μεγαλύτεροι Τουρκοί άρχιτέκτονες είναι ό **Κεμαλεντίν**, ό **Σινάν**, ό **Μεχμέτ άγας**.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε': Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ

Μέσα σ' αυτή τή δομή του τουρκικού κράτους, όπως πάρα πάνω σέ γενικές γραμμές τήν αναφέραμε, υποχρεώθηκε ό έλληνισμός μετά τήν άλωση νά ένταχθει καί άπ' αυτή τή δομή εξαρτάται καί μ' αυτή τήν έξηγεϊται ή πολιτική καί κοινωνική του όργάνωση, τά προνόμια, ή αυτοδιοίκηση, ή οικονομική του θέση, άσχετα μέ τή βυζαντινή ή

καί τήν ἀρχαία προέλευση πολλῶν ἀπό τούς θεσμούς αὐτούς.
Ἡ σχέση ἀνάμεσα στό τουρκικό κράτος καί τούς Ἕλληνες φαίνεται ἀπλή: Οἱ Ἕλληνες ἦταν ὑπόδουλοι στούς Τούρκους. Ὅμως ἡ σχέση αὐτή παρουσιάζει μιά μεγάλη ποικιλία ἀπό διαβαθμίσεις: ἀπό τήν ἀπόλυτη σχεδόν αὐτονομία ὡς τήν πλήρη ὑποδοῦλωση· ἀπό τήν κατοχή μεγάλων κτημάτων ὡς τήν ἀποστέρηση τῶν πάντων· ἀπό τό μεγάλο πλοῦτο ὡς τήν ἀπόλυτη ἐξαθλίωση. Οἱ διαφορές αὐτές ἐξαρτήθηκαν ἀπό πολλούς παράγοντες: ἄν π.χ. μιά περιοχή παραδόθηκε ἢ κατακτήθηκε καί τί εἶδους συνθήκες εἶχαν ὑπογραφεῖ· ἄν ἦταν μιά περιοχή ὄρεινή ἢ πεδινή ἢ ἄν ἦταν νησί· ἄν ἡ γεωγραφική θέση ἔδωσε τήν εὐκαιρία ν' ἀναπτυχθεῖ τό ἐμπόριο ἢ ἡ βιοτεχνία· ἄν μέ τόν πλοῦτο τούς κατόρθωσαν νά ἐξαγοράσουν περισσότερα δικαιώματα. Καί φυσικά ἡ κατάσταση ἔγινε καλύτερη γιά τόν ἑλληνισμό μέ τό πέρασμα τῶν αἰώνων, ὅσο ἡ τουρκική αὐτοκρατορία ἐξασθενοῦσε. Στό βάθος ὅμως ποτέ τίποτε δέ μπόρεσε νά προστατέψει ἀποτελεσματικά τόν ἑλληνισμό ἀπό τή βία καί τήν αὐθαιρεσία τοῦ δυνάστη, οὔτε τίποτε νά τοῦ σβήσει τήν ἀνάμνηση τῆς παλιᾶς του ἱστορίας, ὅπως ἐξῆσε στή λαϊκή καί τή λόγια παράδοση, καί τή δίψα τῆς ἐλευθερίας καί τήν ἐλπίδα, πού τόν ξεσήκωνε κάθε φορά σέ νέους ἀγῶνες, ὅσο αἱματηρά κι ἄν εἶχαν καταπιγεῖ οἱ προηγούμενοι.

Ἡ ὀργάνωση τοῦ ἑλληνισμοῦ
μέσα στήν τουρκική αὐτοκρατορία

ΤΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ

Λίγες μέρες μετά τήν ἄλωση ὁ Μωάμεθ ὁ κατακτητής φρόντισε νά βρεθεῖ καί νά ἐκλεγεῖ πατριάρχης στήν Κωνσταντινούπολη ὁ Γεώργιος Σχολάριος, ἀρχηγός τῶν ἀνθροπικῶν, πού πῆρε τό ὄνομα Γεννάδιος Β'. Οἱ ἱστορικοί τῆς ἐποχῆς ἀναφέρουν ὅτι μετά τήν ἐκλογή του ὁ σουλτάνος τόν δέχτηκε μέ τίς ἴδιες τιμές πού ἔδιναν στόν πατριάρχη οἱ βυζαντινοί αὐτοκράτορες καί πῶς τοῦ ἔδωσε ἔγγραφο προνόμια. Τό ἔγγραφο αὐτό τῶν προνομίων, καί ἄν ὑπῆρξε, δέ σώθηκε. Φαίνεται ὅμως ὅτι γενικά ὁ πατριάρχης διατήρησε καί αὔξησε τά προνόμια πού εἶχε στήν τελευταία περίοδο τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τά προνόμια αὐτά ἦταν ἐκκλησιαστικά, πολιτικά, δικαστικά.

1) Ὁ πατριάρχης καί ἡ σύνοδος εἶχαν τήν ἐπίβλεψη τοῦ κλήρου, τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν μοναστηριῶν, καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Εἶχαν τό δικαίωμα νά ὀνομάζουν καί νά καθαιροῦν τούς μητροπολίτες, εἶχαν ποινική δικαιοδοσία στόν κλῆρο καί ἀποφάσιζαν γιά τά δογματικά ζητήματα.

2) Ἡ ἐκκλησία εἶχε πλήρη δικαιοδοσία στήν παιδεία καί στίς ἀ-

στικές υποθέσεις τῶν χριστιανῶν, πού συνδέονταν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μαζί της, δηλαδή γάμους, διαζύγια, διαθηκῆς κ.ἄ. Μποροῦσε ἀκόμα νά δικάσει καί κάθε εἶδους ἀστική διαφορά, ὅταν οἱ ἀντίδικοι ἦταν χριστιανοί καί κατάφευγαν στήν κρίση της.

3) Ἡ ἐκκλησία εἶχε τό δικαίωμα νά εἰσπράττει φόρους, νά ἔχει ὑπαλλήλους καί νά ἐπιβάλλει τίς ἀποφάσεις της.

4) Ὁ πατριάρχης καί οἱ κληρικοί εἶχαν εἰδική δικαστική μεταχείριση. Καμιᾶ μήνυση δέν μποροῦσε νά υποβληθεῖ κατά τοῦ πατριάρχη, χωρίς τή συγκατάθεση τῆς συνόδου, καί καμιᾶ κατά τῶν ἐπισκόπων, χωρίς τή συγκατάθεση τοῦ πατριάρχη.

5) Ὁ πατριάρχης εἶχε τό δικαίωμα νά υποβάλλει στήν τουρκική κυβέρνηση παρατηρήσεις, αἰτήσεις καί παράπονα, σχετικά μέ τούς χριστιανούς, ἀλλά εἶχε καί τήν ὑποχρέωση νά τούς διατηρεῖ σέ ὑποταγή.

Μέ τά προνόμια αὐτά οἱ χριστιανικοί λαοί ὀργανώθηκαν σέ μιᾶ κοινότητα χωριστή ἀπό τήν τουρκική καί ὁ πατριάρχης ἐγίνε «**ἐθνάρχης**». Ἔτσι ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία ἐγίνε ἕνα εἶδος κράτους ἐν κράτει καί, καθῶς γιά τούς Τούρκους οἱ λαοί δέν ξεχώριζαν ἀπό τήν ἐθνότητά τους, ἀλλά ἀπό τή θρησκεία τους, ὁ πατριάρχης ἐκπροσωποῦσε, ὄχι μόνο τούς Ἕλληνες, ἀλλά καί ὅλους τούς βαλκανικούς λαούς πού ἀνήκαν στήν τουρκική αὐτοκρατορία.

Μέ τόν τρόπο αὐτό σχηματίστηκαν μέσα στό τουρκικό κράτος δύο ἰδιόμορφες χωριστές τάξεις: οἱ **μουσουλμάνοι**, πού ἦταν οἱ κυρίαρχοι, καί οἱ μή μουσουλμάνοι, οἱ **ραγιαδες**, πού δέν μποροῦσαν νά πάρουν μέρος στό στρατό, στή διοίκηση, στά ἀξιώματα. Οἱ ραγιαδες ἀπαγορευόταν νά κρατοῦν ὄπλα, νά ντύνονται ὅπως οἱ μουσουλμάνοι. Μποροῦσαν νά λατρεύουν ἐλεύθερα τό Θεό τους καί νά παίρνουν μέρος στίς θρησκευτικές τους τελετές, ἀλλά δέν ἐπιτρεπόταν στούς πρῶτους αἰῶνες νά χτίζουν ἐκκλησίες, ἢ νά ἐπισκευάζουν τίς παλιές καί νά χτυποῦν τίς καμπάνες. Οἱ ραγιαδες πλήρωναν χαράτσι καί φυσικά ἐφορολογοῦντο πολύ περισσότερο ἀπό τούς Τούρκους. Ἐνας ἀπό τούς πιό φοβερούς φόρους ἦταν στούς πρῶτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας τό παιδομάζωμα.

Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ

Ἡ πολιτική τῶν μουσουλμάνων ἀπέναντι τῶν χριστιανῶν δέν ἦταν πάντα ἡ ἴδια. Κατά κανόνα εἶχαν δεῖξει θρησκευτική ἀνοχή, χωρίς νά ἀποκλείονται ὅμως πολλές φορές τά σκληρά μέτρα κατά τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν. Τό κοράνι δίδασκε νά σέβονται τούς λαούς τῆς Βίβλου. Κατά τήν παράδοση ὁ προφήτης Μωάμεθ εἶχε δώσει τά πρῶτα προνόμια στή μονή Σινᾶ καί ὁ Χαλίφης Ὁμάρ στό πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων. Ὁ σουλτάνος Μουράτ Β' εἶχε δώσει προνόμια στήν πόλη τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ διαφορά εἶναι πῶς πάντα τά προνόμια δίνονταν σέ περιοχές πού εἶχαν παραδοθεῖ, ἐνῶ τώρα ὁ

Θέση τῶν ραγιαδων

Τουρκική πολιτική
καί προνόμια

Μωάμεθ έδωσε για πρώτη φορά σέ πόλη — τήν Κωνσταντινούπολη — πού είχε άντισταθει ώς τό τέλος. Οί λόγοι ήταν πολλοί. Πρώτα πρώτα, όπως άναφέραμε, τά προνόμια σχετιζόνταν μέ τήν ίδια τήν όργάνωση του τουρκικού κράτους.

Οί Τουρκοί δέν είχαν κρατική όργάνωση τέτοια πού νά μπορούν νά διοικήσουν τίς χώρες πού κατέλαβαν. Έκμεταλλεύτηκαν λοιπόν τήν όργάνωση τής έκκλησίας για νά εξασφαλίσουν τήν ύποταγή, τή διοίκηση καί τή φορολογία των χριστιανικών πληθυσμών. Για τόν ίδιο λόγο κράτησαν καί τό κοινοτικό σύστημα.

Οί Τουρκοί ήταν μία νομαδική, στρατιωτική φυλή. Ποτέ δέν άσχολήθηκαν σοβαρά μέ τό έμπόριο, τή βιοτεχνία ή τή ναυτιλία. Οί ύποταγμένοι χριστιανικοί λαοί, γεωργοί, έμποροι καί τεχνίτες, ήταν άπαραίτητοι για νά δώσουν κοινωνικό ύπόβαθρο στή στρατιωτική τουρκική φεουδαρχία.

Τό τουρκικό κράτος στηριζόταν ώς τό 16ο αί. σέ χριστιανικές περιοχές, όπου ο τουρκικός πληθυσμός ήταν πολύ μικρός. Νά επιχειρήσει ο Μωάμεθ Β΄ νά έξισλαμίσει διά τής βίας τούς χριστιανούς ήταν άδύνατο. Θά δημιουργούσε φοβερή αντίδραση καί θά μπορούσε νά προκαλέσει πραγματική σταυροφορία σέ μία έποχή πού πολλοί στήν Εύρώπη άγωνίζονταν νά τήν όργανώσουν. Ούτε ήταν βέβαια δυνατό νά εξαφανίσει όλους τούς χριστιανούς. Άντίθετα, μέ τή θρησκευτική άνοχή πού έδειξε, μπορούσε νά έπηρεάσει καί τούς άλλους χριστιανικούς πληθυσμούς, πού δέν είχαν άκόμα ύποταχθεί καί νά διευκολύνει τίς κατακτήσεις πού σχεδίαζε νά κάνει. Η έκλογή του πατριάρχη Γεννάδιου δείχνει πώς ο σουλτάνος ήταν πολύ καλά πληροφορημένος για τίς άντιθέσεις των χριστιανών. Ο Γεννάδιος, πού ήταν άρχηγός των άνθενωτικών, προτιμούσε τούς Τούρκους άπό τούς Φράγκους καί δε θά συνεργαζόταν ποτέ σέ μία σταυροφορία, πού κινδύνευε νά ύποτάξει τήν όρθόδοξη έκκλησία στήν καθολική.

Έφόσον τό τουρκικό κράτος είχε θεοκρατικό χαρακτήρα οί χριστιανοί δέν μπορούσαν νά περιληφθούν σ' αυτό καί νά δικάζονται μέ τούς νόμους του κορανιού. Τό πιο φυσικό για τήν τουρκική νοοτροπία ήταν νά όργανωθούν κάτω από τή δική τους θρησκεία.

ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ. Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Η παραχώρηση των προνομίων έδωσε ιδιαίτερη θέση στήν έκκλησία, πού ή συμβολή της στήν έπιβίωση του έλληνισμού, ιδίως στους πρώτους φοβερούς αιώνες τής σκλαβιάς, ύπήρξε πολύ μεγάλη.

Η έκκλησία είχε μία πλήρη όργάνωση καί μπορούσε νά έλέγχει τούς χριστιανικούς πληθυσμούς περισσότερο άπό τό τουρκικό κράτος. Σ' αυτό τό διοικητικό της πλαίσιο έκλεισε όλο τόν έλληνισμό

Γιατί ο Μωάμεθ Β΄ παραχώρησε τά προνόμια

Η έκκλησία. Η σημασία καί ή θέση της

(καθώς μάλιστα μέ τήν τουρκική κατάκτηση ἔλειψε ἡ διάσπαση τῆς Φραγκοκρατίας) καί τοῦ ἔδωσε ἐνότητα· δέν τόν ἀφῆσε νά διαλυθεῖ ἀνοργάνωτος μέσα στήν τουρκική αὐτοκρατορία, οὔτε νά διασπαστεῖ κατά ἐπαρχίες μόνο μέ τήν τοπική αὐτοδιοίκηση. Ἡ ἐκκλησία ἔγινε ἔτσι ὁ συνεκτικός κρῖκος τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Τό πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης εἶχε ὅπως εἶπαμε τόν ἐλεγχό ὄλων τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Ἦταν ὅμως πατριαρχεῖο ἑλληνικό καί χρησιμοποιοῦσε Ἕλληνες ὑπαλλήλους. Αυτό ἔδωσε καί μετά τήν τουρκική κατάκτηση στό ἑλληνικό στοιχεῖο μιά ἰδιαίτερη θέση καί ἐπιρροή ἀνάλογη μέ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Τό πατριαρχεῖο ἀπέκτησε μετά τήν ἄλωση μιά εὐρωπαϊκή ἀκτινοβολία, γιατί διατηροῦσε σχέσεις μέ τά εὐρωπαϊκά κράτη (Βενετία, Γαλλία, Πολωνία, Βλαχία). Ἀπό τό τέλος τοῦ 16ου αἰ. ὅταν ἴδρυσε τό πατριαρχεῖο τῆς Μόσχας, βρῆκε τήν εὐκαιρία νά δημιουργήσει εὐρύτερες πολιτικές καί ἐκκλησιαστικές σχέσεις μέ τή Ρωσία. Στόν 17ο αἰ. οἱ διαμαρτυρόμενοι λόγιοι καί ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας δοκίμασαν νά πλησιάσουν τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο. Ἐτσι ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀσκοῦσε εὐρωπαϊκή πολιτική καί συνέχιζε τή βυζαντινή παράδοση.

Ἡ ἐκκλησία φρόντισε νά ἱδρύσει σχολεῖα. Ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ἴδρυσε τήν **Πατριαρχική Σχολή** στήν Κωνσταντινούπολη. Ἰδίως στούς πρώτους αἰῶνες τῆς πιά σκληρῆς σκλαβιάς ἡ ἐκκλησία κατόρθωσε μέ τό κρυφό σχολεῖο νά διατηρήσει τή γλῶσσα, τή θρησκεία, καί τήν παράδοση.

Ὅλοι οἱ προικισμένοι πνευματικοί ἄνθρωποι, κληρικοί καί λαϊκοί, ἔβρισκαν καταφύγιο στήν ἐκκλησία, πού εἶχε ἀνάγκη ἀπό μορφωμένους ὑπαλλήλους. Ἐτσι γύρω ἀπό τό πατριαρχεῖο, πού ἔπειτα ἀπό πολλές περιπέτειες στεγάστηκε στό Φανάρι στό βάθος τοῦ Κεράτιου κόλπου, συγκεντρώθηκαν πολλοί λόγιοι καί δημιουργήθηκε μιά ἰδιαίτερη τάξη Ἑλλήνων, **οἱ Φαναριώτες**, πού ἦταν μορφωμένοι, ὑπηρετοῦσαν τό πατριαρχεῖο καί ἀργότερα, ἀπό τά μέσα τοῦ 17ου αἰ., τοῦς χρησιμοποίησαν καί οἱ Τοῦρκοι ὡς διερμηνεῖς καί ἡγεμόνες στή Βλαχία καί Μολδαβία.

Ἡ ἐκκλησία μέ τό κήρυγμα καί τό φόβο τῆς κόλασης διατήρησε τήν ὀρθόδοξη πίστη τοῦ λαοῦ καί μαζί τήν ἐθνική του συνείδηση, γιατί τότε θρησκεία καί ἐθνική συνείδηση ἦταν ἓνα πράγμα. Ἐκεῖνο πού χῶριζε τόν κατακτητή ἀπό τόν κατακτημένο ἦταν ἡ διαφορά τῆς θρησκείας. Δέν εἶχε κανεῖς παρά ν' ἀρνηθεῖ τήν πίστη του γιά νά τοῦ ἀνοιχτοῦν ὄλα τά ἀξιώματα καί νά βρεθεῖ ἀπό τήν τάξη τοῦ ραγιά στήν τάξη τοῦ κυριάρχου. Τό πιά θαυμαστό μέσα στήν τουρκοκρατία εἶναι πῶς ὁ ἑλληνικός λαός, γιά νά κρατήσῃ αὐτή τήν πίστη, ἔμενε θεληματικά στή σκλαβιά καί τή δυστυχία· καί αὐτός ἦταν ἓνας ἀγώνας καθημερινός, ἀγώνας γιά κάθε γενιά μέσα στά τετρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιάς. Κρατώντας τήν πίστη τους οἱ Ἕλληνες κρατοῦ-

Διεθνῆς ἀκτινοβολία

Πολιτιστική δράση

Φαναριώτες

Ἐκκλησία καί ἔθνος

σαν μαζί και τή γλώσσα και τήν παράδοση και τήν έθνική τους συνείδηση.

Μέ τή λατρεία ή εκκλησία διατήρησε τήν άρχαία γλώσσα· παράλληλα όμως καλλιεργοῦσε τή δημοτική μέ τό κήρυγμα, γιατί θέλοντας νά έννοηθεῖ από τό λαό έπρεπε νά μεταχειριστεῖ τή γλώσσα πού εκείνος καταλάβαινε.

Ἡ εκκλησία δέν κήρυξε βέβαια επίσημα τήν επανάσταση — άλλο άν πολλοί κληρικοί πήραν σάν άτομα μέρος σέ επαναστατικά κινήματα· όμως οὔτε και τή μονιμότητα τής σκλαβιάς παραδέχτηκε. Δίδαξε πώς ή σκλαβιά ήρθε σά θεϊκή τιμωρία γιά τίς άμαρτίες τών ανθρώπων και άφηγε νά καλλιεργηθεῖ ή έλπίδα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ: «Πάλι μέ χρόνια μέ καιρούς πάλι δικά μας θά ἔναι».

Ἡ εκκλησία μέ τό κήρυγμα και τήν έπιρροή τής διαμόρφωσε τήν ήθική συνείδηση και έπλασε τόν τύπο τοῦ Νεοέλληνα χριστιανοῦ, θεοφοβούμενου, ταπεινοῦ, πιστοῦ στίς παραδόσεις, έντιμου στίς συναλλαγές και άφοσιωμένου στήν πίστη και στό καθήκον.

Μέσα σ' ένα άπολυταρχικό κράτος, όπως ή Τουρκία, ή ζωή και ή δράση τής εκκλησίας δέν ήταν οὔτε όμαλή, οὔτε εύκολη. Ὁ πατριάρχης Γεννάδιος παραιτήθηκε πολλές φορές, τά προνόμια συχνά καταπατήθηκαν, πολλοί πατριάρχες θανατώθηκαν. Ἡ ιστορία τής εκκλησίας έχει σελίδες και τραγικές και σκοτεινές. Ὅμως γενικά πρόσφερε πολλά στό υπόδουλο έθνος.

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ

Πολιτικά προνόμια

Ἐκτός από τά εκκλησιαστικά δόθηκαν κατά καιρούς, και άλλα προνόμια στους κατοίκους διαφόρων πόλεων ή περιοχών, καθώς τά Γιάννενα, ή Χίος, τά Ἀμπελάκια, ή Μάνη, ή Ὑδρα, οἱ Σπέτσες, ή Ἀθήνα κ.ά. Τά προνόμια αυτά έχουν μία ποικιλία ανάλογη μέ τίς τοπικές συνήθειες, τήν παράδοση, τίς περιστάσεις, ή και τίς συνήθειες τών φραγκικῶν κρατῶν πού εἶχαν προηγηθεῖ. Γενικά ελάφρωναν τούς φόρους, άπαγόρευαν τό παιδομάζωμα, επέβαλλαν σεβασμό στή χριστιανική ιδιοκτησία και έδιναν δικαιώματα στήν τοπική αυτοδιοίκηση.

Πολύ βοήθησαν τόν έλληνισμό και οἱ «διομολογήσεις», δηλαδή οἱ συμφωνίες ανάμεσα στήν Τουρκία — Γαλλία, πού έγιναν, όπως έχουμε αναφέρει, στήν εποχή τοῦ Φραγκίσκου Α' και άνανεώθηκαν άργότερα μέ νέες συμβάσεις. Αὐτές και άλλες συμφωνίες τών Τούρκων και μέ άλλα εύρωπαϊκά κράτη έδωσαν τήν εύκαιρία σέ πολλούς Ἕλληνες — ιδίως τούς καθολικούς τών νησιῶν — νά παρουσιάζονται σάν υπήκοοι ή «προστατευόμενοι» αὐτῶν τών δυνάμεων και νά περιλαμβάνονται και αὐτοί στίς συμφωνίες.

Η ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

Εἶναι ὁ δεύτερος μετά τά προνόμια σημαντικός παράγοντας τής

όργάνωσης του ελληνισμού. Τό τουρκικό κράτος, όπως είπαμε, δέν είχε κρατικές υπηρεσίες τέτοιες, ώστε νά αναλάβει τή διοίκηση καί τή φορολογία τών ραγιάδων. Γι' αυτό ανέθεσε αυτή τήν εϋθύνην στην έκκλησία καί στις κοινότητες.

Οι κοινότητες ήταν νομικά πρόσωπα πού οργανώθηκαν μέσα στά πλαίσια τής τουρκικής διοίκησης. Κάθε πόλη ή χωριό, εκτός από αυτά πού ανήκαν στά φέουδα, μπορούσαν νά συγκροτήσουν μιά κοινότητα. Μέλη τής κοινότητας ήταν όσοι πλήρωναν κεφαλικό φόρο καί συνήθως μόνο οι ντόπιοι.

Αυτοί πού διοικούσαν τίς κοινότητες λέγονταν **δημογέροντες**, αρχόντες, προεστώτες ή κοτζαμπάσηδες. Τούς εξέλεγε ο λαός καί ο κληρός συγκεντρωμένοι σέ γενική συνέλευση κάθε χρόνο.

Οι δημογέροντες είχαν τό δικαίωμα νά διαχειρίζονται τίς κοινές υποθέσεις, νά συγκεντρώνουν τούς φόρους, νά φροντίζουν γιά τήν εκπαίδευση, τά δημόσια έργα κ.ά. Είχαν ακόμα αγορανομικά καθήκοντα καί περιορισμένη δικαστική έξουσία. Στο έργο τους βοηθοῦσε ο «κοινός καγκελλάριος» ή «καντζιλλιέρης» (γραμματέας), ο «έπιστάτης» καί οι «λογαριαστάδες».

Η κοινοτική αυτοδιοίκηση έχει τήν αρχή της στή ρωμαϊκή ή τό πιθανότερο στή βυζαντινή εποχή. Όμως σίγουρα αναπτύχθηκε καί ολοκληρώθηκε τόν καιρό τής τουρκοκρατίας, χάρη στή δομή τής τουρκικής αυτοκρατορίας, καί στάθηκε θεσμός πολύτιμος γιά τήν οικονομική καί πνευματική ανάπτυξη όλων τών ελληνικών περιοχών, ιδιαίτερα εκείνων πού οι οικονομικές ή άλλες συνθήκες τίς εϋνόησαν.

Οι ένοπλες δυνάμεις του ελληνισμού

ΚΛΕΦΤΕΣ

Η ύπαρξη βενετικών φρουριών μέσα στην κατεχόμενη Ελλάδα καί οι αδιάκοποι τουρκοβενετικοί πόλεμοι, όπου έπαιρναν μέρος καί οι Έλληνες, ανανέωναν τόν αγώνα, πού δέ σταμάτησε ποτέ. Από τά πρώτα κι' όλας χρόνια τής τουρκοκρατίας τά ελληνικά βουνά έγιναν καταφύγια τών πρώτων έπαναστατών, πού οι Τούρκοι τούς δνόμασαν «κλέφτες». Οι Τούρκοι ποτέ δέν μπόρεσαν νά διαλύσουν τά σώματα αυτά, πού τά ανανέωνε ή βία καί τό μίσος καί τά συντηρούσαν τά όρεινά χωριά.

Πάνω στά βουνά διαμορφώθηκε ο τύπος του έλεύθερου πολεμιστή. Ο κλέφτης, σκληρός στόν πόλεμο, αλλά γεμάτος αγάπη γιά τήν πατρίδα, εύσεβής, πιστός στις φιλίες, έντιμος, μεγαλόψυχος, μέ σεβασμό στις γυναίκες καί στούς αδύνατους, γενναίος καί φιλελεύθερος, γυμναζόταν σάν αρχαίος Σπαρτιάτης καί μάθαινε ν' άψηφά τό θάνατο καί τό μαρτύριο.

Η φύση τής χώρας τούς έμαθε τήν πολεμική τους τακτική, τόν κλεφτοπόλεμο: χτυπούσαν κι' έφευγαν. Έπρεπε νά ξέρουν τά βουνά

Κλέφτες

Μακρυγιάννη - Ζωγράφου, Εικόνες: Οι κλέφτες συνεχίζουν τόν αγώνα (Λεπτομέρεια).

πιθαμή προς πιθαμή για να μην τούς κυκλώνουν οι Τούρκοι. 'Ο ελληνικός λαός τραγουδούσε τά κατορθώματα τών κλεφτῶν, πού ἦταν οἱ ἔθνικοί τους ἥρωες, κι ἔπαιρνε δύναμη ἀπό τήν παλληκαριά τους.

ΑΡΜΑΤΟΛΟΙ

Ἄρματολοι

Ἦταν ἄτακτα στρατιωτικά σώματα (τό ὄνομα προῆλθε ἀπό τό ἱταλικό *armatore* ἢ τό βυζαντινό «ἀρματολόγος») πού τά χρησιμοποίησαν καί οἱ Τούρκοι γιά τήν ἀσφάλεια τών ὄρεινῶν περιοχῶν, πού δέν μπορούσαν νά τίς ἐλέγξουν, καί γιά τήν καταδίωξη τών κλεφτῶν ἢ τών ληστῶν.

Ἄρματολίκια

Οἱ ἀρματολοί εἶχαν τήν ὑποχρέωση νά φυλάνε τίς ὄρεινές διαβάσεις καί πληρώνονταν γι' αὐτό ἀπό τούς κατοίκους. Σιγά σιγά τά **ἀρματολίκια** ὁργανώθηκαν κατὰ περιφέρειες, πιό πολύ στή Βόρεια καί τή Στερεά Ἑλλάδα. Ἰδιαίτερα ἄκμασε ὁ ἀρματολισμός στή Μακεδονία, γιάτί ἀπό κεῖ περνοῦσαν οἱ πιό σημαντικοί δρόμοι πρὸς τή Β. Βαλκανική καί τήν Κωνσταντινούπολη, πού ἔπρεπε νά φυλάγονται. Ἀρχικά οἱ ἀρχηγοί τών ἀρματολῶν **οἱ καπετάνιοι** διορίζονταν γιά ἓνα διάστημα. Ἀργότερα ὁμως τό ἀξίωμα ἐγίνε κληρονομικό καί ἔτσι δημιουργήθηκε ἓνα εἶδος στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας.

Οἱ ἀρματολοί δέν ἤθελαν νά ἐπεμβαίνουν οἱ Τούρκοι στά ἀρμα-

τολίκια τους και έπαιρναν τό δικαίωμα μιᾶς έσωτερικῆς αὐτονομίας. Ἡ πειθαρχία στά ἄρματολικά σώματα ἦταν χαλαρή. Πολύ συχνά οἱ ἄρματολοί μεταπηδοῦσαν στήν τάξη τῶν κλεφτῶν καί ἄλλοτε πάλι σημαντικοί κλεφτοκαπεταναῖοι, πού ἦταν ἀναγκασμένοι νά προσκυνήσουν, ἔπαιρναν σέ ἀντάλλαγμα ἄρματολίκια. Ἀρκετές φορές μέσα στήν τουρκοκρατία οἱ ἄρματολοί ἀναγκάστηκαν νά πολεμήσουν μέ τούς κλέφτες κι' ἔτσι δημιουργήθηκαν ἀνάμεσα στίς οἰκογένειες βεντέτες καί μίση. Ὅμως ποτέ δέν ὑπηρέτησαν πραγματικά τούς Τούρκους.

Ἀπό τίς τάξεις τῶν κλεφτῶν καί τῶν ἄρματολῶν γεννήθηκε ὁ στρατός τῆς ἐπανάστασης. Αὐτοί ἔδωσαν στόν ἑλληνισμό μεγάλους πολεμικούς ἀρχηγούς καί μιᾶ δοκιμασμένη τακτική, τόν κλεφτοπόλεμο. Γι' αὐτό στή συνείδηση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ οἱ κλέφτες καί οἱ ἄρματολοί, πού θά ἔπρεπε νά νοοῦνται σάν ἀντίπαλοι ταυτίστηκαν.

Ἡ πολιτιστική κατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στό 15ο καί 16ο αἰώνα

Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης καί ἡ ὑποταγή στοῦς Τούρκους στάθηκε γιά τόν ἑλληνισμό ἕνα τρομακτικό κτύπημα, πού οἱ καταστρεπτικές του συνέπειες φτάνουν σχεδόν ὡς τήν ἐποχή μας. Ὁ ἑλληνισμός ἔχασε τήν πολιτική καί πνευματική ἡγεσία τοῦ κόσμου. Ἡ καλλιτεχνική καί πνευματική ἀναγέννηση τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων συντρίφτηκε, ἡ κοινωνία ἀποδιοργανώθηκε, ὁ πληθυσμός μειώθηκε μέ τίς σφαγές καί τήν αἰχμαλωσία καί αἰμοραγοῦσε μόνιμα μέ τό παιδομάζωμα. Ἡ γῆ ἔγινε πιό φτωχή καί ξεχερωῶθηκε ἀπό τήν ἐγκατάλειψη, ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι μεγαλοϊδιοκτῆτες δέν εἶχαν λόγο νά τήν καλλιεργοῦν ἐντατικά. Ὁ περιορισμός τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιοτεχνίας καί ὁ οικονομικός μαρasmus, πού εἶχε ἀρχίσει ἀπό τήν τελευταία περίοδο τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὀλοκληρώθηκε καί ἡ χώρα περιορίστηκε στήν κλειστή γεωργική οἰκονομία. Στά χέρια τῶν Τούρκων μετά τίς καταστροφές ἔμεινε πιό πολύ ὁ ἀγροτικός πληθυσμός καί οἱ μικροβιοτέχνες, στά νησιά οἱ ψαράδες καί οἱ ναυτικοί: ὁ λαός, ὁ πιό φτωχός λαός, χωρίς τήν πνευματική καί πολιτική του ἡγεσία. Καί ὅμως εἶχε ὁ λαός αὐτός, ὁ ἑλληνικός, τόση βιολογική δύναμη μέσα του, πού ἀγκιστρώθηκε στή γῆ του καί κατόρθωσε νά ἐπιζήσει καί νά ὀργανωθεί ξανά, καί δέν ἔχασε ποτέ τήν ἐλπίδα γιά τήν ἐλευθερία καί δέν ἔπαψε ποτέ νά ἀγωνίζεται γι' αὐτήν.

Κατάσταση ἑλληνισμοῦ μετά τήν ἄλωση

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟ 15ο καί 16ο ΑΙΩΝΑ

Μετά τήν τουρκική κατάκτηση ὁ ἑλληνικός λαός ἔμεινε στό πνευμα-

τικό σκοτάδι. Οί μεγάλοι λόγιοι τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, οἱ πῶ προοδευτικοί «πλατωνιστές», πού ἦταν καί οἱ φορεῖς τοῦ βυζαντινοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἔφυγαν γιά πάντα στήν Ἰταλία καί ἐκεῖ, ὅπως ἔχομε ἀναφέρει, βοήθησαν στήν πρόοδο τῆς ἀνθρωπιστικῆς κίνησης. Ἐκεῖ μετέφεραν τό μῖσοσ κατά τοῦ τυράννου, τήν ἀκτινοβολία τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, τήν ἀγάπη στήν κλασσική κληρονομιά. Ἀπό αὐτούς προήλθε ἡ πνευματική ἡγεσία τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς.

Στήν Ἀνατολή ἔμειναν οἱ πῶ συντηρητικοί, οἱ «ἀριστοτελιστές», πού μισοῦσαν τή Δύση γιά λόγους ἐθνικούς (δέν ξεχνοῦσαν τή φραγκοκρατία) καί θρησκευτικούς (δέν ἤθελαν τήν ὑποταγή στήν καθολική ἐκκλησία). Συγκεντρώθηκαν γύρω ἀπό τό πατριαρχεῖο.

Ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ἀφησε τίς ἀγones θεολογικές συζητήσεις μετὰ τήν ἄλωση καί προσπάθησε νά ὀργανώσει τήν ἐκκλησία. Ἰδρυσε, ὅπως εἶπαμε, τήν Πατριαρχική Σχολή, κοντά στό πατριαρχεῖο, ὅπου δίδαξε ὁ **Μιχαήλ Καμαριώτης** καί ὁ μαθητής του **Μαυροῦλ Κορίνθιος**.

Οἱ λόγιοι τῆς πρώτης τουρκοκρατίας εἶναι πολύ λίγοι: ὁ **Παχώμιος Ρουσάνος**, ὁ **Δημασκηνός Στουδίτης**, ὁ **Γεώργιος Αἰτωλός**. Σημαντικό ρόλο στό 16ο αἰ. ἔπαιξε ὁ πατριάρχης **Ἱερεμίας Β'**, αὐστηρὸς κληρικός, πού ταξίδεψε στή Ρούμελη καί στό Μοριά φροντίζοντας τήν ὀργάνωση τῆς ἐκκλησίας, ἦρθε σέ ἐπαφή μέ τοὺς διαμαρτυρούμενους, πού προσπαθοῦσαν τότε νά πλησιάσουν τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο, πῆγε στή Ρωσία καί ἴδρυσε τό πατριαρχεῖο τῆς Μόσχας. Στήν ἐποχή του οἱ λόγιοι **Ἰωάννης καί Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς**, εἶχαν ἀλληλογραφία μέ τό μεγάλο φιλόλογο **Μαρτίνο Κρούσιο**, πού δίδα-

Ἀπό τίς σημαντικότερες ἐκδηλώσεις τοῦ νεοελληνικοῦ μας πολιτισμοῦ εἶναι ἡ λαϊκή ἀρχιτεκτονική. Γεννήθηκε ἀπό τήν παράδοση καί ἀπό τήν ἐμφυτή κλίση τοῦ λαοῦ μας πρὸς τήν ὁμορφιά καί τήν ἄρμονία. Ἀπόλυτα ἑναρμονισμένη μέ τό ἑλληνικό περιβάλλον, εἶναι ἓνα στοιχεῖο πολῦτιμο τῆς ἐθνικῆς μας κληρονομιάς, πού πρέπει καί νά διατηρηθεῖ καί νά διδάξει.

Τό σπίτι τοῦ Ροδάκη στήν Αἴγινα, χαρακτηριστικός νησιώτικος τύπος, διακοσμημένο μέ γλυπτά καί χάρμαγα συμβολικά, ἀπό τό λαϊκό τεχνίτη.

σκε στο Πανεπιστήμιο τῆς Τυβίγγης στὴ Γερμανία, τοῦ ἔδωσαν πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν τότε ἑλληνικὴ πραγματικότητα καὶ τίς περιέλαβε στὸ βιβλίο του *Turcograecia*.

Τὰ λογοτεχνικά κείμενα πού κυκλοφοροῦσαν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι οἱ «Θρηνοί» γιὰ τὴν ἄλωση, πού προσπαθοῦσαν νὰ ξεσηκώσουν τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη σέ σταυροφορία, καὶ διάφοροι «χρησμοί» πού πρόβλεπαν τὴν καταστροφὴ τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι, ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση ὅλες οἱ προβλέψεις ἦταν δυσσοῦνες, τώρα παντοῦ διαφαίνεται ἡ ἐλπίδα γιὰ γρήγορη ἀπελευθέρωση, ἐλπίδα πού κρατοῦσε τὸ λαὸ σέ ἀναβρασμό.

Στὸ 16ο αἶ. κυκλοφόρησαν οἱ πρῶτες μεταβυζαντινὲς «χρονογραφίες», πὸ πολὺ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἀπὸ τὸν **Μανουὴλ Μαλαξό, Ματθαῖο Κιγάλα, Νεκτάριο Ἱεροσολύμων.**

Ἡ ΛΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔμεινε μετὰ τὴν ὑποταγὴ του μόνος, ὅπως ἀναφέραμε, ἀλλὰ ὄχι ἀκαθοδήγητος. Πίσω του ὑπῆρχε ὁ πολιτισμὸς

Ἡ Λαϊκὴ παράδοση

πολλῶν αἰώνων: ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς καὶ ὁ κοντινὸς βυζαντινὸς μὲ τοὺς παλιούς καὶ τοὺς τελευταίους ἀγῶνες, μὲ τὰ παλιὰ καὶ τὰ νεώτερα πολιτιστικὰ ἐπιτεύγματα. Ἦταν αὐτὸς ἕνας πλοῦτος, πού διατηρήθηκε μέσα στὴ λαϊκὴ παράδοση, στὴ γλῶσσα, στὸ τραγούδι, στὸ παραμῦθι, στὸ χορὸ, στὴ μουσικὴ, στὴ λαϊκὴ τέχνη, στὰ ἤθη καὶ στὰ ἔθιμα. Εἶναι ἀφάνταστο ἀπὸ πόσο μακρινὰ χρόνια μᾶς ἔρχονται ὅλα αὐτά. Ὑπάρχουν παραμῦθια προελληνικά, παραδόσεις πού

Περιστεριώνας τῆς Σίφνου μὲ χαρακτηριστικὴ διάτρητη διακόσμηση (φωτογραφία Μαρίας Βούρα).

ἔξκινουῦν ἀπὸ τίς πρωτόγονες λατρεῖες, χοροὶ πανάρχαιοι. Τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι κρατᾶει τὴν τεχνικὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς προομηρικῆς ἐποχῆς. Ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα, ἰδίως στὶς ἀκραιῶς περιοχὲς τῆς Κύπρου καὶ τοῦ Πόντου, διατηρεῖ ἀτόφιους ἀρχαιοελληνικοὺς τύπους, καὶ ἂν τὸ προσέξει κανεὶς θά δεῖ πῶς εἶναι σπάνιες οἱ ἀρχαῖες λέξεις πού δὲ διατηροῦνται στὰ νέα ἑλληνικά, σέ κάποιον σύνθετο ἢ κάποιον παράγωγο, πράγμα ἄλλωστε πολὺ φυσικὸ γιὰ μιὰ γλῶσσα πού ἐξελίχθηκε χωρὶς καμιὰ διακοπὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα. Ὁ λαὸς διατήρησε ἀκόμα τὴν ἀνάμνηση, τὸ θρόλο καὶ τοὺς θεσμοὺς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Πόλη, ἡ

Ξωκλήσι Μυκόνου (φωτογραφία Μαρίας Βούρα).

Ἄγιά Σοφία, χάραξαν μέσα του τή νοσταλγία καί τήν ἐλπίδα καί ὁ δὲ κεφάλος ἀετός ἔγινε ἀγωνιστικό σύμβολο καί εἰκονιζόταν παντοῦ, γιά νά κρατάει ζωντανό τό ὄραμα τῆς Ἐλευθερίας.

Ἡ μετανάστευση

Μετανάστευση

Ἡ μετανάστευση δέν εἶναι θεσμός. Εἶναι ὁμως ἓνα φαινόμενο πανάρχαιο γιά τήν Ἑλλάδα, πού τό βλέπομε ὡς σήμερα, φαινόμενο πού γεννήθηκε ἀπό τόν κίνδυνο καί τήν ἀνάγκη, καί διευκολύνθηκε ἀπό τήν ἴδια τή φύση τῆς χώρας μας, ἀπό τό ὄρεινό της ἔδαφος, ἀπό τή γεωγραφική της θέση, ἀπό τή θάλασσα, πού προκαλεῖ σέ ταξίδια.

Ἀπό τή λαϊκή μας μουσική παράδοση: Ἐνός Θρακιώτη πλῆκει γκόνινα (φωτογραφία Μαρίας Βούρα).

Στήν ἐποχή πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ κινητικότητα τοῦ πληθυσμοῦ ἦταν μεγάλη ἐξ αἰτίας τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν, καί πρίν, ἀλλά ἰδίως μετά τήν ἄλωση. Ἡ μετανάστευση γινόταν μέσα στόν ἐλληνικό χῶρο ἢ ἔξω ἀπ' αὐτόν.

Μετακίνηση στό ἐσωτερικό

Ἡ μετακίνηση στό ἐσωτερικό εἶναι δύο εἰδῶν: α) **θεληματική**· δηλαδή οἱ Ἕλληνες γιά ν' ἀποφύγουν τή σφαγή, τήν αἰχμαλωσία καί τήν καταπίεση ἐφευγαν στίς ὄρεινές περιοχές ἢ στά ἀγο-

Τό χωριό Παναγιά της Θάσου με χαρακτηριστικές στέγες από σχιστόλιθο του νησιού (φωτογραφία Μαρίας Βούρα).

να νησιά, εκεί που δέν έφτανε ή τουρκική έξουσία, ή πήγαιναν να έγκατασταθοῦν σέ φρούρια ή καί σέ έπαρχίες, που κατείχαν οι φράγκοι καί οι Βενετοί, καί που ήταν άκόμα έλευθερα καί β) **υποχρεωτική**: όταν οι Τουρκοί μετατόπιζαν πληθυσμούς για διάφορους λόγους: ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ π.χ. τό έκανε για να αύξήσει τόν πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης.

Η έσωτερική μετακίνηση προκάλεσε ανάμειξη του πληθυσμού, που τή βλέπομε ως ένα σημείο καί στή λαϊκή παράδοση, καί είχε ως άποτέλεσμα δημογραφικές ανακατατάξεις: δηλαδή τά παλιά πολιτικά, πνευματικά καί οικονομικά κέντρα εξασθένησαν ή καί εξαφανίστηκαν καί δημιουργήθηκαν νέα, που άργότερα (πολλά άπ' αυτά) έφτασαν σέ μεγάλη άκμή. Τέτοια κέντρα είναι π.χ. ή Ύδρα, οι Σπέτσες, ή Χίος, τά Ψαρά, ή Μύκονος, τό Γαλαξίδι, τό Μεσολόγγι, τά Γιάννενα, ή Καστοριά, τό Πήλιο, ή Χαλκιδική, τά Άμπελάκια καί πολλά άλλα.

Η πνευματική καί καλλιτεχνική κίνηση μετά τήν άλωση μεταφέρθηκε ίδίως προς τίς βενετοκρατούμενες περιοχές, στήν Κρήτη, στό Έπίτανησα, στό Άγιο Όρος καί από εκεί, άργότερα, όταν οι συνθηκές καλυτέρεψαν, ξαναγύρισε προς τόν κεντρικό έλληνικό χώρο.

Η μετανάστευση στό έξωτερικό είναι ή μετακίνηση προς τά έξω, (προς τήν Ίταλία καί τήν άλλη Εύρώπη) στήν άρχή των λογίων, των καλλιτεχνών, της πίο εύπορης τάξης, άργότερα του πληθυσμού όλόκληρων χωριών, που δέν μπορούσαν πιά να έπιβιώσουν. Η μετανάστευση αυτή στάθηκε μιά μόνιμη διέξοδος για τόν έλληνισμό σέ όλη τή διάρκεια της τουρκοκρατίας καί δημιούργησε πολλές καί μεγάλες παροικίες, τόν έλληνισμό της διασποράς, που έγινε οικονομικά ισχυρός, αναπτύχθηκε πνευματικά καί βοήθησε άποτελεσματικά στήν άπελευθέρωση.

Μετανάστευση στό έξωτερικό

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά ήταν ή έκταση της τουρκικής αυτοκρατορίας ως τά μέσα του 17ου αί.: Πώς άρνανώθηκε τό τουρκικό κράτος καί ποιά ήταν ή θέση του έλληνισμού μέσα στήν όργάνωση αυτή;
2. Πώς όργανώθηκε ο έλληνισμός μέσα στό τουρκικό κράτος, για ποίο λόγο οι Τουρκοί έδωσαν τά προνόμια καί ποίο ρόλο έπαιξε ή όργάνωση αυτή για τήν εξέλιξη του έλληνισμού;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ποιά στοιχεία από τη ζωή του ελληνισμού στην τουρκοκρατία καί την οργάνωσή του είναι τα πιο σημαντικά για την επιβίωση του ελληνικού λαού; Πώς και από ποιά στοιχεία διαμορφώθηκε ο χαρακτήρας του νέου ελληνισμού κατά την πρώτη τουρκοκρατία;

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΕΣΤΦΑΛΙΑΣ ΩΣ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ 1648 – 1815

Α. Ή γενική κατάσταση τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα

Μετά τόν 30ετή πόλεμο ἡ Γαλλία πῆρε τή θέση τῆς Ἰσπανίας, ἄρχισε δηλαδή νά παίξει ρόλο ὑπερδύναμης στόν εὐρωπαϊκό ἠπειρωτικό χῶρο. Στό ἐσωτερικό ἡ ἐπικράτηση τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας ἐξασθένησε τελείως τή μεσαιωνική φεουδαρχία καί ἔδωσε στό κράτος τή μεγαλύτερη ὡς τότε διοικητική καί ἐθνική ἐνότητα. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν, ἡ πολυτέλεια τῆς αὐλῆς καί ἡ καλλιέργεια τῆς γαλλικῆς γλώσσας ἐπέβαλε ἕνα γαλλικό τρόπο ζωῆς στίς εὐπορες εὐρωπαϊκές τάξεις καί στούς εὐρωπαίους εὐγενεῖς γενικά.

Τήν ἴδια ἐποχή ἐγιναν στήν Ἀγγλία σπουδαῖες πολιτικές, οἰκονομικές καί ἐπιστημονικές κατακτήσεις. Μετά ἀπό δύο ἐπαναστάσεις (1648 – 1688) θεμελιώθηκε τό κοινοβουλευτικό πολίτευμα, πού ἦταν μιά προσαρμογή στίς νεώτερες συνθήκες τῆς ἀρχαίας ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας. Τό σύστημα αὐτό ἀργότερα ἐπικράτησε στήν Εὐρώπη.

Παράλληλα ἄρχισε σέ μεγάλη πιά ἔκταση ἡ ἐξοδος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πληθουςμοῦ πρὸς τίς νέες χῶρες. Πολλοί Ἀγγλοὶ δυσανεκτήμενοι ἀπό τίς πολιτικές κρίσεις τοῦ 17ου αἰ. ἐφυγαν στή Β. Ἀμερική, ὅπου ἴδρυσαν τίς ἀγγλικές ἀποικίες· σέ μικρότερη κλίμακα οἱ Γάλλοι ἐγκαταστάθηκαν στόν Καναδά καί στίς Ἰνδίες. Οἱ Εὐρωπαῖοι διανοούμενοι γνώρισαν ἔτσι περισσότερο τοὺς ἄλλους λαοὺς καί τίς πρωτόγονες κοινωνίες, μέ κάποια ρομαντική διάθεση εἶναι ἀλήθεια.

Στήν ἀνατολική Εὐρώπη τό 17ο αἰ. ἄρχισε νά ὀργανώνεται τό ρωσικό κράτος, ἐνῶ ἀπό τὰ γερμανικά κράτη ξεχώρισαν καί ἀναπτύχθηκαν σέ μεγάλες δυνάμεις ἡ Πρωσσία καί Ἀυστρία. Τήν ἴδια ἐποχή ἄρχισε ἡ ἐξασθένηση τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Τό δεύτερο ἡμισυ τοῦ 17ου αἰ., παρ' ὅλο πού οἱ πόλεμοι δέ σταματοῦσαν, ἦταν γενικά μιά ἐποχή ἐκτόνωσης. Τά μεγάλα θρησκευτικά πάθη κατασιγήσθηκαν καί συνειδητοποιήθηκαν περισσότερο οἱ ἰδέες γιά τήν ἐλευθερία καί τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Τό αἶσθημα αὐτό τῆς ἡρεμίας ἐκφράζεται καί στήν τέχνη τῆς ἐποχῆς: τήν ἀγωνία καί τό πάθος τοῦ μπαρόκ διαδέχεται ἡ εἰδυλλιακή τάση καί ἡ

Γενικά
Χαρακτηριστικά

προτίμηση σε αγροτικά μυθολογικά θέματα, όπου τό ειρηνικό τοπίο — σύνθεση παίζει τόν κύριο ρόλο.

Άπό πολιτιστική καί έπιστημονική άποψη οί θεωρίες του Τζών Λόκ, έμπνευσμένες άπό τήν άγγλική επανάσταση, καί ή ανακάλυψη των νόμων γιά τήν παγκόσμια έλξη άπό τόν 'Ισαάκ Νεύτωνα (Newton) επηρέασαν βαθύτατα τήν εύρωπαϊκή νοοτροπία καί σκέψη του 18ου αί. καί θεμελίωσαν τό κίνημα του διαφωτισμού. 'Η θεωρία γιά τήν παγκόσμια έλξη συμφιλίωσε τόν άνθρωπο μέ τό σύμπαν. Τό άξιο καί άμορφο χάος, όπου ή γή πλανιόταν μέ τρομακτική ταχύτητα, έγινε τώρα ένας κόσμος φιλικός, οργανωμένος μέ αιώνιους καί άναλλοίωτους φυσικούς νόμους. Ποτέ ο άνθρωπος δέν είχε νιώσει μεγαλύτερη ασφάλεια. Καί αύτή ή ασφάλεια τόν γέμισε μέ αισιοδοξία καί έμπιστοσύνη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Η ΑΓΓΛΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 17ο ΑΙΩΝΑ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΣΤΙΟΥΑΡΤ (1603 — 1688)

Μετά τό θάνατο τής 'Ελισάβετ βασιλιάς τής 'Αγγλίας έγινε ο γιος τής Μαρίας Στιούαρτ, 'Ιάκωβος Α', πού ήταν ήδη βασιλιάς τής Σκωτίας. Έτσι ένώθηκαν στό ίδιο στέμμα τά βασίλεια τής 'Αγγλίας καί τής Σκωτίας, άν καί τό καθένα κρατούσε τήν έσωτερική του αυτοτέλεια.

Κάρολος Α'

Οί πρώτοι βασιλείς τής δυναστείας των Στιούαρτ, 'Ιάκωβος Α' (1603 — 1625) καί Κάρολος Α' (1625 — 1649), άνθρωποι χωρίς πολιτικές ικανότητες καί μέ άπολυταρχικές τάσεις, ήθελαν νά επιβάλουν τό άπολυταρχικό σύστημα στην 'Αγγλία· συχνά έκαναν έξωτερική πολιτική αντίθετη μέ τά άγγλικά συμφέροντα καί επενέβαιναν στά θρησκευτικά ζητήματα. Αυτό τούς έφερε σε σύγκρουση μέ τό άγγλικό κοινοβούλιο.

Κοινοβούλιο

Τό κοινοβούλιο είχε οργανωθεί στην 'Αγγλία μετά τήν ύπογραφή τής magna carta άπό τόν βασιλιά 'Ιωάννη τόν 'Ακτήμονα (1215). Τά αποτελούσαν δύο βουλές, πού συνεδρίαζαν χωριστά: ή βουλή των λόρδων, πού ήταν ισόβιοι, καί ή βουλή των κοινοτήτων, πού περιελάμβανε τούς εκπροσώπους των πόλεων καί των κομητειών, καί αύτόι ήταν αιρετοί. 'Ο βασιλιάς δέν είχε τό δικαίωμα νά επιβάλει φόρους χωρίς τήν έγκριση του κοινοβουλίου καί αύτό έδινε στό κοινοβούλιο μεγάλη δύναμη, άφοϋ είχε άμεσα τόν έλεγχο των οικονομικών του κράτους καί έμμεσα τής έσωτερικής καί έξωτερικής πολιτικής. Τό κοινοβούλιο δέ συνεδρίαζε συνεχώς. Συνερχόταν πάντα, όταν ένας νέος βασιλιάς ανέβαινε στό θρόνο, γιά νά του έγκρίνει τούς φόρους πού κανονικά είχε τό δικαίωμα νά εισπράττει, καί ο βασιλιάς τό συγκαλοϋσε έκτακτα κάθε φορά πού είχε ανάγκη από αύξηση τής φορολογίας.

Οι Στιούαρτ ήρθαν πολλές φορές σε σύγκρουση με τα κοινοβούλια και τα διέλυαν, αλλά κάθε φορά το νέο κοινοβούλιο κρατούσε την ίδια σταθερή στάση με το προηγούμενο, πράγμα που τους άναγκαζε, όταν είχαν ανάγκη από χρήματα, να κάνουν υποχωρήσεις. Έτσι στα 1628 — 1629 ο Κάρολος Α', που ήθελε να του έγκριθουν οι δαπάνες για την έκστρατεία υπέρ των ούγενότων της Γαλλίας, την εποχή του Ρισελιέ, αναγκάστηκε να υπογράψει το νόμο που ψήφισε το κοινοβούλιο με το όνομα «**αίτηση δικαιωμάτων**», όπου χαρακτηριζόταν παράνομη ή πολιτική του βασιλιά και η επιβολή κάθε φόρου, τελωνειακού δασμού ή εισφοράς, χωρίς την έγκριση του κοινοβουλίου. Άπαγορευόταν επίσης ο στρατωνισμός στα σπίτια των πολιτών και η σύλληψη και φυλάκιση πολίτη χωρίς φανερά και νόμιμη αίτια.

Αίτηση δικαιωμάτων
(1629)

Μετά την έγκριση των δαπανών του πολέμου ο Κάρολος Α' διέλυσε το κοινοβούλιο και κυβέρνησε απολυταρχικά ως τα 1640. Τότε χρειάστηκε χρήματα για να καταπνίξει μία επανάσταση στη Σκωτία. Συγκάλεσε το κοινοβούλιο, αλλά το διέλυσε άμεσα (short parliament), επειδή εκείνο άρνήθηκε να έγκρινει νέους φόρους, με την ελπίδα ότι το νέο, που θα συνερχόταν, θα ήταν πιο φιλικό προς αυτόν. Το νέο αυτό κοινοβούλιο ονομάστηκε «**μακρό κοινοβούλιο**» (long parliament) επειδή διατηρήθηκε για πολλά χρόνια. Είναι το σημαντικότερο νομοθετικό σώμα στην αγγλική ιστορία και συνέβαλε στην οργάνωση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος.

Τό μακρό κοινοβούλιο δέχτηκε να έγκρινει τις δαπάνες του βασιλιά, αλλά τον υποχρέωσε να δικάσει και να υπογράψει την καταδίκη σέ θάνατο των πιο στενών συνεργατών του της εποχής της απολυταρχίας, καθώς και να εγκρίνει μία σειρά από νόμους που

Α. Βαν Ντάνκ, Τό παιδιά του Καρόλου Α' (πινακοθήκη Τουρίνου).
Μαθητής του Ρούμπενς ο μεγάλος Φλαμανδός ζωγράφος (1599 — 1641) έζησε πολλά χρόνια στην αυλή του Καρόλου Α' και ζωγράφισε πολλά πορτραίτα της βασιλικής οικογένειας. Ο Van Dyck συνεχίζει την παράδοση του Ρούμπενς: τις μεγαλόπρεπες σκηνές, τό τοπίο — σύνθεση, τό πολυτελή φορέματα, αλλά διακρίνεται γιά τή χάρι, τή λεπτότητα της τεχνικής επεξεργασίας και τήν ψυχολογική διερεύνηση. Έδώ εικονίζονται τό τρία μεγαλύτερα παιδιά του Καρόλου, οι δύο, έπειτα βασιλείς, Κάρολος Β' και Ιάκωβος Β' και ή αδελφή τους Μαρία. Ο Βαν Ντάνκ συνδυάζει τήν παιδική χάρη με τήν ιδιαίτερη ψυχολογία που δημιουργεί σ' αυτά τό παιδιά ή κοινωνική τους θέση. Στά πρόσωπα, ιδίως του Καρόλου, που ήταν πέντε χρόνια τότε, εκφράζεται μία πρώιμη σοβαρότητα, αλλά και κάποιο αίσθημα μοναξιάς και μελαγχολίας.

χαρακτήριζαν παράνομους τούς φόρους πού εισέπραττε ὁ βασιλιάς χωρίς τήν ἔγκριση τοῦ κοινοβουλίου, καθόριζαν ὅτι τό κοινοβούλιο δέν μπορούσε νά διαλυθεῖ χωρίς τή δική του ἔγκριση καί ὁ βασιλιάς ἦταν ὑποχρεωμένος νά τό συγκαλεῖ τουλάχιστον κάθε τρία χρόνια.

“Όταν λίγο ἀργότερα τά μέλη τοῦ κοινοβουλίου συγκρούστηκαν μεταξύ τους γιά θρησκευτικές διαφορές, ὁ Κάρολος Α΄ βρῆκε τήν εὐκαιρία νά στείλει στρατό καί ἐπιχείρησε νά συλλάβει μερικούς ἀπό τούς ἀντιπάλους του ἀντιπροσώπους (1642). Τότε ξέσπασε ἡ ἐπανάσταση.

Ἄπο τόν Κάρολο Α΄ ἔφυγε ἀπό τό Λονδίνο καί ἄρχισε νά συγκεντρώνει στρατό. Τό ἴδιο ἔκανε καί τό κοινοβούλιο.

Μέ τόν βασιλιά πῆγαν οἱ εὐγενεῖς, οἱ ὁπαδοί τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας καί γενικά οἱ Β. καί Δ. ἐπαρχίες, πού ἀντιπροσώπευαν τήν παλιά γεωργική Ἀγγλία.

Μέ τό κοινοβούλιο συντάχτηκαν οἱ πουριτανοί (αὐτοί πού ἤθελαν αὐστηρότερη μεταρρύθμιση τῆς ἐκκλησίας καί προσέγγιση πρὸς τόν καλβινισμό), οἱ ἀστοί γενικά, δηλαδή οἱ Ν. καί Α. ἐπαρχίες, ὅπου εἶχε ἀναπτυχθεῖ τό ἐμπόριο καί ἡ βιοτεχνία.

Ἦταν μιά σύγκρουση ἀνάμεσα στήν παλιά Ἀγγλία καί τή νέα, πού εἶχε ἀρχίσει νά διαμορφώνεται ἀπό τήν ἐποχή τῆς Ἐλισάβετ.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1643 – 1648

Στίς πρώτες συγκρούσεις ὁ στρατός τοῦ κοινοβουλίου νικήθηκε πολλές φορές, γιατί δέν ἦταν ἀσκημένος. Τέλος τό κοινοβούλιο ἀνέθεσε τήν ὀργάνωσή του σ' ἕνα ἱκανό στρατιωτικό ἡγέτη τόν **Ὀλιβέρο Κρόμγουελ** (Cromwell).

Ὁ Κρόμγουελ συγκέντρωσε γύρω του ἕνα σῶμα ἱππικοῦ ἀπό φανατικούς πουριτανούς, ἀφοσιωμένους στόν ἀγώνα, παράλληλα ἀναδιοργάνωσε τό πεζικό καί κατόρθωσε νά νικήσει τό βασιλιά, πού παραδόθηκε στους Σκώτους, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά μπορούσε νά ἐπιπωφεληθεῖ ἀργότερα ἀπό τίς θρησκευτικές ἀντιθέσεις πού χώριζαν τό κοινοβούλιο.

Στό κοινοβούλιο ἐπικρατοῦσαν δύο ἀντίπαλα ρεύματα. Οἱ πρεσβυτεριανοί ἤθελαν νά ἐπιβληθεῖ ὁ καλβινισμός, οἱ ἀνεξάρτητοι, (ὅπου ἀνήκε ὁ Κρόμγουελ καί ὁ στρατός) ζητοῦσαν ἀπόλυτη θρησκευτική ἐλευθερία.

Οἱ ἀντιθέσεις κατέληξαν σέ σύγκρουση τοῦ κοινοβουλίου μέ τό στρατό, πού κατέλαβε τήν αἶθουσα τῶν συνεδριάσεων καί ἀπομάκρυνε τούς πρεσβυτεριανούς. Οἱ ὑπόλοιποι ἀντιπρόσωποι ἀπετέλεσαν τό «κολοβό κοινοβούλιο» (rump parliament), πού ἦταν πιά στή διάθεση τοῦ στρατοῦ.

Οἱ Σκῶτοι παρέδωσαν τόν Κάρολο Α΄ στό κοινοβούλιο· δικάστηκε ἀπό ἀνώτατο δικαστήριο καί καταδικάστηκε σέ θάνατο (1649).

Κρόμγουελ
(Cromwell)

Τό κολοβό κοινοβούλιο ἀνακήρυξε τή δημοκρατία καί κατάργησε τή βουλή τῶν λόρδων, ἀλλά τό πρόβλημα δέ λύθηκε. Ὁ Κρόμγουελ καί ὁ στρατός ἐπέβαλαν τή θρησκευτική ἀνεξαρτησία, ἀλλά οἱ κάτοικοι τῆς Ἀγγλίας ἦταν στό μεγαλύτερο ποσοστό πρεσβυτεριανοί ἢ ἀγγλικανοί καί γενικά φιλοβασιλικοί.

Ἡ Δημοκρατία (1649 – 1660)

Τό πρῶτο πρόβλημα πού εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει ἡ ἀγγλική δημοκρατία ἦταν ἡ ἐπανάσταση τῆς καθολικῆς Ἴρλανδίας καί τῆς Σκωτίας, ὅπου ὁ μεγαλύτερος γιός τοῦ Καρόλου Α', Κάρολος, ἀνακηρύχθηκε βασιλιάς. Ὁ Κρόμγουελ κατέπνιξε τίς ἐπαναστάσεις αὐτές καί ὑποχρέωσε τόν Κάρολο νά καταφύγει στή Γαλλία.

Ἀργότερα ὁ Κρόμγουελ καί οἱ στρατιωτικοί διέλυσαν τό κολοβό κοινοβούλιο καί ἀντί νά συγκαλέσουν ἄλλο, πού φοβόνταν ὅτι θά ἦταν στήν πλειοψηφία του φιλοβασιλικό, συγκάλεσαν μιά συνέλευση ἀπό πουριτανούς, πού καθόρισε τό εἶδος τοῦ πολιτεύματος. Ἔδωσε στόν Κρόμγουελ τόν τίτλο τοῦ λόρδου προστάτη καί τό δικαίωμα νά ἀσκεῖ μαζί μέ ἕνα συμβούλιο τήν ἐκτελεστική ἐξουσία. Ἡ νομοθετική δόθηκε σέ μιά μόνο βουλή, ἀπ' ὅπου ἀποκλείστηκαν οἱ ὀπαδοί τῶν Στιούαρτ. Ἔτσι τό πολίτευμα ἐγίνε ἕνα εἶδος στρατιωτικῆς δικτατορίας.

Ὁ Κρόμγουελ βρῆκε πολλές δυσκολίες στό ἐσωτερικό· οὔτε τό νέο πολίτευμα κατόρθωσε νά στηρίξει, οὔτε τήν ἀνεξιθρησκεία νά ἐπιβάλει. Εἶχε ὅμως μεγάλες ἐπιτυχίες στήν ἐξωτερική πολιτική του. Νίκησε τήν Ὀλλανδία καί τήν Ἰσπανία, στήριξε τά ἀγγλικά συμφέροντα στίς Δυτικές Ἰνδίες καί ἐξασφάλισε τό ἐμπόριο τῆς Βαλτικῆς.

Μετά τό θάνατο του (1658) λόρδος προστάτης ἐγίνε ὁ γιός του Ριχάρδος Κρόμγουελ, πού δέν εἶχε τό δυναμισμό τοῦ πατέρα του. Γρήγορα συνασπίστηκαν ἐναντίον του τό κολοβό κοινοβούλιο, οἱ στρατηγοί καί οἱ φιλοβασιλικοί καί κάλεσαν στό θρόνο τόν Κάρολο, τό γιό τοῦ Καρόλου Α'.

Κάρολος Β' Στιούαρτ (1660 – 1685)

Παρά τήν ἀποτυχία τῶν πουριτανῶν ἡ ἐπανάσταση δέν ἔμεινε χωρίς συνέπειες. Τό κοινοβούλιο ξανάφερε σέ ἰσχύ τούς νόμους τοῦ μακροῦ κοινοβουλίου καί ὁ βασιλιάς δέν ἐπιχείρησε πιά νά ἀμφισβητήσῃ τά δικαιώματά του γιά τά φορολογικά ζητήματα, οὔτε καί τίς ἐλευθερίες πού εἶχαν θεσπιστεῖ.

Ἐπειδή ὅμως ὁ Κάρολος Β' κρατοῦσε τήν ἴδια πολιτική μέ τούς προηγούμενους Στιούαρτ καί εἶχε μάλιστα ἐπηρεαστεῖ ἀπό τή γαλλική ἀπολυταρχία, προσπαθοῦσε νά ἐξασθενήσῃ τό κοινοβούλιο κωλυσιεργώντας συστηματικά στήν ὑπογραφή τῶν νόμων πού ἐκεῖνο ψήφισε.

Δημοκρατία (1649 – 1660)

Κάρολος Β' (1660 – 1685)

προτίμηση σέ αγροτικά μυθολογικά θέματα, όπου τό εἰρηνικό τοπίο – σύνθεση παίζει τόν κύριο ρόλο.

Ἀπό πολιτιστική καί ἐπιστημονική ἀποψη οἱ θεωρίες τοῦ **Τζών Λόκ**, ἐμπνευσμένες ἀπό τήν ἀγγλική ἐπανάσταση, καί ἡ ἀνακάλυψη τῶν νόμων γιά τήν παγκόσμια ἔλξη ἀπό τόν **Ἰσαάκ Νεύτωνα** (Newton) ἐπηρέασαν βαθύτατα τήν εὐρωπαϊκή νοοτροπία καί σκέψη τοῦ 18ου αἰ. καί θεμελίωσαν τό κίνημα τοῦ διαφωτισμοῦ. Ἡ θεωρία γιά τήν παγκόσμια ἔλξη συμφιλίωσε τόν ἄνθρωπο μέ τό σύμπαν. Τό ἀξιοκαί ἀμορφο χάος, ὅπου ἡ γῆ πλανιόταν μέ τρομακτική ταχύτητα, ἔγινε τώρα ἕνας κόσμος φιλικός, ὀργανωμένος μέ αἰώνιους καί ἀναλλοίωτους φυσικούς νόμους. Ποτέ ὁ ἄνθρωπος δέν εἶχε νιώσει μεγαλύτερη ἀσφάλεια. Καί αὐτή ἡ ἀσφάλεια τόν γέμισε μέ αἰσιοδοξία καί ἐμπιστοσύνη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Η ΑΓΓΛΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 17ο ΑΙΩΝΑ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΣΤΙΟΥΑΡΤ (1603 – 1688)

Μετά τό θάνατο τῆς Ἐλισάβετ βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας ἔγινε ὁ γιός τῆς Μαρίας Στιούαρτ, Ἰάκωβος Α΄, πού ἦταν ἤδη βασιλιάς τῆς Σκωτίας. Ἐτσι ἐνώθηκαν στό ἴδιο στέμμα τά βασίλεια τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Σκωτίας, ἀν καί τό καθένα κρατοῦσε τήν ἐσωτερική του αὐτονομία.

Κάρολος Α΄

Οἱ πρῶτοι βασιλεῖς τῆς δυναστείας τῶν Στιούαρτ, Ἰάκωβος Α΄ (1603 – 1625) καί Κάρολος Α΄ (1625 – 1649), ἄνθρωποι χωρῆς πολιτικές ἱκανότητες καί μέ ἀπολυταρχικές τάσεις, ἤθελαν νά ἐπιβάλουν τό ἀπολυταρχικό σύστημα στήν Ἀγγλία· συχνά ἔκαναν ἐξωτερική πολιτική ἀντίθετη μέ τά ἀγγλικά συμφέροντα καί ἐπενέβαιναν στά θρησκευτικά ζητήματα. Αὐτό τοῦς ἔφερε σέ σύγκρουση μέ τό ἀγγλικό κοινοβούλιο.

Κοινοβούλιο

Τό κοινοβούλιο εἶχε ὀργανωθεῖ στήν Ἀγγλία μετά τήν ὑπογραφή τῆς **magna carta** ἀπό τόν βασιλιά **Ἰωάννη τόν Ἀκτῆμονα** (1215). Τό ἀποτελοῦσαν δύο βουλές, πού συνεδρίαζαν χωριστά: ἡ βουλή τῶν λόρδων, πού ἦταν ἰσόβιοι, καί ἡ βουλή τῶν κοινοτήτων, πού περιελάμβανε τοῦς ἐκπροσώπους τῶν πόλεων καί τῶν κομητιῶν, καί αὐτοί ἦταν αἰρετοί. Ὁ βασιλιάς δέν εἶχε τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλει φόρους χωρῆς τήν ἐγκριση τοῦ κοινοβουλίου καί αὐτό ἔδινε στό κοινοβούλιο μεγάλη δύναμη, ἀφοῦ εἶχε ἀμεσα τόν ἔλεγχο τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους καί ἔμμεσα τῆς ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Τό κοινοβούλιο δέ συνεδρίαζε συνεχῶς. Συνερχόταν πάντα, ὅταν ἕνας νέος βασιλιάς ἀνέβαινε στό θρόνο, γιά νά τοῦ ἐγκρίνει τοῦς φόρους πού κανονικά εἶχε τό δικαίωμα νά εἰσπράττει, καί ὁ βασιλιάς τό συγκαλοῦσε ἕκτακτα κάθε φορά πού εἶχε ἀνάγκη ἀπό αὐτήν αὔξηση τῆς φορολογίας.

Τό μεγαλύτερο έσωτερικό πρόβλημα τής έποχής ήταν τό θρησκευτικό. Τό κοινοβούλιο πήρε μέτρα κατά τών δογμάτων πού είχαν σχηματιστεί (πρεσβυτεριανοί, ανεξάρτητοι, βαπτιστές, κουάκεροι) καί επέβαλε τό αγγλικανικό δόγμα. Αυτό ώθησε πολλούς σέ μετανάστευση.

‘Ο Κάρολος Β’ συμπαθοϋσε τόν καθολικισμό καί έπιχείρησε νά τόν ένισχύσει, συνάντησε όμως άμέσως τήν αντίδραση του κοινοβουλίου, πού ψήφισε νόμους, οι όποιοι απαγόρευαν στους καθολικούς νά παίρνουν αξιώματα καί νά συμμετέχουν στίς δύο βουλές.

Στά τελευταία χρόνια τής βασιλείας του Καρόλου δημιουργήθηκε καί τό πρόβλημα τής διαδοχής, γιατί ό άδελφός καί διάδοχός του ‘Ιάκωβος, δούκας τής ‘Υόρκης, ήταν καθολικός.

Στό κοινοβούλιο σχηματίστηκαν τότε δύο κόμματα: οι **ουίγκς** (whigs), πού ήθελαν τόν άποκλεισμό του ‘Ιακώβου από τό θρόνο καί οι **τόρυσ** (tories), πού επέμεναν στή νόμιμη διαδοχή. Τά όνόματα δόθηκαν στό κάθε κόμμα από τούς αντίπαλους: τογ είναι ίρλανδικό όνομα, πού θά πεί ληστής· τό μεταχειρίζονταν γιά τούς φανατικούς καθολικούς επαναστάτες τής ‘Ιρλανδίας. whig προέρχεται από τό whiggam πού φώναζαν οι Σκώτοι στ’ άλογα γιά νά τρέξουν. Τό μεταχειρίζονταν πάλι γιά τούς επαναστάτες τής Σκωτίας. Τά δύο κόμματα αυτά όργανώθηκαν άργότερα, διαμόρφωσαν τά προγράμμά τους, καί κυβέρνησαν τήν ‘Αγγλία. Έτσι επικράτησε ή άρχή τής ύπαρξης δύο κομμάτων στό αγγλικό κοινοβούλιο ως τόν 19ο αί.

Οί αντίθεσεις γιά τό πρόβλημα τής διαδοχής έγιναν οξύτατες. Οί τόρυσ ζητούσαν τήν ύποταγή στήν έπιθυμία του βασιλιά. Οί ουίγκς σέ άπάντηση κατόρθωσαν νά ψηφιστεί στά 1679 ό νόμος **habeas corpus** (νά κατέχεις τό σώμα σου), πού απαγόρευε τήν παράνομη σύλληψη καί φυλάκιση τών πολιτών. ‘Ο Κάρολος αναγκάστηκε νά έπικυρώσει τό νόμο γιά ν’ άποφύγει τόν άποκλεισμό του άδελφού του από τό θρόνο.

‘Ιάκωβος Β’ (1685 — 1688)

‘Ο ‘Ιάκωβος Β’ ήταν έγωιστής μέ περιορισμένες Ικανότητες καί άφοσιωμένος στον καθολικισμό. ‘Η προσπάθειά του νά τόν ύποστηρίξει τόν έφερε σέ σύγκρουση μέ τούς έπισκόπους καί τούς τόρυσ πού ήταν τά στηρίγματα του θρόνου. Οί ‘Αγγλοι τόν άνέχονταν μέ τήν έλπίδα πώς θά τόν διαδεχτούν οι κόρες του, οι όποιες ήταν διαμαρτυρόμενες. ‘Όταν όμως άπέκτησε γιό, πού θά άνατρεφόταν κατά τό καθολικό δόγμα, μιά μεγάλη ομάδα από τούς ουίγκς καί τόρυσ συνεννοήθηκαν καί κάλεσαν μυστικά στήν ‘Αγγλία τήν κόρη του Μαρία καί τόν άνδρα της Γουλιέλμο τής ‘Ορανίας, άπόγονο του Γουλιέλμου του Σιωνηλοϋ, πού ήταν κυβερνήτης τής ‘Ολλανδίας.

Κόμματα

Habeas corpus
(1679)

‘Ιάκωβος Β’

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'. ΑΠΟΛΥΤΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΙΔ' (1643 – 1715)

Ἡ ἀντιβασιλεία. Μαζαρέν

Μαζαρέν

Ἐπανάσταση τῆς
Fronde
(1648 – 1652)

Ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' διαδέχτηκε τὸν πατέρα του Λουδοβίκο ΙΓ' σὲ ἡλικία πέντε ἐτῶν. Τὴν ἀντιβασιλεία ἀνέλαβε ἡ μητέρα του Ἄννα ἡ Αὐστριακὴ, πού ἔκανε πρωθυπουργό τὸν Ἰταλὸ καρδινάλιο **Μαζαρέν** (Mazarin). Ὅταν πῆρε τὴν ἐξουσία ὁ Μαζαρέν, βρῆκε τὴ Γαλλία οἰκονομικὰ ἐξαντλημένη. Γιά νὰ συνεχίσει τὸν 30ῆ πόλεμο ἀναγκάστηκε νὰ ἐπιβάλλει νέους φόρους. Αὐτὸ μεγάλωσε τὴ δυσανεξία. Τὸ κοινοβούλιο (parlement), πού ἦταν ἀνώτατο δικαστήριο στό Παρίσι, ἐπηρεασμένο καί ἀπὸ τὴ στάση τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου, ἄρχισε νὰ διαμαρτύρεται γιὰ τὰ μεγάλα ἐξοδα. Ἀλλὰ τὸ parlement τῆς Γαλλίας δέν εἶχε τὰ δικαιώματα τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου καὶ δὲ διέθετε κανένα τρόπο νὰ ἐπιβάλλει τίς ἀπόψεις του. Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ κοινοβούλιο ἄρχισε στὰ 1648 ἀγῶνα κατὰ τῶν νέων φόρων καὶ παίρνοντας θάρρος ἀπὸ τὴν ὑποστήριξη τοῦ λαοῦ πρότεινε μεταρρυθμίσεις, πού ὀδηγοῦσαν σὲ συνταγματικὴ μοναρχία. Ἡ βασίλισσα Ἄννα καὶ ὁ Μαζαρέν ἀποφάσισαν νὰ καταπνίξουν μὲ τὴ βία τὴν ἀντίδραση, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκραγεῖ μιὰ ἐπανάσταση, πού εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα **Fronde** (Σφενδόνη, 1648 – 1652).

Ἡ ἐπανάσταση αὕτη, πού προκάλεσε μεγάλες καταστροφές στὴ χώρα, ἀπέτυχε, ἐπειδὴ τὸ κίνημα γρήγορα πέρασε στὰ χέρια τῶν εὐγενῶν καὶ ὁ λαὸς δέν τὸ ὑποστήριξε, ἐπειδὴ προτιμοῦσε τὴ μοναρχία ἀπὸ τοὺς φεουδάρχες.

Ἡ ἀποτυχία τῆς Fronde ἐνίσχυσε ἀκόμα περισσότερο τὴ βασιλικὴ ἐξουσία καὶ περιορίσε τὰ μεσαιωνικὰ δικαιώματα τῶν φεουδαρχῶν.

Ἡ Γαλλία ἔκλεισε τὸν 30ῆ πόλεμο ὑπογράφοντας μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας τὴν εἰρήνη τῆς Βεσφαλίας (1648). Ὁ πόλεμος ὅμως μὲ τὴν Ἰσπανία συνεχίστηκε ὡς τὰ 1659, ὅποτε ὑπογράφηκε ἡ εἰρήνη τῶν Πυρηναίων. Ἡ Γαλλία πῆρε τὸ Roussillon στὴν περιοχὴ τῶν Πυρηναίων καὶ τὸ Artois στὴς Ἰσπανικὲς Κάτω Χωρὲς καὶ ἐξασφάλισε τὰ σύνορά της πρὸς τὴν Ἰσπανία.

Ἡ προσωπικὴ διοίκηση τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' (1661 – 1715). Πόλεμοι

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Mazarin ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' ἀνέλαβε προσωπικὰ τὴν ἐξουσία. Ὁργάνωσε καὶ ἔδωσε σχεδὸν μεταφυσικὴ αἴγλη στὸ θεσμὸ τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας. Ἄσκουσε ὁ ἴδιος τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία χωρὶς νὰ διορίσει ποτέ πρωθυπουργό, μὲ ἕνα συμβούλιο ἀπὸ ὑπουργούς τῆς ἐμπιστοσύνης του. Οἱ νόμοι δέν ψηφίζονταν ἀπὸ ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ, πού δέν εἶχε κανένα δικαίω-

Ἀπολυταρχία
Λουδοβίκου ΙΔ'

μα, αλλά προετοιμάζονταν από ένα συμβούλιο και δημοσιεύονταν από τό βασιλιά. Ἡ βασιλική ἐξουσία κατά τίς ἀντιλήψεις τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' εἶχε παραχωρηθεῖ στό βασιλιά από τό Θεό (**ἐλέω Θεοῦ βασιλεία**) καί μόνο ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ ὁ βασιλιάς θά ἦταν ὑπεύθυνος γιά τόν τρόπο πού τήν ἄσκησε.

Ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' ἔδωσε ἰδιαίτερη αἴγλη καί μεγαλοπρέπεια στήν αὐλή, μετέφερε τήν ἔδρα του στίς Βερσαλλίες, ὅπου ἔχτισε ἕνα μεγάλο παλάτι, καί καθόρισε ἕνα αὐστηρό πρωτόκολλο γιά νά δώσει τήν ἀναγκαία ἐξωτερική λαμπρότητα στήν ἀπόλυτη ἐξουσία του. Ἐπειδή δέν εἶχε ἐμπιστοσύνη στούς εὐγενεῖς, ἰδιαίτερα μετά τήν Fronde, προτίμησε νά συγκεντρώσει τούς σημαντικότερους ἀπ' αὐτούς στίς Βερσαλλίες, ὥστε νά ἐξαρτῶνται ἀπό τήν εὐνοιά του, καί ἀπόφευγε νά τούς δίνει διοικητικές θέσεις. Γι' αὐτές προτιμοῦσε τούς ἀστούς.

Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἔκανε τούς ἰσχυρότερους φεουδάρχες ἀπλοῦς αὐλικούς. Ἡ λάμψη τῶν Βερσαλλίων καί ἡ κοσμική ζωή τῆς πρωτεύουσας παρακίνησαν τούς περισσότερους εὐγενεῖς νά ἐγκαταλείψουν τήν ἐπαρχία καί νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα στό Παρίσι. Αὐτό ὀλοκλήρωσε τήν ἀλλαγὴ στήν πολιτική καί κοινωνική δομή τοῦ γαλλικοῦ κράτους, πού εἶχε ἀρχίσει ἀπό τήν ἀναγέννηση· παρ' ὅλο πού ἔμεναν ἀκόμα πολλά οἰκονομικά καί κοινωνικά κατάλοιπα ἀπό τή μεσαιωνική ἐποχή, οὐσιαστικά καταργήθηκε τό μεσαιωνικό φεουδαρχικό σύστημα καί τό γαλλικό κράτος ἀπέκτησε μεγαλύτερη πολιτική, διοικητική καί ἐθνική ἐνότητα. Οἱ εὐγενεῖς ἔγιναν ἀπλοί μεγαλοκτηματίες καί οἱ μόνοι δεσμοί πού τούς ἔνωσαν πιά μέ τούς χωρικούς — πού ἦταν τώρα κολλήγες καί ὄχι δουλοπάροικοι — ἦταν οἱ οἰκονομικές ὑποχρεώσεις τοῦ καλλιεργητῆ στόν ἰδιοκτήτη τῆς γῆς καί οἱ ἀγγαρεῖς, ὑποχρεώσεις βαριές καί δυσάρεστες, ἀλλά ὄχι πιά πολιτική καί διοικητική ἐξάρτηση. Ὁ γεωργός αἰσθανόταν ὅτι ἄνηκε στό γαλλικό κράτος καί στρατευόταν ἀπό τό βασιλιά, ὄχι ἀπό τό φεουδάρχη.

Ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' κατά τό παράδειγμα τῶν Σουηδῶν ὀργάνωσε κάπου 200.000 μισθοφορικό στρατό ἀπό Γάλλους χωρικούς. Συνεχίζοντας τήν πολιτική τοῦ Richelieu φρόντισε νά συγκεντρώσει στά χέρια του τή διοίκηση διορίζοντας ὄλο καί περισσότερους ὑπαλλήλους του στίς ἐπαρχίες καί διευρύνοντας τή δικαιοδοσία τους εἰς βάρος τῶν παλιῶν τοπικῶν ἀρχῶν. Ὀργάνωσε ἀκόμα τίς κεντρικές ὑπηρεσίες, ὥστε ν' ἀνταποκρίνονται στίς ἀνάγκες τοῦ κράτους. Σ' αὐτό βοήθησαν πολλοί ἀξιόλογοι ὑπουργοί, πού εἶχαν ὑπηρετήσει τήν ἐποχή τοῦ Richelieu καί τοῦ Mazarin.

Οἱ σημαντικότεροι ἀπό τούς ὑπουργούς τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' ἦταν ὁ Λιόν (Lionne), πού ὀργάνωσε τήν ὑπηρεσία τῶν ἐξωτερικῶν, ὁ Λουβουά (Louvois), ὑπουργός τῶν στρατιωτικῶν, καί πρό πάντων ὁ οἰκονομολόγος Colbert.

Λουδοβίκος ΙΔ'

Διοικητικό σύστημα

Ἵπουργοί
Λουδοβίκου ΙΔ'

‘Ο **Κολμπέρ** πίστευε ότι ο πλούτος ενός κράτους εξαρτάται από το πσόν του χρηματικού αποθέματος που διαθέτει. Γιά νά συγκεντρώσει αυτό τό απόθεμα — φυσικά σέ χρυσάφι — τό κράτος δέν άρκει νά επιβάλλει μόνο φόρους, αλλά πρέπει καί νά έπεμβαίνει στήν οικονομική ζωή, νά φροντίζει νά περιορίζει τίς εισαγωγές καί νά αύξάνει τίς εξαγωγές, αναπτύσσοντας τή βιοτεχνία καί τό έμπόριο. ‘Ο Κολμπέρ ένδιαφέρθηκε γιά τή γεωργία καί ένίσχυσε τά βιοτεχνικά είδη πολυτελείας, όπως τά μεταξωτά, τά κεντήματα, τά χαλιά, τά χρυσούφαντα ύφάσματα, τίς δαντέλλες, τά έπιπλα, τά κρύσταλλα. Χρηματοδοτούσε τίς βιοτεχνίες (manufactures), πού δέν ήταν εργοστάσια, αλλά ένώσεις πολλών μικρών τεχνιτών, (οι όποιοι πρίν δούλευαν άνεξάρτητα) κάτω από ένα μεγάλο τεχνίτη. Παρακολουθούσε τήν ποιότητα τής παραγωγής, έβαλε μεγάλους φόρους στά ξένα βιοτεχνικά προϊόντα καί άνανέωσε τό θεσμό τών συντεχνιών. ‘Η πολιτική αυτή τής επέμβασης του κράτους στήν οικονομική ζωή καί ό έλεγχος τών εισαγωγών καί εξαγωγών όνομάστηκε **κολμπερισμός** καί είναι ό πρόδρομος του νεώτερου **μερκαντιλισμού**. Γιά νά διευκολύνει τό έμπόριο ό Κολμπέρ άνοιξε δρόμους καί έκανε δημόσια έργα. Φρόντισε ακόμα γιά τήν ίδρυση άποικιών στόν Καναδά καί στίς ‘Ινδίες. Τό έργο του όμως, παρ’ όλο πού ως σήμερα εξακολουθούν νά παράγονται αυτά τά γαλλικά είδη πολυτελείας πού ύποστήριξε ό Κολμπέρ, δέν απέδωσε, κυρίως έξ αίτίας τής εξωτερικής πολιτικής του Λουδοβίκου ΙΔ’, πού προτίμησε από τήν όργάνωση του κράτους τήν πολεμική δόξα καί τήν αύξηση τής έπιρροής του στήν Ευρώπη. ‘Επιδιώκοντας νά επέκτείνει τό γαλλικό κράτος στά «φυσικά του σύνορα» δηλ. στό Πυρηναιά καί στό Ρήνο, ό Λουδοβίκος ΙΔ’ άρχισε από τά 1667 μιά σειρά από κατακτητικούς πολέμους, πού κατέστρεψαν οικονομικά τή Γαλλία, χωρίς νά τής δώσουν σημαντικά έδαφικά ύφέληματα.

‘Ο Λουδοβίκος ΙΔ’ θέλησε στήν άρχή νά έκμεταλλευτεί τήν έξασθένηση τής ‘Ισπανίας καί νά καταλάβει τίς ‘Ισπανικές Κάτω Χώρες (σημ. Βέλγιο, 1667 — 1668). ‘Η τριπλή συμμαχία όμως ‘Ολλανδίας — ‘Αγγλίας — Σουηδίας τόν ύποχρέωσε νά κλείσει ειρήνη καί νά άρκεστεί σέ μερικές προσαρτήσεις έδαφών στό σύνορα.

‘Αργότερα γιά νά εκδικηθεί τήν ‘Ολλανδία τής κήρυξε τόν πόλεμο. Οι ‘Ολλανδοί, μέ άρχηγό τό Γουλιέλμο τής ‘Ορανίας (τόν έπειτα βασιλιά τής ‘Αγγλίας), έσπασαν τά φράγματα καί άνάγκασαν τούς Γάλλους νά ύποχωρήσουν (1672 — 1678).

‘Ερμηνεύοντας κατά τά συμφέροντά του τήν ειρήνη τής Βεσφάλλιας ό Λουδοβίκος έπιχείρησε επίσης νά καταλάβει γερμανικές έπαρχίες στό γαλλογερμανικά σύνορα. ‘Ο γαλλικός στρατός εισέβαλε στό Παλατινάτο καί έκανε φοβερές καταστροφές, αλλά οι ευρωπαϊκές δυνάμεις συνασπίστηκαν πάλι ένάντιον τής Γαλλίας καί ή άνοδος του Γουλιέλμου τής ‘Ορανίας (όρκισμένου έχθρου του Λουδοβίκου

Πόλεμος μέ τήν
‘Ισπανία (1667 —
1668)

Πόλεμος μέ τήν
‘Ολλανδία (1672 —
1678)

Πόλεμος
Παλατινάτου (1681 —
1697)

ΙΔ') στο θρόνο της 'Αγγλίας ένιςχυσε τούς αντίπαλους του. 'Η Γαλλία άναγκάστηκε νά ύπογράψει ειρήνη, κράτησε τό Στρασβούργο καί μερικές περιοχές τών συνόρων, αλλά είχε ήδη άρχισει νά έξασθeneϊ (1681 — 1697).

Μετά τό θάνατο του Καρόλου Β', βασιλιά της 'Ισπανίας, ο Λουδοβίκος ΙΔ' πρόβαλε τή διαδοχή του έγγονου του Φιλίππου, δούκα του 'Ανζού, επειδή ο ίδιος είχε παντρευτεί 'Ισπανίδα πριγκήπισσα. Οι άλλες δυνάμεις της Εύρώπης όμως αντίδρασαν καί ύποστήριξαν τόν άρχιδούκα Κάρολο τών 'Αψβούργων. 'Η αντίθεση κατέληξε σέ πόλεμο, πού πήρε παγκόσμια έκταση, επειδή οι επιχειρήσεις έγιναν στις 'Ισπανικές Κάτω Χώρες, στό Ρήνο, στην 'Ιταλία, στις άποικίες. 'Ο Λουδοβίκος ΙΔ' όμως ήταν πιά γέρος καί κουρασμένος, ένω οι αντίπαλοι του διέθεταν μεγάλους στρατηγούς: Οι Αυστριακοί τόν πρίγκηπα Εύγένιο της Σαβοΐας καί οι 'Αγγλοι τό δούκα του Μάλμπορω (Marlborough).

Οι Γάλλοι στην άρχή είχαν επιτυχίες καί δοκίμασαν νά καταλάβουν τή Βιέννη. 'Υστερα έπαθαν πολλές καταστροφές καί κινδύνεψαν νά νικηθούν ολοκληρωτικά. Σώθηκαν όμως χάρη στην άλλαγή της άγγλικής πολιτικής καί στό θάνατο του αυτοκράτορα της Γερμανίας.

Στήν 'Αγγλία, όπου είχε πεθάνει ο Γουλιέλμος καί η Μαρία καί βασίλευε η άδελφή της Μαρίας, 'Αννα, επικράτησαν οι τόρυς, πού προτιμούσαν νά σταματήσουν τόν πόλεμο. Στή Γερμανία, μετά τό θάνατο του 'Ιωσήφ Α', έγινε αυτοκράτορας ο άρχιδούκας Κάρολος πού ήταν ύποψήφιος του 'Ισπανικού θρόνου. Καμία εύρωπαϊκή δύναμη δέν ήθελε νά άνασυσταθεί τό κράτος του Καρόλου Ε' μέ τό νά γίνει ο Κάρολος ΣΤ' καί βασιλιάς της 'Ισπανίας. 'Εψαν λοιπόν νά τόν ύποστηρίζουν. 'Η 'Αγγλία καί 'Ολλανδία άρχισαν μυστικές συνεννοήσεις μέ τόν Λουδοβίκο ΙΔ', πού τις δέχτηκε σάν πραγματική εύκαιρία. 'Ετσι τελείωσε ο πόλεμος για τή διαδοχή της 'Ισπανίας (1701 — 1713) μέ άμοιβαίες ύποχωρήσεις καί ύπογράφηκε η συνθήκη της Ουτρέχτης (Utrecht, πόλη της 'Ολλανδίας) στά 1713.

'Η συνθήκη της Ουτρέχτης (1713)

Τά κυριότερα άρθρα της συνθήκης αυτής ήταν:

1) 'Ο Φίλιππος του 'Ανζού άναγνωριζόταν βασιλιάς της 'Ισπανίας μέ τό όνομα Φίλιππος Ε' καί υπό τόν όρο νά μήν ένωθεί ποτέ τό στέμμα Γαλλίας — 'Ισπανίας.

2) Οι κτήσεις του Φιλίππου Ε' περιορίστηκαν στην 'Ισπανία καί τις άποικίες έξω από τήν Εύρώπη. Οι 'Ιταλικές κτήσεις της 'Ισπανίας (Μιλάνο, Νεάπολη, Σαρδηνία) καί οι 'Ισπανικές Κάτω Χώρες παραχωρήθηκαν στον αυτοκράτορα της Γερμανίας Κάρολο ΣΤ'.

3) 'Η 'Ολλανδία πήρε διάφορες στρατηγικές θέσεις στα γαλλικά σύνορα.

Πόλεμος για τήν διαδοχή της 'Ισπανίας (1701-1713).

Συνθήκη Ουτρέχτης (1713)

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1688

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1688 στάθηκε ὀλότελα ἀναίμακτη. Ὄταν ὁ Γουλιέλμος καί ἡ Μαρία ἔφτασαν στήν Ἀγγλία, ὁ Ἰάκωβος ἔφυγε μέ τήν οἰκογένειά του στή Γαλλία.

Τό κοινοβούλιο συνήλθε στά 1689 καί διακήρυξε ὅτι μετά τή φυγή τοῦ Ἰακώβου ὁ θρόνος ἔμενε κενός καί τό ἔθνος εἶχε τό δικαίωμα νά ἐκλέξει ἕνα βασιλέα. Ἔδωσαν τότε τό στέμμα στό Γουλιέλμο καί τή Μαρία, ἀφοῦ τούς ὑποχρέωσαν πρῶτα νά υπογράψουν τή «**διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων**» (Bill of Rights) ἕνα νόμο ὅπου, ἀφοῦ γινόταν ἀπαρίθμηση τῶν παραβιάσεων τοῦ Ἰακώβου Β' καί τῶν δικαιωμάτων τοῦ κοινοβουλίου, ὀριζόταν ὅτι ὁ βασιλιάς δέν εἶχε τό δικαίωμα, οὔτε νά καθυστερήσει τήν ἐφαρμογή τῶν νόμων, οὔτε νά τούς καταργήσει, οὔτε νά ζητήσει τήν ψήφισή τους ἀπό ἄλλο σῶμα, ἐκτός ἀπό τό κοινοβούλιο πού θά ἔχει συκληθεῖ μετά ἀπό νόμιμες καί ἐλεύθερες ἐκλογές. Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ στό κοινοβούλιο θά εἶχαν ἐλευθερία λόγου καί τό ἀποκλειστικό δικαίωμα νά ὀρίζουν τούς φόρους καί τήν ἀριθμητική δύναμη τοῦ στρατοῦ.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1688 ἀνοίξε μιά καινούρια ἐποχή γιά τήν πολιτική ἱστορία τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Εὐρώπης. Μέ τήν ἐκλογή τοῦ Γουλιέλμου καί τῆς Μαρίας ἀπό τό κοινοβούλιο καταλύθηκε ἡ «ἐλέω Θεοῦ δεσποτεία» στήν Ἀγγλία καί θεσπίστηκε ἡ ἀρχή ὅτι ἡ ἐξουσία πηγάζει καί παραχωρεῖται ἀπό τό ἔθνος.

Μέ τή διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων ἡ βασιλική ἐξουσία ὑποτάχθηκε στό νόμο. Μαζί μέ τή magna carta, τήν αἴτηση δικαιωμάτων καί τό habeas corpus, ἡ διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων ἀποτελεῖ τό ἀγγλικό σύνταγμα, τή βάση τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ. Ἡ διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων ἐπηρέασε ἀργότερα τήν ἀμερικανική καί γαλλική «διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτη» καί ὅλα τά συντάγματα τῶν νεώτερων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Στά 1689 τό πολίτευμα στήν Ἀγγλία ἔγινε **συνταγματική μοναρχία** καί θεμελιώθηκε τό κοινοβουλευτικό σύστημα.

Ἐπανάσταση 1688

Διακήρυξη
δικαιωμάτων (1688)

Ἡ σημασία τῆς
ἐπανάστασης τοῦ
1688

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά εἶναι τά σπουδαιότερα γεγονότα τῆς ἀγγλικῆς ἱστορίας κατά τό 17ο αἶ.;
2. Ποιοί νόμοι ἀποτελοῦν τό ἀγγλικό σύνταγμα καί σέ τί διαφέρει τό σύνταγμα αὐτό ἀπό τά ἄλλα εὐρωπαϊκά;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Τί εἶναι τό σύνταγμα καί ποιά ἡ σημασία του;
  2. Ποιά εἶναι τά χαρακτηριστικά τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος καί ποιά ἡ ἐπίδρασή του στήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη;
- Ποιά εἶναι τά χαρακτηριστικά τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας;

4) Η Άγγλία υποχρέωσε τη Γαλλία να καταστρέψει τα όχυρά της Δουνκέρκης (Dunkerque) και να της παραχωρήσει στη Β. Αμερική τις γαλλικές αποικίες της Νέας Γης και Ακαδίας, που άνοιγαν το δρόμο προς τον Καναδά. Από την Ισπανία πήρε το Γιβραλτάρ και τη Μινόρκα, που της εξασφάλισαν την είσοδο στη Μεσόγειο θάλασσα.

ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΟΥΤΡΕΧΤΗΣ

1) Η Ισπανία έχασε τις ευρωπαϊκές κτήσεις της και έπαψε να έχει οποιαδήποτε έπιρροή στην ευρωπαϊκή πολιτική.

2) Η Ισπανία έχασε τη μεγάλη έπιρροή της στην Ευρώπη· η θέση της στις αποικίες και στη Μεσόγειο κλονίστηκε με την αγγλική διείσδυση· τα έξοδα των πολέμων, μαζί με τα άλλα μεγάλα κρατικά έξοδα δημιούργησαν μιά μεγάλη οικονομική κρίση· οι διάδοχοι του Λουδοβίκου ΙΔ' δεν είχαν την ικανότητα να την αντιμετωπίσουν και αυτή η κρίση οδήγησε τελικά στη γαλλική επανάσταση.

3) Η Αυστρία, που είχε στο μεταξύ επωφεληθεί από την εξασθένιση της τουρκικής αυτοκρατορίας και είχε καταλάβει την Ούγγαρια, ενισχύθηκε με την προσάρτηση των Κάτω Χωρών και των ιταλικών περιοχών.

4) Η πραγματική νικήτρια στάθηκε η Άγγλία. Έξασφάλισε την επέκταση στη Μεσόγειο και στον Καναδά. Η Άγγλία είναι η πρώτη ευρωπαϊκή δύναμη που έκανε αποικιακή πολιτική και ενδιαφέρθηκε να αυξήσει την έπιρροή της έξω από τον ευρωπαϊκό χώρο.

Η θρησκευτική πολιτική του Λουδοβίκου ΙΔ'

Ο Λουδοβίκος ΙΔ' έπιχείρησε να υποχρεώσει τους ούγενότους να έπιστρέψουν στον καθολικισμό, παίρνοντας σκληρά μέτρα έναντίον τους. Στά 1685 **ανάκαλεσε τό διάταγμα της Νάντης** αφήνοντας έκτός νόμου κάπου 1000000 ούγενότους, οι όποιοι άπελπισμένοι αναγκάστηκαν να ζητήσουν καταφύγιο στις γερμανικές χώρες, την Όλλανδία, την Άγγλία και την Αμερική. Αυτό στάθηκε ένα βαρύ χτύπημα γιά τη γαλλική βιοτεχνία, έπειδή οι περισσότεροι ούγενότοι άνηκαν στις παραγωγικές τάξεις. Ο διωγμός τους στέρησε τη Γαλλία από τεχνίτες και ένίσχυσε τη βιοτεχνία των χωρών, όπου έγκαταστάθηκαν.

Η έποχή του Λουδοβίκου ΙΔ' γενικά.

Στην έποχή του Λουδοβίκου ΙΔ' η γαλλική μοναρχία τελικά έπιβλήθηκε στον άγώνα της κατά της μεσαιωνικής φεουδαρχίας, ό όποιος είχε άρχισει από την αναγέννηση. Αποτέλεσμα ήταν να καταρτηθεί ούσιαστικά τό φεουδαρχικό σύστημα (χωρίς όμως να έννοποιηθεί άκόμα κοινωνικά και οικονομικά τό γαλλικό έθνος) και να ά-

Σημασία της συνθήκης.

Ανάκληση διατάγματος Νάντης

Έποχή Λουδοβίκου ΙΔ'. Γενική σημασία

ποκτήσει η Γαλλία τή μεγαλύτερη ως τότε πολιτική, διοικητική και ένδοξη ενότητα, πράγμα πού τήν έκανε μεγάλη ευρωπαϊκή δύναμη.

Έξ αιτίας αυτών των μεταβολών τό άπολυταρχικό σύστημα στή Γαλλία (χώρα πού είχε άναπτυχθεί οίκονομικά, αλλά ήταν βασικά γεωργική και δέν διέθετε τήν ισχυρή άστική τάξη τής Άγγλίας) έγινε ό ένδιάμεσος σταθμός ανάμεσα στή μεσαιωνική φεουδαρχία και στή νεώτερη άστική δημοκρατία. Τήν ίδια πορεία, ως ένα σημείο άπό γαλλική επίδραση, αλλά βασικά έξ αιτίας των συνθηκών και τής όργάνωσής τους, άκολούθησαν και τά άλλα κράτη τής κεντροανατολικής Ευρώπης.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς όργανώθηκε τό γαλλικό κράτος επί Λουδοβίκου ΙΔ΄ και ποιά τά κυριότερα γεγονότα τής εποχής αυτής;
2. Ποιά ή θέση και ή επίδραση τής Γαλλίας στήν Ευρώπη στό 17ο αϊ;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιά είναι τά χαρακτηριστικά του άπολυταρχικού πολιτεύματος;
2. Θετική και άρνητική σημασία τής εποχής του Λουδοβίκου ΙΔ΄ για τό γαλλικό κράτος. Ποιές χώρες επηρεάστηκαν από τό γαλλικό τύπο πολιτεύματος και για ποιό λόγο;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 17ο ΑΙΩΝΑ

Όργάνωση του ρωσικού κράτους.

Ή Ρωσία ως τό 17ο αιώνα

Οι Ρώσοι ήταν ή σημαντικότερη από τίς σλαβικές φυλές τής ανατολικής Ευρώπης. Όργανώθηκαν σε κράτος τό 19ο αϊ. μ.Χ., όταν ή χώρα κατακτήθηκε από μία νορμανδική φυλή, μέ άρχηγό τόν Ρούρικ. Τό 10ο αϊ. οι Ρώσοι έγιναν όρθόδοξοι και πήραν μαζί μέ τό άλφάβητο και τά στοιχεία του πολιτισμού από τό βυζαντινό κράτος. Κατά τό 13ο αϊ. ύποδουλώθηκαν σε μία μογγολική φυλή, τούς Τατάρους, και έμειναν ύπόδουλοι ως τά μέσα του 15ου αϊ., όταν ό πρίγκηπας τής Μοσκόβιας Ίβάν όνομάστηκε τσάρος τής Ρωσίας.

Οι τσάροι ήταν άπολυταρχικοί ήγεμόνες, άσιατικού τύπου· ή έξουσία τους όμως περιοριζόταν από τούς φεουδάρχες (βογιάρους) και τόν κληρο, πού είχε μεγάλη έπιρροή στό λαό. Άπό τίς άρχές του 17ου αϊ., έπειτα από μία περίοδο ταραχών, έγινε τσάρος ό ισχυρότερος από τούς βογιάρους Μιχαήλ Ρωμανώφ, και ίδρυσε μία δυναστεία πού διατηρήθηκε ως τά 1917.

Ή Ρωσία είχε μείνει ως τό 17ο αϊ. ένα κράτος άσιατικό, χωρίς διεξόδο στή θάλασσα. Τό πρόβλημα τής άλλαγής τό άντιμετώπισε

Ό σχηματισμός του ρωσικού κράτους

Έμβλημα του ρωσικού κράτους

πρῶτος ὁ γιός τοῦ Μιχαήλ, ὁ Πέτρος ὁ Μέγας.

Ὁ Μέγας Πέτρος (1682 — 1725)

Μέγας Πέτρος
(1682 — 1725)

Ὁ Μέγας Πέτρος πῆρε προσωπικά τὴν ἐξουσία σὲ ἡλικία 17 ἐτῶν καὶ ἄρχισε νὰ ἐφαρμόζει τὸ πρόγραμμά του, πού ἦταν νὰ φέρει τὴ Ρωσία σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ δυτικό πολιτισμό καὶ νὰ ἐξασφαλίσαι λιμάνια γιὰ τὴν ἐξαγωγή τῶν ρωσικῶν προϊόντων.

Γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὸ πρῶτο ἔπρεπε νὰ συντρίψει τὴν ἀντίδραση τῶν βογιάρων, τοῦ κλήρου, πού μισοῦσε τὴ σχισματικὴ Εὐρώπη, καὶ τῆς φρουρᾶς τῶν streltsy, πού ἦταν ἡ καλύτερη ὀργανωμένη στρατιωτικὴ δύναμη στὴ Ρωσία, καὶ εἶχε μεγάλα προνόμια.

Γιὰ νὰ γνωρίσει καλύτερα τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ καὶ τὴν τεχνικὴ, ταξίδεψε στὴν Εὐρώπη καὶ δούλεψε ὡς ἐργάτης στὰ ναυπηγεῖα τῆς Ὁλλανδίας. Πῆγε στὴ Γερμανία, Ἀγγλία, μελέτησε τὴ διοικητικὴ ὀργάνωση, τίς πηγές τοῦ πλοῦτου, τὰ συστήματα τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας, παρακολούθησε μαθήματα χειρουργικῆς, εἶδε ἐργοστάσια χαρτοποιίας, τυπογραφεία καὶ ἄλλα.

Ἐνῶ βρισκόταν στὴ Βιέννη, ἔμαθε πῶς οἱ streltsy εἶχαν ἐπαναστατήσει. Γύρισε στὴ Ρωσία καὶ παρ' ὄλο' πού ἡ ἐπανάσταση εἶχε καταπνιγεῖ, τιμώρησε τοὺς ὑπεύθυνους μὲ θάνατο, παραβρέθηκε ὁ ἴδιος στὶς ἐκτελέσεις, ἐκμεταλλεῦτηκε τὴν εὐκαιρία γιὰ νὰ διαλύσει τὸ σῶμα τῶν streltsy καὶ ὀργάνωσε στρατό κατὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ πρότυπο. Κάλεσε τοὺς βογιάρους, τοὺς ἔκοψε τὰ γένια καὶ τὰ μανίκια καὶ τοὺς ἐπέβαλε νὰ φοροῦν εὐρωπαϊκὰ ροῦχα. Ἀπαγόρευσε τὸ προσκύνημα τοῦ τσάρου. Ἐφερε γεωργούς, μηχανικοὺς καὶ ναυπηγούς ἀπὸ τὴ Δύση καὶ προσπάθησε νὰ ἀναπτύξει τὴ βιοτεχνία, τὴ μεταλλουργία, τὸ ἐμπόριο. Οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Πέτρου δέν ἔγιναν συστηματικά, ἀλλὰ κατὰ τίς περιστάσεις, καὶ γι' αὐτὸ σὲ πολλὰ σημεία ἦταν ἐπιφανειακὲς ἢ ἔμειναν ἡμιτελεῖς. Τὸ ἔργο του βρῆκε μεγάλη ἀντίδραση. Ἀκόμα καὶ ὁ γιός του, πού δέν ἔμοιαζε σὲ τίποτα μὲ τὸν πατέρα του, συνεργαζόταν μὲ τοὺς ἀντιπάλους. Ὁ Πέτρος, πού ἦταν φοβερὰ σκληρὸς καὶ αὐταρχικὸς, τοῦ στέρησε τὸ δικαίωμα τῆς διαδοχῆς καὶ τὸν ἔκλεισε στὴ φυλακὴ, ὅπου πέθανε ἀπὸ τὴ μαστίγωση μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ πατέρα του.

Γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὴ διέξοδο πρὸς τὴ θάλασσα ὁ Μέγας Πέτρος ἔπρεπε νὰ πολεμήσει τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Σουηδοὺς, πού κατείχαν ἀντίστοιχα τὸν Εὐξείνιο πόντο καὶ τὴ Βαλτικὴ θάλασσα.

Πρὶν φύγει γιὰ τὴν Εὐρώπη, ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὸν πόλεμο τῶν Αὐστριακῶν μὲ τοὺς Τούρκους καὶ κατέλαβε τὸ Ἀζώφ στό βάθος τοῦ Εὐξείνιου πόντου. Ἀργότερα ὅμως, ὕστερα ἀπὸ μιά δεύτερη ἀποτυχημένη ἐκστρατεία στὰ Βαλκάνια, ἀναγκάστηκε νὰ τὸ ἐπιστρέψει (1711).

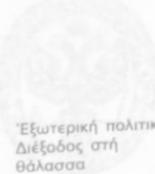
Παράλληλα πολέμησε μὲ τοὺς Σουηδοὺς. Στὴν ἀρχὴ νικήθηκε ἀ-

Ὁ Μ. Πέτρος στὴν
Εὐρώπη (1697 —
1698)

Μεταρρυθμίσεις τοῦ
Μ. Πέτρου

Ἐξωτερικὴ πολιτικὴ
Διέξοδος στὴ
θάλασσα

Πόλεμος κατὰ τῶν
Τούρκων καὶ
Σουηδῶν

πό το βασίλειό της Σουηδίας Κάρολο ΙΒ'. Αναδιοργάνωσε το στρατό του και νίκησε στην Πολτάβα (1709). Ίδρυσε στα παράλια της Βαλτικής την Πετρούπολη (1703) και την έκανε πρωτεύουσα του κράτους του. Έτσι πραγματοποίησε τη διέξοδο στη θάλασσα, όπως όνειρευόταν.

Ο Μέγας Πέτρος πέθανε στα 1725. Ύστερα από μία σειρά ασήμαντων διαδόχων το πρόγραμμά του συνέχισε και διέυρνε η Μεγάλη Αικατερίνη. Το ρωσικό αυτό σχέδιο της διεξόδου στη θάλασσα έφερε σε έπαφή και τους σκλαβωμένους Έλληνες με τη ρωσική πολιτική, γιατί ήλπισαν τότε ότι θα έλευθερωθούν με τη ρωσική βοήθεια.

Σουηδία. Κάρολος ΙΒ'

Από την εποχή του Γουσταύου Αδόλφου η Σουηδία είχε γίνει μεγάλη δύναμη στη ΒΑ. Ευρώπη και είχε κυριαρχήσει στις άκτες της Βαλτικής. Μετά τον 30ή πόλεμο προσάρτησε ένα μέρος της Πομερανίας. Άλλα η σουηδική υπεροχή βασιζόταν πίο πολύ στη στρατιωτική, παρά στην έσωτερική όργάνωση. Τά γειτονικά κράτη απέβλεπαν νά της άποσπάσουν τά εδάφη, πού είχε προσαρτήσει, και η εύκαιρία φάνηκε νά παρουσιάζεται με την άνοδο στο θρόνο του Καρόλου ΙΒ' (1697) πού ήταν μόνο 15 χρονών. Η Δανία, Πολωνία και Ρωσία συμμάχησαν έναντίον του αλλά πριν προφτάσουν νά όργανωθούν και νά ένωθούν, ο Κάρολος, πού ήταν μία στρατιωτική ιδιοφυία, έπετέθη και νίκησε χωριστά τόν καθένα. Θά είχε κερδίσει όριστικά τόν πόλεμο, αν δέν έκανε τό λάθος νά συνεχίσει την προέλασή του βαθιά στο έσωτερικό της Πολωνίας. Έτσι άποκόπηκε από τίς βάσεις του. Ο Μέγας Πέτρος έπωφελήθηκε, αναδιοργάνωσε τό στρατό του, και άρχισε τή συστηματική διείσδυση στις χώρες της Βαλτικής. Ο Κάρολος άποφάσισε νά κάνει άντιπερισπασμό έκστρατεύοντας προς τή Μόσχα. Ο στρατός του όμως ταλαιπωρήθηκε από τό κρύο και τίς στερήσεις. Ο Πέτρος τόν νίκησε στην Πολτάβα (1709) και τόν άνάγκασε νά ζητήσει καταφύγιο στην Τουρκία. Η μάχη της Πολτάβας σημειώνει τό τέλος της σουηδικής υπεροχής στη Βαλτική και τήν άρχή της ρωσικής έπιρροής.

Οι Τούρκοι δέχτηκαν φιλόξενα τόν Κάρολο ΙΒ' και του έδωσαν μία πόλη κοντά στον Δνεϊστερο νά εγκατασταθεί· ο Κάρολος προσπάθησε και έπέτυχε νά προκαλέσει ρωσοτουρκικό πόλεμο (1711). Στίς έπιχειρήσεις αυτές ο Μέγας Πέτρος, πού είχε προχωρήσει στα Βαλκάνια, κινδύνεψε νά συλληφθεί. Σώθηκε μόνο δωροδοκώντας τό Μ. Βεζύρη. Έτσι οι Τούρκοι ξαναπήραν τό Άζώφ με τή συνθήκη πού έκλεισε τόν πόλεμο.

Η έπιμονή και τό άδιάλλακτο μίσος του Καρόλου κατά των Ρώσων τόν έκανε στο τέλος άνεπιθύμητο στην Τουρκία. Άναγκάστηκε

Κάρολος ΙΒ'

Πόλεμοι Καρόλου ΙΒ'

Ο Κάρολος ΙΒ' καταφεύγει στην Τουρκία

νά δραπετεύσει στή Σουηδία, αλλά ήταν άργά πιά γιά νά διορθώσει τήν κατάσταση. Σκοτώθηκε πολεμώντας στή Νορβηγία (1718).

Θάνατος Καρόλου
18'. Συνθήκες
(1721)

Μετά τό θάνατό του ή Σουηδία έκλεισε τόν πόλεμο μέ συνθήκες. Παραχώρησε τά γερμανικά έδάφη τής Βαλτικής στό 'Αννόβερο καί στήν Πρωσσία, ό βασιλιάς τής Πολωνίας ξαναπήρε τό θρόνο του, καί ό Μ. Πέτρος εξασφάλισε τίς κτήσεις τής Βαλτικής. Έτσι ή Σουηδία περιορίστηκε στά δικά της έδάφη.

Πρωσσία

Τό βασίλειο τής Πρωσσίας ιδρύθηκε τό 17ο αϊ.. Βάση του ήταν ή **μαρκιωνία του Βραδεμβούργου** πού είχε ιδρυθεί από τό 10ο αϊ. γιά νά προστατεύει τίς γερμανικές χώρες από τίς έπιδρομές τών Σλάβων. Άργότερα εξαπλώθηκε στήν περιοχή ανάμεσα στόν Έλβα καί τόν Όντερ καί μετά ως τό Βιστούλα. Μέ τήν επέκταση αυτή ό μαργκράβος του Βραδεμβούργου απέκτησε έπιρροή καί πήρε τόν 14ο αϊ. τόν τίτλο του έκλέκτορος.

Ή μαρκιωνία πέρασε μιά μεγάλη κρίση κατά τόν 14ο αϊ. καί κινδύνεψε νά διαλυθεί. Στίς άρχές του 15ου αϊ. ό αυτοκράτορας τήν παραχώρησε στό Φρειδερίκο Χοεντσόλλερν (Hohenzollern) ένα ευγενή από τή Νυρεμβέργη. Ό Φρειδερίκος ίδρυσε μιά δυναστεία, πού κυβέρνησε τήν Πρωσσία καί τή Γερμανία ως τό τέλος του πρώτου παγκοσμίου πολέμου (1919). Ό γιός του, Φρειδερίκος Β', έκανε πρωτεύουσα του δουκάτου τό Βερολίνο. Μετά τή μεταρρύθμιση τό κράτος του Βραδεμβούργου άκολούθησε τό λουθηρανισμό.

Στίς άρχές του 17ου αϊ. οι έκλέκτορες του Βραδεμβούργου κληρονόμησαν τό δουκάτο τής Cιένες στό Ρήνο καί τό δουκάτο τής Α. Πρωσσίας, στήν άκτή τής Βαλτικής, πού ήταν παλιά κτήση του μοναχικού — στρατιωτικού τάγματος τών Τευτόνων ιπποτών.

Κατά τή διάρκεια του 30ου πολέμου τό δουκάτο του Βραδεμβούργου έπαθε μεγάλες καταστροφές, αλλά μέ τή συνθήκη τής Βεστφαλίας (1648) πήρε τέσσερα γειτονικά έκκλησιαστικά κρατίδια καί τό Α. μέρος τής Πομερανίας στή Βαλτική θάλασσα.

Τά έδάφη τής μαρκιωνίας του Βραδεμβούργου ήταν διπλά ύποτέλη: στόν αυτοκράτορα τής Γερμανίας (οι γερμανικές χώρες) καί στό βασιλέα τής Πολωνίας (ή Α. Πρωσσία). Ήταν διασπασμένα, φτωχά, άραιοκατοικημένα καί χωρίς έθνική ένότητα. Οι Hohenzollern, καί πίο πολύ ό έκλέκτωρ Φρειδερίκος Γουλιέλμος (1640 — 1688), πού ονομάστηκε έπειτα Μέγας Έκλέκτωρ, προσπάθησαν νά ένοποιήσουν τή χώρα τους διοικητικά, νά αύξήσουν τόν πληθυσμό της, καί νά δημιουργήσουν ισχυρό στρατό. Ό Φρειδερίκος Γουλιέλμος συμμαχησε μέ τήν Πολωνία κατά τής Σουηδίας καί έπέτυχε νά απαλλαγεί από τήν ύποτελεία τής Α. Πρωσσίας στό βασιλιά τής Πολωνίας. Ένισχυ-

σε επίσης τή γεωργία, τή βιοτεχνία καί κάλεσε άποίκους γιά νά αύξήσει τόν πληθυσμό. Έπωφελήθηκε από τήν άνάκληση του διατάγματος τής Νάντης καί δέχτηκε στή χώρα του πρόσφυγες από τή Γαλλία. Ο διάδοχός του Φρειδερίκος, κατά τή διάρκεια των πολέμων μέ τό Λουδοβίκο ΙΔ', έπέτυχε από τόν αυτοκράτορα τής Γερμανίας νά τόν όνομάσει βασιλιά τής Πρωσίας. Τό πρωσσικό κράτος ένισχύθηκε πολύ επί των διαδόχων του, Φρειδερίκου Γουλιέλμου Α' καί Φρειδερίκου Β'.

Η Πρωσία βασίλειο.
Φρειδερίκος Α'
(1701 - 1713)

Αύστρία

Η Αύστρία έπωφελήθηκε από τήν εξασθένηση του τουρκικού κράτους καί μετά τήν άποτυχία τής τουρκικής έκστρατείας προς τή Βιέννη (1683) έκανε άντεπίθεση. Ο **Ευγένιος τής Σαβοΐας** νίκησε τους Τούρκους, πού ύποχρεώθηκαν νά παραχωρήσουν στήν Αύστρία τήν Ούγγαρία (είρήνη του Πασσάροβιτς, 1718). Μέ τήν επέκταση προς τή Βοημία καί τήν Ούγγαρία ή Αύστρία έβαλε τίς βάσεις τής αυτοκρατορίας της, πού διατηρήθηκε ως τό τέλος του Α' παγκοσμίου πολέμου (1919).

Ένισχυση τής
Αύστριας
Προάρτηση
Ούγγαρίας

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

Πώς διαμορφώθηκαν τά κράτη τής ανατολικής Εύρώπης κατά τό τέλος του 17ου αί.: Προβλήματα καί πολιτική των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών.

Β. Η Εύρώπη κατά τό 18ο αιώνα

Ο 18ος αιώνας είναι ή εποχή πού ή άστική τάξη έτεινε νά έπιβληθεϊ στά δυτικοευρωπαϊκά κράτη. Γενικά τότε ώρίμασαν όλες οί πολιτικές, κοινωνικές καί πολιτιστικές τάσεις, πού άρχισαν νά διαφαίνονται από τήν άναγέννηση. Ο 18ος αί. είναι μιά πολύμορφη καί δυναμική είσαγωγή στους νεώτατους χρόνους.

Στήν Άγγλία διαμορφώθηκε τό κοινοβουλευτικό πολίτευμα, άρχισε ή μεγάλη άποικιακή έξάπλωση, ή κυριαρχία στή θάλασσα, καί τελικά, μέ τήν κατασκευή τής άτμομηχανής, ή βιομηχανική εποχή.

Στή Γαλλία ή άστική τάξη, πού είχε ήδη διαμορφωθεί, άσφυκτιούσε κάτω από τά μεσαιωνικά διοικητικά καί οικονομικά κατάλοιπα, τό άπολυταρχικό πολίτευμα, τήν οικονομική κρίση. Ο **διαφωτισμός**, πού ήταν ή έκφραση των νέων άντιλήψεων καί συμφερόντων, ύποκινούσε τή γενική τάση γιά άλλαγή, ή όποία κατέληξε στή γαλλική επανάσταση.

Στήν ανατολική Εύρώπη διαμορφώθηκαν νέες δυνάμεις, ή Ρωσία, Αύστρία, Πρωσία, όπου έπιβλήθηκε ή άπόλυτη μοναρχία, κατά

Γενικά
χαρακτηριστικά

τό γαλλικό πρότυπο, επηρεασμένη από τις νέες ιδέες ως προς τὰ καθήκοντα τοῦ μονάρχη (**φωτισμένη δεσποτεία**).

Ἡ ἐπιστήμη, ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὰ ἐμπόδια, ἀναπτύχθηκε μὲ γοργό ρυθμό. Οἱ θεωρίες γιὰ τὴ βαρύτητα καὶ τὴν παγκόσμια ἔλξη, ἡ ἀνακάλυψη τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ἡ πρόοδος στὴ χημεία, τὰ μαθηματικά, τὴν ἱατρική, προκάλεσαν ἕνα γενικό αἶσθημα θαυμασμοῦ, σχεδὸν θεοποίησαν τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπινου μυαλοῦ.

Πολιτιστικά ὁ 18ος αἰ. εἶναι ὁ αἰώνας τοῦ διαφωτισμοῦ. Καμιὰ ἄλλη κίνηση, μετὰ τὴν ἀνθρωπιστική, δὲν ἐπηρεάσε τόσο πλατιά καὶ τόσο βαθιά τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη καὶ ἱστορία. Ὁ διαφωτισμός εἶναι ὡς ἕνα σημεῖο ἢ συνέχεια τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἐπειδὴ στρέφεται ἐπίσης στὴ μελέτη τῆς ἀρχαιότητος καὶ τὸ ἴδιο ἀσχολεῖται μὲ τὸν ἀνθρώπο. Ἡ μόνη διαφορά εἶναι πῶς ὁ διαφωτισμός ἐξετάζει περισσότερο τὸν ἀνθρώπο ὡς μέλος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, τὶς σχέσεις του, μὲ τὴν κοινωνία, τὴν οὐσία, τὴν ἔκταση καὶ τὰ εἶδη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, τὸ δικαίωμα τοῦ ἀθρώπου γιὰ πολιτικὴ καὶ ἐθνικὴ ἐλευθερία. Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὶς θεωρίες τοῦ Ντεκάρτ, τοῦ Λόκ καὶ τοῦ Νεύτωνος, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη γνωριμία μὲ τὶς κοινωνίες τῶν πρωτόγονων λαῶν, ὁ διαφωτισμός καλεῖ πάλι σέ ἐπιστροφή στὶς πηγές: ὁ ἀνθρώπος ἔπρεπε νὰ ἐπιστρέψει στὴν πρωτόγονη φυσικὴ του ἀπλότητα, νὰ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ ξαναβρεῖ, μὲ ὁδηγό τὴ λογική, τοὺς φυσικοὺς νόμους, ἐκείνους πού πρέπει νὰ ρυθμίζουν τὸ κοινωνικὸ σύνολο, ἀκριβῶς ὅπως ρυθμίζουν καὶ τὴν παγκόσμια ἁρμονία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 18ο ΑΙΩΝΑ

Γουλιέλμος Γ' καὶ Μαρία (1688 — 1702)

Στὴν ἐποχὴ τοῦ Γουλιέλμου καὶ τῆς Μαρίας, πού γενικά ἀπέφευγαν νὰ προβάλλουν νετο στὶς ἀποφάσεις του, τὸ κοινοβούλιο στερέωσε τὰ δικαιώματά του μὲ νέους νόμους: ὄρισε πῶς τὰ ἔσοδα τοῦ κράτους καὶ οἱ φόροι δέ θὰ ψηφίζονταν γιὰ ὅλη τὴ ζωὴ τοῦ βασιλιᾶ, ὅπως πρὶν, ἀλλὰ θὰ καθορίζονταν γιὰ ἕνα χρόνο. Ἔτσι ὁ βασιλιάς ὑποχρέωθηκε νὰ συγκαλεῖ τὸ κοινοβούλιο κάθε χρόνο καὶ ἡ κυβέρνησή του ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλει ἕνα ἐτήσιο προϋπολογισμό, πού ἐλεγχόταν πολὺ αὐστηρά. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό καὶ τὰ ἔσοδα τοῦ κράτους καὶ ἡ κυβέρνηση γενικά ἄρχισε νὰ ἐλέγχεται ἀπὸ τὸ κοινοβούλιο. Στὰ 1695 ὁ νόμος γιὰ τὴ λογοκρισία τῶν ἐντύπων δὲν ἀνανεώθηκε καὶ ἔτσι ἡ Ἀγγλία ἀπέκτησε ἕναν ἐλεύθερο καὶ ἀνεξάρτητο τύπο πού διαμόρφωνε τὴν κοινὴ γνώμη καὶ ἐπηρεάζε τὴν πολιτικὴ τοῦ κράτους.

Γουλιέλμος Γ'

Ο Γουλιέλμος τῆς Ὁρανίας ἦταν ἀσπονδος ἐχθρός τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. Στὴν ἐποχὴ τοῦ ὀ ἀγγλο - γαλλικός ἀνταγωνισμός, ἔφτασε σέ μεγάλη ἔνταση. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ὁμως ἦταν σύμφωνη καί μέ τὰ συμφέροντα τῶν Ἀγγλων, πού ἤθελαν τὴν ἐξασθένηση τῆς Γαλλίας στὴν Εὐρώπη καί τὴν επέκταση στίς γαλλικές ἀποικίες.

Βασίλισσα Ἄννα (1702 – 1714)

Μετά τὸ θάνατο τῆς Μαρίας καί τοῦ Γουλιέλμου Γ' ὁ θρόνος πέρασε στή νεώτερη ἀδελφὴ τῆς γυναίκας τοῦ Μαρίας, τὴν Ἄννα Στιούαρτ.

Στὴν ἐποχὴ τῆς ἐγίνε ὁ πόλεμος γιὰ τὴ διαδοχὴ τῆς Ἰσπανίας. Ἡ Ἄννα στηρίχτηκε στὴν ἀρχὴ στοὺς οὐίγκς (whigs) καί ἔστειλε τὸν στρατηγὸ Μάλμπορω κατὰ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. Ὑστερα στράφηκε πρὸς τοὺς τόρυς (tories) μέ τὴν ἐλπίδα νά κληροδοτήσῃ τὸ θρόνο στὸν ἀδελφὸ τῆς, γιὸ τοῦ Ἰακώβου Β'. Οἱ τόρυς τερμάτισαν τὸν πόλεμο μέ τὴν εἰρήνη τῆς Οὐτρέχτης, ἀλλὰ ἡ Ἄννα δέν μπόρεσε νά πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιό τῆς γιὰ τὴ διαδοχὴ. Τὸ κοινοβούλιο ἀπέκλεισε μέ εἰδικὸ νόμο τοὺς καθολικούς ἀπὸ τὸ θρόνο καί ὄρισε διάδοχο τὴ Σοφία, ἐγγονὴ τοῦ Ἰακώβου Β', σύζυγο τοῦ ἐκλέκτορος τοῦ Ἀννοβέρου. Ἔτσι γιὰ δεύτερη φορὰ τὸ κοινοβούλιο ἀσκήσῃ τὸ δικαίωμα νά ρυθμίζει τὴ διαδοχὴ καί νά παραχωρεῖ τὸ στέμμα τῆς Ἀγγλίας.

Στὴν ἐποχὴ τῆς Ἄννας τὸ κοινοβούλιο τῆς Σκωτίας διαλύθηκε καί οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ σκωτικοῦ λαοῦ πῆραν μέρος στὸ κοινοβούλιο τοῦ Λονδίνου. Ἔτσι Ἀγγλία καί Σκωτία ἐνώθηκαν οὐσιαστικά καί τὸ κράτος ὀνομάστηκε Μεγάλῃ Βρεταννία (1707).

Ἡ δυναστεία τοῦ Ἄννοβέρου. Γεώργιος Α' (1714 – 1727)

Μετά τὸ θάνατο τῆς Ἄννας ὁ Γεώργιος Α', γιὸς τῆς Σοφίας τοῦ Ἄννοβέρου, ἐγίνε βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας. Ἦταν ἕνας ξένος, πού δέν προσαρμόστηκε ποτέ στίς ἀγγλικές συνήθειες, οὔτε ἔμαθε τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα.

Ἐπειδὴ οἱ tories εἶχαν ὑποστηρίξει τὴ διαδοχὴ τῶν Στιούαρτ ὁ Γεώργιος Α' στηρίχτηκε πάντα στοὺς whigs. Αὐτὸ ἔδωσε τὴ δυνατότητα στὸ κοινοβούλιο νά κάνει τὸ τελευταῖο βῆμα πρὸς τὴ διαμόρφωση τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος. Ἐφ' ὅσον ὑπῆρχαν δύο κόμματα στὴν Ἀγγλία, γιὰ νά μὴν παρουσιάζεται δυσαρμονία ἀνάμεσα στὴν ἐκτελεστικὴ καί στὴ νομοθετικὴ ἐξουσία, ἐπικράτησε ἡ συνήθεια νά ἐκλέγει τοὺς ὑπουργοὺς τοῦ ὀ βασιλιάς ἀπὸ τὸ κόμμα πού εἶχε τὴν πλειοψηφία στὸ κοινοβούλιο. Ἔτσι ἀρχισε νά λειτουργεῖ ὁ θεσμός τῆς πλειοψηφίας, πού ἐφαρμόζεται σήμερα σέ ὀλα τὰ κοινοβουλευτικὰ κράτη.

Μιά δεύτερη ἀλλαγὴ πού ἐγίνε ἦταν ἐπίσης σημαντικὴ. Ὡς τότε οἱ ὑπουργοὶ τοῦ κράτους ἦταν ὀλοι ἴσοι. Ἐπειδὴ ὁμως ὁ Γεώργιος Α'

Πόλεμος διαδοχῆς Ἰσπανίας

Ἐνωση Ἀγγλίας Σκωτίας, (1707)

Δυναστεία Ἄννοβέρου

Ὀργάνωση τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος

Θεσμός
πρωθυπουργού

δέν ήξερε τή γλώσσα, είχε ανάγκη από κάποιον νά τόν κατατοπίζει γιά τίς συζητήσεις πού γίνονταν στό ύπουργικό συμβούλιο. Έτσι δημιουργήθηκε ό θεσμός του **πρωθυπουργού**. Πρωθυπουργός τής Άγγλίας γιά πολλά χρόνια επί του Γεωργίου του Α΄ ήταν ό Ρ. Ουώλπολ (Walpole) ένας τραχύς καί πρακτικός ρεαλιστής. Είχε μεγάλη έπιρροή στό βασιλιά καί τόν έπειθε ν' άπομακρύνει τούς ύπουργούς πού δέ συμφωνούσαν μαζί του. Έτσι σχημάτισε ένα όμοιογενές συμβούλιο ύπουργών καί καθιερώθηκε ή άρχή νά εκλέγει ό πρωθυπουργός τούς συνεργάτες του ύπουργούς.

Βασιλευμένη
δημοκρατία

Μέ τίς μεταρρυθμίσεις αυτές ό βασιλιάς παραιτήθηκε καί από τήν εκτελεστική έξουσία. Η κυβέρνηση προερχόταν κάθε φορά από τό κόμμα πού πλειοψηφούσε στό κοινοβούλιο καί ήταν υπεύθυνη άπέναντι σ' αυτό. Ο βασιλιάς έγινε άπλώς ρυθμιστής του πολιτεύματος (έδινε τήν έντολή στόν πρωθυπουργό νά σχηματίζει κυβέρνηση, αντιπροσώπευε τυπικά τό κράτος, διέλυε τή βουλή καί προκήρυσσε εκλογές σε περίπτωση βαριάς πολιτικής κρίσης) αλλά δέν κυβερνούσε πιά. Έτσι δημιουργήθηκε τό πολίτευμα **βασιλευμένη δημοκρατία**.

Πολιτική του
Ουώλπολ

Η πολιτική του Walpole άπέβλεπε νά εξασφαλίσει τήν ειρήνη, νά στερεώσει τή δυναστεία του Άνοβέρου, νά προωθήσει τό εμπόριο καί τήν άποικιακή έξάπλωση. Ήταν μερκαντιστής, δηλαδή πίστευε πώς τό κράτος έπρεπε νά ρυθμίζει τά οικονομικά. Φρόντιζε γιά τήν είσαγωγή πρώτων ύλών, τήν έξαγωγή των άγγλικών προϊόντων καί προσπαθούσε νά πετύχει τό άνώτατο αγαθό του μερκαντισμού, τήν ίσορροπία ανάμεσα στην είσαγωγή καί τήν έξαγωγή αγαθών. Ένδιαφέρθηκε παράλληλα γιά τή γεωργία. Φρόντιζε νά έχει τήν ύποστήριξη καί των δύο κομμάτων στό κοινοβούλιο. Η πολιτική του δέν ήταν πάντα πολύ έντιμη. Συνήθιζε τίς κομματικές συναλλαγές καί πίστευε πώς κάθε άνθρωπος μπορεί νά έξαγοραστεί: «είναι ζήτημα διαφοράς τιμής», έλεγε.

Παρ' όλο πού ό Walpole προτιμούσε τήν ειρήνη, τό άγγλικό λαθρεμπόριο στίς ίσπανικές άποικίες τής Άμερικής προκάλεσε πόλεμο μέ τήν Ίσπανία στά 1739.

Γεώργιος Β΄ (1727 — 1760)

Συνέχισε τήν πολιτική του πατέρα του. Στά 1740 ή Άγγλία πήρε μέρος στόν πόλεμο γιά τή διαδοχή τής Αύστρίας, ύποστηρίζοντας τήν κόρη του Καρόλου ΣΤ΄ Μαρία Θηρεσία. Ο Walpole ήταν αντίθετος μέ τόν πόλεμο αυτόν καί παραιτήθηκε· άλλωστε ή πολιτική του δέν ίκανοποιούσε πιά. Η Άγγλία είχε αυτή τήν εποχή μεγάλα όνειρα καί πολύ δυναμισμό. Τίς τάσεις αυτές έξέφρασε ό μεγάλος πολιτικός Ουίλλιαμ Πίτ (William Pitt) ό μεγαλύτερος. Ο Pitt έπωφελήθηκε από τόν 7ετή πόλεμο γιά νά άποσπάσει από τή Γαλλία τίς άποικίες της καί νά όργανώσει ίσχυρο στόλο, πού έξασφάλισε στην Άγγλία τήν κυριαρχία των θαλασσών.

Ουίλλιαμ Πίτ ό
μεγαλύτερος

Γεώργιος Γ' (1760 – 1820)

Ο Γεώργιος Γ' έπηρεασμένος από τή φιλόδοξη Πρωσσίδα μητέρα του, θέλησε νά ανακτήσει τά βασιλικά δικαιώματα τής εποχής του Γουλιέλμου Γ', δηλαδή νά επανέλθει στή συνταγματική μοναρχία. Απομάκρυνε τόν Pitt από τήν εξουσία καί στηρίχτηκε στους Tories. Η πολιτική αυτή προκάλεσε μεγάλη αντίδραση, αλλά παρ' όλα αυτά οι Tories συνέχισαν τόν 7ετή πόλεμο καί υπέγραψαν τή συνθήκη των Παρισίων, πού εξασφάλιζε στήν Άγγλία τίσ Ινδίες καί τόν Καναδά.

Η δυσαρέσκεια γιά τήν προσωπική κυβέρνηση του Γεωργίου Γ' μεγάλωσε μετά τήν επανάσταση των άγγλικών άποικιών τής Β. Αμερικής. Ο βασιλιάς αναγκάστηκε τότε νά δώσει τήν εξουσία στον William Pitt, τό νεώτερο, γιό του προηγούμενου. Ο Pitt κυβέρνησε ως τά 1806 καί στάθηκε ό μεγαλύτερος έχθρός του Ναπολέοντος.

Επταετής πόλεμος

Ουίλλιαμ Πιτ ό νεώτερος

Η οικονομική κατάσταση τής Άγγλίας τό 18ο αιώνα

ΑΠΟΙΚΙΑΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ

Στίς άρχές του 18ου αϊ. συμπληρώθηκε ό πρώτος κύκλος τής άποικιακής εξάπλωσης των Άγγλων. Στήν εποχή του Γεωργίου του Α' οι Άγγλοι κατείχαν ήδη στίς Ινδίες τό Μαδράς, τή Βομβάη καί τήν Καλκούτα, στήν κεντρική Αμερική τίσ περισσότερες από τίσ Άντίλλες καί τή Ζαμάικα. Στά άνατολικά παράλια τής Β. Αμερικής από τό 17ο αϊ. είχαν σχηματιστεί δώδεκα άποικίες (στά μέσα του 18ου αϊ. έγιναν δεκατρείς μέ τή Γεωργία) από Άγγλους μετανάστες διαφόρων δογμάτων (κουάκερους, άγγλικανούς, καθολικούς, πουριτανούς), πού έφυγαν από τήν πατρίδα τους εξ αίτίας των πολιτικών καί θρησκευτικών αντίθέσεων.

Τό 18ο αϊ. ξέσπασε ένας μεγάλος άποικιακός ανταγωνισμός ανάμεσα στήν Άγγλία καί τή Γαλλία. Τελικά ή πρώτη υπέρσχυσε πήρε από τή Γαλλία τήν Άκαδία καί τή Νέα Γη καί μετά τόν 7ετή πόλεμο τίσ γαλλικές άποικίες των Ινδιών καί του Καναδά. Από τόν Καναδά έφερναν οι Άγγλοι σάρι, επειδή ή ανάπτυξη του έμπορίου καί τής βιοτεχνίας περιόρισε τήν ντόπια παραγωγή δημητριακών.

Μεγάλο χτύπημα γιά τήν άγγλική πολιτική στό τέλος του 18ου αϊ. στάθηκε ή επανάσταση καί άπόσπαση των άποικιών τής Β. Αμερικής, πού ένώθηκαν έπειτα στό όμοσπονδιακό κράτος των Η.Π.Α.

Αποικιακή εξάπλωση

ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Η Άγγλία έγινε τό 18ο αϊ. τό κέντρο τής παγκόσμιας έμπορικής κίνησης. Τά έμπορικά λιμάνια της, τό Λονδίνο, τό Μπρίστολ (Bristol),

Έμποριο. Βιομηχανία

τό Λίβερπουλ (Liverpool) ήταν τότε τὰ μεγαλύτερα τοῦ κόσμου. Ἡ βιοτεχνία τῶν ὑφασμάτων ἐπεκτάθηκε· ἐκτός ἀπὸ τὰ μάλλινα ἄρχισαν νὰ παράγουν καὶ μπαμπακερά, ἰδίως στὸ Μάντσεστερ (Manchester), ὅπου ἔφερναν τὸ μπαμπακί ἀπὸ τὸ κοντινὸ λιμάνι τοῦ Liverpool. Ἐξακολούθησε ἀκόμα ἡ ἀνάπτυξη τῆς μεταλλουργίας (ἄρχισαν νὰ φτιάχνουν τὶς πρῶτες μεγάλες κατασκευές ἀπὸ σίδηρο) καὶ ἡ ἐξαγωγή τοῦ κάρβουνου καὶ τοῦ κώκ.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. ὁ Σκῶτος Watt τελειοποίησε τὴν ἀτμομηχανή, πού τῆ μεταχειρίστηκαν ὡς κινητήρια δύναμη στὰ ὄρυχαιὰ καὶ στὰ ἐργοστάσια. Κατασκευάστηκαν ἔπειτα οἱ πρῶτες μηχανές πού καθάριζαν, ἔξαιναν καὶ ἔκλωθαν τὸ μαλλί καὶ τὸ μπαμπακί. Ἡ χρησιμοποίηση τῆς μηχανῆς, πού ὀφείλεται στὴ μεγάλη ζήτησι προϊόντων, ἄλλαξε τὴ βιοτεχνία σέ βιομηχανία. Καί εἶναι τόσο μεγάλες οἱ ἀλλαγές πού προκάλεσε ἡ χρῆση τῆς μηχανῆς, ὥστε τὸ γεγονός αὐτὸ ὀνομάστηκε «**βιομηχανικὴ ἐπανάσταση**» καὶ θεωρεῖται ὁ σταθμὸς ἀπ' ὅπου ἀρχίζει ἡ σύγχρονη ἐποχή. Ἡ Ἀγγλία μπῆκε στὴ βιομηχανικὴ ἐποχή ἕναν αἰῶνα περίπου πρὶν ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκὰ κράτη.

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ

Ἡ ἐμφάνιση τῆς βιομηχανίας προκάλεσε μεγάλες ἀλλαγές καὶ στὴν οἰκονομικὴ καὶ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς Ἀγγλίας:

1) Μεταβολές στὴν οἰκονομία τῆς χώρας. Μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς βιομηχανίας ὁ πληθυσμὸς τῶν ἀστικῶν περιοχῶν αὐξήθηκε καὶ οἱ ἀνάγκες σέ δημητριακὰ καὶ κρέας ἔγιναν μεγαλύτερες, ἐνῶ παράλληλα ἐλάττωθηκε ἡ γεωργικὴ παραγωγή. Ἡ γεωργία δέν ἔλειψε, ἀλλὰ τὸ βάρος στὶς ἀγροτικὲς περιοχές ἐπεφτε ὅλο καὶ πιά πολὺ πρὸς τὴν κτηνοτροφία. Φρόντιζαν νὰ καλυτερεύουν τὶς ποιότητες τῶν ζώων γιὰ νὰ παράγουν περισσότερο κρέας καὶ μαλλί. Οἱ μεγαλοἰδιοκτῆτες κτηνοτρόφοι περιέφραξαν τὰ κτήματά τους καὶ καλλιεργοῦσαν χόρτο γιὰ τὰ ζῶα. Οἱ μικροἰδιοκτῆτες ἀναγκάζονταν νὰ πουλοῦν τὰ δικά τους κτήματα καὶ νὰ καλλιεγοῦν τὰ μεγάλα σάν κολλήγοι, ἢ ἐφευγαν στὶς πόλεις γιὰ νὰ βροῦν δουλειά. Ὁ 18ος αἰ. χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν αὐξησὴ τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας τῆς γῆς καὶ ἀπὸ τὸν περιορισμὸ στὴν παραγωγή δημητριακῶν. Ἡ Ἀγγλία, πού ἔκανε πρὶν ἐξαγωγή σταριοῦ, ἔπρεπε τώρα νὰ φέρνει σιτηρὰ ἀπ' ἔξω. Γι' αὐτὸ τὴν ἐνδιέφερε τόσο ἡ προσάρτηση τοῦ Καναδά.

Ἐνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς. Ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς συγκεντρώθηκε στὶς πόλεις, ὅπου χτίζονταν ἐργοστάσια. Ἄλλωστε ἡ βιομηχανία στέρησε τοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς ἀπὸ τὸ πρόσθετο εἰσόδημα πού τοὺς ἔδινε ἡ βιοτεχνία.

Σημασία τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης

Μεταβολές στὴν ἀγροτικὴ ζωὴ

Μείωση ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ

2) **Μεταβολές κοινωνικές.** Ἡ βιομηχανία μετατόπισε τὸ μεγάλο κεφάλαιο. Ἐνῶ στὸ μεσαίωνα πλοῦσοι ἦταν οἱ γαιοκτήμονες καὶ στὴν ἀναγέννηση οἱ ἔμποροι καὶ οἱ τραπεζίτες, τώρα ὁ πλοῦτος συγκεντρώθηκε στὰ χέρια τῶν μεγάλων βιομηχάνων. Ἐτσι ἀπὸ τὴν παλιά ἀστική τάξη ἔνα μέρος σχημάτισε τὴ νέα τάξη τῶν μεγαλοκεφαλαιούχων ἐπιχειρηματιῶν· παράλληλα δημιουργήθηκε μιὰ τέταρτη τάξη, τῶν ἐργατῶν, πού προήλθε ἀπὸ τοὺς ἀγρότες καὶ τοὺς μικροτεχνίτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Ἡ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 18ο ΑΙΩΝΑ. Ἡ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΙΕ΄ (1715 – 1774)

Ἡ ἀντιβασιλεία

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ΄ ἔγινε βασιλιάς τῆς Γαλλίας ὁ διοέγγονός του Λουδοβίκος ΙΕ΄, πού ἦταν μόλις πέντε ἐτῶν. Ἀντιβασιλέας ἔγινε στὴν ἀρχὴ ὁ θεῖος του Φίλιππος, δούκας τῆς Ὁρλεάνης, καὶ μετὰ ὁ καρδινάλιος Φλερύ (Fleury). Καὶ οἱ δύο δέν μπόρεσαν ν' ἀντιμετωπίσουν τὰ προβλήματα τῆς χώρας, πρό παντός τὸ οἰκονομικό. Ἡ ἐπιχείρηση ἀπὸ τὸ Σκῶτο Τζῶν Λῶ (Law) νά ἰδρυθεῖ τράπεζα καὶ νά κοπεῖ χαρτονόμισμα κατέληξε σέ μιὰ φοβερὴ χρεωκοπία, γιατί οἱ μετοχές τῆς τράπεζας καὶ τὸ χαρτονόμισμα δέν εἶχαν ἀντίκρουσμα. Ἡ ἀπάτη αὐτὴ μεγάλωσε ἀκόμα πιὸ πολὺ τὴ δυσπιστία τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ στὶς τραπεζικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ κράτους.

Ἀντιβασιλεία

Τὸ σύστημα Λῶ

Ἡ προσωπικὴ βασιλεία τοῦ Λουδοβίκου ΙΕ΄

Ὅταν πέθανε ὁ Fleury, ὁ Λουδοβίκος ΙΕ΄ ἀνέλαβε προσωπικὰ τὴν ἐξουσία. Ἦταν ἔξυπνος καὶ ἤξερε τὸ σωστό, ἀλλὰ δέν εἶχε οὔτε τὴν ἐργατικότητα, οὔτε τὴ θέληση νά ἐπιβληθεῖ, καὶ ἄφηνε τὴ διοίκηση τοῦ κράτους σέ διάφορους εὐνοούμενους καὶ εὐνοούμενες. Καθὼς ἔμεινε στὶς Βερσαλλίες ἀποξενωμένος ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ τόπου, δέν ἦταν σέ θέση νά ξέρει τὰ σύγχρονα προβλήματα. Τὴν πολιτικὴ χειριζόταν μιὰ ὁμάδα ἀπὸ φιλόδοξους αὐλικούς μὲ ξεπερασμένες ἀντιλήψεις, πού ἀπέβλεπαν σέ πολέμους καὶ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις παλιοῦ τύπου, ἐπιβλαβεῖς γιὰ τὰ γαλλικὰ συμφέροντα. Ἐτσι παρέσυραν τὴ Γαλλία στὸν **πόλεμο γιὰ τὴ διαδοχὴ τῆς Πολωνίας** (1733 – 1735), ἀπ' ὅπου τουλάχιστον οἱ Γάλλοι πῆραν τὴ Λωρραίνη (γαλλικὴ περιοχὴ στὰ γαλλογερμανικὰ σύνορα) καὶ **στὸν πόλεμο γιὰ τὴ διαδοχὴ τῆς Αὐστρίας** (1740 – 1748) ἀπ' ὅπου ἡ Γαλλία δέν κέρδισε τίποτα. Οἱ εὐγενεῖς ἐξακολουθοῦσαν νά βλέπουν τὴ Γαλλία σάν ἡπειρωτικὴ δύναμη, ἐνῶ ἡ τύχη τῆς αὐτῆς τὴν ἐποχὴ ἐξαρτιόταν πιὸ πο-

Χαρακτήρας τοῦ Λουδοβίκου ΙΕ΄

Πόλεμοι ἐποχῆς Λουδοβίκου ΙΕ΄

Λουδοβίκος ΙΕ'

λύ από τις άποικίες. Γι' αυτό ένδιαφέρονταν για όργάνωση στρατού καί δχι στόλου. Τήν ίδια εποχή οι Άγγλοι εξόπλισαν ένα ισχυρό στόλο καί άπασχολώντας τις γαλλικές δυνάμεις στην Εύρώπη **μέ τόν έπαιτη πόλεμο** κατά τής Πρωσσίας (1756 — 1763) κατόρθωσαν ν' άποσπάσουν από τούς Γάλλους τις άποικίες τους στόν Καναδά καί τις Ίνδιες.

Ό έπαιτης πόλεμος περισσότερο από κάθε άλλο έπεισε τό γαλλικό λαό, καί ιδίως τήν πλούσια άστική τάξη, ότι ή Γαλλία δέ θά μπορούσε νά έπιζήσει, άν δέν άλλαζε ριζικά τό πολιτικό καί οικονομικό της σύστημα.

Όταν ο Λουδοβίκος ΙΕ' πέθανε (1774), είχε γίνει τόσο μισητός στό λαό, πού δέν τόλμησαν νά του κάνουν έπίσημα κηδεία.

Οικονομική καί κοινωνική κατάσταση στή Γαλλία κατά τό 18ο αιώνα

Γενική κατάσταση Γαλλίας τό 18ο αί.

Παρ' όλη τήν κακή διοίκηση του Λουδοβίκου ΙΕ' ή γενική κατάσταση στή Γαλλία είχε καλύτερέψει.

Ό άγροτική οικονομία δέν άλλαξε τόσο ριζικά, όπως στήν Άγγλία. Έγιναν όμως προσπάθειες νά άνεβεθί ή παραγωγή (καλλιέργησαν καλαμπόκι, πατάτες, σταφύλια, έγινε περίφημη ή γαλλική σαμπάνια) καί νά είσαχθοϋν καλύτερες ποιότητες ζώων για κτηνοτροφία (έφεραν από τήν Ίσπανία πρόβατα μέγινος). Τελειοποίησαν κάπως καί τά γεωργικά έργαλεία.

Ό βιοτεχνία δέν έφτασε στό ύψος τής άγγλικής, ούτε ιδρύθηκαν έργοστάσια. Έξακολουθοϋσαν νά υπάρχουν οι βιοτεχνίες (manufactures), αλλά οι τέχνες περιορίζονταν ακόμα από τις συντεχνίες. Όπωςδήποτε εξαπλώθηκε ή παραγωγή ειδών πολυτελείας, ύφασμάτων, μεταλλουργικών ειδών καί ή εξαγωγή του γαιάνθρακα.

Έμπόριο

Οι Γάλλοι έμπορεύονταν μέ τά λιμάνια τής άνατολικής Μεσογείου, μέ κέντρο τή Μασσαλία. Παράλληλα αναπτύχθηκαν τά λιμάνια των δυτικών άκτών (Bordeaux, Nantes κ.ά.) άπ' όπου έμπορεύονταν μέ τις γαλλικές Άντίλλες. Έκαναν εξαγωγή από βιομηχανικά προϊόντα καί έφερναν ζάχαρη, καφέ, κακάο, καί άλλα άποικιακά.

Γενική κοινωνική κατάσταση

Αύξηση πληθυσμού.

Γενικά τό 18ο αί. σχηματίστηκαν μεγάλες πόλεις καί καλύτερες παν κάπως οι όροι τής ζωής του χωρικού. Λιγότεψαν οι έπίδημιές καί οι λιμοί πού κατέστρεφαν τούς άγρότες. Έτσι ο πληθυσμός τής χώρας αύξήθηκε.

Κοινωνικές αλλαγές

Μέ τό έμπόριο καί τή βιοτεχνία πλούτισαν οι άστοί, ιδίως οι έμποροι καί οι τραπεζίτες. Πάντρευαν τις κόρες τους μέ εύγενείς καί άρχισαν νά παίζουν ρόλο στήν κοινωνική ζωή.

Ό αύλή των Βερσαλλιών έδινε τόν τόνο στήν κοσμική ζωή τής Ψηφιοποιήθηκε από τό Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Γαλλίας. Οι ευγενείς και οι πλούσιοι άστοι στο Παρίσι συναγωνίζονταν στην όργάνωση κοσμικών συγκεντρώσεων, όπου λογαριάζονταν τό πνεύμα και οι καλοί τρόποι. Στά σαλόνια των ευγενών και των πλουσίων άστών συζητούσαν πολιτικά και έπιστημονικά θέματα, καθώς και τίς νέες πολιτικές και κοινωνικές ιδέες του διαφωτισμού, πού γίνονταν έτσι οίκοιές σε πλατύτερους κύκλους.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά είναι τά σπουδαιότερα Ιστορικά φαινόμενα στην Άγγλία τό 18ο αί. και ποιά ή σημασία τους;
2. Ποιά μορφή πήρε τό άγγλικό πολίτευμα επί των Γεωργίων του Άννοβέρου και γιά ποιούς λόγους;
3. Ποιά είναι ή κατάσταση στή Γαλλία μετά τόν Λουδοβίκο ΙΔ΄; Ποιά προβλήματα αντιμετώπιζει τό γαλλικό κράτος;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Σημασία των πολιτικών και οικονομικών μεταβολών στην Άγγλία τό 18ο αί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

Ή τάση γιά πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, πού χαρακτηρίζει τή Γαλλία τής εποχής του Λουδοβίκου ΙΕ΄, πήρε συγκεκριμένο περιεχόμενο μέ τή μεγάλη κίνηση του διαφωτισμού.

Τό κίνημα του διαφωτισμού άρχισε από τήν Άγγλία στό δεύτερο ήμισυ του 17ου αί. μέ τίς φιλοσοφικές και πολιτικές ιδέες του Λόκ και διαδόθηκε έπειτα στην Εύρώπη και στην Άμερική. Βασίστηκε, όπως έχομε άναφέρει, στα φιλοσοφικά συστήματα του 17ου αί., ιδίως στον Ντεκάρτ, και έπηρεάστηκε από τίς έπιστημονικές θεωρίες του Ίσαάκ Νεύτωνα (Newton).

Ή ανακάλυψη των νόμων τής παγκόσμιας έλξης από τόν Νευτων παρουσίασε γιά πρώτη φορά τό σύμπαν σαν ένα οργανωμένο σύνολο, πού κινείται σύμφωνα μέ αιώνιους και άναλλοίωτους νόμους. Οί νόμοι αυτοί δίνουν τήν άρμονία στον κόσμο. Οί ίδιοι νόμοι πρέπει να ρυθμίζουν, πιστευαν οι φιλόσοφοι του διαφωτισμού, και τή ζωή του ανθρώπου. Σύμφωνα μέ τίς άπόψεις αυτές ή πρωτόγονη εποχή πρέπει να ήταν καλύτερη, γιατί τότε ο άνθρωπος ζούσε μόνο σύμφωνα μέ τό φυσικό νόμο, πράγμα πού άποδεικνυόταν και από τίς κοινωνίες των πρωτογόνων λαών, πού έγιναν τότε γνωστές. Ή κοινωνική όργάνωση αντίστρατεύτηκε τό φυσικό νόμο. Γι΄ αυτό έπρεπε οι κοινωνικοί, πολιτικοί, θρησκευτικοί θεσμοί και οι αντίληψεις να έλεγχθούν μέ τή λογική, πού είναι ο άσφαλέστερος δρόμος γιά τήν αλήθεια, να ξεκαθαριστούν και να άπλοποιηθούν έτσι πού να έναρμονιστούν μέ τους φυσικούς νόμους.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Διαφωτισμός

Πηγές του διαφωτισμού

Αντιλήψεις του διαφωτισμού

Φιλόσοφοι του διαφωτισμού

Φιλόσοφοι
του διαφωτισμού

Τζών Λόκ.

Ο Άγγλος φιλόσοφος **Τζών Λόκ** (John Locke, 1632 – 1704) έζησε την αγγλική επανάσταση του 1648 και έπηρεάστηκε από αυτήν. Πολέμησε τις απόψεις των φιλοσόφων της απολυταρχίας, όπως ήταν ο **Jean Bodin** και ο **Thomas Hobbes**, που παραδέχονταν ότι η απόλυτη εξουσία δόθηκε στον άρχοντα, είτε από το θεό (Bodin), είτε από τους ανθρώπους, οι οποίοι προσπάθησαν να αποφύγουν τη φοβερή κατάσταση της πρωτόγονης κοινωνίας, μιας κοινωνίας λύκων, όπου έπικρατούσε η άρπαγή, το έγκλημα και το δίκαιο του ισχυρότερου (Hobbes). Την εξουσία αυτή η άρχοντας έχει το δικαίωμα να την άσκει άνεξέλεγκτα. Ο λαός έχει το καθήκον να υπακούει χωρίς αντίρρηση.

Αντίθετα με τη θεωρία αυτή ο Λόκ παραδέχεται ότι οι πρωτόγονοι άνθρωποι ζούσαν σε απόλυτη έλευθερία κάτω από τους φυσικούς νόμους. Ήταν όλοι ίσοι και είχαν το δικαίωμα της ζωής, της έλευθερίας και της ιδιοκτησίας. Για να εξασφαλίσουν όμως περισσότερο φυσικά αυτά τα δικαιώματα αποφάσισαν να οργανωθούν σε κοινωνία και να παραχωρήσουν την εξουσία σ' έναν άρχοντα, με τον όρο να προστατέψει αυτά τα δικαιώματα και να βοηθήσει στην προκοπή του συνόλου. Η άγραφή αυτή συμφωνία (το **κοινωνικό συμβόλαιο**) σημαίνει ότι η εξουσία πηγάζει από το λαό και πώς ο λαός την παραχωρεί υπό όρους. Αν ο άρχοντας καταχραστεί αυτή την εξουσία, ο λαός έχει το δικαίωμα να του την αφαιρέσει. Έτσι, αντίθετα από τους θεωρητικούς του απολυταρχισμού, που διακήρυτταν ότι ο λαός έχει μόνο το καθήκον της υπαγωγής, ο Λόκ υποστήριξε το δικαίωμα της αντίστασης.

Βολταίρος
(Voltaire).

Οι θεωρίες του Λόκ έπηρεασαν τους μεγαλύτερους Γάλλους φιλοσόφους του διαφωτισμού, το Βολταίρο, Μοντεσκιέ και Ρουσσώ. Ο **Βολταίρος** (Voltaire) στάθηκε ο πατριάρχης του διαφωτισμού. Νέος εξορίστηκε και κατέφυγε στην Αγγλία, όπου είχε την ευκαιρία να μελετήσει τη θεωρία του Locke και να έπηρεαστεί από το αγγλικό πολίτευμα. Έγραψε πολλά έργα λογοτεχνικά και ιστορικά και εκατοντάδες επιστολές. Με το διεισδυτικό πνεύμα και την καυστική ειρωνεία του έκανε σκληρό έλεγχο στους θεσμούς, στις συνήθειες, τις προλήψεις και τις δεισιδαιμονίες της εποχής του. Πολέμησε σκληρά την απολυταρχία και τη θρησκευτική μισαλλοδοξία.

Με το έργο του έπηρεασε όλη την Ευρώπη. Ο Φρειδερίκος Β' της Πρωσίας και η Αικατερίνη της Ρωσίας τον γνώρισαν προσωπικά και έπηρεάστηκαν από τις θεωρίες του.

Ο Voltaire άγαπούσε τους Έλληνες και έγραψε με συμπάθεια για τον άγώνα τους κατά των Τούρκων με την ευκαιρία των ρωσοτουρκικών πολέμων επί της Αικατερίνης Β'.

Ο Μοντεσκιέ (Montesquieu) ήταν βαθύς μελετητής και στοχαστής των πολιτικών πραγμάτων. Στο βιβλίο του «Τό πνεῦμα τῶν νόμων» ἐξετάζει τὰ εἶδη τῶν πολιτευμάτων, ὅπως διαμορφώθηκαν μέσα στήν ἱστορία, καί καθορίζει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους τό καθένα ἐπιβλήθηκε: τό μοναρχικό ἀπολυταρχικό σύστημα χαρακτηρίζει τὰ μεγάλα κράτη, ἡ συνταγματική μοναρχία τὰ μικρότερα, ἡ δημοκρατία, αὐτά πού ἔχουν περιορισμένη ἔκταση.

Μελέτησε σέ βάθος τήν πηγή καί τό χαρακτήρα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί πρῶτος τήν διέκρινε σέ ἐκτελεστική, νομοθετική καί δικαστική. Ὅταν οἱ τρεῖς αὐτές ἐξουσίες ἀσκούνται ἀπό τόν ἴδιο ἀρχοντα, τό πολίτευμα εἶναι ἀπολυταρχικό. Ὅταν οἱ ἐξουσίες μερίζονται σέ διάφορα πρόσωπα ἢ σώματα, τότε τό πολίτευμα γίνεται δημοκρατικότερο.

Ο Ρουσσώ (Rousseau) εἶναι μιά πολύπλοκη ἐπαναστατική φύση. Τό βιβλίο του «Τό κοινωνικό συμβόλαιο» εἶναι ἐπηρεασμένο ἀπό τίς θεωρίες τοῦ Locke. Πιστεύει πῶς ὁ ἄνθρωπος γεννιέται καλός, ἀλλά οἱ κοινωνικές συνθήκες τόν διαφθείρουν. Οἱ ἄνθρωποι γεννιοῦνται ἴσοι καί ἐλεύθεροι καί ἡ κοινωνία τοὺς κάνει σκλάβους. Αὐτή πού ἔλεγε πολιτισμένη ζωή μᾶς κάνει δυστυχισμένους. Γιὰ νά γίνει ὁ ἄνθρωπος εὐτυχισμένος πρέπει νά ξαναγυρίσει πίσω στή φύση, στήν ἀπλή ζωή. Στό ἔργο του «Αἰμίλιος» δίνει ἕνα πρότυπο παιδαγωγικῆς μεθόδου· πῶς μπορεῖ ν' ἀναθρέψει καί νά μορφώσει κανεῖς ἕνα παιδί, παρακολουθώντας τίς κλίσεις καί τὰ ἐνδιαφέροντά του, μέσα στό μεγάλο σχολεῖο τῆς φύσης. Μέ τόν «Αἰμίλιο» ὁ Ρουσσώ ἀνοίξε τό δρόμο στή νέα παιδαγωγική μέθοδο.

Ὁ Rousseau πιστεύει πῶς ἡ λογική δέν εἶναι ἡ μόνη δύναμη πού πρέπει ὁ ἄνθρωπος νά ἐμπιστεύεται. Ὑπάρχει καί τό συναίσθημα καί τό ἐνστικτο. Μέ αὐτές τίς ἀντιλήψεις καί τήν ἀγάπη του στή φύση ἔγινε ὁ πρόδρομος τοῦ πνευματικοῦ καί καλλιτεχνικοῦ κινήματος τοῦ 19ου αἰ. πού λέγεται «ρομαντισμός».

Εἶναι δημοκρατικός. Πιστεύει πῶς ἡ ἐξουσία πρέπει νά πηγάζει καί νά ἀσκεῖται ἀπό τό λαό καί πῶς ἡ μειοψηφία πρέπει νά ὑποτάσσεται στήν πλειοψηφία. Οἱ πολιτικές του ιδέες ἀνοίξαν τό δρόμο πρὸς τήν γαλλική ἐπανάσταση.

Στήν διάδοση τῶν ιδεῶν τοῦ διαφωτισμοῦ συνέβαλε καί ἡ **Ἐγκυκλοπαιδεία** πού ἐξέδιδε ὁ Ντενίς Ντιντερό (Denis Diderot). Τά ἀρθρα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας γράφτηκαν σύμφωνα μέ τίς νέες ιδέες, γι' αὐτό ἡ ἔκδοση ἀπαγορεύτηκε πολλές φορές. Ἀλλά οἱ ἐκδότες καί οἱ χρηματοδότες τῆς φρόντιζαν γιὰ τή συνέχιση τοῦ ἔργου. Στήν Ἐγκυκλοπαιδεία συνεργάστηκαν ὁ Ντ' Ἀλαμπέρ (Jean d' Alembert), ὁ Ἐλβέτιος (Claude Helvetius) καί ὁ βαρῶνος Χόλμπαχ (Holbach).

Ὁ Ἐλβέτιος καί ὁ Χόλμπαχ ἦταν ὑλιστές καί ἄθεοι· οἱ περισσότεροι ὁμως φιλόσοφοι τοῦ διαφωτισμοῦ πίστευαν στό **θεϊσμό**

Μοντεσκιέ.
(Montesquieu)

Ρουσσώ (Rousseau)

Ἐγκυκλοπαιδιστής
Ντιντερό (Diderot)

(deismus), μιά αντίληψη που ξεκίνησε από την Άγγλία. Παραδέχονταν πως ο Θεός είναι η ανώτατη δύναμη που δημιούργησε τον κόσμο και τον όργάνωσε με τους παγκόσμιους νόμους, αλλά απέριπταν κάθε δόγμα. Έλεγαν πως ο Θεός δεν έχει ανάγκη από κανενός είδους λατρεία, ούτε αλλάζει τους φυσικούς νόμους για χάρη ενός ανθρώπου. Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να προτιμήσει το καλό ή το κακό και η ανταμοιβή ή η τιμωρία του εξαρτάται από τη συμπεριφορά του σ' αυτόν τον κόσμο και δεν καθορίζεται από προορισμό.

Ο διαφωτισμός διαδόθηκε στη Γερμανία με το **Λέσσιγκ** (Lessing) και στην Αμερική με το **Βενιαμίν Φραγκλίνιο** (Franklin) και το **Θωμά Τζέφφερσον** (Jefferson). Πολέμησε την απόλυταρχία, το θρησκευτικό φανατισμό, τη δουλεία, τά βασανιστήρια. Αγνώστηκε για την άπελευθέρωση του ανθρώπου από κάθε πνευματική και πολιτική τυραννία.

Για να άπελευθερωθεί από την τυραννία και την πρόληψη πίστευαν πως ο άνθρωπος έπρεπε να μορφωθεί και να φωτιστεί με τις νέες ιδέες. Γι' αυτό η κίνηση αυτή ονομάστηκε «διαφωτισμός». Ο διαφωτισμός, όπως και ο ανθρωπισμός, στράφηκε προς την αρχαία Ελλάδα και μελέτησε το αρχαίο πνεύμα και τις πολιτικές αντιλήψεις και τους θεσμούς, ιδιαίτερα την όργάνωση της αρχαίας αθηναϊκής δημοκρατίας του Ε' αι. π.Χ.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιοί ήταν οι σπουδαιότεροι φιλόσοφοι του διαφωτισμού και ποιά προβλήματα τους άσασχολούσαν;
2. Ποιά είναι η επίδραση του διαφωτισμού στη Γαλλία και την Εύρωπη;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Οι άρχές του διαφωτισμού και ή σημασία τους για τη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού πνεύματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1775 – 1783). ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ Η.Π.Α.

Οι άγγλικές άποικίες της Αμερικής συνέχιζαν στην αρχή τη ζωή της Άγγλίας. Οι πρώτοι άποικοι ένδιαφέρονταν να συγκεντρώσουν μιά περιουσία και να γυρίσουν να ζήσουν άνετα στον τόπο τους. Σιγά σιγά όμως άρχισαν οι πιο μόνιμες εγκαταστάσεις, άλλαξε ο τρόπος της ζωής, οι συνήθειες. Οι άποικοι έβλεπαν τώρα στην Αμερική μιά νέα πατρίδα, που έπαιρνε όλο και πιο πολύ τη δική της προσωπικότητα. Οι πολιτικοί και πνευματικοί ήγέτες της Αμερικής, όπως ο Σαμουήλ Άνταμς (Adams) ο Θωμάς Πάινν (Paine), ο Τζέφφερσον

καί ὁ Φραγκλίνος εἶχαν ἐπιηρεαστεῖ ἀπὸ τίς ἰδέες τοῦ Λόκ καί ἀπὸ τὸ γαλλικὸ διαφωτισμό.

Οἱ πρώτες ἀφορμές δυσαρέσκειας μέ τή μητρόπολη δόθηκαν ἀπὸ τήν ἀπόπειρα τῶν Ἄγγλων νά ἐπιβάλουν τὸ μερκαντιλισμὸ (περιορισμένο ἀπὸ τὸ κράτος ἐμπόριο) καί τὸ μονοπώλιο, δηλαδή νά ὑποχρεώνουν τοὺς ἀποίκους νά πουλοῦν τὰ προϊόντα τους (καπνὸ, ζάχαρη, μπαμπάκι) ἀποκλειστικά στήν Ἀγγλίαν

Μετά τὸν ἑπταετῆ πόλεμο ἡ σύγκρουση ἐγίνε οἰζυτέρη. Τὸ ἀγγλικὸ κοινοβούλιο ἀποφάσισε νά ἐπιβάλει φόρους στίς ἀποικίες, γιά νά καλύψει τὰ ἐξοδα τοῦ πολέμου. Ἄλλά καί ἡ ὀργάνωση τῶν ἐπαρχιῶν, πού πῆραν ἀπὸ τοὺς Γάλλους, προκάλεσε ἄλλες ἀντιθέσεις, διότι ἀπαγορεύτηκε στοὺς ἀποίκους νά ἐγκατασταθοῦν στίς ΒΔ. περιοχές ἀπὸ τὸν ποταμὸ Ὀχάιο ὡς τὸ Μισσισιπιπῆ. Ἀργότερα (1765) τὸ κοινοβούλιο ἐπέβαλε ἕνα φόρο χαρτοσήμου. Αὐτὸ προκάλεσε μεγάλη ἀντίδραση, ἰδιαίτερα στίς ἀποικίες τῆς Βιργινίας, τῆς Ν. Ὑόρκης καί τῆς Μασσαχουσέτης, καί τὸ κοινοβούλιο ἀναγκάστηκε νά καταργήσῃ τὸ χαρτόσημο. Λίγο ἀργότερα ὁμως ἐπανῆλθε προσπαθώντας νά ἐπιβάλει φόρους στὰ ἀγγλικά προϊόντα, πού εἰσάγονταν στίς ἀποικίες, καί τελικά μόνο στό τσάι. Τὸ μέτρο προκάλεσε ἀντίδραση καί ταραχές στῆ Βοστώνη, πού ὀδήγησαν σέ ἐπανάσταση.

Μέ τήν ἀποικία τῆς Μασσαχουσέτης ἐνώθηκαν καί οἱ ἄλλες καί στὰ 1774 μιά συνέλευση ἀπὸ ἀντιπροσώπους ὄλων τῶν πολιτειῶν, ἐκτός ἀπὸ τὴ Γεωργία, δημοσίευσε στῆ Φιλαδέλφεια μιά **διακήρυξη δικαιωμάτων**, ὅπου τονίζοταν πῶς δικαίωμα κάθε πολίτη εἶναι νά μὴ φορολογεῖται χωρὶς τῆ συγκατάθεσή του καί πῶς τὸ ἀγγλικὸ κοινοβούλιο, ὅπου οἱ ἀποικοὶ δέν ἀντιπροσωπεύονταν, δέν εἶχε τὸ δικαίωμα νά τοὺς ἐπιβάλει φόρους.

Τὸ πρᾶγμα ἄρχισε σάν μιά ἐκφραση διαμαρτυρίας τῶν ἀποίκων, ἀλλά, ἐπειδὴ ὁ Γεώργιος Γ' τῆς Ἀγγλίας ἐπιχείρησε νά πολεμήσῃ τήν ἀντίδραση μέ τὴ βία καί ἔστειλε στρατό, ξέσπασε ἡ ἐπανάσταση. Τελικά ὥριμασε ἡ ἰδέα ν' ἀποσπαστοῦν οἱ ἀποικοὶ ἀπὸ τήν Ἀγγλία. Ἡ συνέλευση τῆς Φιλαδέλφειας πῆρε τήν ἐξουσία, συγκέντρωσε στρατό

Οἱ Ἀμερικανοὶ ἀποικοὶ καταστρέφουν τὰ φορτία τοῦ τσαγιοῦ στὸ λιμάνι τῆς Βοστώνης (χαλκογραφία).

Ἡ ἐπανάσταση (1775 — 1783)

Διακήρυξη δικαιωμάτων

Γεώργιος Ουάσιγκτον

Πολεμικές
έπιχειρήσεις

Βενιαμίν Φραγκλίνος

Όροι της συνθήκης
των Βερσαλλιών

καί διόρισε στρατηγό τὸ Γεώργιο Ουάσιγκτον (Washington) πού εἶχε διακριθεῖ στὸν πόλεμο μέ τούς Γάλλους. Στίς 4 Ἰουλίου 1776 ἀποφασίστηκε νά ἀνακηρυχτοῦν οἱ ἀποικίες ἐλεύθερα καί ἀνεξάρτητα κράτη. Ὁργανώθηκαν σέ πολιτεῖες μέ φιλελεύθερα πολιτεύματα, σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τοῦ διαφωτισμοῦ.

Οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις

Ὁ πόλεμος γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἀμερικῆς κράτησε ἐπτά χρόνια καί ἦταν δύσκολος καί γιά τούς δύο ἀντιπάλους. Ὁ ἀγγλικός μισθοφορικός στρατός πολέμουσε σέ μιά ἀγνωστη χώρα καί οἱ ἀποικοὶ δέν ἦταν ἀσκημένοι καί δέν εἶχαν ἐφόδια. Πολλές ἀπό τίς ἀποικίες δέ συνεργάζονταν ἀρκετά. Μερικοὶ συντηρητικοὶ δέν ἤθελαν τήν ἀπόσπαση ἀπό τήν Ἀγγλία. Παρ' ὅλα αὐτά ὁ στρατός τῶν ἀποίκων κατόρθωσε ν' ἀπομονώσει ἕνα σῶμα ἀγγλικοῦ στρατοῦ μέσα στά δάση καί νά τὸ ἀναγκάσει νά παραδοθεῖ (1777).

Σημαντικό ρόλο στήν ἐπιτυχία τοῦ πολέμου ἐπαιξε ἡ γαλλικὴ βοήθεια. Οἱ ἀποικοὶ ἔστειλαν στό Παρίσι τὸ Βενιαμίν Φραγκλίνο, πού κατόρθωσε νά συνάψει συμμαχία μέ τὴ Γαλλία καί νά ἐπιτύχει νά σταλοῦν ἐφόδια στίς ἀμερικανικὲς ἀποικίες καί στρατός μέ ἀρχηγὸ τὸ Λαφαγιέτ (**Lafayette**). Ἡ Γαλλία δέχτηκε, γιατί ἤθελε νά ταπεινώσει τήν Ἀγγλία. Μαζί της συμμάχησε καί ἡ Ἰσπανία, πού ἐνδιαφερόταν νά ξαναπάρει τὸ Γιβραλτάρ.

Τελικὰ ὁ πόλεμος περιορίστηκε στίς νότιες πολιτεῖες. Ὁ γαλλικός καί ὁ ἀμερικανικός στρατός εἶχαν μιά σημαντικὴ νίκη στό **Ύορκ-τάουν** (Yorktown) (1781): ὁ γαλλικός στόλος εἶχε ἐπιτυχίες στίς Ἰνδίες ἔτσι ἡ Ἀγγλία ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσει καί ὑπέγραψε τὴ **συνθήκη τῶν Βερσαλλιών** (1783), ὅπου ἀναγνώριζε τήν ἀνεξαρτησία τῶν ἀμερικανικῶν ἀποικιῶν, παραχωροῦσε τὴ Φλόριδα καί τὴ Μινόρκα στήν Ἰσπανία, μιά ἀπό τίς Ἀντίλλες καί μερικά λιμάνια τῆς Σενεγάλης στὴ Γαλλία καί τῆς ἀναγνώριζε τὸ δικαίωμα νά ὀχυρώσει τὴ Δουνκέρκη.

Ἡ ἴπτα στήν Ἀμερική στάθηκε μιά προσωπικὴ ἀποτυχία τῆς πολιτικῆς τοῦ Γεωργίου Γ' καί τῶν τόρους. Ὁ Γεώργιος Γ' ἀναγκάστηκε νά ἐγκαταλείψει τήν προσπάθεια γιά προσωπικὴ κυβέρνηση καί νά δώσει τήν ἐξουσία στὸν Pitt τὸ νεώτερο.

Ἡ Γαλλία κατόρθωσε νά ταπεινώσει τὴν Ἀγγλία, ἀλλά τὰ ἐξοδα τοῦ ἀμερικανικοῦ πολέμου χειροτέρεψαν τὴν οἰκονομικὴ της κατάσταση. Ὁ γαλλικός στρατός, πού βρέθηκε στήν Ἀμερική καί γνώρισε τὸ φιλελεύθερο πολίτευμά της, γύρισε ἀποφασισμένος νά πολεμήσει τὴν ἀπολυταρχία στὴ χώρα του. Αὐτὰ ἔκαναν νά ξεσπάσει πῶς σύντομα ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση.

Ἡ ὀργάνωση τῶν Η.Π.Α.

Ἐπειτα ἀπὸ πολλὲς ἐσωτερικὲς δυσκολίες οἱ δεκατρεῖς πολιτεῖες

πού ήταν ως τότε ανεξάρτητες δημοκρατίες, ενώθηκαν σέ μιά δημοσπονδία (1787).

Άμερικανικό
πολίτευμα

Σύμφωνα μέ τό σύνταγμα πού ψηφίστηκε τότε, τό δημοσπονδιακό κράτος ονομάστηκε Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Β. Ἀμερικῆς.

Κάθε πολιτεία διατηροῦσε τήν ἐσωτερική της ἀνεξαρτησία, τή βουλή καί τήν κυβέρνησή της. Ἰδρύθηκε ὁμοῦ καί μιά δημοσπονδιακή κυβέρνηση, πού ἐγκαταστάθηκε στήν Οὐάσιγκτον, καί πού θά φρόντιζε τήν ἐξωτερική πολιτική, τήν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ, τό ἐμπόριο. Εἶχε τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλει φόρους καί νά κόβει νόμισμα.

Κατά τό σύνταγμα τῶν Η.Π.Α. τήν ἐκτελεστική ἐξουσία ἀσκεῖ ὁ πρόεδρος, πού ἐκλέγεται γιά μιά τετραετία. Εἶναι ὁ ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ, διαπραγματεύεται τίς διεθνεῖς συνθήκες καί διορίζει τούς ἀνώτατους λειτουργούς καί ὑπαλλήλους τοῦ κράτους.

Ἡ νομοθετική ἐξουσία ἀσκεῖται ἀπό τό κογκρέσσο, πού τό ἀποτελεῖ δύο βουλές: ἡ βουλή τῶν ἀντιπροσώπων, πού ἐκλέγονται ἀπό κάθε πολιτεία ἀνάλογα μέ τόν πληθυσμό της, καί ἡ γερουσία, πού ἀποτελεῖται ἀπό δύο ἀντιπροσώπους κάθε πολιτείας.

Στίς Η.Π.Α. ἡ ἐκτελεστική καί νομοθετική ἐξουσία εἶναι χωρισμένες. Τό κογκρέσσο συνέρχεται κάθε χρόνο καί ὁ πρόεδρος δέν ἔχει τό δικαίωμα οὔτε νά ἐμποδίσει τή σύγκλησή του, οὔτε νά τό διαλύσει. Μπορεῖ μόνο, σπάνια, νά μὴν ὑπογράψει ἕνα νόμο καί νά τόν ἐπιστρέψει γιά νέα συζήτηση. Τότε γιά νά ἰσχύσει ὁ νόμος αὐτός πρέπει νά ψηφιστεῖ ἀπό τά 2/3 τῶν ἀντιπροσώπων, πράγμα ἀπίθανο (νετο τοῦ προέδρου). Ὁ πρόεδρος ἔχει τό δικαίωμα νά ἐκλέγει τούς ὑπουργούς του, ἀσχετα ἀπό τήν πλειοψηφία τοῦ κογκρέσσου.

Ὁ ἀριθμός τῶν πολιτειῶν αὐξήθηκε ἀργότερα, ἐπειδή κάθε περιοχὴ πού ἀποκτοῦσε 50 χιλ. κατοίκους εἶχε τό δικαίωμα νά ἀναγνωριστῆ ἀνεξάρτητη πολιτεία.

Ἀπό τό τέλος τοῦ 18ου αἰ. οἱ Η.Π.Α. ἄρχισαν νά πλουτίζουν καί νά ἐπεκτείνονται ἐδαφικά. Ἀγόρασαν ἀπὸ τῆ Γαλλία τήν περιοχή τοῦ Μισσισιπιῆ (Λουϊζιάνα) καί ἀπὸ τήν Ἰσπανία τή Φλόριδα. Κατά τά μέσα τοῦ 19ου αἰ. προσάρτησαν τό Τέξας καί τήν Καλλιφόρνια καί ἔτσι κυριάρχησαν στή Β. Ἀμερική ὁλόκληρη, ἐκτός ἀπὸ τόν Καναδά.

Ἀνάπτυξη τῶν
Η.Π.Α.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αἴτια, κυριότερα γεγονότα καί σημασία τῆς ἐπανάστασης τῶν βορειοαμερικανικῶν ἀποικιῶν.
2. Πῶς ὀργανώθηκε τό ἀμερικανικό πολίτευμα καί σέ ποιές ἀρχές βασίστηκε τό ἀμερικανικό σύνταγμα;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Πῶς ὀργανώθηκαν οἱ νεώτερες ἀποικίες καί σέ τί διαφέρουν ἀπὸ τίς ἀρχαίες ἐλληνικές;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄: ΟΙ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ. ΦΩΤΙΣΜΕΝΗ ΔΕΣΠΟΤΕΙΑ

Αυστρία. Μαρία Θηρεσία (1740 — 1780)

Μαρία Θηρεσία

Πόλεμος για τη διαδοχή της Αυστρίας (1740 — 1748)

Ἡ Αὐστρία μετὰ τὴν εἰρήνην τῆς Οὐτρέχτης (1713) ἐνισχύθηκε μετὰ τὴν προσάρτηση τῶν Ἰσπανικῶν Κάτω Χωρῶν καὶ τοῦ Μιλάνου. Στὰ 1718 προσάρτησε καὶ τὴν Οὐγγαρία. Ὁ αὐτοκράτορας Κάρολος ΣΤ΄ (1711 — 1740) προσπάθησε νὰ ὀργανώσει στρατό, νὰ ἐνοποιήσει τὸ κράτος του καὶ νὰ ἐξασφαλίσει τὸ θρόνο στὴν κόρη του Μαρία Θηρεσία μετὰ μιά συνθήκη, τὴν Pragmatica Sanctio, ποὺ κατόρθωσε μετὰ πολλὰς ὑποχωρήσεις νὰ πείσει ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις νὰ τὴν ὑπογράψουν.

Μετὰ τὸ θάνατό του οἱ ἡγεμόνες ἀδιαφόρησαν γιὰ τὴν ὑπόγραφή τους καὶ πρῶτος ὁ Φρειδερίκος Β΄ τῆς Πρωσσίας κατέλαβε τὴ Σιλεσία. Ἡ Πρωσία, Γαλλία καὶ διάφορες Γερμανικὰς χώρες συμμάχησαν κατὰ τῆς Θηρεσίας. Ἐκείνη ἐπέτυχε τὴ βοήθεια τῆς Ἀγγλίας καὶ Ὁλλανδίας. Ἔτσι ἄρχισε ὁ πόλεμος γιὰ τὴ διαδοχὴ τῆς Αὐστρίας (1740 — 1748).

Στὴν ἀρχὴ ἡ Αὐστρία εἶχε ἀποτυχίαι. Ὁ αὐτοκρατορικός τίτλος ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀψβούργους καὶ δόθηκε στὸν Κάρολο τῆς Βαυαρίας. Οἱ Γάλλοι κατέλαβαν τὴ Βοημία. Ἡ Μαρία Θηρεσία ὁμῶς ἐδειξε μεγάλο θάρρος καὶ ἀντοχή. Ἀνακατέλαβε τὴ Βοημία καὶ προσπάθησε νὰ διασπάσει τὴ συμμαχία τῶν ἀντιπάλων τῆς παραχωρῶντας στὸν πιὸ ἐπικίνδυνον ἀπ' αὐτοὺς, τὸ Φρειδερίκο Β΄, τὴ Σιλεσία. Ὑστερα κατόρθωσε νὰ νικήσει τὸ νέο αὐτοκράτορα Κάρολο Ζ΄ καὶ νὰ προχωρήσει πέρα ἀπὸ τὸ Ρῆνο. Ὁ στρατὸς τῆς νίκησε στὴν Ἰταλία καὶ οἱ Ἀγγλοὶ εἶχαν ἐπιτυχίαι στὴ θάλασσα. Ἔτσι οἱ ἀντίπαλοί της ὑποχώρησαν. Ὁ πόλεμος τελείωσε μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ Aachen (Aix La Chapelle) καὶ τὴν ἀναγνώριση τῆς Μαρίας Θηρεσίας (1748).

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ αὐτοκράτορα Καρόλου Ζ΄, βασιλιὰ τῆς Βαυαρίας, ἔγινε αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας ὁ Φραγκίσκος τῆς Λωρραίνης, σύζυγος τῆς Μαρίας Θηρεσίας, κι ἔτσι ὁ αὐτοκρατορικός τίτλος ξαναγύρισε στοὺς Ἀψβούργους.

Στὰ 1756 ὁ πόλεμος ξανάρχισε. Ἡ Μαρία Θηρεσία θέλησε νὰ ξαναπάρει τὴ Σιλεσία. Κατόρθωσε νὰ ἐπιτύχει συμμαχία μετὰ τὴ Πρωσία, ὅπου βασιλεὺς ἦ τσαρίνα Ἐλισάβετ. Ἡ Ἀγγλία ὑποστήριξε τὴν Πρωσία καὶ ἔτσι ἡ Γαλλία στράφηκε πρὸς τὴν Αὐστρία, ποὺ ἦταν κατὰ παράδοση ἀντίπαλός της. Αὐτὸ ὀνομάστηκε «ἀντιστροφὴ τῶν συμμαχιῶν».

Στὸν πόλεμον αὐτὸν, ποὺ λέγεται «ἑπταετής» (1756 — 1763), ἡ Αὐστρία, ἡ ὁποία εἶχε κατορθώσει νὰ συμμαχήσει μετὰ τὴ Γαλλία, Πρωσία, Σαξωνία, Σουηδία, ἐπέτυχε νὰ κυκλώσει τὴν Πρωσία. Γιὰ ν' ἀ-

Ἑπταετής πόλεμος (1756 — 1763)

ποφύγει τόν κλοιό ό Φρειδερίκος Β΄ αποφάσισε ν΄ αρχίσει πρῶτος τήν επίθεση. Κατέλαβε τή Σαξωνία καί μπήκε στή Βοημία. Σέ λίγο όμως οί σύμμαχοι έκαναν εισβολή απ΄ όλα τά σημεία στό κράτος του, πού κινδύνεψε νά διαλυθεΐ. Οί Άγγλοι του ΐστειλαν γιά νά τόν βοηθήσουν ένα στρατο από Γερμανούς μισθοφόρους. Ο Φρειδερίκος Β΄ πολεμώντας μέ πολύ περισσότερους καί ισχυρότερους αντίπαλους κατόρθωσε νά σωθει χάρη στήν ικανότητα καί τήν τόλμη του. Ο θάνατος τής Έλισάβετ τής Ρωσίας καί ή άνοδος στό θρόνο του Πέτρου Γ΄, πού θαύμαζε τό Φρειδερίκο Β΄, διέσπασε τή συμμαχία των αντίπαλων του καί σταμάτησε τόν πόλεμο. Στά 1763 ύπογράφηκε ή ειρήνη των Παρισίων. Η Μαρία Θηρεσία αναγκάστηκε νά παραχωρήσει γιά δεύτερη φορά στό Φρειδερίκο Β΄ τή Σιλεσία.

Συνέπειες του πολέμου

Η Γαλλία διέθεσε 200000 στρατό στή Γερμανία καί δέν ΐστειλε βοήθεια στίς άποικίες της, μέ αποτέλεσμα νά νικήσουν εκεί οί Άγγλοι. Αναγκάστηκε νά παραχωρήσει στήν Άγγλία τίς άποικίες του Καναδά καί νά τήν αφήσει ελεύθερη νά επεκτείνει τίς κτήσεις της στίς Ίνδίες.

Έτσι μέ τό τέλος του ΐπταετούς πολέμου ενισχύθηκε ή Πρωσσία στήν Εύρώπη καί ή Άγγλία κυριάρχησε στίς άποικίες, ενώ ή Γαλλία ΐξασθένησε καί έκδηλώθηκε εκεί έντονα ή δυσαρέσκεια, πού οδήγησε στή γαλλική επανάσταση.

Ίωσήφ Β΄ (1765 — 1790)

Ο Ίωσήφ ό Β΄, γιός τής Μαρίας Θηρεσίας, είναι ή πιό χαρακτηριστική μορφή φωτισμένου δεσπότη.

Μετά τό θάνατο του πατέρα του ΐγινε αυτοκράτορας τής Γερμανίας καί συμβασιλέας τής μητέρας του. Ήηρεασμένος από τίς ΐδέες του διαφωτισμού δοκίμασε νά κάνει τολμηρές μεταρρυθμίσεις: κατάρτησε τή δουλοπαροικία, ΐπέβαλε τή φορολογική ΐσότητα των πολιτών, τήν ελευθερία του τύπου, τήν άνεΐθιθησκειά. Προσπάθησε νά ύποτάξει τήν ΐκκλησία στό κράτος, διέλυσε τά μοναχικά τάγματα καί ΐκλεισε τά μοναστήρια.

Μεταρρυθμίσεις του Ίωσήφ Β΄

Ίωσήφ Β΄

Άλλά τό κράτος των Άψβούργων δέν ΐχε ΐθνική ένότητα: κάθε περιοχή ΐχε τή δική της γλώσσα, παράδοση, συνθηκες ζωής. Οί κοινωνικές μεταρρυθμίσεις του Ίωσήφ Β΄ δυσαρέστησαν τούς Ούγγρους φεουδάρχες καί οί θρησκευτικοί νεωτερισμοί τίς καθολικές Κάτω Χώρες.

Ο Ίωσήφ Β΄ πήρε μέρος στή διανομή τής Πολωνίας ανάμεσα στους Ρώσους, Αυστριακούς καί Πρώσους (1772) καί συμάχησε μέ τήν Αίκατερίνη Β΄ τής Ρωσίας στόν πόλεμο έναντίον των Τούρκων (1787). Άλλά ή επανάσταση τής Ούγγαρίας τόν άνάγκασε νά ΐγκαταλείψει τόν πόλεμο κατά των Τούρκων καί νά γυρίσει στή Βιέννη. Άρρωστος από ΐπιδημία πέθανε (1790) άπογοητευμένος, Ψηφιοποιήθηκε από τό Ίνστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

έπειδή αναγκάστηκε νά ανακαλέσει όλες τές μεταρρυθμίσεις του, γιά νά διευκολύνει τό διάδοχό του Λεοπόλδο στήν ειρήνευση τοῦ κράτους.

Πρωσσία. Φρειδερίκος Γουλιέλμος Α' (1713 — 1740)

Τό πρωσσικό κράτος ἐνίσχυσε τό 18ο αἰ. ὁ βασιλιάς Φρειδερίκος Γουλιέλμος Α' (1713 — 1740), ἕνας βάνουσος σκληρός καί πρακτικός στρατιώτης. Περιφρονοῦσε καί μισοῦσε τά γράμματα καί τές τέχνες. Ὁ γιός του Φρειδερίκος, πού εἶχε φιλολογικά καί καλλιτεχνικά ἐνδιαφέροντα, ταλαιπωρήθηκε τόσο πολύ ἐξ αἰτίας του, ὥστε δοκίμασε νά δραπετεύσει ἀπό τό κράτος καί φυλακίστηκε γι' αὐτό. Τό ἱδανικό τοῦ Φρειδερίκου Γουλιέλμου ἦταν νά ὀργανώσει ἕναν ἰκανό καί πειθαρχημένο στρατό. Μέ τήν αὐστηρή οἰκονομία, πού ἐπέβαλε στόν ἑαυτό του καί στούς ἄλλους, ἄφησε μεγάλο πλεόνασμα στό κράτος του. Εἶναι ὁ θεμελιωτής τοῦ πρωσσικοῦ μιλιταρισμοῦ. Σκοπός του ἦταν νά ἐνισχύσει τό κράτος του καί νά ἐνώσει τά διασπασμένα ἐδάφη ὑποτάσσοντας τές γύρω περιοχές. Ἀπό τήν ἀρχή ὁ πόλεμος μπήκε μέσα στό πρόγραμμα τοῦ πρωσσικοῦ κράτους.

Φρειδερίκος Β' (1740 — 1786)

Χαρακτηριστικός τύπος φωτισμένου μονάρχη ὁ Φρειδερίκος Β' ἦταν ἄνθρωπος μέ ἐξαιρετικές πολιτικές, στρατιωτικές καί πνευματικές ἰκανότητες. Θεμελίωσε τήν πρωσσική δύναμη στήν Εὐρώπη. Στά νεανικά του χρόνια εἶχε βαθιά ἐπηρεαστεῖ ἀπό τό γαλλικό διαφωτισμό. Θαύμαζε τό Βολταῖρο, ἔγραφε σέ γαλλική γλώσσα καί ὑποστήριζε τά γράμματα καί τές τέχνες. Τά δύσκολα νεανικά του χρόνια τόν ἔκαναν δύσπιστο καί φιλόπομπο. Ὅταν ἔγινε βασιλιάς ἀποδείχτηκε σκληρός ρεαλιστής στήν ἐξωτερική πολιτική του, πού ἀπέβλεπε ἀποκλειστικά στήν ἐνοποίηση καί ἐνίσχυση τῆς Πρωσσίας. Γι' αὐτό τό λόγο πῆρε μέρος στόν πόλεμο γιά τή διαδοχή τῆς Αὐστρίας καί στόν ἔπαισέ. Ἀπό τήν ἐποχή του ἀρχισε ὁ αὐστροπρωσσικός ἀνταγωνισμός.

Μετά τό τέλος τοῦ πολέμου γιά τή διαδοχή τῆς Αὐστρίας ἐπιφωελήθηκε ἀπό τό διάστημα τῆς εἰρήνης γιά νά ὀργανώσει τό κράτος του. Τό ἀνόρθωσε οἰκονομικά καί αὔξησε τό στρατό. Φρόντισε ν' ἀποστραγγίσει τά ἔλλα καί νά ἐγκαταστήσει ἀποίκους. Δέχτηκε πολλούς Ἑβραίους πού εἶχαν ἀπομακρύνει τά καθολικά κράτη. Ἐνδιαφέρθηκε γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνίας τῶν μάλλινων καί λινῶν ὑφανμάτων καί ἴδρυσε ἐργαστήρια (Manufactures) σάν τά γαλλικά. Ἐπέβλεπε τήν οἰκονομία τοῦ κράτους του ἐφαρμόζοντας τό σύστημα τοῦ μερκαντιλισμοῦ.

Ἀπό κοινωνική ἀποψη ἐνδιαφέρθηκε γιά τήν ἐκπαίδευση, ἐπέβα-

Φρειδερίκος
Γουλιέλμος Α'

Φρειδερίκος Β'

Ἐσωτερική
ὀργάνωση

λε τήν άνεξιθρησκεία, κατάργησε τά βασιανιστήρια στήν άνάκριση, άναδιοργάνωσε τά δικαστήρια, αλλά δέν έθιξε τή δουλοπαροικία καί ένίσχυσε τούς εύγενείς.

Συνδύαζε τή γαλλική καλλιέργεια μέ τό γερμανικό ρεαλισμό. Έπηρεάστηκε από τίς ιδέες τής έποχής του, αλλά περισσότερο συνέχισε τό πρόγραμμα τών προγόνων του βασιλέων τής Πρωσσίας. Πήρε μέρος στή διανομή τής Πολωνίας καί έπέτυχε έτσι νά ένώσει τίς έπαρχίες τής Α. Πρωσσίας μέ τό υπόλοιπο κράτος.

Παρά τίς δυσκολίες του έπταετοϋς πολέμου κατόρθωσε νά διπλασιάσει τή χώρα του, νά άφήσει περισσεύματα στόν κρατικό προϋπολογισμό καί νά όργανώσει τόν πιό πειθαρχημένο στρατό τής Εϋρώπης.

Ρωσία. Αίκατερίνη Β' (1762 — 1796)

Ο Πέτρος Γ', έγγονός του μεγάλου Πέτρου, πού διαδέχτηκε τήν Έλισάβετ τής Ρωσίας, ήταν μέθυσος, μέ περιορισμένη αντίληψη καί άνίκανος νά κυβερνήσει. Η γυναίκα του Αίκατερίνη, γερμανικής καταγωγής, όργάνωσε μιά συνωμοσία καί κατόρθωσε νά τόν έκθρονίσει. Λίγο άργότερα ο Πέτρος δολοφονήθηκε.

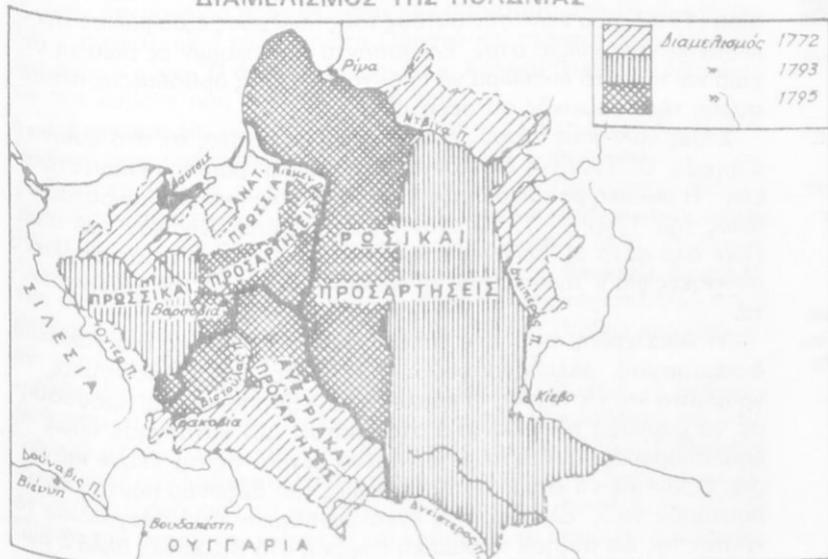
Έξυπνη καί μέ πολιτικές ικανότητες ή Αίκατερίνη Β' άποφάσισε νά συνεχίσει τήν πολιτική του Μ. Πέτρου, δηλαδή νά έπεκτείνει τά ρωσικά σύνορα προς τή Δύση καί νά άνοίξει τό Αίγαίο στό ρωσικό έμπόριο.

Η Αίκατερίνη συμμάχησε μέ τήν Πρωσσία καί τήν Αϋστρία γιά

Αίκατερίνη Β'

Διαμελισμός τής Πολωνίας.

ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΩΝΙΑΣ

τή διάσπαση και τόν τελικό **διαμελισμό τής Πολωνίας. (1772. 1793. 1795).**

Τό πολωνικό κράτος είχε διοικητικά και πολιτικά ξεπέσει, είχαν κυριαρχήσει εκεί οι φεουδάρχες, πού ὁ καθένας τους είχε βέτο στήν πολωνική Δίαιτα, μέ ἀποτέλεσμα νά μήν μποροῦν νά πάρουν καμιά ἀπόφαση. Ὁ πολωνικός λαός ὅμως ἀργότερα κάτω ἀπό τήν τριπλή ὑποταγή ἐνίσχυσε τήν ἐθνική του συνείδηση καί δέ σταμάτησε τόν ἀγώνα γιά τήν ἐλευθερία.

Ἡ Αἰκατερίνη ὄνειρευόταν νά διαλύσει τήν τουρκική αὐτοκρατορία καί νά ἀνοίξει τόν Εὐξείνιο καί τό Αἰγαῖο στό ρωσικό ἐμπόριο. Ἐκανε δύο πολέμους ἐναντίον τῶν Τούρκων (1768-1774-1787-1792). Δέν κατόρθωσε νά πραγματοποιήσει τά σχέδιά της στό σύνολο, πήρε ὅμως ξανά τό Ἀζώφ καί προσάρτησε τήν περιοχή τοῦ Β. Εὐξείνου ὡς τόν Προῦθο καί τήν Κριμαία, πού φρόντισε νά τίς ἀξιοποιήσει.

Αικατερίνη τῆς Ρωσίας.

Πόλεμοι κατά τῆς
Τουρκίας

Μέ τίς συνθήκες τοῦ **Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774)** καί τοῦ **Ἰασιού (1792)** πού ἐκλείσαν αὐτούς τούς πολέμους ἐξασφάλισε τήν ἐλεύθερη ναυσιπλοία στόν Ἑλλήσποντο τῶν πλοίων μέ ρωσική σημαία καί πήρε τό δικαίωμα νά προστατεύει τούς ὀρθόδοξους πληθυσμούς τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Στούς πολέμους αὐτούς ἡ Αἰκατερίνη βασίστηκε καί στό ἐλληνικό στοιχεῖο. Οἱ Ἕλληνες ἐλπίζοντας στή ρωσική βοήθεια ἐπανεστάτησαν. Ἡ ρωσική βοήθεια ὅμως ἦταν πολύ μικρή καί οἱ ἐπαναστάσεις ἰδίως τοῦ 1769 — 1770 στήν Πελοπόννησο, πνίγηκαν στό αἷμα. Παρ' ὅλα αὐτά οἱ Ἕλληνες ἐπωφελήθηκαν ἀπό τίς ρωσοτουρκικές συνθήκες γιά ν' ἀναπτύξουν τό ἐμπόριό τους πρὸς τόν Εὐξείνιο πόντο.

Ἡ Αἰκατερίνη, πού εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπό τίς ἰδέες τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ, ἀλληλογραφοῦσε μέ τό Βολταῖρο, ὑποστήριξε τά γράμματα καί τίς τέχνες, ἐπέβαλε τήν ἀνεξιθρησκεία καί προσπάθησε νά ὑποτάξει τήν ἐκκλησία στό κράτος. Δέν κατάργησε ὅμως τή δουλοπαροικία· ἀντίθετα μέ ὀρισμένα μέτρα της τήν ἔκανε πιο βαρυσήρια. Φρόντισε νά ἐποικίσει τίς παραλίες τοῦ Εὐξείνου πόντου καί ὑποστήριξε τούς Ἕλληνες πού ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ. Μεγάλωσε τό κράτος της καί αὐξήσε τή ρωσική ἐπιρροή στά Βαλκάνια, ἀλλά ὁ ρω-

Ἐπαναστάσεις τῶν
Ἑλλήνων ἐπί τῆς
Αἰκατερίνης Β'

σικός λαός εξεκακολουθούσε να ζει ακόμα σε μεσαιωνικές συνθήκες.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά είναι τα χαρακτηριστικά της «φωτισμένης δεσποτείας», ποιοί βασιλείς χαρακτηρίζονται φωτισμένοι δεσπότες και ποιά ήταν τό πολιτικό τους πρόγραμμα;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Πώς διαμορφώθηκαν τό κράτη τής ανατολικής Εύρώπης κατά τόν 18ο αί.; Ποιές είναι οι μεγαλύτερες δυνάμεις και ποιά ή πολιτική τους;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ': ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ΟΥ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 18ΟΥ ΑΙ.

Έπιστήμες

Ό μεγαλύτερος φυσικός, άστρονόμος και μαθηματικός στό δεύτερο μέρος του 17ου αί. μ.Χ. στάθηκε ό Άγγλος **Ίσαάκ Νεύτων** (Newton). Ό ανακάλυψη τών νόμων τής βαρύτητας και τής παγκόσμιας έλξης έπηρέασαν τή φιλοσοφική σκέψη και τίς αντίληψεις τής εποχής του. Ό Νεύτων ανακάλυψε στά μαθηματικά τόν διαφορικό λογισμό και βρήκε τόν έξάντα, πού διευκολύνει τή μέτρηση του γεωγραφικού πλάτους και μήκους. Οι μελέτες του για τό ήλιακό φάσμα άνοιξαν τό δρόμο στην έρευνα για τή φύση του φωτός.

Στήν άστρονομία προσδιόρισαν τήν άπόσταση άπό τή γή στή σελήνη, ανακάλυψαν τόν πλανήτη Ουράνο και περισσότερα δαχτυλίδια στόν Κρόνο. Ό Άγγλος άστρονόμος Χάλλεϋ (Halley) παρατήρησε τόν κομήτη πού έχει τό όνομά του.

Στή γεωγραφία τελειοποιήθηκαν οι χάρτες και συνεχίστηκαν οι έξερευνήσεις, πού πήσαν τώρα έπιστημονικό χαρακτήρα.

Κατά τό 18ο αί. οι Εύρωπαϊοι γνώρισαν τόν ήλεκτρισμό και τόν ξεχώρισαν σε θετικό και άρνητικό. Οι Όλλανδοί κατόρθωσαν να κατασκευάσουν τόν πρώτο ήλεκτρικό συμπακνωτή (1746). Ό Άμερικανός έπιστήμονας και πρόεδρος τής Άμερικής **Βενιαμίν Φραγκλίνος** άπόδειξε πως ό κεραυνός είναι ένας ήλεκτρικός σπινθήρας και ανακάλυψε τό άλεξικέραυνο. Ό Ίταλός Βόλτα (Volta) κατόρθωσε να κατασκευάσει τήν πρώτη ήλεκτρική στήλη.

Τήν ίδια εποχή καλλιεργήθηκε ή χημεία, ξεχώρισαν τή διαφορά άνάμεσα στό μίγμα και τήν ένωση και έλυσαν τό πρόβλημα τής καύσης. Ό μεγαλύτερος χημικός τής εποχής είναι ό Γάλλος **Λαβουαζιέ** (Lavoisier) πού καθόρισε τή σωστή μέθοδο τής χημικής έρευνας, ξεχώρισε και όνόμασε τό όξυγόνο και ύδρογόνο, ανακάλυψε τή σύσταση του νερού και του άέρα και καθόρισε τή σημασία του όξυγό-

Ίσαάκ Νεύτων
(Newton)

Άστρονομία

Γεωγραφία

Φυσική

Χημεία

νου στην καύση. Σημαντική είναι η θεωρία του για τη διατήρηση της ύλης, που άλλαξε μόνο ένα σημείο στην εποχή μας, με την μετατροπή της ύλης σε ενέργεια.

Φυσιογνωστικές
έπιστῆμες

Στις φυσιογνωστικές ἐπιστῆμες ἔχομε τῆ μεθοδικῆ ταξινόμηση τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῶων κατὰ οἰκογένειες ἀπὸ τὸ **Λινναῖο** καὶ τὸν **Μπιυφόν** (Buffon) πού ἔκανε τίς πρῶτες νύξεις γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν εἰδῶν.

Ίατρικῆ

Στὴν ἱατρικῆ σημαντικῆ ἀνακάλυψη στάθηκε ἡ χρησιμοποίησι τοῦ ἐμβολιασμοῦ, πού τὸν ἤξεραν οἱ μουσουλμάνοι, καὶ ἡ ἀνακάλυψη τοῦ δαμαλισμοῦ ἀπὸ τὸν Ἄγγλο γιατρὸ **Τζένερ** (Jenner), πού ἔσωσε τὴν Εὐρώπη ἀπὸ τίς ἐπιδημίες τῆς εὐλογιάς.

Βιολογία

Τὸ 18ο αἰ. ἀναπτύχθηκε ἡ βιολογία, ἔγιναν οἱ πρῶτες ἐμβρυολογικὲς μελέτες καὶ μελετήθηκε ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος.

Οἱ μεγάλες ἀνακαλύψεις τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ., ἰδίως οἱ νόμοι τοῦ Νεύτωνος, ἔκαναν νά θαυμάζεται ἡ ἐπιστῆμη καὶ νά παίρνει γιὰ πολλοὺς τὴ θέση τῆς θρησκείας. Πολλοὶ αἰσθάνονταν τὴ διάθεση ν' ἀφοσιωθοῦν ἀποκλειστικά σ' αὐτὴν.

Ἐργαλεῖα καὶ μηχανές

Νέες ἐφευρέσεις καὶ
μηχανές

Στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ 17ου αἰ. τελειοποιήθηκε τὸ μικροσκόπιο καὶ τὸ τηλεσκόπιο. Ὁ Ἰταλὸς **Τορρικέλι** (Torricelli) καὶ ὁ Γάλλος **Πασκάλ** (Pascal) ἔφτιαξαν τὸ βαρόμετρο. Ὁ **Φάρρεννῆϊτ** (Farrenheit) τὸ πρῶτο θερμόμετρο.

Οἱ ἀδελφοὶ **Μονγκολφιέ** (Montgolfier) στὴ Γαλλία ἐφεῦραν τὸ πρῶτο ἀερόστατο καὶ ὁ Γάλλος **Λεμπόν** (Lebon) τὸ γκάζι γιὰ φωτισμό. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. ὁ Σκῶτος **Βάτ** (Watt) τελειοποίησέ τὴν ἀτμομηχανή, πού εἶχε κατασκευάσει παλαιότερα ὁ Ἄγγλος Ἰωάννης **Νιουκόμεν** (Newcomen)

Τέχνες

Στὴν ἀρχιτεκτονικῆ ἐπικράτησε τὸν 17ο αἰ. ὁ ρυθμὸς μπαρόκ. Καλλιτεχνικὸ κέντρο ἦταν ἡ Γαλλία τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. Στὸ Παρίσι χτίστηκε τὸ παλάτι τῶν Βερσαλλιῶν. Ἡ γλυπτικῆ χρησιμοποιοῦνταν πρὸς πολλὰ σὰν συμπλήρωμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Στὴν ἐποχῆ τοῦ Λουδοβίκου ΙΕ' τὸ μπαρόκ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ ρυθμὸ **rococo**. Τὰ κτίρια γίνονταν μικρότερα, πρὸς χαρούμενα, καὶ στολίζονταν, ὅπως καὶ τὰ ἐπιπλα τῆς ἐποχῆς, μὲ πλούσιο πλαστικὸ διάκοσμο, συνδυασμοὺς ἀπὸ λουλούδια καὶ φύλλα. Ὁ ἐλαφρότερος αὐτὸς ρυθμὸς ταίριαζε στὴ χαρούμενη καὶ ἐπιπόλαιη κοινωνία τῆς ἐποχῆς, πού ταῦτιζε τὸ ἠθικὸ μὲ τὸ ὠφέλιμο καὶ τὸ εὐχάριστο.

Στὴ ζωγραφικῆ μετὰ τοὺς μεγάλους ζωγράφους τοῦ μπαρόκ ἐπικράτησε ὁ κλασικισμὸς. Ἀγαποῦσαν τὰ ἀρχαῖα καὶ μυθολογικὰ θέματα, τὸ τοπίο, τὰ φωτεινὰ χρώματα, ἀλλὰ ἡ τέχνη τῆς ἐποχῆς

Ὁ ρυθμὸς ροκοκό.

Ζωγραφικῆ

Α. Βαττώ, Συνάντηση στο κυνήγι (άρχες 18ου αι. Λονδίνου).

Όπως όλοι οι ζωγράφοι του δεύτερου μέρους του 17ου αι. ο Βαττώ αγαπάει τα τοπία-συνθέσεις με την πλούσια βλάστηση, τα μεγάλα δέντρα, τα απαλά χρώματα, τις ήρεμες σκηνές. Τα έργα του διαπνέονται από μία λυρική διάθεση. Συχνά διασπά τη σύνθεση τοποθετώντας μέσα στο τοπίο διάφορες ομάδες, που κάθε μία τους εκφράζει μία χρονική στιγμή από το γενικό θέαμα. Έτσι η σύνθεση δεν είναι στατική, αλλά με τις διαδοχικές αυτές φάσεις, παίρνει κίνηση, έχει ένα εσωτερικό δυναμισμό, παρουσιάζει το θέμα να εξελίσσεται μέσα στο χρόνο. Ο Βαττώ έχει επηρεαστεί από το θέατρο της εποχής του.

αυτής δεν έχει τη δύναμη και τη ζωντάνια της αναγέννησης και του μπαρόκ. Οί μεγαλύτεροι Γάλλοι ζωγράφοι του 18ου αιώνα είναι ο Πουσέν (Poussin), ο Βαττώ (Watteau) ο Λωρραίν (Lorrain) και ο Νταβίντ (David).

Στην Αγγλία ο Ρέυνολντς (Reynolds) και ο Γκαίνσμπορω (Gainsborough) συνέχισαν την παράδοση του Ροϋμπενς και του Χόλμπάιν, ιδίως στο πορτραίτο. Τα έργα τους διακρίνονται για τη χάρη, τη μεγαλοπρέπεια και τη λεπτότητα της γραμμής.

Τόμας Γκαίνσμπορω, Ο Ρόμπερτ Άντριους και η γυναίκα του (μέσα του 18ου αι. Αγγλία, συλλογή Andrews).

Ο Γκαίνσμπορω εξήσε στην έξοχή, γνώρισε και αγάπησε την αγγλική φύση. Τοποθετεί τα πρόσωπα που εικονίζει μέσα στο έξοχικό τοπίο. Οί γκριζές και χρυσαφίες αποχρώσεις, ή λιτότητα και ή ευγένεια της γραμμής, ή ακρίβεια και ή αλήθεια χαρακτηρίζουν τα έργα του.

Ἀπό τούς μεγαλύτερους ζωγράφους τοῦ 18ου αἰ. εἶναι ὁ Ἰσπανὸς Φραγκίσκος **Γκόγια** (Goya), πού προτιμáει τὰ σκληρὰ ρεαλιστικὰ θέματα. Ἔργα του ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν ἀντίσταση τῶν Ἰσπανῶν κατὰ τοῦ Ναπολέοντος παρουσιάζουν τραγικὲς σκηνὲς ἐκτελέσεων, οἱ ὁποῖες ὑπογραμμίζονται μὲ τὰ χτυπητὰ κόκκινα καὶ μαῦρα χρώματα πού μεταχειρίζεται. Ἡ τεχνικὴ καὶ τὰ χρώματα τοῦ Γκόγια ἐπηρεάσαν τούς ζωγράφους τοῦ 19ου αἰ. (ἐμπρεσιονισμοῦ) καὶ ἰδίως τὸν Μανέ.

Λογοτεχνία

Στό δεύτερο μισό τοῦ 17ου αἰ. κυριάρχησε στήν Εὐρώπη ἡ γαλλικὴ λογοτεχνία, πού ἐμπνέεται ἀπὸ τὰ κλασσικὰ πρότυπα. Οἱ μεγαλύτεροι Γάλλοι συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ὁ **Κορνέιγ** (Corneille), ὁ **Ρασίν** (Racine) καὶ ὁ **Μολιέρος**.

Ὁ Κορνέιγ καὶ ὁ Ρασίν, ἰδρυτὲς τῆς γαλλικῆς τραγωδίας, ἀναζήτησαν τὴν ἐμπνευσή τους στό ἀρχαῖο θέατρο καὶ τὰ κλασσικὰ θέματα. Στά ἔργα τους ἡ γαλλικὴ γλῶσσα ἔφτασε σέ κλασσικὴ τελειότητα, ἀλλὰ ὑπολείπονται στή θεατρικὴ δομὴ καὶ τὸν τραγικὸ δυναμισμό. Ὁ Μολιέρος ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ κωμωδία, ἀλλὰ ἔχει τὴν ζωντάνια ὁ λόγος του, τὴν τέχνη ἡ θεατρικὴ δομὴ, τὴν ἀλήθεια ἡ διαγραφή τῶν χαρακτήρων, ὥστε τὰ ἔργα του εἶναι ἀπὸ τὰ κλασσικὰ δημιουργήματα τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας.

Στό 18ο αἰ. ἡ τάση, ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ Ρουσσώ, νά σκιαγραφηθεῖ σάν ἄνθρωπος, ὄχι μόνο σάν λογικὸ ὄν, ἀλλὰ περισσότερο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ συναισθήματος καὶ τοῦ ἐνστικτοῦ, ὀδήγησε τὴ λογοτεχνία πρὸς τὸ ρομαντισμό, τὸ πνευματικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ κίνημα πού χαρακτηρίζει τὸ 19ο αἰ. Ἀπὸ τούς προδρόμους καὶ εἰσηγητὲς τοῦ ρομαντισμοῦ στό τέλος τοῦ 18ου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. εἶναι οἱ μεγαλύτεροι Γερμανοὶ συγγραφεῖς ὁ Φρειδερίκος Σίλλερ (Schiller) καὶ ὁ Ἰωάννης Βόλφγκαγκ Γκαίτε (Goethe).

Ζώντας τὴν ἐποχὴ τῶν μεγάλων πολέμων τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης ὁ **Σίλλερ** ἔδωσε στό ἔργο του ἕναν ἐθνικὸ καὶ πατριωτικὸ χαρακτήρα. Στόν «Γουλιέλμο Τέλλο» του καὶ στό «Δὸν Κάρλο» προβάλλεται ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας.

Ὁ **Γκαίτε**, πού ἦταν ἀπὸ τὰ πιὸ μεγάλα πνεύματα τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ κόσμου, σπούδασε νομικά, ἰατρικὴ, καλὲς τέχνες καὶ φυσικὲς ἐπιστῆμες, ἀλλὰ ἀφοσιώθηκε στή λογοτεχνία. Τὸ νεανικὸ του μυθιστόρημα ὁ «Βέρθερος», ὅπου παρουσιάζεται τὸ δράμα ἐνός νέου, πού αὐτοκτονεῖ ἀπὸ ἔρωτα, εἶναι τὸ πρῶτο μυθιστόρημα πού εἰσάγει στή ρομαντικὴ λογοτεχνία καὶ εἶχε μιά πλατιά δημοτικότητα. Τὸ ἔργο τῆς ὠριμότητάς του, ὁ Φάουστ (Faust), παρουσιάζει τὸ δράμα τοῦ γέρου σοφοῦ, πού πουλάει τὴν ψυχὴ του στό διάβολο

Λογοτεχνία

Μολιέρος

Σίλλερ (Schiller)

Γκαίτε (Goethe)

γιά νά ξαναβρεῖ τή νιότη του καί νά χαρεῖ τή ζωή, καί εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ ἀνειρήνευτου πάθους, τῆς δίψας γιά τή χαρά τῆς ζωῆς, πού χαρακτηρίζει τόν 18ο αἰ.

Μουσική

Τό 17ο καί 18ο αἰ. καλλιιεργήθηκε ἡ ἐνόργανη μουσική, τελειοποιήθηκαν τά ὄργανα καί διαμορφώθηκε ἡ ὄρχήστρα. Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. ὁ **Ἰωάννης Σεβαστιανός Μπάχ** (Bach) καλλιέργησε ὅλα τά εἶδη τῆς μουσικῆς, ἐκτός ἀπό τήν ὄπερα. Τά ἔργα του πλησιάζουν πιά πολύ στό πνεῦμα τῆς μεταρρύθμισης, παρά τοῦ διαφωτισμοῦ, καί ἔχουν ἕνα μεσαιωνικό μυστικισμό· ὁμως τά χαρακτηρίζει ἕνα βαθύ ποιητικό αἶσθημα καί μιὰ ἀξεπέραστη τελειότητα μορφῆς.

Τήν ἴδια ἐποχή ὁ **Γεώργιος Φρειδερίκος Χαϊντελ** (Haendel) καλλιέργησε τό ὄρατόριο. Τό πιά γνωστό ὄρατόριό του εἶναι ὁ «Μεσσίας»

Στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰ. διαμορφώθηκαν τά διάφορα εἶδη ἐνόργανης μουσικῆς (σονάτα, κοντσέρτο, συμφωνία). Οἱ δύο μεγάλοι μουσικοὶ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ὁ **Ἰωσήφ Χάυδν** (Haydn) καί ὁ **Βόλφγκανγκ Ἀμαντέους Μότσαρτ** (Mozart). Ὁ Χάυδν ἔγραψε περισσότερες ἀπό ἑκατό συμφωνίες. Ἡ μουσική του διακρίνεται γιά τόν εἰλικρινή καί χαρούμενο τόνο τῆς.

Ὁ Μότσαρτ ἄρχισε νά συνθέτει ἀπό πέντε χρόνων. Θεωρεῖται ἀπό πολλούς σάν ὁ μεγαλύτερος ἐκπρόσωπος τῆς κλασσικῆς περιόδου τῆς μουσικῆς. Οἱ συμφωνίες του ξεχωρίζουν γιά τό λυρικό πλοῦτο καί τή δύναμη τῶν ἀντιθέσεων. Ὁ Μότσαρτ τελειοποίησε τήν ὄπερα, τήν ἀπάλλαξε ἀπό τά συμπληρωματικά στοιχεῖα καί τῆς ἔδωσε δραματική καί μουσική ἐνότητα. Οἱ γνωστότερες ὄπερές του εἶναι ὁ «Μαγικός Αὐλός» καί ὁ «Δόν Τζοβάννι». Κάποτε μεταγχολική ἡ μουσική του, ἐκφράζει ἄλλοτε τή χαρά καί τήν ἐλπίδα τῆς ζωῆς.

Φιλοσοφία

Κορυφαῖος φιλόσοφος τοῦ 18ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. εἶναι ὁ Γερμανός **Ἐμμανουήλ Κάντ** (Kant). Στό βιβλίό του «Κριτική τοῦ καθαρῶν λόγου» ἐξετάζει τό θέμα τῆς πηγῆς τῆς γνώσης, πού τό ἔθεσε ὁ Ντεκάρτ μέ τόν ὀρθολογισμό καί ὁ Λόκ μέ τόν ἐμπειρισμό του. Ὁ Κάντ παραδέχεται, καθῶς ὁ Λόκ, ὅτι ἡ γνώση μας γιά τόν ἐξωτερικό κόσμο προέρχεται ἀπό τίς εἰκόνες πού μᾶς δίνουν οἱ αἰσθήσεις. Πιστεύει, ὅπως καί ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος **Χιούμ** (Hume), ὅτι δέ θά μάθομε ποτέ τί εἶναι πραγματικά ὁ ἐξωτερικός κόσμος, ἀφοῦ δέν ἔχομε καμιά δυνατότητα νά ἐλέγξομε τίς εἰκόνες αὐτές. Γι' αὐτό ὀνομάζει τόν κόσμο αὐτόν «κόσμο τῶν φαινομένων». Τό σύ-

Μουσική

Φιλοσοφία.
Ἐμμανουήλ Κάντ.

147

νολο τῶν παραστάσεων ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον ὁ νοῦς μας τὸ τοποθετεῖ σὲ τόπον καὶ σὲ χρόνον καὶ τὸ ταξινομεῖ σύμφωνα μὲ τοὺς δικούς του ἐσωτερικούς νόμους (ταυτότητας, ὁμοιότητας, ἀντίθεσης κ.λ.π.). Ὁ Κάντ προσδιόρισε τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπινου μυαλοῦ καὶ καθόρισε τοὺς νόμους τῆς.

Στὸ βιβλίον τοῦ «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου» ὁ Κάντ παραδέχεται ὅτι τὸ ἀνθρώπινον λογικόν, μὲ βάση τὰ φαινόμενα ποῦ καταγράφει, δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει ἀπάντηση στὰ μεγάλα μεταφυσικά προβλήματα, ὅπως εἶναι ἡ ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Σ' αὐτὰ μᾶς ἀπαντοῦν ἄλλες δυνάμεις μέσα μας, ἡ διαίσθησις καὶ ἡ πίστις.

Ἡ ἠθικὴ καθορίζεται ἀπὸ ἓνα νόμον, ποῦ ὑπάρχει μέσα μας, ἀπὸ μιὰ προσταγή ποῦ μᾶς διατάσσει νὰ κάνομε αὐτὸ ἢ νὰ ἀποφύγομε τὸ ἄλλο, ὄχι γιατί αὐτὸ εἶναι ὠφέλιμον ἢ βλαβερό γιὰ μᾶς, ὅπως δίδασκαν πολλοὶ Ἄγγλοι φιλόσοφοι, ἀλλὰ γιατί αὐτὸ εἶναι τὸ χρέος μας: «Κάνε ἔτσι ὥστε ἡ πράξις σου νὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ γενικὸς νόμος».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1. Ποιά εἶναι κατὰ τὴ γνώμη σας τὰ μεγαλύτερα ἐπιστημονικὰ καὶ πολιτιστικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ 18ου αἰ. καὶ ποιά ἡ σημασία τους;

2. Ποιοὶ εἶναι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ. ποιά θέματα τοὺς ἀπασχόλησαν καὶ ποιά ἡ σημασία τῶν θεωριῶν τους γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ': Η ΓΑΛΛΙΑ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ. ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ΙΣΤ' (1774 – 1792)

Μετά τὸ θάνατον τοῦ Λουδοβίκου ΙΕ' ἐγίνε βασιλιάς ὁ ἐγγονός του Λουδοβίκος ΙΣΤ'. Ἦταν τότε 20 χρονῶν, ἀνθρωπος χωρὶς σωματικὴ χάρις ἢ πνευματικὴ ἰκανότητα. Εἶχε καλὴ διάθεση, ἀλλὰ τοῦ ἔλειπε ἡ θέλησις. Παρασυρόταν ἀπὸ τὸ περιβάλλον του καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ βασίλισσα Μαρία Ἀντουανέττα. Ἦταν μορφωμένος, ἤξερε καὶ τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογία, ἀλλὰ προτιμοῦσε πρὸς πολὺ νὰ κυνηγᾷ καὶ νὰ φτιάχνῃ κλειδαριές σ' ἓνα μικρὸ ἐργαστήρι ποῦ εἶχε μέσα στὸ παλάτι. Φυσικὰ δὲν ἦταν σὲ θέσι νὰ συλλάβῃ ἢ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του.

Ἡ βασίλισσα Μαρία Ἀντουανέττα, ἦταν κόρη τῆς Μαρίας Θηρεσίας, ἀλλὰ δὲν εἶχε τίποτα ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἰκανότητα καὶ τὸ πρακτικὸ μυαλὸ τῆς μητέρας τῆς. Πολύ νέα, ζωηρὴ καὶ ἐπιπόλαια, ἀγαποῦσε τὴς διασκεδάσεις καὶ τὴς τελετές τῆς αὐλῆς. Ξόδευε ἀλογάριαστα κί' ἐννοοῦσε νὰ ἐπεμβαίνει στὴς κρατικὰς ὑποθέσεις, στοὺς διορισμούς ὑπουργῶν καὶ ἀνωτάτων ὑπαλλήλων, γιὰ νὰ προωθῆσῃ εὐνοουμένους τῆς, ἀνθρώπους συχνὰ ἀνίκανους. Ὁ λαὸς ποτὲ δὲν τὴν

Λουδοβίκος ΙΣΤ'

Μαρία Ἀντουανέττα

ἀγάπησε. Τή θεωρούσε ξένη καί τήν ἔλεγε «ἡ Αὐστριακή». Γιά τούς Γάλλους ἡ Αὐστρία ἦταν πάντα μιὰ ἐχθρική χώρα, παρά τή συμμαχία στόν ἐπταετή πόλεμο.

Ἐπειδή τό μεγάλο πρόβλημα τῆς Γαλλίας ἦταν πάντα τό οικονομικό, ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' ἔδωσε τή διεύθυνση τῶν οικονομικῶν τοῦ κράτους στόν Τυργκό (Turgot).

Ἀπόπειρες μεταρρυθμίσεων. Νεκέρ

Ἐο Τυργκό ἦταν ἓνας ἀπό τούς μεγάλους οικονομολόγους τοῦ 18 ου αἰ. πού πίστευε ὅπως ὁ Κεσναί (Quesnay) καί ὁ Ἄγγλος μέγανος οικονομολόγος Ἄνταμ Σμίθ (Adam Smith) ὅτι τό κράτος πρέπει νά καταργήσει τόν μερκαντιλισμό καί νά ἀφήσει ἐλεύθερη τήν οικονομική ζωὴ νά κινηθεῖ σύμφωνα μέ τούς φυσικούς νόμους τῆς προσφοράς, τῆς ζήτησης καί τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ.

Σύμφωνα μέ τίς θεωρίες αὐτές ὁ Τυργκό ἀφῆσε ἐλεύθερο τό ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν καί κατάργησε τίς συντεχνίες καί τήν ἀγγορεία τῶν χωρικῶν γιά τήν κατασκευὴ ἐξοχικῶν δρόμων. Πίστευε πῶς τό κράτος ἔπρεπε ν' ἀποφύγει τή χρεωκοπία, χωρίς νά αὐξήσει τούς φόρους ἢ νά καταφύγει σέ δάνεια, ἀλλά μόνο ἐπιβάλλοντας οικονομίες.

Τά μέτρα τοῦ Τυργκό προκάλεσαν μεγάλο ἐνθουσιασμό, ἀλλά ἡ μεταρρύθμιση ἐμποδίστηκε ἀπό ἐκείνους πού εἶχαν ἀντίθετα συμφέροντα: τούς ἐπί κεφαλῆς τῶν συντεχνιῶν, ὅσους ἐκμεταλλεύονταν τούς περιορισμούς στό ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν, τούς εὐγενεῖς, πού δέν ἤθελαν νά περιοριστοῦν τά ἐπιδόματά τους. Τέλος ἡ Μαρία Ἄντουανέττα ἔπεισε τό Λουδοβίκου ΙΣΤ', πού πρίν ἐκτιμοῦσε τόν Τυργκό, νά τόν ἀπομακρύνει.

Λίγο ἀργότερα ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' ἔκανε ὑπουργό τῶν οικονομικῶν τόν Νεκέρ. Ὁ Νεκέρ γεννήθηκε στή Γενεύη. Ἦταν διαμαρτυρόμενος καί παλιός τραπεζίτης, θαυμαστής τοῦ Κολμπέρ καί ἀντίθετος μέ τίς θεωρίες τοῦ Τυργκό.

Στήν ἐποχὴ τοῦ ἡ Γαλλία συμμάχησε μέ τίς ἀμερικανικὲς ἀποικίες καί κήρυξε τόν πόλεμο τῆς Ἀγγλίας. Τά μεγάλα ἐξοδα ἀνάγκασαν τόν Νεκέρ νά συνάψει δάνεια.

Ἐο Νεκέρ πῆρε διάφορα κοινωνικά μέτρα γιά νά ἀντιμετωπίσει τό οικονομικό πρόβλημα: κατάργησε τή δουλοπαροικία στά βασιλικά κτήματα, ἀναδιοργάνωσε τὰ νοσοκομεῖα καί τίς φυλακές, ἀπαγόρευσε τὰ βασανιστήρια στήν προανάκριση. Ἐπειδὴ ἡ ἀντίδραση τῶν προνομιούχων ἐναντίον τοῦ ἦταν μεγάλη, ἀποφάσισε νά δημοσιεύσει ἓναν ἀπολογισμό τοῦ ἔργου του ὡς ὑπουργοῦ. Αὐτό προκάλεσε τὴν ἀγανάκτηση τοῦ λαοῦ, πού ἐβλεπε γιά πρώτη φορά πόσο μέγανος ἦταν τὰ ἐξοδα τῆς αὐλῆς, καί ἐξαγρίωσε τούς εὐγενεῖς πού πέτυχαν τὴν ἀπομάκρυνσή του.

Ἐτσι ἀπέτυχε κάθε προσπάθεια γιά μεταρρύθμιση. Ἡ πολιτικὴ

Τυργκό (Turgot)
θεωρίες τοῦ
ἐλεύθερου ἐμπορίου

Νεκέρ

τῶν διαδόχων τοῦ Νεκέρ, πού στηρίχτηκαν πάλι στά δάνεια καί ἐπέδωκαν αὐξηση τῶν φόρων, προκάλεσε ἀντίδραση τῶν κοινοβουλίων (Parlements) στό Παρίσι καί στίς ἐπαρχίες καί μιὰ γενική ἐξέγερση τῶν ἀξιωματούχων εὐγενῶν (noblesse de robe), πού ἀπαιτοῦσαν δικαιώματα ὅπως τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου καί σύγκληση τῶν Γενικῶν Τάξεων.

Ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' ἀναγκάστηκε νά ξανακαλέσει τό Νεκέρ καί νά συγκαλέσει τίς Γενικές Τάξεις. Αὐτό ἔδωσε τήν ἀφορμή νά ξεσπάσει ἡ μεγάλη γαλλική ἐπανάσταση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η': Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1789—1799)

Τά αἴτια

Ἡ γαλλική ἐπανάσταση ὑπῆρξε τό πιο μεγάλο ἐπαναστατικό κίνημα στήν Εὐρώπη. Προῆλθε ἀπό τήν τάξη τῶν ἀστῶν, ἀνέτρεψε τό ἀπολυταρχικό πολίτευμα καί τή μεσαιωνική κοινωνική δομή τοῦ γαλλικοῦ κράτους καί ἐπέβαλε τίς ἀρχές τοῦ διαφωτισμοῦ. Οἱ ἰδέες καί τά πολιτικοκοινωνικά ἐπιτεύγματα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης ἐπηρέασαν ὅλη τήν Εὐρώπη, ἐνίσχυσαν τόν πόθο τῶν λαῶν γιά ἐθνική καί πολιτική ἐλευθερία καί προκάλεσαν μιὰ σειρά ἀπό ἐπαναστατικά κινήματα, πού διαμόρφωσαν τά νεώτερα ἀστικά εὐρωπαϊκά κράτη.

Τά αἴτια πού προκάλεσαν τήν ἐπανάσταση εἶναι πολλά καί ἀρκετά ἔχουν ἤδη τονιστεῖ:

1) Ἡ ἀντίδραση στό ἀπολυταρχικό πολίτευμα, πού εἶχε ἐκφυλιστεῖ μέ τήν ἄνοδο στό θρόνο τοῦ Λουδοβίκου ΙΕ' καί ΙΣΤ', ἀνθρώπων μέ ἀδύνατη θέληση, πού ὑποτάχτηκαν στίς διαθέσεις καί τά συμφέροντα τῶν αὐλικῶν καί δέν τόλμησαν καμιά ἀπό τίς ἀναγκαῖες μεταρρυθμίσεις.

2) Ἡ ἀντίδραση στό χωρισμό τῆς κοινωνίας σέ τάξεις καί γενικά στή μεσαιωνική δομή τοῦ κράτους, τήν ὥρα πού οἱ σύγχρονες συνθήκες ἦταν τελείως διαφορετικές.

3) Ὁ ξεπεσμός τῆς Γαλλίας ἀπό διεθνή ἀποψη καί ἡ ἀπώλεια τῶν γαλλικῶν ἀποικιῶν ἐξ αἰτίας τῆς ἀνικανότητος τῶν αὐλικῶν, πού ἀσκοῦσαν τήν ἐξωτερική πολιτική.

4) Ἡ διοικητική ἀποδιοργάνωση, ἰδίως στήν ἐποχή τοῦ Λουδοβίκου ΙΕ' καί ΙΣΤ', μέ τήν προώθηση τῶν εὐνοουμένων στίς ἐπίκαιρες θέσεις.

5) Οἱ δυσκολίες στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς χώρας καί ἡ διοικητική καί οἰκονομική ἀνομοιογένεια στό γαλλικό κράτος, ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιβίωσης μεσαιωνικῶν θεσμῶν ἀπό τήν παλιά φεουδαρχική ὀργάνωση καί τίς μεσαιωνικές συντεχνίες.

6) Ἡ ἀποτυχία τῶν οἰκονομικῶν μεταρρυθμίσεων, ἐξ αἰτίας τῶν

συμφερόντων τῶν προνομιοῦχων, πού ὀδηγοῦσε τό κράτος στή χρεωκοπία, καί ἡ ἔλλειψη ἀπό κάθε οἰκονομικό πρόγραμμα, γεγονός πού ἔθιγε τά ἄμεσα συμφέροντα τῶν Γάλλων ἀστῶν.

7) Ἡ κοινωνική διαφοροποίηση τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ καί ἡ γενική δυσαρέσκεια γιά τήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ

Ἡ γαλλική ἐπανάσταση δέν ξεκίνησε ἀπό τή δυστυχία τοῦ λαοῦ, γιατί αὐτή ἦταν μεγαλύτερη σέ παλαιότερες ἐποχές ἢ σέ ἄλλα εὐρωπαϊκά κράτη. Προῆλθε περισσότερο ἀπό τό γεγονός ὅτι ἐξακολουθοῦσε τυπικά νά ὑπάρχει ὁ μεσαιωνικός χωρισμός τῆς κοινωνίας σέ τάξεις καί τά προνόμια τῶν εὐγενῶν, ἐνῶ οὐσιαστικά εἶχαν γίνει στό γαλλικό κράτος μεγάλες κοινωνικές ἀνακατατάξεις: ἡ γαλλική κοινωνία δέν ἦταν πιά μεσαιωνική, χωρίς ὅμως νά ἔχει γίνει ἀκόμα ἀστική. Εἶχαν συμβεῖ γενικά μεγάλες μεταβολές σέ ὅλες τίς τάξεις:

1) Οἱ εὐγενεῖς ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' εἶχαν πάψει νά εἶναι φεουδάρχες καί ἔγιναν, ὅπως ἀναφέραμε, μεγαλοκτηματίες καί αὐλικοί, μιά τάξη γενικά προνομιοῦχων, πού ἐπιβάρυνε τόν κρατικό προϋπολογισμό μέ μεγάλες ἐπιχορηγήσεις, κρατοῦσε ἀποκλειστικά τά ἀνώτερα στρατιωτικά ἀξιώματα καί διήθυνε τήν ἐξωτερική πολιτική, μέ ἀποτέλεσμα τούς ἀποτυχημένους πολέμους τοῦ Λουδοβίκου ΙΕ'. Μετά τό Λουδοβίκο ΙΔ' οἱ αὐλικοί ἀπέκτησαν μεγάλη ἐπιρροή στό παλάτι, περιέβαλαν τό βασιλιά καί τόν ἀπέκλεισαν ἀπό κάθε ἐπαφή μέ τίς παραγωγικές τάξεις τοῦ λαοῦ, ἐνῶ ἡ ἐξοργιστική τους ἀντίδραση καταδίκαζε σέ ἀποτυχία κάθε προσπάθεια γιά οἰκονομική καί κοινωνική μεταρρύθμιση. Ἄκριβῶς αὐτή ἡ συμπεριφορά τῶν αὐλικῶν ὀδήγησε περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο στήν ἐπανάσταση.

Ἐπῆρχαν ὅμως στήν τάξη τῶν εὐγενῶν καί πολλοί δυσαρεστημένοι, πού ἤθελαν συνταγματικό πολίτευμα καί δικαιώματα ὅμοια μέ τῆς βουλῆς τῶν λόρδων· ἄλλοι πάλι, ὀλοτέλα φτωχοί, ξεχωρίζαν ἀπό τήν τρίτη τάξη μόνο μέ τά προνόμια.

2) Ἡ σύνθεση τοῦ κλήρου εἶχε ἀλλάξει μετά τήν ἀντιμεταρρύθμιση, ἀλλά ὅπωςδήποτε ὑπῆρχε ἡ διαφορά ἀνάμεσα στούς ἀνώτερους κληρικούς πού νέμονταν τή μεγάλη ἐκκλησιαστική περιουσία καί στό φτωχό ἐνοριακό κλῆρο, πού ζοῦσε ἀπό τήν ἐλεημοσύνη τῶν πιστῶν.

3) Ἡ τρίτη τάξη περιλάμβανε γενικά τούς γεωργούς καί τούς ἀστούς καί ἦταν ἡ πολυπληθέστερη καί πιό διαφοροποιημένη τό 18ο αἶ.

Οἱ γεωργοί ἦταν οἱ περισσότεροι, γιατί ἡ Γαλλία ἐξακολουθοῦσε βασικά νά εἶναι χώρα γεωργική. Οἱ γεωργοί δέν ἦταν πιά δουλοπάροικοι, ἀλλά ἐλάχιστοι εἶχαν δικό τους χτήμα· οἱ πιό πολλοί καλλιερ-

Κοινωνικές ἀλλαγές

Εὐγενεῖς

Άστροι

γούσαν σάν κολλήγες τὰ χτήματα τῶν εὐγενῶν.

Μέ τήν κατάργηση τῆς φεουδαρχίας οἱ σχέσεις τοῦ ἀγρότη μέ τόν εὐγενή γαιοκτήμονα περιορίστηκαν μόνο στόν οἰκονομικό τό-
μέα. Οἱ ὑποχρεώσεις ἦταν βαριές καί ἔγιναν ἀκόμα βαρύτερες πρὶν
ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῶν εὐγενῶν, τῆ βαριά φορολογία, τίς ἀγγα-
ρεῖες. Ζητοῦσαν ν' ἀπαλλοτριωθοῦν τὰ μεγάλα χτήματα καί ἡ γῆ νά
μοιραστεῖ στούς καλλιεργητές.

Οἱ ἀστροί, ἂν καί ἀριθμητικά λιγότεροι, ἦταν τό δυναμικότερο
στοιχεῖο τοῦ πληθυσμοῦ. Σ' αὐτούς περιλαμβάνονταν πρῶτα οἱ οἰ-
κονομικά ἰσχυροί: τραπεζίτες, μεγαλέμποροι, ἐφοπλιστές. Ἦταν δυ-
σαρεστημένοι, γιατί τό κράτος δέν κατόρθωνε νά ἐνοποιήσει τή
διοίκηση, νά καταργήσει τόν μερκαντιλισμό καί νά ἐφαρμόσει ἓνα
συγχρονισμένο οἰκονομικό πρόγραμμα. Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἑπταετοῦς
πολέμου καί τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ' τοὺς ἐπει-
σαν πῶς ἔπρεπε νά ἐπιδιώξουν ριζικότερες μεταβολές.

Στοὺς ἀστροὺς ἀνῆκαν καί οἱ μορφωμένοι, ἐπιστήμονες, δικηγό-
ροι, φιλόσοφοι, παιδαγωγοί. Ἐπηρεασμένοι ἀπό τίς ἰδέες τοῦ δια-
φωτισμοῦ ἤθελαν τήν κατάργηση τῆς ἀπολυταρχίας, τήν ἰσότητα
τῶν πολιτῶν, τήν ἐλευθερία, θρησκευτική καί πνευματική, καί τή
δυνατότητα γιά κοινωνική ἀνοδο.

Ἐλευθερία καί καλύτερες συνθήκες ζωῆς ἤθελε καί ὁ φτωχός
πληθυσμός στίς πόλεις, ἰδίως στό Παρίσι, πού ἐπηρεαζόταν ὅπως
εἶναι φυσικό περισσότερο ἀπό τίς βιοτικές ἀνάγκες καί τὰ ἐπανα-
στατικά κηρύγματα τῆς ἐποχῆς.

Ἡ τρίτη τάξη εἶναι τό
ἔθνος

Γενικά εἶχε ὠριμάσει ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ τρίτη τάξη, πού ἀποτε-
λοῦσε τό μεγαλύτερο ποσοστό τοῦ πληθυσμοῦ, ἦταν τό «ἔθνος»
καί ἀπό αὐτό ἔπρεπε νά πηγάζει κάθε ἐξουσία.

Οἱ ἰδέες τοῦ διαφωτισμοῦ καί ἡ ἐπίδραση ἀπό τό ἀγγλικό πολι-
τευμα καί τήν ἀμερικανική ἐπανάσταση εἶχαν ἐνισχύσει ἀκόμα πιά
πολύ αὐτή τήν πεποίθηση.

Περίοδοι τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης

Μποροῦμε νά ξεχωρίσουμε στή γαλλική ἐπανάσταση τρεῖς περιό-
δους:

- α) Μοναρχική** (Μάιος 1789 — Σεπτέμβριος 1792)
- β) Δημοκρατική** (Σεπτέμβριος 1792 — 1795) πού περιλαμβάνει
καί τήν **Τρομοκρατία** (Ἰούνιος 1793 — 27 Ἰουλίου 1794)
- γ) Διευθυντήριο** (1795 — 1799)

Ἀπό τὰ 1789 ὡς τὰ 1795 συγκλήθηκαν τρεῖς ἐθνικές συνελεύσεις:

- α) Συντακτική** (Assemblée Constituante): Ἰούλιος 1789 — 30 Σε-
πτεμβρίου 1791)

- β) νομοθετική** (Assemblée Legislative): ἀρχές Ὀκτωβρίου 1791
— τέλος Σεπτεμβρίου 1792)

Ψηφιοποιήθηκε ἀπό τό Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

γ) **Ἀναθεωρητική** (Convention ή Convent): 21 Σεπτεμβρίου 1792 – 26 Ὀκτωβρίου 1795)

Α. Ἡ Μοναρχική Περίοδος (1789 – 1792)

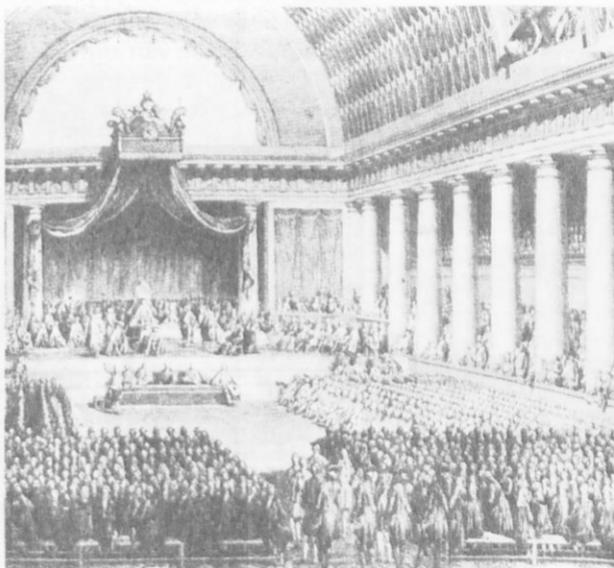
Σύγκληση τῶν Γενικῶν Τάξεων. Συντακτική συνέλευση (1789 – 1791)

Ἐφορμή γιά τήν ἔκρηξη τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης ἔδωσε ἡ **σύγκληση τῶν Τριῶν Τάξεων**, πού ἐγίνε τό Μάιο τοῦ 1789. Τῆ σύγκληση ζητοῦσαν οἱ εὐγενεῖς μέ σκοπό νά περιορίσουν τά δικαιώματα τοῦ βασιλιᾶ, ὅμως γρήγορα ἐπικράτησαν οἱ ἄστοί πού πέτυχαν, μέ τή μεσολάβηση τοῦ Νεκέρ, νά διπλασιαστεῖ ὁ ἀριθμός τῶν ἀντιπροσώπων τους, δηλαδή τῆς τρίτης τάξης.

Ὅταν ἐγίναν οἱ ἐκλογές καί συνῆλθαν οἱ ἀντιπρόσωποι, ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' (πού ἡ συμπεριφορά του πρὸς τοὺς ἀντιπρόσωπους τῆς τρίτης τάξης μεγάλωσε ἀπλά τῆ δυσἀρέσκεια καί τῆ δυσπιστία), ἐπέμενε νά συνεδριάξουν οἱ τρεῖς τάξεις χωριστά, κατὰ τό παλιό σύστημα, νά ψηφίσουν κατὰ τάξεις καί νά περιοριστεῖ ἡ συζήτηση στό οἰκονομικό ζήτημα, δηλαδή στήν ἐπικύρωση νέων φόρων.

Ἀλλά οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς τρίτης τάξης, πού θεωροῦσαν τόν ἑαυτὸ τους ἀντιπρόσωπο τοῦ ἔθνους, ἤρθαν ἀποφασισμένοι γιά εὐρύτερες μεταβολές. Συμφώνησαν νά μὴ δεχτοῦν χωριστὴ συνεδρίαση καί ψήφο καί ὀρκίστηκαν νά μὴ χωριστοῦν, ἀν δέ δώσουν σύνταγμα στή Γαλλία. Μαζί τους ἐνώθηκαν καί μερικοὶ δυσἀρεστημένοι εὐγενεῖς καί κατώτεροι κληρικοὶ. Ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' ἀναγκάστηκε τότε νά ὑποχωρήσει καί στίς 9 Ἰουλίου 1789 οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν τάξεων ἀναγνωρίστηκαν ὡς ἔθνική συνέλευση. Ἀποφασίστηκε νά συνεδριάξουν ὅλοι μαζί, νά ἐτοιμάσουν καί νά ψηφίσουν ἓνα σύνταγμα.

Ἡ συνέλευση τῶν τριῶν τάξεων (χαρᾶκι τοῦ Μοισέου τοῦ νεώτερου). Στὸ βάθος τῆς μεγάλης αἰθουσᾶς κάθεται ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια. Ἐμπρὸς οἱ ὑπουργοί, δεξιὰ οἱ κληρικοὶ, ἀριστερὰ οἱ εὐγενεῖς. Ἀπέναντι ἀπὸ τὸ βασιλιά, πρὸς τὴν εἴσοδο, στέκονται οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς τρίτης τάξης.

Κατάληψη τῆς Βαστίλλης (14 Ἰουλίου 1789). Ἡ ἐποχὴ τοῦ μεγάλου φόβου

Κατάληψη
Βαστίλλης (14
Ἰουλίου 1789)

Ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' δυσπιστώντας στὴν ἐθνικὴ συνέλευση ἀπομάκρυνε τὸ Νεκέρ καὶ προσπάθησε νὰ ἐνισχύσει μὲ μισθοφόρους τὴ φρουρὰ τῶν Βερσαλλιῶν. Αὐτὸ ξεσήκωσε τὸ λαὸ τοῦ Παρισιοῦ πού βρισκόταν σέ ἀναβρασμό. Στὶς 14 Ἰουλίου ξέσπασε ἡ ἐπανάσταση. Ὁ λαὸς κατέλαβε καὶ γκρέμισε τὴ Βαστίλλη, πού ἦταν τὸ σύμβολο τῆς τυραννίας. Ἐπειδὴ καταλύθηκαν οἱ ἀρχεὲς τὸ δημοτικὸ συμβούλιο τῆς πόλης ὀργάνωσε μία **ἐθνοφυλακὴ** ἀπὸ πολίτες γιὰ νὰ ἐπιβάλλει τὴν τάξη μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸ **Λαφαγιέτ**.

Ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' ἀναγκάστηκε νὰ ἀνακαλέσει τὸ Νεκέρ. Ἀπομάκρυνε τοὺς μισθοφόρους καὶ ἦρθε στὸ Παρίσι, ὅπου ὁ Λαφαγιέτ τοῦ πρόσφερε τὴν τρίχρωμη κονκάρδα (ἄσπρο: τὸ χρῶμα τοῦ βασιλιᾶ, κόκκινο καὶ μπλέ: τὰ ἐμβλήματα τοῦ Παρισιοῦ), σύμβολο τῆς ἐπανάστασης, πού ἐγίνε ἀπὸ τότε τὸ ἐθνικὸ ἔβλημα τῆς Γαλλίας.

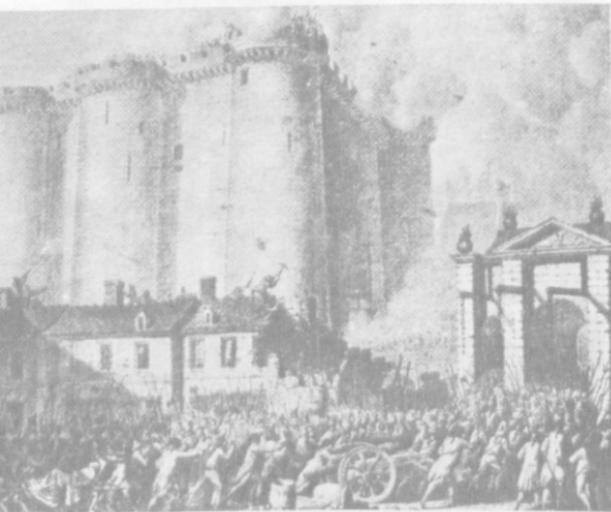
Ἡ ἐποχὴ τοῦ
μεγάλου φόβου

Οἱ ταραχὲς πού ἄρχισαν στὸ Παρίσι, μεταδόθηκαν καὶ στὶς ἐπαρχίες. Οἱ χωρικοὶ ξεσηκώθηκαν, σκότωσαν τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ βασιλιᾶ, κατέλαβαν τοὺς πύργους καὶ ἔκαψαν τὰ ἔγγραφα ἰδιοκτησίας τῶν φεουδαρχῶν. Ἡ περίοδος αὐτὴ τῆς ἀναρχίας ὀνομάστηκε **ἐποχὴ τοῦ μεγάλου φόβου**. Μετὰ ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ πολλοὶ εὐγενεῖς καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ' ἔφυγαν στὴν Αὐστρία, ὅ-

Ὁ λαὸς καταλαμβάνει καὶ γκρεμίζει τὴ Βαστίλλη. (Χαρακτικὴ τοῦ Prieur).

που προσπαθοῦσαν νὰ συγκεντρώσουν στρατὸ γιὰ νὰ πολεμήσουν τὴν ἐπανάσταση.

Οἱ ταραχὲς χειροτέρεψαν τὴν οἰκονομικὴ καὶ ἐπισιτιστικὴ κατάσταση στὸ Παρίσι. Ἡ ἔλλειψη καὶ ἡ μαύρη ἀγορὰ τῶν τροφίμων, ὅπως καὶ οἱ πληροφορίες πῶς μερικοὶ μεθυσμένοι μισθοφόροι ποδοπάτησαν τὴν τρίχρωμη κονκάρδα μπροστὰ στὸ βασιλιά καὶ τὴ βασίλισσα, ξεσήκωσε ἓνα μεγάλο συλλαλητήριο ἀπὸ ἄντρες καὶ γυναῖκες τοῦ λαοῦ, πού ἔφτασαν στὶς Βερσαλλίες μῆκαν στὸ παλάτι καὶ ὑποχρέωσαν τὸ βασιλιά καὶ τὴν οἰκογένειά του νὰ κατεβοῦν στὸ Παρίσι καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν

στό παλάτι του Κεραμεικού. Έτσι ο Λουδοβίκος ΙΣΤ΄ βρέθηκε στη διάθεση των επαναστατικών στοιχείων του Παρισιού και η εθνική συνέλευση μετέφερε την έδρα της στο Παρίσι.

Τό έργο τής συντακτικῆς συνέλευσης

Η ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ ΤΩΝ ΕΥΓΕΝΩΝ (4 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1789)

Οι ταραχές του «μεγάλου φόβου» ανησύχησαν την εθνική συνέλευση. Μέ πρωτοβουλία του Μιραμπώ (Mirabeau) και άλλων προοδευτικών από την τάξη των ευγενών, η συνέλευση, τη νύχτα της 4ης Αυγούστου 1789, αποφάσισε να καταργήσει τα προνόμια. Ψηφίστηκε η ισότητα των πολιτών. Κάθε πολίτης γινόταν δεκτός στα δημόσια αξιώματα, οι χωρικοί απαλλάσσονταν από τις πολλές υποχρεώσεις και άγγραφες. Δέν έγινε όμως απαλλοτρίωση. Οι αγρότες έπαιρναν μόνο τό δικαίωμα να αγοράζουν τά χτήματα που καλλιεργούσαν, αλλά φυσικά δέν ήταν δυνατό να τό κάνουν, άφου δέν είχαν χρήματα.

Κατάργηση
προνομίων ευγενών
(4 Αυγούστου 1789)

Η ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ (26 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1789)

Η διακήρυξη των δικαιωμάτων, που ψηφίστηκε μέ πρόταση του Lafayette, είναι έπηρεασμένη από την άγγλική του 1688, από τό άμερικανικό σύνταγμα και από τις ιδέες του διαφωτισμού. Πρώτη φορά στη Γαλλία μέ τή διακήρυξη γίνεται λόγος σέ κρατικό έγγραφο για δικαιώματα του πολίτη. "Ως τότε μιλούσαν μόνο για καθήκοντα.

Διακήρυξη
δικαιωμάτων
(26 Αυγούστου
1789)

Μέ τή διακήρυξη άναγνωρίστηκε η ισότητα των πολιτών πρό του νόμου, η έλευθερία και τά φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου (ζωή, έλευθερία ιδιοκτησία) που τό κράτος είχε υποχρέωση να προστατεύει. Καταργήθηκαν οι τίτλοι, οι διακρίσεις, τά δικαιώματα του πρωτότοκου γιου των ευγενών στην πατρική περιουσία εις βάρος των άλλων. "Όλοι οι πολίτες έπρεπε να φορολογούνται ανάλογα μέ τις οικονομικές τους δυνατότητες και όλοι να είναι δεκτοί σ' όλα τά αξιώματα κατά τις ικανότητές τους.

Η διακήρυξη των δικαιωμάτων, που είναι από τά πιό σημαντικά ψηφίσματα τής συντακτικῆς συνέλευσης, έπηρεάσε όλα τά εύρωπαϊκά πολιτεύματα. "Όλα τά εύρωπαϊκά συντάγματα, αναφέρονται στις έλευθερίες και τά δικαιώματα των πολιτών, έτσι όπως τά καθόρισε η γαλλική διακήρυξη.

Η ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ

Μιά από τις σημαντικότερες προσφορές τής συντακτικῆς συνέλευσης ήταν ότι κατάργησε όλα τά παλιά διοικητικά συστήματα (υπαλλήλους του βασιλιά, τοπικά δικαστήρια, παλιούς μεσαιωνικούς

Διοικητική
ένοποίηση τής
Γαλλίας

θεσμούς) και μοίρασε τή Γαλλία σέ νομούς, ανάλογα μέ τόν πληθυσμό. Κάθε νομός χωρίστηκε σέ έπαρχίες, δήμους και κοινότητες. Οι νομάρχες, έπαρχοι, δήμαρχοι, κοινοτάρχες, θά ήταν αίρετοί. Αυτό καταργήθηκε μετά τήν επανάσταση, από τό Ναπολέοντα. Ή διοικητική διαίρεση όμως διατηρήθηκε ως σήμερα και έγινε υπόδειγμα γιά τή διοικητική διαίρεση τών νεώτερων κρατῶν.

Η ΔΗΜΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ

Γιά νά καλύψει τό έλλειμμα τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ και ν' ανταποκριθεῖ στίς ανάγκες τοῦ κράτους ἡ συντακτική ἀποφάσισε νά δημεύσει τήν τεράστια ἐκκλησιαστική περιουσία και νά τή μεταχειριστεῖ σάν ἐθνικό κεφάλαιο γιά νά κόψει χαρτονόμισμα.

Τά φιλανθρωπικά και ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα, πού συντηροῦσε ἡ ἐκκλησία, κρατικοποιήθηκαν και οἱ ἱερεῖς θά ἔπαιρναν μισθό ἀπό τό κράτος. Οἱ ἱερεῖς και οἱ ἐπίσκοποι ἔπρεπε νά ὀρκιστοῦν πίστη στό νέο πολίτευμα. Ἡ συνέλευση δοκίμασε νά ἱδρύσει ἔτσι μιά κρατική ἐκκλησία. Ὁ πάπας όμως δέν ἀναγνώρισε τίς ἀποφάσεις αὐτές και αὐτό προκάλεσε ἀντίδραση και προβλήματα συνείδησης γιά ἕνα μεγάλο μέρος και τοῦ κατώτερου κλήρου και τοῦ λαοῦ.

Η ΨΗΦΙΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Ἡ συντακτική συνέλευση ἀπασχολημένη μέ πολλά θέματα τελείωσε τό σύνταγμα ὕστερα ἀπό δύο χρόνια (1791). Τό σύνταγμα εἶναι ὁ ἀνώτατος νόμος πού ρυθμίζει τή λειτουργία τοῦ κράτους. Καθορίζει τήν πηγή και τά εἶδη τών ἐξουσιῶν, τούς ἄρχοντες πού ἀσκοῦν αὐτές τίς ἐξουσίες, και τούς ὅρους σύμφωνα μέ τούς ὁποίους τίς ἀσκοῦν.

Τό γαλλικό σύνταγμα τοῦ 1791 ὄριζε ὅτι ἡ πηγή τῆς ἐξουσίας εἶναι τό Ἔθνος και ἡ ἔκφραση τῆς θέλησης τοῦ ἔθνους εἶναι ὁ Νόμος. Διακρίνει τήν ἐξουσία σέ ἐκτελεστική, νομοθετική και δικαστική κατά τίς ἀρχές τοῦ διαφωτισμοῦ.

Τήν ἐκτελεστική ἐξουσία ἀσκοῦσε ὁ βασιλιάς Λουδοβίκος ΙΣΤ', πού εἶχε τό δικαίωμα νά διορίζει ὁποιους ὑπουργούς ἤθελε, ἐκτός ἀπό τά μέλη τῆς ἐθνικῆς συνέλευσης. Κάθε διαταγή του όμως ἔπρεπε νά ὑπογράφεται και ἀπό τόν ἀρμόδιο ὑπουργό. Ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' θά ὀνομαζόταν «βασιλιάς τῶν Γάλλων» και ὄχι τῆς «Γαλλίας και τῆς Ναβάρρας», ὅπως πρίν, και θά ἦταν ὑποχρεωμένος νά ὀρκιστεῖ πίστη στό σύνταγμα. Ἀσκοῦσε ἕνα περιορισμένο veto, εἶχε δηλαδή τό δικαίωμα ν' ἀρνηθεῖ δύο φορές νά ὑπογράψει ἕνα νόμο, πού ψήφισε ἡ συνέλευση τήν τρίτη φορά όμως ἦταν ὑποχρεωμένος νά τόν δεχτεῖ.

Ἡ νομοθετική ἐξουσία, πού ἔθεωρεῖτο και ἡ πιό σημαντική, ἔπρεπε νά ἀσκεῖται ἀπό μιά νομοθετική συνέλευση πού ἐκλεγόταν ἀπό τό λαό μέ ἔμμεσες ἐκλογές γιά δύο χρόνια· δικαίωμα ψήφου εἶχαν ὅσοι διέθεταν κάποια περιουσία.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπό τό Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Δήμευση
ἐκκλησιαστικῶν
κτημάτων

Τό σύνταγμα τοῦ
1791

Συνταγματική
μοναρχία στή Γαλλία

Τά παλιά δικαστήρια καί οί βάρβαρες ποινές καταργήθηκαν. Τή δικαστική έξουσία άσκούσαν δικαστές πού έκλέγονταν άπό τό λαό· γιά σοβαρές ύποθέσεις θεσπίζονταν δικαστήρια ένόρκων, όπως καί στην Άγγλία· ιδρύθηκαν έπίσης άνώτερα δικαστήρια πού έξέταζαν τήν ύπόθεση ξανά, άν ό καταδικασμένος πίστευε πώς άδικήθηκε καί κατέφευγε σ' αύτά.

Δικαστήρια

Τό σύνταγμα προστάτευε τήν προσωπική έλευθερία τών πολιτών. Κανείς δέν μπορούσε νά συλληφθεί παρά μόνο μέ ένταλμα τών άρμοδίων δικαστικών άρχων, πού έπρεπε άμέσως νά τόν πληροφορήσουν γιά τά αίτια. Κανείς δέν μπορούσε νά καταδικαστεί παρά σύμφωνα μέ νόμο πού ύπήρχε πριν άπό τήν πράξη του. Τό σύνταγμα προστάτευε άκόμα τήν έλευθερία τής γνώμης καί του τύπου, τής θρησκείας, τής εργασίας — οί οικονομικοί περιορισμοί καί οί συντεχνίες καταργήθηκαν, άλλά άπαγορεύτηκε στους έργάτες ή άπεργία καί ή ίδρυση επαγγελματικών όργανώσεων.

Έλευθερίες τών πολιτών

Μέ τό σύνταγμα του 1791 ή Γαλλία έγινε **συνταγματική μοναρχία**. Τό σύνταγμα αύτό δέν ήταν άπόλυτα δημοκρατικό. Περιορίζε τό δικαίωμα τής ψήφου, δέν καταργούσε τή δουλεία στις άποικίες, γιά νά μή δυσανεστήσει τούς άποίκους, άπαγόρευε τήν άπεργία καί τό συνδικαλισμό. Γενικά όμως στηρίχτηκε στις άρχές του διαφωτισμού καί έπηρέασε όλα τά νεώτερα εύρωπαϊκά συντάγματα.

Έσωτερικά καί έξωτερικά προβλήματα

Μετά τήν ψήφιση του συντάγματος φαινόταν πώς ή κατάσταση είχε σταθεροποιηθεί καί πώς ή επανάσταση είχε λήξει.

Έπαναστατικές ζυμώσεις καί προβλήματα

Υπήρχαν όμως άκόμα μεγάλα προβλήματα, όπως τό οικονομικό, τό ζήτημα τών κληρικών πού δέν όρκίστηκαν στό σύνταγμα (άνώμοτοι) καί ξεσήκωναν τό λαό, τών χωρικών, πού ήθελαν άπαλλοτρίωση τών χτημάτων.

Στό Παρίσι ό επαναστατικός άναβρασμός έξακολουθούσε. Άπό τήν άρχή τής επανάστασης είχαν ιδρυθεί επαναστατικοί σύλλογοι — οί πιό σπουδαίοι τών Κορντελιέ καί τών Άκωβίνων.

Οί επαναστατικές ζυμώσεις καί ό άναβρασμός αύτός τρόμαξαν τούς πιό συντηρητικούς άπό τούς επαναστάτες καί τούς έκαναν νά πλησιάσουν τό βασιλιά καί τούς εύγενείς.

Φυγή του βασιλιά

Στό έξωτερικό οί Αύστριακοί καί οί Πρωσσοί, παρακινημένοι άπό τούς φυγάδες εύγενείς (émigrés), έτοιμάζαν στρατό γιά νά χτυπήσουν τήν επανάσταση. 'Ο Λουδοβίκος ΙΣΤ', πού δέν είχε έμπιστοσύνη στη νέα κατάσταση, δοκίμασε νά δραπετεύσει στό έξωτερικό. Τόν γνώρισαν καί τόν έφεραν πίσω στό Παρίσι. Παρά τήν αντίδραση τών Κορντελιέ καί τών πιό ριζοσπαστικών άπό τούς Άκωβίνους, οί συντηρητικοί τής συνέλευσης άποφάσισαν νά του ξαναδώσουν τήν έξουσία, έπειδή φοβόντουσαν τήν άλλαγή. 'Ο βασιλιάς όρκίστηκε ξανά πίστη στό σύνταγμα καί ή συντακτική συνέλευση διαλύθηκε.

Νομοθετική συνέλευση (Όκτώβριος 1791 – Σεπτέμβριος 1792)

Η συντακτική δέχτηκε τη γνώμη του Ροβεσπιέρρου να μὴν ἐπιτραπῆ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς νά ἐκλεγεῖ στὴ νομοθετικὴ βουλή καὶ αὐτὸ ἐβλάψε, γιατί μέλη τῆς νομοθετικῆς ἔγιναν νέοι καὶ ἀπειροὶ, πρὸς πολλοὺς ῥήτορες, παρά πολιτικοί.

Στὴ νέα συνέλευση ξεχώρισαν δύο παρατάξεις: οἱ συνταγματικοὶ βασιλόφρονες μὲ ἀρχηγούς τὸ Λαφαγιέτ καὶ τὸν Μπαρνάβ (Barnave) καὶ οἱ ριζοσπαστικοί, μέλη τῆς λέσχης τῶν Ἰακωβίνων, μὲ ἀρχηγούς τὸν Μπρισό (Brissot) καὶ τὸν Βερνιό (Vergniaud) ποὺ ὀνομάστηκαν ἔπειτα γιρονδῖνοι, γιατί οἱ περισσότεροί ἦταν βουλευτὲς τῆς ἐπαρχίας Ζιρόντ (Gironde). Οἱ ἄλλοι, ποὺ βρισκόνταν ἀνάμεσα στὰ δύο κόμματα, δὲν ἀνήκαν σὲ συγκεκριμένη παράταξη.

Οἱ πληροφορίες πῶς οἱ Αὐστριακοὶ εἰτοίμαζαν στρατὸ, ἔκανε τοὺς γιρονδῖνους νά ἐπιμείνουν ὅτι ἡ Γαλλία ἔπρεπε πρώτη νά κηρύξει τὸν πόλεμο. Παρά τίς ἀντιρρήσεις τοῦ Ροβεσπιέρρου ὁ πόλεμος κηρύχθηκε (20 Ἀπριλίου 1792).

Ὁ πόλεμος

Οἱ πρῶτες ἐπιχειρήσεις τῶν Γάλλων ἀπέτυχαν. Ἡ ἐπανάσταση δὲ διέθετε ὀργανωμένο στρατὸ. Οἱ Αὐστριακοὶ καὶ οἱ Πρῶσσοι πέρασαν τὰ σύνορα καὶ βάδιζαν πρὸς τὸ Παρίσι. Ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ', ποὺ ἤλπιζε στὴ νίκη τῶν Αὐστροπρῶσσων, προσπαθοῦσε νά χαλαρώσει τὴν ἄμυνα προβάλλοντας veto στὶς ἀποφάσεις τῆς νομοθετικῆς. Τέλος ἡ νομοθετικὴ κήρυξε τὴν πατρίδα σὲ κίνδυνο καὶ κάλεσε ἐθελοντές. Ἀπὸ κάθε περιοχὴ ἄρχισαν τότε νά μαζεύονται στρατιῶτες στὸ Παρίσι. Τὸ τάγμα τῆς ἐθνοφρουρᾶς τῆς Μασσαλίας τραγουδοῦσε ἕνα καινούριο τραγούδι ποὺ συνέθεσε στὸ Στρασβούργο ὁ Ρουζέ ντέ Λίλ (Rouger de Lisle). Τὸ τραγούδι αὐτὸ, **κὴ Μασσαλιῶτες**» ἔγινε ὁ ἐθνικὸς ὕμνος τῆς Γαλλίας.

Ὅταν ὁ στρατηγὸς τῶν «Πρῶσσων, δούκας τοῦ Μπρουῆνσβικ (Brunswick), δημοσίευσε μίαν ἀνακήρυξη, ὅπου ἀπειλοῦσε τὸ Παρίσι μὲ καταστροφὴ, ἂν θιγόταν στὸ παραμικρὸ ὁ βασιλιάς καὶ ἡ οἰκογένειά του, ὁ λαὸς ξεσηκώθηκε. Στὶς 9 – 10 Αὐγούστου 1792 ξέσπασε μίαν δευτέρην ἐπανάσταση στὸ Παρίσι. Οἱ ἐπαναστάτες καθάρισαν τὸ παλιὸ κοινοτικὸ συμβούλιο καὶ ὄρισαν ἄλλο μὲ μέλη τοὺς πρὸς ριζοσπαστικοὺς ἐπαναστάτες: τὸν Μαρὰ (Marat), τὸν Δαντόν (Danton), τὸν Ροβεσπιέρρο (Robespierre).

Ὁ λαὸς ὄρμησε στὸ παλάτι τοῦ Κεραμεικοῦ, τὸ κατέλαβε καὶ ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' ἀναγκάστηκε νά καταφύγει στὴ συνέλευση. Ἡ συνέλευση ἀνέστειλε τὴ βασιλικὴ ἐξουσία, φυλάκισε τὸ Λουδοβικὸ ΙΣΤ' καὶ τὴν οἰκογένειά του στὸ Τάμπλ (Temple) καὶ ἀνέθεσε τὴν ἐκ-

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

καισύνης τόν Danton, όσο νά εκλεγεί μιά νέα άναθεωρητική βουλή καί νά έπιβάλλει τό δημοκρατικό πολίτευμα.

‘Η νίκη του Βαλμύ (20 Σεπτεμβρίου 1792)

Ένώ ή Γαλλία ήταν άνάστατη, τά γερμανικά στρατεύματα βάδιζαν πρós τό Παρίσι. ‘Ο Lafayette μετά τήν επανάσταση τής 10ης Αύγουστου αύτομόλησε πρós τούς έχθρούς. ‘Η συνέλευση κάλεσε όλο τό λαό στά όπλα. Τά τύμπανα χτυπούσαν νύχτα μέρα. ‘Ο λαός έξαγριώθηκε, έσπασε τίσ πόρτες τών φυλακών καί έσφαξε όλους τούς φυλακισμένους ευγενείς, πού τούς θεωρούσε προδότες καί συνεργάτες του έχθρου (Σεπτέμβριος 1792).

Τέλος τά γαλλικά στρατεύματα μέ επί κεφαλής τόν Ντυμουριέ (Dumouriez) κατόρθωσαν νά σταματήσουν τούς έχθρούς στό **Βαλμύ** (Valmy, 20 Σεπτεμβρίου 1792) καί νά τούς υποχρεώσουν ν’ άδειάσουν τό γαλλικό έδαφος. ‘Η νίκη του Βαλμύ έσωσε τήν επανάσταση. Ένώ τά έχθρικά στρατεύματα υποχωρούσαν, οί Γάλλοι προήλασαν καί κατέλαβαν τό Βέλγιο, τό Βαυαρικό Παλατινάτο καί πρós τά κάτω τή Νίκαια καί Σαβοΐα.

Νίκη στό Βαλμύ
(20 Σεπτεμβρίου
1792)

B. ‘Η δημοκρατική περίοδος (1792 – 1795)

‘Αναθεωρητική βουλή (Convent,
21 Σεπτεμβρίου 1792 – 26 ‘Οκτωβρίου 1795)

‘Η άναθεωρητική συνέλευση εκλέχτηκε μέ άμεσες εκλογές μετά τίσ 10 Αύγουστου. Οί βουλευτές ήταν όλοι δημοκρατικοί. Σύντομα όμως ξεχώρισαν δύο αντίπαλες παρατάξεις: οί γιρονδίνιοι, ριζοσπαστικοί στήν άρχή, είχαν τρομοκρατηθεί από τήν επανάσταση τής 10ης Αύγουστου καί κατηγορούσαν τούς αντίπαλους τους για τίσ σφαγές του Σεπτεμβρίου. Οί όρεινοί (montagnards), πού τούς όνόμασαν έτσι, επειδή κάθονταν στα ψηλά καθίσματα τής έθνοσυνέλευσης, ήταν οί πιό ριζοσπαστικοί καί δέ δίσταζαν μπροστά σε κανένα μέτρο για τή σωτηρία τής πατρίδας καί τής επανάστασης.

‘Η άναθεωρητική ανακήρυξε όμόφωνα τή **δημοκρατία** (21 Σεπτεμβρίου καί από τότε άρχισαν νά μετρούν έτος Α’ τής δημοκρατίας) καί ψήφισε ένα δεύτερο πολύ ριζοσπαστικό σύνταγμα. Συμφώνησαν όλοι για τή συνέχιση του πολέμου καί τελικά άποφάσισαν νά προσαρτήσουν τά έδάφη πού είχε καταλάβει ό γαλλικός στρατός.

Οί διαφωνίες τών κομμάτων άρχισαν μέ τό ζήτημα του βασιλιά. Οί ιακωβίνοι καί οί κορντελιέ ζητούσαν νά δικαστεί από τή συνέλευση. Οί γιρονδίνιοι είχαν άντιρρήσεις. Τέλος ό βασιλιάς δικάστηκε, καταδικάστηκε μέ μικρή πλειοψηφία σε θάνατο καί εκτελέστηκε (21 Ιανουαρίου 1793). Η φηλοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

‘Αναθεωρητική
συνέλευση

‘Ανακήρυξη
δημοκρατίας (21
Σεπτέμβρ. 1792)

Καταδίκη
Λουδοβίκου ΙΣΤ’

Νταβίντ, 'Ο θάνατος του Μαρὰ (Βρυξέλλες). Τὸ λουτρὸ τοῦ Μαρὰ εἶχε διασκευαστεῖ σὲ γραφεῖο, γιὰτὶ ὑπέφερε ἀπὸ βαρῖὰ δερματικὴ πάθηση καὶ ἐπρεπε νὰ μὲνει πολλὰς ὥρες μέσα στὸ νερὸ γιὰ νὰ μὴν ὑποφέρει. Ἡ δραματικὴ τῆς σύνθεσης τονίζεται μὲ τὰ ψυχρὰ χρώματα ποὺ μεταχειρίστηκε ὁ ζωγράφος. Ὁ πίνακας εἶναι ἀφιερωμένος ἀπὸ τὸν Νταβίντ στὸν Μαρὰ. Ἡ τραγικότητα τοῦ θέματος ὁδηγεῖ πρὸς τὸ ρομαντισμὸ.

σα στοὺς γιρονδίνους καὶ τοὺς ὄρεινους καὶ προκάλεσε στὸ ἐξωτερικὸ ἓνα μεγάλο συνασπισμὸ ἐναντίον τῆς Γαλλίας. Τὸ συνασπισμὸ (Ἀγγλία, Ὀλλανδία, Πρωσσία, Αὐστρία, κράτος Νεάπολης, Ἰσπανία, ἀργότερα καὶ Ρωσία, γερμανικά κράτη) τὸν ὀργάνωσε ἢ Ἀγγλία, πού ἀνησυχοῦσε γιὰ τὴν προέλαση τῶν Γάλλων πρὸς τὴν Ὀλλανδία, ὅπου οἱ Ἀγγλοὶ εἶχαν οἰκονομικὰ συμφέροντα.

Οἱ ἐχθροὶ ἔκαναν ἐπίθεση σὲ ὅλα τὰ σύνορα. Ἡ ἀναθεωρητικὴ κήρυξε γενικὴ ἐπιστράτευση. Τότε ἐπαναστάτησε καὶ στὸ ἐσωτερικὸ ἡ Βανδέα, γαλλικὴ ἐπαρχία καθολικὴ καὶ φιλοβασιλική.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ ὁδήγησε πρὸς τὴ δικτατορία. Ἡ convent ὀργάνωσε ἓνα ἐπαναστατικὸ δικαστήριο στὸ Παρίσι καὶ μίᾶ ἐπιτροπὴ «κοινῆς σωτηρίας», ὅπου ὅλα τὰ μέλη ἦταν ὄρεινοὶ καὶ ὅπου εἶχε ἐπιρροὴ στὴν ἀρχὴ ὁ Δαντόν καὶ μετὰ ὁ Ροβεσπιέρρος. Στὶς ἐπαρχίες ἐγίναν οἱ «ἐπιτροπὲς ἐποπτείας», πού παρακολουθοῦσαν κάθε ὑποπτο. Ὁ Dumouriez πού εἶχε νικήσει στὸ Valmy λιποτάκτησε πρὸς τοὺς ἐχθροὺς. Ὁ Marat καὶ ὁ Robespierre κατηγορήσαν ὡς συνενόχους τοὺς φίλους τοῦ γιρονδίνους. Ἔτσι ὁ λαὸς τοῦ Παρισίου ἐπαναστάτησε ἄλλη μιά φορά. Οἱ ἐπαναστάτες μῆκαν στὴ συνέλευση καὶ συνέλαβαν 29 γιρονδίνους, πού καταδικάστηκαν σὲ θάνατο. Οἱ ἄλλοι ἔφυγαν στὶς ἐπαρχίες τους καὶ ξεσήκωσαν τὸ λαὸ. Ἡ ἀρραβωνιαστικιά ἐνὸς ἀπὸ τοὺς καταδικασμένους γιρονδίνους Καρλόττα Κορνταὶ δολοφόνησε τὸ Μαρὰ.

Ἡ Τρομοκρατία (Ἰούnius 1793 — Ἰούλιος 1794)

Ἡ σύλληψη τῶν γιρονδίνων καὶ ἡ καταδίκη τους σὲ θάνατο παρὰ τὴ βουλευτικὴ ἀσυλία ὁδήγησε σὲ δικτατορία τῶν ὄρεινῶν. Ἡ κατάσταση ὅμως στὰ 1793 γιὰ τὴ Γαλλία ἦταν τρομερὴ: οἱ ἐχθροὶ προχωροῦσαν σὲ ὅλα τὰ μέτωπα. Στὸ ἐσωτερικὸ ἐξακολουθοῦσε ἡ ἐπανάσταση τῆς Βανδέας· οἱ φιλοβασιλικοὶ καὶ οἱ ἀνώμοτοι κληρικοὶ συνωμοτοῦσαν στὶς ἐπαρχίες. Μόνον μὲ τὴν ἀδίστακτὴ σκληρότητα

τῶν ὄρεινῶν σώθηκε ἡ ἐπανάσταση. Ἡ ἐπιτροπή κοινῆς σωτηρίας παρακολουθοῦσε κάθε ὑποπτο στοῦ Παρίσι καί στίς ἐπαρχίες. Ὅσοι δέ συμφωνοῦσαν μαζί τῆς καταδικάζονταν σέ θάνατο. Χιλιάδες εἶναι τά θύματα κι' ἀνάμεσα τους ἡ Μαρία Ἀντουανέττα, πολλοί εὐγενεῖς, ἀλλά καί πολλοί μεγάλοι ἐπαναστάτες, φίλοι ἢ ἀρχηγοί τοῦ κόμματος τῶν γιρονδίνων.

Οἱ ὄρεινοί ἐπέβαλαν αὐστηρή παρακολούθηση καί κανόνιζαν ἀνώτατα ὄρια στίς τιμές τῶν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης καί στά ἡμερομίσθια. Ὁ Καρνό (Carnot), μέλος τῆς ἐπιτροπῆς κοινῆς σωτηρίας ὀργάνωσε 14 στρατιές. Ἐπειδή οἱ παλιοί ἀξιωματικοί ἦταν εὐγενεῖς καί δέν εἶχαν καμιά ἐμπιστοσύνη οὔτε καί σ' αὐτούς ἀκόμα πού εἶχαν συνεργαστεῖ μέ τήν ἐπανάσταση, προώθησαν στά ἀνώτατα ἀξιώματα ἀστούς (Πισεγκρύ — Pichegru, Χός — Hoche, Ναπολέοντα Βοναπάρτη). Οἱ νέοι ἀστοί στρατηγοί ἀνανέωσαν τήν πολεμική τακτική σύμφωνα μέ τίς νέες συνθήκες. Ὁ στρατός, ἐθνικός τώρα, ἦταν ἀριθμητικά περισσότερος. Στηρίχτηκαν στόν ἀριθμό τοῦ στρατοῦ καί στό πυροβολικό, ἔκαναν ἐπιθέσεις μέ μεγάλες δυνάμεις καί μεταχειρίζονταν ἐφεδρικές στρατιές πού ἔπαιρναν μέρος στή μάχη, ὅταν ὁ ἀντίπαλος εἶχε πιά κλονιστεῖ. Ἔτσι οἱ Γάλλοι ἀπέκρουσαν τά ἐχθρικά στρατεύματα καί προχώρησαν πέρα ἀπό τά γαλλικά σύνορα.

Ὅταν ἔλειπε ὁ ἐξωτερικός κίνδυνος ὁ Δαντόν θέλησε νά περιορίσει τήν τρομοκρατία. Τότε ὁμως τόν ἀνέτρεψε ὁ Ροβεσπιέρρος, τόν κατηγορήσε γιά προδοσία καί ἐπέτυχε τήν καταδίκη του σέ θάνατο.

Ὁ Ροβεσπιέρρος σκλήρυνε ἀκόμα πιο πολύ τήν τρομοκρατία, ἀλλά καί ἐπιχείρησε τίς πιο ριζοσπαστικές μεταβολές, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ ἀπαλλοτρίωση τῆς γῆς καί ἡ διανομή τῆς στοῦς ἀγρότες, πού ἀπελευθέρωσε τή Γαλλία ἀπό τά τελευταῖα κατάλοιπα τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος. Ὁ Ροβεσπιέρρος, ὅπως ὅλοι οἱ φανατικοί, ἔβλεπε τήν προδοσία σέ κάθε ἀντίρρηση. Ἐθέσπισε τήν καταδίκη σέ θάνατο μέ ἀπλή μήνυση. Ποτέ ἄλλοτε στή Γαλλία δέν εἶχαν καταδικαστεῖ σέ θάνατο γιά πολιτικούς λόγους τόσο ἄνθρωποι. Πολέμ σε τούς ἀκροὺς ριζοσπαστικούς, ὅπως καί τούς συντηρητικούς καί καταδίκασε σέ θάνατο τούς ἀρχηγούς τους. Στό τέλος ὁ κοινός φόβος ἔνωσε τούς ἀντιπάλους του. Στίς 9 Θερμιδὸρ (27 Ἰουλίου 1794) ξέσπασε μέσα στήν convent μιά συνωμοσία ἐναντίον του. Τόν συνέλαβαν καί τόν καταδίκασαν σέ θάνατο μαζί μέ τούς συνεργάτες του, χωρὶς ὁ λαός νά ἀντιδράσει. Ἦταν ἡ τελευταία ἐκτέλεση. Ἡ ἐπανάσταση βᾶδιζε ἔπειτα πρὸς τό συντηρητισμό.

Ὅργάνωση ἐθνικοῦ στρατοῦ

Δαντόν

Ροβεσπιέρρος

Γ. Τό διευθυντήριο (1795 — 1799)

Ἡ ἀναθεωρητική, ὅπου κυριαρχοῦσαν τώρα οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ρο-

βεσπιέρρου, ψήφισε ένα νέο σύνταγμα. Ἡ ἐκτελεστική ἐξουσία δόθηκε σ' ένα συμβούλιο ἀπὸ πέντε μέλη, πού ὀνομάστηκε **διευθυντήριο** (directoire) καί ἡ νομοθετική σέ δύο βουλές: τή βουλή τῶν πεντακοσίων, πού πρότεινε τούς νόμους, καί τή γερουσία (ἀπὸ 250 μέλη, πού ἔπρεπε νά εἶναι μεγαλύτεροι ἀπὸ 40 ἐτῶν) ἡ ὁποία ἐνέκρινε τούς νόμους ἢ τούς ἀπέρριπτε. Κάθε χρόνο ἀνανεωνόταν τὸ 1/3 ἀπὸ τὰ μέλη τῶν δύο βουλῶν καί ἕνας ἀπὸ τούς διευθυντές ἀλλάζε με κλῆρο.

Ἡ πολυπρόσωπη αὐτή ἐξουσία φυσικά δέν μποροῦσε νά ἔχει μεγάλη σταθερότητα.

Τὸ διευθυντήριο κατάργησε τούς περιορισμούς στίς τιμές τῶν εἰδῶν, ἀλλά οἱ μεγάλες ἐλλείψεις προκάλεσαν ταραχές στό Παρίσι. Τὸ διευθυντήριο τῖς κατέπνιξε μέ στρατό καί ἔκλεισε τή λέσχη τῶν ἰακωβίνων. Τότε οἱ φιλομοναρχικοί πῆραν θάρρος καί ἔκαναν ἐπανάσταση. Τήν ἐπανάσταση αὐτή κατέπνιξε ὁ Ναπολέων Βοναπάρτης. Ἔτσι ἡ ἐπέμβαση τοῦ στρατοῦ ἄρχισε νά καθορίζει τήν τύχη τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Λίγο ἀργότερα ἡ convent διαλύθηκε (26 Ὀκτωβρίου 1795).

Οἱ πόλεμοι τοῦ διευθυντηρίου

Οἱ νίκες τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων τήν ἐποχή τῆς τρομοκρατίας ἀνάγκασαν τήν Πρωσσία, Ὁλλανδία καί Ἰσπανία νά σταματήσουν τόν πόλεμο. Ἡ Ἰσπανία παραχώρησε στή Γαλλία τῖς κτήσεις της στόν Ἅγιο Δομήνικο στίς Ἀντίλλες. Ἡ Ὁλλανδία ἔγινε δημοκρατία ὑποτελής στή Γαλλία καί ὀνομάστηκε Βαταβική.

Τὸ διευθυντήριο πού δέν μποροῦσε νά λύσει τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα (τὸ χαρτονόμισμα πού ἔκοψαν στήν ἐπανάσταση εἶχε χάσει τήν ἀξία του) ἀποφάσισε νά τὸ ἀντιμετωπίσει μέ τῖς κατακτήσεις. Συνέχισε τόν πόλεμο μέ τήν Αὐστρία. Μιά γαλλικὴ στρατιά μέ στρατηγὸ τὸ Ναπολέοντα πέρασε στή Β. Ἰταλία, νίκησε τούς Αὐστριακοὺς καί τούς ὑποχρέωσε νά ὑπογράψουν τήν εἰρήνη τοῦ Καμποφόρμιο (Campofornio, 1797).

Ἡ Αὐστρία ἀναγκάστηκε νά παραχωρήσει τή Λομβαρδία στή Γαλλία (οἱ Γάλλοι τήν ὀνόμασαν «Ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατία» μέ τή συνήθεια τῶν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων πού εἶχε ἐπικρατήσει). Τὸ βενετικὸ κράτος διαλύθηκε, τὰ ἐδάφη του στήν Ἰταλία προσαρτήθηκαν στήν Αὐστρία, καί τὰ Ἐπτάνησα, πού ἀνήκαν ὡς τότε στή Βενετία, δόθηκαν στή Γαλλία. Ἔτσι τὰ γαλλικὰ ἐπαναστατικὰ στρατεύματα βρέθηκαν κοντὰ στήν ὑπόδουλη Ἑλλάδα καί ξεσήκωσαν τῖς ἑλληνικές ἐλπίδες. Εἶναι ἡ ἐποχή πού ὁ Ρήγας πῆγε στήν Ἰταλία νά συναντήσει τὸ Ναπολέοντα καί συνελήφθει ἀπὸ τούς Αὐστριακοὺς. Πολλοὶ Ἑλληνες τότε ὑπηρετοῦσαν στό γαλλικὸ στρατό στὰ Ἐπτάνησα καί στήν Ἰταλία.

Ἐκστρατεία στήν Ἰταλία.

Συνθήκη Καμποφόρμιο (1797)

Οἱ Γάλλοι στὰ Ἐπτάνησα

Ο πόλεμος συνεχίστηκε με την Αγγλία: Ο Ναπολέων μετά τις νίκες του στην Ιταλία πρότεινε να γίνει εκστρατεία στην Αίγυπτο, για ν' αποκοπεί ο δρόμος της Αγγλίας προς τις άποικίες. Το σχέδιο έγινε δεκτό και τα γαλλικά στρατεύματα πέρασαν στην Αφρική ξεφεύγοντας την επιτήρηση του αγγλικού στόλου. Βάδισαν με μεγάλες δυσκολίες μέσα στην έρημο, έφτασαν στην Αλεξάνδρεια, νίκησαν τους Τούρκους στη μάχη των πυραμίδων και κατέλαβαν το Κάιρο. Ο Νέλσον όμως, ναύαρχος του αγγλικού στόλου, κατόρθωσε να βυθίσει το γαλλικό στόλο στο **Αμπουκίρ** (Abukir, 1798) και ν' αποκλείσει τα γαλλικά στρατεύματα στην Αίγυπτο. Ο Ναπολέων έκανε μια εκστρατεία προς την Παλαιστίνη, αλλά, όταν έμαθε πως στο Παρίσι έχουν ξεσπάσει ταραχές, ξαναγύρισε στη Γαλλία κρυφά αφήνοντας το στρατό στην Αίγυπτο. Εκεί έπωφελήθηκε από την κυβερνητική άσάθεια και μ' ένα στρατιωτικό πραξικόπημα (18 Brumaire = 9 Νοεμβρίου 1799) κατέλυσε το διευθυντήριο και πήρε την εξουσία.

Εκστρατεία στην Αίγυπτο.

Σημασία και συνέπειες της γαλλικής επανάστασης

Παρά την τρομοκρατία και τους πολέμους όλες οι γαλλικές έθνο-συνελεύσεις και ιδιαίτερα η άναθωρητική πήραν μέτρα που άλλαξαν την πολιτική και κοινωνική δομή της Γαλλίας και της Ευρώπης:

Συνέπειες της γαλλικής επανάστασης

1) Κατάργησαν την άπολυταρχία και τις κοινωνικές διακρίσεις και επέβαλαν την κυριαρχία του έθνους σαν άνωτατη πηγή της εξουσίας.

2) Κατοχύρωσαν τις έλευθερίες και τα δικαιώματα των πολιτών. Για πρώτη φορά στη νεώτερη ευρωπαϊκή ιστορία δόθηκε στην έννοια «πολίτης» ή σημασία που είχε στην αρχαία Ελλάδα, δηλαδή υπεύθυνο άτομο με συναίσθηση των υποχρεώσεων, αλλά και των δικαιωμάτων του.

Πολιτικές έλευθερίες

3) Ένοποιήσαν διοικητικά, νομοθετικά και οικονομικά το γαλλικό κράτος και κατάργησαν τα λείψανα των μεσαιωνικών θεσμών.

Οικονομία

4) Άπελευθέρωσαν το έμπόριο από τα λείψανα των μεσαιωνικών μονοπωλίων και των συντεχνιών.

5) Επέβαλαν την παιδεία δωρεάν και υποχρεωτικά, έπειδή πίστευαν πως με τή μάθηση ο πολίτης γίνεται πραγματικά έλεύθερος.

Παιδεία

6) Βοήθησαν την ανάπτυξη της έπιστήμης με την ίδρυση έπιστημονικών ίνστιτούτων, όπου νέοι έπιστήμονες ανανέωσαν το πνεύμα και τή μέθοδο. Τέτοιο ήταν π.χ. το ίνστιτούτο αίγυπτιακών σπουδών. Πολλοί έπιστήμονες άκολουθήσαν την εκστρατεία του Ναπολέοντος, μελέτησαν τον αίγυπτιακό πολιτισμό και άργότερα κατόρθωσαν να λύσουν το αίνιγμα της αίγυπτιακής γραφής.

Έπιστήμη

7) Για να διευκολύνουν το έμπόριο δέχτηκαν το δεκαδικό σύστημα

Έμπόριο

Έθνικός στρατός

μα και επέβαλαν σ' όλο τό κράτος όμοιόμορφα μέτρα και σταθμά.
8) Για πρώτη φορά στην Εύρώπη όργανώθηκε έθνικός στρατός και έφαρμόστηκε νέα στρατηγική, πού έδωσε στη Γαλλία τή δυνατότητα νά κυριαρχήσει στην Εύρώπη, όσο ποτέ άλλοτε στην Ιστορία της.

Άρχή έθνοτήτων

9) Οι ιδέες τής πολιτικής και έθνικης έλευθερίας, ή άρχή τών έθνοτήτων (ότι δηλαδή κάθε έθνος έχει τό δικαίωμα ν' άποτελεί κράτος ανεξάρτητο) έπηρέασαν τούς εύρωπαϊκούς λαούς και καθόρισαν τήν εύρωπαϊκή Ιστορία του 19ου αϊ. 'Η έννοια «έθνος» κυριάρχησε στην Εύρώπη μετά τή γαλλική επανάσταση και σχεδόν θεοποιήθηκε.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά ήταν ή γενική κατάσταση τής Γαλλίας στό τέλος του 18ου αϊ. και ποιά τά αίτια τής γαλλικής επανάστασης;

2. Γαλλική επανάσταση: Άφορμή, περίοδοι, κυριότερα γεγονότα.

3. Ποιές είναι οι σημαντικότερες πολιτικές και κοινωνικές μεταβολές πού έφερε ή γαλλική επανάσταση στη Γαλλία.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η σημασία τής γαλλικής επανάστασης για τή Γαλλία και τήν Εύρώπη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ': Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΝΑΠΟΛΕΟΝΤΟΣ (1799 – 1815)

Περίοδοι

Η εποχή του Ναπολέοντος χωρίζεται σέ δύο περιόδους:

α) Ύπατεία (1799 – 1804)

β) Αύτοκρατορία (1804 – 1815)

A. Ύπατεία (1799 – 1804)

Πολίτευμα

Ό Ναπολέων, έπειδή ήξερε πώς στη Γαλλία υπήρχε ισχυρό δημοκρατικό ρεύμα, απέφυγε νά συγκεντρώσει άμέσως στά χέρια του όλη τήν έξουσία.

Μέ δική του έμπνευση και τών συνεργατῶν του στό κίνημα ψηφίστηκε ένα νέο σύνταγμα πού έδινε τήν έκτελεστική έξουσία σέ τρεις ύπάτους (Ναπολέων, Λεμπρέν, Καμπασερές) και τή νομοθετική σέ δύο σώματα, βουλή και γερούσια.

Στήν πραγματικότητα όμως ή έξουσία, έκτελεστική και νομοθετική, συγκεντρώθηκε στον πρώτο ύπατο: ήταν ό άρχηγός του στρατού, καθόριζε τήν έξωτερική πολιτική, διόριζε και έπαυε τούς ύ-

πουργούς και τούς ανωτάτους υπαλλήλους, ετοίμαζε με ένα δικό του συμβούλιο τούς νόμους, πού ή βουλή είχε δικαίωμα να τούς δεχτεί ή να τούς απορρίψει, αλλά όχι να τούς αλλάξει. Διόριζε τά μέλη της γερουσίας και διάλεγε τά μέλη της βουλής από ένα κατάλογο υποψηφίων, πού εξέλεγε ο λαός με άμεσες εκλογές. Ούτε στην εποχή της απολυταρχίας ή διοίκηση δέν ήταν τόσο συγκεντρωτική. "Όλοι οι υπάλληλοι του κράτους και οι δικαστές ήταν έξαρτημένοι από τον πρώτο ύπατο.

Οι πόλεμοι της εποχής της ύπατειάς

Κατά τή διάρκεια της έκστρατείας στην Αίγυπτο (1799) είχε σχηματιστεί ένας δεύτερος συνασπισμός (Άγγλία, Ρωσία, Αυστρία) για να σταματήσει τή γαλλική επέκταση. Άργότερα ή Ρωσία αποσύρθηκε. "Ο Ναπολέων έστειλε τό στρατηγό Μορώ (Moreau) προς τίς αυστριακές χώρες και ό ίδιος περνώντας τίς Άλπεις πλευροκόπησε τά αυστριακά στρατεύματα στή Β. Ίταλία (μάχη Marengo 1800). "Η Αυστρία αναγκάστηκε να υπογράψει τήν ειρήνη της Λύνεβιλ (Lunéville, 1801) πού επικύρωσε τή συνθήκη του Campoformio.

"Ο πόλεμος συνεχίστηκε με τήν Άγγλία, πού κυριαρχούσε πάντα στις θάλασσες. "Ο Ναπολέων έκανε διαπραγματεύσεις με τούς Άγγλους και επειδή ό φοβερότερος έχθρός του, ό Pitt ό νεώτερος, είχε εκείνη τήν εποχή ανατραπεί, επέτυχε να κλείσει τήν ειρήνη της Άμιένης (Amiens, 1802). "Η Άγγλία δέχτηκε να παραχωρήσει στή Γαλλία τή Μάλτα, ν' αδειάσει τήν Άλεξάνδρεια και να μεταφέρει τό γαλλικό στρατό από τήν Αίγυπτο στή Γαλλία.

Δεύτερος
συνασπισμός

Ειρήνη Άμιένης
(1802)

Έσωτερική οργάνωση

"Ο Ναπολέων ήταν άπέραντα φιλόδοξος, συντηρητικός και ρεαλιστής. Περιορίσε τίς πολιτικές έλευθερίες, πολέμησε τούς φιλοβασιλικούς και τούς ριζοσπαστικούς. Είχε όμως μεγάλες οργανωτικές και διοικητικές ικανότητες, γι' αυτό μέσα στό μικρό χρονικό διάστημα της ειρήνης (1802 — 1805) κατόρθωσε να πραγματοποιήσει ένα τεράστιο έργο, δηλαδή να θεμελιώσει τά κοινωνικά και διοικητικά έπιτεύγματα της γαλλικής επανάστασης και να κάνει τή Γαλλία ένα οργανωμένο άστικό κράτος.

Έσωτερική οργάνωση

Τά προβλήματα πού αντιμετώπισε ήταν:

- 1) Τό διοικητικό.** "Ο Ναπολέων κράτησε τή διοικητική διαίρεση πού είχε θεσπίσει ή επανάσταση, αλλά διόριζε ό ίδιος όλους τούς διοικητικούς υπαλλήλους. Έτσι διαμόρφωσε τό πιο αυστηρό γραφειοκρατικό συγκεντρωτικό σύστημα και ενίσχυσε τήν έξουσία του.
- 2) Τό οικονομικό.** Προσπάθησε να βάλει τάξη στα οικονομικά του κράτους. "Οργάνωσε τίς οικονομικές υπηρεσίες και ίδρυσε τήν Τρά-

Διοίκηση

Οικονομία.
Έθνική Τράπεζα

πεζα τής Γαλλίας (1800). Στά 1803 έκοψε τό πρώτο ένιαίο γαλλικό νόμισμα καί καθιέρωσε τό νομισματικό σύστημα μέ βάση τό φράγκο. Παράλληλα άρχισε πολλά δημόσια έργα.

Θρησκευτική
πολιτική, Κονκορντά
(Concordat, 1801)

3) Τό έκκλησιαστικό. Βλέποντας ό Ναπολέων ότι ή σύγκρουση μέ τόν πάπα δημιουργούσε προβλήματα στή Γαλλία, άρχισε διαπραγματεύσεις μέ τήν καθολική έκκλησία, πού κατέληξαν σέ συμφωνία (Concordat, 1801). 'Η καθολική θρησκεία άναγνωριζόταν ως θρησκεία τοῦ μεγαλύτερου μέρους τών Γάλλων καί έπιτρέπταν ή έλεύθερη καί έπίσημη άσκηση τής λατρείας. 'Η πολιτεία θά είχε τό δικαίωμα νά διορίζει τούς έπισκόπους, ό πάπας θά τούς έδινε τό χρίσμα καί αύτό θά χειροτονούσαν τούς κατώτερους κληρικούς. Τό κράτος θά καθόριζε τίς έκκλησιαστικές περιφέρειες. Τά χτήματα πού είχαν δημευτεί δέ θά έπιστρέφονταν. Τό κράτος θά μισθοδοτούσε τούς ιερείς καί θά είχε τήν άνώτατη έποπτεία σ' όλα τά έκκλησιαστικά ζητήματα.

Μέ τόν ίδιο τρόπο ό Ναπολέων όργάνωσε καί τούς διαμαρτυρούμενους καί Έβραίους πού ήταν στή Γαλλία.

Έκπαίδευση

4) Τό εκπαιδευτικό. 'Ο Ναπολέων συντηρητικός, όπως άναφέραμε, άδιαφορούσε γιά τήν κατώτατη έκπαίδευση. Ίδρυσε Λύκεια, μέ στρατιωτικό σχεδόν χαρακτήρα, γιά τή μόρφωση άξιωματικών καί δημοσίων υπαλλήλων.

Διανομή γαιών

5) Τό άγροτικό. Φρόντισε νά παραχωρήσει στους γεωργούς τά κτήματα πού είχαν καταπατήσει μέ τήν επανάσταση καί πού είχε άπαλλοτριώσει ό Ροβεσπιέρρος. Έτσι οι γεωργοί εξασφάλισαν τήν άδιοκτησία τους καί ή Γαλλία πήρε στήν ύπαιθρο τήν όψη μιās σύγχρονης χώρας. 'Η γή καλλιεργήθηκε περισσότερο καί οι γεωργοί έγιναν οι πιό πιστοί όπαδοί τοῦ Ναπολέοντος.

Ναπολεόντειος
κώδικας (1804)

6) Τό νομοθετικό είναι ή μεγαλύτερη προσφορά τοῦ Ναπολέοντος στή Γαλλία. 'Ο Ναπολεόντειος κώδικας, πού δημοσιεύτηκε στό 1804, ένοποίησε τό δίκαιο καί κατοχύρωσε τίς κοινωνικές κατακτήσεις τής γαλλικής επανάστασης.

B. Αὐτοκρατορία (1804 – 1815)

Αὐτοκρατορία

'Από τήν αρχή ό Ναπολέων απέβλεπε νά συγκεντρώσει άποκλειστικά τήν έξουσία. Στά 1802 έγινε ισόβιος ύπατος καί ύστερα άπό μιá άπόπειρα έναντίον του στέφθηκε αὐτοκράτορας στήν Παναγία τών Παρισίων, μπροστά στον πάπα (1804).

Τό σύνταγμα τής ύπατείας ήταν τόσο συντηρητικό, πού δέ χρειάζονταν πολλές αλλαγές. Άλλαξαν μόνο τό ήμερολόγιο τής επανάστασης καί επανέφεραν τή χριστιανική χρονολογία καί τά παλιά όνόματα τών μηνών (ή άναθεωρητική είχε θεσπίσει τή χρονολογία πού

Ξεκινούσε από την αρχή της επανάστασης και τὰ λαϊκά ὀνόματα τῶν μηνῶν).

Ὁ Ναπολέων ὀργάνωσε τὴν αὐλὴ του καί, παρά τὶς ἀρχές πού εἶχε διακηρύξει ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση, ἔδωσε χτῆματα ἀπὸ τὶς νέες χῶρες καί τίτλους εὐγενεῖας στοὺς συγγενεῖς καί συνεργάτες του.

Οἱ πόλεμοι τῆς αὐτοκρατορίας

ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ, ΑΥΣΤΡΙΑ, ΡΩΣΙΑ (1805 – 1806)

Οἱ Ἄγγλοι, πού δέν ἤθελαν νά παραδώσουν τὴ Μάλτα καί τὴν Ἀλεξάνδρεια καί ἀνησυχούσαν γιὰ τὴ γαλλικὴ ἐπέκταση πρὸς τὴ Μεσόγειο μετὰ τὶς ἐκστρατεῖες τοῦ Ναπολέοντος στὴν Ἰταλία, συμμάχησαν μέ τοὺς Αὐστριακοὺς καί τοὺς Ρώσους καί ξανάρχισαν τὸν πόλεμο (1805).

Ὁ Ναπολέων στράφηκε πρὸς τὴν Αὐστρία καί νίκησε τὰ στρατεύματα τῶν Αὐστρο – Ρώσων στὴν Οὐλμ (Ulm) καί στοῦ Ἀουστερλιτς (Austerlitz, 1805). Ἡ Αὐστρία ἀναγκάστηκε νά ὑπογράψει εἰρήνην καί νά παραχωρήσει τὰ ἐδάφη τῆς Βενετίας στὴ Γαλλία καί τὸ Τυρόλο στὴ Βαυαρία, πού εἶχε συμμαχήσει μέ τὸ Ναπολέοντα (1806).

Ὁ ἀγγλικὸς στόλος ὅμως συνάντησε τὸν γαλλο – ἰσπανικό στό παράλια τῆς Ἰσπανίας κοντὰ στοῦ ἀκρωτήριο Τράφαλγκαρ (Trafalgar, 1805). Στὴ ναυμαχία ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Νέλσων πληγώθηκε βαρῶν καί πέθανε, ἀλλὰ ὁ γαλλικὸς στόλος καταστράφηκε. Ἔτσι παρά τὶς νίκες τοῦ Ναπολέοντος στὴν ξηρὰ, ἡ Ἄγγλία ἐξακολούθησε νά κυριαρχεῖ στὴ θάλασσα.

Μετὰ τὸν πόλεμο ὁ Ναπολέων ὀργάνωσε τὶς χῶρες πού εἶχαν καταληφθεῖ, τὶς ἔκανε βασιλεία καί τὶς ἔδωσε σέ συγγενεῖς του. Ἦθελε νά περιβάλει τὸ κράτος του μέ ὑποτελῆ βασιλεία τῆς ἐμπιστοσύνης του: Ἐνωσε τὸ Βέλγιο καί τὴν Ὀλλανδία μέ βασιλιά τὸν ἀδελφὸ του Λουδοβίκο· τὸ κράτος τῆς Νεάπολης τὸ ἔδωσε στοῦ ἀδελφὸ του Ἰωσήφ καί ἀργότερα στοῦ γαμπροῦ του στρατηγὸ Μυρά (Murat)· ὀργάνωσε τὰ γερμανικὰ κρατίδια ἀνατολικά στοῦ Ρῆνου σέ μιά ὁμοσπονδία ὑπὸ τὴν προστασία του. Ἔτσι διαλύθηκε ἡ παλιὰ γερμανικὴ αὐτοκρατορία καί ὁ αὐτοκράτορας Φραγκίσκος Β΄ τῶν Ἀψβούργων πῆρε ἀπὸ τότε τὸν τίτλο αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας (1806).

Στὶς χῶρες πού κατέλαβε ὁ Ναπολέων κατάργησε τὴ δουλοπαροικία καί ἐπέβαλε τὸ ναπολεόντειο ἀσικὸ κώδικα. Αὐτὸ προκάλεσε μεγάλο ἐνθουσιασμό στοὺς λαοὺς, πού τὸν δέχονταν σάν ἐλευθερωτῆ, καί συνέβαλε στὶς στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες του.

ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΩΣΣΙΑ (1806)

Ἡ Πρωσσία εἶχε μείνει οὐδέτερη μετὰ τὸ 1795. Ὄταν ὅμως ἰδρύθηκε ἡ ὁμοσπονδία τοῦ Ρῆνου καί ἡ γαλλικὴ ἐπιρροή ἐπεκτάθη-

Ναπολέων

Πόλεμος μετὰ Ἀγγλία
Αὐστρία – Ρωσία
(1805 – 1806)

Μάχες Οὐλμ
Ἀουστερλιτς (1805)

Ναυμαχία τοῦ
Τράφαλγκαρ (1805)

Ὄργάνωση
ὑποτελῶν
Βασιλείων

Πόλεμος μετὰ τὴν
Πρωσσία (1806)

Συνάντηση του Ναπολέοντος και του τσάρου στο Τίλισι (1807). Οι δύο αυτοκράτορες συναντήθηκαν πάνω σε μία σχεδία, που είχε στηθεί ειδικά γι' αυτούς στον ποταμό Νίμεν (Χαρακτητική της εποχής).

Μάχες Ίένα
Άουερατέντ (1806)

κε προς τις γερμανικές χώρες συμμάχησε με τη Ρωσία και κήρυξε τον πόλεμο της Γαλλίας.

Ο πρωσικός στρατός ήταν ο καλύτερος της Ευρώπης πριν από τη γαλλική επανάσταση. Μά ήταν στρατός μισθοφόρων· αριθμητικά μικρότερος, πολεμούσε με την παλιά τακτική και δεν είχε τον ενθουσιασμό του γαλλικού στρατού. Ο Ναπολέων διέλυσε τον πρωσικό στρατό στην Ίένα και τό Άουερατέντ (Auerstädt, 1806). Ο Α. Πρωσσία, όπου συναντήθηκε με τα ρωσικά στρατεύματα. Τό καλοκαίρι του 1807 οι Γάλλοι νίκησαν και τούς δύο στρατούς.

Η ΕΙΡΗΝΗ ΤΟΥ ΤΙΛΣΙΤ (TILSIT, 1807)

Συνάντηση Τίλισι
(1807)

Επειδή ο Ναπολέων καταλάβαινε πώς θα ήταν δύσκολο να μεταφέρει ανατολικότερα τον πόλεμο, προσπάθησε να διαπραγματευτεί με τον τσάρο. Συναντήθηκαν στο Τίλισι, κοντά στον ποταμό Νίμεν (Niemen). Ο τσάρος Άλέξανδρος Α', ρομαντικός, με αδύνατη θέληση, επηρεάστηκε από τό Ναπολέοντα. Η Ρωσία συμμάχησε με τη Γαλλία έναντίον της Άγγλίας με αντάλλαγμα να κινηθεί ελεύθερα προς τά σουηδικά και τουρκικά εδάφη. Έτσι οι δύο αυτοκράτορες αποφάσισαν να μοιράσουν μεταξύ τους την Ευρώπη.

Ύποταγή Πρωσσίας

Άμεσο αποτέλεσμα της συμμαχίας ήταν ή ύποταγή της Πρωσσίας. Ο Ναπολέων της απέσπασε τά πολωνικά εδάφη και ίδρυσε τό ανεξάρτητο δουκάτο της Βαρσοβίας, την υποχρέωσε ν' αναλάβει τό διατροφή του γαλλικού στρατού και νά περιορίσει τό στρατό της σε 42000.

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ (1806 – 1807)

Ηπειρωτικός
αποκλεισμός

Με την ειρήνη του Τίλισι ο Ναπολέων κυριάρχησε στην Ευρώπη αλλά ήταν αδύνατο νά πολεμήσει την Άγγλία στή θάλασσα. Γι' αυτό

στά 1806 και 1807 αποφάσισε να την κηρύξει σε αποκλεισμό και απαγόρευσε στα αγγλικά καράβια να ξεφορτώνουν εμπορεύματα στα ευρωπαϊκά λιμάνια. Η Αγγλία έκανε στενότερο το θαλάσσιο αποκλεισμό. Αυτά τα μέτρα προκάλεσαν μεγάλες δυσκολίες και έλλειψεις στην Ευρώπη και κατέστρεψαν οικονομικά τις μεσαίες τάξεις. Οι αδιάκοποι πόλεμοι άρχισαν να κουράζουν τους ευρωπαϊκούς λαούς, οι χρηματικές εισφορές, οι στρατολογίες και η υποχρέωση να τρέφουν τα γαλλικά στρατεύματα δυσaráεστησαν τις χώρες που είχαν υποταχτεί στη Γαλλία· τό έθνικό αίσθημα κυριάρχησε και ο Ναπολέων άρχισε να χαρακτηρίζεται τύραννος.

ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΙΣΠΑΝΙΑΣ – ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑΣ

Τά αγγλικά καράβια έκαναν λαθρεμπόριο στα πορτογαλικά λιμάνια. Ο Ναπολέων αναγκάστηκε να υποτάξει την Πορτογαλία, αλλά για να κυριαρχήσει εκεί, έπρεπε να καταλάβει και την Ισπανία, που ήταν σύμμαχός του. Τήν υπέταξε πράγματι και έκανε εκεί βασιλιά τόν αδελφό του Ίωσήφ. Όμως για πρώτη φορά βρέθηκε εμπρός σε μία καθολική λαϊκή εξέγερση. Οι Ισπανοί έκαναν αμείλικτο κλεφτοπόλεμο στα γαλλικά στρατεύματα, ενώ αγγλικός στρατός υπό τόν Ουέλλιγκτον (Wellington) έκανε απόβαση στην Πορτογαλία και ενίσχυε τούς επαναστάτες. Οι Γάλλοι ήταν αδύνατο να κρατήσουν τήν Ισπανία. Τά αγγλικά στρατεύματα προχώρησαν προς τή Μαδρίτη.

Κατάληψη Ισπανίας
Πορτογαλίας

Απόβαση αγγλικών
στρατευμάτων στην
Πορτογαλία

ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΥΣΤΡΙΑ (1809)

Η Αυστρία θέλησε να απαλλαγεί από τή γαλλική έπιρροή. Ο Ναπολέων εξεστράτευσε και νίκησε τά αυστριακά στρατεύματα στο Βάγκραμ (Wagram), έξω από τή Βιέννη. Η Αυστρία αναγκάστηκε να παραχωρήσει στη Γαλλία τις δαλματικές ακτές. Από τότε επικράτησαν στην Αυστρία οι πολύ συντηρητικοί με έπικεφαλής τό **Μέτερνιχ** (Metternich).

Πόλεμος με τήν
Αυστρία

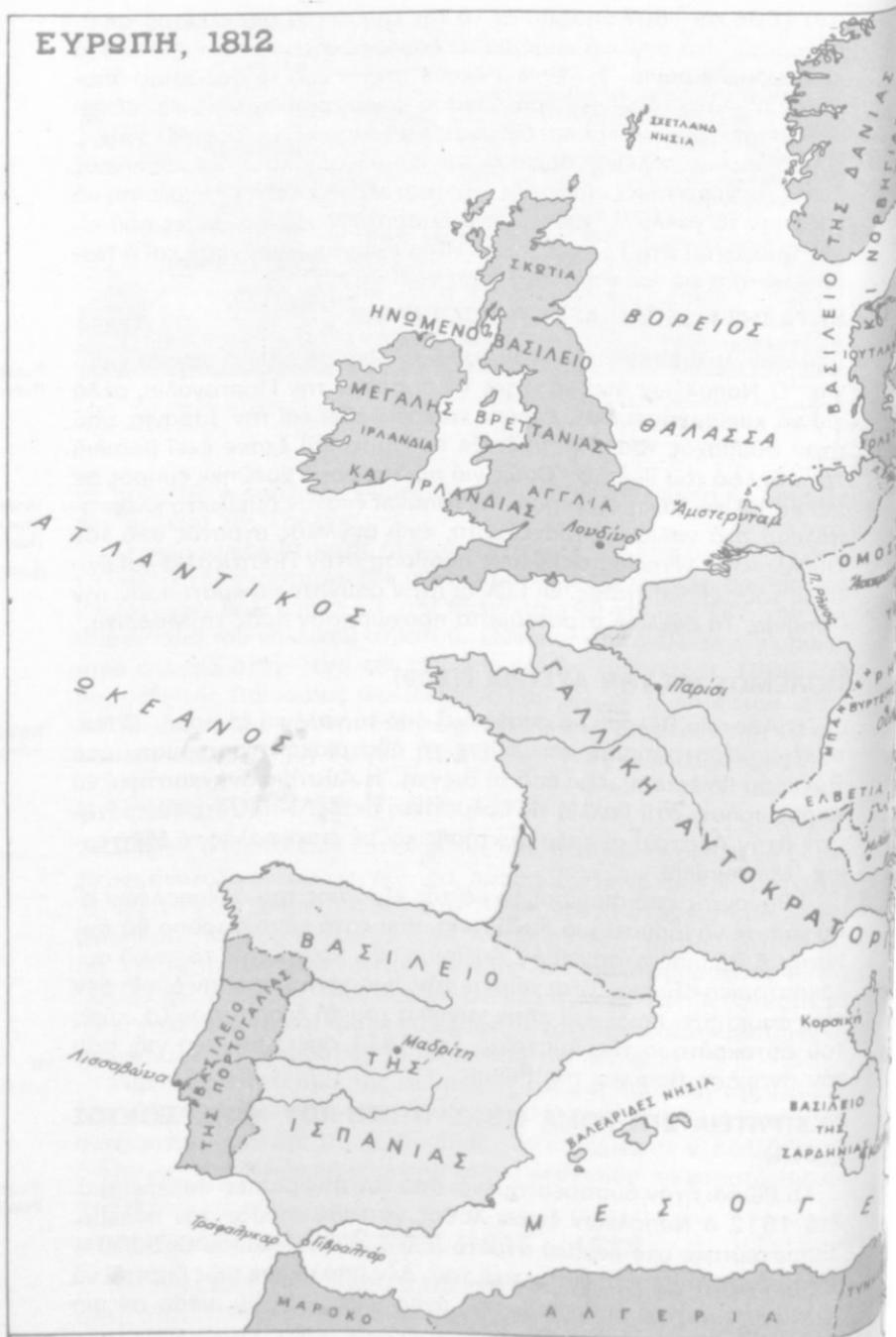
Φθάνοντας στο άποκορύφωμα τής εξουσίας του ο Ναπολέων αποφάσισε να ιδρύσει μία δυναστεία, που κατά κάποιο τρόπο θα συνέχιζε ή θα διαδεχόταν τούς Άψβούργους, κρατώντας τό παλιό αυτοκρατορικό αξίωμα. Έτσι χώρισε τήν Ίωσηφίνα, από τήν οποία δέν είχε άποκτήσει παιδί, και πήρε γυναίκα του τή Μαρία Λουίζα, κόρη τού αυτοκράτορα τής Αυστρίας. Στά 1811 απέκτησε ένα γιό, που τόν όνόμασε βασιλέα τής Ρώμης.

ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ (1812) ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΝΑΠΟΛΕΟΝΤΟΣ (1814)

Οι Ρώσοι ήταν δυσaráεστημένοι από τόν ήπειρωτικό αποκλεισμό. Στά 1812 ο Ναπολέων έκανε λάθος να τούς κηρύξει τόν πόλεμο. Έμπιστεύτηκε στο μεγάλο στρατό που διέθετε – κάπου 600000 – στις Ικανότητες και στην τακτική του. Δέν υπολόγισε πώς έπρεπε να πολεμήσει μακριά από τις βάσεις άνεφοδιασμού του, μέσα σε μία

Έκστρατεία στη
Ρωσία (1812)

ΕΥΡΩΠΗ, 1812

Ἡ διάβαση τοῦ ποταμοῦ Μπερεζίνα, ὅπου οἱ Γάλλοι δέχτηκαν ἐπίθεση τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, στόθηκε μιά φοβερή καταστροφή γιά τό στρατό τοῦ Ναπολέοντος. Στήν εἰκόνα οἱ στρατιῶτες περνοῦν ἀπό δύο στενές γέφυρες. Ἄλλοι ἐπιχειροῦντες νά διασχίσουν τό παγωμένο ποτάμι χάνονται μέσα στόν πάγο, πού σπάζει. (Χαρακτικό ἔργο τοῦ Adam).

χώρα ἐχθρική ἀπό τήν ἴδια τή φύση της. Τά ρωσικά στρατεύματα, μέ στρατηγό τόν Κουτούζωφ, δέν ἔδωσαν ἀποφασιστική μάχη. Ὑποχώρησαν καταστρέφοντας τά πάντα. Οἱ Γάλλοι προχώρησαν στό ἐσωτερικό τῆς Ρωσίας. Σέ μιά μάχη κοντά στό Μποροντίνο νίκησαν τούς Ρώσους καί μπήκαν στή Μόσχα. Τά ρωσικά στρατεύματα ἀναδιπλώθηκαν ἀνατολικότερα. Οἱ Γάλλοι ἔμειναν ἕνα μήνα στήν κατεστραμμένη πόλη, ὅπου κάθε λίγο ἀναβαν μυστηριώδεις πυρκαγιές. Ἐφτασε ὁ χειμώνας. Ὁ Ναπολέων ἤ ἔπρεπε ν' ἀντιμετωπίσει τούς Ρώσους στό ἐσωτερικό τῆς χώρας τους μέ στρατό κουρασμένο καί χωρίς ἐφόδια ἢ νά γυρίσει πίσω. Προτίμησε τό δεύτερο καί ἡ ὑποχώρηση στάθηκε μιά φοβερή καταστροφή. Ἄτακτα σώματα Κοζάκων ἔκαναν ἀδιάκοπο κλεφτοπόλεμο, οἱ Γάλλοι πέθαιναν στό δρόμο ἀπό τό κρύο. Φτάνοντας στόν ποταμό **Μπερεζίνα**, στά ρωσο-πολωνικά σύνορα, δέχτηκαν τήν ἐπίθεση τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ. Καθώς ὑποχωροῦσαν οἱ ὑποταγμένες χῶρες ἄρχισαν νά ἐπαναστατοῦν.

Οἱ Πρώσσοι εἶχαν στό μεταξύ καταργήσει τή δουλοπαροικία, εἶχαν ἐπιβάλει ὑποχρεωτική θητεία καί ἀλλάζοντας κάθε τόσο τούς 42000 στρατιῶτες, πού εἶχαν δικαίωμα νά κρατοῦν, μέ ἄλλους, γύμνασαν πολλές χιλιάδες στρατό. Ἐνώθηκαν μέ τούς Ρώσους, δὲ-πὺς καί οἱ Αὐστριακοί.

Παρά τίς δυσκολίες ὁ Ναπολέων κατόρθωσε νά συγκεντρώσει στρατό. Ἡ ἀποφασιστική μάχη μέ τούς Ρώσους καί Πρώσσοις δόθηκε κοντά στή **Λειψία** (1813). Οἱ Γάλλοι νικήθηκαν. Οἱ σύμμαχοι πρότειναν εἰρήνη, μέ σύνορο τό Ρήνο, ἀλλά ὁ Ναπολέων ἀρνήθηκε. Τά συμμαχικά στρατεύματα βάδισαν τότε πρὸς τά γαλλικά σύνορα

καί οἱ Ἕλληνες ἀναγκάστηκαν νά παραίτηθῆ καί οἱ σύμμαχοι τῶν ἐξόρισαν στό νησί Ἑλβα κοντά στήν Ἰταλία (1814). Ἐπειτα ὑπέγραψαν μιά προκαταρκτική εἰρήνη στό Παρίσι (1814) καί ἐπανεφέραν στό γαλλικό θρόνο τόν ἀδελφό τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ', Λουδοβίκο ΙΗ', μέ τή συμφωνία νά μήν ἀλλάξει τίς βασικῆς πολιτικές καί κοινωνικές μεταβολές πού εἶχε πραγματοποιήσει ἡ ἐπανάσταση. Γιά νά τόν ἐνισχύσουν, ἔδωσαν στή Γαλλία τά σύνορα τοῦ 1792 καί δέν τῆς ἐπέβαλαν πολεμική ἀποζημίωση.

Τά μεγάλα εὐρωπαϊκά προβλήματα θά τά ἔλυσε ἕνα συνέδριο στή Βιέννη, ὅπου θά ἐπαιρναν μέρος ὅλες οἱ δυνάμεις, πού εἶχαν πολεμήσει τό Ναπολέοντα, καί ἡ Γαλλία. Ὑπουργοί τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας στό συνέδριο τῆς Βιέννης ἦταν ὁ Νέσελρόντ (Nesselrode) καί ὁ Ἰω. Καποδίστριας.

Ἐπανάστας τῶν
Βουρβόνων (1814)

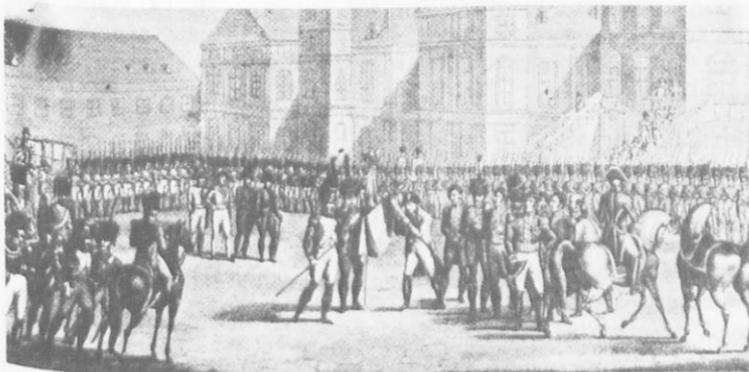
Συνέδριο Βιέννης
(1814)

ΟΙ ΕΚΑΤΟ ΗΜΕΡΕΣ. ΒΑΤΕΡΛΩ (1815)

Ὁ Ναπολέων, ἄνθρωπος μέ τρομακτικό δυναμισμό, ἂν καί ἐξόριστος στήν Ἑλβα, δέν μπορούσε νά παραδεχτεῖ ὅτι νικήθηκε ὀριστικά. Μαθαίνοντας πώς οἱ σύμμαχοι διαφωνοῦν στή Βιέννη, πέρασε κρυφά στή Γαλλία. Ὁ γαλλικός στρατός, πού ἔστειλαν ἐναντίον του, ἐνώθη μετὰ του. Ὁ Λουδοβίκος ΙΗ' ἀναγκάστηκε νά φύγει καί ὁ Ναπολέων ἔγινε πάλι κύριος τῆς Γαλλίας. Ἀλλά οἱ σύμμαχοι συγκέν-

Ἐπιστροφή τοῦ
Ναπολέοντος στή
Γαλλία

Μετά τήν ἧττα τῆς Λειψίας ὁ Ναπολέων ἀποχαιρετᾷ τή φρουρά στό Φονταίνεμπλώ. (Χαρακτική τοῦ Couché).

μότητας» (δηλ. τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς Εὐρώπης στήν κατάσταση πού ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὰ 1789) καί «τῶν ἀντισταθμισμάτων» (δηλ. τῆς προσπάθειας κάθε δύναμης νά ἐξασφαλίσει ἓνα ἀντίστοιχο κέρδος γιὰ κάθε παραχώρηση).

Σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῆς Βιέννης ἡ Ρωσία πῆρε ἓνα μέρος τοῦ δουκάτου τῆς Βαρσοβίας, τό ἔνωσε μέ τὰ πολωνικά ἐδάφη πού κατεῖχε, καί ἴδρυσε τό βασίλειο τῆς Πολωνίας μέ βασιλιά τόν τσάρο. Ἡ Πρωσία πῆρε ἓνα ἄλλο κομμάτι ἀπὸ τό δουκάτο τῆς Βαρσοβίας, τῆ Σαξωνία, τῆ Βεσφαλία καί μερικές περιοχές τοῦ Ρήνου, γιὰ νά ἐνοποιήσει τό κράτος της. Ἡ Ἀγγλία κράτησε τῆ Μάλτα, τὰ Ἴονια νησιά (ὁ Καποδίστριας ἀγωνίστηκε νά χαρακτηριστοῦν ὑποτελής πολιτεία ὑπὸ τὴν προστασία τῆς Ἀγγλίας καί ὄχι ἀγγλική κτήση, καί τό πέτυχε παρά τὴν ἀγγλική ἀντίδραση)τὸ ἀκρωτήριο τῆς Καλῆς Ἑλπίδας, τὴν Κεϋλάνη καί κυριάρχησε στοὺς θαλασσοδρόμους πρὸς τὴν Ἀνατολή. Ἡ Αὐστρία πῆρε τίς Ἰλλυρικές ἐπαρχίες, τῆ Βενετία καί τῆ Λομβαρδία καί αὐξήσε τὴν ἐπιρροή της, στά ἰταλικά κράτη καί στά γερμανικά, πού ἐνώθησαν σὲ μιά χαλαρὴ ὁμοσπονδία ὑπὸ τὴν ἐπιρροή της. Οἱ παλιοὶ ἡγεμόνες τῆς Ἰταλίας καί ὁ πάπας ξαναπῆραν τὰ κράτη τους. Τό ἴδιο ἔγινε στήν Ἰσπανία καί Πορτογαλία. Τό Βέλγιο καί ἡ Ὁλλανδία ἐνώθησαν σ' ἓνα κράτος. Ἡ Νορβηγία παραχωρήθηκε στὴ Σουηδία.

Εἶναι φανερό πὺς οἱ ἀποφάσεις αὐτές, πού δέν ἦταν σύμφωνες μέ τοὺς ἐθνικούς πόθους τῶν λαῶν, δέν μπορούσαν νά ἐξασφαλίσουν μιά μόνιμη εἰρήνη στήν Εὐρώπη. Οἱ μεγάλες δυνάμεις ὁμως τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὴν κούραση τῶν λαῶν ἐξ αἰτίας τοῦ μακροχρόνιου πολέμου καί κατόρθωσαν νά τίς ἐπιβάλουν γιὰ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα μέ τίς συμμαχίες πού ὀργάνωσαν καί μέ τὴ στρατιωτικὴ ἰσχύ τους.

Ἐδαφικές μεταβολές

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά εἶναι ἡ σημασία τοῦ εἰρηνικοῦ ἔργου τοῦ Ναπολέοντος γιὰ τὴ Γαλλία; Πὺς διαμορφώθηκε τό γαλλικὸ κράτος στήν ἐποχὴ του;
2. Ποιοὶ σέ γενικές γραμμές εἶναι οἱ πόλεμοι τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης καί τοῦ Ναπολέοντος, σέ ποιοὺς λόγους ὀφείλονται καί ποιά κατάσταση δημιούργησαν στήν Εὐρώπη;
3. Πὺς διαμορφώθηκε ἡ εὐρωπαϊκὴ κατάσταση μέ τό συνέδριο τῆς Βιέννης;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Αἷτια τοῦ ἀγγλογαλλικοῦ ἀνταγωνισμοῦ κατὰ τὴν περίοδο τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης καί τοῦ Ναπολέοντος.

ΜΕΡΟΣ Γ'

Ἡ ἑλληνική ἱστορία ἀπό τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. ὡς τὴν ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους (1832)

A. Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας

Β' περίοδος
Τουρκοκρατίας.
Γενικά
χαρακτηριστικά

Ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 17ου αἰ. σταμάτησε ἡ μεγάλη τουρκικὴ ἐπέκταση καὶ ἄρχισε ἡ κάμψη τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἐπέμβαση τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων στὰ ἑσωτερικά τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἐπειδὴ κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη εἶχαν πιά διαμορφώσει τὰ συμφέροντα καὶ τὴν πολιτικὴ τους στό βαλκανικὰ καὶ μεσογειακὸ χῶρο.

Ἀπὸ τὴν ἴδια αὐτὴ ἐποχὴ ἀρχίζει ἡ πρόοδος τοῦ ἑλληνισμοῦ πνευματικὴ καὶ οἰκονομικὴ μέ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιοτεχνίας καὶ τῆς ναυτιλίας. Ἡ οἰκονομικὴ προκοπὴ τῶν Ἑλλήνων ὀφείλεται καὶ σέ διεθνεῖς αἰτίες, ὅπως ἦταν ἡ ἀπομάκρυνση τῶν ἰταλικῶν πόλεων ἀπὸ τὸ μεσογειακὸ ἐμπόριο, οἱ «διομολογήσεις», οἱ συνθήκες τῆς Αἰκατερίνης Β' μέ τὴν Τουρκία, ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση καὶ οἱ ναπολεόντειοι πόλεμοι. Ἡ πνευματικὴ πρόοδος ὀφείλεται κυρίως στό κίνημα τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ καὶ στὴ συμβολὴ τοῦ ἔξω ἑλληνισμοῦ, πού εἶχε ἤδη πλουτίσει καὶ ὀργανωθεῖ.

Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας οἱ Ἕλληνες δέν ἔπαψαν ν' ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους καὶ νὰ ἐκμεταλλεύονται κάθε πόλεμο τῆς Τουρκίας μέ τὴν Εὐρώπη. Στὴν περίοδο πού μᾶς ἐνδιαφέρει, τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἔγιναν καὶ περισσότερα καὶ δυναμικότερα, ἰδίως στὴν ἐποχὴ τῆς Αἰκατερίνης Β', παρ' ὅλο πού δέν μπόρεσαν νὰ ἐπιβληθοῦν. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν τὴν ἐλπίδα πάντα πὼς κάποια ἀπὸ τίς μεγάλες δυνάμεις, πού εἶχε συμφέρον νὰ διαλύσει τὸ τουρκικὸ κράτος, θὰ τοὺς βοηθήσει νὰ ἐλευθερωθοῦν. Στηρίχτηκαν κατὰ καιροὺς στοὺς Βενετούς, στοὺς Γάλλους, στοὺς Ρώσους, στὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση, στό Ναπολέοντα. Στὸ τέλος, ὅσο ὠρμαζαν, ὅσο ἔβλεπαν πὼς ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐνδιαφέρονταν κυρίως γιὰ τὰ συμφέροντά τους καὶ ἦταν ἔτοιμοι νὰ ἐγκαταλείψουν τοὺς Ἕλληνες σέ πρώτη εὐκαιρία, κατάλαβαν ὅτι «ὄ,τι εἶναι νὰ κάνουν θὰ τὸ κάνουν μοναχοὶ τους καὶ δέν ἔχουν ἐλπίδα καμιά ἀπὸ τοὺς ξένους». Ἔτσι προχώρησαν μόνοι στὴν μεγάλη, τὴν τελευταία ἐπανάσταση, τοῦ 1821.

Ἐλπίδες γιὰ
ἀπελευθέρωση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Μετά τήν κατάληψη τῆς Κρήτης (1669) οἱ Τοῦρκοι, πού τό κράτος τους εἶχε κάπως ἀναδιοργανωθεῖ ἀπό τούς μεγάλους βεζύρηδες τῆς οἰκογένειας τῶν Κιοπρουλοῦ, ἐπιχείρησαν στά πλαίσια τοῦ πολέμου, πού ἄρχισε μετά τήν ὑποταγή τῆς Κρήτης, μιά μεγάλη ἐκστρατεία πρὸς τήν κεντρική Εὐρώπη καί πολιορκήσαν τή Βιέννη (1683). Ἀλλά οἱ ἐπιχειρήσεις καθυστέρησαν κάπου δύο μῆνες καί τελικά ἡ πόλη σώθηκε μέ τήν ἐπέμβαση τοῦ πολωνικοῦ ἰππικοῦ. Στήν ὑποχώρηση ὁ τουρκικός στρατός νικήθηκε καί διαλύθηκε.

Πολιορκία τῆς Βιέννης (1683)

Οἱ Βενετοί ἐπωφελήθηκαν ἀπό τήν ἀποτυχία τῶν Τούρκων καί ὀργάνωσαν μιά σταυροφορία μέ συμμάχους τόν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, τούς Πολωνούς καί τούς ἰππότες τῆς Μάλτας. Γιά νά ἀντισταθμίσουν τήν ἀπώλεια τῆς Κρήτης, ἔστειλαν στόλο καί στρατό στήν Πελοπόννησο. Ὁ στρατηγός Φραγκίσκος Μοροζίνι κατέλαβε τό Ναύπλιο (1686), συνέχισε τήν ἐκστρατεία πρὸς τήν Ἀττική καί πολιορκήσε τήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Τότε μιά βόμβα ἀπό τό στρατόπεδό του ἀνατίναξε μέρος τοῦ Παρθενώνα, πού οἱ Τοῦρκοι τόν εἶχαν κάνει ἀποθήκη πολεμοφοδίων. Μετά τήν κατάληψη τῶν Ἀθηνῶν ὁ Μοροζίνι ἐξεστράτευσε στήν Εὐβοία, ὅπου δέν μπόρεσε νά ἐλευθερώσει τή Χαλκίδα, γύρισε ὁμως στήν Πελοπόννησο καί τήν ὑπέταξε.

Ἐκστρατεία τοῦ Μοροζίνι

Ὁ πόλεμος τελείωσε μέ τήν εἰρήνη τοῦ **Κάρλοβιτς** (1699). Ἡ Αὐστρία πῆρε τήν Οὐγγαρία καί τήν Τρανσυλβανία, ἡ Βενετία τήν Πελοπόννησο, τή Λευκάδα καί τήν Αἴγινα.

Ἀπό τήν ἀρχή τοῦ 18ου αἰ. μέ τήν πολιτική τοῦ Μ. Πέτρου, πού ἐπίδιωκε διέξοδο στό Αἴγαῖο, ἄρχισε ὁ ρωσοτουρκικός ἀνταγωνισμός.

Μετά τήν ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μ. Πέτρου στά Βαλκάνια (1711) οἱ Τοῦρκοι πῆραν θάρρος καί κήρυξαν τόν πόλεμο ἐναντίον τῆς Βενετίας. Ἐπειδή καί ἡ Βενετία ἦταν ἐξασθενημένη, κατόρθωσαν ν' ἀνακαταλάβουν τήν Πελοπόννησο (1715), ἀλλά νικήθηκαν στή Β. Βαλκανική ἀπό τούς Αὐστριακοὺς, συμμάχους τῶν Βενετῶν, καί ἀναγκάστηκαν νά ὑπογράψουν τήν εἰρήνη τοῦ **Πασσάροβιτς** (πόλη τῆς Σερβίας, 1718) μέ τήν ὁποία ἡ Τουρκία ἀποχώρησε ὀριστικά ἀπό τήν κεντρική Εὐρώπη. Ἡ Αὐστρία πῆρε τή Β. Σερβία ὡς τό Βελιγράδι, τή Βοσνία καί τή Δ. Βλαχία καί ἔγινε βαλκανική δύναμη· ἡ Βενετία παραχώρησε στήν Τουρκία τήν Πελοπόννησο, πού τήν εἶχαν στό μεταξύ καταλάβει οἱ Τοῦρκοι, καί κράτησε τίς δαλματικές ἀκτές, τήν Πάργα, τήν Πρέβεζα, τή Βόνιτσα καί τά Ἐπύρνησα.

Ἀπό τά μέσα τοῦ 18ου αἰ. ἡ Τουρκία εἶχε πιά ὀλότελα ἐξασθενηθεῖ. Ἡ ἀντίθεση μέ τήν Αὐστρία καί τή Βενετία μειώθηκε, ἐνῶ ἀντί-

Συνθήκη τοῦ Πασσάροβιτς (1718)

Η πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Πόλεμοι
Αικατερίνης Β'

Ευρωπαϊκή πολιτική
Στήν Α. Μεσόγειο

θετα οξύνθηκε ο ρωσοτουρκικός ανταγωνισμός. Η Αικατερίνη Β' συνέχισε την πολιτική του Μ. Πέτρου και με τους δύο πολέμους της υποχρέωσε την Τουρκία ν' ανοίξει τα στενά στο ρωσικό εμπόριο και ν' αναγνωρίσει στους Ρώσους τό δικαίωμα νά προστατεύουν τούς ὀρθόδοξους τῆς Βαλκανικῆς, δηλ. νά ἐπεμβαίνουν στά ἑσωτερικά τοῦ τουρκικοῦ κράτους.

Στό τέλος τοῦ 18ου καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. ἡ γαλλική ἐπανάσταση καί οἱ ναπολεόντειοι πόλεμοι ἀπασχολοῦσαν τίς εὐρωπαϊκές δυνάμεις κι' ἔτσι οἱ Τοῦρκοι δέν εἶχαν ν' ἀντιμετωπίσουν μεγάλα προβλήματα. Ἡ διατήρηση τῆς αὐτοκρατορίας τους ὅμως ἦταν πιά ὑπόθεση τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς. Ἡ Ρωσία ἐπίδιωκε πάντα τή διάλυση τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, γιά νά βρεῖ διέξοδο στό Αἰγαῖο. Ἡ Ἀγγλία, πού ἐνδιαφερόταν γιά τόν μεσογειακό δρόμο πρὸς τίς ἀποικίες, καί ἡ Γαλλία, πού εἶχε οἰκονομικά συμφέροντα στήν τουρκική ἀνατολή, ἀντιδροῦσαν καί ὑποστήριζαν τήν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας. Τήν ἴδια πολιτική κρατοῦσε καί ἡ Αὐστρία, πού μετά τήν εἰρήνην τοῦ Πασσάροβιτς ἀπέβλεπε σέ ἐπέκταση στά Βαλκάνια καί πού ἐπωφελήθηκε ἀπό τήν τουρκική παρακμῆ γιά νά αὐξήσει τήν ἐπιρροή της στό ἑσωτερικό τῆς Τουρκίας.

Οἱ ἀντιθέσεις αὐτές τῶν δυνάμεων δημιούργησαν τό «**ἀνατολικό ζήτημα**», πού ἀπασχολοῦσε τήν εὐρωπαϊκή πολιτική ὡς τόν 20^ο αἰ. καί ἔπαιξε βασικό ρόλο στήν ἱστορική πορεία τῶν βαλκανικῶν λαῶν.

Αἷτια τῆς τουρκικῆς παρακμῆς

1) Ἐνα ἀπό τά βασικά αἷτια τῆς παρακμῆς εἶναι ὁ θεοκρατικός καί ἀνατολικός χαρακτήρας τοῦ τουρκικοῦ κράτους, πού ἐμπόδιζε κάθε

Ψηφιοποιήθηκε ἀπό το Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

τεχνική πρόοδο και απέκλειε κάθε μεταρρύθμιση.

2) Ὁ στρατός τῶν γενιτσάρων ἔχασε τὴ μαχητικότητά του, ὅταν σταμάτησαν οἱ κατακτήσεις καὶ τὸ παιδομάζωμα, καὶ ἔγινε βάρος γιὰ τὸ κράτος, ἐνῶ οἱ ἄρχηγοὶ τους, πού κατεῖχαν τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, κρατοῦσαν ὑπὸ τὸν ἔλεγχό τους τὸν κρατικό μηχανισμό καὶ δέν ἄφηναν νὰ γίνει καμιὰ ἀλλαγὴ καὶ καμιὰ στρατιωτικὴ ἢ πολιτικὴ μεταρρύθμιση ἀντίθετη πρὸς τὰ συμφέροντά τους.

3) Ἡ κεντρικὴ ἐξουσία εἶχε ἐξασθενήσει· οἱ σουλτάνοι, κλεισμένοι στό παλάτι, σχεδόν αἰχμάλωτοι τῶν ἀνωτάτων θρησκευτικῶν, στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ὑπαλλήλων, ἔχασαν κάθε ἐπαφὴ μὲ τὸ λαό καὶ τὸ στρατό. Μερικοί, πού δοκίμασαν νὰ κάνουν μεταρρυθμίσεις, καθαιρέθηκαν ἢ δολοφονήθηκαν ἀπὸ στρατιωτικὲς ἐπαναστάσεις.

4) Ἡ ἐξασθένιση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἐνίσχυσε τοὺς κατὰ τόπους πασάδες, πού ἔγιναν σχεδόν ἀνεξάρτητοι καὶ ἐπιδίωκαν ν' ἀποσπαστοῦν ἀπὸ τὸ κράτος. Τέτοιοι πασάδες ἦταν ὁ Πασβάνογλου τοῦ Βιδινίου, ὁ Ἄλῃ Πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων καὶ ὁ Μεχμέτ Ἄλῃς τῆς Αἰγύπτου.

5) Ἡ διοίκηση τοῦ κράτους εἶχε ἀποδιοργανωθεῖ. Τίποτα δέ γινόταν χωρὶς δωροδοκία. Οἱ ἀνώτατες θέσεις ἀγοράζονταν.

6) Δέν ἔγινε καμιὰ προσπάθεια προσαρμογῆς στὶς νέες εὐρωπαϊκὲς συνθήκες ζωῆς. Ἐνῶ στὴν Εὐρώπη ἄρχισε ἡ βιομηχανικὴ ἐπανόσταση, στό τουρκικὸ κράτος ἐπικρατοῦσε ἡ νωθρότητα καὶ ἡ μοιρολατρεία.

7) Ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία ἦταν ἓνα κράτος πολυεθνικὸ, ἐπειδὴ περιλάμβανε πολλοὺς λαούς, καὶ φυσικὰ διασπάστηκε ὅταν ἀναπτύχθηκε ἡ ἐθνικὴ συνείδηση τῶν ὑπόδουλων λαῶν.

8) Οἱ ὑπόδουλες ἐθνικότητες — ἰδιαίτερα ἡ ἐλληνικὴ — πού ἀποτελοῦσαν τὸ δυναμικὸ βιοτεχνικὸ καὶ ναυτικὸ στοιχεῖο τῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἶχαν ἀναπτύξει σημαντικὴ ἀστικὴ τάξη, ἦταν ἐχθρικές καὶ ἀπέβλεπαν στὴ διάλυση τοῦ τουρκικοῦ κράτους καὶ στὴν ἀπελευθέρωσή τους.

Αἷμα τῆς παρακμῆς
τῆς τουρκικῆς
αὐτοκρατορίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Φαναριῶτες μεγάλοι διερμηνεῖς

Οἱ Τοῦρκοι, ἐπειδὴ τὸ κοράνι δέν τοὺς ἐπέτρεπε νὰ μαθαίνουν ξένες γλῶσσες, ἄρχισαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. νὰ χρησιμοποιοῦν φαναριῶτες ὡς μεγάλους διερμηνεῖς καὶ διερμηνεῖς τοῦ στόλου. Οἱ φαναριῶτες δέν εἶχαν ἐπίσημο ἀξίωμα, ἀλλὰ ἀσκοῦσαν μεγάλη ἐπίρροη στό τουρκικὸ κράτος, γνωρίζονταν μὲ τοὺς πρέσβεις

Φαναριῶτες
φ.Μ. διερμηνεῖς

τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καί ἀποκτοῦσαν διπλωματική πείρα. Πρῶτοι μεγάλοι διερμηνεῖς ἦταν ὁ **Παναγιώτης Νικούσιος**, πού διαπραγματεύτηκε μέ τούς Βενετούς τήν παράδοση τῆς Κρήτης (1669) καί ὁ **Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος**, πού ἔκλεισε τή συνθήκη τοῦ Κάρλοβιτς (1699).

Φαναριῶτες ἡγεμόνες στή Βλαχία καί Μολδαβία.

Φαναριῶτες
ἡγεμόνες

Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. οἱ Τοῦρκοι ἀρχισαν νά διορίζουν φαναριῶτες ὡς ἡγεμόνες στίς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, τή Βλαχία καί τή Μολδαβία, δηλαδή τίς πέρα ἀπό τό Δούναβη περιοχές τῆς Ν. καί Α. Ρουμανίας.

Οἱ χώρες αὐτές ἦταν ἀπό τό 14ο αἰ. ὑποτελή κράτη μέ ἰδιαίτερα προνόμια καί ντόπιους ἡγεμόνες, ἀλλά, ἐπειδή αὐτοί ἀναμειχθήκαν στούς πολέμους μέ τή Ρωσία, οἱ Τοῦρκοι προτίμησαν νά τούς ἀντικαταστήσουν μέ Ἕλληνες.

Οἱ φαναριῶτες ἡγεμόνες κατόρθωσαν σιγά σιγά νά εὐρύνουν τά δικαιώματά τους καί νά ἰδρύσουν σχεδόν ἡγεμονικές οἰκογένειες, παρ' ὅλο πού ἡ ἐξουσία τους δέν ἦταν σταθερή, ἐπειδή ἐξαρτιόταν ἀπό τίς ραδιουργίες καί τίς διαθέσεις τῶν Τούρκων. Οἱ ἡγεμόνες διέθεταν χριστιανικά μισθοφορικά στρατεύματα γιά νά ἐπιβάλλουν τήν τάξη, ἐξέδιδαν νόμους καί εἶχαν διπλωματικές σχέσεις μέ ξένα κράτη. Μέ τίς ρωσοτουρκικές συνθήκες τῆς Αἰκατερίνης Β' ἡ θέση τους κατοχυρώθηκε ἀκόμα περισσότερο.

Γαιοκτήμονες — πρόκριτοι

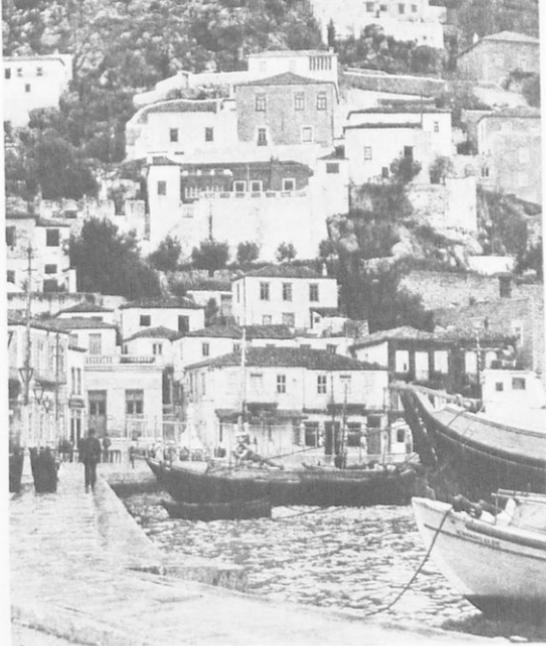
Γαιοκτήμονες
πρόκριτοι

Τό θέμα τῆς ἰδιοκτησίας γῆς γιά τόν ὑπόδουλο ἑλληνισμό (τό νά εἶναι δηλαδή κανεῖς ἰδιοκτήτης γῆς ἢ ἀπλός κολλήγας, ἀφοῦ τό κοράνι ἀπαγόρευε τή δουλοπαροικία) παρουσιάζει ἀπό τούς πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας μεγάλη ποικιλία, ἐπειδή ἐξαρτᾶται ἀπό τά προνόμια, πού εἶχαν κατά καιρούς δοθεῖ σέ κάθε περιοχή ἢ ἀπό τή γεωγραφική της θέση. Στά ὄρεινά καί στά μικρά νησιά εἶχαν ἰδιοκτησίες οἱ Ἕλληνες σχεδόν ἀποκλειστικά, ἐνῶ στίς πεδιάδες ὑπῆρχαν μεγάλα τουρκικά χτήματα.

Μέ τό πέρασμα τῶν αἰῶνων ἀπέκτησαν μεγάλα χτήματα τά μοναστήρια καί γενικά ἡ ἐκκλησία, πού κληρονομοῦσε τούς ἀκληρους, καί ὅπου πολλοί ἔδιναν τήν περιουσία τους, κρατώντας μόνο τήν ἐπικαρπία, γιά νά τήν ἀπαλλάξουν ἀπό τήν τουρκική φορολογία. Ἐπειτα οἱ πλοῦσοι Ἕλληνες καί πρό παντός οἱ πρόκριτοι, καθώς ἐκλέγονταν σχεδόν κληρονομικά καί ἀπέκτησαν μεγάλες περιουσίες, σχημάτισαν μέσα στήν ὑπόδουλη ἑλληνική κοινωνία μία ἀριστοκρατία μεγαλοκτηματιῶν, πού εἶχε πολιτική δύναμη καί ἐπιρροή στό λαό.

Ἀνάπτυξη τοῦ ναυτικοῦ. Νοικοκυραῖοι

Τά ἑλληνικά ναυτικά νησιά, ὅπως ἡ Ὑδρα, Σπέτσες, Ψαρά, ἦταν σχεδόν ἄγνωστα καί ἀκατοίκητα στήν ἀρχαία καί τή βυζαντινὴ ἐποχή. Κατοικήθηκαν πῶς πικνά μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση. Οἱ κάτοικοι ζοῦσαν στήν ἀρχὴ ἀπὸ τὴν ἀλιεΐα. Κατόπιν ἄρχισαν ν' ἀναπτύσσουν τὴ ναυτιλία, ἰδίως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κρήτης, ὅταν οἱ Βενετοὶ ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὴν Α. Μεσόγειο. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. τοὺς βοήθησαν οἱ διεθνεῖς συνθηκὲς, οἱ πόλεμοι τῆς Αἰκατερίνης, ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση, οἱ ναπολεόντειοι πόλεμοι γιὰ ν' ἀναπτύξουν τὸ ἐμπόριο σὲ μεγάλη κλίμακα.

Ὑδρα.

Τὸ μεγάλο ἐμπόριο (ἐπαιρναν στάρια ἀπὸ τὴ Ρωσία καί τὰ πουλοῦσαν πανάκριβα στὰ ἀποκλεισμένα λιμάνια τῆς Εὐρώπης· ἐμπορεύονταν σ' ὅλη τὴ Μεσόγειο· ἔφτασαν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση ὡς τὴν Ἀμερική) δημιούργησε μιά τάξη πλοῦσιων ἐφοπλιστῶν (**νοικοκυραίων**) ποὺ δὲν ταξίδευαν πιά οἱ ἴδιοι, εἶχαν μεγάλη ἐπιρροή καί κυβερνοῦσαν τὰ νησιά. Ἰσχυρότεροι ἦταν οἱ νοικοκυραῖοι τῆς Ὑδρας καί τῶν Σπετσῶν.

Νοικοκυραῖοι

Τὰ καράβια ἦταν ὀπλισμένα μὲ κανόνια καί συχνά οἱ ναῦτες ἀναγκάζονταν νά δίνουν μάχες μὲ τοὺς κουρσάρους γιὰ νά σώσουν τὸ φορτίο. Αὐτὸ καί ἡ ζωὴ τῆς θάλασσας τοὺς ἔκαναν γερούς, τολμηροὺς καί ριψοκίνδυνους. Ταξίδευαν ἀπὸ μικρὰ παιδιά καί γίνονταν ἔμπειροι ναυτικοί.

Ναυτικό

Ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν ἀσφαλιστικὲς ἐταιρίες καί τὰ ταξίδια ἦταν ἐπικίνδυνα, οἱ ἰδιοκτῆτες φρόντιζαν νά ἔχουν μετοχές σὲ πολλὰ καράβια καί ἔδιναν στοὺς καπεταναίους καί τοὺς ναῦτες ὄχι μισθό, ἀλλὰ μερίδιο στὰ κέρδη καί στὴ ζημιά. Καθένας ἔβαζε τὸ κεφάλαιό του (σερμαγιά) στὸ φορτίο κι' ἔτσι ἐνδιαφερόταν γι' αὐτὸ προσωπικά.

Οικονομικὴ
ὀργάνωση

Τὰ νησιά ὑπάγονταν διοικητικὰ στὸν καπετάν πασά (Τοῦρκο ναυάρχου) ποὺ περνοῦσε μιά φορὰ τὸ χρόνο νά εἰσπράξει τοὺς φόρους. Γενικά στὰ νησιά κατοικοῦσαν ἐλάχιστοι ἢ καί καθόλου Τοῦρ-

Διοίκηση

Σπίτι στο Κόρθι τής Άνδρου (φωτογραφία Γεωργίου Α. Σαρρή).

και καί ἦταν σχεδόν αὐτόνομα. Ἡ Ὑδρα καί οἱ Σπέτσες εἶχαν μιά ὀλιγαρχική ὀργάνωση, τὰ Ψαρά δημοκρατικότερη. Ἐκτός ἀπό τήν Ὑδρα, τίς Σπέτσες, τὰ Ψαρά, ναυτικό μεγάλο εἶχαν ἀκόμα ἡ Μύκος, τό Γαλαξίδι, ἡ Κάσος καί ἄλλα ἑλληνικά λιμάνια.

Ἀνάπτυξη ἐμπορίου καί βιοτεχνίας

Ἐμπόριο

Ἀπό τό τέλος τοῦ 17ου καί τίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. ξέπεσαν τὰ λιμάνια τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς (Συρία, Αἴγυπτου) καί ἀναζωογονήθηκε τό ἐμπόριο τοῦ Αἰγαίου, μέ κέντρα τῆ Σμύρνη καί τῆ Θεσσαλονίκη.

Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐμπορίου τό ἐκμεταλλεύονταν οἱ ξένοι, ἰδίως οἱ Γάλλοι, πού εἶχαν ἀποκτήσει προνόμια μέ τίς «διομολογήσεις». Μετά τῆ γαλλική ἐπανάσταση ὁμως τό γαλλικό ἐμπόριο ξέπεσε καί ἐπωφελήθηκαν οἱ Ἕλληνες, πού κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. πῆραν σχεδόν τὰ 3/4 τοῦ ἐμπορίου τῆς ἀνατολῆς.

Βιοτεχνία

Παράλληλα ἀρχισε ν' ἀγαπύσσεται ἡ βιοτεχνία. Ἐτσι π.χ. στά Ἀμπελάκια τῆς Θεσσαλίας καί στά χωριά τοῦ Πηλίου ἔκαναν ἐργαστήρια, ὅπου ἔβαφαν μαλλιά καί μπαμπάκι μέ φυτικά χρώματα, στήν Καστοριά κατεργάζονταν γουναρικά, στά Μαδεμοχώρια τῆς Χαλκι-

Ἄρχοντικό τῆς Καστοριάς (φωτογραφία Μαρίας Βούρα).

δικῆς ἔβγαζαν μεταλλεύματα, στά Γιάννενα ἐπεξεργάζονταν τό χαλκό καί τό ἀσήμι.

Ἐπειδὴ δέν περίμεναν καμιὰ ὑποστήριξη ἀπὸ τό τουρκικό κράτος, ὀργανώνονταν σέ συνεταιρισμούς. Περίφημος εἶναι ὁ συνεταιρισμός στά Ἄμπελάκια, ὅπου ὅλοι οἱ συνεταιῖροι κατέβαλαν χρήματα ἢ ἔργασία καί εἶχαν ὅλοι μερίδιο στά κέρδη καί στή ζημιά. Ἔτσι ἡ ἀνάγκη ἔκανε τοὺς ὑπόδουλους Ἕλληνες νά ἀνακαλύψουν τὸν συνεταιρισμό κεφαλαίου καί ἐργασίας, πού σήμερα μόλις ἀρχισε νά δοκιμάζεται γενικότερα.

Λεπτομέρεια ἀπὸ τὸν ἐξώστη τοῦ ἀρχοντικοῦ (φωτογραφία Μαρίας Βούρα).

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς ναυτιλίας δημιούργησε μεγάλα κέντρα (Ἰγδρα, Σπέτσες, Ψαρά, Κάσος, Μύκονος, Χίος, Γαλαξίδι, Πήλιο, Ἄμπελάκια,

Ἄμπελάκια

Ἐμπορικά κέντρα

Πόρτα της Χίου, διακοσμημένη με δικέφαλο αστό (φωτογραφία Μαρίας Βούρα).

Μετανάστευση

πολλοί Μανιάτες μετανάστευσαν ομαδικά στην Κορσική, όπου ακόμη και σήμερα μιλιέται στά χωριά ή ελληνική γλώσσα. Από τα μέσα του 16ου αί. οι παροικίες της Ίταλίας οργανώθηκαν με σχολεία, έκκλησίες, τυπογραφεία και έγιναν έμπορικά και πνευματικά κέντρα του έλληνισμού.

Παροικίες

Από τα μέσα του 17ου αί. άρχισε μιά νέα μεταναστευτική κίνηση, αυτή τή φορά για λόγους πίο πολύ έμπορικούς. Οι παλιές παροικίες ένισχύθηκαν και ιδρύθηκαν νέες στην Αύστρια, Ούγγαρία, Ρωσία, Πολωνία, Γερμανία, Γαλλία, Όλλανδία, Βαλεαρίδες, Μάλτα.

Στήν Αύστρια ή πίο σημαντική ήταν ή παροικία τής Βιέννης, όπου έζησαν μεγάλοι δάσκαλοι του Γένους, καθώς ό **Άνθιμος Γαζής**, ό **Νεόφυτος Δούκας**, ό **Θεόκλητος Φαρμακίδης**. Έκει έμεινε για ένα διάστημα και ό **Ρήγας**. Στά ελληνικά τυπογραφεία τής Βιέννης τυπώθηκαν τά έργα του Ρήγα, οι πρώτες ελληνικές έφημερίδες και τό περιοδικό «Λόγιος Έρμης», όπου δημοσίευε άρθρα ό Κοραής και οι μαθητές του και πού έγινε τό σημαντικότερο όργανο του ελληνικού διαφωτισμού.

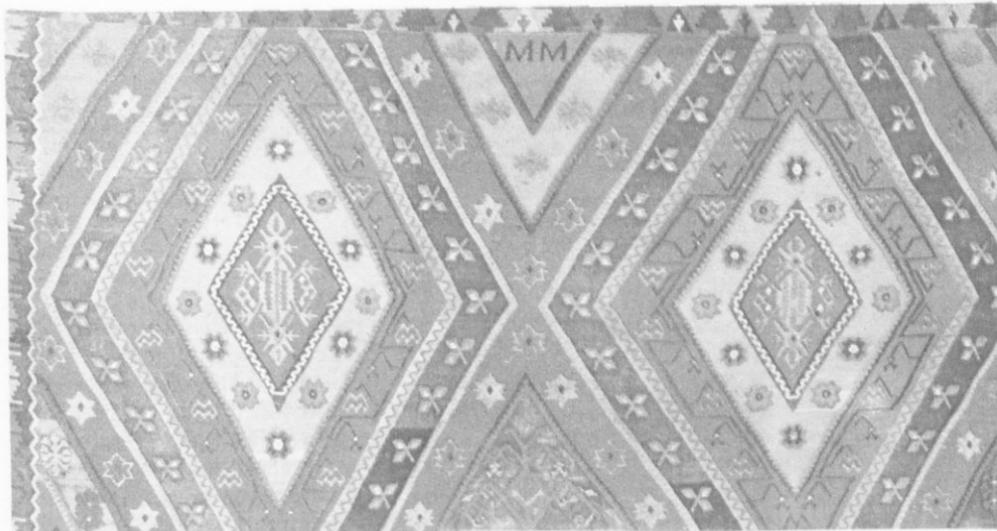
Στή Γαλλία σημαντικές ήταν οι παροικίες τής Μασσαλίας και του Παρισίου, όπου έζησε ό **Κοραής** και πολλοί άλλοι λόγιοι.

Στήν Ίταλία, ή παροικία τής Βενετίας ήταν από παλιά τό κέντρο του ελληνισμού τής διασποράς, όπως και ή έμπορική παροικία του Λιβόρνου.

Γιάννενα, Θεσ/νίκη, Σέρρες, Σιάτιστα, Καστοριά κ.ά.) και μιά ίσχυρή άστική τάξη.

Ή ανάπτυξη τών παροικιών στό έξωτερικό

Ή μεταναστευτική κίνηση, πού άρχισε άμέσως μετά ή και πριν από τήν άλωση, συνεχίστηκε σ' όλη τήν περίοδο τής Τουρκοκρατίας. Οι Έλληνες, όπως έχομε αναφέρει, για ν' αποφύγουν τίς πιέσεις τών Τούρκων μετανάστευαν πολλές φορές όμαδικά, όλόκληρα χωριά, προς τή Δύση, ιδίως στην Ίταλία, όπου ιδρύθηκαν από τόν 15ο αί. οι πρώτες ελληνικές παροικίες στή Βενετία, τήν Πάδουα, τή Νεάπολη, τέ Λιβόρνο. Τό 17ο αί.

Κιλίμι από την Οινόη

Ἡ ἀστική τάξη τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ, οἰκονομικά ἰσχυρή, μορφωμένη καί φιλελεύθερη, ἤρθε σέ ἀμεση ἐπαφή μέ τίς ιδέες τοῦ διαφωτισμοῦ. Γιά τούς Ἑλληνες αὐτούς, καθώς καί γιά τούς Ἑλληνες τοῦ ἐσωτερικοῦ, τό μεγάλο πρόβλημα ἦταν τό ἐθνικό. Ἦθελαν ν' ἀποκτήσουν μιά ἐλεύθερη πατρίδα. Οἱ Ἑλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔβλεπαν τήν Τουρκία ἀπ' ἔξω καί διαπίστωναν τόν ξεπεσμό της, καθώς καί τήν πρόοδο τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Πίστευαν πώς οἱ Ἑλληνες ἔχουν τή δυνατότητα νά ἐλευθερωθοῦν μέ τίς δικές τους δυνάμεις ἀρκεῖ νά μορφωθοῦν, νά δεθοῦν πάλι μέ τήν παλιά τους παράδοση καί ἱστορία. Ἀπό τίς ἑλληνικές παροικίες ἀρχισε ἡ μεγάλη κίνηση τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ.

Ἡ πνευματική ἀναγέννηση

Μετά τήν ἄλωση οἱ περισσότεροι πνευματικοί ἡγέτες τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅσοι σώθηκαν, ἔφυγαν καί ὁ λαός ἔμεινε στό σκοτάδι. Εὐτυχῶς ὅμως διατηρήθηκαν μερικές ἑλληνικές περιοχές ἔξω ἀπό τήν τουρκική κατάκτηση. Ἐκεῖ κατέφυγαν πολλοί λόγιοι καί καλλιτέχνες καί ἡ βυζαντινὴ παράδοση συνδέθηκε ἐκεῖ γόνιμα μέ τήν εὐρωπαϊκὴ πολιτιστικὴ κίνηση. Τέτοια κέντρα ἦταν στήν ἀρχὴ ἡ Κρήτη, μετά τὰ Ἐπάνησα καί οἱ Ἠγεμονίες.

Στήν Κρήτη, στό Ἅγιο Ὄρος, στή Βενετία καί στὰ Ἐπάνησα συνεχίστηκε ἡ παράδοση τῆς βυζαντινῆς τέχνης, πού ἔδωσε μετά τήν ἄλωση μεγάλους ἀγιογράφους, ὅπως ὁ **Μιχαὴλ Δαμασκηνός**, ὁ **Πέτρος** καί **Ἐμμ. Λαμπάρδος**, ὁ **Θεόδωρος Πουλάκης**, ὁ **Ἡλιοῦ Μόσχος**, ὁ **Ἐμμ. Τζάνες**.

Ἡ πνευματικὰ κέντρα

Κρήτη

Έμμ. Λαμπάρδου, 'Η Παναγία ή γλυκοφιλοῦσα. (Ἄθῆνα, μουσεῖο Μπενάκη, ἀρχές 17ου αἰ.). Μετά τήν ἀλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἡ βυζαντινὴ καλλιτεχνικὴ παράδοση συνεχίστηκε στὴν Κρήτη, στὸ Ἅγιο Ὄρος, στὰ Ἐπτάνησα. Στὰ ἐργαστήρια τῆς Κρήτης διδάχθηκε τὴν βυζαντινὴ ζωγραφικὴ ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, (Γρεκο).

Στὴν Κρήτη γεννήθηκαν τὸ 17ο αἰ. καὶ τὰ πρῶτα μεγάλα ἔργα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας: ἡ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ», ὁ «Ἐρωτόκριτος» τοῦ Βικεντίου Κορνάρου, ἡ «Ἐρωφίλη» τοῦ Γεωργίου Χορτάτζη καὶ ἄλλα.

Ἀπὸ τὸ πνευματικὸ κέντρο τῆς Κρήτης ξεκίνησαν καὶ οἱ

πρῶτοι μεγάλοι ἡγέτες τῆς νεοελληνικῆς ἀναγέννησης, ὁ **Μελέτιος Πηγάς**, ὁ **Μάξιμος Μαργούντιος** καὶ ὁ **Κυρίλλος Λούκαρις**.

Κυρίλλος Λούκαρις
(1572 – 1638)

Ὅταν ὁ Κυρίλλος Λούκαρις ἔγινε πατριάρχης στὴν Κωνσταντινούπολη ἓνα νέο πνεῦμα φύσηξε στὸ πατριαρχεῖο. Ἰδρυσε σχολεῖα, δημιούργησε γύρω του ἓνα κύκλο λογίων, φρόντισε γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τοῦ κλήρου, γιὰ τὴ μετάφραση τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἱδρυσε τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο.

Ἡ δράση του, πού συμπίπτει μὲ τὸν 30ῆ πόλεμο, ἀναπτύχθηκε σὲ μιά δύσκολη ἐποχὴ γιὰ τὴν ὀρθοδοξία. Τὰ θρησκευτικὰ μίση ἔφταναν ὡς τὴν Ἀνατολή, ὅπου οἱ ἰησοῦιτες καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι εἶχαν ἐπεκτείνει τὴ δράση τους, προστατευμένοι ἀπὸ τίς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις, πού ὄσο ἡ Τουρκία ξέπεφτε, τόσο πιὸ πολὺ ἐπενέβαιναν στὰ ἑσωτερικὰ της. Στὴν κρίσιμη αὐτὴ ἐποχὴ ὁ Μελέτιος Πηγάς καὶ πιὸ πολὺ ὁ Λούκαρις ἀγωνίστηκαν γιὰ νὰ σώσουν τὴν ὀρθοδοξία καὶ τὸ ἔθνος. Ἡ σύγκρουση τοῦ Λούκαρι μὲ τοὺς ἰησοῦιτες, πού τὸν κατηγοροῦσαν γιὰ καλβινιστὴ, κατάληξε στὴ σύλληψη, τὴ φυλάκιση καὶ τὴν ἐκτέλεσή του ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1638).

Μαθητὴς τοῦ
Κυρίλλου
Λουκάρεως

Ὁ Λούκαρις ἀφησε πολλοὺς μαθητές. Ὁ σημαντικότερος ἦταν ὁ Θεόφιλος Κορυδαλεύς, Ἀθηναῖος φιλόσοφος, πού δίδαξε στὴν Κωνσταντινούπολη, (στὴ Σχολὴ τοῦ Γένους) καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ εἶχε μαθητὲς τὸν Ἴω. Καρυοφύλλη, Εὐγένιο Γιαννούλη τὸν Αἰτῶλό καὶ ἄλλους. Ἀργότερα, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰ. οἱ σημαντικότεροι λόγιοι ἦταν οἱ Φαναριῶτες Ἀλέξανδρος καὶ Νικ. Μαυροκορδάτος.

Στὸ 18ο αἰ. μεγάλα πνευματικὰ κέντρα στάθηκαν τὰ Ἐπτάνησα,

(ἀπ' ὅπου κατάγονταν ὁ **Ἡλίας Μηνιάτης**, ὁ **Εὐγένιος Βούλγαρης**, ὁ **Κων/νος Θεοτόκης**), καθώς καί οἱ ἡγεμονίες, ὅπου ἐδρασαν ὁ **Ἰωσήπος Μοισιόδακας**, ὁ **Δημήτριος Καταρτζής – Φωτιάδης**, ὁ **Λάμπρος Φωτιάδης**, ὁ **Βενιαμίν Λέσβιος** καί ἄλλοι.

Ὅλοι μεγάλοι ἐπιστήμονες, ἐπηρεασμένοι ἀπό τόν εὐρωπαϊκὸ διαφωτισμὸ, δοκίμασαν νά φέρουν τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα καί δίδαξαν στὰ ἑλληνικά σχολεῖα τὰ μαθηματικά καί τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες.

Ἑπτανήσιοι καὶ
λόγιοι τῶν
Ἑγερωσῶν

Ὁ ἑλληνικὸς διαφωτισμὸς

Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰ. ἡ πνευματικὴ προκοπὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ συνδυάστηκε ὄλο καί περισσότερο μὲ τὴν προετοιμασίαν γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση. Ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς ἰδέες καί πιστεύοντας πὺς ἡ παιδεία θά ἀφυπνίσει καί θά ἐνισχύσει τόν ἑλληνισμό, οἱ ἡγέτες τοῦ διαφωτισμοῦ προσπαθοῦσαν νά φέρουν καί στὴν Ἑλλάδα τὰ «φῶτα» ἰδρύοντας παντοῦ σχολεῖα, τυπογραφεῖα, ἐκδίδοντας ἐφημερίδες καί περιοδικά, τυπώνοντας τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά συγγράμματα καί γράφοντας ἐκλαϊκευτικά βιβλία, σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καί τὴ δράση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων προγόνων.

Ἑλληνικὸς
διαφωτισμὸς

Ἡ κίνηση τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ ἔχει κορυφαῖο ἡγέτη τὸν **Κοραή**, ἀλλὰ καί ὁ **Ἰγνάτιος**, ἐπίσκοπος Οὐγγροβλαχίας καί ὁ **Ἄνθιμος Γαζής** καί ὁ **Ἰω. Καποδίστριας** καί πλῆθος ἄλλοι ἀγωνίστηκαν γιὰ τὸ ἴδιο ἰδανικὸ.

ἡγέτες

Παντοῦ οἱ πλοῦσιοι Ἕλληνες διέθεταν χρήματα γιὰ τὴν ἴδρυση σχολείων. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. ἔγιναν πολλὰ σχολεῖα γιὰ τὰ πρῶτα γράμματα, ἀλλὰ καί μεγάλες σχολές, σχεδόν πανεπιστημιακές, ὅπου διδάσκονταν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καί οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ καί ἡ λογικὴ, ἡ φιλοσοφία, ρητορικὴ, μαθημα-

Παιδεία

Σχολές

Ὁ Κοραῖς, (ἔργο τοῦ γλύπτη Γεωργίου Βρούτου, 1843 – 1937, πού ἔχει στηθῆ στὰ προπύλαια τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. (Φωτογραφία Μ. Σκιαδαρέση. Παραχωρήθηκε ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ Πινακοθήκη).

Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός.

Δάσκαλοι του
Γένους

κονόμου, ο Νεόφυτος Βάμβας, ο Νεόφυτος Δούκας, ο Γεώργιος Γεννάδιος, ο Κων/νος Κούμας, αυτοί που έπειτα ονομάστηκαν τιμητικά «**Δάσκαλοι του Γένους**».

Άνάμεσα στους μαθητές τους ήταν ο Ρήγας, ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε', ο Έμμ. Ξάνθος, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός και άλλοι.

Άπό τους δασκάλους αυτούς, πολλοί έγραφαν σέ αρχαία γλώσσα, καθώς ο Δούκας, γιατί πίστευαν πώς έτσι θά μπορούσαν ν' αναστήσουν μαζί μέ τήν Ελλάδα και τόν αρχαίο πολιτισμό. Άλλοι καλιεργούσαν τή δημοτική, τή γλώσσα πού μιλούσε ο έλληνικός λαός. Άνάμεσα στις δύο τάσεις ο Κοραής προσπάθησε ν' άπλοποιήσει τήν αρχαία γλώσσα, πήρε στοιχεία τής δημοτικής τά προσάρμοσε στή γραμματική τής αρχαίας και δημιούργησε μιά γλώσσα μικτή, άπ' όπου γεννήθηκε ή καθαρεύουσα.

Δίπλα στους μεγάλους δασκάλους άγωνίζονταν και οι φτωχοί και άπλοοί δάσκαλοι τών χωριών και ταπεινοί καλόγεροι ιεροκήρυκες, όπως ο **Κοσμάς ο Αιτωλός**, πού γύριζε τά χωριά τής Ήπειρου διδάσκοντας, τονώνοντας τήν έθνική συνείδηση του λαού και ιδρύοντας παντού σχολεία.

Ό άγώνας για τήν έλευθερία. Έλπίδες και έπαναστάσεις πριν άπό τή μεγάλη έξέγερση του 1821

Έλπίδες του
ελληνισμού για τήν
απελευθέρωσή του.

Ό ελληνικός λαός ποτέ δέ δέχτηκε τήν τουρκική κατοχή σαν κάτι μόνιμο και τετελεσμένο και ποτέ δέν έπαψε ν' άγωνίζεται, κάθε φορά ανάλογα μέ τες συνθήκες.

Στά πρώτα χρόνια τής σκλαβιάς ο ελληνισμός δέν ήταν δυνατό νά έπιχειρήσει οργανωμένη έπανάσταση. Οι έλπίδες του στηρίζονταν

στό θρόλο («θά ξυπνήσει ὁ μαρμαρωμένος βασιλιάς . . .») καί στό θαῦμα («ὁ ἄγγελος θά διώξει τούς Τούρκους ὡς τήν κόκκινη μηλιά»). Παράλληλα γίνονταν, ὅπως ἀναφέραμε, προσπάθειες ἀπό τούς Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ γιά νά ὀργανωθεῖ σταυροφορία.

Εὐκαιρίες γιά ἀγώνες καί τοπικές ἐπαναστάσεις ἔδωσαν οἱ τουρκοβενετικοί πόλεμοι, πού συνεχίστηκαν ὡς τά τέλη τοῦ 17ου αἰ., ἄν καί οἱ Ἕλληνες δέν εἶχαν τότε παρά ν' ἀλλάξουν κυρίαρχο: ἀπό τήν τουρκική βαρβαρότητα στήν ἐκμετάλλευση τῶν Βενετῶν.

Κατά τά τέλη τοῦ 15ου αἰ. οἱ Ἕλληνες ἤλπιζαν στόν Κάρολο Η' τῆς Γαλλίας, πού κατά τούς ἰταλικούς πολέμους διακήρυσσε ὅτι σκοπεύει νά ἐλευθερώσει τήν Κωνσταντινούπολη, ἐπειδή εἶχε ἀγοράσει τά δικαιώματα στό θρόνο ἀπό τούς ἀπογόνους τῶν Παλαιολόγων — φυσικά χωρίς ἀποτέλεσμα.

Οἱ πιό σημαντικές ἐλληνικές ἐπαναστάσεις ἦταν αὐτές πού ἔγιναν μέ ἀφορμή τούς ρωσοτουρκικούς πολέμους ἐπί τῆς Αἰκατερινῆς Β'.

Στά 1769 ἐπαναστάτησε ἡ Πελοπόννησος, μέ κέντρο τήν Καλαμάτα καί ἀρχηγό τόν πρόκριτο Μπενάκη. Οἱ Ρῶσοι ἐστειλαν στόλο ἀπό τή Βαλτική μέ τό Θεόδωρο καί Ἀλέξιο Ὁρλώφ, ἀλλά ἡ ρωσική βοήθεια ἦταν ἀσήμαντη καί ἡ ἐπανάσταση πνίγηκε στό αἶμα (1770). Οἱ τουρκαλβανοί, πού κατέπνιξαν τήν ἐπανάσταση, ἔκαναν ἔπειτα τόσες καταστροφές στήν Πελοπόννησο, ὥστε ἀναγκάστηκαν οἱ Τούρκοι νά κάνουν ἐκστρατεία γιά νά τούς ἐξοντώσουν (1779).

Ὁ ρωσικός στόλος φεύγοντας ἀπό τήν Πελοπόννησο συνάντησε καί κατέστρεψε τόν τουρκικό στό στενό τῆς Χίου (**Τσεσμέ**, 1770). Στή ναυμαχία πολέμησαν καί νησιῶτες Ἕλληνες, ἰδίως Ψαριανοί, πού γνώρισαν τότε ἀπό κοντά τή χρήση τοῦ πυρπολικοῦ.

Στό δεύτερο ρωσοτουρκικό πόλεμο οἱ Ἕλληνες ἦταν πιό διστακτικοί καί δέν ἔκαναν ἐπανάσταση, μ' ὄλο πού ἡ Αἰκατερίνη διακήρυττε ὅτι σκοπεύει νά διαλύσει τήν τουρκική αὐτοκρατορία καί ν' ἀρραστήσει τή βυζαντινή, μέ αὐτοκράτορα τόν ἐγγονό της Κωνσταντίνο.

Αὐτή τήν ἐποχή, ὁ **Λάμπρος Κατσώνης**, Ἕλληνας, ἀξιωματικός στό ρωσικό στρατό, κατέβηκε στήν Ἑλλάδα ἀπό τήν Τεργέστη μ' ἓνα μικρό στόλο, πού εἶχαν ὀπλίσει οἱ Ἕλληνες τῶν παροικιῶν, καί ἔκανε καταδρομικό πόλεμο μέ βάση τήν Κέα (Τζιά) καί ἔπειτα τό Πόρτο Κάγιο στήν Πελοπόννησο. Νίκησε πολλές φορές τούς Τούρκους καί μετά τή συνθήκη τοῦ Ἰασίου (1792) συνέχισε μόνος του τόν ἀγῶνα καί δοκίμασε χωρίς ἐπιτυχία νά ξεσηκώσει τόν ἐλληνισμό σέ ἐπανάσταση. Ὁ τουρκικός καί ἀλγερινικός στόλος τόν νίκησαν στό στενό ἀνάμεσα στήν Ἄνδρο καί Κέα. Κατόρθωσε νά σωθεῖ μ' ἓνα του πλοῖο καί νά φέρει στήν Πελοπόννησο τόν ὀπλαρχηγό Ἄνδρόνιτσο, τόν πατέρα τοῦ Ὀδυσσεά, πού πολεμοῦσε μέ τά παλληκά-

Ἐπανάσταση τοῦ
1769 (Ὁρλώφικά)

Λάμπρος Κατσώνης

ρια του μαζί του. Ο Κατσώνης αργότερα αναγκάστηκε να φύγει στη Ρωσία. Ο Ανδρίτσος πέρασε στα Έπανάση, αλλά οι Βενετοί τον παρέδωσαν στους Τούρκους, που τον σκότωσαν με μαρτυρικό θάνατο.

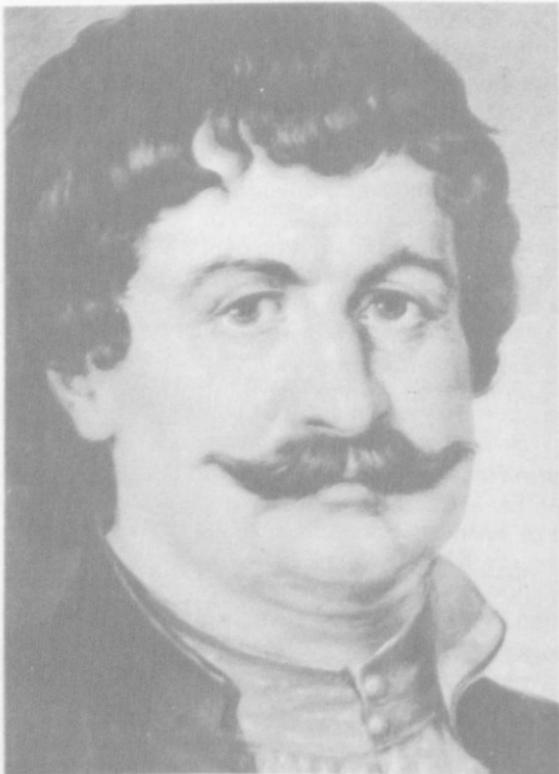
Στό τέλος του 18ου αί. οι ελπίδες των Ελλήνων στράφηκαν προς τη Γαλλία και τον Ναπολέοντα. Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε ο Ρήγας.

Τό όνειρο του Ρήγα

Ρήγας Φεραίος

Τά όρια των ελπίδων για τούς Έλληνες ως τόν 18ο αί. ήταν πάντα τά σύνορα της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι κύκλοι του πατριαρχείου μάλιστα και οι φαναριώτες είχαν την έλπίδα πώς ή βυζαντινή αυτοκρατορία θά μπορούσε να ξαναγεννηθεί μέσα από τό τουρκικό κράτος, χωρίς επανάσταση, έτσι όπως γεννήθηκε και από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Στηρίζονταν στή δύναμη της εκκλησίας, στον ξεπεσμό του τουρκικού κράτους και στην όλο και μεγαλύτερη διείσδυση του ελληνικού στοιχείου στην τουρκική διοίκηση και στην τουρκική οικονομία.

Αυτό τό όνειρο έζησε ο Ρήγας όταν πήγε στην Κωνσταντινούπολη. Αργότερα, στους κύκλους των Ήγεμονιών, γνώρισε τόν ευρωπαϊκό διαφωτισμό και έπηρεάστηκε από τη γαλλική επανάσταση. Τότε έδωσε στο παλιό αυτό όνειρο νέο περιεχόμενο. Οραματίστηκε μία μεγάλη ελληνική όμοσπονδιακή δημοκρατία, που να περιλαμβάνει όλους τούς λαούς της παλιάς βυζαντινής αυτοκρατορίας, ακόμα και τούς Τούρκους, και όπου όλοι θά ζούσαν ελεύθεροι και ισότιμοι. Αυτού του κράτους έτοιμασε τό σύνταγμα και τό χάρτη και σέ μία τέτοια επανάσταση κάλεσε τούς λαούς με τά τραγούδια του. Τό όραμα του Ρήγα

Ρήγας. (Οι προσωπογραφίες των αγωνιστών αναδημοσιεύονται από τό λεύκιμα του κ. Γιω. Α. Μελετοπούλου. Έκθεσις προσωπογραφιών αγωνιστών του 1821, έν τώ Έθνικώ Ίστορικώ Μουσείω, Αθήναι, 1971).

άνοιγε ένα πλατύ δρόμο για τόν έλληνισμό καί τά Βαλκάνια, αλλά δέ βρήκε τόν καιρό ούτε νά προετοιμαστεΐ.

Τό κήρυγμα του Ρήγα στάθηκε ή πιό πλατιά ώς τότε πρόσκληση σέ επανάσταση καί έδεσε στόν ίδιο σκοπό τούς "Έλληνες τής διασποράς, πού ύποστήριξαν τόν άγώνα του καί άρκετοί μαρτύρησαν μαζί του, καί τούς "Έλληνες του έσωτερικού, πού φύλαγαν στόν κόρφο τους σάν φυλαχτό τόν Θούριο του Ρήγα.

Ο Ρήγας ήλπισε σέ γαλλική βοήθεια καί προσπάθησε νά συναντήσει τό Ναπολέοντα στήν Ίταλία μετά τήν ειρήνη του Καμποφόρμιο (1797). Προδόθηκε όμως στους Αυστριακούς, πού τόν συνέλαβαν μέ τούς συνεργάτες του, τόν παρέδωσαν στους Τούρκους καί δολοφονήθηκε στό Βελιγράδι (1798).

‘Η έθνική ιδέα. Τό όνομα "Έλληνας

Μετά τό Ρήγα ή ιδέα του υπερεθνικού κράτους παραμερίστηκε. Οί "Έλληνες του διαφωτισμού άρχισαν νά βλέπουν τήν επανάσταση ώς θέμα καθαρά έθνικό. "Έπρεπε νά προέλθει από τό ελληνικό έθνος καί νά περιοριστεί σ' αυτό. Τό πρόβλημα ήταν νά οργανωθεί ό ελληνικός λαός, νά πολεμηθεί ό ραγιαδισμός, ή ιδέα πώς ή δουλεία όφείλεται στίς άμαρτίες του, καί παράλληλα νά διαφωτιστεί ή κοινή γνώμη τής Εύρώπης για τά ελληνικά δίκαια μέ δημοσιεύματα, διαλέξεις καί ίδρυση μικτών συλλόγων, όπως ήταν ή «Φιλόμουσος εταιρία» πού ίδρυσε ό Καποδίστριας στή Βιέννη.

Στό τέλος του 18ου αι. μιλούσαν πιά για ελληνικό «Έθνος» καί όχι για «Γένος». Για τό έθνος αυτό αναζητούσαν ένα νέο έθνικό όνομα. Τό καθιερωμένο «Ρωμιός», κατάλοιπο μιās κατάκτησης, δέν ικανοποιούσε πιά. Ο Κοραΐς προτιμάει τό «Γραικός», γιατί ήταν πιό γνωστό στήν Εύρώπη. Άλλοι πρότειναν τό «Έλληνας» πού έδενε πιό άμεσα μέ τήν άρχαία παράδοση. Τό όνομα «Έλληνας» είχε χάσει στή βυζαντινή εποχή τήν έθνική του σημασία (σήμαινε τότε είδωλο-λάτρης), τήν ξαναβρήκε όμως λίγο πριν άπ' τήν άλωση: «έσμέν ων όρχεις, Έλληνες τό γένος» έγραφε ό Γεμιστός στόν αυτοκράτορα. Καί ό Κων/νος ό Παλαιολόγος όνομάζει τήν Πόλη «χαράν πάντων των Έλλήνων». Τό σημαντικό είναι πώς τό όνομα "Έλληνας είχε διατηρηθεί στή λαϊκή παράδοση μέ τήν έννοια «άντρειωμένος, γίγαντας» καί αυτή ή παράδοση βοήθησε για νά καθιερωθεί τό όνομα «Έλληνας» στήν επανάσταση σάν τίτλος τιμής: «Έλληνές μου», δηλ. «παλληκάρια μου», φώναζε ό Κολοκοτρώνης.

Ανάπτυξη έθνικής συνείδησης. Προετοιμασία

Έθνικό όνομα

Οί άγώνες των Σουλιωτών (1788 — 1803). Οί Σουλιώτες στα Έπτάνησα

Τό τέλος του 18ου αι. καλύπτουν οι άγώνες των Σουλιωτών.

Σούλι (φωτογραφία Μαρίας Βούρα).

Ἄγιονες τῶν
Σουλιωτῶν (1788-
1803)

Ὁ Ἄλῃ πασάς τῶν Ἰωαννίνων ἐπιχείρησε νά ὑποτάξει τοὺς Σουλιῶτες πού ζοῦσαν ὡς τότε σχεδόν ἀνεξάρτητοι πάνω στά ὄρεινά χωριά τους. Ἐκανε τρεῖς ἐκστρατεῖες καί νικήθηκε. Οἱ Σουλιῶτες πολεμοῦσαν, ἀντρες, γυναῖκες καί παιδιά, καί ἡ χώρα τους τοὺς βοήθησε. Μόνο τήν τρίτη φορά ὁ Ἄλῃς κατόρθωσε νά πάρει τό Σούλι μέ προδοσία. Ὁ ἡρωϊσμός τῶν Σουλιωτῶν, οἱ ἐπιτυχίες τους καί οἱ θυσίες, ὅπως ὁ χορός τοῦ Ζαλόγγου, συγκίνησαν τήν Εὐρώπη καί τόν ἑλληνισμό καί ἀπέδειξαν πῶς οἱ Ἕλληνες ἦταν σέ θέση νά πολεμήσουν τοὺς Τούρκους καί νά νικήσουν πολύ μεγαλύτερους στρατούς.

Ὅσοι σώθηκαν ἀπό τοὺς Σουλιῶτες κατέφυγαν στά Ἐπτάνησα καί πολλοί πολέμησαν μέ τοὺς στρατοὺς τοῦ Ναπολέοντος στήν Ἰταλία.

Ὅταν ὁ Ἄλῃ πασάς στά 1820 ἐπαναστάτησε κατά τοῦ σουλτάνου, οἱ Σουλιῶτες βρῆκαν τήν εὐκαιρία, συμμαχώντας διήθεν μαζί του νά ξαναπάρουν τό Σούλι κι' ἐκεῖ τοὺς ξαναβρίσκομε μέ τήν ἐπανάσταση.

Μετά τήν καταστροφή τοῦ Σουλιοῦ ὁ Ἄλῃ πασάς, πού εἶχε ἐπεκτείνει τήν ἐξουσία του στή Στερεά καί τήν Πελοπόννησο, ἔκανε φοβερό πόλεμο ἐναντίον τῶν κλεφτῶν ἄλλους σκότωσε, ἄλλοι ἔγιναν γιά ἓνα διάστημα κουρσάροι. Πολλοί κατέφυγαν τελικά στά Ἐπτάνησα, ὅπως ὁ **Θεόδωρος Κολοκοτρῶνης** καί ὑπηρετήσαν στά γαλλικά καί ἀγγλικά στρατεύματα. Ἐκεῖ, οἱ Ἕλληνες αὐτοί καί ἰδιαίτερα ὁ Κολοκοτρῶνης, γνώρισαν ἀπό κοντά τήν πολεμική τακτική

Πόλεμος τοῦ Ἄλῃ
πασά μέ τοὺς
κλέφτες

τῶν Εὐρωπαϊῶν καί ἦρθαν σέ ἐπαφή μέ τίς ἰδέες τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης καί τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Γιά ἓνα πολεμικό ἀρχηγό μέ τήν πολεμική πείρα καί τή στρατηγική ἰκανότητα τοῦ Κολοκοτρῶνη τά στοιχεῖα αὐτά στάθηκαν ἀρκετά γιά νά δώσει, ὅταν ἄρχισε ἡ ἐπανάσταση, στήν πατροπαράδοτη τακτική τοῦ κλεφτοπόλεμου τή μορφή πραγματικῆς πολεμικῆς τακτικῆς.

Ὁ Κολοκοτρῶνης
στά Ἐπάνησα

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά ἦταν τά αἷτια τῆς παρακμῆς καί ποιοί οἱ λόγοι τῆς διατήρησης τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας μετά τό 17ο αἶ·;
2. Πνευματική, κοινωνική καί οἰκονομική ἐξέλιξη τοῦ ἑλληνισμοῦ κατά τήν τελευταία περίοδο τῆς τουρκοκρατίας.
3. Πῶς διαμορφώθηκαν οἱ ἐλπίδες τοῦ ἑλληνισμοῦ γιά ἀπελευθέρωση; Ποιά τά σπουδαιότερα ἐπαναστατικά κινήματα τῆς δεύτερης περιόδου τῆς τουρκοκρατίας;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιά ἦταν ἡ γενική εἰκόνα τοῦ ἑλληνισμοῦ κατά τή δεύτερη περίοδο τῆς τουρκοκρατίας καί ποιοί παράγοντες συνέβαλαν στήν ἀπελευθέρωσή του;
2. Ποιός στάθηκε ὁ ρόλος τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ στήν προετοιμασία τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης καί γενικά στή διαμόρφωση τοῦ νεοελληνικοῦ ἔθνους;

Β. Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση (1821 – 1829)

Πατρίς, νά μακαρίζεις γενικῶς ὄλους τούς Ἕλληνες, ὅτι θυσίαστηκαν διά σένα νά σ' ἀναστήσουνε, νά ξαναεπωθεῖς ἄλλην μίαν φορά ἐλεύτερη πατρίδα, ὅπου ἦσιν χαμένη καί σβησμένη ἀπό τόν κατάλογον τῶν ἐθνῶν. Ὅλους αὐτούς νά τούς μακαρίζεις. Ὅμως νά θυμᾶσαι καί νά λαμπρύνεις ἐκείνους ὅπου πρωτοθυσιάστηκαν εἰς τήν Ἄλαμάνα, πολεμώντας μέ τόση δύναμη Τούρκων, κι ἐκείνους ὅπου ἀποφασίστηκαν καί κλείστηκαν σέ μίαν μαντρούλα μέ πλίθες, ἀδύνατη, εἰς τό χάνι τῆς Γραβιάς, κι ἐκείνους ὅπου λιώσανε τόση Τουρκία καί πασάδες εἰς τά Βασιλικά κι ἐκείνους ὅπου ἀγωνίστηκαν σάν λιοντάρια εἰς τήν Λαγκάδα τοῦ Μακρυνόρου, ὅπου πολεμήθηκαν συγχρόνως σέ αὐτές τίς δύο θέσες, ὅπου ἔναι τά κλειδιά σου, ἓνα ἡ Πόρτα τοῦ Μακρυνόρου καί τ' ἄλλο τῶν Θερμοπύλων.

Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, Κείμενον, Εἰσαγωγή, Σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη, Ἐκδ. Β' Ἀθήναι (1947) τόμ. Α' σ. 161-162.

Ἡ ἑλληνική ἐπανάσταση στάθηκε ἓνας δύσκολος καί ἥρωϊκός ἀγώνας ἑνός μικροῦ λαοῦ μέ ἐλάχιστα ἐφόδια ἐναντίον μιᾶς μεγάλης αὐτοκρατορίας, πού τήν ὑποστήριζαν ὄλες οἱ εὐρωπαϊκές δυνάμεις.

Γενικά
χαρακτηριστικά

Ψηφιοποιήθηκε ἀπό τό Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Τό γεγονός ότι ό έλληνικός άγώνας διεξαγόταν σέ χώρο εξαιρετικά νευραλγικό, όπου διασταυρώνονταν τά εύρωπαϊκά συμφέροντα, προκάλεσε τό άμεσο ένδιαφέρον, θετικό και άρνητικό, τής εύρωπαϊκής πολιτικής.

Τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτού του άγώνα (χριστιανικός και έθνικός έναντίον των Τούρκων) και τό γεγονός πώς πολεμούσαν οι άπόγονοι των άρχαίων Έλλήνων στίς ίδιες εκείνες θέσεις, όπου έγιναν τά άρχαία μεγάλα κατορθώματα, συγκίνησε τους εύρωπαϊκούς λαούς και προκάλεσε ένα μεγάλο φιλελληνικό ρεύμα.

Τελικά οι Έλληνες μέ τίς θυσίες τους κατόρθωσαν νά έλευθερώσουν ένα μέρος από τήν έλληνική πατρίδα, και νά διασπάσουν τήν άντιδραστική εύρωπαϊκή πολιτική, προωθώντας τό φιλελεύθερο κίνημα στήν Εύρώπη. Άπό τήν άποψη αυτή ό έλληνικός άγώνας έχει και εύρύτερη εύρωπαϊκή σημασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Άντίδραση. Συμμαχίες

Μετά τήν ήττα του Ναπολέοντος οι νικήτριες δυνάμεις επιδίωξαν νά επιβάλουν στήν Εύρώπη τό άπολυταρχικό σύστημα και τήν εύρωπαϊκή ίσορροπία, έτσι όπως τήν καθόρισε τό συνέδριο τής Βιέννης. Για τό σκοπό αυτόν όργάνωσαν δύο συμμαχίες, τήν ιερά και τήν πενταπλή.

Ή ιερά συμμαχία, άνάμεσα στήν Αύστρία, Ρωσία, Πρωσσία, έγινε μέ πρόταση του τσάρου Άλεξάνδρου Α΄ και απέβλεπε στή συνεργασία των ήγεμόνων για τήν καταπολέμηση κάθε φιλελεύθερου κινήματος. Ή πενταπλή, που ήταν και ή σημαντικότερη, περιέλαβε όλες τίς μεγάλες δυνάμεις τής έποχής (Άγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Πρωσσία, Αύστρία) μέ σκοπό νά επιβάλει τήν εύρωπαϊκή ίσορροπία.

Ό τσάρος Άλέξανδρος Α΄ πρότεινε νά συναντιούνται κατά χρονικά διαστήματα οι άρχηγοί των συμμαχικών κρατών, για νά παίρνουν αποφάσεις σχετικές μέ τά εύρωπαϊκά ζητήματα.

Γιά ν΄ άποφύγουν νέες επαναστάσεις, που θά μπορούσαν νά γίνουν επικίνδυνες, οι σύμμαχοι έθέσπισαν τήν άρχή τής «**ένοπλης επέμβασης**». Σέ όποια χώρα έκδηλωνόταν κίνημα και ό βασιλιάς της ζητούσε τή βοήθειά τους οι σύμμαχοι θά έστελναν στρατό για νά τό καταπιέξουν.

Ή πολιτική αυτή των δυνάμεων ονομάστηκε **άντίδραση** και εξέλιχτηκε τελικά περισσότερο σέ αυστριακή πολιτική. Ή Αύστρία είχε κάθε λόγο νά φοβάται τίς νέες ιδέες: Ήταν ένα κράτος άπολυταρχικό, χωρίς έθνική ένότητα, μέ ίσχυρή φεουδαρχία. Ή πολιτική τής άντίδρασης έδωσε στον πρωθυπουργό τής Αύστρίας Μέττερνιχ τή

Άντίδραση
Συμμαχίες

Μέττερνιχ

δυνατότητα νά συγκρατεί μέ τή βία τούς λαούς τής αυτοκρατορίας, νά ἐπιβάλλεται στις γερμανικές καί ιταλικές χώρες καί νά άσκει σχεδόν δικτατορικό έλεγχο σ' όλόκληρη τήν Εύρώπη.

Φιλελευθερισμός. Έπαναστατικά κινήματα.

Οι ιδέες όμως τής γαλλικής επανάστασης δέν έσβησαν μέ τήν ήττα του Ναπολέοντος. Η κίνηση πού, αντίθετα από τήν αντίδραση, απέβλεπε στην έθνική καί πολιτική άπελευθέρωση τών λαών, ονομάστηκε **φιλελευθερισμός**.

Οι φιλελεύθερες ιδέες, πού εξέφραζαν τά συμφέροντα καί τίς τάσεις τών άστών, είχαν διαδοθει καί πριν σ' όλες τίς εύρωπαϊκές χώρες (Όλλανδία, Γαλλία, Γερμανία, Ίταλία, Ίσπανία) αλλά δέν είχαν επηρεάσει άκόμα τίς μεγάλες μάζες του λαού· κυκλοφορούσαν περισσότερο στους πίο καλλιεργημένους κύκλους. Μετά τό 1815 όμως ή έπιβολή τής άπολυταρχίας καί ή άπογοήτευση τών λαών από τίς άποφάσεις τής Βιέννης, έδωσαν στις φιλελεύθερες ιδέες έθνικό περιεχόμενο καί έγιναν άφορμή νά διαδοθοϋν εύρύτερα.

Έπειδή οι φιλελεύθεροι δέν μπορούσαν έξ αίτίας τής άπολυταρχίας νά ύποστηρίξουν τίς ιδέες τους μέ πολιτικά μέσα, οργανώθηκαν σέ μυστικές επαναστατικές έταιρίες, κατά τό πρότυπο τών τεκτονικών στοών, πού άπλωσαν τή δράση τους σ' όλη τήν Εύρώπη. Σύνομα έκδηλώθηκαν τά πρώτα επαναστατικά κινήματα στή Γερμανία, Ίταλία, Ίσπανία.

Στή Γερμανία κέντρα του φιλελευθερισμού στάθηκαν τά πανεπιστήμια. Καθηγητές καί φοιτητές μέ άρθρα καί συγκεντρώσεις ζητούσαν τήν ένωση τής Γερμανίας καί τήν άπαλλαγή από τήν αυστριακή έπιρροή. Η άστυνομία όμως του Μέττερνιχ σταμάτησε τήν κίνηση. Πολλοί έξορίστηκαν, φυλακίστηκαν καί πολλές σχολές πανεπιστημιακές έκλεισαν (1819 — 1820).

Στήν Ν. Ίταλία τό φιλελεύθερο επαναστατικό κίνημα διευθυνόταν από μία μυστική έταιρία, τούς Καρμπονάρι (άνθρακωρύχους), πού είχε τό κέντρο της στό στρατό. Στά 1820 — 1821 ξέσπασαν επαναστάσεις στή Νεάπολη καί τό Τουρίνο, αλλά δέν κατόρθωσαν νά επικρατήσουν. Ο Μέττερνιχ συγκάλεσε τήν ιερά συμμαχία, έστειλε αυστριακό στρατό, παρά τίς αντιρρήσεις τής Άγγλίας, καί κατέπνιξε τό κίνημα. Μέ τόν ίδιο τρόπο, πάλι παρά τίς άγγλικές αντιρρήσεις, τό καταπνίγηκε τό επαναστατικό κίνημα τής Ίσπανίας, μέ γαλλικό στρατό (1823).

Η αντίδραση θριάμβευε στην Εύρώπη. Όμως ή άπόφαση νά σταλεί στρατός κατά τών άποίκων τής Ν. Άμερικής, πού επαναστάτησαν έναντίον τής Ίσπανίας, δέν μπόρεσε νά πραγματοποιηθει. Η Άγγλία, πού ήθελε τήν άπόσπαση τών άποικιών αυτών για ν' άνοίξουν τά λιμάνια τής Ν. Άμερικής στό άγγλικό έμπόριο, άρνήθηκε νά

Φιλελευθερισμός

Όργάνωση μυστικών
εταιριών

Κέντρα
φιλελευθερισμού

Γερμανία

Ίταλία

Ίσπανία

Έπανάσταση
Άμερικής

διαθέσει στόλο γιά τή μεταφορά τοῦ στρατοῦ. Καί ὁ πρόεδρος τῶν Η.Π.Α. Μονρόε ἐξέδωσε μιά διακήρυξη (**δόγμα Μονρόε**) ὅπου δήλωνε ὅτι οἱ Η.Π.Α. δέ θά ἐπιτρέψουν ἐπέμβαση τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων στήν Ἀμερική καί θά πολεμήσουν μαζί μέ τούς ἀποίκους. Καί πῶς οἱ Η.Π.Α. δέν θά ἐπεμβαίνουν ἀντίστοιχα στά εὐρωπαϊκά ζητήματα. Ἀπό τότε (1822) ἄρχισε στίς Η.Π.Α. ἡ πολιτική τοῦ **ἀπομονωτισμοῦ** πού διατηρήθηκε ὡς τά 1916.

Ἡ κυριαρχία τῆς ἀντίδρασης στήν Εὐρώπη τῆς παραμονῆς τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασης καί ὁ κίνδυνος τῆς ἐνοπλῆς ἐπέμβασης ἔκανε τούς ἡγέτες τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅπως ἦταν ὁ Κοραΐς καί ὁ Καποδίστριας, νά βρίσκουν τή στιγμή ὀλότελα ἀκατάλληλη γιά ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων. Καί ὁμως τό κίνημα εἶχε ἤδη ὀργανωθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΙΕΣ. Η ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ (1814)

Ἡ φιλική ἐταιρία, πού ὀργάνωσε καί προετοίμασε τήν ἐλληνική ἐπανάσταση, δέν εἶναι ἡ πρώτη ἐλληνική ἐπαναστατική ἐταιρία. Προηγήθηκαν πολλές σέ διάφορες ἐποχές. Ἐκείνη πού συνδέεται πιά ἄμεσα μέ τή φιλική εἶναι τό «**Ἑλληνόγλωσσο Ξενοδοχεῖο**» πού ἱδρύθηκε στό Παρίσι στά 1809 ἀπό τόν Μακεδόνα Γρηγόριο Ζαλύκη. Εἶχε μέλη Ἕλληνες καί Γάλλους. Φανερός τῆς σκοπός ἦταν νά βοηθήσει τήν ἱδρυση σχολείων στήν Ἑλλάδα· μυστικός νά προετοιμάσει μιά ἐπανάσταση. Μέλος τῆς ἐταιρίας αὐτῆς ἦταν καί ὁ Ἀθανάσιος Τσακάλωφ, φοιτητής τότε στό Παρίσι. Ἡ ἐταιρία φαίνεται πῶς συνδεόταν μέ τό γαλλικό ὑπουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν (τήν προστάτευε ὁ Γάλλος διπλωμάτης καί ἀρχαιολόγος Choiseul — Souffier) καί ἀπέβλεπε σέ γαλλική βοήθεια.

Μετά τήν ἦττα τοῦ Ναπολέοντος τό «Ἑλληνόγλωσσο Ξενοδοχεῖο» διαλύθηκε. Ὁ Τσακάλωφ γύρισε στή Ρωσία, ὅπου, στή Μόσχα ἡ στήν Ὀδησσό, συναντήθηκε μέ τό Νικόλαο Σκουφά, ἔμπορο ἀπό τήν Ἄρτα, καί ἀποφάσισαν νά ἱδρῦσουν μιά ἐταιρία καθαρά ἐλληνική μέ ἀποκλειστικό σκοπό τήν ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων χωρίς ξένη βοήθεια. Τίς σκέψεις τους ἀνακοίνωσαν στόν Ἐμμ. Ξάνθο ἀπό τήν Πάτμο καί ἀργότερα στόν Παναγ. Ἀναγνωστόπουλο ἀπό τήν Καρύταινα. Ἐτσι ἱδρύθηκε στά 1814 ἡ **Φιλική Ἐταιρία** ἀπό τρεῖς Ἕλληνες πού ἦταν ὡς τότε ὀλότελα ἀγνωστοί.

Ἡ δυσπιστία πού συνάντησαν στήν προσπάθεια νά προσηλυτίσουν καί ἄλλους τούς ἀπογοήτευσε στήν ἀρχή. Τελικά ἀποφάσισαν νά ὀργανώσουν τή φιλική ἐταιρία κατὰ τόν τύπο τῶν τεκτονικῶν στοῶν καί τοῦ ἑλληνόγλωσσου ξενοδοχείου καί ἔδωσαν αὐτοί πρῶτοι τόν ὄρκο πού ὄρισαν.

Ἀπό τότε ἄρχισαν νά κηρύττουν τό μυστικό τῆς ἐταιρίας ἀφήνοντας νά ὑπονοηθεῖ ὅτι πίσω τους βρισκόταν κάποια μυστική **Ἀρχή**.

κάποια δύναμη πού θά βοηθήσει τόν Άγώνα. Οί Έλληνες πίστευαν πώς πίσω από τήν εταιρία κρύβεται ή Ρωσία, άφοϋ μάλιστα ό Καποδίστριας ήταν τότε ύπουργός έξωτερικῶν, καί τό μυστικό διαδόθηκε πάρα πολύ ίδίως μετά τό 1818, πού ή εταιρία μετέφερε τήν έδρα της στήν Κωνσταντινούπολη. Έκεϊ όργάνωσαν συστηματικότερα τόν τρόπο τής μήσης καί όρισαν έπτά βαθμούς. Κατώτερο ήταν οί βλάμηδες ή αδελφοποιτοί (τό όνομα δόθηκε γιά νά μήν κάνει έντύπωση στους Τούρκους) έπειτα: συστημένοι, ιερείς, ποιμένες, άρχιποιμένες, άφιερωμένοι, άρχηγοί άφιερωμένων. Τά όνόματα ήταν παρμένα από τόν τεκτονισμό.

Έφοδιαστικό Έγγραφο μέ τό έμβλήματα τής φιλικής εταιρίας. (Έθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Ή μήση τῶν συστημένων, καί ίδίως τῶν ιερέων, πού εΐχαν έπειτα τήν εϋθύνη γιά νέες μυήσεις, γινόνταν μέ τρόπο τελετουργικό. Άφοϋ προετοιμαζόταν με τρεῖς μυστικές συναντήσεις ό υποψήφιος καί αναλογιζόταν τίς εϋθύνες πού αναλαμβάνει, έδινε έπίσημα τόν όρκο. Ό Ιερέας έδινε τό «μεγάλο όρκο».

Στά 1820 ή εταιρία εΐχε τόσο πολύ διαδοθεΐ, ὡστε ύπήρχε κίνδυνος νά πληροφορηθοϋν τά πάντα οί Τούρκοι. Οί άπαιτήσεις τῶν διαπληρχῶν γιά άποστολή χρημάτων, έφοδίων καί όπλων αύξαιναν, ὅπως καί οί πιέσεις γιά τήν άποκάλυψη τοϋ μυστικού τής Άρχής.

Οί φιλικοί άποφάσισαν τότε νά προβάλουν κάποιον πού θά έδικαιωνε τίς έλπίδες τῶν Έλλήνων στή ρωσική βοήθεια. Έστειλαν στήν Πετρούπολη τόν Ξάνθο νά δώσει τήν άρχηγία στόν Καποδίστρια. Όταν όμως εκείνος άρνήθηκε, ό Ξάνθος στράφηκε πρὸς τόν ύπασισητή τοϋ τσάρου πρίγκηπα **Άλέξανδρο Ύψηλάντη**. Ό Ύψηλάντης δέχτηκε νά παρουσιαστεΐ σάν Γενικός Έπίτροπος τής Άρχής καί νά άρχίσει τήν έπανάσταση.

Ή φιλική εταιρία δέν εΐχε οϋτε χρήματα, οϋτε έφόδια, οϋτε στρατό- νά προσφέρει στήν έπανάσταση. Συγκέντρωσε όμως τίς δυνάμεις τῶν Έλλήνων στόν ίδιο σκοπό, πρόβαλε τούς άρχηγούς, προετοίμασε ψυχικά καί ήθικά τό λαό, έδωσε έκταση πανελλήνια καί

συγχρόνισε την έναρξη του αγώνα. Μέ το κήρυγμα της ρωσικής βοήθειας ενίσχυσε τους Έλληνες και τρομοκράτησε τους Τούρκους.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1. Ποιό ήταν το εύρωπαϊκό κλίμα, όταν άρχισε η ελληνική επανάσταση και ποιά η σημασία του θετικής και αρνητικής για τόν ελληνικό αγώνα;
2. Όργάνωση και σημασία της φιλικής εταιρίας. Τι προσέφερε στην Ελλάδα και στην επανάσταση η φιλική εταιρία;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ (1821 – 1824)

Γενικά
χαρακτηριστικά

Στήν πρώτη περίοδο η επανάσταση άρχισε από τις Ήγεμονίες και εξαπλώθηκε ως την Κρήτη, Ρόδο και Κύπρο. Πρώτη φορά επαναστατικό κίνημα στην Ελλάδα πήρε τέτοια πανελλήνια έκταση. Ή αποτυχία όμως του Ύψηλάντη στις Ήγεμονίες, πού οφείλεται ιδίως στην έχθρική στάση της Ρωσίας, περιόρισε την επανάσταση στον καθαρά ελλαδικό χώρο.

Οι Έλληνες στην πρώτη περίοδο σταθεροποίησαν την επανάσταση στην ξηρά, ιδίως στη Στερεά και την Πελοπόννησο, και κυριάρχησαν στη θάλασσα. Ο ελληνικός στρατός οργανώθηκε από Ικανούς άρχηγούς, όπως ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Όδυσσεάς Ανδρουτσός, και είχε σημαντικές επιτυχίες. Στην ξηρά συνέχισαν την παλιά τακτική του κλεφτοπόλεμου προσαρμοσμένη στις νέες συνθήκες. Στη θάλασσα τρομοκράτησαν τους Τούρκους με τα πυρπολικά.

Τό όρεινό και φτωχό ελληνικό έδαφος με τά στενά περάσματα, πού μπορούσαν να κρατηθούν από λίγο αποφασισμένο στρατό, και η γενική παρακμή της Τουρκίας εξυπηρέτησαν τόν αγώνα. Οι Τούρκοι μεταχειρίστηκαν έναντιόν των Ελλήνων άτακτα στρατεύματα από Άρβανίτες μισθοφόρους· πολεμούσαν με τόν ίδιο τρόπο, όπως οι Έλληνες, και ήταν γενναίοι πολεμιστές, αλλά δέν είχαν ήθικό κίνητρο. Τά μεγάλα τουρκικά φρούρια, πού θά μπορούσαν να τα μεταχειριστούν οι Τούρκοι για βάσεις και να κάνουν απόβαση στρατού, ανεφοδιάστα, έπεσαν τά περισσότερα από τήν πεύνα στά χέρια των Ελλήνων.

Οι εύρωπαϊκές δυνάμεις αντιμετώπισαν στην αρχή έχθρικά τόν ελληνικό αγώνα. Αλλά οι βιαιοπραγίες των Τούρκων και ο απαγχονισμός του πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄, σέ συνδυασμό με τίς προσπάθειες του Καποδίστρια, έκαναν τή Ρωσία ν' αλλάξει πολιτική. Από τά 1823 και ή Άγγλία στράφηκε προς τους Έλληνες.

Ή πολιτική κατάσταση γενικά ήταν δυσάρεστη. Οι πρώτες προσ-

πάθειες για πολιτική οργάνωση προκάλεσαν συγκρούσεις και εμπάθειες, που κατέληξαν σε δύο έμφυλιους πολέμους, καταστρεπτικούς για τον άγωνα.

Τό πρώτο έτος τής ελληνικής επανάστασης (1821)

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΙΣ ΗΓΕΜΟΝΙΕΣ

“Όταν ο Άλῆ πασᾶς ἦρθε σε σύγκρουση μέ τό σουλτάνο, οἱ φιλικοί ἀποφάσισαν ν’ ἀρχίσουν τήν ἐπανάσταση, γιά νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τόν ἐμφύλιο πόλεμο τῶν Τούρκων, πού εἶχε ἀναστατώσει τήν Ἡπειρο καί ἀπασχολοῦσε μεγάλες τουρκικές δυνάμεις. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ζήτησε ἄδεια ἀπό τόν τσάρο, δῆθεν γιά λουτρά, καί κατέβηκε στό Ἰσμαήλιο τῆς Βεσσαραβίας, ὅπου σε μιά τελευταία σύσκεψη μέ τούς ἀρχηγούς τῆς ἐταιρίας (20 Ὀκτωβρίου 1820) ἀποφασίστηκε νά κηρύξει τήν ἐπανάσταση στίς Ἡγεμονίες καί ὄχι στήν Πελοπόννησο, ὅπως ἦταν ἡ ἀρχική ἀπόφαση.

Οἱ φιλικοί στηρίχτηκαν στή βοήθεια τοῦ ἡγεμόνα Μιχαήλ Σούτσου, πού ἦταν φιλικός καί θά παραχωροῦσε τό μισθοφορικό στρατό του στόν Ὑψηλάντη, καθώς καί στήν ὑποστήριξη τῶν κατοίκων, Ἑλλήνων καί ντόπιων.

Σύμφωνα μέ τίς ρωσοτουρκικές συνθήκες οἱ Τοῦρκοι δέν εἶχαν δικαίωμα νά φέρουν στρατό στίς Ἡγεμονίες, χωρίς ρωσική ἄδεια. Οἱ φιλικοί εἶχαν τήν ἐλπίδα πώς οἱ Ρῶσοι δέ θά ἔδιναν αὐτή τήν ἄδεια καί, ἐπειδή οἱ Τοῦρκοι θά πίστευαν πώς τήν ἐπανάσταση τήν προκάλεσε ἡ Ρωσία, ἴσως θά γινόταν ρωσοτουρκικός πόλεμος πράγμα πού θά ἐξυπηρετοῦσε τόν ἐλληνικό ἄγωνα.

Μέ τήν κήρυξη τῆς ἐπανάστασης στό Δούναβη καί οἱ Ἕλληνες θά πίστευαν ἀκόμα πιά πολύ στή ρωσική βοήθεια καί οἱ Τοῦρκοι, πού θά φοβόντουσαν ρωσικό πόλεμο, θά συγκέντρωναν στρατό στά βόρεια σύνορα, ἐλαφρώνοντας τίς ἐλληνικές περιοχές.

Μετά τήν ἀπόφαση αὐτή οἱ φιλικοί ἔστειλαν ἀπεσταλμένους στίς διάφορες ἐλληνικές ἐπαρχίες γιά νά εἰδοποιήσουν ὅτι ἡ ἐπανάσταση θ’ ἀρχίσει, καί ὁ Παπαflέσσας, ἕνας ἀπό τούς δυναμικότερους φιλικούς, ξεκίνησε γιά τήν Πελοπόννησο, πού ἔπρεπε νά τήν ξεσηκώσει σ’ ἐπανάσταση χωρίς τόν Ὑψηλάντη.

Τά κυριότερα γεγονότα

Τό Φεβρουάριο τοῦ 1821 ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης πέρασε τόν Προῦθο καί ἦρθε στό Ἰάσιο τῆς Μολδαβίας, ὅπου τόν ὑποδέχτηκε ὁ Μιχαήλ Σούτσος. Στίς 24 φεβρουαρίου ἐξέδωσε τήν πρώτη ἐπαναστατική προκήρυξη, ὅπου, γιά νά πάρουν θάρρος οἱ Ἕλληνες, ὑπῆρχε ἡ φράση «Κινηθῆτε, ὦ φίλοι, καί θέλετε ἰδεῖ μίαν κραταιάν δύναμιν νά ὑπερασπισθῆ τὰ δικάια μας». Ἡ φράση αὐτή ἐξέθεσε τόν τσάρο στούς εὐρωπαίους συμμάχους του καί προκάλεσε τήν ἀντίδρασή του.

Ἐναρξη τῆς ἐπανάστασης στίς Ἡγεμονίες

Αἶτια γιά τήν προτίμηση τῶν Ἡγεμονιῶν

Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης στίς Ἡγεμονίες

Έναρξη του Άγώνα
(Φεβρουάριος 1821)

Μετά την πανηγυρική έναρξη της επανάστασης στο **Ίάσιο** (26 Φεβρουαρίου) ο Ύψηλάντης κατέβηκε στη Φωξάνη, όπου ορκίστηκε ο **Ίερός Λόχος**. Ήταν ένα τμήμα τακτικού στρατού, που σχηματίστηκε από τους Έλληνες σπουδαστές του έξωτερικού και των Ήγεμονιών, που έτρεξαν ένθουσιασμένοι να πολεμήσουν με τον Ύψηλάντη.

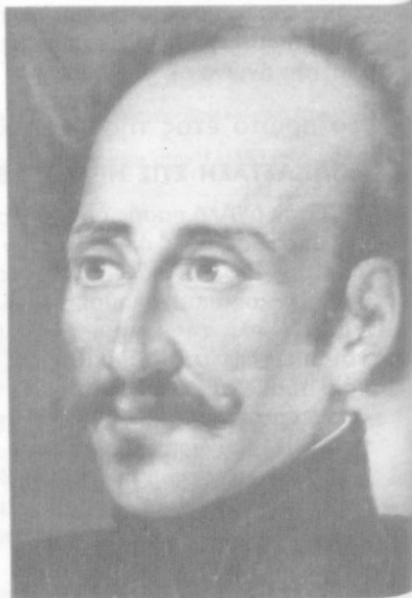
Από τη Φωξάνη ο στρατός βάδισε προς το Βουκουρέστι, πρωτεύουσα της Βλαχίας. Εκεί έφτασαν φοβερά νέα:

1) Ο τσάρος αποκήρυξε την επανάσταση, διέταξε να διαγραφεί ο Ύψηλάντης από την επετηρίδα των Ρώσων αξιωματικών, να δημευτεί ή περιουσία του και το χειρότερο επέτρεψε στην Τουρκία να περάσει άμεσως στρατό στις Ήγεμονίες.

2) Ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄, για ν' αποφύγει τη γενική σφαγή των χριστιανών, που απειλούσε ο σουλτάνος, αναγκάστηκε ν' αφορίσει τον Ύψηλάντη, το Μιχαήλ Σουΐτσο και τους άρχηγούς της φιλικής εταιρίας και έλυσε τους φιλικούς από τον όρκο τους.

Τά δύο αυτά γεγονότα είχαν τρομακτικό αντίκτυπο στις Ήγεμονίες. Οι κάτοικοι, που είχαν δείξει στην αρχή κάποια δύσπιστη ανοχή, έγιναν τώρα έχθροί φανεροί της επανάστασης. Ο φόβος της τιμωρίας, ή είδηση πώς μεγάλες τουρκικές στρατιές περνούν τά σύνορα, τους έκανε, για νά διαχωρίσουν τη θέση τους, έχθρικούς προς τους Έλληνες. Στο στρατό του Ύψηλάντη άρχισαν νά έκδηλώνονται κρούσματα άπειθαρχίας και προδοσίας. Ο ίδιος ο Ύψηλάντης καλός αξιωματικός και ένθουσιώδης πατριώτης, δέν είχε ήγετικά προσόντα για μιά τέτοια έπιχείρηση.

Μεγάλοι τουρκικοί στρατοί μπήκαν στις Ήγεμονίες από τά τρία συνοριακά φρούρια, Μπραΐλα, Σιλίστρια, Βιδίνιο. Παρά τη γενναία αντίσταση του Άθαν. Καρπενησιώτη και των στρατιωτών του στο Γαλάζιο, μιά τουρκική στρατιά πέρασε και υπέταξε τη Μολδαβία. Άλλος στρατός βάδισε προς τό Βουκουρέστι. Ο Ύψηλάντης τραβήχτηκε μέ τό στρατό του βορειότερα, στο Τυρνοβόστι, προς τίς Τρανσυλβανικές Άλπεις. Μιά απόπειρα νά κρατηθεί τό χωριό Δραγατσάνι άπέτυχε από την άπειθαρχία του Βασίλη Καραβιά, άρχηγού του

Αλέξανδρος Ύψηλάντης.

Αποκήρυξη από τό τσάρο. Άφορισμός από τόν Πατριάρχη

Γενική κατάσταση στις Ήγεμονίες

ελληνικού Ιππικού, πού άρχισε τή μάχη νωρίτερα, πρίν φτάσει ό Ύψηλάντης, μόνο μέ τόν Ίερό Λόχο. Τό άποτέλεσμα ήταν νά κυκλωθούν καί νά κατακοποϋν οι Ιερολοχιτες άπό τό τουρκικό Ιππικό. Ή καταστροφή στό **Δραγατσάνι** (7 Ίουνίου 1821) διέλυσε τόν ελληνικό στρατό.

Μάχη στό
Δραγατσάνι
(7 Ίουνίου 1821)

Ό Ύψηλάντης άποφάσισε νά περάσει άπό τήν Αυστρία γιά νά κατεβεί στήν Πελοπόννησο. Οι Αυστριακοί όμως, παρά τίς ύποσχέσεις τους, τόν συνέλαβαν, όταν πέρασε τά αυστριακά σύνορα, μέ δόλο, καί τόν φυλάκισαν στά ύπόγεια του φρουρίου Μουγκάτς γιά πολλά χρόνια. Βγήκε μέ τή μεσολάβηση του τσάρου Νικολάου, μέ ύγεια έντελώς καταστρεμμένη. Πέθανε στή Βιέννη, 37 χρονών, τόν Ίανουάριο του 1828. Τελευταία είδηση πού έμαθε πρίν ξεψυχήσει ήταν: «Σήμερα ό Καποδίστριας μέ άγγλικό καράβι κατεβαίνει Κυβερνήτης στήν Έλλάδα».

Θάνατος του
Ύψηλάντη

Τά τελευταία γεγονότα. Ή σημασία του κινήματος

Μετά τήν άναχώρηση του Ύψηλάντη άρχισε τό φοβερό δράμα των Έλλήνων στίς Ήγεμονίες. Οι κάτοικοι κρατούσαν έχθρική στάση. Ό Σάββας Καμινάρης, άξιωματικός του στρατού του Ύψηλάντη, προδότης, βοήθησε τούς Τούρκους νά καταπνίξουν τό κίνημα (ύστερα οι Τούρκοι τόν δολοφόνησαν στό Βουκουρέστι). "Ένα μεγάλο σώμα ελληνικού στρατού μέ τόν Άθ. Καρπενησιώτη καί άλλους άξιωματικούς έφτασαν στά ρωσικά σύνορα. Οι Ρώσοι επέτρεψαν μόνο στους άξιωματικούς νά περάσουν καί οι άξιωματικοί προτίμησαν νά πεθάνουν πολεμώντας μαζί μέ τό στρατό, στό λόφο **Σκουλένι**. Ό κυριότερος συνεργάτης του Ύψηλάντη Γεώργιος Όλύμπιος, ό πίο γενναίος πολεμιστής στίς Ήγεμονίες, τινάχτηκε στον άέρα στό μοναστήρι του **Σέκκου**, όπου οι Τούρκοι τόν είχαν άποκλείσει. Ένα σώμα Πελοποννησίων μόνο κατόρθωσε νά περάσει πολεμώντας καί νά σωθει στήν Έλλάδα.

Ή καταστροφή

Ή επανάσταση στίς Ήγεμονίες, παρά τήν άποτυχία της, ώφέλησε τόν άγώνα γενικά: Ένίσχυσε τήν πίστη των Έλλήνων στή ρωσική βοήθεια καί, καθώς τά νέα έφταναν άργά καί παραπονημένα, οι Έλληνες πίστευαν πώς ό Ύψηλάντης προχωρεί νικητής προς τήν Κων/πολη, όταν ήταν ήδη φυλακισμένος στό Μουγκάτς: οι Τούρκοι δέν έπαψαν νά ύποπτεύονται τή Ρωσία καί κράτησαν άρκετό καιρό στρατό καί στόλο στό Βορά. Τό πίο σημαντικό, ήταν ότι ή επανάσταση άπλώθηκε πλατιά σ' όλο τόν ελληνικό χώρο, πήρε ένθικό χαρακτήρα καί δέν κινδύνευε αύτήν τή φορά νά περιοριστεί μόνο σέ μία γωνιά τής Πελοποννήσου.

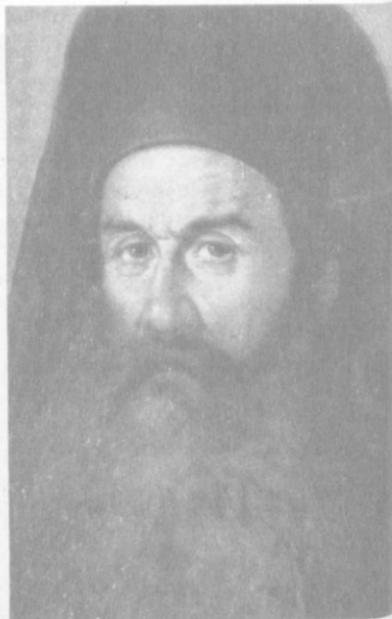
Σημασία της
επανάστασης στίς
Ήγεμονίες

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΥΠΟΛΟΙΠΗ ΕΛΛΑΔΑ

Ή Πελοπόννησος έγινε ή σταθερή βάση γιά τήν ελληνική επανά-

Ἡ Πελοπόννησος
κατάλληλος χώρος
γιὰ τὸν ἀγῶνα

σταση. Εἶναι τὸ ἀκράϊο τμήμα
τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, χερ-
σόνησος καὶ ἡ ἴδια, καὶ προστα-
τευόταν μὲ τὴ Στερεὰ καὶ τὰ
ναυτικά νησιά. Τὸ ἔδαφός της, ὀ-
ρεινὸ, διευκόλυνε τὴν ἄμυνα.
Καθῶς ἔπεσε ἀργὰ στὰ χέρια
τῶν Τούρκων (ὀριστικά στὰ
1715), εἶχε πυκνὸ ἑλληνικὸ πλη-
θυσμὸ, πού στηρίξε τὸν ἀγῶνα
καὶ ἰσχυρὲς οἰκογένειες προκρί-
των μὲ ἐπιρροή στὸ λαό. Οἱ Μα-
νιατές, ἀσκημένοι πολεμιστές,
πού δέν ὑποδουλώθηκαν ποτέ
στοὺς Τούρκους, ἔγιναν ὁ πυρή-
νας τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ
στρατοῦ. Τὸ πῖο σπουδαῖο, ἡ Πε-
λοπόννησος διέθετε ἕναν πολε-
μικὸ ἡγέτη, σὺν τὸν Κολοκοτρῶ-
νη, πού ἤξερε ὅσο κανεὶς τοὺς
κατοίκους, τὸ ἔδαφος καὶ τίς δυ-
νατότητές της.

Παλαιὸν Πατρῶν Γερμανός

Τὰ γεγονότα
τοῦ 1820

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1820 τὸ
μυστικὸ τῆς φιλικῆς ἐταιρίας εἶχε
πολὺ διαδοθεῖ. Οἱ Τούρκοι, πού εἶχαν ὑποψίες καὶ καταγγελίες, ἔ-
στειλαν τὸ Χουρσίτ πασᾶ, ἕναν ἀπὸ τοὺς ἱκανότερους στρατηγούς
πού διέθετε ἡ Τουρκία, νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ πράγματα. Ὁ Χουρσίτ
δέν ἀνακάλυψε τίποτα, πίστεψε πῶς πρόκειται γιὰ ραδιουργίες τοῦ
Ἄλῃ πασᾶ, ὅπως ἔλεγαν οἱ Ἕλληνες, καὶ ἔφυγε στὴν Ἠπειρο, ὅπου
εἶχε διοριστεῖ ἀρχηγὸς τοῦ σουλτανικοῦ στρατοῦ.

Ἡ ἀναχωρησις τοῦ Χουρσίτ καὶ ἡ ἐπιστροφή τοῦ Κολοκοτρῶνη
ἀπὸ τὴν Ἐπὶ τὴν ἀναβρασμὸ. Σὲ λίγο ἔφτασε στὴν
Πελοπόννησο καὶ ὁ Παπαφλέσσας. Βρῆκε τοὺς προκρίτους διαστα-
κτικούς. Δέν ἐννοοῦσαν ν' ἀρχίσουν τὴν ἐπανάστασι χωρὶς τὸν
Ἕλληνα καὶ ῥωσικὴ βοήθεια. Σὲ μιά σύσκεψη στὴ **Βοστίτσα** (Αἴ-
γιο, 26 Ἰανουαρίου 1821) μὲ τοὺς προκρίτους τῆς ΒΔ Πελοποννή-
σου, ὁ Παπαφλέσσας, ἀφοῦ δέν μπόρεσε νὰ τοὺς πείσει μὲ ὑποσχέ-
σεις, τοὺς ἀπέειλε πῶς θὰ ἀρχίσει μόνος του τὴν ἐπανάστασι. Ἡ
πρόσκλησις τῶν προκρίτων στὴν Τρίπολι, ὅπως γινόταν κάθε χρό-
νο, ἀπὸ τοὺς Τούρκους, πού τῶρα τοὺς ὑποπεύονταν καὶ σκόπευαν
νὰ τοὺς κρατήσουν ὁμήρους, ἐπέσπευσε τὰ γεγονότα. Σὲ μιά τελευ-
ταία συνάντησι στὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Λαύρας (10 Μαρτίου 1821)

οι πρόκριτοι αποφάσισαν ν' αρχίσουν άμέσως τήν επανάσταση.

Άπό τά μέσα Μαρτίου έκδηλώθηκαν μεμονωμένες επίθέσεις κατά τών Τούρκων. Στίς 21—24 άρχισαν επαναστατικά κινήματα στήν Άχαία (Πάτρα, Καλάβρυτα) μέ άρχηγούς τούς προκρίτους καί στρατιωτικούς τής περιοχής (Παλαιών Πατρών Γερμανό, Ζαΐμη, Λόντο, Σισίνη, Παναγιώτη Καρατζά, πού επαναστάτησε τήν Πάτρα, Πετμεζαίους) στά Λαγκάδια τής Γορτυνίας μέ τούς Δεληγιανναίους καί στή Μάνη μέ τόν Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, τόν Κολοκοτρώνη καί τόν Παπαφλέσσα, πού κατέλαβαν τήν Καλαμάτα.

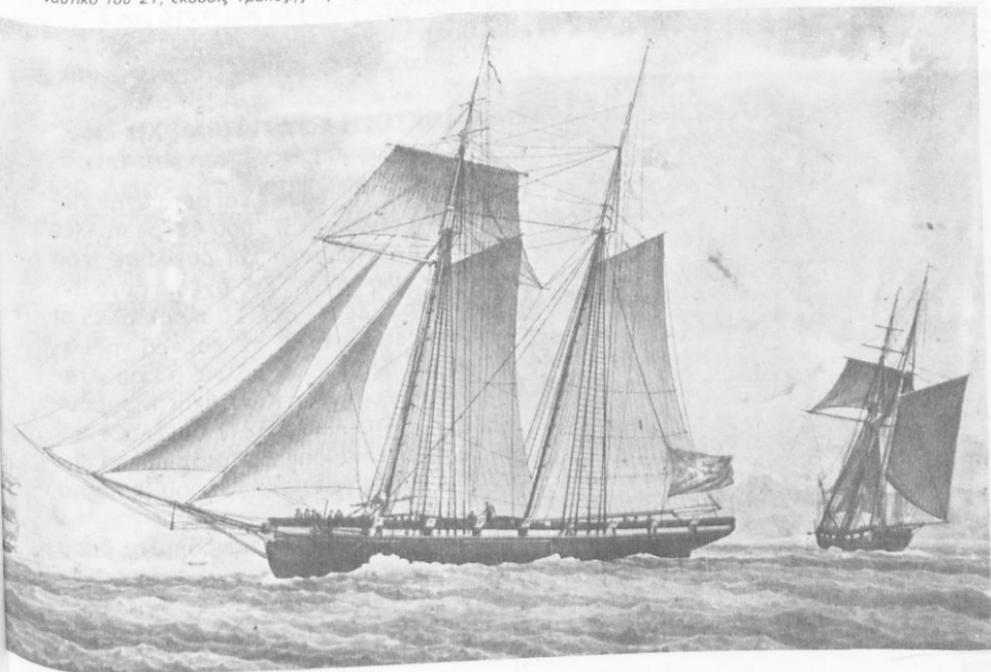
Καί στήν Πάτρα καί στήν Καλαμάτα οι Έλληνες έστειλαν μιá προκήρυξη στους αντιπροσώπους τών δυνάμεων (25 καί 26 Μαρτίου 1821), όπου χαρακτήριζαν τό κίνημά τους έθνικό καί ζητούσαν τήν ύποστήριξη τής Εύρώπης.

Οι Τούρκοι νομίζοντας πώς πρόκειται νά βοηθήσουν τήν επανάσταση εύρωπαϊκά στρατεύματα, κλείστηκαν στά φρούρια, όπου οι Έλληνες, οι περισσότεροι άοπλοι καί άνίδευοι από πόλεμο, τούς πολióρκησαν.

Στό μεταξύ από τήν Πελοπόννησο ή επανάσταση διαδόθηκε στή

Έναρξη του Άγώνα
στήν Πελοπόννησο
(Μάρτιος 1821)

Ή «Τερψιχόρη», μπρίκι του Μανόλη Τομπάζη (Έθνικό Ίστορικό Μουσείο = Ίω. Α. Μελετοπούλου. Τό ναυτικό του 21, έκδόσις Τραπεζής Έμπορικής Πίστewς, Άθήναι 1971).

*Μαντώ Μαυρογένους.
'Αποί μεγάλη φαναριώτικη οικογένεια, πού είχε
ἐγκατασταθῆ στή Μύκονο, ἡ Μαντώ, διέθεσε
ὄλη τή μεγάλη της περιουσία γιά τόν ἀγώνα καί
πήρε μέρος σέ πολλές μάχες ἐπικεφαλῆς σώμα-
τος στρατιωτῶν, πού ἡ ἴδια εἶχε ὀργανώσει καί
συντηροῦσε.*

Στερεά (Γαλαξίδι, Ἄμφισσα, Λειβαδιά), στήν Ἄττική, τήν Εὐβοία, Πήλιο, Αἰτωλοακαρνανία, Α. Μακεδονία (Πολύγυρος, Ἅγιο Ὅρος). Ἐπί τὰ μέσα Ἀπριλίου ἐπανάστασαν τὰ νησιά Σπέτσες, Ψαρά, Ὑδρα, (ὅπου οἱ πρόκριτοι δίσταζαν καί ὀργάνωσαν τό κίνημα ὁ πλοίαρχος Ἄντ. Οἰκονόμου), οἱ Κυκλάδες, τὰ Δωδεκάνησα, ἡ Κρήτη, ἡ Σάμος. Δέν ἐγίνε ἐπανάσταση φυσικά στή Θεσσαλία καί τή Θράκη. Στήν Ἡπειρο, ὅπου ἦταν πολὺς ὁ τουρκικός στρατός, οἱ Ἕλληνες πολεμοῦσαν σάν σύμμαχοι δῆθεν τοῦ Ἀλή πασᾶ. Στήν Κύπρο δέν πρόφτασε νά ἐκραγεῖ ἡ ἐπανάσταση, γιατί οἱ Τοῦρκοι κρέμασαν τοὺς προκρίτους καί τόν ἀρχιεπίσκοπο.

Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ. ΘΑΝΑΤΩΣΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Ε'

Ἡ εἶδηση γιά τήν ἐπανάσταση στῆς Ἡγεμονίες καί μετὰ στήν Πελοπόννησο ἐξαγρίωσε τό σουλτάνο Μαχμούτ Β', πού ἔφερε πολλές χιλιάδες γενισάρους στήν Κωνσταντινούπολη καί ἀπέειλε ἱερό πόλεμο, δηλαδή γενική σφαγή τῶν χριστιανῶν. Στό σχέδιο αὐτό ἀντέδρασε ὁ ἐρμηνευτής τοῦ Κορανίου (Σείχ - οὐλ - Ἰσλάμ), ἀλλά οἱ σποραδικές σφαγές καί συλλήψεις ἐξελίχτηκαν σέ φοβερή τρομοκρατία στήν Κωνσταντινούπολη καί τίς μεγάλες πόλεις. Ὁ σουλτάνος διέταξε ν' ἀποκεφαλιστεῖ ὁ Μ. διερμηνέας Κωστάκης Μουρούζης καί τήν ἡμέρα τοῦ Πάσχα (10 Ἀπριλίου 1821) συνέλαβε καί κρέμασε, ὕστερα ἀπό φοβερούς ἐξευτελισμούς, τόν **πατριάρχη Γρηγόριο Ε'** στήν κεντρική πόρτα τῆς αὐλῆς τοῦ πατριαρχείου (ἡ πόρτα αὐτή μένει ἀπό τότε κλειστή).

Σφαγές ἐγίναν καί στή Σμύρνη καί στήν Ἀδριανούπολη, ὅπου κρέμασαν τόν πρῶν πατριάρχη Κύριλλο ΣΤ'. Τά γεγονότα αὐτά ἔδωσαν θρησκευτικό χαρακτήρα στόν πόλεμο τῶν Ἑλλήνων, ἀπέκλεισαν κάθε συνδιαλλαγή καί προκάλεσαν τήν ἀντίδραση τῆς Εὐρώπης καί τήν ἀλλαγὴ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς.

Ἐπαγχονισμός τοῦ
Πατριάρχη
(Ἀπρίλιος 1821)

ΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΤΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ (1821)

Οι σκόρπιες πολιορκίες φρουρίων στην Πελοπόννησο δέ θά εἶχαν ἀποτέλεσμα, ἀφοῦ γρήγορα θά τίς διέλυαν τά τουρκικά στρατεύματα τῆς Τριπολιτσᾶς ἢ ἄλλες ἐνισχύσεις. Ὁ ἀγώνας στήν Πελοπόννησο χρειάζοταν ἕνα γενικό σχέδιο καί αὐτό τό σχέδιο τό συνέλαβε ὁ Κολοκοτρώνης: Πρότεινε νά ἀποκλειστεῖ ἡ **Τρίπολη**. Παρά τήν ἀντίδραση τῶν ἄλλων καπεταναίων, πού θεωροῦσαν τό πράγμα ἀκατόρθωτο, παρά τίς τρομακτικές δυσκολίες γιά νά ξεπεραστοῦν ὁ φόβος καί ἡ ἀπειρία τῶν ἀπειροπόλεμων ἀκόμα Ἑλλήνων, κατόρθωσε νά πραγματοποιήσῃ τό σχέδιό του καί νά ἀποκλείσει μέ στρατό τούς δρόμους πού ἔφερναν πρὸς τήν Τρίπολη, δημιουργώντας ἕνα εὐρύ κλοιό γύρω ἀπό τό φρούριο.

Τά γεγονότα τοῦ Α' ἔτους συνδέονται ὅλα μέ αὐτήν τήν πολιορκία. Οἱ Τοῦρκοι προσπάθησαν νά ἐνισχύσουν τήν Τρίπολη καί νά καταπιῆξουν τήν ἐπανάσταση, χωρίς νά τό κατορθώσουν. Ἐνα σῶμα ἀπό 2500 τουρκαλβανούς, πού ἔστειλε ὁ Χουρσίτ πασᾶς ἀπό τήν Ἡπειρο γιά νά ἐνισχύσει τήν Τρίπολη, κατόρθωσε νά μπῆ μέσα στήν πόλη, ἀλλά, ὅταν ἐπιχείρησε νά προχωρήσει πρὸς τή Λακωνία, νικήθηκε ἀπό τό στρατό τοῦ Κολοκοτρώνη (Βαλτέτσι, Δολιανά, Μάιος 1821) καί ἀποκλείστηκε μέσα στήν Τρίπολη.

Ἐνας δεύτερος μέγας στρατός, πού κατέβηκε ἀπό τά Γιάννενα, μέ ἀρχηγούς τόν Κιοσσέ Μεχμέτ πασᾶ καί τόν Ὁμέρ Βρυῶνη χτυπήθηκε ἀπό τόν Ἀθανάσιο Διάκο, ἀρματολό τῆς Λειβαδιάς, στό γεφύρι τῆς **Ἀλαμάνας** (Σπερχειοῦ) κοντά στίς ἀρχαῖες Θερμοπύλες. Ὁ Διάκος, ἀγωνίστηκε ἥρωικά, πιάστηκε ζωντανός, καί θανατώθηκε μαρτυρικά στή Λαμία (Ἀπρίλιος 1821). Στάθηκε ὁ πρωτομάρτυρας ἀγωνιστής καί ἡ θυσία του στήν ἴδια θέση τῶν ἀρχαίων Θερμοπυλῶν συγκλονίσει τήν Εὐρώπη.

Πιο κάτω στό χάνι τῆς **Γραβιάς**, ὁ Ὀδυσσεύς Ἀνδρουῦτσος

Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄:

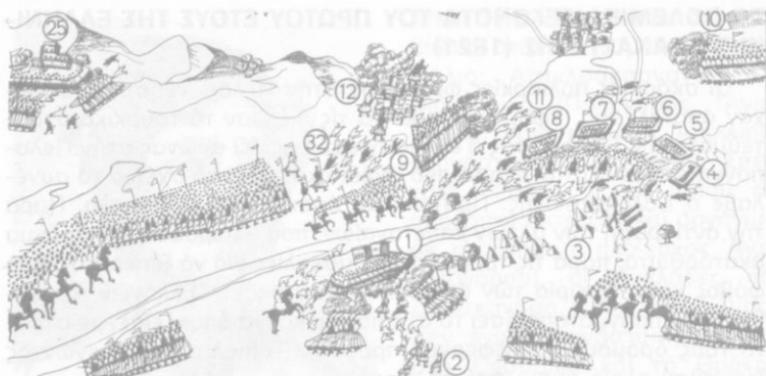
Ὁ κ. Ίω. Α. Μελετόπουλος, σπληννόμενος σέ νέα ἔγγραφα τῶν ἀρχείων τῶν φιλικῶν καί στή συμβολή τοῦ κλήρου καί τῶν μοναστηριῶν στή διάδοση τῆς φιλικῆς ἐταιρίας, ὑπιστάσκει ὅτι ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ ἦταν ὁ μυστικός τῆς ἀρχηγός.

Ἀποκλεισμός
Τριπολιτσᾶς

Σχέδιο τοῦ
Κολοκοτρώνη

Μάχες στή Στερεά
Ἀλαμῶνα (Ἀπρίλιος
1821)

Στρατηγού Μακρυγιάννη — Παναγιώτη Ζωγράφου, Μάχη εις τῆς Γραβιάς τὸ χάνι. (λεπτομέρεια). Σχόλια, Μακρυγιάννη: 1) Χάνι τῆς Γραβιάς εἰς τὸ ὅποιον ἐσυγκρότηθη ὁ πόλεμος 2) Ἀκολούθως ἐγίνετο μέγας πόλεμος εἰς τὴν Ἀμπλιανῆν. 3) Σκηναὶ καὶ κανόνια τῶν Τούρκων 4 — 11) Ἑλληνικὰ ταμπούρια καὶ στρατός. 12) 12) Χωρίον Βάργανη. 25) Μοναστήριον τοῦ προφήτου Ἡλίου.

Γραβιά (Μάιος 1821)

μέ 100 περίπου παλληκάρια κράτησε μιά ὁλόκληρη μέρα τὸν τουρκικὸ στρατὸ καὶ προκάλεσε μεγάλες ἀπώλειες.

Οἱ Τούρκοι πασάδες κατέβηκαν στὴν Ἀττικὴ καὶ κατέλαβαν τὴν Ἀθήνα, μὰ δὲν μπόρεσαν νὰ προχωρήσουν στὴν Εὐβοία, οὔτε νὰ περάσουν στὴν Πελοπόννησο. Ἡ ἐκστρατεία τους οὐσιαστικὰ ἀπέτυχε.

Βασιλικά (Αὐγουστος 1821)

Ἕνας τρίτος στρατὸς ἀπὸ τῆ Μακεδονία νικήθηκε ἀπὸ τοὺς ὀπληρχοὺς τῆς Στερεᾶς Γκούρα, Πανουριᾶ καὶ Δυοβουνιώτη στό στενὸ τῶν Βασιλικῶν (Αὐγουστος 1821) κοντὰ στὴν Ἀταλάντη. Ἔτσι ἡ Τρίπολις δὲ βοηθήθηκε καὶ οἱ Τούρκοι ἀποκλεισμένοι ἄρχισαν νὰ

σκέπτονται διαπραγματεύσεις. Πρὶν τίς ἀποφασίσουν ὅμως ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀπὸ σημεῖα τοῦ φρουρίου ἀφύλακτα πήδησε στὴν πόλη, χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν οἱ ἄρχηγοί του (Σεπτέμβριος 1821). Ἐγίνε φοβερὴ λεηλασία καὶ σφαγὴ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ ἡ ἐπανάσταση ἐξασφάλισε τὸ κέντρο ἀπ' ὅπου μπορούσε νὰ ἐλέγ-

Στρατηγού Μακρυγιάννη — Παναγ. Ζωγράφου. Ἡ μάχη τῆς Ἀλαμάνας: Ὁ Διάκος (ἀρ. 6) ἀνάμεσα στοὺς συμπολεμιστῆς του (βλ. Ἰω. Α. Μελετοπούλου, Εἰκόνες τοῦ Ἁγῶνος. Ἰωάννη Μακρυγιάννη — Παναγιώτη Ζωγράφου, Ἐκδόσεις Ἱστορικῆς καὶ Ἐθναλογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα, 1972).

Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα.
'Η Σπετσιώτισσα ηρώϊδα, κυβερνώντας ή ίδια

Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα.
'Η Σπετσιώτισσα ηρώϊδα, κυβερνώντας ή ίδια τό
καράβι της, πήρε μέρος στην πολιορκία του Ναυ-
πλίου, τής Μονεμβασίας και σε άλλες πολεμικές
έπιχειρήσεις τής ελληνικής επανάστασης.

χει όλη τήν Πελοπόννησο και τό
σχέδιο του Κολοκοτρώνη δι-
καιώθηκε.

Στή θάλασσα ό ελληνικός
στόλος, πού κανονικά δέν μπο-
ρούσε νά άντιμετωπίσει τά με-
γαλύτερα και καλύτερα όπλισμέ-
να τουρκικά πλοία, κυριάρχησε
μέ τά πυρπολικά. 'Ο Ψαριανός
Παπανικολής άνατίναξε τήν
πρώτη τουρκική φρεγάτα
(Μάιος 1821) στην Έρεσό τής
Λέσβου. Οι Τουρκοί δέν κατόρ-
θωσαν νά κάνουν άποβάσεις,
ούτε νά τροφοδοτήσουν τά
φρούρια. Έτσι πριν άπό τήν Τρί-
πολη παραδόθηκαν τό Ναυαρίνο
και ή Μονεμβασία.

Τό πρώτο έτος ή επανάσταση
είχε παντού έπιτυχίες στην κυρίως 'Ελλάδα· μόνο στην Α. Μακεδο-
νία (στό 'Αγιο Όρος και στον Πολύγυρο Χαλκιδικής) καταπνίγηκε ά-
πό τούς Τούρκους τής Θεσσαλονίκης, πού διέθεταν μεγάλες δυνά-
μεις.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιές ήταν οι πολεμικές δυνατότητες των Έλλήνων, όταν άρχισε ή ελληνική επανά-
σταση και ποιές οι δυνατότητες των Τούρκων;
2. Γιατί οι φιλικοί προτίμησαν νά άρχίσουν τήν επανάσταση από τίσ 'Ηγεμονίες και γιατί
άπέτυχε τό κίνημα; Τά κυριότερα γεγονότα και ή σημασία τής επανάστασης των 'Ηγεμο-
νιών.
3. Για ποιούς λόγους έπέτυχε ή επανάσταση στην κυρίως 'Ελλάδα και ιδίως στην Πελο-
πόννησο; Ποιά πολεμικά γεγονότα του α' έτους θεωρείτε τά πιο σημαντικά και για ποιο λό-
γο;
4. Ποιοί πολεμικοί άρχηγοί έπαιξαν άποφασιστικό ρόλο στο πρώτο έτος;

ΘΕΜΑΤΑ

Ποιά είναι τά αίτια και οι παράγοντες πού συνέβαλαν στην έπιτυχία τής ελληνικής έπα-
νάστασης;

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

*Έλλειψη από Ισχυρή
ήγηση στον Άγωνα
Αίτια*

Ένω από πολεμική άποψη οι Έλληνες είχαν επιτυχίες, από πολιτική δέν κατόρθωσαν νά οργανώσουν ένιαία καί Ισχυρή κυβέρνηση γιά νά διευθύνει τόν άγώνα. Οι λόγοι ήταν πολλοί.

Οι Ιδρυτές τής φιλικής εταιρίας πού προετοίμασε τήν επανάσταση δέν πρόβαλαν τόν έαυτό τους ως άρχηγό, αλλά καλύφθηκαν, όπως είδαμε, πίσω από τήν άνύπαρκτη Αρχή. Άργότερα πρόβαλαν τόν Άλέξανδρο Ύψηλάντη, αλλά καί αυτός, ούτε ό πραγματικός άρχηγός τής εταιρίας ήταν, ούτε κατέβηκε στήν Ελλάδα. Η επανάσταση κηρύχτηκε κατά τόπους από τούς προκρίτους ή τούς άρματολούς κάθε περιοχής. Η φυσική διάσπαση τής χώρας έμπόδιζε, όπως καί στήν άρχαία έποχή, τήν ένιαία όργάνωση. Η ελληνική κοινωνία άλλωστε, όπως τή διαμόρφωσαν οι φυσικές καί κοινωνικές συνθήκες, δέν ήταν μονολιθική. Ύπήρχαν διάφορες τάξεις μέ διαφορετικούς προσανατολισμούς καί συμφέροντα. Οι γεωργοί τής Πελοποννήσου καί τής Στερεάς, οι κτηνοτρόφοι τών βουνών τής Ηπείρου, οι έμποροι, οι νοικοκυραίοι τών νησιών, οι άστοί καί οι λόγιοι τού έξωτερικού, οι φαναριώτες, οι άρματολοί καί οι κλέφτες δέν μπορούσαν νά βλέπουν μέ τόν ίδιο τρόπο, ούτε τά άτομικά, ούτε τά γενικά συμφέροντα. Η τοπική αυτοδιοίκηση τόνιζε αύτή τή διάσπαση: Δύσκολα οι πρόκριτοι θά θυσίαζαν τά δικαιώματα πού είχαν στήν Τουρκοκρατία γιά νά πειθαρχήσουν σέ μία κυβέρνηση πού δέ θά έξαρτιόταν

Δημήτριος Ύψηλάντης.

*Ό Δημήτριος
Ύψηλάντης στήν
Πελοπόννησο*

άπ' αυτούς· δύσκολα οι στρατιωτικοί θά επέτρεπαν σέ μία κυβέρνηση πολιτικών νά έπεμβαίνει στά στρατιωτικά ζητήματα. Οι διαφορές προκάλεσαν αντίθεσεις ή άναζωογόνησαν παλιά μίση. Δημιουργήθηκαν έμπάθειες πού όδήγησαν ως τούς έμφυλιους πολέμους. Άργότερα τό ένδιαφέρον καί τά συμφέροντα τών δυνάμεων μεγάλωσαν άκόμα πιά πολύ τίς έσωτερικές αντίθεσεις.

Οι φιλική έχασαν τόν έλεγχο τής επανάστασης μετά τήν έκρηξη τής. Γι' αυτό μερικοί σκέφτηκαν νά στείλουν στήν Πελοπόννησο τό Δημήτριο Ύψηλάντη, άδελφό τού Άλεξάνδρου, γιά ν' αναλάβει τήν ήγηση τού άγώνα,

ως αντιπρόσωπος του αδελφού του. Ο Δημήτριος Ύψηλάντης κατέβηκε στην Πελοπόννησο, αλλά εκεί βρήκε δημιουργημένες καταστάσεις. Λίγες μέρες πριν οι πρόκριτοι της Πελοποννήσου είχαν συγκεντρωθεί στην μονή των Καλτετζών και είχαν σχηματίσει μία πρώτη τοπική κυβέρνηση, τη **Γερουσία των Καλτετζών** (Μάιος 1821), για να φροντίζει τις πολεμικές επιχειρήσεις. Η γερουσία ήρθε σε ρήξη με τον Ύψηλάντη, γιατί δεν έννοουσε να του παραχωρήσει την πολιτική και στρατιωτική εξουσία. Ο στρατός, που δέχτηκε με ένθουσιασμό τον Ύψηλάντη, αντέδρασε βίαια. Μόνο με την επέμβαση του Κολοκοτρώνη δεν έγινε εμφύλιος πόλεμος άμεσως, αλλά οι αντιθέσεις έμειναν οξύτατες.

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΔΙΑΙΡΕΤΟΥ ΤΡΙΑΔΟΣ.

Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, τὸ ὑπὸ τὴν φρικῶδη Ὄθωμανικῇ δυναστείᾳ, μὴ δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸν βαρύτετον, καὶ ἀπαρδειγματίσον ζυγὸν τῆς τυραννίας, καὶ ἀποσεισᾶν αὐτὸν μετὰ μεγάλης θυσίας, κηρύττει σήμερον διὰ τῶν Νομίμων Παρυσιατῶν τοῦ εἰς Ἐθνικὴν συνηγμένον Συνέλευσιν, ἐνώπιον θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τὴν Πολιτικὴν αὐτοῦ Ἵπαρξιν καὶ Ἀνεξαρτησίαν.

Ἐν Ἐπιδαύρῳ τῇ 4 Ἰανουαρίου αἰκβ., καὶ 4 τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Ἡ Ἀ' ἐθνικὴ συνέλευσις διακηρύττει τὴν ἰδρύσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

Σέ λίγο ἔφτασαν στην Πελοπόννησο δύο ἄλλοι φαναριῶτες, ὁ **Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος** καὶ ὁ **Θεόδωρος Νέγρης**. Καί οἱ δύο ἀντίθετοι μετὰ τὸν Ύψηλάντη προσεταιρίστηκαν τοὺς προκρίτους. Ἔτσι διαμορφώθηκαν ἀπὸ τὸν πρῶτο χρόνο τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης δύο κόμματα: τῶν πολιτικῶν, μετὰ ἀρχηγούς τὸν Μαυροκορδάτο καὶ τὸ Νέγρη καὶ τῶν στρατιωτικῶν, μετὰ ἀρχηγὸ τὸν Ύψηλάντη.

Πρὶν ἐκδηλωθῶν σαφέστερα οἱ ἀντιθέσεις, ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Νέγρης ζήτησαν ἀπὸ τὸν Ύψηλάντη τὴν ἄδεια νὰ ὀργανώσουν πολιτικά καὶ τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Σχημάτισαν ἐκεῖ δύο τοπικὲς κυβερνήσεις: τὴ **«Γερουσία»** τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος καὶ τὸν **«Ἄρειο Πάγο»** τῆς Ἀνατολικῆς. Καί οἱ δύο ἦρθαν σὲ σύγκρουση μετὰ τοὺς ἰσχυρότερους καὶ ἱκανότερους ὀπλαρχηγούς τῆς Στερεᾶς, τὸν Ὁδυσσεᾶ Ἀνδρουῦτσο, τὸ Γεώργιο Βαρνακιώτη καὶ τὸν Καραϊσκάκη· αὐτὸ ἔβλαψε τὸν ἄγωνα.

Ἀργότερα, μετὰ τὶς ἐκλογὲς γιὰ ἐθνικὴ συνέλευσις σχηματίστηκε καὶ στὴν Πελοπόννησο μιά τρίτη τοπικὴ κυβέρνηση, ποὺ ὀνομάστηκε **Κελοποννησιακὴ Γερουσία**.

Ἡ οξύτητα τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἡ ἀποτυχία τοῦ Ἄλ. Ύψηλάντη στὶς ἠγεμονίες ἐξασθένησε τὴ θέση τοῦ Δημητρίου Ύψηλάντη, ποὺ ἀποφάσισε νὰ λύσει τὸ πολιτικὸ πρόβλημα καλώντας μιά ἐθνικὴ

Α. Μαυροκορδάτος,
Θεοδ. Νέγρης

Πολιτικὴ ὀργάνωσις
Στερεᾶς

Ἡ πρώτη ἐθνικὴ
συνέλευσις τῆς
Ἐπιδαύρου

συνέλευση (Όκτώβριος 1821). Οι εκλογές έγιναν με έμμεσο τρόπο και τούς περισσότερους αντιπροσώπους υπέδειξαν οι τρεις τοπικές κυβερνήσεις. Αυτό έδωσε την πλειοψηφία στους πολιτικούς· για ν' αποφύγουν τις αντιδράσεις των στρατιωτικών οι πολιτικοί μετέφεραν την έδρα της Α' εθνικής συνέλευσης στην Νέα Έπίδαυρο (Πιγιάδα).

Οι εργασίες άρχισαν στις 20 Δεκεμβρίου 1821, με πρόεδρο τόν Άλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Η συνέλευση εξέδωσε την πρώτη της προκήρυξη, όπου οι Έλληνες «διεκήρυσαν ένωπιον Θεού και ανθρώπων» την πολιτική τους ύπαρξη και ανεξαρτησία. Ύστερα έπεξεργάστηκε και ψήφισε τό πρώτο ελληνικό σύνταγμα, πού καθόρισε τό πρώτο πρoσωρινό πολίτευμα της Έλλάδος».

Τό **σύνταγμα της Έπίδαυρου** ήταν στη βάση του δημοκρατικό. Όριζε ως πηγή της εξουσίας τό έθνος και, έθέσπιζε τό χωρισμό των εξουσιών. Τήν εκτελεστική εξουσία θά άσκούσε ένα συμβούλιο από πέντε μέλη, πού όνομαζόταν Έκτελεστικό ή Νομοτελεστικό· τή νομοθετική μία βουλή από 70 μέλη, πού λεγόταν Βουλευτικό· τή διεκπεραίωση των κρατικών ύποθέσεων και τή διεύθυνση των ύπουργείων είχε ή Γενική Γραμματεία, ένα συμβούλιο από γραμματείς (ύπουργούς) με επί κεφαλής τό γενικό γραμματέα. Όλες οι άρχές αυτές ήταν ενιαύσιες (άλλαζαν κάθε χρόνο).

Στά 1822 πρόεδροσ τοϋ εκτελεστικού, δηλαδή πρωθυπουργός, έγινε ό Άλέξανδρος Μαυροκορδάτος· γενικός γραμματέας ό Θεόδωρος Νέγρης· τόν Ύψηλάντη εξέλεξαν πρόεδρο τοϋ βουλευτικού.

Τό σύνταγμα ήταν τυπικά δημοκρατικό, αλλά ό έμμεσος τρόπος των εκλογών για εθνική συνέλευση (νά εκλέγει ό λαός εκλέκτορες και αυτοί νά όρίζουν τόν «παραστάτη», δηλαδή τό βουλευτή) έξυπηρετούσε περισσότερο τούς προκρίτους, πού είχαν πολιτική έπιρροή στις έπαρχίες. Έπειτα τά κυβερνητικά σώματα ήταν πολυπρόσωπα και δέν είχαν σαφή αντίληψη των όρίων των δικαιωμάτων τους. Δέν μπορούσαν νά έπιβληθοϋν στους προκρίτους, τούς όπλαρχηγούς και τούς νοικοκυραίους των νησιών.

Τό πρόβλημα για τήν Έλλάδα ήταν νά συνταιριαστεί ή κεντρική κυβέρνηση με τήν τοπική αυτοδιοίκηση, πού άσκούσε εκτεταμένη εξουσία. Οι πρώτες ελληνικές κυβερνήσεις όμως δέν ύπηρεξαν γενικά άποδεκτές, άφου εκπροσωπούσαν περισσότερο τούς πολιτικούς, δέν ήταν ίσχυρες, για νά άσκήσουν πραγματική εξουσία, ούτε διέθεταν χρήματα για νά γίνουν ύπολογίσιμες. Έτσι έπικράτησε πολιτική άστάθεια και οι έριδες συνεχίστηκαν.

ΤΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

Η ελληνική επανάσταση ξέσπασε σέ μία έποχή πού κυριαρχούσε στην Εύρώπη ή αντίδραση και ό μεγαλύτερος κίνδυνος γι' αυτήν ήταν ή ένοπλη επέμβαση. Τό ότι ή Έλλάδα βρισκόταν σέ μία γεωγρα-

Τό σύνταγμα της Έπίδαυρου

Χαρακτήρας των πρώτων κυβερνήσεων

φική θέση, όπου συγκρούονταν τὰ διεθνή συμφέροντα, δυσχέρανε ἀκόμα περισσότερο τὴ θέση της.

Ὅταν ἄρχισε ἡ ἐπανάσταση οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων τῆς πενταπλῆς συμμαχίας συνεδρίαζαν στό **Λάυμπαχ** τῆς Αὐστρίας μέ θέμα τὴν κατάπιψη τῆς ἐπανάστασης στήν Ἰταλία. Ἡ πληροφορία ὅτι ἄρχισε μιά καινούργια ἐπανάσταση στά Βαλκάνια ἀνησύχησε τὰ δυτικο - εὐρωπαϊκά κράτη. Πίστευαν πῶς τὴν προκάλεσε ἡ Ρωσία (ὁ Ἄλέξανδρος Ὑψηλάντης ἦταν ὑπασπιστής τοῦ τσάρου καί στήν προκήρυξή του γινόταν σαφῆς λόγος γιὰ ἐξωτερική βοήθεια) καί αὐτό ἔκανε τόν τσάρο νά ἀποκηρύξει τὴν ἐπανάσταση. Ἡ ρωσική ἀποκήρυξη ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στοὺς ἄλλους, καί ἰδίως στό Μέττερνιχ, νά ἐπιτύχει ὥστε νά χαρακτηριστεῖ ἡ ἑλληνική ἐπανάσταση ἔργο τῶν σκοτεινῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης καί νά καταδικαστεῖ ὁμόφωνα ὡς ληστρική ἐπιχείρηση. Αὐτό σήμαινε ὅτι δέν ἀναγνωρίζονταν ἡ ἑλληνική κυβέρνηση ὅτι ὁ ἑλληνικός πόλεμος δέν προστατευόταν ἀπὸ τὸ διεθνές δίκαιο καί ὁ ἑλληνικός στόλος ἐθεωρεῖτο πειρατικός, λοιπὸν ὁποιοδήποτε εὐρωπαϊκὸ καράβι ἐλεύθερα θά μπορούσε νά τροφοδοτήσει τὰ τουρκικά φρούρια πού οἱ Ἕλληνες προσπαθοῦσαν νά καταλάβουν μέ ἀποκλεισμό. Παρ' ὅλο πού ἡ διεθνὴς κατάσταση διαγραφόταν ἔτσι πολὺ σκοτεινὴ, ἡ ἐπανάσταση κέρδισε μιά πρώτη μεγάλη νίκη· δέν ἔγινε ἐνοπλη ἐπέμβαση.

Αὐτὸ ὀφείλεται στὸν ἀγῶνα τοῦ Καποδίστρια, πού ὡς ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας ἐτόνισε τίς ἰδιοτυπίες τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνα καί εἶπε πῶς θά ἦταν φοβερὸ τὰ χριστιανικά εὐρωπαϊκά στρατεύματα νά χτυπήσουν χριστιανούς καί νά τοὺς ὑποτάξουν στοὺς μωαμεθανούς, ἀλλὰ ὀφείλεται καί στό φόβο τῶν δυτικῶν συμμάχων, μὴπως ἡ Ρωσία προβάλλει τὴν ἀπαίτηση νά στείλει αὐτὴ στρατεύματα γιὰ νά καταπνίξει τὴν ἐπανάσταση (ὅπως εἶχαν σταλεῖ γαλλικά στήν Ἰσπανία καί αὐστριακά στήν Ἰταλία), πράγμα, πού φυσικά δέν ἤθελαν οἱ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις.

Ἄλλαγή τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς

Ὅταν ὁ τσάρος γύρισε στήν Πετρούπολη, βρέθηκε μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τοῦ Μέττερνιχ. Σὲ λίγο ἔφτασαν ἀναφορὲς τοῦ Ρώσου πρεσβευτῆ στήν Κωνσταντινούπολη Στρογονόφ, πού περιέγραφαν μέ κάθε λεπτομέρεια τίς σφαγές, τίς ἱεροσυλίες καί τίς προσβολές στὴ ρωσική σημαία. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1821 ἓνα καράβι ἔφερε στήν Ὀδησσὸ τὸ πῶμα τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου τοῦ Ε', πού οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ τὸ ξεκρέμασαν καί τὸ ἐξετέλισαν μέ κάθε τρόπο, τὸ πέταξαν στὸν Κεράτιο κόλπο.

Ἡ Ρωσία εἶχε τώρα κάθε δικαίωμα νά ἐπέμβει σύμφωνα μέ τίς ρωσοτουρκικὲς συνθήκες. Ὁ Καποδίστριας παρακινούσε τόν τσάρο νά κηρύξει τὸν πόλεμο τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ ἐκεῖνος ἐξακολουθοῦσε

Οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις καί ἡ ἑλληνική ἐπανάσταση

Οἱ δυνάμεις καταδικάζουν τὴν ἐπανάσταση, ἀλλὰ δέν γίνεται ἐνοπλη ἐπέμβαση

Αἶμα τῆς ἀλλαγῆς τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς

νά είναι διστακτικός. Ἀνέθεσε ὁμως στὸν Καποδίστρια νά στείλει δύο διακοινώσεις: μία στὴν τουρκικὴ κυβέρνηση μὲ μοσφὴ τελεσιγράφου καί μία πρὸς τὶς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις.

Ὁ Καποδίστριας διατύπωσε τὴ διακοίνωση πρὸς τὴν Τουρκία, ἔτσι, πού νά προκαλέσει ρωσοτουρκικὸ πόλεμο: Ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση ὀφείλει ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν νά δώσει ἱκανοποίηση καί ἐξηγήσεις στὴ ρωσική, ἀλλιῶς ὁ Ρῶσος πρεσβευτὴς θά ἔφευγε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Στὴ δευτέρη διακοίνωση ὁ Καποδίστριας, ἀφοῦ ἐξέθεσε λεπτομερῶς τὴ συμπεριφορὰ τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς ἀμάχους καί πρὸς τὴ χριστιανικὴ θρησκεία, κατέληγε στὸ συμπέρασμα ὅτι δέν μπορεῖ νά θεωρεῖται ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία εὐρωπαϊκὸ κράτος καί νά προστατεύεται ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς συνθήκες, οὔτε τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ἐσωτερικὸ, ἀλλὰ πρέπει νά λυθεῖ ἀπὸ διεθνὲς συνέδριο.

Μὲ τὴ δευτέρη αὐτὴ διακοίνωση οὐσιαστικά ἡ Ρωσία παραιτήθηκε ἀπὸ τὸ δικαίωμα νά ἐπέμβει μόνη της στὴ Βαλκανικὴ. Ὁ Καποδίστριας ὁμως προσπάθησε νά διατυπώσει αὐτὸ τὸ ἔγγραφο ἔτσι ὥστε νά ἐπιτύχει τὸ διαχωρισμὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης ἀπὸ τὶς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς καί τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος, ὡς θέματος διεθνοῦς.

Η ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

Ἐνῶ τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη ἀντιμετώπιζαν ἐχθρικά τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, οἱ λαοὶ ἀντίθετα τὴν εἶδαν μὲ πολλὴ συμπάθεια. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκρηξή της ἄρχισε μιά μεγάλη κίνηση ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ λόγοι ἦταν πολλοί:

1) Μετὰ τὴν ἀναγέννηση ἡ εὐρωπαϊκὴ παιδεία εἶχε βασιστεῖ στίς κλασικὲς σπουδές. Τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδας προκαλοῦσε μεγάλο ἐνθουσιασμὸ στοὺς εὐρωπαίους ἀνθρωπιστές.

2) Οἱ φιλελεύθεροι τῆς Εὐρώπης εἶδαν τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση σάν φιλελεύθερο κίνημα. Μιλώντας καί γράφοντας γι' αὐτὴν σέ μιά ἐποχὴ πού κυριαρχοῦσε ἡ ἀντίδραση εὕρισκαν τὴν εὐκαιρία νά προβάλλουν τὶς δικές τους ιδέες.

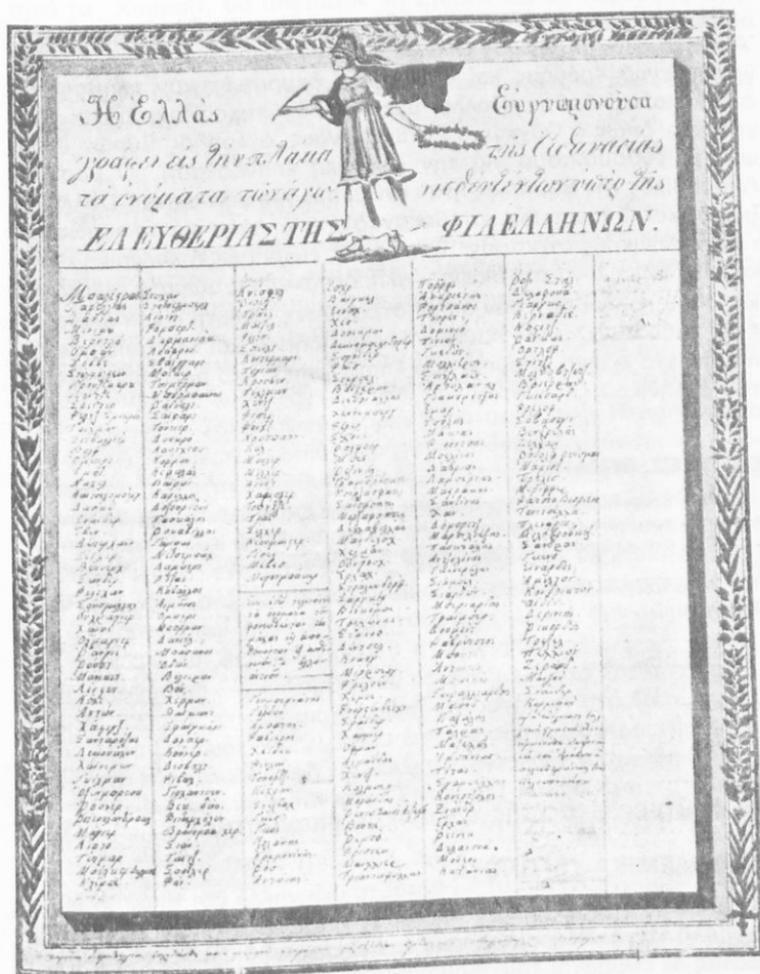
3) Ὁ ἀγῶνας τῶν χριστιανῶν κατὰ τῶν ἀλλοθρήσκων, οἱ σφαγὲς καί ἱεροσυλίες τῶν Τούρκων, ἐξήγειραν τὶς συνειδήσεις τῶν χριστιανῶν τῆς Εὐρώπης.

4) Ἀπὸ τὸ 17ο αἰ. καί ἰδίως τὸ 18ο εἶχε ἀρχίσει ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ἀνασκαφές καί ἀρχαιολογικὲς μελέτες. Πολλοὶ εὐρωπαῖοι περιηγητὲς εἶχαν ἔρθει ἀπὸ τὴν ἀνατολή καί περιέγραφαν στὰ βιβλία τους τὴ σύγχρονη Ἑλλάδα καί τοὺς κατοίκους της.

5) Ἡ φιλολογικὴ καί καλλιτεχνικὴ κίνηση τοῦ 19ου αἰ. — ὁ ρομαντισμὸς — πού ἀγαποῦσε τὶς δραματικὲς συγκρούσεις καί τὰ συγκλονιστικὰ θέματα, ἔστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὸν ἡρωϊκὸ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ ἑλληνικὸ θέμα διεθνοποιεῖται. Φιλελληνικὴ κίνηση

Αἴτια τῆς φιλελληνικῆς κινήσεως

Μακρυγιάννη - Ζωγράφου. Εικόνες: 'Η Έλλάς εύγνυμονούσα γράφει εις την πλάκα της Αθωνίας τα όνόματα των άγωνισθέντων ύπέρ της έλευθερίας της φιλελλήνων. Στο κάτω μέρος: 'Η παρούσα όνοματολογία εαχεδιάσθη κατά στοχασμόν, ύπαγόρευσιν και δι' ίδίωv έξόδων του συνταγματάρχου Μακρυγιάννη.

6) Οι Έλληνες των παροικιών και οι άρχηγοί του ελληνικού διαφωτισμού, ιδίως ό Κοραής και ό Ίγνάτιος, πού ήξεραν τί ρόλο μπορούσε νά παίξει ή διεθνής κοινή γνώμη, προσπάθησαν νά κάνουν στην Εύρώπη ννωστό και συμπαθή τόν ελληνικό άγώνα. Καί ό Ύψηλάντης πριν από τήν επανάσταση έστειλε τό φίλο του γιατρό Ήπιτη στη Γερμανία, γιά νά φέριε σ' έπαφή μέ τήν ελληνική ύπόθεση ταύς κύκλους των γερμανικών πανεπιστημίων.

'Η δράση των Έλλήνων του έξωτερικού

Έκταση της φιλελληνικής κίνησης. Οι σπουδαιότεροι φιλέλληνες

Ἡ φιλελληνική κίνηση ἀπλώθηκε σ' ὅλη τήν Εὐρώπη καί στήν Ἀμερική. Παντοῦ ἔγιναν φιλελληνικοί σύλλογοι (κομιτάτα), ἀνοίξαν γραφεῖα γιά ἐράνους καί ἐθελοντές, δημοσιεύτηκαν πλῆθος ἀπό φυλλάδια καί ἄρθρα. Πολλοί μεγάλοι Εὐρωπαῖοι ποιητές καί συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Οὐγκώ, ὁ Σατωβριάνδος, ὁ Λόρδος Βύρων ἔγραψαν μ' ἐνθουσιασμό γιά τήν ἑλληνική ἐπανάσταση. Ὁ βασιλιάς Λουδοβίκος τῆς Βαυαρίας ἦταν ἐνθουσιώδης φιλέλληνας. Πολλοί ἀξιωματικοί Εὐρωπαῖοι κατέβηκαν στήν Ἑλλάδα νά πλαισιώσουν τούς ἑλληνικούς στρατούς. Ὅταν ὄμως εἶδαν πώς ἡ πολεμική τακτική τῶν Ἑλλήνων ἦταν διαφορετική, ὀργάνωσαν σώματα φιλελληνικά, ὅπου πολέμησαν σάν ἀπλοί στρατιῶτες. Πρῶτη φορά ὁ ἀγῶνας ἑνός λαοῦ συγκλόνησε παντοῦ τίς συνειδήσεις καί κινητοποίησε τόν παράγοντα «κοινή γνώμη», πού ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στήν ἐξέλιξη τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1. Πῶς ὀργανώθηκε τό ἑλληνικό κράτος μετά τήν ἔναρξη τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης; Αἷτια τῶν πολιτικῶν ἀντιθέσεων. Σημασία γιά τόν ἀγῶνα.
2. Πῶς ἀντιμετώπισαν τόν ἑλληνικόν ἀγῶνα οἱ εὐρωπαϊκές δυνάμεις καί γιά ποιούς λόγους;
3. Αἷτια τοῦ φιλελληνισμοῦ. Σημασία τοῦ φιλελληνικοῦ κινήματος γιά τόν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων.

Τό ἐπικρατῆς Σουλτᾶν ἔκκεντρον τῆς ἑπανάστασης τῆς ἑπανάστασης τῆς ἑπανάστασης

Ἐπικρατῆς Σουλτᾶν ἔκκεντρον τῆς ἑπανάστασης τῆς ἑπανάστασης

Τό δεύτερο ἔτος τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης (1822)

ΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Θάνατος Ἀλή Πασᾶ (Ἰανουάριος 1822)

Ἡ ἔκρηξη καί ἡ ἐπιτυχία τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης κατέστρεψε τόν Ἀλή πασᾶ. Βλέποντας πώς κινδυνεύει νά διαλυθεῖ τό τουρκικό κράτος οἱ σύμμαχοί του Ἀρβανίτες τόν ἐγκατέλειψαν. Ὁ πόλεμος περιορίστηκε μόνο στά Γιάννενα καί ὁ Ἀλή πασᾶς, ἀπελπισμένος πώς μπορεῖ νά πάρει ἀπό κάπου βοήθεια, δέχτηκε τίς προτάσεις τοῦ Χουρσίτ, πώς θά μεσολαβήσει γιά ἀμνηστία, καί παραδόθηκε στούς Τούρκους, πού τόν δολοφόνησαν (Ἰανουάριος 1822).

Τουρκικό σχέδιο ἐκστρατείας

Τό τέλος τοῦ τουρκικοῦ ἐμφύλιου πολέμου ἀπελευθέρωσε τόν τουρκικό στρατό τῆς Ἠπείρου καί ἐπί πλέον τόν ἐνίσχυσε μέ τούς Ἀρβανίτες μισθοφόρους. Οἱ Τούρκοι καί οἱ σύμβουλοί τους εὐρωπαῖοι ἀποφάσισαν νά καταπνίξουν τήν ἐπανάσταση μέ μεγάλες στρατιές. Σχεδίασαν δύο ἐκστρατείες: Μία κατεβαίνοντας ἀπό τή δυτική Ἑλλάδα θά ὑπέτασσε τήν Αἰτωλοακαρνανία καί θά περνοῦσε ἀπό τό Ρίο στήν Πελοπόννησο· ἄλλη, ἡ σημαντικότερη, μέ στρα-

τηγό τό Χουρσίτ, θά υπέτασσε τή Στερεά καί θά περνούσε στήν Πελοπόννησο από τόν Ἴσθμό· παράλληλα ὁ τουρκικός στόλος θά κατέστρεφε τά ναυτικά νησιά.

Σύμφωνα μέ αὐτό τό σχέδιο τά πολεμικά γεγονότα τοῦ δευτέρου ἔτους ἐξελίχτηκαν σέ τρεῖς παράλληλες σειρές.

Τά γεγονότα στή Δ. Ἑλλάδα

Μετά τήν καταστροφή τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ὁ Χουρσίτ ἐπιχείρησε νά ὑποτάξει τοὺς Σουλιῶτες, πού πολεμοῦσαν στήν ἀρχή σάν σύμμαχοι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἔπειτα ὁμως φανερά γιά τήν ἐπανάσταση· ἀλλά εἶδε πώς οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτές, πού δέν ἦταν εὐκολες γιά τοὺς Τούρκους, θά ἀπαιτοῦσαν πολύ χρονικό διάστημα. Γι' αὐτό ἔφυγε στή Λάρισα νά ἐτοιμάσει τήν ἐκστρατεία του καί ἄφησε ἐκεῖ τόν Ὁμέρ Βρυῶνη.

Οἱ Σουλιῶτες ἔστειλαν τόν Μάρκο Μπότσαρη στήν Πελοπόννησο νά ζητήσει βοήθεια. Ὁ Μπότσαρης ἀπευθύνθηκε στόν Μαυροκορδάτο, πού ἦταν τότε πρωθυπουργός. Ὁ Μαυροκορδάτος θέλοντας, γιά νά ἀντιμετωπίσει τοὺς ἀντιπάλους του στρατιωτικούς, νά κερδίσει πολεμική δόξα, ἀποφάσισε, ἀντί νά στείλει μόνο ἐνισχύσεις, νά κάνει μιά μεγάλη ἐκστρατεία πρὸς τήν Ἠπειρο καί νά χτυπήσει τοὺς Τούρκους μέσα στό στρατόπεδό τους. Ἐγίνε ἀρχιστράτηγος σ' αὐτή τήν ἐκστρατεία καί πήρε μαζί του τοὺς φιλέλληνες, ἕνα σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ καί πελοποννησιακά στρατεύματα.

Οἱ ἐνισχύσεις δέν κατόρθωσαν νά φτάσουν στό Σούλι καί ὁ ἐλληνικός στρατός ἔπαθε μιά φοβερή καταστροφή στό **Πέτα**, κοντά στήν Ἄρτα (Ἰούλιος 1822), ὅπου ἔπεσαν οἱ περισσότεροι φιλέλληνες. Μετά τήν καταστροφή τό Σούλι ἀναγκάστηκε νά συνθηκολογήσει, οἱ Σουλιῶτες πέρασαν στά Ἐπτάνησα κι ἀπό ἐκεῖ κατέβηκαν στήν κυρίως Ἑλλάδα καί συνέχισαν τόν ἀγῶνα. Ἡ Αἰτωλοακαρνανία προσκύνησε στοὺς Τούρκους.

Τά λείψανα τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ μέ τό Μαυροκορδάτο καί τόν Μπότσαρη κλείστηκαν στό Μεσολόγγι. Ἐκεῖ ἀποφάσισαν νά ἀμυνθοῦν ὡς τό τέλος. Ἐπωφελήθηκαν ἀπό τίς διαφωνίες τῶν Τούρκων πασάδων καί ἄρχισαν δῆθεν διαπραγματεύσεις, γιά νά κερδίσουν καιρό. Ἐτσι ὁ ἐλληνικός στόλος πρόφτασε νά ἐνισχύσει τό φρούριο μέ ἐφόδια καί στρατό. Τότε διέκοψαν τίς διαπραγματεύσεις. Οἱ Τούρκοι ἐπιχείρησαν μιά μεγάλη ἐπίθεση τῆ νύχτα τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1822, ἀλλά νικήθηκαν. Οἱ Ἕλληνες ἔκαναν ἐξοδό καί τοὺς καταδίωξαν ὡς τόν Ἀχελῷο, ὅπου πολλοὶ πνίγηκαν προσπαθώντας νά περάσουν τό ποτάμι.

Ἡ νίκη στό Μεσολόγγι ἀναζωπύρωσε τήν ἐπανάσταση στήν Αἰτωλοακαρνανία, ἐμπόδισε ἕνα μεγάλο τουρκικό στρατό νά περάσει στήν Πελοπόννησο καί ἀπέδειξε πώς τό Μεσολόγγι ἦταν μιά σπουδαία στρατηγική θέση.

Πόλεμος Τούρκων
μέ τοὺς Σουλιῶτες

Ἐκστρατεία καί
καταστροφή Πέτα
(Ἰούλιος 1822)

Πρώτη πολιορκία
Μεσολογγίου (1822)

Μακρυγάννη — Ζωγράφου, Εικόνες: Δερβενάκια και η καταστροφή του Δράμαλη.

Τά γεγονότα στην Α. Ελλάδα

Ἐνῶ ὁ Χουρσίτ ἐτοίμαζε τήν ἐκστρατεία του, ξαφνικά ἀντικαταστάθηκε στήν ἀρχιστρατηγία ἀπό τόν Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη, πού τόν ὑποστήριζε ἡ μητέρα τοῦ σουλτάνου. Ἴσως καί ὁ σουλτάνος φοβήθηκε τή μεγάλη δύναμη πού θά ἀποκοτοῦσε ὁ Χουρσίτ, ἄν κατέπνιγε καί τήν ἐλληνική ἐπανάσταση. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ ὁμως ἐξυπηρέτησε τόν ἐλληνικό ἀγῶνα, γιατί ὁ Δράμαλης δέν εἶχε τίς ἱκανότητες τοῦ Χουρσίτ.

Ὁ Δράμαλης, μέ στρατό πάνω ἀπὸ 30 χιλ., πέρασε τὴ Στερεὰ καί ἔφτασε στήν Κόρινθο χωρὶς ἀντίσταση. Ἡ κυβέρνησις τῶν πολιτικῶν δέν κατόρθωσε ν' ἀντιμετωπίσει τόν κίνδυνο. Τὸν ἀντιμετώπισε μόνο ὁ Κολοκοτρῶνης μέ τόν Ὑψηλάντη, τόν Παπαφλέσσα καί τόν Πετρόμπεη καί μέ τὴ βοήθεια τῆς πελοποννησιακῆς γερουσίας ὁ Κολοκοτρῶνης ἔδωσε διαταγὴ νά κάψουν τὰ σπαρτὰ καί νά δηλητηριάσουν τὰ νερά σέ ὅλη τὴν ἀργολικὴ πεδιάδα.

Ὁ Δράμαλης ἔκανε τὸ λάθος νά περάσει μέ ὅλο τὸ στρατό του στοῦ Ἄργου καί νά καθυστερήσει πολιορκῶντας τὴν ἀκρόπολὴ του, τὴ Λάρισα, πού ἐπίτηδες κρατοῦσε ὁ Ὑψηλάντης. Οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ πραγματοποιήσαν τὸ σχέδιον νά καθυστερήσουν ἄρκετὲς μέρες τοὺς Τούρκους ἄδειασαν τὸ φρούριον. Ἀλλὰ ὁ Δράμαλης μέ ἓνα στρατό ταλαιπωρημένο ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τροφῆς καί νεροῦ δέν τολμοῦσε πιά νά ἀντιμετωπίσει τόν ἐλληνικό στρατό, πού εἶχε συγκεντρωθεῖ στοὺς Μύλους τῆς Λέρνας, καί νά ἐπιχειρήσει ἄνοδο πρὸς τὴν Τρίπολη. Ἀποφάσισε νά γυρίσει πίσω στήν Κόρινθο.

Ὁ Κολοκοτρώνης κατάλαβε τὸ σχέδιό του κι ἔπιασε τὸ στενὸ τῶν **Δερβενακιῶν**, ἐνῶ ὁ Παπαφλέσσας, Νικητάρης καὶ Ὑψηλάντης ἔκλεισαν τὸ **Ἄγινόρι**.

Γυρίζοντας πρὸς τὴν Κόρινθο ὁ στρατὸς τοῦ Δράμαλη ἔπαθε μιά φοβερή καταστροφή σ' αὐτὰ τὰ στενά (26. 27 Ἰουλίου 1822). Ὅσοι γλίτωσαν πέρασαν σέ κακή κατάσταση στὴν Κόρινθο, ὅπου τοὺς ἀπέκλεισε ὁ Κολοκοτρώνης, ἐνῶ ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτσος εἶχε πιάσει τὸν ἴσθμό. Οἱ Τοῦρκοι καταστράφηκαν ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τίς ἀρρώστειες καὶ ὁ ἴδιος ὁ Δράμαλης πέθανε.

Ὁ Χουρσίτ, πού δέν ἔδειξε πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ βοηθήσει τὸ Δράμαλη, φοβήθηκε πὼς θὰ θεωρηθεῖ υπεύθυνος γιὰ τὴν καταστροφή του καὶ αὐτοκτονῆσε.

Ἔτσι ἡ Τουρκία ἔχασε δύο στρατηγούς καὶ μεγάλο στρατὸ στὰ 1822, καὶ οἱ ἐπιχειρήσεις της στὴν ξηρὰ ἀπέτυχαν.

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

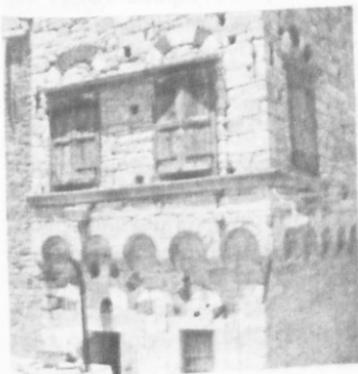
Τὰ γεγονότα στὸ Αἰγαῖο

Τὸ Μάρτιο τοῦ 1822 ὑποκινήθηκε σ' ἐπανάσταση ἡ Χίος ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τῶν Σαμίων Λυκούργο

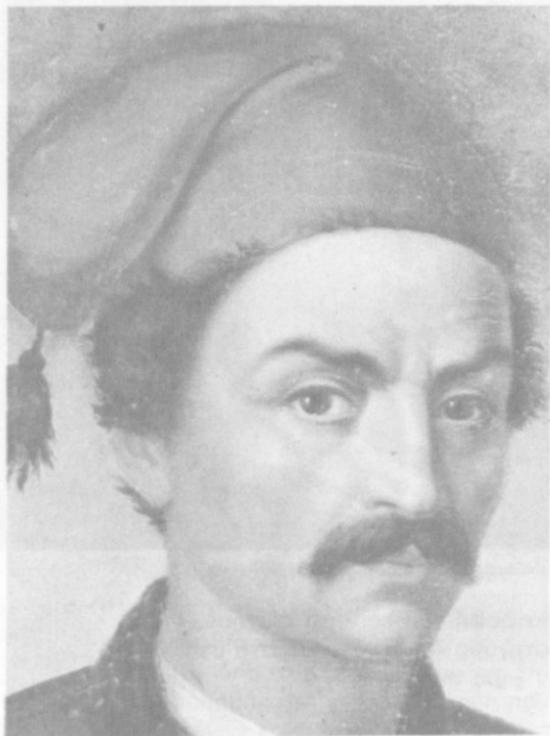
Λογοθέτη καὶ ἀπὸ μερικοῦς Χίους ἐμπόρους, χωρὶς συνεννόηση μὲ τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησι καὶ πρὸ παντός χωρὶς συμμετοχὴ τοῦ στόλου. Ὁ τουρκικὸς στόλος ἔφτασε στὸ νησί, ἔφερε στρατὸ ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ παραλία καὶ κατέπνιξε τὴν ἐπανάσταση. Ὑστερα, ἀφοῦ ἀφόπλισαν τοὺς κατοίκους μὲ τὴν ὑπόσχεση τῆς ἀμνηστίας, οἱ Τοῦρκοι ἔκαναν μιά φοβερὴ σφαγὴ καὶ λεηλασία στὸ πλούσιο ἐμπορικὸ νησί. Ἀπὸ τοὺς 100 χιλ. κατοίκους κάπου 70 χιλ. σφάχτη-

Ἐπανάσταση Χίου (1822)

Παλιὸ ἀρχοντικὸ στὰ Μαστιχοχώρια τῆς Χίου, ὅπου φαίνεται ἡ ἐπίδραση τῆς δυτικευρωπαϊκῆς τέχνης (φωτογραφία Μαρίας Βούρα).

Σφαγὴ τῆς Χίου Ἀπρίλιος 1822

Κωνσταντής Κανάρης.

καν και αιχμαλωτίστηκαν. Οι άλλοι σε κακή κατάσταση κατόρθωσαν να σωθούν πρόσφυγες στα Ψαρά, στη Σύρο, στην Αίγινα. Οι πιο πλούσιες οικογένειες κατόρθωσαν να φύγουν στο εξωτερικό. Η τρομερή σφαγή της Χίου προκάλεσε την αγανάκτηση όλης της Ευρώπης (Άπρίλιος 1822).

Ο ελληνικός στόλος έφτασε στη Χίο μετά την καταστροφή. Ο Ψαριανός πυρπολητής Κωνσταντίνος Κανάρης κατόρθωσε να μπει με πυρπολικό μέσα στο στενό της Χίου, όπου ήταν άγκυροβολημένος ο τουρκικός στόλος, και να τινάξει στον άερα την τουρκική ναυαρχίδα (Ιούλιος 1822). Ο ναύαρχος των Τούρκων Καρῶ Ἀλῆς σκοτώθηκε και ο τουρκικός στόλος γύρισε στην Κωνσταντινούπολη. Έτσι σώθηκαν η Σάμος και τὰ άλλα νησιά και απέτυχε ἡ τουρκική ἐπιχείρηση στο Αἴγαιο.

Ἐπανάσταση στή Μακεδονία

Στά 1822 ἐπαναστάτησε ἡ Δ. Μακεδονία μέ κέντρο τή Νάουσα. Οἱ Τούρκοι μέ πολλές χιλιάδες στρατό πολιορκήσαν τήν πόλη. Παρά τή γενναία ἄμυνα τῶν κατοίκων τήν κατέλαβαν (Ἄπριλιο 1822) καί ἔκαναν σφαγές καί καταστροφές. Οἱ γυναῖκες τῆς Νάουσας, ὅπως καί οἱ Σουλιώτισσες στό Ζάλογγο, προτίμησαν τό θάνατο ἀπό τή σκλαβιά. Ἔπεσαν στό γκρεμό τῆς Ἀραπίτσας.

Λίγο ἀργότερα ἔγινε ἐπανάσταση καί στόν Ὀλυμπο. Οἱ Τούρκοι κατέπνιξαν καί ἐκεῖ τό κίνημα. Οἱ Μακεδόνες ὀπλαρχηγοί κατέβηκαν στήν Ἠπειρο, τίς Σποράδες καί τή Στερεά Ἑλλάδα. Ἡ ἐπανάσταση στή Μακεδονία ἀπέτυχε, ἐπειδή τό ἔδαφος ἦταν πεδινό, ἀκατάλληλο γιά κλεφτοπόλεμο, ἐνῶ οἱ Τούρκοι διέθεταν ἐκεῖ μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις, ἀλλά πιο πολύ ἀπέτυχε, ἐπειδή δέν ὀργανώθηκε καλά καί δέν ἀρχισε συγχρόνως στήν Α. καί Δ. Μακεδονία καί στόν Ὀλυμπο, ὥστε νά κυκλωθεῖ ἡ πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης καί νά ἀπασχοληθοῦν οἱ Τούρκοι σέ πολλά μέτωπα. Ἡ ἀποτυχία αὐτή κράτησε τή Μακεδονία ὑπόδουλη ὡς τὰ 1912.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπό τό Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Ἐπανάσταση στή
Μακεδονία.
Καταστροφή τῆς
Νάουσας

Ἐπανάσταση
Ὀλύμπου

ΤΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΕΤΟΥΣ

Οι ρωσικές διακοινώσεις και η διακοπή των διπλωματικών σχέσεων Ρωσίας — Τουρκίας άνησυχησαν τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, και ιδιαίτερα το Μέττερνιχ. Καταλάβαινε πώς ο τσάρος δέν ήταν άποφασισμένος νά αναλάβει μόνος του πρωτοβουλία στά Βαλκάνια, αλλά φοβόταν τήν έπιρροή του Καποδίστρια. Γι' αυτό προσπάθησε πρώτα μέ διπλωματικά μέσα νά άπομονώσει τή Ρωσία και πλησίασε τήν Άγγλία, όπου κυβερνούσαν οι τούρως. Ή προσέγγιση των δύο αυτών δυνάμεων, μέ τις όποιες συμφωνούσαν και η Γαλλία και Πρωσσία, έκανε φανερό ότι κάθε άπόπειρα τής Ρωσίας νά πολεμήσει μόνη τήν Τουρκία θά τήν έφερνε σέ αντίθεση μέ τις άλλες ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Έπειτα ο Μέττερνιχ άρχισε μιά φοβερή συκοφαντική έκστρατεία κατά του Καποδίστρια. Ο αυτοκράτορας τής Αυστρίας έγραψε στον τσάρο παρουσιάζοντας τον Καποδίστρια ως όργανο των έπαναστατών τής Εύρώπης.

Τήν ίδια έποχή ο Τσάρος πληροφορήθηκε ότι έτοιμάζεται έπανάσταση στην Πολωνία. Όλα αυτά τον άνάγκασαν νά υποχωρήσει. Άνέθεσε στον Καποδίστρια νά συντάξει γιά τό δεύτερο συνέδριο των συμμάχων στή Βερόνα ένα μετριοπαθέστατο ύπόμνημα, όπου ζητούσε νά κλείσει τό έλληνικό ζήτημα μέ άμνηστία γιά τους Έλληνες. Ο Καποδίστριας άρνήθηκε νά συνεργαστεί σέ μιά τέτοια πράξη. Ζήτησε άπερίοριστη άδεια και έφυγε στην Έλβετία. Έκεί μέ τή βοήθεια του φίλου του τραπεζίτη Έυνάρδου, προσπάθησε νά συντονίσει και νά ένισχύσει τό φιλελληνικό κίνημα στην Εύρώπη.

Ο Μέττερνιχ φαινόταν νικητής, αλλά ο Καποδίστριας εύτυχώς έίχε ήδη έπιτύχει νά διεθνοποιήσει τό έλληνικό θέμα.

Διπλωματική δράση
του Μέττερνιχ

Παραίτηση
Καποιστρια (1822)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1. Πώς διαμορφώθηκε η πολεμική κατάσταση κατά τό δεύτερο έτος τής ελληνικής έπανάστασης και ποιά πολεμικά γεγονότα θεωρείτε τά πιο άποφασιστικά γιά τήν εξέλιξη των έπιχειρήσεων;
2. Πώς διαμορφώθηκε η κατάσταση γενικά στό τέλος του δευτέρου έτους;

Τά γεγονότα του τρίτου έτους (1823)

ΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Μετά τήν άποτυχία του Δράμαλη οι Τουρκοί δέ μεταχειρίστηκαν πιά μεγάλους στρατούς. Έκαναν όμως πολλές έκστρατείες ενάντιον των Έλλήνων, πού οι περισσότερες άπέτυχαν.

Ή σημαντικότερη έκστρατεία έγινε προς τή Δ. Ελλάδα. Οι Τουρκοί, μέ έπικεφαλής τον Όμέρ Βρυώνη και Μουσταήμπεη, κατέβη-

Μάχη στο
Καρπενήσι. Θάνατος
Μάρκου Μπότσαρη
(Αύγουστος 1823)

και προς τα Άγραφα. Ο **Μάρκος Μπότσαρης**, αρχιστράτηγος τότε στη Δ. Ελλάδα, έπιχείρησε με τους Σουλιώτες έναν αίφνιδιασμό έναντιόν τους στο Καρπενήσι. Μπήκε στο στρατόπεδό τους και πήρε πολλά λάφυρα. Στη μάχη αυτή όμως ο Μπότσαρης σκοτώθηκε. Οι Σουλιώτες κατόρθωσαν να πάρουν τό πτώμα του, που τάφηκε με μεγάλες τιμές στο Μεσολόγγι (Αύγουστος 1823).

Μάχη Αίτωλικού

Η τουρκική στρατιά πολιορκήσε τό Αίτωλικό, αλλά δέν μόδερεσε νά τό καταλάβει. Ένω οι Αίτωλικιώτες ήταν έτοιμοι νά παραδοθούν από τή δίψα, μιά όβριδα άνοιξε ένα λάκκο άπ' όπου άνέβλυσε γλυκό νερό, σάν από θαύμα.

ΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Οι πολιτικές εμπάθειες έφτασαν σέ μεγάλη όξύτητα. Ο Άρειος Πάγος ήρθε σέ φοβερή σύγκρουση με τόν Όδυσσέα Άνδροΰτσο και παρέλυσε τήν αντίσταση στή Στερεά. Στην Πελοπόννησο οι πολιτικοί, πού στάθηκαν άνίκανοι νά αντιμετώπισουν τό Δράμαλη, ήθελαν νά παραγκωνίσουν τόν Κολοκοτρώνη.

Β' έθνική συνέλευση

Όταν τόν Μάρτιο 1823 συνηλθε στο Άστρος ή Β' έθνική συνέλευση, οι πολιτικοί και στρατιωτικοί ήταν χωρισμένοι σέ δύο στρατόπεδα έτοιμα νά συμπλακούν.

Σύνταγμα Άστρος

Η Β' έθνική συνέλευση ψήφισε ένα σύνταγμα άνάλογο με τού 1822, κατάργησε τίς τοπικές κυβερνήσεις και τόν τίτλο του αρχιστράτηγου, πού είχε δώσει ή πελοποννησιακή γερούσία στον Κολοκοτρώνη μετά τή νίκη του στα Δερβενάκια, και όρισε για νά διευθύνει τά στρατιωτικά μία έπιτροπή από έναν αντιπρόσωμο Μανιάτη, ένα Στερεοελλαδίτη και έναν Πελοποννήσιο και για τά ναυτικά μία δεύτερη έπιτροπή από αντιπροσώπους των τριών ναυτικών νησιών.

Η συνέλευση εξέλεξε ένα νέο εκτελεστικό με πρόεδρο τόν Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και ένα νέο βουλευτικό με πρόεδρο πάλι τόν Ύψηλάντη. Για ν' άποφύγουν τόν εμφύλιο πόλεμο έδωσαν τήν αντιπροεδρία του εκτελεστικού στο Θεόδ. Κολοκοτρώνη. Γραμματέας του εκτελεστικού έγινε ο Άλ. Μαυροκορδάτος. Η σύσταση αυτή του εκτελεστικού και ή πολεμική του βουλευτικού κατά του Ύψηλάντη έδωσε τήν άφορμή του εμφυλίου πολέμου.

ΤΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Στροφή τής άγγλικής
πολιτικής

Ένα από τά σημαντικότερα γεγονότα του 1823 στάθηκε ή στροφή τής άγγλικής πολιτικής υπέρ των Έλλήνων. Ο πρωθυπουργός τής Άγγλίας **Γεώργιος Κάννινγκ** πήρε τρία σημαντικά μέτρα:

1) Άναγνώρισε τους ελληνικούς άποκλεισμούς· δηλαδή, αν τά ελληνικά πλοία είχαν άποκλείσει κάποιο τουρκικό φρούριο, κανένα άγγλικό καράβι δέν είχε δικαίωμα νά παραβιάσει τόν άποκλεισμό. Αυτό έσήμαινε άναγνώριση τής νομιμότητας του άγώνα και τής ελληνι-

κῆς κυβέρνησης. 2) Διέταξε τὸν ἀρμοστή τῆς Ἐπτανήσου νὰ κρατεῖ πραγματικὴ οὐδετερότητα, καὶ ὄχι νὰ ὑποστηρίξει τοὺς Τούρκους. 3) Παραχώρησε ἕνα μικρὸ νησάκι ἀπὸ τὸ συγκρότημα τῆς Ἐπτανήσου, τὸν Κάλαμο, ὡς καταφύγιο τῶν προσφύγων τῆς Αἰτωλοακαρνανίας.

Ἡ στάση αὐτῆ τοῦ Κάννιγκ ὀφείλεται καὶ στὸν φιλελληνισμό του, ἀλλὰ πῶς πολὺ σέ γενικότερα αἴτια: Ὁ Κάννιγκ ἀνῆκε σέ μιὰ ὁμάδα πολιτικῶν πού πίστευαν ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς ἀντίδρασης δέ συνέφερε, οὔτε ἀπὸ διπλωματικὴ, οὔτε ἀπὸ οικονομικὴ ἀποψη τὴν Ἀγγλία. Ἀπὸ διπλωματικὴ ἀποψη ἔκανε τὴν Ἀγγλία οὐραγὸ τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς, ἀπὸ οικονομικὴ κρατοῦσε τὴν Εὐρώπη σέ κατάσταση ἡμιανάπτυκτη καὶ σέ χαμηλὸ οικονομικὸ ἐπίπεδο, ἐνῶ ἡ βιομηχανικὴ Ἀγγλία εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ κοινωνίες πού νὰ εἶναι σέ θέση νὰ ἀγοράζουν. Ἐπειτα ὁ ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ πολεμικὲς τους ἐπιτυχίες ἔπεισαν τὴν Ἀγγλία ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση δέν ἦταν εὐκόλο νὰ καταπνιγεῖ καὶ πῶς θὰ ἔδινε τὴν ἀφορμὴ σέ εὐρύτερες ἐθνικὲς μεταβολὲς στῆ Βαλκανικὴ καὶ στὴν Α. Μεσόγειο. Δέ συνέφερε λοιπὸν στὴν Ἀγγλία νὰ στηρίζει τὰ συμφέροντά της στὴν Α. Μεσόγειο ἀποκλειστικά καὶ μόνο στὴν καταρρέουσα τουρκικὴ αὐτοκρατορία. Ἀντίθετα ἡ ὑπεράσπιση τῶν ἐπαναστατημένων λαῶν τῆς ἀνοίγει μεγάλους ὀρίζοντες γιὰ ν' αὐξήσει τὴν ἐπιρροή της στὶς βαλκανικὲς καὶ τίς ἄλλες μεσογειακὲς χῶρες.

Αἴτια

Ἀπὸ τίς τάσεις αὐτές ἐπωφελήθηκαν οἱ Ἕλληνες καὶ κατόρθωσαν νὰ συνάψουν τὸ πρῶτο δάνειο (Φεβρουάριος 1824) καὶ ἀργότερα ἕνα δεῦτερο (Ἰανουάριος 1825). Οἱ ὅροι ἦταν βαρῦτατοι καὶ ἡ ἐπανάσταση δέν ὠφελήθηκε πολὺ, γιατί τὰ δάνεια αὐτά στὸ μεγαλύτερο μέρος τους ξοδεύτηκαν γιὰ τοὺς ἐμφύλιους πολέμους. Ἀπὸ πολιτικὴ ἀποψη ὅμως εἶχε σημασία, γιατί οἱ Ἄγγλοι δανειστὲς, πού εἶχαν συμφέρον τώρα νὰ ἐπιτύχει ἡ ἐπανάσταση, πίεζαν τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνηση νὰ ὑποστηρίξει τὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα.

Ἀγγλικὸ δάνειο

Ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἐνθουσίασε τοὺς Ἕλληνες καὶ ἔστρεψε τίς ἐλπίδες τους πρὸς τὴν Ἀγγλία. Σχηματίστηκε τότε ἕνα «ἀγγλικὸ» κόμμα μέ ἀρχηγὸ τὸν Μαυροκορδάτο καὶ τοὺς προκρίτους Ὑδρας καὶ Σπετσῶν, πού ἐπιδίωκε νὰ προκαλέσει ὅλο καὶ μεγαλύτερο τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἀγγλίας γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβληθεῖ πολιτικὰ μέ τὴν ἀγγλικὴ ἐμπιστοσύνη καὶ ὑποστήριξη.

Σχηματισμὸς κομμάτων στὴν Ἑλλάδα

Ὁ Βύρων στὴν Ἑλλάδα

Στὰ 1823 ἦρθε στὴν Ἑλλάδα ὁ λόρδος Βύρων ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ ἀγγλικοῦ φιλελληνικοῦ κομιτάτου. Ἐφτασε στὸ Μεσολόγγι λίγο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μπότσαρη, ὀργάνωσε τὸ σῶμα τῶν Σουλιω-

Λόρδος Βύρων

Θεοδώρου Βρυζάκη (1814 – 1878). *Ἡ ὑπόδοχή τοῦ λόρδου Βύρωνος σὲ Μεσολόγγι.* (Ἐθνικὴ Πινακοθήκη, φωτογραφία Μ. Σκιαδαρέσση).

Ὁ Θεόδωρος Βρυζάκης ἔχασε τὸν πατέρα του, πού θανατώθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καὶ μεγάλωσε στὸ Ὀρφανοτροφεῖο τῆς Αἴγινας, ὅπου ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα. Ἀργότερα σπούδασε στὸ Μόναχο, μὲ ὑποτροφία τοῦ βασιλιᾶ Λουδοβίκου τῆς Βαυρίας, καὶ ἐκεῖ ἐγκαταστάθηκε. Ὅλο τοῦ τὸ ἔργο εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση καὶ διαποτισμένο ἀπὸ τὴ νοσταλγία του γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Γύρισε πολὺ λίγο στὴν πατρίδα του, γιὰ νὰ μελετήσει τὰ ἑλληνικὰ θέματα πού ζωγράφιζε.

τῶν, φρόντισε γιὰ τὴν ὁχύρωση τῆς πόλης καὶ ἔτοιμασε μιά ἐκστρατεία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ναυπάκτου. Συνεργαζόταν μὲ τὸν Μαυροκορδάτο καὶ φρόντιζε γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἀγγλικοῦ δανείου. Ἀλλὰ οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς καὶ ἡ ταλαιπωρία ἐβλαψαν τὴν δύνατη ὑγείας του. Ἀρρώστησε καὶ πέθανε στὸ Μεσολόγγι τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1824.

Ὁ θάνατος τοῦ μεγάλου Ἀγγλοῦ ποιητῆ γιὰ τὴν Ἑλλάδα συγκίνησε ὅλους τοὺς Ἕλληνες καὶ ἔδωσε νέα πανευρωπαϊκὴ αἴγλη στὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά εἶναι τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τοῦ τρίτου ἔτους τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης;
2. Πῶς διαμορφώθηκε ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ καὶ ποιά εἶναι τὰ πρῶτα σπουδαῖα διπλωματικά γεγονότα τοῦ 3' ἔτους;

ΘΕΜΑΤΑ

Ποιά ἡ σημασία καὶ ποιῆς οἱ συνέπειες τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς γιὰ τὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ (1824 – 1829)

Στή δεύτερη περίοδο του ελληνικού αγώνα, η έσωτερική κατάσταση δέν ήταν ευχάριστη. Έκτός από τίς οικονομικές καί άλλες ελλείψεις καί τή φυσική κόπωση, πού προκάλεσε ο πολύχρονος πόλεμος, τά μίση καί οί πολιτικές αντιθέσεις κατέληξαν σέ δύο έμφυλιους πολέμους, πού κινδύνεψαν ν' αποδιοργανώσουν τόν αγώνα. Αντίθετα ή Τουρκία ένισχύθηκε μέ τή συμμετοχή τών Αιγυπτίων. Τώρα γιά πρώτη φορά οί Έλληνες είχαν ν' αντιμετωπίσουν καί τακτικό στρατό. Μόνο ή αλύγιστη αποφασιστικότητα καί ή άντοχή τών Έλλήνων, πού κορυφώθηκε σέ πράξεις ύψιστου ήρωϊσμού, διατήρησαν τήν επανάσταση.

Έξωτερικά τά πράγματα εξελίχθηκαν εύνοϊκά. Η Άγγλία – Γαλλία – Ρωσία υπέγραψαν τή συνθήκη του Λονδίνου (1827) καί αποφάσισαν νά επέμβουν γιά νά λυθεί τό ελληνικό ζήτημα. Αποτέλεσμα ήταν νά συγκρουστούν μέ τούς Τούρκους, νά γίνει ή ναυμαχία του Ναυαρίνου καί νά κηρυχτεί ο ρωσοτουρκικός πόλεμος. Μετά τήν άφιξη του Καποδίστρια στην Ελλάδα οί πολεμικές επιχειρήσεις συνεχίστηκαν καί οί Έλληνες κατόρθωσαν τελικά νά κρατήσουν τήν Πελοπόννησο, Στερεά, Κυκλάδες καί Σάμο. Αυτό καθόρισε ως ένα σημείο καί τά σύνορα του πρώτου ελληνικού κράτους, πού ιδρύθηκε μέ τίς δύο συνθήκες του Λονδίνου (1830 καί 1832).

Γενικά
χαρακτηριστικά

Τά γεγονότα του τέταρτου έτους (1824)

ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ. ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Οί έσωτερικές αντιθέσεις μεγάλωναν όλο καί περισσότερο. Τό βουλευτικό πού εκλέχτηκε από τή δεύτερη έθνική συνέλευση (1823) ήρθε σέ συνεννόηση μέ τό Μαυροκορδάτο, γιά νά του δώσει τήν προεδρία, αντί του Ύψηλάντη. Αυτό έφερε σέ σύγκρουση στην άρχή τόν Κολοκοτρώνη μέ τόν Μαυροκορδάτο (πού κατέφυγε στην Ύδρα καί ξεσήκωσε τούς προκρίτους) καί έπειτα τό έκτελεστικό μέ τό βουλευτικό.

Τό βουλευτικό κατέφυγε στό Άργος καί μετά στό Κρανίδι, όπου εξέλεξε ένα νέο έκτελεστικό μέ πρόεδρο τό **Γεώργιο Κουντουριώτη**, Ύδραίο, αδελφό του ισχυρότερου από τούς προκρίτους τής Ύδρας, Λαζάρου Κουντουριώτη καί μέ μέλη τόν Άλ. Μαυροκορδάτο καί τόν ήπειρωτή **Ιωάννη Κωλέττη**, πού είχε μεγάλη έπιρροή στα ρουμελιώτικα στρατεύματα. Τό έκτελεστικό του Κρανιδίου ύποστήριξαν καί οί πρόκριτοι τής Πελοποννήσου.

Οί δύο κυβερνήσεις ήρθαν σέ έμπόλεμη σύγκρουση. Τό έκτελεστικό του Κρανιδίου όμως ήταν ισχυρότερο. Ο Κολοκοτρώνης καί

Άφορμή έμφυλιών
πολέμων

Σύγκρουση
έκτελεστικού
βουλευτικού (1823)

Εμφύλιοι πόλεμοι

οί δικοί του αναγκάστηκαν νά ζητήσουν άμνηστία καί ή άμνηστία τούς δόθηκε μέ τόν περιορισμό νά μήν έχουν δικαίωμα νά εκλεγούν γιά άρκετά χρόνια σέ δημόσια αξιώματα (Ίούνιος 1824).

Οί πρόκριτοι τής Πελοποννήσου όμως δυσσαρεστήθηκαν, όταν τόν Οκτώβριο 1824 εκλέχτηκε νέο έκτελεστικό καί προτιμήθηκαν πάλι οι στερεολλαδίτες καί οι νησιώτες. Οί πρόκριτοι συνεννοήθηκαν μέ τόν Κολοκοτρώνη καί τούς στρατιωτικούς καί ό έμφύλιος πόλεμος ξανάρχισε. Ο Κωλέτης έφερε τότε ρουμελιώτικα στρατεύματα στην Πελοπόννησο, πού λεηλάτησαν τή χώρα, σά νά ήταν έχθρική. Οί Έλληνες είχαν περισσότερες άπώλειες τώρα, παρά στον πόλεμο μέ τούς Τούρκους. Σέ μία μάχη κοντά στην Τρίπολη σκοτώθηκε ό γιός του Κολοκοτρώνη, Πάνος, ένας από τούς πιο άξιόλογους νέους πολεμιστές. Συντριμμένος από τή λύπη ό Κολοκοτρώνης παραδόθηκε στους άντιπάλους του· τό έκτελεστικό του Γ. Κουντουριώτη κυριάρχησε πάλι καί ό Κολοκοτρώνης, πολλοί στρατιωτικοί καί οι σημαντικότεροι πρόκριτοι τής Πελοποννήσου φυλακίστηκαν στό μοναστήρι του προφήτη Ηλία τής Ύδρας (Ίανουάριος 1825).

Ο έμφύλιος πόλεμος έγινε άφορμή νά μεγαλώσουν τά μίση στή Στερεά. Ο **Όδυσσεάς Άνδρουτσος** καί οι Ψαριανοί είχαν επιχειρήσει έκστρατεία στην Εύβοια καί είχαν αποκλείσει τή Χαλκίδα. Η έχθρότητα όμως τής κυβέρνησης γιά τόν Άνδρουτσο καί ό έμφύλιος πόλεμος έγιναν άφορμή νά παραλύσει ή προσπάθεια καί νά υποταχτεί όλη ή Εύβοια στους Τούρκους.

Καταδιωγμένος από τό μίσος των έχθρων του καί ιδιαίτερα του Κωλέτη, μετά τό δεύτερο έμφύλιο πόλεμο, ό Άνδρουτσος αναγκάστηκε νά καταφύγει στους Τούρκους. Οί έχθροί του τόν χαρακτηρίσαν προδότη καί έστειλαν έναντιόν του τό Γκούρα, παλιό άνθρωπο καί προστατευόμενό του. Ο Άνδρουτσος έμπιστεύτηκε στον Γκούρα καί του παραδόθηκε. Εκείνος όμως τόν φυλάκισε στην Άκρόπολη των Άθηνών καί οι άνθρωποί του τόν δολοφόνησαν άφου τόν βασάνισαν βάρβαρα, γιά νά τούς άποκαλύψει τούς δήθεν θησαυρούς του καί διέδωσαν ότι σκοτώθηκε, καθώς δοκίμασε νά δραπετεύσει. Έτσι ή Στερεά Ελλάδα έχασε μέ τίς πολιτικές έμπάθειες καί τά μίση τόν Ικανότερο καί γενναιότερο στρατιωτικό άρχηγό της.

Συνέπειες των έμφυλιων πολέμων

Τό έκτελεστικό Κουντουριώτη — Μαυροκορδάτου — Κωλέτη πίστεψε πώς έπεβλήθει όριστικά καί πώς θά μπορούσε περιορίζοντας τίς άντιδράσεις των προκρίτων καί των στρατιωτικών νά έπιβάλλει μία άσπυρή πολιτική κυβέρνηση. Όμως σύντομα φάνηκαν τά φοβερά άποτελέσματα των έμφυλιων πολέμων.

1) Οί Έλληνες χωρίστηκαν τώρα σέ τρία κόμματα: Στερεοελαδί-

Θάνατος Όδυσσεώς
Άνδρουτσου

Συνέπειες των
έμφυλιων πολέμων

τες, Νησιώτες, Πελοποννήσιοι καί ένισχύθηκε ό τοπικισμός.

2) Οί εμπάθειες, τά μίση, τά πολιτικά καί άτομικά συμφέροντα φύχραναν τόν πρώτο ένθουσιασμό.

3) Οί σημαντικότεροι πολεμικοί άρχηγοί παραγκωνίστηκαν. Ή Πελοπόννησος έχασε τούς πολιτικούς καί πολεμικούς άρχηγούς της, πού ήταν φυλακισμένοι στην Ύδρα, ένώ οί στρατιωτικοί καί τά στρατεύματα της Στερεάς βρίσκονταν στην Πελοπόννησο.

4) Τά χρήματα του δανείου ξοδεύτηκαν κατά τό μεγαλύτερο μέρος τους στον έμφύλιο πόλεμο.

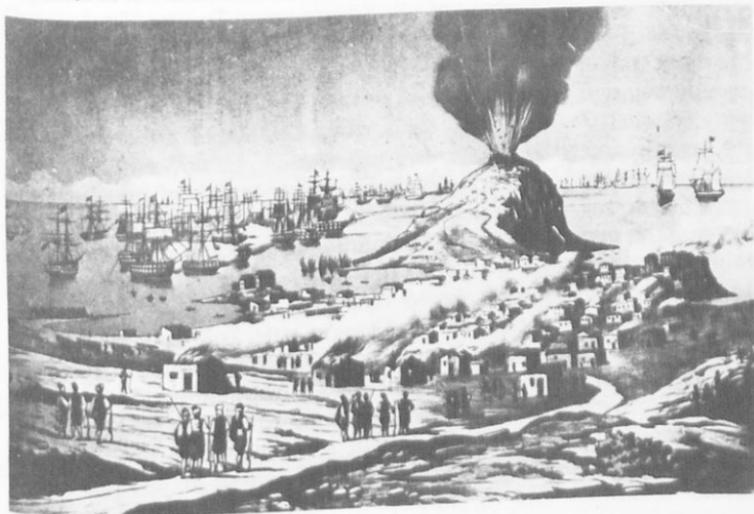
ΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΕΤΟΥΣ (1824)

Ένώ ή επανάσταση εξασθένησε μέ τούς έμφυλίους πολέμους, ό σουλτάνος άποφάσισε νά καταπνίξει τό συντομότερο τό έλληνικό κίνημα, γιατί άνησύχησε μέ τή στροφή της άγγλικής πολιτικής. Συνεννοήθηκε μέ τόν **Μεχμέτ Άλή** της Αιγύπτου, πού είχε οργανώσει στόλο καί τακτικό στρατό καί είχε γίνει σχεδόν ανεξάρτητος, νά πάρει μέρος στον πόλεμο. Του έκανε μεγάλες παραχωρήσεις, παρ' όλο πού ήξερε πώς αυτό ήταν επικίνδυνο γιά τό τουρκικό κράτος. Του έδωσε τήν Κύπρο καί τήν Κρήτη καί διόρισε τό θετό γιό του Ίμπραήμ, πασά στην Πελοπόννησο.

Τό στρατηγικό σχέδιο των Τούρκων γιά τό 1824 ήταν νά υποτάξει ό τουρκικός στρατός τή Στερεά Έλλάδα, ό αιγυπτιακός νά κάνει άπόβαση στην Πελοπόννησο καί οί δύο στόλοι νά καταστρέψουν καί νά υποτάξουν τά ναυτικά νησιά. Γιά πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε ένάντιον των Έλλήνων τακτικός στρατός, πού όσο κι' άν ήταν

Συμφωνία Τουρκίας
Αιγύπτου (1824)

Ή καταστροφή των Ψαριών, (είκονα λαϊκού ζωγράφου, Έθνικό Ίστορικό μουσειό).

Ψαριανοί και άλλοι πρόσφυγες στην Αίγινα. (Σχέδιο του Γερμανού ζωγράφου Krazeisen). Δεξιά στο βάθος διακρίνεται η πόλη και το λιμάνι. Άριστερά το σπίτι του Γ. Ήρειώτη Κοντογιώργη, που χρησιμοποίησε σαν αποθήκη πολεμοφοδίων για τόν Άγύινα.

κατώτερος από τούς εύρωπαϊκούς, εἶχε ὀργανωθεῖ καί πλαισιωθεῖ ἀπό Γάλλους ἀξιωματικούς.

Καταστροφή Κάσσου
καί Ψαρῶν (1824)

Οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις τοῦ 1824 ἦταν πῶς πολὺ ναυτικές. Οἱ Τουρκοαἰγύπτιοι προσπάθησαν νὰ καταστρέψουν τὰ ναυτικά νησιά γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐλεύθερη κίνησή τους στὸ Αἶγαῖο. Οἱ Αἰγύπτιοι ὑπέταξαν τὴν Κρήτη καί τὴν Κάσσο καί οἱ Τοῦρκοι ἔκαναν ἐπίθεση στὰ **Ψαρά** (Ἰούλιος 1824). Ὁ ἑλληνικὸς στόλος δέν ἔφτασε ἐγκαίρως καί οἱ Ψαριανοί, πού εἶχαν φέρει Μακεδόνες καί ἄλλους πολεμιστὲς στὸ νησί τους, ἀποφάσισαν νὰ περιορίσουν τὴν ἄμυνα στὴν ξηρὰ. Οἱ Τοῦρκοι, πού εἶχαν πληροφορηθεῖ ἀπὸ κατασκόπους τὶς λεπτομέρειες τῆς ὀχύρωσης τοῦ νησιοῦ, ἔκαναν ἀπόβαση στὶς λιγότερο φυλαγμένες καί πῶς ἀπόκρημνες ἀκτὲς καί προχώρησαν στὸ ἐσωτερικό. Ὁ στρατὸς πλευροκοπήθηκε, διαλύθηκε καί ἄρχισε μιά φοβερὴ σφαγή. Ὁ μισὸς πληθυσμὸς τοῦ νησιοῦ καί τὰ περισσότερα πλοῖα χάθηκαν. Μερικοὶ κλείστηκαν στὸ παλιὸ φρούριο (Παλαιόκαστρο), πολέμησαν ὡς τὸ τέλος καί τινάχτηκαν στὸν ἀέρα.

Οἱ Ψαριανοὶ πρόσφυγες κατέφυγαν στὶς Σπέτσες, ἔπειτα στὴ Μονεμβασία, ἀργότερα οἱ περισσότεροὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Αἶγινα. Μὲ τὸ δυναμισμό τους καί νὰ διέκρινε κατόρθωσαν πάλι νὰ ὀργανώσουν τὸ στόλο τους καί νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο. Ὅμως ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν, ὅπως καί τῆς Κάσσου, πού ἦταν οἱ ἀκραῖες βάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καί ἐκάλυπταν μὲ τὸ στόλο τους τὸ Αἶγαῖο, στάθηκαν ἀπὸ τὰ πῶς μεγάλα χτυπήματα γιὰ τὴν ἐπανάσταση.

ση. Οι Κυκλάδες άρχισαν νά κλονίζονται. Οι Ύδραϊοι καί Σπετσιώτες φοβήθηκαν επίθεση καί στά δικά τους νησιά. Άμέσως μετά τήν καταστροφή ένα τμήμα του έλληνικού στόλου μέ τό Γ. Σαχτούρη, μαζί μέ τά καράβια τών Ψαριανών πού σώθηκαν, έπλευσαν πρός τά Ψαρά καί τή Σάμο, όπου στίς άρχές Αύγούστου 1824 έγιναν αλληπαλλήλες ναυμαχίες, καί κατόρθωσαν νά έμποδίσουν τήν τουρκική επέμβαση.

Ναυμαχίες στή Σάμο
Γέροντα (1824)

Κατά τά μέσα Αύγούστου ο στόλος τών Αιγυπτίων έφτασε στήν Άλικαρνασσό καί ενώθηκε μέ τόν τουρκικό. Τότε έφτασε καί ο υπόλοιπος ελληνικός στόλος μέ τόν Α. Μιαούλη.

Οι δύο στόλοι συναντήθηκαν στόν κόλπο του **Γέροντα** πάνω από τήν Άλικαρνασσό. Σέ δύο μεγάλες ναυμαχίες (26 καί 28 Αύγούστου) οι Έλληνες νίκησαν. Ο τουρκικός στόλος έφυγε στόν Έλλήσποντο, ο αιγυπτιακός δοκίμασε νά επιστρέψει στήν Κρήτη, αλλά ο ελληνικός τόν καταδίωξε, τόν ενίκησε καί τόν υποχρέωσε νά γυρίσει στήν Άλικαρνασσό.

Ο ελληνικός στόλος ήταν νικητής, αλλά έμεινε άνεφοδιαστος καί χωρίς πυρπολικά. Έτσι αναγκάστηκε νά επιστρέψει (Όκτώβριος 1824) μέ τήν έλπίδα πώς οι Αιγύπτιοι δέ θά κινηθούν μέσα στό χειμώνα· αλλά ο Ίμπραήμ πέρασε στή Σούδα τής Κρήτης καί τό Φεβρουάριο 1825 έκανε απόβαση στήν Πελοπόννησο.

Άπόβαση Ίμπραήμ

ΤΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Η άλλαγή τής άγγλικής πολιτικής προκάλεσε τήν άνησυχία καί τήν άμεση αντίδραση τής Ρωσίας, πού πρότεινε (Ιανουάριος 1824) νά ιδρυθούν τρεις ύποτελείς ήγεμονίες στήν ελληνική χερσόνησο κατά τό πρότυπο τών παραδουναβίων Ήγεμονιών. Η πρόταση δέν έγινε δεκτή, ούτε από τούς Τούρκους, ούτε από τούς Έλληνες, καί πολεμήθηκε από όλες τές ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Προτάσεις τής
Ρωσίας

Μετά τά 1823 άρχισαν μεγάλες διπλωματικές ζυμώσεις στήν Ελλάδα. Έκτός από τήν Άγγλία καί ή Γαλλία προσπάθησε νά αποκτήσει έπιρροή καί σχηματίστηκε ένα «γαλλικό» κόμμα μέ άρχηγό τόν Κωλέττη, πού πίστευε στή γαλλική ύποστήριξη, ενώ ο Ύψηλάντης καί ο Κολοκοτρώνης έμειναν στή φιλωρωσική παράδοση τής φιλικής εταιρίας· τό κόμμα τους ονομάστηκε «ρωσικό».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1. Αίτια καί συνέπειες τών εμφύλιων πολέμων.
2. Η επέμβαση τών Αιγυπτίων καί ή σημασία τής γιά τόν άγώνα.
3. Ποιά είναι τά σπουδαιότερα γεγονότα του τέταρτου έτους καί οι συνέπειές τους γιά ήν έανάσταση;

Τά γεγονότα του πέμπτου έτους (1825)

ΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Τό πέμπτο έτος είναι από τά πιό θλιβερά καί τραγικά γιά τόν ελληνικό άγώνα.

Ό Ίμπραήμ, άφοϋ πήρε ενίσχύσεις από τήν Αίγυπτο, έκανε άπόβαση στή **Μεθώνη** (Φεβρουάριος 1825), πού οι Έλληνες δέν είχαν φροντίσει νά τήν καταλάβουν. Κατέλαβε ύστερα τήν Κορώνη καί πολιορκήσε τά φρούρια τής **Πύλου** (είχε όνομαστει από τούς Βενετούς Ναυαρίνο). Η κυβέρνηση όργάνωσε μιά έκστρατεία στή Μεσσηνία, αλλά ή κακή διοίκηση του στρατού καί τό γεγονός ότι οι Έλληνες γιά πρώτη φορά αντιμετώπιζαν τακτικό στρατό, όδήγησε σέ άποτυχία. Οι Αιγύπτιοι νίκησαν στό **Κρεμμύδι**. Μιά άπόπειρα νά καταληφθει από τούς Έλληνες ή **Σφακτηρία** (νησί στήν είσοδο του κόλπου τής Πύλου) κατέληξε σέ φοβερή καταστροφή.

Άφοϋ πήρε τά φρούρια τής Πύλου καί εξασφάλισε τό μεγάλο λιμάνι, γιά νά τό μεταχειριστει ως βάση άνεφοδιασμού καί καταφύγιο του στόλου του, ό Ίμπραήμ βάδισε πρós τήν Άρκαδία. Οι επιτυχίες του κλόνισαν τό ήθικό τών κατοίκων, πού πρίν περιφρονούσαν τούς Αιγυπτίους, καί ξεσήκωσαν μιά γενική διάμαρτυρία καί άπαίτηση νά έλευθερωθούν οι άρχηγοί τής Πελοποννήσου καί μάλιστα ό Κολοκοτρώνης.

Ό **Παπαφλέσσας**, ύπουργός τότε τών έσωτερικών, άποφάσισε νά

Γρηγόριος Δικαίος (Παπαφλέσσας).

έκστρατεΰσει στή Μεσσηνία, νά συγκεντρώσει στρατό καί νά πολεμήσει τούς Αιγυπτίους. Είδε όμως πόσο ή κατάσταση ήταν δύσκολη καί έδωσε τή συμβουλή νά έλευθερωθούν οι κρατούμενοι στήν Ύδρα. Έφτασε στό χωριό Μανιάκι. Τό ήθικό τών στρατιωτών ήταν πεσμένο, πολλοί λιποτακτούσαν. Ό Παπαφλέσσας άποφάσισε νά πολεμήσει τούς Αιγυπτίους ως τό θάνατο, μέ τήν έλπίδα νά στηρίξει τόν άγώνα καί νά δώσει καί στους Έλληνες καί στους έχθρούς ένα παράδειγμα παλληκαριάς καί αυτοθυσίας. Η μάχη στό **Μανιάκι** (Μάιος 1825), όπου ό Παπαφλέσσας πολέμησε μέ 600 περίπου παλληκάρια πάνω από

Μάχες στή Μεσσηνία
μέ τόν Ίμπραήμ

Μάχη στό Μανιάκι
(1825)

3000 τακτικό στρατό, ὡσπου σκοτώθηκε, ἔκανε ἐντύπωση καί στὸν ἴδιο τὸν Ἰμπραήμ.

Οἱ Αἰγύπτιοι προχώρησαν στὴ Μεσσηνία καί ἡ κατακραυγὴ ἔγινε τόσο μεγάλη, ὥστε ἡ κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νά ἐλευθερώσει τὸν Κολοκοτρῶνη καί τοὺς προκρίτους. Διόρισε τὸν Κολοκοτρῶνη Γενικό Ἀρχηγό τῆς Πελοποννήσου καί τοῦ ἀνέθεσε ἐν λευκῷ τὴ διεξαγωγή τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁ Κολοκοτρῶνης ἔκανε ἐπιστράτευση, ἀλλὰ ἦταν ἀργά πιά γιὰ νά ἐμποδίσει τὸν Ἰμπραήμ νά περάσει στὴν Ἀρκαδία καί νά καταλάβει τὴν Τρίπολη. Ἔτσι ὁ Ἰμπραήμ στερεώθηκε στὸ κέντρο τῆς Πελοποννήσου καί ἐπιχείρησε νά κατεβεῖ πρὸς τὴν Ἀργολίδα. Στους **Μύλους** τῆς Λέρνας συνάντησε μεγάλη ἀντίσταση ἀπὸ τὸ Μακρυγιάννη, τὸν Ὑψηλάντη καί τὸν Κων/νο Μαυρομιχάλη. Οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὸ περιβόλι τῶν Μύλων, πού τὸ εἶχαν πρὸ χεῖρα ὀχυρώσει, ἀπέκρουσαν ἐπανελημμένες ἐπιθέσεις τῶν Αἰγυπτίων καί τοὺς ἀνάγκασαν νά ὑποχωρήσουν.

Ἀπελευθέρωση τοῦ Κολοκοτρῶνη

Μάχη Μύλων (1825)

Μετά τὴ μάχη τῶν Μύλων ὁ Ἰμπραήμ γύρισε πάλι στὴν Τρίπολη, ἀπ' ὅπου στέλλοντας στρατεύματα κυριάρχησε στὴν πεδινή Πελοπόννησο. Οἱ κάτοικοι ἔφυγαν στά βουνά. Ἐπειδὴ ἡ προσπάθειά του νά πείσει τοὺς Ἕλληνες νά προσκυνήσουν ἀπέτυχε, χάρη στὸν πόθο τοῦ λαοῦ γιὰ ἐλευθερία, ἀλλὰ καί στὴν ἀντίδραση τοῦ Κολοκοτρῶνη πού πολέμησε σκληρὰ τέτοιες τάσεις, οἱ Αἰγύπτιοι ἄρχισαν νά καταστρέφουν συστηματικὰ τὴ γῆ. Μὴν μπορώντας νά τοὺς ἀντιμετώπισει κατὰ μέτωπον ὁ Κολοκοτρῶνης ξαναγύρισε στὴν παλιά τακτικὴ τοῦ κλεφτοπόλεμου καί πρόσφερε σ' αὐτὴ τὴ δύσκολη περίοδο τὴν πὸ μεγάλη ὑπηρεσία στὴν ἐπανάσταση, γιατί κατόρθωσε, παρὰ τὴ φοβερὴ δυστυχία τοῦ λαοῦ, νά κρατήσῃ τὴν Πελοπόννησο, ἀπροσκύνητη.

Καταστροφές στὴν Πελο

Οἱ ἐπιτυχίες τῶν Αἰγυπτίων, πού ἀποδόθηκαν στὴν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ τους, ἔκαναν τοὺς Ἕλληνες ν' ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀνάγκη νά αὐξηθεῖ ὁ τακτικὸς στρατὸς καί ἀνέθεσαν στὸ Γάλλο συναγματοῦχος Φαβιέρο ν' ἀναδιοργανώσει ἓνα μικρὸ σῶμα τακτικῶν, πού εἶχε σχηματιστεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπανάστασης. Τὸ τακτικὸ πῆρε μέρος σὲ πολλές ἐπιχειρήσεις, ἀλλὰ ποτὲ δέν ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο. Οἱ Ἕλληνες ἐξακολουθοῦσαν νά πολεμοῦν ὡς τὸ τέλος μὲ τὸν πατροπαράδοτο τρόπο.

Ὁργάνωση τακτικοῦ στρατοῦ. Φαβιέρος

Ἐπιχειρήσεις στὴ θάλασσα

Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔκανε ὑπεράνθρωπες προσπάθειες στά 1825 νά κόψει τὸν ἀνεφοδιασμό τῶν Αἰγυπτίων, χωρὶς νά τὸ πετύχαινε πάντοτε, παρὰ τὰ μεγάλα κατορθώματά του. Στά 1825 ὁ στόλος χωρίστηκε σὲ δύο μοῖρες. Ἡ μία περιέπλεε τὴν Πελοπόννησο μὲ ναύαρχο τῶν Ὑδραίων τὸ Μισοῦλη (ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Καποδίστρια κάθε νησί εἶχε τὸ δικό του ναύαρχο: Οἱ Ὑδραῖοι τὸν Α. Μισοῦλη, οἱ Ψαριανοὶ τὸν Ν. Ἀποστόλη, οἱ Σπετσιώτες τὸν Γ. Ἀνδροῦτσο. Κάποτε διοριζόνταν καί ἄλλοι κατὰ τὶς περιστάσεις). Στά

Ναυμαχία Μεθώνων (Ἀπρίλιος 1825)

Ναυμαχία Καφηρέα
(Μάιος 1825)

τέλη Ἀπριλίου 1825 ὁ Μιαούλης μπήκε στό λιμάνι τῆς **Μεθώνης** καί κατέστρεψε περί τά εἴκοσι αἰγυπτιακά πλοῖα. Ἡ νίκη ἐνθουσίασε τοὺς Ἕλληνες, ἀλλά οἱ ἐπιχειρήσεις δέν μπορούσαν νά συνεχιστοῦν μέ τόν ἴδιο ρυθμό, ἐπειδή δέν ὑπῆρχαν πυρπολικά.

Ἡ ἄλλη μοῖρα τοῦ στόλου μέ τό Γ. Σαχτούρη, ναύαρχο τῶν Ὑδραίων, καί τόν Ν. Ἀποστόλη, ναύαρχο τῶν Ψαριανῶν, κατόρθωσε στίς 20 Μαΐου 1825 νά παρασύρει τόν τουρκικό στόλο, πού κατέβαινε γιά νά ἐνισχύσει τίς τουρκικές ἐπιχειρήσεις στό Μεσολόγγι, στό στενό ἀνάμεσα στήν Ἄνδρο καί στήν Εὐβοία (στό ἀκρωτήριο τοῦ **Καφηρέα**). Ἐκεῖ ἐγίνε μεγάλη ναυμαχία, τά ἑλληνικά πυρπολικά τίναξαν στόν ἀέρα πολλά τουρκικά πλοῖα, διασκόρπισαν τά ὑπόλοιπα καί τά ἀνάγκασαν νά πᾶνε πρὸς τήν Κρήτη, ὅπου ἐνώθηκαν μέ τά αἰγυπτιακά. Ἐκεῖ τά καταδίωξε ἐνωμένος ὁ ἑλληνικός στόλος καί νίκησε ἄλλες δύο φορές ἔξω ἀπό τή Σούδα.

Ἐκστρατεία τοῦ
Κανάρη στήν
Ἀλεξάνδρεια

Τόν Ἰούλιο – Αὐγουστο 1825 ὁ Κ. Κανάρης τόλμησε νά μπεῖ στό λιμάνι τῆς Ἀλεξάνδρειας, γιά νά πυρπολήσει τόν αἰγυπτιακό στόλο. Δύο πολεμικά καί τρία πυρπολικά ἔφτασαν στήν Ἀλεξάνδρεια μέ ξένες σημαῖες. Τό πυρπολικό τοῦ Κανάρη μπήκε στό λιμάνι, ἀλλά, ἐνῶ πλησίαζε τό ναύσταθμο τῶν Αἰγυπτίων, ἄλλαξε ὁ ἄνεμος. Ὁ Κανάρης τοῦ ἔβαλε φωτιά, καί μέσα στή φοβερή ἀναστάτωση πού ἀκολούθησε, ὁ ἴδιος μέ τό πλήρωμά του, τό ἄλλο πυρπολικό καί τά ἑλληνικά καράβια κατόρθωσαν νά ξεφύγουν.

ΤΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Ἐγγραφο πρὸς τήν
Ἀγγλία γιά
προστασία

Οἱ φοβερές δυσκολίες πού ἀντιμετώπισαν οἱ Ἕλληνες στά 1825 τοὺς ἀνάγκασαν νά στείλουν ἓνα ἔγγραφο στό βασιλιά τῆς Ἀγγλίας, ὑπογραμμένο ἀπό τοὺς κυριότερους πολιτικούς καί πολεμικούς ἀρχηγούς, ὅπου ζητοῦσαν τήν ἀποκλειστική προστασία τῆς Ἀγγλίας καί τήν ἐπέμβασή της γιά νά λυθεῖ τό ἑλληνικό πρόβλημα. Γιά πρώτη φορά ἦταν διατεθειμένοι νά δεχτοῦν ἀκόμα καί ὑποτέλεια.

Ἡ ἀγγλική κυβέρνηση δέν μπορούσε νά ἀναλάβει τέτοια ὑποχρέωση, χωρίς νά ἐρθεῖ σέ ρήξη μέ τήν Τουρκία, πράγμα πού δέν ἤθελε. Τό ἔγγραφο αὐτό ὁμως (πού ξεσήκωσε θύελλα διαμαρτυριῶν ἀπό τοὺς Γάλλους καί Ἀμερικανούς φιλέλληνες) ἔδινε στήν Ἀγγλία τό δικαίωμα νά ἀναπτύξει πρωτοβουλία στό ἑλληνικό ζήτημα.

Ἡ εὐκαιρία παρουσιάστηκε ὅταν στά 1825 πέθανε ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος Α' καί τόν διαδέχτηκε ὁ Νικόλαος Α', πού ἦταν πιό ἀποφασιστικός στά ζητήματα τῆς Βαλκανικῆς. Ἡ Ἀγγλία πρότεινε τότε διμερεῖς διαπραγματεύσεις στή Ρωσία, σχετικές μέ τό ἑλληνικό πρόβλημα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ, ΘΕΜΑΤΑ

Ποιά ἦταν τά κυριότερα γεγονότα τοῦ 1825; Πῶς διαμορφώθηκε ἡ γενική κατάσταση γιά τόν ἀγῶνα καί γιά τοιαύτους λόγους;

Τά γεγονότα του έκτου έτους (1826)

ΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Πολιορκία και έξοδος του Μεσολογγιού. Η μεγάλη πολιορκία και η έξοδος του Μεσολογγιού είναι από τις πιο τραγικές και ήρωικές σελίδες της ελληνικής επανάστασης.

Από τα μέσα Απριλίου 1825 ως τα μέσα Απριλίου 1826 η φρουρά και ο λαός του Μεσολογγιού κράτησαν και τον τουρκικό στρατό του Κιουταχή και τον αίγυπτιακό του Ίμπραήμ και τους προκάλεσαν μεγάλες απώλειες. Σέ μιά τόσο κρίσιμη περίοδο για την επανάσταση ο ένας αυτός χρόνος μπορούσε να παίξει αποφασιστικό ρόλο.

Από την πρώτη πολιορκία αποδείχτηκε ότι το Μεσολόγγι είχε μιά ιδιαίτερη στρατηγική σημασία. Βρισκόταν σε θέση κατάλληλη για να κρατήσει τα τουρκικά στρατεύματα που θα επιχειρούσαν να περάσουν από το Ρίο στην Πελοπόννησο. Ήταν χτισμένο σε χαμηλή χερσόνησο. Από το 1823 ο μηχανικός Κοκκίνης τό είχε κάπως καλύτερα οχυρώσει με ένα ημικυκλικό τείχος. Η ρηχή λιμνοθάλασσα, που τό περιβάλλει σε μεγάλη έκταση, εμπόδιζε την προσέγγιση του τουρκικού στόλου και έκανε αδύνατο τον αποκλεισμό και τον κανονιοβολισμό της πόλης. Σε μερικά σημεία υπήρχαν βαθύτερες διαβάσεις που προστατεύονταν από χαμηλά νησιά (Κλείσοβα, Ντολμάς, Βασιλάδι) και οι Έλληνες τό είχαν οχυρώσει με κανόνια. Εκεί μπορούσε να πλησιάζει ο ελληνικός στόλος, να απομακρύνει τά τουρκικά πλοία με πυρπολικά, και να τροφοδοτεί τό φρούριο.

Ο Κιουταχής πολιορκήσε τό Μεσολόγγι στις 15 Απρ. 1825 με 20 χιλ. στρατό. Μέσα στην πόλη είχαν κλειστεί περί τίς 3 χιλ. από τους καλύτερους ρουμελιώτες, μακεδόνες και σουλιώτες οπλαρχηγούς. Αρχισε έ-

Β Πολιορκία
Μεσολογγιού

Θ. Βρυζάκη, η Έξοδος του Μεσολογγιού. (Έθνικό Ιστορικό Μουσείο).

νας σκληρός και επίμονος πόλεμος, παρά την αριθμητική διαφορά. Ο Κιουταχής δοκίμασε να πάρει το φρούριο με εφόδους και απέτυχε. Ύψωσε ένα πρόχωμα στη Δ. πλευρά του τείχους για να κανονιοβολήσει το έσωτερικό ή για να πηδήσουν μέσα οι στρατιώτες του· οι Έλληνες το διέλυσαν με λαγούμια (υπονόμους, πού τīs γέμιζαν μαρουίτι και τīs τίναζαν στον άέρα).

Τόν Ιούλιο ή φρουρά συνεννοήθηκε με τόν Καραϊσκάκη, πού βοήθησε άπ' έξω, κι' έγινε μιά διπλή μεγάλη επίθεση πού υποχρέωσε τόν Κιουταχί να τραβήξει τά στρατεύματά του προς τόν Ζυγό και ν' αφήσει σχεδόν ελεύθερη τήν πόλη. Τότε οι Μεσολογγίτες έκαναν τό λάθος να φέρουν μέσα κάπου 9 χιλ. γυναικόπαιδα, για να μή δυστυχοῦν έξω. Αυτό αύξησε τīs ανάγκες σέ τρόφιμα.

Ο σουλτάνος έστειλε τότε και τό στρατό τών Αίγυπτίων στό Μεσολόγγι. Πρίν φτάσουν, ό Κιουταχής πρότεινε στους Έλληνες να παραδοθοῦν με όποιουσδήποτε όρους. Οι Έλληνες άρνήθηκαν.

Άπό τό Δεκέμβριο του 1825 πήραν μέρος στίς επιχειρήσεις και τά αίγυπτιακά στρατεύματα. Όταν απέτυχαν οι προσπάθειές του να καταλάβει τό φρούριο με έφοδο, ό Ίμπραήμ αναγκάστηκε να περιοριστεί σέ στενό άποκλεισμό. Ήξερε πως τό Μεσολόγγι δέν πέφτει, όσο ό έλληνικός στόλος τό τροφοδοτεί από τή θάλασσα. Γι' αυτό έφτιασε βάρκες κατάλληλες για τή λιμνοθάλασσα, τīs όπλισε με κανόνια, και κατόρθωσε να καταλάβει ένα ένα τά νησιά, εκτός από τήν Κλείσοβα, όπου βρήκε φοβερή αντίσταση.

Καθώς ό άποκλεισμός γίνονταν όλο και στενότερος και ό έλληνικός στόλος δέν μπορούσε πιά να τροφοδοτήσει τό φρούριο, άρχισε από τό Φεβρουάριο 1826 ή φοβερή πείνα. Άφου έφαγαν χόρτα και καβούρια και ζωα άκάθαρτα και πολλοί πέθαιναν από τήν πείνα και τīs άρρώστιες, άποφάσισαν να μήν παραδοθοῦν, αλλά να κάνουν έξοδο, να περάσουν πολεμώντας μέσα από τά έχθρικά στρατόπεδα και όσοι γλιτώσουν να συναντηθοῦν επάνω στό Ζυγό. Η έξοδος έγινε τή νύχτα 10 — 11 Άπριλίου 1826, τό Σάββατο του Λαζάρου. Βγήκαν από τό ανατολικό μέρος του φρουρίου χωρισμένοι σε τρεις ομάδες, με άρχηγούς τό Νότη Μπότσαρη, Δημ. Μακρή και Κίτσο Τζαβέλλα. Στη μέση έβαλαν τά γυναικόπαιδα. Οι άρρωστοι, οι γέροι, οι πληγωμένοι έμειναν στην πόλη για να πολεμήσουν ως τό τέλος και να τιναχτούν μαζί με τά πολεμοφόδια στον άέρα. Οι άλλοι έπρεπε να περάσουν από πλατιές τάφρους, από τά ταμπούρια τών έχθρων, να πολεμήσουν με τά τουρκοαιγυπτιακά στρατεύματα, πού είχαν είδοποιηθεί και τούς περίμεναν.

Άπό τή φοβερή αύτή επιχείρηση μόνο 1800 άνδρες τής φρουράς σώθηκαν και 7 γυναίκες, οι πίο πολλές σουλιώτισσες. Τά γυναικόπαιδα γύρισαν στην πόλη και αιχμαλωτίστηκαν από τούς Τούρκους ή άπόμειναν μέσα στίς τάφρους.

Η ήρωική άμυνα και ή έξοδος του Μεσολογγίου έκανε κατάπλη-

Ο Ίμπραήμ στό Μεσολόγγι

Αποκλεισμός του Μεσολογγίου

Έξοδος (1826)

ξη και στην Ελλάδα και στην Ευρώπη και αναζωπύρωσε το ήρωϊκό πνεύμα που είχε καταπέσει με τους εμφύλιους πολέμους και τις άλλες καταστροφές.

Οι επιχειρήσεις στην Άττική. Γ. Καραϊσκάκης

Μετά την έξοδο ο Ίμπραήμ ξαναγύρισε στην Πελοπόννησο και συνέχισε την καταστροφή. Δοκίμασε να υποτάξει τη Μάνη, μά οι Μανιάτες, στη Μάχη της Βέργας, άντρες γυναίκες και παιδιά, πολεμώντας απέκρουσαν τό στρατό του. Έτσι έμεινε ελεύθερη μόνο ή Μάνη και ή Άργολίδα και οι όρεινές περιοχές τής Πελοποννήσου, όπου ο Κολοκοτρώνης συνέχιζε τόν κλεφτοπόλεμο.

Ο Κιουταχής μετά την έξοδο του Μεσολογίου υπέταξε τή Στερεά, κατέβηκε στην Άττική και κατέλαβε ύστερα από σύντομη πολιορκία τήν πόλη των Άθηνων. Ο Γκούρας, που ήταν φρούραρχος, κλείστηκε με στρατό στην Άκρόπολη. Τά ελληνικά στρατεύματα τής Στερεάς με άρχηγούς τό Βάσο και Κριεζώτη τραβήχτηκαν στην Έλευσίνα για νά κλείσουν τή διάβαση των Τούρκων στην Πελοπόννησο.

Γεώργιος Καραϊσκάκης.

Η ελληνική κυβέρνηση, που ήθελε με κάθε τρόπο νά κρατήσει τήν Άττική, για νά περιληφθεί ή Στερεά Ελλάδα στό μελλοντικό ελληνικό κράτος, διόρισε Γενικό Άρχηγό για τής επιχειρήσεις τής Στερεάς τό **Γεώργιο Καραϊσκάκη**.

Ο Καραϊσκάκης, ένας από τούς μεγαλύτερους πολεμικούς άρχηγούς, που είχε τότε ή Ελλάδα, άφου συγκέντρωσε στην Έλευσίνα ένα στρατό από 4 χιλ. περίπου, κατόρθωσε νά ενισχύσει τό φρούριο μετά τό θάνατο του Γκούρα (σκοτώθηκε στην Άκρόπολη 30 Σεπτεμβρίου 1826) με 350 περίπου στρατιώτες υπό τόν Κριεζώτη. Τό σχέδιο του Καραϊσκάκη ήταν νά μή χτυπήσει τόν Κιουταχή στην πεδιάδα τής Άττικής, πράγμα δύσκολο, γιατί οι Τούρκοι είχαν πολύ ίππικό, αλλά νά κάνει μιά εκστρατεία στή Στερεά Ελλάδα και νά κλείσει τά στενά προς τήν Άττική έμποδίζοντας τόν άνεφοδιασμό των Τούρκων.

Μάχη Βέργας (1826)

Πολιορκία
Άκρόπολης Άθηνων
(1826 - 1827)

Μάχες Άττικής. Ο
Καραϊσκάκης Γεν.
Άρχηγός

Ο πύργος του Μαρκέλλου, ένα από τα παλαιότερα σπίτια στην πόλη της Αίγινας (1802), όπου είχε ενκατασταθεί η ελληνική κυβέρνηση από το 1826 και έπειτα, για να παρακολουθεί τις επιχειρήσεις της Αττικής.

Έκστρατεια Στερεάς

Για να πραγματοποιήσει το σχέδιο αυτό ο Καραϊσκάκης έστειλε τον Κωλέττη με στρατό από τον Εύβοϊκό κόλπο στην Αταλάντη, όπου οι Τούρκοι είχαν αποθήκες τροφίμων. Ο Ίδιος έβάδισε προς τη Στερεά και έφτασε στη Δομπραίνα. Ο Κιουταχής κατάλαβε την κίνηση και έστειλε ενισχύσεις στην Αταλάντη. Η επίχειρηση του Κω-

λέττη απέτυχε, αλλά ο τουρκικός στρατός γυρίζοντας στην Αττική συναντήθηκε με το στρατό του Καραϊσκάκη στην Αράχοβα, όπου έπαθε φοβερή καταστροφή (24 Νοεμβρίου 1826). Η νίκη των Ελλήνων στην Αράχοβα χαιρετίστηκε σαν ένα σημαντικό γεγονός για την επανάσταση. Ένω ως τότε η επανάσταση τρεμόσβηνε στην Αττική, με τη νίκη του Καραϊσκάκη απλώθηκε ξανά στη Στερεά και ο Καραϊσκάκης επέτυχε τό σκοπό του να αποκλείσει τους Τούρκους. Τόν Δεκέμβριο του 1826 ο Φαβιέρος με ένα τμήμα του τακτικού στρατού μπήκε στην Ακρόπολη και την ένισχυσε με πολεμοφόδια.

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Γ Έθνική Συνέλευση. Έκλογη διοικητικής επιτροπής

Μετά την εξοδο του Μεσολογγιού η Γ' έθνική συνέλευση πού είχε συνέλθει στην Επίδαυρο διέκοψε τις εργασίες της και αποφάσισε αντί έκτελεστικού και βουλευτικού να εκλεγεί μιά προσωρινή 11μελής Διοικητική Επιτροπή με πρόεδρο τόν Ανδρέα Ζαΐμη.

Η διοικητική επιτροπή μετέφερε την έδρα της στην Αίγινα (Οκτώβριος 1826), όπου βρίσκονταν και οι ψαριανοί, για να παρακολουθεί και να ενισχύει τις επιχειρήσεις της Αττικής.

Τά γεγονότα του έβδομου έτους (1827)

ΤΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Απόβαση στην Καστέλλα

Στά 1827 συνεχίστηκαν οι επιχειρήσεις στην Αττική. Τόν Ιανουάριο ένα σώμα στρατού από Αθηναίους, Υδραίους, Αιγινίτες και άλλους νησιώτες, με αρχηγούς τόν Άγγλο φιλέλληνα Γκόρντον και τό Μακρυγιάννη, έκαναν απόβαση στην Καστέλλα.

Τό Μάρτιο ο Καραϊσκάκης γύρισε στην Αττική, μετέφερε τό

στρατόπεδο από την Έλευσινα στο Κερατσίνι και κατόρθωσε με μία σειρά από μάχες νά ενώσει τὰ δύο στρατόπεδα καί νά καταλάβει τόν Πειραιά. Σκοπός του ἦταν νά κάνει ἀπόβαση στόν Κάλαμο, νά ἀποκλείσει τόν Κιουταχή καί ἀπό τήν Εὐβοία, ἀπ' ὅπου τροφοδοτοῦσε τό στρατό του, καί νά τόν ἀναγκάσει νά λύσει τήν πολιορκία. Ἡ ἐπιμονή ὅμως τοῦ Τσώρτς (Church), πού εἶχε διοριστεῖ ἀρχιστράτηγος ἀπό τήν Γ' ἐθνική συνέλευση, καί πρό παντός τοῦ Κόχραν, πού εἶχε διοριστεῖ ἀρχιναύαρχος, καί τὰ μηνύματα ἀπό τούς πολιορκημένους, ὅτι θά ἀναγκαστοῦν νά παραδοθοῦν ἀπό τήν πείνα, τόν ἔκαναν ν' ἀλλάξει σχέδιο καί νά δεχτεῖ τήν ἀποψη τοῦ Κόχραν γιά ἄμεση ἐπίθεση.

Ἡ ἐπίθεση αὐτή θά ἦταν δύσκολη, ἐπειδή τό ἔδαφος ἦταν πεδινό. Ὁ Καραϊσκάκης, γιά νά μειώσει τόν κίνδυνο, ἀποφάσισε νά κάνει μία διπλή ἐπιχείρηση ἀπό τόν ἐλαιώνα τοῦ Δαφνιοῦ καί ἀπό τό Παλιό Φάληρο. Τήν παραμονή ὅμως τῆς ἐπίθεσης πληγώθηκε θανάσιμα σέ μία μικροσυμπλοκή, πού ἔγινε στό Φάληρο, καί πέθανε τή νύχτα στό καράβι τοῦ Τσώρτς (23 Ἀπριλίου 1827).

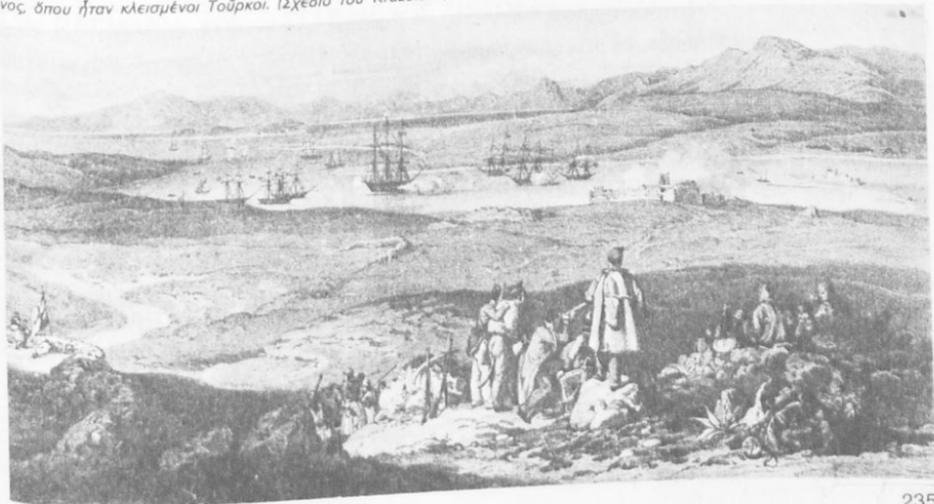
Ὁ θάνατός του ἦταν ἡ μεγαλύτερη καταστροφή γιά τήν Ἑλλάδα. Τό στράτευμα, πού ἔτρεφε ἀφοσίωση καί ἀγάπη στόν μεγάλο στρατηγό, παρέλυσε. Στίς 24 Ἀπριλίου ἔγινε ἐπίθεση ἀνοργάνωτη, μόνο ἀπό τό Παλιό Φάληρο. Πρὶν προφτάσουν οἱ Ἕλληνες νά ὀχυρωθοῦν στούς γύρω λόφους, οἱ Τοῦρκοι τούς ἐπετέθησαν. Κάπου 1500 σκοτώθηκαν, τὰ καλύτερα στρατιωτικά σώματα διαλύθηκαν. Μέ δυσκολία οἱ ὑπόλοιποι σώθηκαν στήν Καστέλλα, ὅπου συγκεντρώθηκε γιά λίγο διάστημα τό στρατόπεδο καί ἔπειτα ἔφυγε στήν

Ἐπιστροφή τοῦ Καραϊσκάκη. Μάχες στόν Πειραιά

Θάνατος τοῦ Καραϊσκάκη (1827)

Καταστροφή Φαλήρου (1827). Συνέπειες

Ὁ Πειραιάς στά 1827. Τά ἑλληνικά πολεμικά βομβαρδίζουν τό παλιό μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Σπυριδίου, ὅπου ἦταν κλεισμένοι Τοῦρκοι. (Σχέδιο τοῦ Krazeisen).

235

Ἐλευσίνα. Σέ λίγο καί ἡ Ἀκρόπολη παραδόθηκε (Μάιος 1827).

Ἔτσι μετά τό θάνατο τοῦ Καραϊσκάκη οἱ ἐπιτυχίες στή Στερεά ἐκμηδενίστηκαν καί ἡ Ἀττική ἔπεσε στά χέρια τῶν Τούρκων. Ἀποδιοργανωμένη ἡ ἐπανάσταση περίμενε τή λύση πιά μόνο ἀπό τήν εὐρωπαϊκή ἐπέμβαση.

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Μετά τίς ἐπιτυχίες τοῦ Καραϊσκάκη στή Στερεά συνήλθε ἡ Γ' ἐθνική συνέλευση στήν Τροιζήνα καί ψήφισε ἕνα νέο σύνταγμα. Ἔδωσε τήν ἐκτελεστική ἐξουσία στόν **Καποδίστρια**, ὁ ὁποῖος ὀνομάστηκε **«Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος»** καί τή νομοθετική σέ ἕνα σώμα ἀντιπροσώπων, πού ὀνομάστηκε γιά πρώτη φορά «Βουλή». Ὄσπου νά κατεβεῖ στήν Ἑλλάδα ὁ Κυβερνήτης ἀποφασίστηκε νά ἀσκήσῃ τήν ἐκτελεστική ἐξουσία μία τριμελής ἐπιτροπή (ἡ ἀντικυβερνητική), πού εἶχε τήν ἔδρα της στήν ἀρχή στό Ναύπλιο, καί ὕστερα στήν Αἴγινα.

Γ' ἐθνική συνέλευση
(1827)

Ἡ συνέλευση διόρισε ἀρχιστράτηγο τόν Ἄγγλο Ριχάρδο Τσώρτς, πού εἶχε ὑπηρετήσει παλαιά στόν ἀγγλικό στρατό τῆς Ἑπανάστασης, καί ἀρχιναύαρχο τόν λόρδο Κόχραν, πού εἶχε πολεμήσει γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ν. Ἀμερικής καί εἶχε ἀποκτήσει μεγάλη φήμη στήν Εὐρώπη. Οἱ Ἕλληνες στήριξαν πολλές ἐλπίδες στήν παρουσία του, ἀλλά ἡ ἐπιμονή, ὁ ἐγωϊσμός του καί οἱ διαφορετικές ἀντιλήψεις πού εἶχαν οἱ Εὐρωπαῖοι γιά τήν πολεμική τακτική, πῶς πολύ ἔβλαψαν παρά ὠφέλησαν τόν ἀγῶνα.

ΤΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ. ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ (1827)

Ἡ προσέγγιση Ἀγγλίας — Ρωσίας γιά τό ἐλληνικό ζήτημα, πού κατέληξε σέ συμφωνία (πρωτόκολλο Πετροπόλεως, 4 Αὐγούστου 1827), ἔκανε τή Γαλλία νά ἀνησυχήσει καί ζήτησε νά πάρει καί αὐτή μέρος στίς διαπραγματεύσεις. Ἔτσι οἱ τρεῖς δυνάμεις ὑπέγραψαν **μία συνθήκη στό Λονδίνο** (6 Ἰουλίου 1827), ὅπου συμφωνοῦσαν νά μεσολαβήσουν στήν Τουρκία γιά τή διακοπή τῶν ἐπιχειρήσεων καί τήν ἴδρυση ὑποτελοῦς ἐλληνικοῦ κράτους. Ἄν ἡ Τουρκία ἀρνιόταν, οἱ δυνάμεις ἀποφάσισαν νά συνάψουν φιλικές σχέσεις μέ τήν Ἑλλάδα καί νά φροντίσουν γιά τήν ἐμπέδωση τῆς εἰρήνης στά Βαλκάνια.

Συνθήκη Λονδίνου
(1827)

Γιά νά ἐπιβάλλουν τούς ὅρους τῆς συνθήκης ἔστειλαν μοῖρες τοῦ στόλου τους στό Αἴγαῖο· ἡ Ἀγγλία μέ τόν ναύαρχο Κόδριγκτον, ἡ Γαλλία μέ τόν Δεριγνύ καί ἡ Ρωσία μέ τόν Χέϋδεν.

Σημασία τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου

Ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου εἶναι ἀπό τά πιό σημαντικά ἔγγραφα, ὄχι μόνο γιά τήν ἐλληνική, ἀλλά καί γιά τήν εὐρωπαϊκή ἱστορία.

1) Μέ τή συμφωνία Ἀγγλίας — Γαλλίας — Ρωσίας γιά τό ἑλληνικό ζήτημα παραμερίστηκε ἡ Αὐστρία καί ἐξουδετερώθηκε ἡ πολιτική τοῦ Μέττερνιχ.

2) Οὐσιαστικά ἄλλαξε ἡ πολιτική τῆς Εὐρώπης· ἀντί γιά τήν ἐνοπλο ἐπέμβαση τῆς ἱερᾶς καί πενταπλῆς συμμαχίας ἔχομε τώρα ἐπέμβαση διπλωματική, ἀλλά καί στρατιωτική, ὑπέρ ἐνός ἐπαναστατημένου λαοῦ. Αὐτό δημιούργησε ἕνα προηγούμενο καί προώθησε τό φιλελεύθερο κίνημα στήν Εὐρώπη.

3) Μέ τήν τριμερῆ συμφωνία ἡ Ρωσία ἀπό μιά ἀποψη παραιτήθηκε ἀπό τήν ἀποκλειστική ὑποστήριξη τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ Ἀγγλία καί Γαλλία ἀπέκτησαν δικαιώματα καί ἐπιρροή στά Βαλκάνια.

4) Οἱ δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις ἔπαψαν νά στηρίζουν τά συμφέροντά τους στήν ἀνατολική Μεσόγειο ἀποκλειστικά στήν ἀκεραιότητα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου εἶναι τό ἀποκορύφωμα τῆς πολιτικῆς πού ἄρχισε ὁ Γεώργιος Κάννιγκ καί οἱ φιλελεύθεροι τῆς Ἀγγλίας. Μέ τήν πολιτική αὐτή ἡ Ἀγγλία κατόρθωσε νά αὐξήσει τήν ἐπιρροή της καί στά Βαλκάνια καί στίς χῶρες τῆς Α. Μεσογείου.

Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι τῆ συνθήκη τοῦ Λονδίνου δέν τήν ὑπέγραψε ὁ Κάννιγκ, πού εἶχε πεθάνει στό μεταξύ, ἀλλά τρεῖς ἀπό τοὺς πῖο ἀπολυταρχικούς ἡγεμόνες: ὁ τσάρος Νικόλαος Α', ὁ Κάρολος Ι', τῆς Γαλλίας, ὁ πῖο ἀπολυταρχικός ἀπό τοὺς διαδόχους τοῦ Λουδοβίκου ΙΗ', καί ὁ πρῶθυπουργός τῆς Ἀγγλίας Οὐέλλινγκτον, ὁ νικητῆς τοῦ Ναπολέοντος. Μιά συνθήκη πού θά προωθοῦσε τόν φιλελευθερισμό τῆς Εὐρώπης!

Ἡ ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΟΥ ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ (8 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1827)

Ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου ὑπῆρξε μιά ἔμμεση συνέπεια τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου. Οἱ ἐνωμένοι στόλοι τῶν συμμάχων μὴν μπορώντας νά ἐπιβάλουν μέ ἄλλο τρόπο στόν Ἴμπραῖμ νά μείνει πιστός στήν ἀνακωχή πού τοῦ ζήτησαν, ἀποφάσισαν ν' ἀποκλείσουν τόν κόλπο τοῦ Ναυαρίνου, γιά νά παρακολουθοῦν τίς κινήσεις τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου.

Στίς 8 Ὀκτωβρίου 1827 τά εὐρωπαϊκά καράβια μπῆκαν στό λιμάνι γιά νά προφυλαχτοῦν ἀπό τήν τρικυμία. Οἱ Αἰγύπτιοι τά χτύπησαν. Ἄρχισε μιά μεγάλη ναυμαχία πού κατέληξε στήν καταστροφή ὅλου τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου. Οἱ Ἕλληνες κατάπληκτοι καί ἐνθουσιασμένοι παρακολουθοῦσαν τά γεγονότα ἀπό τά γύρω ὑψώματα,

Ἡ ἰδιότυπη αὐτή ναυμαχία, χωρὶς κήρυξη πολέμου, προκάλεσε, ὅπως ἦταν φυσικό, τίς διαμαρτυρίες τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης μέ ἀποτέλεσμα νά φύγουν οἱ πρέσβεις τῶν τριῶν δυνάμεων ἀπό τήν ἀποτέλεσμα νά φύγουν οἱ πρέσβεις τῶν τριῶν δυνάμεων ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη καί νά ἐκραγεῖ (τόν Ἀπρίλιο 1828) ὁ ρωσο-τουρκικός πόλεμος.

Σημείωση τῆς
συνθήκης

Ναυμαχία Ναυαρίνου
(1827)

Στό μεταξύ είχε κατεβεί στην Ελλάδα (Ιανουάριο 1828) ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά ήταν τα σπουδαιότερα πολεμικά και πολιτικά γεγονότα των ετών 1826 και 1827 και ποιά η γενική κατάσταση για την ελληνική επανάσταση από πολεμική και από διεθνή άποψη;

2. Ποιοί στάθηκαν κατά την γνώμη σας οι μεγαλύτεροι πολεμικοί και πολιτικοί άρχηγοί στον ελληνικόν άγώνα και ποιά νομίζετε πώς είναι ή συμβολή τους σ' αυτόν;

ΘΕΜΑΤΑ

Σημασία και συνέπεις της συνθήκης του Λονδίνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε': Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ (1828 — 1831)

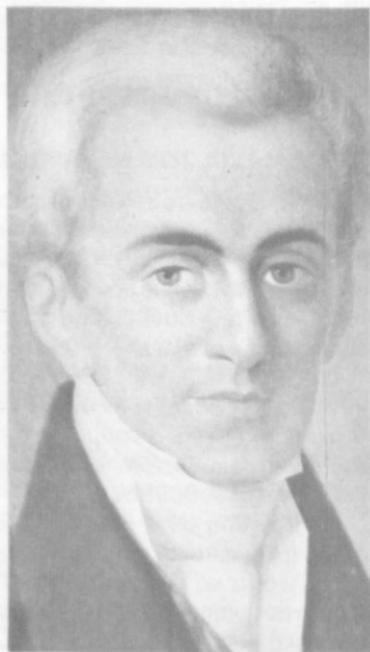
Γενικά
χαρακτηριστικά

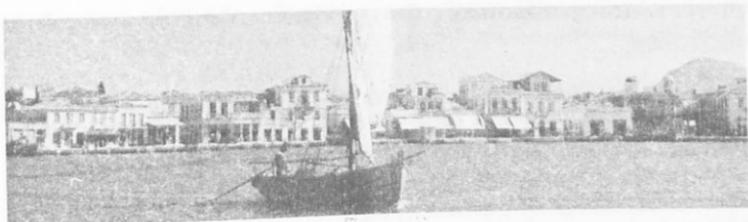
Στήν εποχή του Καποδίστρια τελειώνει ο ένοπλος ελληνικός άγώνας και ολοκληρώνονται οι διαπραγματεύσεις για την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Ήταν μία έξαιρετική τύχη για την Ελλάδα να χειρίζεται τό διπλωματικό ζήτημα σέ μία τόσο κρίσιμη στιγμή ένας πολιτικός μέ τις ικανότητες και την πείρα του Καποδίστρια που ήταν ένας από τους μεγαλύτερους διπλωμάτες της Εύρώπης.

Ο Καποδίστριας έπωφελήθηκε από τό ρωσοτουρκικό πόλεμο (μερικοί πιστεύουν πώς τον προκάλεσε) για νά καταλάβει τή Στερεά Ελλάδα. Έκμεταλλεύτηκε τις αντίθέσεις των δυνάμεων για νά επιτύχει, όσο ήταν δυνατό, την επέκταση των ελληνικων συνόρων, την άπαλλαγή της Πελοποννήσου από τους Αίγυπτίους και τέλος την άνεξαρτησία του ελληνικού κράτους.

Στό έσωτερικό έκανε την πρώτη σοβαρή προσπάθεια νά οργανώσει τό στρατό, τή διοίκη-

Ιωάννης Καποδίστριας.

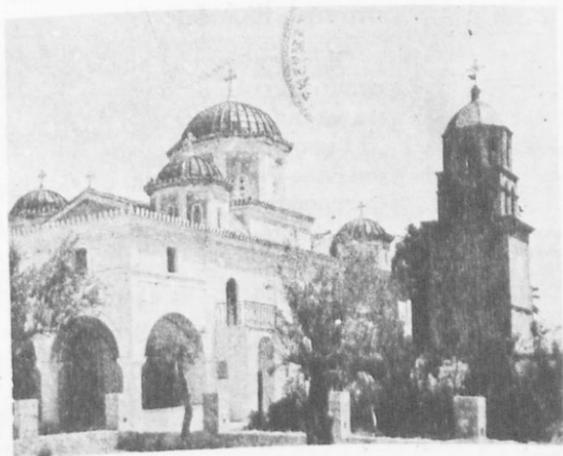

Ἡ παραλία τῆς Αἴγινας.
Ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Βάρκα, μπροστὰ στὸ τριώροφο σπίτι τοῦ Δ. Καλούδη, πού εἶναι μεταγενέστερο
(1839), ἀποβιβάστηκε κατὰ τὴν παράδοση ὁ Ἴω. Καποδίστριας.

ση, τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν οἰκονομία τῆς χώρας. Ἡ ἀνάγκη νὰ ἐνισχύσει τὴν ἐξουσία του, γιὰ νὰ ἔχει μεγαλύτερο κύρος στὶς διεθνεῖς διαπραγματεύσεις, ἢ πεποίθηση πὼς χρειαζόταν ἰσχυρὴ κεντρικὴ κυβέρνησις γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ στὴν ὀλιγαρχία καὶ στὶς φιλοδοξίες τῶν πολιτικῶν; ἔγινε ἀφορμὴ νὰ δημιουργήσῃ ἓνα συγκεντρωτικότερο διοικητικὸ σύστημα· αὐτὸ τὸν ἔφερε σὲ σύγκρουση μὲ τὰ δικαιώματα τῶν προκρίτων, ἰδίως τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Μάνης, πού ἦταν ὡς τότε σχεδὸν ἀνεξάρτητοι, παρ' ὅλο πὺ ὁ Καποδίστριας δέν ἐπιχείρησε νὰ καταργήσῃ τίς δημογεροντίες· θέλησε μόνο νὰ τίς περιορίσει στὰ ἐσωτερικὰ τοπικὰ θέματα καὶ νὰ τοὺς ἀφαιρέσει τὴ γενικότερη διοικητικὴ καὶ δικαστικὴ ἐξουσία. Οἱ ἴδιοι λόγοι εἶχαν δημιουργήσῃ ὡς ἓνα σημεῖο συγκρούσεις καὶ μὲ τίς προηγούμενες ἐπαναστατικὲς κυβερνήσεις, ἀλλὰ τώρα ἡ ἀντίθεση ἔγινε ὀξύτερη.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἀντίδραση ὑποδαυλίστηκε καὶ ἀπὸ τὴ δυσπιστία τῶν μεγάλων δυτικοευρωπαϊκῶν δυνάμεων, πού θεωροῦσαν τὸν Καποδίστρια ἄνθρωπο τῆς Ρωσίας, καὶ κατέληξε στὴ δολοφονία του καὶ στὴ συντριβὴ τοῦ ἔργου του.

Ἡ Μητρόπολις τῆς Αἴγινας — ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία, ὅπως τὴν ὀνόμαζαν τότε — ὅπου ἔγινε ἡ πανηγυρικὴ ὑποδοχὴ καὶ ἡ ὀρκωμοσία τοῦ κυβερνήτη. Ἡ Γενικὴ Ἐφημερίδα, ἔτος Γ' ἀρ. 4/14 Ἰανουαρίου 1828, γράφει: «Τὸπος τῆς δημοτελοῦς ὑποδοχῆς τῆς Ἐξοχότητος του (τοῦ κυβερνήτη) εἶχε προσδιορισθῆ τὸ προαυλίον τῆς ἐνταῦθα Μητροπόλεως τῆς Παναγίας, ἧτις κατὰ τὸ παρὸν χρῆσιμεῖται ὡς Βουλευτήριον. Ἐκεῖ λοιπὸν εἰνεοσημασιαθῆ ὡς τις περίβολος κατεστρωμένους ἀπὸ δαφνῶν».

Τὸ καμπαναριὸ ἀπὸ πελεκητὸ ποῦρι χτίστηκε ἀπὸ τὸν Καποδίστρια, πού κατὰ τὴν παράδοση, ἀφῆ-
ρωσε καὶ τὴν χαρακτηριστικὴ μεγάλη καμπάνα.

Οι τελευταίες πολεμικές επιχειρήσεις της ελληνικής επανάστασης.

Ο Καποδίστριας ήξερε πώς δέ θα ήταν δυνατό οι Έλληνες να διεκδικήσουν έδαφη στις διεθνείς διαπραγματεύσεις, πού δέ θα τά κατείχαν στρατιωτικά. Γι' αυτό, λίγο μετά την κάθοδό του στην Ελλάδα, φρόντισε για την οργάνωση του ελληνικού στρατού (Φεβρουάριος 1828). Τόν χώρισε σε τμήματα (χιλιαρχίες, 500αρχίες, 100αρχίες) προσπαθώντας να του δώσει τη διαίρεση και οργάνωση του τακτικού στρατού, χωρίς να θίξει τόν όπλιισμό, τή στολή και τόν τρόπο πολέμου πού είχαν συνηθίσει οι Έλληνες. Σχημάτισε 8 χιλιαρχίες μέ στρατηγούς τό Ρ. Τσώρτς και τό Δ. Ύψηλάντη.

Η μεγαλύτερη δυσκολία ήταν ότι οι πολεμικές επιχειρήσεις, αλλά και οι εϋνοιες τών έμφυλιών πολέμων, είχαν δημιουργήσει ένα πλήθος από στρατηγούς και καπεταναίους, πού δέν μπορούσε να τούς χωρέσει ο ελληνικός στρατός. Τέλος ο Κίτσος Τζαβέλλας πρώτος άλλαξε τόν τίτλο του στρατηγού μέ του χιλιάρχου, τόν άκολουθησαν και άλλοι, και οι παλιοί μεγάλοι άγωνιστές μπηκαν σε μιά τιμητική φάλαγγα.

Ο Καποδίστριας έπωφελήθηκε από τό ρωσοτουρκικό πόλεμο για να άνακαταλάβει τή Στερεά: Ο Τσώρτς συνέχισε τή έκστρατεία πού είχε άρχισι στή Δ. Ελλάδα και άπελευθέρωσε τό Μεσολόγγι και τή Ναύπακτο. Ο Ύψηλάντης βάδισε προς τήν Α. Ελλάδα και έδωσε στήν Πέτρα τής Βοιωτίας τήν τελευταία μάχη τής ελληνικής επανάστασης (12 Σεπτεμβρίου 1829). Λίγες μέρες άργότερα τελείωσε και ο ρωσοτουρκικός πόλεμος.

Τά διπλωματικά γεγονότα. Συνθήκες για τήν άπελευθέρωση τής Ελλάδας

Οι πρέσβεις τών τριών δυνάμεων, πού έφυγαν από τήν Κωνσταντινούπολη μετά τή ναυμαχία του Ναυαρίνου, ήρθαν στον Πόρο για να συζητήσουν ποιά θα ήταν τά σύνορα του ελληνικού κράτους. Ο Καποδίστριας παρακολουθούσε από κοντά αυτή τή διάσκεψη και ύπεβαλε ένα υπόμνημα μέ τίς ελληνικές άπόψεις. Τό Μάρτιο 1829 ύπογράφηκε τό **πρωτόκολλο του Λονδίνου**, πού καθόριζε ποιές θα ήταν οι ύποχρεώσεις άπέναντι τής Τουρκίας και τά σύνορα του ύποτελους ελληνικού κράτους πού έπρόκειτο να ίδρυθεϊ. Τό πρωτόκολλο αυτό χάραξε τά ελληνικά σύνορα στή γραμμή Παγασητικού - Άμβρακικού κόλπου και περιέλαβε στο ελληνικό κράτος τήν Πελοπόννησο, Στερεά, Κυκλάδες και Εύβοια.

Τόν Αύγουστο του 1828, μέ τή συνθήκη τής Άλεξάνδρειας, πού ύπέγραψε μέ τήν Άγγλία, ο Μεχμέτ Άλής δέχτηκε να άποσύρει τά στρατεύματά του από τήν Πελοπόννησο. Η Γαλλία έστειλε άργότε-

Οργάνωση στρατού
(1828)

Άνακατάληψη τής
Στερεάς (1828 - 1829)

Πρωτόκολλο
Λονδίνου (Μάρτιος
1829)

Συνθήκη
Άλεξάνδρειας
(Αύγουστος 1828)

ρα ένα έκστρατευτικό σώμα με τον στρατηγό Μαιζών, για να παραλάβει τα πελοποννησιακά φρούρια από τους Αιγυπτίους και να τα παραδώσει στην ελληνική κυβέρνηση.

Τέλος με την **ειρήνη της 'Αδριανούπολης**, που εκλείσε το ρωσο-τουρκικό πόλεμο (Σεπτέμβριος 1829) η Τουρκία υποχρεώθηκε να δεχτεί την ίδρυση ύποτελοῦς ἐλληνικοῦ κράτους με τα σύνορα που καθόριζε το πρωτόκολλο του Λονδίνου του Μαρτίου 1829.

Ο Καποδίστριας έκανε φοβερό άγώνα για να εξασφαλίσει τα ελληνικά δίκαια. Έπωφελήθηκε από τη ρωσική νίκη, προσπάθησε να έκμεταλλευτεί τους φόβους των δυτικών κρατών για ένιςχυση της ρωσικής πολιτικής στην Ελλάδα και να επιτύχει όσο γινόταν μεγαλύτερες παραχωρήσεις. Παρά την αντίδραση των τόνων που κυβερνούσαν τότε την Αγγλία, και που ήθελαν να περιορίσουν το ελληνικό κράτος στην Πελοπόννησο και τις Κυκλάδες, για να το έλέγχουν υπό άμεσα, ο Καποδίστριας συνέβαλε στο να ίδρυθεί ανεξάρτητο ελληνικό κράτος από τον Άχελῶ ὡς το Σπερχειό (**πρωτόκολλο Λονδίνου**, 'Ιανουάριος 1830). Συνέχισε έπειτα τις προσπάθειές του για να επιτύχει ευρύτερα σύνορα, αλλά δέν το κατόρθωσε.

Οι δυνάμεις έδωσαν το ελληνικό στέμμα στο Λεοπόλδο του Σάξ – Κοβούργου, που έγινε ὕστερα βασιλιάς του Βελγίου. Ο Λεοπόλδος, άπογοητευμένος από τη δύσκολη κατάσταση στην Ελλάδα και από την άπροθυμία των δυνάμεων να του εξασφαλίσουν δάνειο, παραιτήθηκε (Μάιος 1830). Οι αντίπαλοι του Καποδίστρια έσπευσαν να τον θεωρήσουν υπεύθυνο γι' αυτή την παραίτηση.

Ειρήνη
'Αδριανούπολης (14
Σεπτεμβρίου 1829)

'Ιδρυση
ανεξάρτητου
έλληνικοῦ κράτους
('Ιανουάριος 1830)

Τό έργο του Καποδίστρια στο έσωτερικό

Ο κυβερνήτης είχε ν' αντιμετώπισει στο έσωτερικό πολλά προβλήματα:

1) Τό πολιτικό. Ο Καποδίστριας ήταν από τη φύση του συντηρητικός. Ήξερε πόσο κρίσιμη ήταν η έποχή για την Ελλάδα από διενθνή άποψη. Είχε τη γνώμη ότι η Ελλάδα χρειαζόταν ισχυρή κεντρική κυβέρνηση για να ξεπεράσει τη διάσπαση που δημιουργούσε η αυτοδιοίκηση και να περιορίσει τις ολιγαρχικές τάσεις των προκρίτων και τις φιλοδοξίες των πολιτικών.

Γι' αυτό, μόλις κατέβηκε στην Ελλάδα, παραμέρισε το σύνταγμα της Τροιζήνας, έπεισε τη βουλή ν' αυτοδιαλυθεί, και ίδρυσε ένα συμβουλευτικό σώμα, τό **Πανελλήνιο**, από 27 μέλη, που διάλεξε ο ίδιος από ένα κατάλογο που του υπέβαλε η βουλή. Έτσι συγκέντρωσε στο πρόσωπό του όλη την έξουσία. Για τη διεκπεραίωση των κρατικών υποθέσεων χρησιμοποίησε ένα σώμα από ένέα μέλη, τη Γενική Γραμματεία, με γενικό γραμματέα τό Σπυρίδωνα Τρικούπη.

2) Τό διοικητικό. Χωρίς να καταργήσει τις δημογεροντίες ο Καποδίσ-

Έσωτερική
όργάνωση. Πολιτικό
πρόβλημα

Τό Κυβερνείο τοῦ Καποδίστριας στήν Αἴγινα, ὅπως εἶναι σήμερα. Τό ἐπάνω δωμάτιο, ἀπέναντι ἀριστερά, θεωρεῖται τό γραφεῖο τοῦ Κυβερνήτη.

Διοίκηση

στριας τίς περιορίσει στά τοπικά ζητήματα καί προσπάθησε νά δημιουργήσει μιὰ συγκεντρωτικότερη γραφειοκρατική ὀργάνωση. Μοίρασε τή χώρα σέ διοικητικές περιφέρειες καί διόρισε «ἐκτάκτους ἐπιτρόπους» καί «προσωρινούς διοικητάς» σάν ἀνώτατους διοικητικούς ὑπαλλήλους σέ κάθε ἐπαρχία, πού ἔπρεπε νά ὑποβάλουν κάθε ζήτημα στήν κυβέρνηση καί νά παίρνουν ἀπ' αὐτήν διαταγές.

Οἰκονομικά. Ἐμπόριο

3) Τό οἰκονομικό. Ἡ χώρα ἦταν ἐντελῶς κατεστραμμένη ἀπό τόν πόλεμο. Τό μόνο οἰκονομικό ἄλημα στήριγμα ἦταν τό ἐμπόριο καί ἡ ναυτιλία τῶν Κυκλάδων, καί ἰδιαίτερα τῆς Σύρου, ὅπου εἶχαν ἐγκατασταθεῖ Χίοι καί Ψαριανοί πρόσφυγες. Αὐτά τά ἐμπορικά κέντρα ὁμως εἶχαν ἐπιβαρυνθεῖ στά τελευταῖα χρόνια τοῦ Ἀγώνα μέ ὅλα τά ἐξοδα τοῦ πολέμου. Γι' αὐτό περίμεναν περισσότερες διευκολύνσεις ἀπ' ὅσες ὁ κυβερνήτης ἦταν σέ θέση νά δώσει καί τόν κατηγοροῦσαν ὅτι ἀδιαφορεῖ γιά τό ἐμπόριο ἀπό συντηρητισμό. Ἰδιαίτερα δυσσαρεστήθηκαν, ὅταν ὁ Καποδίστριας ἀποφάσισε νά ἐπιβάλλει τελωνειακούς δασμούς στά ἐλεύθερα ὡς τότε λιμάνια τῆς Ὑδρας καί τῆς Σύρου.

Γεωργία

Ὁ Καποδίστριας ἐνδιαφέρθηκε πολύ γιά τούς γεωργούς μικροῦ-διοκτῆτες, πού τούς θεωροῦσε σωστά τή σπονδυλική στήλη τοῦ ἔθνους. Αὐτοί ἦταν σέ ἀθλια κατάσταση, χωρίς χρήματα, χωρίς σπόρο, χωρίς ζωά γιά καλλιέργειες, ἐνῶ ἀντίθετα εἶχε αὐξηθεῖ πολύ ἡ μενάλη ἰδιοκτησία μέ τήν ἀγορά καί τήν καταπάτηση τῶν τουρκικῶν χτημάτων. Ὁ Καποδίστριας ἔκανε συχνές περιοδείες στή χώρα γιά νά βλέπει ἀπό κοντά τήν κατάσταση καί τίς ἀνάγκες τῶν κατοίκων, φρόντισε νά ἐπιβάλλει τό νόμο καί τήν ἀσφάλεια στίς ἐπαρχίες καί πολέμησε τούς κουρσάρους, πού λυμαίνονταν τό Αἴγαῖο, ἐμποδίζοντας καί τό ἑλληνικό καί τό ξένο ἐμπόριο.

Γιά τόν ἐπισιτισμό τοῦ λαοῦ ὁ κυβερνήτης εἰσήγαγε τήν καλλιέργεια τῆς πατάτας. Ἰδρυσε μιὰ βοτανική σχολή στήν Τίρυνθα (σήμερα ἀγροτικές φυλακές) καί ἓνα ὀρυκτολογικό μουσεῖο στήν Αἴγινα,

για να δοκιμαστούν νέες καλλιέργειες και να μελετηθεί ο όρυκτος πλούτος της χώρας.

Για να απασχολήσει τους πρόσφυγες και τους άνεργους και για να διευκολύνει την οικονομική κίνηση, ο Καποδίστριας έκανε πολλά δημόσια έργα (δρόμους, λιμάνια, σχολεία, λοιμοκαθαρτήρια).

Δημόσια έργα

Στήν Αίγινα, που ήταν η πρωτεύουσα του κράτους ως τον Όκτώβριο 1829, ίδρυσε ο κυβερνήτης την πρώτη εθνική τράπεζα για να δημιουργήσει κάποιο κρατικό απόθεμα. Έκεί κατέθεσε ο ίδιος όλη την κινητή περιουσία του και προσπάθησε να πείσει και τους προκρίτους να καταθέσουν.

Εθνική Τράπεζα

4) Τό νομισματικό. Οι συναλλαγές στην Ελλάδα γίνονταν βασικά με τούρκικα γρόσια, αλλά κυκλοφορούσαν και όλα τα άλλα ευρώπαικά νομίσματα, ιδιαίτερα τα ισπανικά και τα ιταλικά. Για να απαλλάξει τον τόπο από το νομισματικό χάος, ο Καποδίστριας καθόρισε με νόμο την αξία των ξένων νομισμάτων σε σχέση με το γρόσι. Ύστερα έκοψε ελληνικό νόμισμα. Τα πρώτα νεοελληνικά νομίσματα, όπως και τα αρχαία, κόπηκαν στην Αίγινα: ήταν άσημνια και χάλκινα και ονομάστηκαν «φοίνικες», γιατί είχαν επάνω τό πουλί φοίνικα, σύμβολο της αναγέννησης. Η επιχείρηση αυτή μάλλον απέτυχε, γιατί τα άσημνια νομίσματα είχαν μεγαλύτερο βάρος από την ονομαστική τους αξία, αλλά αυτό δέ μειώνει τη σημασία της προσπάθειας να κοπεί στην Ελλάδα νόμισμα εθνικό.

Παιδεία

5) Τό εκπαιδευτικό, στάθηκε η μεγάλη φροντίδα του Καποδίστρια. Πάντα πίστευε πως μόνο με τη μόρφωση ο ελληνικός λαός θα μπορούσε και να κερδίσει και να εξασφαλίσει την ελευθερία του. Πιστός στις ιδέες του ελληνικού διαφωτισμού είχε ιδρύσει τη φιλομουσο εταιρία στη Βιέννη (1815), για να συγκεντρώνει χρήματα και να ενισχύει την παιδεία στην Ελλάδα. Ως κυβερνήτης έδωσε στην παιδεία την ψυχή του. Έρριξε τό βάρος πίο πολύ στή λαϊκή και τεχνική εκπαίδευση. Φρόντισε, ενισχύοντάς τα και με προσωπικές προσφορές, να ιδρυθούν παντού **άλληλοδιδασκτικά** σχολεία (έννας δάσκαλος δίδασκε τά παιδιά πού ήταν χωρισμένα σε ομάδες: οί πίο μεγάλοι μάθαιναν τούς μικρότερους να διαβάζουν και να γράφουν).

Επειδή χρειαζόταν δασκάλους, ίδρυσε στήν Αίγινα τό **Κεντρικό** σχολείο (τό έλεγαν Έυνάρδειο, προσωπικού φίλου του Καποδίστρια) όπου οί περισσότεροι σπούδαζαν με κρατικές ύποτροφίες. Ίδρυσε ακόμα τό Προκαταρκτικό σχολείο και ένα Πρότυπο άλλολοδιδασκτικής για πρακτική εξάσκηση. Στά σχολεία της Αίγινας δίδαξαν ο Γεώργιος Γεννάδιος, ο Γρηγόριος Κωσταντάς, ο Βενθίλος, ο Νεόφυτος Δούκας και τά διεύθυνε ο Κερκυραίος σοφός Ανδρέας Μουστοξύδης.

Σχολεία.
Κεντρικό σχολείο

τόν εύρισκαν πολύ εύκαμπο στίς άπαιτήσεις τους, όταν αυτές έβλαπταν τά έλληνικά συμφέροντα. 'Η έχθρότητα τών δυνάμεων έπηρέαζε φυσικά τό άγγλικό καί τό γαλλικό κόμμα στήν Έλλάδα καί ένίσχυε τούς πολιτικούς άντιπάλους του κυβερνήτη. Οι πρόκριτοι τής 'Υδρας, ό Μαυροκορδάτος, ό Κωλέττης, έγιναν άρχηγοί τής άντικαποδιστρικής έστρατείας.

2) 'Η συγκέντρωση τής εξουσίας, τά λάθη πολλών διοικητικών υπαλλήλων καί ό παραμερισμός τών παλιών πολιτικών, πού ό Καποδίστριας δέν έκτιμούσε πολύ καί κάποτε τούς τό έδειχνε, μεγάλωσαν τίς άντιθέσεις καί τά μίσση. Τόν κατηγορούσαν πώς είναι τύραννος, πώς δίνει άξιώματα στους συγγενείς του, πώς είναι «φωτοσβέστης» καί δέ φροντίζει για τήν ίδρυση πανεπιστημίου, αλλά μόνο για κατώτερα σχολεία, πώς ίδρυσε άτυνομικό κράτος καί περιόρισε τήν έλευθερία του τύπου. Οι άντίπαλοί του άπαιτούσαν έθνική συνέλευση, αλλά όταν συνήλθε ή Δ' έθνική συνέλευση στό 'Αργος, οι δυσαρέσκειες μεγάλωσαν, γιατί κυριάρχησαν καί εκεί οι καποδιστριακοί.

3) 'Η έλλειψη από χρήματα καί οι άπαιτήσεις για πολεμικές αποζημιώσεις τών 'Υδραίων, τών Μανιατών, τών Σπετσειωτών, τών Ψαριανών χειροτέρεψαν τήν κατάσταση.

4) Τά εύρωπαϊκα γεγονότα καί μάλιστα ή γαλλική επανάσταση του 1830 δυνάμωσαν τήν αντίδραση τών άντικαποδιστριακών, πού όνομάστηκαν «συνταγματικοί».

Τελικά ή 'Υδρα, τό κέντρο τής αντίδρασης, άποσπάστηκε από τό κράτος καί έκανε δική της κυβέρνηση (**Συνταγματική έπιτροπή**). 'Ο Μιαούλης κατέλαβε τό ναύσταθμο του Πόρου καί, όταν ύστερα από αίτηση του Καποδίστρια, έφτασε εκεί ό ρωσικός στόλος, τίναξε τά λίγα πολεμικά καράβια, πού είχε τό έλληνικό κράτος, στον άέρα. Διάφορες μυστικές επαναστατικές οργανώοντας νά τίς περιορίσει άρχισουν καί ό Καποδίστριας προσπαθώντας νά τίς περιορίσει άρχισουν νά παίρνει άστοχα μέτρα: υποχρέωνε τούς υπαλλήλους νά υπογράφουν δηλώσεις ότι δέν ανήκουν στίς μυστικές εταιρίες. 'Εξόρισε πολλούς άντιπάλους του, πού κατάφευγαν στήν 'Υδρα ή στή Σύρο. 'Όλα αυτά τά μέτρα δυνάμωσαν τήν αντίδραση. 'Η κρατική μηχανή έξαρθρώθηκε όλοτελα.

'Η δολοφονία του κυβερνήτη έγγραψε τήν τελευταία τραγική σελίδα σε μία καταστροφή πού είχε από καιρό συντελεστεί. Για νά εκδικηθούν τή φυλάκιση του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, πού ό Καποδίστριας θεωρούσε υπεύθυνο για τίς ταραχές τής Μάνης, ό γιος του στρώγγιος καί ό άδελφός του Κωνσταντίνος δολοφόνησαν τον κυβερνήτη στήν είσοδο τής εκκλησίας του 'Αγίου Σπυριδωνα στο Ναύπλιο, στίς 27 Σεπτεμβρίου 1831. Τό έργο του Καποδίστρια συντρίφτηκε καί ή 'Ελλάδα έπεσε πάλι στο χάος καί στήν άναρχία.

Δολοφονία του
κυβερνήτη (1831)

Ἡ προσπάθεια τοῦ Καποδίστρια, πού εἶναι ἡ πρώτη γιά νά ὀργανωθεῖ ἡ Ἑλλάδα σέ κράτος, πρὶν ἀκόμα ἀναγνωριστεῖ ἡ ἀνεξαρτησία της, δέν ἔχει ἀκόμα ὀλότελα διερευνηθεῖ· οἱ νεώτερες ὁμως ἱστορικές ἔρευνες ἀποδείχνουν πῶς ἦταν καί σημαντική καί δημιουργική παρ' ὄλες τίς τρομακτικές δυσκολίες ἐσωτερικές, ἐξωτερικές, οικονομικές, πού εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει.

Ἡ Ἑλλάδα ἀνεξάρτητο κράτος. Σημασία τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασης

Μετά τῆ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια τὰ σύνορα τοῦ ἀνεξάρτητου ἐλληνικοῦ κράτους, πού ἰδρύθηκε μέ τό πρωτόκολλο τοῦ Λονδίνου, ἐπεκτάθηκαν ὡς τῆ γραμμῆ Παγασητικοῦ — Ἀμβρακικοῦ κόλπου μέ τίς **συνθήκες, τοῦ Λονδίνου** (Μάιος 1832) καί τῆς **Κωνσταντινούπολης** (Ἰούλιος 1832). Ὑστερα, μέ ὑπόδειξη τῶν τριῶν προστάτιδων δυνάμεων (Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ρωσίας) ἡ Ἐ' ἐθνική συνέλευση ἐξέλεξε τό γιό τοῦ Λουδοβίκου τῆς Βαυαρίας, Ὁθωνα, πρῶτο βασιλιά τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Ἔτσι ἔκλεισε ὁ ἐλληνικός ἀγώνας.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἦταν τό τελευταῖο καί πιό ὀργανωμένο ἀπό τὰ κινήματα πού ἔκαναν οἱ Ἕλληνες γιά νά ἐλευθερωθοῦν. Κράτησε πολλά χρόνια καί ἐπηρέασε καί τὰ Βαλκάνια καί τήν Εὐρώπη. Ἀπό βαλκανική ἀποψη ὁ ἐλληνικός ἀγώνας δημιούργησε τό πρῶτο ἐλεύθερο βαλκανικό κράτος καί ὑποδαύισε τούς ἐθνικούς πόθους καί τῶν ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν. Ἀπό εὐρωπαϊκή ἦταν τό δεύτερο (μετά τήν ἐπανάσταση τῆς Ν. Ἀμερικῆς) καί πολύ σημαντικό χτύπημα στήν πολιτική τῆς ἀντίδρασης. Διέλυσε τήν ἱερά καί πενταπλή συμμαχία, ἐξασθένησε τήν ἐπιρροή τοῦ Μέττερνιχ στά εὐρωπαϊκά πράγματα καί προώθησε τό φιλελευθερισμό. Ἦταν μιά μεγάλη εὐρωπαϊκή νίκη, πού πληρώθηκε μέ πολύ αἷμα ἐλληνικό.

Μέ τόν πολύχρονο ἀγῶνα τους οἱ Ἕλληνες κατόρθωσαν τελικά νά ἐλευθερώσουν ἕνα πολύ μικρό τμήμα ἀπό τόν ἐλληνικό χῶρο.

Τό μικρό αὐτό ἐλληνικό κράτος εἶχε πολλά καί μέγала προβλήματα νά λύσει. Τό μεγαλύτερο ἦταν τό οἰκονομικό: εἶχε ἐλάχιστες οικονομικές δυνατότητες, ἡ χώρα ἦταν ὀλότελα κατεστραμμένη ἀπό τόν πολύχρονο πόλεμο, οἱ ἄνθρωποι εἶχαν κουραστεῖ. Ἦλπιζαν πῶς μέ τήν ἀπελευθέρωση ὅλα θά ἦταν ὠραῖα καί εὐχάριστα καί ὁμως ὕστερα τούς περίμενε ἡ πιό δύσκολη προσπάθεια. Καί βρίσκονταν σέ μιά γεωγραφική θέση, ὅπου συμπλέκονταν οἱ εὐρωπαϊκές ἐπιρροές· καί εἶχαν μπροστά τους ὄνειρα καί προοπτικές πολύ βαρύτερες ἀπό τίς δυνάμεις τους: νά ὀργανωθοῦν, νά φτάσουν σέ εὐρωπαϊκό ἐπίπεδο πολιτισμοῦ, καί νά κατορθώσουν νά ἐλευθερώσουν τόν ὑπόλοιπο ἐλληνισμό στήν Κρήτη, στά νησιά τοῦ Αἰγαίου, στή Θεσσαλία, στή Μακεδονία, στήν Ἠπειρο καί πέρα ὡς τὰ σύνορα τῆς παλιάς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Προβλήματα τοῦ
νέου ἐλληνικοῦ
κράτους

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1. Ποιά ήταν η προσωπικότητα του Ίωάννη Καποδίστρια και ποιά η συμβολή του στην υπογραφή των συνθηκών για την άπελευθέρωση της Ελλάδας;
2. Ποιές προσπάθειες έκανε ο Καποδίστριας για την οργάνωση του ελληνικού κράτους;
3. Ποιά ήταν τα αίτια που προκάλεσαν την αντίδραση στο έργο του Καποδίστρια και τι μόνιμο πρόσφερε ο Καποδίστριας στην Ελλάδα;
4. Ποιά ήταν η έκταση του πρώτου ελληνικού κράτους και ποιά τα προβλήματα που είχε ν' αντιμετώπισει;

Βλέπετε τούτο τόν όντά; Είναι άστόλιστος. Καθίσματα δέν έχει, οι τοίχοι ξεροί — τούτη είναι ή Ελλάδα καθώς έμεις σάς τήν παραδώσαμε, έμεις οι γέροι είς τούς νέους. Έμεις είς τά 1821 έκαθαρίσαμε τόν τόπο, έκουβαλήσαμε τά λιθάρια, έκτίσαμε τήν οικοδομή, έσείς θά έντύσετε τά γυμνά τείχη. Θά φέρετε τίς πολύτιμες ζωγραφιές, θά στήσετε τά εϋμορφα τραπέζια και τούς καθρέφτες. Τούτο θά κάμει ή προκοπή σας και τά γράμματα.

Ο Καλοκοτρώνης σέ κάποιο νέο πού τόν επισκέφθηκε τήν πρωτοχρονιά τού 1843 (βλ. Τερσαέτη Άπαντα, έκδ. Γ. Βαλέτα) Άθήναι 1953 τόμ. Γ σ.25).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ ΩΣ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1815 – 1914)

Α. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἱστορία ἀπὸ τὴν εἰρήνῃ τῶν Παρισίων ὡς τὸ τέλος τοῦ γαλλογερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870

Γενικὰ
χαρακτηριστικὰ

Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἱστορία ἀπὸ τὰ 1815 ὡς τὰ 1870 χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πάλῃ ἀνάμεσα στὴν ἀντίδραση, πού ἐπικράτησε μετὰ τὴν ἡττα τοῦ Ναπολέοντος, καὶ στὸν φιλελευθερισμό, πού γεννήθηκε ἀπὸ τὸν διαφωτισμό καὶ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση καὶ εἶχε πάρει, ὅπως ἀναφέραμε, ἔθνικὸ χαρακτήρα· οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ἐπιδίωκαν τὴν ἔθνικὴ καὶ πολιτικὴ τους ἐλευθερία. Ἡ ἴδια τάση γιὰ ἐλευθερία καὶ ἔνωση ὑπῆρχε καὶ στὶς διασπασμένες σέ κρατίδια χῶρες τῆς Ἰταλίας καὶ Γερμανίας.

Τελικὰ, μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ἐπαναστάσεις, πού οἱ σπουδαιότερες ἦταν τοῦ 1830 καὶ 1848, ἡ ἀντίδραση συντρίφτηκε καὶ ἐπιβλήθηκε ὁ φιλελευθερισμὸς στὴν Εὐρώπη. Οἱ γερμανικὲς χῶρες ὅμως δέν κατόρθωσαν νὰ ἐνωθοῦν. Τὴν ἔνωση ἐπέτυχαν στὸ τέλος τὰ πρωσσι-κά ὄπλα, μετὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1870, πράγμα πού ἐπέβαλε στὴ Γερμανία τὸν πρωσσικὸ μιλιταρισμό.

Παράλληλα ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση ἄλλαξε τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ συγκρότηση τῆς Εὐρώπης καὶ δημιούργησε δύο νέες κοινωνικὲς τάξεις: τῶν μεγάλων κεφαλαιούχων καὶ τῶν ἐργατῶν. Ἡ κατάργηση τοῦ μερκαντιλισμοῦ καὶ ἡ ἐπικράτηση τῆς **ἐλεύθερης οἰκονομίας** ἐνίσχυσε τὴν τάξη τῶν μεγάλων κεφαλαιούχων. Ἡ αὐξηση τοῦ μεγάλου κεφαλαίου καὶ ἡ θλιβερὴ κατάσταση τῶν ἐργατῶν, σέ μιὰ ἐποχὴ πού δέν ὑπῆρχε ἐργατικὴ νομοθεσία, ἀλλὰ ὅλα καθορίζονταν ἀπὸ τὴν προσφορά καὶ τὴ ζήτηση, ἔγινε ἀφορμὴ νὰ διαμορφωθοῦν νέες κοινωνικοοικονομικὲς θεωρίες, σχετικὲς μὲ τὴν παραγωγή καὶ τὴν κατανόμῃ τῶν ἀγαθῶν.

Ἡ ἀναζήτησις καλύτερης τύχης καὶ οἱ ἐξερευνήσεις, πού ἔκαναν γνωστὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἄλλων ἡπείρων, δημιούργησαν στὴν Εὐρώπη ἕνα νέο μεγάλο μεταναστευτικὸ ρεῦμα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπεκταθοῦν τὰ ἀποικιακὰ κράτη. Ἐνισχύθηκαν ἐπίσης οἱ Η.Π.Α. πρὸς τὶς ὁποῖες ἡ μετανάστευση ἦταν ἐλεύθερη.

Ἀπὸ τεχνικὴ ἀποψη ἡ κατασκευὴ τοῦ τηλεγράφου καὶ τοῦ σιδηροδρόμου ἀνοίξε νέους δρόμους στὴν ἐπικοινωνία καὶ τὶς μεταφορὲς.

Στήν επιστήμη ή ανάκαλυψη τῶν μικροβίων καί τοῦ ἐμβολιασμοῦ, καθώς καί ή χρήση τῶν ἀναισθητικῶν, δημιούργησαν νέες δυνατότητες γιά τήν ἱατρική, καί εἰδικά τή χειρουργική.

Στή βιολογία ή θεωρία τοῦ Δαρβίνου γιά τήν ἐξέλιξη τῶν εἰδῶν, μέ βάση τό νόμο τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς, ἐπηρέασε ὄχι μόνο τίς φυσιολογικές ἐπιστήμες, ἀλλά καί τή νοοτροπία τῆς ἐποχῆς.

Στήν περιοχή τῶν ἰδεῶν ή γερμανική φιλοσοφία, ἰδίως μέ τόν "Ἐγελο καί τόν Νίτσε, ἐπηρέασαν τήν εὐρωπαϊκή σκέψη σχεδόν ὡς τό τέλος τοῦ Β' παγκόσμιου πολέμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Η ΓΑΛΛΙΑ ΑΠΟ ΤΑ 1815 — 1870

Λουδοβίκος ΙΗ' (1815 — 1824)

Ὁ Λουδοβίκος ΙΗ', παρ' ὄλο πού ἦταν ἀπολυταρχικός, προσπάθησε νά κρατήσει κάποια μετριοπάθεια. Παραχώρησε ἕνα σύνταγμα, πού ἀναγνώριζε τίς κοινωνικές κατακτήσεις τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης καί τό ναπολεόντειο κώδικα.

Ὁ βασιλιάς κρατοῦσε τήν ἐκτελεστική ἐξουσία καί διορίζει ὑπουργούς, πού ἦταν ὑπεύθυνοι ἀπέναντί του. Ἡ νομοθετική ἐξουσία μοιραζόταν ἀνάμεσα στή γερουσία, πού διορίζει ὁ βασιλιάς, καί σέ μιά βουλή ἀντιπροσώπων. Τό δικαίωμα τῆς ψήφου ἦταν πολύ περιορισμένο καί καθοριζόταν ἀπό τήν περιουσία καί τοὺς φόρους πού πλήρωνε ὁ πολίτης.

Ὁ Λουδοβίκος ΙΗ' διάλεξε μιά κυβέρνηση ἀπό μετριοπαθεῖς, ἀλλά δυσaráστησε ὄλα τά κόμματα καί πιά πολύ τοὺς ἄκρους δεξιούς, πού κυριάρχησαν στή βουλή καί πῆραν σκληρά μέτρα κατά τῶν δημοκρατικῶν.

Λουδοβίκος ΙΗ'
(1815 — 1824)

Κάρολος Ι' (1824 — 1830)

Ἦταν ὁ πιά ἀπολυταρχικός ἀπό τοὺς ἀδελφούς τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ'. Στήν ἐποχή του κυριάρχησαν οἱ ἄκριοι βασιλόφρονες καί ἐπέβαλαν τήν πιά σκληρή ἀπολυταρχία. Παρ' ὄλα αὐτά ή Γαλλία ἔκανε τότε σέ μεγάλη ἔκταση διεθνή πολιτική καί ὑποστήριξε τήν ἑλληνική ἐπανάσταση. Ἡ σύγκρουση τοῦ βασιλιά καί τῆς βουλῆς, ὅπου κατέληξε τὸρθωσαν νά ἐκλεγοῦν καί δημοκρατικοὶ ἀντιπρόσωποι, κατέληξε σέ μιά μεγάλη ἐπανάσταση (Ἰούλιος 1830), πού εἶχε ἀπήχηση σ' ὄλη τήν Εὐρώπη. Ὁ γαλλικός λαός νίκησε τά στρατεύματα τοῦ Καρόλου καί τόν ὑποχρέωσε νά φύγει στήν Ἀγγλία.

Κάρολος Ι' (1824-1830)

Λουδοβίκος Φίλιππος Α' (1830 — 1848)

Ἀπό τήν ἐπανάσταση τοῦ 1830 ἐπωφελήθηκαν οἱ πλούσιοι ἄστοι. Ὁ Λουδοβίκος Φίλιππος, γιός τοῦ δούκα τῆς Ὁρλεάνης, πού ἦ-

Λουδοβίκος
Φίλιππος Α' (1830-1848)

Όνωρέ Ντυμιέ (Honoré Daumier) 'Η επανάσταση (Ουόσιγκτον, περίπου 1848). Μεγάλος ζωγράφος, γλύπτης, σκιτσογράφος και χαράκτης ο Ντυμιέ δόνησε τή γαλλική ζωγραφική από τόν ρομαντισμό στόν ρεαλισμό. Πάιρνει τά θέματα του από τήν καθημερινή ζωή και συχνά τούς δίνει ένα ήρωικό χαρακτήρα. Έμπνέεται από τά πολιτικά γεγονότα τής εποχής του, όπως εδώ από τήν επανάσταση του 1848.

ταν φιλελεύθερος, έδωσε ένα πίο φιλελεύθερο σύνταγμα, έπεξετέινε τό δικαίωμα τής ψήφου και άναγνώρισε τήν τρίχρωμη σημαία τής επανάστασης, ως σημαία του κράτους. Άλλά δέν έκανε ουσιαστικές μεταβολές στη διοίκηση και έξακολουθούσε νά κυβερνάει άπολυταρχικά.

Αυτό δυσaréστησε τούς πίο φιλελεύθερους, πού ζητούσαν μεγαλύτερες πολιτικές έλευθερίες και καθολικό δικαίωμα ψήφου. Τό Φεβρουάριο 1848 μιά δεύτερη μεγάλη επανάσταση τόν ύποχρέωσε νά παραιτηθεί και νά φύγει στην Άγγλία.

Δημοκρατία (1848 — 1852)

Μετά τήν παραίτηση του Λουδοβίκου Φιλίππου Α΄ κηρύχτηκε η δημοκρατία, αλλά δέν μπόρεσε νά στηριχτεί. Με τήν ανάπτυξη τής βιομηχανίας άρχισαν νά παρουσιάζονται μεγάλες αντίθεσεις, ανάμεσα στους πλούσιους άστους, πού ήθελαν νά έπιβάλουν τήν έλεύθερη οίκονομία, και στους σοσιαλιστές πού έπεδίωκαν νά έπιτύχουν τήν προστασία των έργατών από τό κράτος, τό δικαίωμα τής άπεργίας, τήν καθολική εκπαίδευση και τήν καθολική ψηφοφορία.

Άπό τίς αντίθεσεις αυτές έπωφελήθηκε ο Λουδοβίκος Ναπολέων, άνεπιός του Ναπολέοντος Α΄, πού είχε εκλεγεί πρόεδρος τής γαλλικής δημοκρατίας. Στηρίχτηκε στους βοναπαρτιστές και μέ δύο δημοψηφίσματα έγινε στην άρχή πρόεδρος για 10 χρόνια (1851) και μετά κληρονομικός αυτοκράτορας τής Γαλλίας (1852).

Ναπολέων Γ΄ (1852 — 1870)

Ό Ναπολέων Γ΄ κυβέρνησε άπολυταρχικά ως τά 1860. Άργότερα η ένίσχυση των δημοκρατικών δυνάμεων στη Γαλλία τόν ύποχρέωσε νά δώσει μεγαλύτερες έλευθερίες αύξησε τό δικαίωμα τής ψήφου και τής βουλής νά έλέγχουν τήν κυβέρνηση, επέτρεψε νά

Δημοκρατία (1848
1852)

Β΄ αυτοκρατορία
Ναπολέον Γ΄ (1852-
1870)

δημοσιεύονται τά πρακτικά τῶν συνεδριάσεών τους, ἔδωσε μεγαλύτερη ἐλευθερία στὸν τύπο, στίς συγκεντρώσεις καὶ ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τά ἐργατικά θέματα. Ἰδρυσε ταμεῖα γιὰ τὴν προστασία τῶν γέροντων καὶ ἀναπήρων, ἀναγνώρισε τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεργίας καὶ ὀργάνωσε τὴν κατώτατη παιδεία. Κράτησε ὁμως τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία καὶ αὐτὸ προκαλοῦσε ἀντίδραση.

Ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη ἡ Γαλλία στὴν ἐποχὴ του ἀναπτύχθηκε. Προόδευσε ἡ βιομηχανία, τὸ ἐμπόριο, ἄνοιξαν τὰ πρῶτα καταστήματα. Ὁ πληθυσμὸς τῶν πόλεων αὐξήθηκε, τὸ Παρίσι ἄλλαξε ὄψη καὶ ἔγινε κέντρο χρηματιστηριακῶν ἐπιχειρήσεων. Μὲ γαλλικὰ κεφάλαια ὁ **Φερδινάνδος Λεσέψ** (Lesseps) ἄνοιξε στὰ 1869 τὴ διώρυγα τοῦ Σουέζ καὶ ἔτσι ἡ Μεσόγειος ἔγινε πάλι ὁ συντομότερος δρόμος γιὰ τὴν Ἄπω Ἀνατολή.

Ὁ Ναπολέων Γ΄ ἔκανε πολὺ δραστήρια ἐξωτερικὴ πολιτικὴ. Ἡ Γαλλία αὐξήσε τὴν ἐπιρροή της στὴν Ἑλλάδα, τὴν Αἴγυπτο, καὶ ὀλοκλήρωσε τὴν κατάκτηση τοῦ Ἀλγερίου. Ἐπεξέτεινε τὸ ἀποικιακὸ κράτος της στὴ Σενεγάλη καὶ στὴν Ἰνδοκίνα. Ὁ Ναπολέων Γ΄ ἐπιχείρησε νὰ ἐπεκτείνει τὴν ἐπιρροή του καὶ πρὸς τὸ Μεξικὸ, ὅπου ἐπέβαλε μὲ γαλλικὸ στρατὸ ὡς αὐτοκράτορα τὸν Μαξιμιλιανὸ τῶν Ἀψβούργων, ἀδελφὸ τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκου Ἰωσήφ. Οἱ κάτοικοι ὁμως συνασπίστηκαν γύρω ἀπὸ τὸν νόμιμο πρόεδρο **Χουάρεζ** (Juárez) καὶ οἱ Η.Π.Α. ἀπέιλησαν ἐπέμβαση. Ὁ Ναπολέων ἀναγκάστηκε νὰ ἀποσύρει τὸ στρατὸ του καὶ ὁ Μαξιμιλιανὸς συνελήφθη ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες καὶ τουφεκίστηκε (1867).

Ὁ Ναπολέων Γ΄ συμμάχησε μὲ τοὺς Ἀγγλοὺς ἐναντίον τῆς Ρωσίας στὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο (1853 – 1856) καὶ ἐνίσχυσε τὴ θέση τῆς Γαλλίας στὰ Βαλκάνια· βοήθησε τοὺς Ἰταλοὺς νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐθνικὴ τους ἐλευθερία πολεμώντας τὴν Αὐστρία (1858 – 1859). Δέν ἀντιμέτωπισε ὁμως ἔγκαιρα τὸν πρωσσικὸ κίνδυνο· στὸν πόλεμο μὲ τὴν Γερμανία (1870) νικήθηκε καὶ αἰχμαλωτίστηκε. Στὴ Γαλλία ἀνακηρύχθηκε ἡ δημοκρατία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΧΩΡΕΣ

Ἡ ἔνωση τῆς Ἰταλίας (1858 – 1861)

Μετὰ τὸ 1815 ἡ Ἰταλία ἔμεινε χωρισμένη σὲ κρατίδια κάτω ἀπὸ τὴν αὐστριακὴ ἐπιρροή. Οἱ ἐπαναστάσεις πού ἐπιχείρησαν οἱ Ἰταλοὶ πατριῶτες στὰ 1821 καὶ 1830 ἀπέτυχαν. Στὰ 1848 ἔγινε μιά σοβαρὸτερη προσπάθεια, ἀλλὰ τελικὰ καὶ αὐτὴ χωρὶς ἐπιτυχία. Μόνον τὸ κράτος τῆς Σαρδηνίας, ὅπου βασιλεὺς ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουήλ Β΄, ἀρκήτωσε νὰ καταργήσει τὸ σύνταγμα, πού εἶχε ἐπιβληθεῖ ἀπὸ τὴν ἐ-

Ἐσωτερικὴ
κατάσταση, ἐμπόριο

Ἐξωτερικὴ πολιτικὴ

Καβούρ

251

Η ένωση της Ίταλίας.

Γαριβάλδι (Garibaldi)

Λομβαρδία και Βενετία, που άνηκαν στους Αυστριακούς, και θά ξηπαιρνε τή Νίκαια και τή Σαβοΐα.

‘Ο Καβούρ φρόντισε νά προκαλέσει τόν πόλεμο μέ τήν Αυστρία και οι Γάλλοι πλευροκόπησαν τά αυστριακά στρατεύματα. Μετά από δύο αίματηρότατες και γιά τούς δυο άντιπάλους μάχες στή Μαγνέντα και τό Σολφερίνο, ό Ναπολέων έγκατέλειψε τόν πόλεμο, άφου κατέλαβε τή Λομβαρδία. Τά Β. Ιταλικά κράτη κήρυξαν τήν ένωσή τους μέ τή Σαρδηνία, ό **Γαριβάλδι** έκανε άπόβαση στό Παλέρμο μέ τούς έθεθουσιασμό τών κατοίκων. Στά 1861 όλα τά κράτη τής Ίταλίας ένώθηκαν μέ βασιλιά τόν Βίκτορα Έμμανουήλ, έκτός άπό τή Βενετία και τό παπικό κράτος. Λίγους μήνες άργότερα ό Καβούρ πέθανε. Οι Ίταλοί δμως έπωφελήθηκαν και άπό τόν πόλεμο Αυστρίας — Πρωσσίας γιά νά ένώσουν τή Βενετία (1866) και άπό τόν γαλλο — γερμανικό πόλεμο γιά νά καταλάβουν τό παπικό κράτος και νά μεταφέρουν τήν πρωτεύουσα στή Ρώμη (1870). Σέ ένδειξη διαμαρτυρίας ό πάπας άυτοπεριορίστηκε στό Βατικανό.

‘Η επανάσταση του Βελγίου (1830)

Οι Βέλγοι ήταν δυσαρεστημένοι γιά τήν ένωσή τους μέ τήν Όλλανδία, ένα κράτος μέ διαφορετική θρησκεία και άντιλήψεις. Μετά τή γαλλική επανάσταση του 1830 κήρυξαν τήν άνεξαρτησία τους. ‘Η Γαλλία τούς ύποστήριξε και οι δυνάμεις άναννώρισαν τό Βέλγιο ού-

πανάσταση, και έγινε τό κέντρο τών έθνικων έλπίδων τής Ίταλίας.

Στά 1852 ό Βίκτωρ Έμμανουήλ έδωσε τήν πρωθυπουργία στόν **Καβούρ** (Cavour), ένα μεγάλο πολιτικό. ‘Ο Καβούρ ηξερε πώς γιά νά επιτύχει ή Σαρδηνία τήν ένωση τής Ίταλίας έπρεπε νά βρει συμμάχους. Πήρε μέρος στόν Κριμαϊκό πόλεμο και κατόρθωσε νά πείσει τό Ναπολέοντα Γ΄ νά ύπογράψει μία μυστική συνθήκη μέ τό κράτος τής Σαρδηνίας (1858)· αν ή Αυστρία εκήρυσσε τόν πόλεμο τής Σαρδηνίας, ή Γαλλία θά αναλάμβανε τήν ύποχρέωση νά επέμβει. Σέ περίπτωση νίκης ή Γαλλία θά παραχωρούσε στή Σαρδηνία τή

δέτερο και ανεξάρτητο με βασιλέα τον Λεοπόλδο του Σαξ-Κοβούργου.

Έπανάσταση στην Ουγγαρία. Δυαδική μοναρχία

Οι δύο γαλλικές επαναστάσεις του 1830 και 1848 είχαν απήχηση σ' όλη την Ευρώπη και ιδίως στις γερμανικές χώρες. Στά 1848 έγιναν ταραχές στην Αυστρία, που υποχρέωσαν το Μέττερνιχ να παραιτηθεί, και επανάσταση στην Ουγγαρία που απαιτούσε πλήρη έσωτερική ανεξαρτησία. Ο αυτοκράτορας Φερδινάνδος Δ' παραιτήθηκε και τον διαδέχτηκε ο Φραγκίσκος Ίωσήφ Α' (1848 — 1916). Οι αυστριακοί νίκησαν τους Ούγγρους και τους επέβαλαν βαρύτερους όρους από πριν. Η Ουγγαρία έχασε τα προνόμια της και διαιρέθηκε σε επαρχίες, που τις διοικούσαν Αυστριακοί. Μετά την ήττα του όμως στην Ιταλία και την απώλεια της Λομβαρδίας ο Φραγκίσκος Ίωσήφ αναγκάστηκε να κρατήσει πιο φιλελεύθερη πολιτική. Παραχώρησε σύνταγμα και στά 1867 αναγνώρισε πλήρη έσωτερική αυτονομία στην Ουγγαρία. Οι δύο χώρες θά ήταν ένωμένες πια μόνον με τό στέμμα: ο Φραγκίσκος Ίωσήφ θά ήταν αυτοκράτορας της Αυστρίας και Βασιλιάς της Ουγγαρίας. Τό κράτος ονομάστηκε «**Αύστρουγγαρία**», τό σύστημα «**δυαδική μοναρχία**» και διατηρήθηκε ως τό τέλος του πρώτου παγκοσμίου πολέμου.

Αυστρία — Ουγγαρία

Έπανάσταση στα γερμανικά κράτη. Κοινοβούλιο της Φραγκφούρτης

Οι φιλελεύθεροι της Γερμανίας επαναστάτησαν και στά 1830 και στά 1848 και ανάγκασαν τους ηγεμόνες να δώσουν συντάγματα. Στά 1848 ή επανάσταση φαινόταν πιο σταθερή. Ένα κοινοβούλιο που εκλέχτηκε με καθολική ψηφοφορία συνήλθε στή Φραγκφούρτη για να συζητήσει τά προβλήματα της ένωσης των γερμανικών χωρών σε ένα κράτος. Τό μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν αν στην ομοσπονδία αυτή θά ξηαιρνε μέρος και ή Αυστρία, ή οποία τότε θά είχε και την ηγεσία (μεγάλη Γερμανία) ή αν θά περιοριζόταν στις καθαρά γερμανικές χώρες με έπικεφαλής την Πρωσσία (μικρή Γερμανία).

Τελικά κατέληξαν στο δεύτερο σχέδιο και τό κοινοβούλιο πρόσφερε τό στέμμα στο βασιλιά της Πρωσσίας Φρειδερίκο Γουλιέλμο Δ', αλλά οι ηγεμόνες κατάργησαν στο μεταξύ τά συντάγματα, απέσυραν τους αντιπροσώπους τους από τό κοινοβούλιο, που τελικά τό διέλυσε ή αστυνομία, και ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος, παρ' όλο που ήθελε τό στέμμα, αναγκάστηκε να τό άρνηθει (1849).

Έπανάσταση στα
γερμανικά κράτη.
κοινοβούλιο
Φραγκφούρτης

Η ένωση της Γερμανίας. Βίσμαρκ

Ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος έπιχείρησε άργότερα να πάρει τό

Ἡ Γερμανικὴ αὐτοκρατορία (1864 – 1871).

Βίσμαρκ (Bismarck)

Πόλεμος Γερμανίας
Αὐστρίας (1866)

στη θέληση. Τό πρόγραμμα τοῦ Βίσμαρκ ἦταν νά ἐνισχύσει τόν πρῶσσικό στρατό, νά τόν ἐφοδιάσει μέ νέα ὄπλα, νά ἀνανεώσει τήν πολεμική τακτική καί νά ἐπιβάλει τήν ἔνωση τῆς Γερμανίας ὑπό τήν Πρωσσία ταπεινώνοντας τά εὐρωπαϊκά κράτη πού ἀντιδροῦσαν.

Ὁ Βίσμαρκ στράφηκε πρῶτα ἐναντίον τῆς Αὐστρίας. Ἐξασφάλισε τήν οὐδετερότητα τῆς Γαλλίας καί τῆς φιλίας τῆς Ρωσίας, πού τήν εἶχε βοηθήσει νά καταπνίξει μιὰ ἐπανάσταση στήν Πολωνία. Μέ ἀφορμὴ τῆ διαφορά γιά δύο μικρά δουκάτα στά σύνορα τῆς Δανίας ἐπέτυχε νά τοῦ κηρύξει ἡ Αὐστρία τόν πόλεμο. Νίκησε στή Σάδοβα (Sadowa, 1866) καί ὑποχρέωσε τήν Αὐστρία νά δεχτεῖ τή διάλυση τῆς παλιᾶς γερμανικῆς ὁμοσπονδίας τοῦ Μέπτερνιχ καί τήν ἔνωση τῶν γερμανικῶν κρατῶν χωρὶς τή συμμετοχή της.

Μετά τή νίκη αὐτή, 21 βορειογερμανικά κράτη ἐνώθηκαν μέ τήν Πρωσσία.

Ὁ γαλλογερμανικός πόλεμος (1870)

Γαλλογερμανικός
πόλεμος (1870)

Ὁ Ναπολέων Γ' ἀνησύχησε γιά τήν αὐξηση τῆς πρῶσσικῆς ἐπιρροῆς, ἰδίως ὅταν ὁ πρίγκηπας Λεοπόλδος, ξάδερφος τοῦ βασιλιά τῆς Πρωσσίας Γουλιέλμου Α', προτάθηκε ὡς βασιλιάς στό θρόνο τῆς Ἰσπανίας. Ἡ Γαλλία φοβήθηκε ὅτι θά κυκλωθεῖ ἀπό τήν Πρωσσία, τό φιλοπόλεμο ρεῦμα ἐπικράτησε καί παρέσυρε τό Ναπολέοντα νά κηρύξει τόν πόλεμο, παρ' ὅλο πού ἡ Γαλλία ἦταν ἐκείνη τήν ἐποχὴ καί διπλωματικά ἀπομονωμένη καί στρατιωτικά ἀνίσχυρη. Τά γαλλικά στρατεύματα ἦταν ὀργανωμένα κατὰ τό παλαιό σύστημα, ἐνῶ στήν Πρωσσία ὁ Βίσμαρκ εἶχε ἀνανεώσει τήν πολεμική τακτική καί χρησιμοποιοῦσε τίς νέες ἐφευρέσεις — σιδηρόδρομο, τηλεγράφο — γιά τή μεταφορά τοῦ στρατοῦ καί τή συνεννόηση τῶν στρατιωτικῶν

στέμμα τῆς Γερμανίας ἀπό τοὺς ἡγεμόνες, βρέθηκε ὁμως μπροστά στήν ἀντίδραση τῶν βασιλέων τῶν μικρῶν γερμανικῶν κρατῶν καί πρό παντός μπροστά στήν ἀπειλή πολέμου μέ τήν Αὐστρία καί Ρωσία καί ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσει (1850). Λίγο ἀργότερα παραιτήθηκε ἀπό τό θρόνο τῆς Πρωσσίας, ὅπου ἐγίνε βασιλιάς ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος Α' (1861 – 1888), πού στά 1862 ἔκανε πρωθυπουργό του τό Βίσμτρκ, ἕναν ἀνθρωπο μέ μεγάλες ικανότητες καί ἀλύγι-

σωμάτων. Μέ την Πρωσσία συμμαχισαν καί όλα τά γερμανικά κρά-
τη. Οί Γερμανοί έκαναν επίθεση στά γαλλικά σύνορα μέ μεγάλες
στρατιές, διέσπασαν τό γαλλικό μέτωπο καί κύκλωσαν τούς γαλλι-
κούς στρατούς, πού αναγκάστηκαν νά παραδοθοῦν. Άλλες στρα-
τιωτικές δυνάμεις βάδισαν πρὸς τό Παρίσι, πού τό πολιορκήσαν
στενά καί τό βομβάρδιζαν μέ μεγάλα κανόνια (ὅπως ἡ «Βέρθα
Κρούπ», κατασκευάσμα τῶν μεγάλων ἐργοστασίων). Ὁ Ναπολέον
ἀποκλείστηκε στό Σεντάν, κοντά στά βελγικά σύνορα καί αναγκά-
στηκε νά παραδοθεῖ μαζί μέ πολλές χιλιάδες στρατό.

Ἡ στρατιωτική κατάρρευση τῆς Γαλλίας στά 1870 εἶναι ἓνα μο-
ναδικό φαινόμενο στήν εὐρωπαϊκή ἱστορία. Ὁ Ναπολέον καθαιρέ-
θηκε καί ἀνακηρύχθηκε δημοκρατία. Ἡ νέα κυβέρνηση μέ τό Γαμ-
βέττα καί τόν Ἰούλιο Φάβρ, προσπάθησε νά ἀντιδράσει, ἀλλά δέν
τό κατόρθωσε. Οἱ Γάλλοι ἀναγκάστηκαν νά ὑποχωρήσουν καί νά ὑ-
πογράψουν ἀνακωχή (Ἰανουάριος 1871).

Ὁ πόλεμος ἔκλεισε μέ τήν εἰρήνη τῆς Φραγκφούρτης (Μάιος
1871) μέ βαρύτατους ὄρους γιά τή Γαλλία: παρέδωσε τήν Ἄλσατία κι
ἓνα μέρος τῆς Λωρραίνης μέ τό Μέτς· ἀναγκάστηκε νά πληρώσει
μιά μεγάλη πολεμική ἀποζημίωση καί τά γερμανικά στρατεύματα ἔ-
κκαν κατοχή, ὡς πού νά πληρωθεῖ ἡ ἀποζημίωση, σέ μεγάλο μέρος
τοῦ γαλλικοῦ ἐδάφους.

Ἡ ἐνθουσιασμός τῆς νίκης ἔνωσε καί τά νότια γερμανικά κράτη
μέ τήν Πρωσσία. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1871, σέ μιά πανηγυρική τελε-
τή πού ἔγινε στό παλάτι τῶν Βερσαλλιών, τά γερμανικά κράτη ἐνώ-
θηκαν σέ ὁμοσπονδία καί ὁ βασιλιάς τῆς Πρωσσίας Γουλιέλμος Α΄
ἀνακηρύχθηκε αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας.

Ὁροι συνθήκης
(1871)

Ἑνωση Γερμανίας
(1871)

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ὁ πόλεμος τοῦ 1870 διαμόρφωσε τήν κατάσταση πού ὀδήγησε
στόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο.

Στήν Εὐρώπη δημιουργήθηκαν δύο νέες δυνάμεις, ἡ Γερμανία
καί ἡ Ἰταλία. Μέ τίς νίκες τῆς ἡ Γερμανία ἀπέκτησε μεγάλη εὐρω-
παϊκή ἐπιρροή.

Ἡ ταπείνωση τῆς Γαλλίας, ἡ στέρηση τῶν παραμεθορίων περιο-
χῶν τῆς Ἄλσατίας καί τῆς Λωρραίνης, πού ἐξασθενοῦσε τήν ἀμυνά
της, καί οἱ βαρβαρότητες τῆς κατοχῆς, δημιούργησαν ἓνα φοβερό ἐ-
θνικό μίσος ἀνάμεσα στή Γαλλία καί τή Γερμανία. Ἡ γαλλική πολιτι-
θικό μίσος ἀνάμεσα στή Γαλλία καί τή Γερμανία. Ἡ γαλλική πολιτι-
θική μετά τά 1870 κυριαρχήθηκε ἀπό τήν *revanche* (ἀντεκδίκηση).

Ἡ Ἄγγλία βρῆκε τήν εὐκαιρία μετά τόν ξεπεσμό τῆς Γαλλίας νά
κυριαρχήσει παγκόσμια. Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. ὁμως ἡ βιομη-
χανική ἀνάπτυξη τῆς Γερμανίας τῆς δημιούργησε ἓναν ἐπικίνδυνον
οἰκονομικό ἀνταγωνιστή.

Συνέπειες τοῦ
πολέμου

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1. Ποιά ήταν η γενική κατάσταση στην Εύρωπη στο δεύτερο μέρος του 19ου αί. ποιά τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς καὶ ποιά τὰ πρὶο σημαντικὰ γεγονότα, πού συνέβαλαν στὴ νέα διάταξη τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων;

2. Ποιά ἦταν τὰ αἴτια, τὰ κυριότερα γεγονότα, τὸ ἀποτέλεσμα καὶ οἱ συνέπειες τοῦ γαλλογερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': Η ΑΓΓΛΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 19ο ΑΙΩΝΑ

Βιομηχανική
ανάπτυξη

Ἡ Ἀγγλία εἶχε ἐξασφαλίσει στὸ 19ο αἰ. τίς πολιτικές τῆς ἐλευθερίας καὶ εἶχε ἐξελιχθεῖ σὲ ἓνα μεγάλο βιομηχανικό κράτος. Ὑπῆρχαν ὅμως ἀκόμα προβλήματα ν' ἀντιμετωπιστοῦν, πολιτικά καὶ οἰκονομικά. Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικά ἦταν ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, ὡστε ν' ἀντιπροσωπεύονται στὸ κοινοβούλιο τὰ νέα βιομηχανικά κέντρα. Μὲ τίς ἐνέργειες τῶν φιλελευθέρων κομμάτων ὁ ἐκλογικός νόμος ἀλλάξε (1832 — 1867), ἐγίνε δικαιοτέρα κατανομή τῶν ἐδρῶν καὶ μειώθηκαν τὰ περιουσιακά στοιχεῖα πού χρειάζονταν γιὰ τὸν ἐκλογέα καὶ τὸν ἐκλόγιμο.

Ἐκλογικός νόμος

Πρόβλημα
καθολικῶν

Ἄλλο θέμα ἦταν ἡ κατάργηση τῶν θρησκευτικῶν περιορισμῶν, πρόβλημα μαζί θρησκευτικό καὶ πολιτικό, γιὰτὶ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, ἰδιαίτερα οἱ Ἴρλανδοὶ καθολικοὶ, ἀποκλείονταν ἀπὸ τὰ δημόσια ἀξιώματα, σύμφωνα μὲ τὸ νόμο πού ψηφίστηκε στὴν ἐποχὴ τῶν Στιούαρτ. Μὲ τὸν ἀγῶνα Ἴρλανδῶν βουλευτῶν καταργήθηκαν οἱ ἀπαγορευτικοὶ νόμοι γιὰ τοὺς καθολικοὺς (1829), ἂν καὶ τὸ πρόβλημα τῆς Ἴρλανδίας δέν ἔχει ὡς σήμερα λυθεῖ καὶ οἱ ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις συνεχίζονται.

Κατάργηση
μερκαντισμοῦ

Οἱ ἔμποροι καὶ οἱ βιομήχανοι τῆς Ἀγγλίας ἐνδιαφέρονταν πρὶο πρὶο νά καταργηθεῖ ὁ μερκαντισμός, δηλαδή οἱ κρατικές ἐπεμβάσεις στὴν οἰκονομία καὶ τὰ περιοριστικά μέτρα στὶς εἰσαγωγές καὶ ἐξαγωγές, καὶ νά ἀφεθεῖ ἐλεύθερο, ἰδίως τὸ ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν. Τὸ ἀγγλικὸ σιτᾶρι ἦταν ἀκριβό, αὐτὸ ἔκανε ν' ἀκριβαίνει τὸ ψωμί καὶ γενικά τὰ τρόφιμα, κι ἔτσι οἱ βιομήχανοι ὑποχρεώνονταν νά πληρώνουν ἀκριβά ἡμερομίσθια. Ἡ ἐλευθερία στὸ ἐμπόριο θεσπίστηκε στὸ 1846.

Ἀλλαγὲς στὸν
ποινικό νόμο

Τὴν ἴσα ἐποχὴ μεταρρυθμίστηκε ὁ ποινικός νόμος καὶ περιορίστηκε ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου, καθορίστηκαν ὥρες ἐργασίας, ἀπαγορεύτηκε ἡ ἐργασία τοῦ παιδιοῦ, καταργήθηκε ἡ δουλειὰ στὶς ἀγγλικὲς ἀποικίες, κυκλοφόρησαν πολλές ἐφημερίδες καὶ ὀργανώθηκε ἡ κατώτατη παιδεία.

Ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. προόδευσε στὴν Ἀγγλία ἡ βιομηχανία, ἡ κτηνοτροφία, τὸ ἐμπόριο. Ἡ Ἀγγλία ἐβγαζε τὰ 2/3 τοῦ κάρβουνου καὶ τὸ 1/2 τοῦ σίδηρου πού χρησιμοποιοῦσε ὁ κόσμος. Ὑφαине τὰ 80% τοῦ μαλλιοῦ τῆς παγκόσμιας παραγωγῆς. Ὁ ἀγγλικὸς στόλος εἶχε τὰ μισὰ καράβια τῆς Εὐρώπης.

Παρ' όλα αυτά η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη δέν είχε φέρει πλοῦτο σέ όλες τίς τάξεις. Οί αγρότες ἔμειναν ἄνεργοι μετά τή χρῆση τῶν γεωργικῶν μηχανῶν καί ἡ ἐργατική τάξη δέν εἶχε ἀκόμη ἐξασφαλιστεῖ. Γι' αὐτό πολλοί ἔφευγαν στίς ἀποικίες.

Ἀνάπτυξη ἔμπορίου

Ἀποικιακή ἐξάπλωση τῆς Ἀγγλίας

Τό 19ο αἰ. ἡ Ἀγγλία ἐπεξέτεινε τίς κτήσεις της στίς Ἰνδίες. Ἡ ἐταιρία τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν καταργήθηκε καί τά ἰνδικά ἐδάφη ἔγιναν κτήσεις τοῦ ἀγγλικοῦ κράτους, πού τά κυβερνοῦσε ἕνας ἀντιβασιλέας.

Ἀποικιακή ἐξάπλωση Ἀγγλίας

Μέ βάση τίς Ἰνδίες οἱ Ἀγγλοι ἄπλωσαν τή δράση τους ἀνατολικότερα. Κατέλαβαν τή Σιγκαπούρη καί ἄρχισαν νά διεισδύουν οικονομικά στήν Κίνα.

Ἀπό τά τέλη τοῦ 18ου αἰ. κατέλαβαν ἕνα μέρος τῆς Αὐστραλίας. Στή χώρα αὐτή, πού ἦταν κατάλληλη γιά κτηνοτροφία, ἄρχισαν νά τρέφουν πρόβατα, γιά νά τροφοδοτοῦν μέ μαλλί τά ἀγγλικά ἐργοστάσια ὑφασμάτων. Ἀπό τά μέσα τοῦ 19ου αἰ. ἀνακαλύφθηκαν καί χρυσορυχεῖα καί ὁ πληθυσμός τριπλασιάστηκε.

Τήν ἴδια ἐποχή κατοικήθηκε ἡ νέα Ζηλανδία, αὐξήθηκε ὁ πληθυσμός τοῦ Καναδά καί σχηματίστηκε μία ὁμοσπονδία πού ὀνομάστηκε Dominiūm.

Ἀπό τά μέσα τοῦ 19ου αἰ. ἀπαγορεύτηκε στίς ἀγγλικές ἀποικίες τό δουλεμπόριο, καταργήθηκαν οἱ διάφορες ἑταιρίες καί οἱ ἀποικίες, ἐκεῖ πού ὁ πληθυσμός ἦταν εὐρωπαϊκός, πῆραν δικαιώματα, αὐτονομία, καί ὀργανώθηκαν κι' αὐτές σέ Dominiūm.

Ἡ Ἀμερική ἀπό τά 1815 — 1870

Στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. οἱ ἰσπανικές ἀποικίες τῆς Ν. Ἀμερικής καί ἡ Βραζιλία ἔγιναν ἀνεξάρτητες, ἀλλά δέν κατόρθωσαν νά ἐνωθοῦν σέ ὁμοσπονδία καί νά ἀποτελέσουν μιὰ μεγάλη δύναμη.

Ἀμερική (1815 — 1870)

Ἀντίθετα οἱ Η.Π.Α. ἐπεκτάθηκαν πρὸς τήν κεντρική καί ἀνατολική Β. Ἀμερική. Ἀγόρασαν τή Λουιζιάνα ἀπό τοὺς Γάλλους, πῆραν τήν Καλιφόρνια, τή Φλόριδα, τό Τέξας, καί ἕνα μέρος ἀπό τό Μεξικό. Ὁ πληθυσμός αὐξήθηκε μέ νέους μετανάστες ἀπό τήν Εὐρώπη καί ἄρχισε νά κατοικεῖται ἡ Δ. περιοχή (West). Οἱ ἀποικοὶ πῆγαιναν ἐκεῖ κατὰ ὁμάδες καί μοιράζονταν τά χτῆματα. Κανείς δέν ἦταν πλουσιότερος ἀπό τόν ἄλλον καί εἶχαν νά παλαίψουν μέ τίς ἴδιες δυσκολίες. Γι' αὐτό στίς δυτικές αὐτές περιοχές ἐπικράτησαν πιό δημοκρατικές ἀντιλήψεις, πού ἐπηρέασαν ἔπειτα καί τίς παλιές ἀνατολικές ἀποικίες.

Ὁ πόλεμος Βορείων καί Νοτίων (1861 — 1865)

Οἱ νότιες πολιτείες τῶν Η.Π.Α. πού ἦταν γεωργικές χρησιμο-

Πόλεμος Βορείων
και Νοτίων (1861-
1865)

ποιοῦσαν στά χτήματα μαύρους σκλάβους. Ἡ τραγικά σκληρή ζωὴ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν προκάλεσε ἀντίδραση καί οἱ βόρειες πολιτεῖες κηρύχθηκαν κατὰ τῆς δουλείας. Οἱ νότιοι τότε ἀποσπάστηκαν καί σχημάτισαν χωριστὴ δημοσπονδία, πράγμα πού σήμαινε διάλυση τοῦ ἀμερικανικοῦ κράτους. Ὁ πρόεδρος **Ἀβραάμ Λίνκολν** διακήρυξε τότε ὅτι οἱ πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς δέν ἔχουν τὸ δικαίωμα νά ἀποσπαστοῦν καί κήρυξε στοὺς Νοτίους τὸν πόλεμο. Ὁ πόλεμος τῶν Βορείων καί Νοτίων στάθηκε μακρόχρονος καί αἱματηρός. Τέλος οἱ Βόρειοι νίκησαν, οἱ Νότιοι ἀποκήρυξαν τὴ διάσπαση, δόθηκε ἐλευθερία στοὺς μαύρους καί τὸ κογκρέσσο τοὺς ἀναγνώρισε νομικὴ ἰσότητα καί πολιτικὰ δικαιώματα. Μὲ τὴ νίκη αὐτὴ ἐξασφαλίστηκε ἡ ἐνότητα τῶν Η.Π.Α., ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῶν μαύρων δέν ἔληξε, γιατί οἱ νότιες πολιτεῖες δέ συμμορφώθηκαν ἀπόλυτα μὲ τίς ἀποφάσεις.

Λίγες μέρες μετὰ τὴ λήξη τοῦ πολέμου ὁ πρόεδρος Ἀβραάμ Λίνκολν δολοφονήθηκε ἀπὸ ἓνα φανατικὸ ρατσιστὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 19ο ΑΙΩΝΑ

Φυσικὲς ἐπιστῆμες

Φυσικὲς ἐπιστῆμες

Στὸ 19ο αἶ. συνεχίστηκε ἡ πρόοδος στὴ φυσικὴ καί τὴ χημεῖα· μελετήθηκαν τὰ ἠλεκτρικὰ φαινόμενα καί ἐρμηνεύθηκαν τὰ φαινόμενα τοῦ φωτός· διατυπώθηκε ἡ ἀρχὴ τῆς διατήρησης τῆς ἐνέργειας ἀπὸ τὸν **Καρνὸ** (Carnot) καί τὸν **Χέλμχολτς** (Helmholtz), διαμορφώθηκε ἡ ὀργανικὴ χημεῖα καί μεταλλοχημεῖα καί ἐξετάστηκαν τὰ φαινόμενα τῆς φωτογραφίας.

Οἱ σημαντικότερες ἐφευρέσεις τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ ἠλεκτρικὸς τηλεγράφος πού κατασκεύασε ὁ **Μόρς** (Morse) στά μέσα τοῦ 19ου αἶ., ὁ σιδηρόδρομος, πού διευκόλυνε τὴ συγκοινωνία καί τίς μεταφορὲς στὴν ξηρὰ καί, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19 αἶ., οἱ ἠλεκτρικὲς γεννήτριες.

Στὴν ἰατρικὴ βρέθηκε ἡ στηθοσκοπία, τὸ κινίνο, τὰ ἀναισθητικά (αἰθέρας καί χλωροφόρμιο). Ἡ σημαντικότερη ἀνακάλυψη ἦταν τοῦ μεγάλου χημικοῦ καί βιολόγου **Λουδοβίκου Παστέρ** (Pasteur), ὅτι οἱ ἀρρώστιες μεταδίδονται ἀπὸ μικροοργανισμούς, τὰ μικρόβια πού μποροῦν νά θανατωθοῦν σὲ ὑψηλὲς θερμοκρασίες.

Ἔτσι ἔγινε γνωστὴ ἡ ἀπολύμανση καί περιορίστηκαν οἱ ἐπιδημίες καί οἱ μολύνσεις. Ὁ Παστέρ ἀνακάλυψε καί τὸ ἀντιλυσιστικὸ ἐμβόλιο. Ἡ πιὸ ἐπαναστατικὴ θεωρία τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, πού προκάλεσε πολλὰ ἀντιδράσεις καί συζητήσεις, ἀλλὰ καί πού ἐπηρέασε γενικὰ τὴ νοοτροπία ἦταν τοῦ Ἀγγλοῦ **Καρόλου Δαρβίνου** (Darwin) γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν εἰδῶν.

Παστέρ (Pasteur)

Θεωρητικές έπιστῆμες

ΙΣΤΟΡΙΑ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Τό 19ο αί. ἐκδηλώθηκε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τήν ἱστορική ἐπιστήμη καί γιά τίς ἀρχαιολογικές ἐρευνες. Ἐγιναν πολλές ἀνασκαφές στήν Ἑλλάδα, στήν Αἴγυπτο, στή Μεσοποταμία. Διαβάστηκε ἡ ἱερογλυφική γραφή τῶν Αἰγυπτίων καί ἡ σφηνοειδῆς τῆς Μεσοποταμίας καί μελετήθηκε ἡ σανσκριτική γλώσσα (ἀρχαία ἰνδική). Ἐτσι οἱ Εὐρωπαῖοι γνῶρισαν καλύτερα τοὺς ἀρχαίους ἀνατολικούς πολιτισμούς.

Ἱστορία
Ἀρχαιολογία

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἀπό τό ρομαντισμό, ἀπό τά διδάγματα τοῦ διαφωτισμοῦ, ἀπό τίς θεωρίες τοῦ Kant, ἀλλά πρό παντός ἀπό τή γερμανική ἐθνική κίνηση τῆς ἐποχῆς τους ἐπηρεάστηκαν οἱ μεγάλοι Γερμανοὶ φιλόσοφοι τοῦ 19ου αἰ. ὁ **Φίχτε** (Fichte), ὁ **Σέλλιγκ** (Schelling) καί ὁ **Ἑγκελ** (Hegel). Μαθητές τοῦ Kant, δέχονται ὅτι ὁ κόσμος πού λέμε πραγματικό (ὁ κόσμος τῶν «φαινομένων», ὅπως τόν ὀνόμαζε ὁ Kant) εἶναι γιά μᾶς ἄγνωστος. Ἐκεῖνο πού ὑπάρχει πραγματικά εἶναι τό πνεῦμα, ὄχι τό πνεῦμα τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ἀλλά τό γενικό, ἐκεῖνο πού γεννιέται ἀπό τήν πνευματική προσπάθεια ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας, τό Ἀπόλυτο Πνεῦμα.

Ὁ Fichte, ἐπηρεασμένος ἀπό τόν διαφωτισμό καί τή γερμανική ἐθνική κίνηση, διακήρυξε ὅτι ἡ γερμανική φυλή εἶναι ἀνώτερη, προορισμένη νά ὀργανώσει τό τελειότερο καί δικαιότερο κράτος τοῦ κόσμου, ἀλλά ἓνα κράτος ἀμιγές, ὅπου οἱ μή γερμανικές φυλές, καί πρό παντός οἱ Ἑβραῖοι, δέν ἔπρεπε νά ἔχουν πολιτικά δικαιώματα.

Ὁ Ἑγκελ, ἰδρυτής τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, παραδέχεται ὅτι τό Ἀπόλυτο Πνεῦμα ἐκδηλώνεται μέσα στήν ἱστορία καί μέσα στοὺς πολιτισμούς. Στήν ἱστορία τίποτα δέ γίνεται στήν τύχη. Μέσα ἀπό τά πάθη, τίς ἀντιθέσεις, καί τά συμφέροντα ἡ ἀνθρωπότητα πορεύεται πρὸς ἓνα μεγάλο, πέρα ἀπό τά ἄτομα, σκοπό· πρὸς τήν ἀπελευθέρωση, πρὸς τήν ἀποθέωση τοῦ Πνεύματος. Κάθε φορά τό Πνεῦμα ἐνσαρκώνεται σ' ἓναν ἐκλεκτό λαό (ὅπως ἦταν ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικός) καί δημιουργεῖ μεγάλους πολιτισμούς. Ἄν ὁ λαός αὐτός ἀντιμετωπίσει δυσκολίες, τότε ἐμφανίζονται οἱ μεγάλοι «ἠγέτες – ὀδηγοί» καί ὁ λαός τοὺς ἀκολουθεῖ. Ὄταν ὁ λαός αὐτός ξεπέσει ὀριστικά, τότε τό Πνεῦμα τόν ἐγκαταλείπει καί δέν ξαναγυρίζει ποτέ πιά σ' αὐτόν.

Τό κράτος εἶναι ἓνα μέσο γιά τήν πραγμάτωση τῶν μεγάλων σκοπῶν τῆς ἱστορίας. Οἱ πόλεμοι εἶναι ἀναγκαῖοι, βγάζουν τόν ἀνθρώπο ἀπό τήν καθημερινότητα καί τόν φέρνουν ἀντιμέτωπο μέ τό θάνατο, πού εἶναι ἡ μοῖρα του.

Φίχτε (Fichte)

Ἑγκελ (Gegel)

Νίτσε (Nietze)

Στό δεύτερο μέρος του 19ου αϊ. ο Γερμανός φιλόσοφος **Φρειδερίκος Νίτσε** (Nietze) στο βιβλίο του «Έτσι είπε ο Ζαρατούστρα» θεοποιεί τη δύναμη, τη βιολογική όρμη, τη θέληση, που κάνουν τον άνθρωπο «υπεράνθρωπο».

Κίπλιγκ

Οι θεωρίες αυτές, που χαρακτηρίζονται από τό μεγαλοφάνταστο πάθος του ρομαντισμού, έπηρέασαν τήν εύρωπαϊκή λογοτεχνία και τή σκέψη. Έγιναν ή έκφραση τής νοοτροπίας τών άρχών του 20ου αϊ., μιās εποχής που ή Εύρώπη αισθανόταν ισχυρή και είχε κατακτήσει τόν κόσμο, νοοτροπία που φαίνεται και στα έργα του μεγάλου Άγγλου ποιητή **Κίπλιγκ**, ύμνητῆ τής άγγλικής αυτοκρατορίας. Μέ τίς άπόψεις αυτές όμως ή εύρωπαϊκή σκέψη μετατοπίστηκε από τήν άνθρωπιστική βάση τής άναγέννησης και του διαφωτισμού: 'Ο άνθρωπος, ο καθημερινός, έχασε κάθε σημασία. 'Η προβολή του ήρωα, ή λατρεία τής δύναμης, ή κατάφαση του πολέμου, τό πάθος τών μεγάλων σκοπών που χαρακτηρίζει όλες τίς θεωρίες τής εποχής αυτής, οδήγησαν τήν εύρωπαϊκή νεότητα στους δύο παγκοσμίους πολέμους και διεύκολυναν τήν επικράτηση του ολοκληρωτισμού.

Κόντ (Comte)

Στό δεύτερο μισό του 19ου αϊ. τό κίνημα του ρομαντισμού, χωρίς να σβήσει ολότελα, άντικαταστάθηκε από τόν θετικισμό ή ρεαλισμό, που έπηρεάστηκε από τίς θεωρίες του Γάλλου φιλοσόφου **Αυγούστου Κόντ** (Comte). 'Ο Κόντ παράδέχεται ότι ή άνθρωπότητα πέρασε από τρία στάδια: τό θρησκευτικό, όπου προσπαθούσε να λύσει όλα τά προβλήματα μέ τή θρησκεία, τό μεταφυσικό, όπου άναζητούσε τή λύση στή φιλοσοφία, και τό θετικό, όπου όλα τά προβλήματα πρέπει να λυθούν μέ τήν έπιστήμη. 'Ο άνθρωπος πρέπει να πάψει ν' άναζητεί τήν άπόλυτη ούσία τών πραγμάτων και να άρκείται στα έπιστημονικά δεδομένα.

Μπερζόν (Bergson)

'Αντίδραση στην άπόλυτη κυριαρχία τής λογικής και τής έπιστήμης στάθηκε ή θεωρία του **Μπερζόν** (Bergson) ότι εκτός από τό μυαλό υπάρχουν και άλλες δυνάμεις μέσα στην άνθρώπινη ψυχή, που μπορούν να οδηγήσουν πιο άμεσα στις μεγάλες αλήθειες. Μιά τέτοια δύναμη είναι ή «ένόραση», που μοιάζει σαν άποκάλυψη, σαν έσωτερικό φώς.

Συνέπειες
βιομηχανικής
επανάστασης

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Κάθε μεγάλη άλλαγή δημιουργεί πάντα μιá αναστάτωση και ένα πρόβλημα άναπροσαρμογής τής κοινωνικής ζωής. Κάτι παρόμοιο προκάλεσε στην Εύρώπη και ή βιομηχανική επανάσταση του 19ου αϊ. 'Η χρήση τής μηχανής άλλαξε τή βιοτεχνία σε βιομηχανία και τόν έλεύθερο βιοτέχνη σε βιομήχανο ή είδικευμένο εργάτη κατά τίς οικονομικές του δυνατότητες. Στην ύπαιθρο οι άγροτικές μηχανές, ή μεγάλη ιδιοκτησία και ή άλλαγή τής άγροτικής οικονομίας (ή κτηνοτροφική παραγωγή μεγάλωσε εις βάρος τής γεωργικής), μαζί μέ τήν

αύξηση του πληθυσμού, άφησαν άνεργους πολλούς χωρικούς, που έφυγαν από την ύπαιθρο και συγκεντρώθηκαν στις βιομηχανικές πόλεις.

Οι άνθρωποι αυτοί (άνειδίκευτοι εργάτες) που δεν είχαν ιδιοκτησία, ούτε άλλο εισόδημα εκτός από το ήμερομίσθιό τους ονομάστηκαν «προλετάριοι». Τήν εποχή αυτή δεν υπήρχαν εργατικοί νόμοι, ούτε καμιά πρόνοια κρατική για τόν εργάτη: τά πάντα καθορίζονταν από τήν προσφορά και τή ζήτηση. Γι' αυτό οι εργάτες, μαζεύονταν σέ ομάδες και γύριζαν από τόπο σέ τόπο, όπου μάθαιναν ότι υπάρχει δουλειά.

Παράλληλα ή μεγάλη παραγωγή αύξησε τά κέρδη και δημιούργησε μία τάξη πλούσιων κεφαλαιούχων. Από τά μέσα του 19ου αϊ. επιβλήθηκε — ιδίως στήν Άγγλία — ή έλεύθερη οικονομία και αποκλείστηκε κάθε κρατική επέμβαση στήν οικονομική ζωή. Αυτές οι νέες καταστάσεις δημιούργησαν προβλήματα, άπασχόλησαν τούς οικονομολόγους και τούς φιλόσοφους τής εποχής και έδωσαν άφορμή νά διατυπωθούν διάφορες άπόψεις για τό εργατικό ζήτημα, τήν παραγωγή και τήν κατανομή τών αγαθών. Οι σπουδαιότερες θεωρίες είναι:

Ή σοσιαλισμός. Οι άπόψεις τών σοσιαλιστών ήταν πολλές. Άλλοι έλεγαν ότι τό κράτος πρέπει νά κρατικοποιήσει τίσ πλουτοπαραγωγικές πηγές και νά καθορίζει τήν παραγωγή και τήν κατανομή τών αγαθών. Άλλοι πίστευαν σέ έλεύθερους συνεταιρισμούς κεφαλαίου — εργασίας, όπου όλοι έπρεπε νά συμμετέχουν στά κέρδη (κάτι ανάλογο μ' αυτό που έκαναν οι Έλληνες τόν καιρό τής τουρκοκρατίας). Άπέκλειαν τή βία και τήν επανάσταση και πίστευαν πώς οι μεταρρυθμίσεις έπρεπε νά γίνουν ειρηνικά. Ή σπουδαιότερος άπό τούς φιλοσόφους του σοσιαλισμού τό 19ο αϊ. ήταν ο Γάλλος **Σαιν Σιμόν** (Saint Simon). Οι σύλλογοι τών σαινσιμονιστών διαλύθηκαν, αλλά ο σοσιαλισμός έπηρέασε γενικά τήν Εύρώπη, συνέβαλε στή διαμόρφωση τής εύρωπαϊκής εργατικής νομοθεσίας και γενικά τής δυτικοευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής.

Σοσιαλισμός

Ή κομμουνισμός διατυπώθηκε από τόν Γερμανό φιλόσοφο και οικονομολόγο **Κάρολο Μάρξ** (Marx), που στά 1848 δημοσίευσε μαζί μέ τόν Έγγελς (Engels) τήν προκήρυξη του κομμουνιστικού κόμματος» και στά 1867 τό βιβλίο του «Τό κεφάλαιο». Πιστεύει ότι ή κοινωνική δομή μπορεί νά αλλάξει μόνο μέ επαναστάσεις και ότι οι εργάτες, άσχετα μέ τήν έθνικότητά τους, ένωμένοι στο κομμουνιστικό κόμμα, πρέπει — σύμφωνα μέ τίσ θεωρίες του Μάρξ — νά διαλύσουν τίσ παλιές κοινωνικές τάξεις, νά επιβάλουν τή δικτατορία του «προλεταριάτου» και νά κρατικοποιήσουν τήν ιδιοκτησία και τά μέσα παραγωγής.

Κομμουνισμός

Τό κομμουνιστικό σύστημα επιβλήθηκε από τά 1917 στή Ρωσία

καί μετά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο στά κράτη τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης καί στήν Κίνα.

Τά γράμματα καί οἱ τέχνες

Ο ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΣ

Ρομαντισμός

ἽΟ ρομαντισμός εἶναι ἕνα καθολικό πνευματικό καί καλλιτεχνικό κίνημα, πού παρουσιάστηκε στήν ἐποχή τοῦ Ναπολέοντος ὡς ἀντίθεση στόν κλασικισμό καί ἀνανέωσε κάθε καλλιτεχνική ἐκδήλωση ὡς τά μέσα τοῦ 19ου αἰ.

ἽΟ κλασικισμός τοῦ 18ου αἰ. ἀγαπάει τήν ἀφαίρεση, τήν ἡρεμία καί τήν ἐξιδανίκευση. ἽΟ καλλιτέχνης δέν προβάλλει τήν προσωπικότητά του, ὁ ἥρωας τοῦ ἔργου εἶναι ἕνα πρόσωπο ἔξω ἀπό τόπο καί χρόνο.

Λογοτεχνία

Β. Οὐγκώ

ἽΑντίθετα ὁ ρομαντισμός ἔχει τίς ρίζες του στό διαφωτισμό καί γεννήθηκε μέσα στήν ταραγμένη ἐποχή τῶν ναπολεόντιων πολέμων. ἽΑγαπάει τήν ὄρμη, τήν κίνηση, τό πάθος, στρέφεται πρὸς τό συναίσθημα. ἽΟ καλλιτέχνης αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά ἐκφράσει τόν ἑαυτό του. Στήν ποίηση ἐπικρατεῖ ὁ λυρισμός. ἽΟ ἥρωας τῶν ρομαντικῶν ἔργων γίνεται πιά ἀνθρώπινος, ὑποφέρει, τοποθετεῖται μέσα στήν ἐποχή καί τό περιβάλλον. ἽΟ ρομαντισμός ἔδωσε μιά σειρά ἀπό μεγάλους καλλιτέχνες σέ ὄλα τά εἶδη τοῦ λόγου. Στήν ἽΑγγλία τόν **Βύρωνα** (Byron), τόν **Κήτς** (Keats) καί τόν **Σέλλεϋ** (Shelley). Στήν Γερμανία τόν **Χάινε** (Heine). Στή Γαλλία τόν **Βίκτορα Οὐγκώ**. Στή Ρωσία τόν **Πούσκιν** καί τόν **Γκόγκολ**.

Ζωγραφική

Οἱ ζωγράφοι τοῦ ρομαντισμοῦ προτιμοῦν τά ζωηρά καί ἐντυπωσιακά χρώματα, τά φανταστικά τοπία, τά παθητικά καί ἐξωτικά θέματα πού προκαλοῦν ζωηρή συγκίνηση. ἽΑπό τούς μεγάλους ζωγράφους τοῦ ρομαντισμοῦ ὁ **Ντελακρουά** (Delacroix) ἔχει ζωγραφίσει περίφημους πίνακες ἐμπνευσμένους ἀπό τήν ἑλληνική ἐπανάσταση.

Μουσική

Μπετόβεν

Στή μουσική ὁ ρομαντισμός μέ τά τελευταῖα ἔργα τοῦ **Μπετόβεν** (Beethoven, 1770 — 1827) ἔδωσε μερικά μεγαλειώδη δείγματα ὑπέρτατης πνευματικῆς ἔξαρσης ὡς καθαρά ὁμως μουσικό κίνημα ὑλοποιήθηκε μέ τά ἔργα τοῦ **Σοῦμπερτ** (Schubert), τοῦ **Σοῦμαν** (Schumann) καί τοῦ **Σοπέν** (Chopin), ὅπου τό ἀτομικό συναίσθημα ἐκδηλώνεται μ' ἕνα λυρισμό καί μ' ἕνα πάθος πρωτοφανέρωτα. Τή μουσική τοῦ ρομαντισμοῦ χαρακτηρίζει καί ἡ στροφή πρὸς τήν ἐθνική λαϊκή παράδοση καί ἡ δημιουργία ἐθνικῶν σχολῶν σέ διάφορες χῶρες, ὅπως στή Ρωσία μέ τόν **Μουσόργκι** (Moussorgski) καί τόν **Ρίμσκι — Κόρσακωφ** (Rimski — Korsakov), στήν Ἵσπανία μέ τόν **Ἄλμπενιθ** (Albeniz) καί τόν **Γκρανάντος** (Granados), στή Φιλλανδία μέ τόν **Σιμπέλιους** (Sibelius) κ.ἄ.

ἽΗ ὄπερα καλλιιεργήθηκε ἰδίαιτερα στήν Ἵταλία ἀπό τόν **Βέρντι** (Verdi) καί στή Γερμανία ἀπό τόν **Ριχάρδο Βάγκνερ** (Wagner), ὁ ὁ-

ποιος τήν ανανέωσε αφαιρώντας κάθε γραφικό στοιχείο (μπαλέτο, αὐτοτελείς ἄριες κ.λ.π.) πού διασπούσε τήν ἐσωτερική ἐνότητα, καί δίνοντας μεγαλύτερη θέση στή μουσική, ὥστε νά ὑποβάλλει καί νά τονίζει στό ἔπακρο τή δραματική ροή τοῦ θέματος.

Ἦπερα

ΤΑ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΜΕΤΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Ἀπό τά μέσα τοῦ 19ου αἰ., μ' ὄλο πού δέν ἔπαψε νά ὑπάρχει τό ρεῦμα τοῦ ρομαντισμοῦ, οἱ ὑπερβολές, ὅπου ἔφτασε (τάση γιά ἀρρωστημένους ἥρωες, θλιβερά συναισθήματα, τραγικά τοπία), μαζί μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης καί τήν ἐμφάνιση τῶν νέων φιλοσοφικῶν θεωριῶν (Κόντ κ.ἄ.) ὁδήγησαν σ' ἕνα νέο καλλιτεχνικό καί πνευματικό κίνημα, τό ρεαλισμό, πού συνεχίστηκε πάλι περίπου ὡς

Ρεαλισμός

Λογοτεχνία

τά μέσα τοῦ αἰῶνα μας. Στόν πεζό λόγο ὁ ρεαλισμός ἐκδηλώθηκε σάν μία τάση ν' ἀποδοθεῖ ἡ πραγματικότητα τῆς ζωῆς. Καλλιιεργήθηκε τό κοινωνικό μυθιστόρημα καί τό ἀστικό δράμα. Οἱ λογοτέχνες ἔπαιρναν τούς ἥρωές τους συχνά ἀπό τή μεσαία ἀστική ἢ τίς κατώτερες κοινωνικές τάξεις καί δέ δίσταζαν νά εἰκονίσουν, κάποτε μέ ὠμή εἰλικρίνεια, τή δυστυχία, τή ἀρρώστια, τά ἐλαττώματα, τήν κοινωνική ἀδίκια. Ὁ ρεαλισμός ἐκπροσωπεῖται στή Γαλλία μέ τόν **Μπαλζάκ** (Balzac), τόν **Φλωμπέρ** (Flaubert) καί τόν **Ζολᾶ** (Zola), στήν Ἀγγία μέ τόν **Ντίκενς**, (Dickens), στή Γερμανία μέ τόν **Χάουπμαν** (Hauptmann) καί τόν **Τόμας Μάν** (Mann). Ὁ μεγαλύτερος δραματικός συγγραφέας τοῦ 19ου αἰ. εἶναι ὁ **Ἑρρίκος Ἴψεν** (Ibsen). Στή Ρωσία τό

Ἐντουάρντ Μανέ, Τό παιδί πού παίζει φλογέρα (1866, Παρίσι, Λοῦβρο).

Ὁ Μανέ ἐπηρεάστηκε ἀπό τήν ἰσπανική ζωγραφική, ἰδίως ἀπό τόν Γκόγια, καθώς καί ἀπό τήν τέχνη τῆς φωτογραφίας, πού ἄρχισε στήν ἐποχή του. Ἀγαπᾷ τά σκούρα χρώματα, τίς ἔντονες χρωματικές ἀντιθέσεις. Ζωγραφίζει σκηνές ἀπό τήν σύγχρονή του ζωή μέσα στό φυσικό φῶς. Στό παιδί μέ τή φλογέρα δημιουργεῖ μιά καινούργια ἀντίληψη γραμμικῆς προοπτικῆς, πού ἐπηρέασε τή νεώτερη ζωγραφική.

Κλωντ Μονέ, Γυναίκες στον κήπο (1867, Παρίσι, μουσείο Λούβρου).

Οι εμπρεσιονιστές ζωγράφοι απελευθερώνονται από το κλειστό εργαστήριο. Ζωγραφίζουν στο ύπαιθρο, σκηνές της καθημερινής ζωής κάτω από το άληθινό φως. Ένας από τους πρώτους πίνακες του Μονέ, όπου η ζωγραφική μεταφέρεται από τον κλειστό στον ύπαιθρο χώρο.

ψυχολογικό και ιστορικό μυθιστόρημα έφτασε στη μεγαλύτερη άκμή του με τον **Ντοστογιέφσκυ** και τον **Λέοντα Τολστόι**.

Στήν ποίηση ο ρεαλισμός εκδηλώθηκε με τον περιορισμό του συναισθηματισμού και του πληθωρισμού της έκφρασης και με τη στρόφη προς την καθαρότητα και τη λιτότητα της μορφής. Ή τάση αυτή, που ονομάστηκε παρνασσιζμός, έχει κυριότερους εκπροσώπους τον **Θεόφιλο Γκωτιέ** (Gautier) και τον **Λεκόντ Ντελίλ** (Delille).

Πώλ Σεζάν. Ή γυναίκα του ζωγράφου (Βοστώνη, 1877 περίπου).

Ο Σεζάν προχώρησε πέρα από τον εμπρεσιονισμό. Προσπαθεί να συλλάβει τους βασικούς νόμους στη δομή των πραγμάτων και ανάγει τις μορφές σε γεωμετρικά σχήματα. Αυτό οδήγησε αργότερα στον κυβισμό. Ή έναλλαγή των χρωμάτων στα έργα του ακολουθεί μιά κλίμακα σχεδόν μουσική.

Βενσάν Βάν Γκόγκ, Τά κίτρινη στάχια (Λονδίνο, 1889).
Μέ τό έντονα χρώματα καί τίς πηχτές δόξ πινελιές ό Βάν Γκόγκ έκφράζει τό πάθη καί τό συναι-

σθήματα τής ανθρώπινης ψυχής. Μέ τήν ένταση καί τή δύναμη τών χρωμάτων του έπηρεάσε τή σύγχρονη τέχνη.

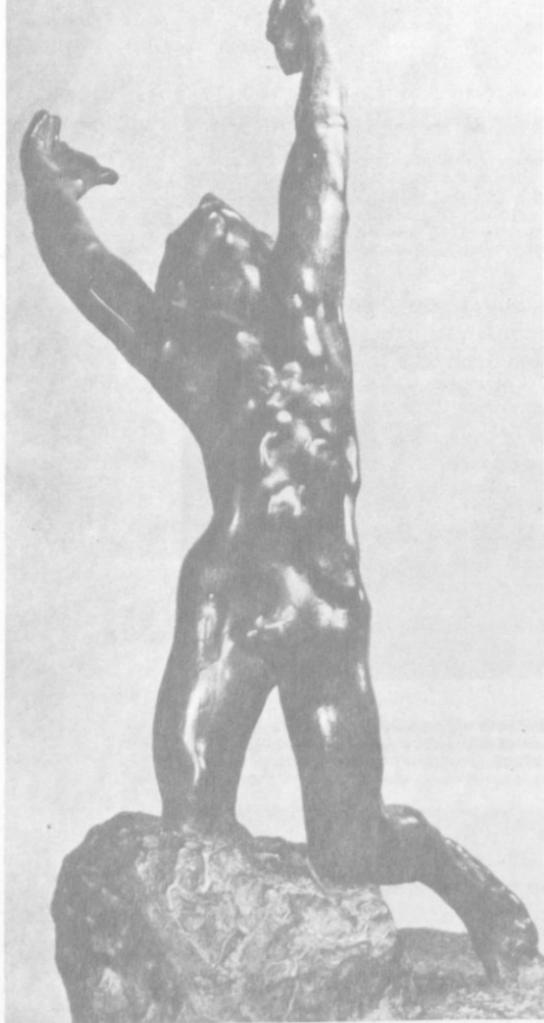
Στή ζωγραφική οι μεγαλύτεροι ζωγράφοι του ρεαλισμού είναι ό **Μιλλέ** (Millet) καί πιά πολύ ό **Κουρμπέ** (Courbet) καί ό **Ντωμιέ**, (Daubier), πού αγαπούν τά θέματα τής άπλής καθημερινής ζωής.

Ζωγραφική

Άπό τό δεύτερο μέρος του 19ου αί. καί ύστερα τό ρεαλισμό στην τέχνη διαδέχτηκε ό έμπρεσιονισμός. Έπηρεασμένοι από τίς φιλοσοφικές θεωρίες γιά τήν ύποκειμενικότητα τής γνώσης καί τίς έπιστημονικές μελέτες γιά τό ήλιακό φάσμα καί τή σύνθεση του φωτός οι ζωγράφοι άφησαν τό έργαστήριο καί προσπαθούσαν νά αποδώσουν τό τοπίο καί τίς μορφές, όπως φαίνονται μέσα στο φώς. Χαρακτηριστικά τής ζωγραφικής του έμπρεσιονισμού είναι ή άγάπη στά παιγνιδίσματα καί στίς αλλαγές του φωτός, ή σύνθεση καί άνάλυση τών χρωμάτων, οι άπαλές διαβαθμίσεις. Δέ σχεδιάζουν, καί συχνά τοποθετούν δίπλα τά παραπληρωματικά χρώματα χωρίς νά τά συνθέτουν. Έτσι μόνο από μακρυά οι πίνακες παίρνουν σαφήνεια. Οι μεγαλύτεροι έμπρεσιονιστές ζωγράφοι είναι οι Γάλλοι **Μανέ** (Manet), **Μονέ** (Monet), **Ρενουάρ** (Renoir).

Έμπρεσιονισμός

Στό τέλος του 19ου αί. παρουσιάστηκε μιά άντίθετη κίνηση, πού ονομάστηκε μεταέμπρεσιονισμός, μέ τόν **Σεζάν** (Cezanne), τόν **Γκωγκέν** (Gauguin), τό **Βάν Γκόγκ** (Van Gogh). Οι ζωγράφοι αυτοί τονί-

Ροτέν, 'Ο άσωτος γιός (1889).

Τό σώμα πάλλεται από τήν έσωτερική ένταση, είναι ολόκληρο μια επίκληση. 'Ο άσωτος γιός γίνεται τό σύμβολο του άνθρώπου, που παραστράτησε καί πού καλεί σέ βοήθεια τούς ουρανοούς, αναζητώντας τή λύτρωση.

'Ο Ροτέν μελέτησε καί έπηρέαστηκε από τό έργο του Μ. Άγγέλου. Οι μυώδεις καί δυνατές μορφές πού πλάθει, εκφράζουν τήν άγωνία του άνθρώπου από τέλος του 19ου αί.

ζουν τό περίγραμμα τής μορφής καί προβάλλουν τούς γεωμετρικούς δγκους καί τά χρώματα — παχιά καί έντονα — πού τά χρησιμοποιούν σαν μέσα γιά νά εκφράσουν τόν έσωτερικό τους κόσμο.

'Η τεχνοτροπία αυτή οδήγησε στις άρχές του 20ου αί. στον κυβισμό μέ τον **Πικάσο** (Picasso), τον **Μπρακ** (Braque) καί άλλους, δηλαδή στην άνάλυση των μορφών σέ γεωμετρικά σχήματα. Οι ζωγράφοι καί οι γλύπτες τής έποχής αυτής έπηρεάστηκαν πολύ από τήν τέχνη των νέγων τής Άφρικής, πού είχε γίνει τότε περισσότερο γνωστή μέ τις εξερευνησεις.

"Ένας από τούς μεγάλους γλύπτες του 19ου αί., αλλά καί δλων των εποχών, είναι ο Γάλλος **Άύγουστος Ροτέν** (Rodin). Τά έργα του διακρίνονται γιά τό δυ-

ναρισμό, τήν ύποβλητικότητα, τό φιλοσοφικό συμβολισμό τους. Έπηρεάστηκε πολύ από τον Μιχαήλ Άγγελο, ιδίως από τά άτέλειωτα έργα του. Έτσι αφήνει συχνά ένα μέρος από τήν πέτρα άκατέργαστο γιά νά ύπογραμμίζει καί νά προβάλλει τή μορφή.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΘΕΜΑΤΑ

1. Ποιές αλλαγές έφερε στην κοινωνική καί οικονομική ζωή τής Εύρώπης ή Βιομηχανική επανάσταση; Ποιά προβλήματα δημιούργησε καί ποιές θεωρίες σχετίζονται μέ αυτά τό προβλήματα; Ποιές ήταν οι συνέπειες γιά τήν ευρωπαϊκή ζωή;
2. Ποιές έπιστημονικές καί φιλοσοφικές θεωρίες έπηρέασαν τήν Εύρώπη τό 19 αί.;
3. Τι είναι τό κίνημα του ρομαντισμού καί ποιές οι εκδηλώσεις του;
4. Ποιό πνευματικό κίνημα διαδέχτηκε τό ρομαντισμό; Ποιά είναι γενικά τά καλλιτεχνικά ρεύματα του 19ου αί.;

ΕΥΡΩΠΗ, 1871-1914

ρωπαίοι κατέλαβαν σημαντικές έμπορικές περιοχές γύρω από τό Πεκίνο. Οί Ίάπωνες στράφηκαν κατά τής Ρωσίας, τής κήρυξαν τόν πόλεμο (1904 — 1905), και τήν ανάγκασαν νά έγκαταλείψει τήν Κορέα, τό Πόρτ Άρθουρ και τή Μαντζουρία. Ή ήττα τής Ρωσίας προκάλεσε αντίδραση στό έσωτερικό και ό τσάρος αναγκάστηκε νά παραιχωρήσει σύνταγμα.

Οί ευρωπαϊκές αντιθέσεις. Συμμαχίες. Έκτός από τίς αντιδράσεις τών λαών πού δέν είχάν πραγματοποιήσει ακόμα τήν έθνική τους ολοκλήρωση ή απελευθέρωση, δημιουργήθηκαν οξύτατες διαφορές ανάμεσα στη Γαλλία — Γερμανία μετά τόν πόλεμο του 1870. Από τίς αρχές του 20ου αι. άρχισε και ένας μεγάλος οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ Άγγλίας και Γερμανίας.

Ή Γερμανία έγινε μεγάλη βιομηχανική δύναμη μετά τά 1900 και άρχισε νά άμφισβητεί από τήν Άγγλία τίς διεθνείς αγορές. Μή μπορώντας ν' αντιμετώπισει τήν Άγγλία στη θάλασσα ή Γερμανία δοκίμασε νά πλησιάσει τά λιμάνια τής Άνατολής διεισδύοντας από τήν ξηρά στόν κόλπο τής Βαγδάτης. Γι' αυτό φρόντισε νά αύξήσει τήν έπιρροή της στις βαλκανικές χώρες και τήν Τουρκία. Οί Γερμανοί συνέλαβαν τήν ιδέα νά κατασκευάσουν μιά μεγάλη σιδηροδρομική γραμμή Βερολίνου — Βαγδάτης, πού θά περνούσε από τήν Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα άρχισε νά ναυπηγείται μεγάλος γερμανικός στόλος.

Ή οικονομικός ανταγωνισμός και ή διείσδυση τής Γερμανίας στις χώρες τής Έγγύς Άνατολής, όπου υπήρχαν πηγές πετρελαίου, ανησύχησε τήν Άγγλία και δημιούργησε μιά κατάσταση έντασης στην Εύρώπη. Άρχισαν νά γίνονται συνασπισμοί. Ή Γερμανία συμμάχησε μέ τήν Αυστρία. Μαζί τους ενώθηκε και ή Ίταλία, δυσανεκτήμένη επειδή οι Γάλλοι κατέλαβαν τή Λιβύη. Ή συνασπισμός ονομάστηκε **Τριπλή Συμμαχία** (Triple Alliance, 1882). Ή Άγγλία πλησίασε τή Γαλλία, πού ήταν δυσανεκτήμένη από τόν πόλεμο του 1870 και ήθελε νά εκδικηθεί τούς Γερμανούς, και τή Ρωσία. Έτσι σχηματίστηκε ένας δεύτερος συνασπισμός, ή **Τριπλή Συνεννόηση** (Triple Entente, 1907).

Οί δύο αυτοί συνασπισμοί άρχισαν ένα φοβερό ανταγωνισμό έξοπλισμών, πού έδωσε σε όλη αυτή τήν περίοδο τήν όψη προετοιμασίας για πόλεμο. Γι' αυτό ή εποχή αυτή ονομάστηκε «**ένοπλη ειρήνη**». Πολλοί πνευματικοί άνθρωποι και πολιτικοί δοκίμασαν νά σταματήσουν τή φοβερή αυτή πορεία προς τήν καταστροφή και νά ιδρύσουν διεθνείς οργανισμούς για τή λύση τών διαφορών ανάμεσα στα κράτη. Όμως ή συνέχιση του προγράμματος τών έξοπλισμών και οι όλο και οξύτερες αντιθέσεις οδηγούσαν σταθερά προς τόν πόλεμο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

- 1) Ποιά ήταν η γενική εικόνα που παρουσίαζε η Εύρώπη και ο κόσμος από τό 1870 — 1914;
- 2) Ποιές ήταν οι καταστάσεις και τά αίτια που οδήγησαν στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο;

Γ. 'Η ελληνική ιστορία από τήν κάθοδο του 'Οθωνα ως την έναρξη του Α' παγκόσμιου πολέμου (1833 — 1914)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ (1833 — 1862)

'Η εποχή του 'Οθωνα υπήρξε μιά δύσκολη περίοδος για τήν 'Ελλάδα και από έσωτερική και από έξωτερική άποψη.

'Εσωτερικά, μετά τήν καταστροφή και έγκατάλειψη του έργου του Καποδίστρια, έπρεπε ν' αναδιοργανωθεί τό κράτος. 'Η άγνοια του τόπου και τής γλώσσας έγινε άφορμή νά στηριχτούν οι Βαυαροί αντίβασιλείς, που κυβέρνησαν στήν αρχή, πίο πολύ στή γερμανική τους πείρα, παρά στήν ελληνική παράδοση.

'Η επικράτηση των Βαυαρών, ή χρησιμοποίησή τους στά άνώτερα αξιώματα (βαυαροκρατία), τό άπολυταρχικό πολίτευμα ως τό 1843 και οι κατόπιν έπεμβάσεις του 'Οθωνα στήν πολιτική ζωή τής χώρας, προκαλούσαν δυσαρέσκειες, που τίς έκαναν μεγαλύτερες οι άποτυχημένες απόπειρες για τήν πραγματοποίηση των έθνικων πόθων.

'Από οικονομική άποψη τό κράτος αντιμετώπιζε πολλές δυσκολίες, έπειδή ήταν πολύ περιορισμένο έδαφικά. Τό βασικό του εισόδημα προερχόταν από τή ναυτιλία, που είχε άναπτυχθεί μετά τήν άπελευθέρωση, μέ κέντρο τό λιμάνι τής Σύρου.

'Από έξωτερική άποψη τά πράγματα ήταν τό ίδιο δύσκολα. Κάθε μιά από τίς προστάτιδες δυνάμεις, δηλαδή 'Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, που ο ανταγωνισμός τους στήν Α. Μεσόγειο είχε γίνει οξύτερος, προσπαθοῦσε νά αύξήσει τήν έπιρροή της στήν 'Ελλάδα. 'Από φόβο μήπως ανατραπεί ή ίσορροπία στά Βαλκάνια οι δυτικές δυνάμεις ξαναγύρισαν άμετακίνητα στό δόγμα τής τουρκικής άκεραιότητας και καταπολεμοῦσαν κάθε προσπάθεια των 'Ελλήνων ν' άπελευθερώσουν τούς υπόδουλος άδελφούς τους.

'Από πολιτιστική άποψη οι 'Ελληνες αγωνίζονταν νά φτάσουν τό ευρωπαϊκό επίπεδο. 'Η περιφρόνηση πρός κάθε τί που θύμιζε τήν τουρκική κατοχή τούς έκανε νά παραμερίσουν και τήν ελληνική παράδοση τής τουρκοκρατίας. 'Η τέχνη και ή λογοτεχνία έμπνεόταν γενικά από τά ευρωπαϊκά πρότυπα, αλλά υπήρχαν και πολλές ζωντανές και δημιουργικές τάσεις, μέ κέντρο ιδιαίτερα τά 'Επάνησα.

Γενικά
Χαρακτηριστικά

Ἐκλογή τοῦ Ὀθωνος στό Ναύπλιο (Ἐθνικό Ἱστορικό μουσεῖο).

Ἡ κάθοδος τοῦ Ὀθωνα στήν Ἑλλάδα

Ἐκλογή τοῦ
Ὀθωνος. Συνθήκες

Μετά τήν παραίτηση τοῦ Λεοπόλδου τοῦ Σάξ — Κοβούργου καί τή δολοφονία τοῦ Καποδίστρια οἱ τρεῖς προστάτιδες δυνάμεις ἀποφάσισαν νά δώσουν τό ἐλληνικό στέμμα στόν Ὀθωνα, δεύτερο γιό τοῦ Λουδοβίκου τῆς Βαυαρίας, καί ὑπέγραψαν δύο σχετικές συνθήκες: τοῦ Λονδίνου (Μαΐος 1832), πού ἀναγνώριζε τήν Ἑλλάδα ἀνεξάρτητο μοναρχικό κράτος, μέ βασιλέα τόν Ὀθωνα, καί τῆς Κωνσταντινουπόλης (Ἰούλιος 1832), πού ἐπεξέτεινε τά σύνορα τῆς Ἑλλάδας πάλι ἀπό τόν Παγασητικό ὡς τόν Ἀμβρακικό κόλπο.

Οἱ τρεῖς δυνάμεις ἔδωσαν στήν Ἑλλάδα ἓνα δάνειο ἀπό 60 ἑκατ. φράγκα καί ἐπέτρεψαν στόν Ὀθωνα νά φέρει μαζί του 3500 Βαυαρούς στρατιῶτες γιά νά ἐπιβάλλει τήν τάξη.

Ἡ Ἐ' ἐθνική συνέλευση τοῦ Ἄργους, πού εἶχε μεταφέρει τήν ἔδρα τῆς στήν Πρόνοια τοῦ Ναυπλίου, ἐπικύρωσε τήν ἐκλογή τοῦ Ὀθωνα καί ἔστειλε στό Μόναχο ἀντιπροσωπεία ἀπό τόν Ἄνδρέα Μιαούλη, Νότη Μπότσαρη καί Δημ. Πλαπούτα νά τοῦ προσφέρει τό στέμμα.

Κάθοδος τοῦ
Ὀθωνος στήν
Ἑλλάδα

Ὁ Ὀθων ἔφτασε στό Ναύπλιο τόν Ἰανουάριο 1833. Ἐπειδή ἦταν ἀνήλικος, τόν συνόδευε μία τριμελής ἀντιβασιλεία, πού θά κυβερνοῦσε ὡς τό τέλος Μαΐου 1835. Τήν ἀποτελοῦσαν ὁ Ἰωσήφ φόν Ἄρμανσπεργκ, πρῶην ὑπουργός οἰκονομικῶν τῆς Βαυαρίας, ὁ Λουδοβίκος Μάουερ, νομικός, καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου, καί ὁ Κάρλος Ἀϊδεκ, στρατηγός. Ἀπό τούς τρεῖς μόνο ὁ Ἀϊδεκ εἶχε ἔρθει στήν Ἑλλάδα τόν καιρό τῆς ἐπανάστασης καί τήν ἤξερε. Οἱ ἄλλοι δύο τῆ θαύμαζαν, ἀλλά τήν ἔβλεπαν γιά πρώτη φορά.

Ὁ λαός, κουρασμένος ἀπό τήν ἀναρχία, δέχτηκε μέ πολλή ἀγάπη καί ἐνθουσιασμό τόν Ὀθωνα, πού ἦταν ὁ πρῶτος βασιλιάς στήν Ἑλλάδα καί ὁ γιός τοῦ φιλέλληνα Λουδοβίκου τῆς Βαυαρίας.

Ἡ ὀργάνωση τοῦ κράτους ἀπὸ τὴν ἀντιβασιλεία

Παρά τὶς μεγάλες δυσκολίες ἡ κατάσταση ποῦ ἀντιμετώπιζε ἡ ἀντιβασιλεία ἦταν λιγότερο δύσκολη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Καποδίστρια. Ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἀναγνωριστεῖ ἀνεξάρτητο κράτος, ὑπῆρχε τὸ δάνειο, ὁ βαυαρικὸς στρατός, ὁ λαὸς ἦταν κουρασμένος καὶ πρόθυμος νὰ πειθαρχήσει καὶ οἱ μεγάλες δυνάμεις ἦταν φιλικές.

Ἡ ἀντιβασιλεία γιὰ νὰ ὀργανώσει τὸ ἑλληνικὸ κράτος 1) συνέστησε τακτικὸ στρατὸ 2) ἀνακήρυξε τὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἀνεξάρτητη, ἀν καὶ δογματικὰ ἐνωμένη μὲ τὸ πατριαρχεῖο Κων/πόλεως 3) διαίρεσε διοικητικὰ τὴ χώρα σὲ νομούς, ἐπαρχίες, δήμους καὶ κοινότητες, ἔδωσε στίς μεγάλες πόλεις καὶ στοὺς νομούς τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, ὅπου δὲν εἶχαν διατηρηθεῖ, κατάργησε τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση καὶ ὀργάνωσε ἓνα γραφειοκρατικὸ συγκεντρωτικὸ σύστημα, ἀνάλογο μὲ τῆς Βαυαρίας. — Οἱ τοπικὲς ἀρχές (νομάρχης, ἐπαρχος, δήμαρχος) θὰ διορίζονταν ἀπὸ τὸ κράτος. Οἱ φόροι θὰ συγκεντρώνονταν στὸ κέντρο καὶ αὐτὸ θὰ φρόντιζε γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν ἐπαρχιῶν 4) ἴδρυσε ἐξατάξια δημοτικὰ σχολεῖα (ποῦ κατὰ τὸ γερμανικὸ σύστημα θὰ συντηροῦσαν οἱ δήμοι καὶ θὰ ἤλεγχαν οἱ πολῖτες), τετρατάξια γυμνάσια, καὶ πρόβλεψε τὴν ἴδρυση πανεπιστημίου, ποῦ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ στὰ 1838 5) ὀργάνωσε δικαστήρια καὶ ὁ Μάουρερ ἔγραψε τὴ δικανικὴ νομοθεσίαν σύμφωνα μὲ τὰ βαυαρικὰ πρότυπα 6) καθόρισε τὴ φορολογία διατήρησε ὅμως τὸν παλιὸ φόρο τῆς δεκάτης (10% στὸ ἀκαθάριστο γεωργικὸ εἰσόδημα) καὶ τὰ διαγωγικὰ τέλη (ἔσωτερικὰ τελωνεῖα).

Ἡ ὀργάνωση τῆς ἀντιβασιλείας διατηρήθηκε πολὺ καὶ σὲ μερικὰ σημεῖα διατηρεῖται ἀκόμη. Γι' αὐτὸ εἶχε καὶ μεγαλύτερη σημασία γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κράτος.

Ἡ προσπάθεια τῶν ἀντιβασιλέων ἦταν εἰλικρινής, ἀλλὰ ἡ ἀγνοία τῶν συνθηκῶν τοῦ τόπου ὀδήγησε σὲ λάθη καὶ δημιουργήσε προβλήματα. Τὴ μεγαλύτερη ἀντίδραση προκάλεσαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ στρατιωτικὰ μέτρα. Ἡ ἀντιβασιλεία ὀργάνωσε τακτικὸ στρατὸ, ἀλλὰ ὑπῆρχαν τὰ σώματα τῶν ἀτάκτων, ποῦ εἶχαν πολεμήσει καὶ ἐλευθερώσει αὐτὸ τὸ κράτος. Πολλοὶ κατάνονταν ἀπὸ ἐδάφη ποῦ δὲν εἶχαν ἐλευθερωθεῖ ("Ἡπειρο, Μακεδονία) καὶ δὲν εἶχαν ἄλλο πόρο ζωῆς, ἐκτός ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸ τους μισθό. Οἱ ἀντιβασιλεῖς, τοὺς διέταξαν νὰ καταταχτοῦν στὸν τακτικὸ στρατὸ, δηλαδὴ νὰ φερῶσουν εὐρωπαϊκὴ στολή καὶ νὰ ὑποταχτοῦν σὲ μίαν πειθαρχίαν ποῦ δὲν ἀνέχονταν. Οἱ διαμαρτυρίες τους χαρακτηρίστηκαν παραχές καὶ ὁ βαυαρικὸς στρατός τοὺς ἀνάγκασε νὰ διαλυθοῦν ἢ νὰ φύγουν ἔξω ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ σύνορα. Αὐτὸ, καὶ τὸ γεγονός ὅτι ποτέ τὸ ἑλληνικὸ κράτος δὲν εἶχε τὰ οικονομικὰ μέσα νὰ δώσει μίαν ἀξιόλογη ἀποζημίωση στοὺς γέροντες ἀγωνιστές, προκάλεσε τὸν ἀγιάτρευτο καημὸ τῶν παλιῶν πολεμιστῶν τοῦ 1821, ποῦ αἰσθάνονταν παραγκωνι-

Κατάσταση τῆς
Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς
ἀντιβασιλείας

Ὄργάνωση τῆς
Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν
ἀντιβασιλείαν

Προβλήματα ποῦ
δημιούργησαν τὰ
μέτρα τῆς
ἀντιβασιλείας

σμένοι καί άδικημένοι, καί πού φαίνεται στό άπομνημονεύματα πολλών άγωνιστών. Παράλληλα έστρεψε άρκετούς παλιούς στρατιώτες στό ληστεία. Έτσι έξηγεΐται τό πλήθος των ληστών πού ταλαιπώρησε τήν Έλλάδα στόν έποχή του Όθωνα.

Τό έκκλησιαστικό θέμα δημιούργησε έπίσης αντίδράσεις, γιατί τό πατριαρχείο δέν άναγνώρισε τήν έλληνική έκκλησία, παρά μόνο στό 1850. Έτσι πολλοί έθεώρησαν σχισματική τήν έκκλησία καί δημιουργήθηκε τό κόμμα των «φιλορθοδόξων» πού ήθελε τήν ένωση μέ τό πατριαρχείο καί τήν κατάργηση τής αντιβασιλείας. Μέ τίς ένέργειες αυτές σχετίζεται ή σύλληψη του Κολοκοτρώνη, του Πλαπούτα καί άλλων άγωνιστών, πού δικάστηκαν στό Ναύπλιο καί καταδικάστηκαν σέ θάνατο. Στίς πιέσεις τής αντιβασιλείας, πού έπιδίωξε αυτή τήν καταδίκη, μόνο δύο δικαστές ο Πολυζωΐδης καί ο Τερτσέτης άρνήθηκαν νά ύποκύψουν. Ο Κολοκοτρώνης έμεινε άρκετούς μήνες φυλακισμένος στόν Άκροναυπλία. Όταν ο Όθων ένηλικιώθηκε του έδωσε χάρη.

Μέ τήν κατάργηση τής αυτοδιοίκησης, πού ήταν παράδοση αιώνων, παραμελήθηκε ή έπαρχία. Η παιδεία πήρε καθαρά θεωρητική κατεύθυνση καί τά έξατάξια δημοτικά σχολεία έγιναν τά περισσότερα διτάξια ή μονοτάξια, γιατί οι δήμοι δέν είχαν νά πληρώσουν τά έξοδα γιά τή συντήρησή τους.

Η έπιβολή του άπολυταρχικού συστήματος, ή βαυαροκρατία, οι διαφωνίες των ίδιων των αντιβασιλέων καί οι έπεμβάσεις των δυνάμεων δημιουργούσαν άλλες άφορμές γιά δυσαρέσκεια. Παρ' όλα αυτά έπί τής αντιβασιλείας έγινε ή πρώτη μετά τήν ίδρυση του έλληνικού βασιλείου συστηματική προσπάθεια γιά όργάνωση έλληνικού κράτους.

Η βασιλεία του Όθωνα ως τον Κριμαϊκό πόλεμο (1835 — 1853)

Παρά τίς έλπίδες των Έλλήνων, καί όταν ανέλαβε προσωπικά τήν έξουσία ο Όθων, εξακολούθησε νά κυβερνά άπολυταρχικά καί διόρισε Βαυαρούς πρωθυπουργούς.

Στά 1843 οι δυσαρεστημένοι στρατιωτικοί καί πολιτικοί (Λόντος, Μεταξάς, Ζωγράφος, Μακρυγιάννης, Καλλέργης) όργάνωσαν μία έπανάσταση, πού ξέσπασε τή νύχτα τής 2 — 3 Σεπτεμβρίου 1843. Η έπανάσταση στάθηκε ανάιμακτη, γιατί πήραν μέρος σ' αυτήν λαός καί στρατός καί ύποστηρίχτηκε άπό τους πρέσβεις των δυνάμεων. Ο Όθων άπομονωμένος άναγκάστηκε νά ύποσχεθεί σύνταγμα καί νά καλέσει ένθική συνέλευση.

Τό σύνταγμα του 1844

Τό πρώτο μετά τήν άπελευθέρωση έλληνικό σύνταγμα δέν ήταν

Δίκη του
Κολοκοτρώνη

Έπανάσταση 3ης
Σεπτεμβρίου 1843

Τό σύνταγμα του
1844

274

δημοκρατικό. Τό πολίτευμα άλλαξε σέ **συνταγματική μοναρχία**. Ὁ βασιλιάς κράτησε τήν ἐκτελεστική ἐξουσία, ἡ νομοθετική μοιράστηκε ἀνάμεσα σέ βουλή καί γερουσία. Δινόταν ὅμως τό δικαίωμα τῆς ψήφου σχεδόν σέ ὅλους τούς "Ἕλληνες πάνω ἀπό 25 ἐτῶν.

Τά πρῶτα βήματα τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ στήν Ἑλλάδα στάθηκαν δύσκολα. Δέν ὑπῆρχε παράδοση, οἱ ἐκλογές γίνονταν μέ σφαιρίδια καί κρατοῦσαν πολλές μέρες, οἱ κομματικές ἀντιθέσεις ἔφταναν σέ αἰματηρές συγκρούσεις.

Ὡς τά μέσα τοῦ 19ου αἰ. διατηρήθηκαν τά τρία κόμματα, ἀγγλικό, γαλλικό, ρωσικό, πού εἶχαν ἰδρυθεῖ στήν ἐπανάσταση, μέ ἀρχηγούς τό Μαυροκορδάτο, Κωλέττη καί Α. Μεταξά. Γιά πολλά χρόνια κυβέρνησε τό κόμμα τοῦ Κωλέττη, πού ἡ πολιτική του, τῆς μεγάλης ιδέας, ἐνθουσίαζε τούς "Ἕλληνες.

Στρατηγός Μακρυγιάννης.

Τό ἐθνικό πρόβλημα καί ἡ πολιτική τῆς μεγάλης ιδέας

Τό πιό βασικό πρόβλημα γιά τό νέο ἑλληνικό κράτος ἦταν ἡ ἐπέκταση τῶν συνόρων καί ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ὑπόδουλων ἀδελφῶν. Οἱ "Ἕλληνες ὄνειρευόνταν νά ἐλευθερώσουν τόν ἑλληνισμό τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, καί τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου. Σέ μεγαλύτερη ἔκταση οἱ πόθοι ἀπλώνονταν πρὸς τή Μ. Ἀσία καί τήν Κωνσταντινούπολη, στά σύνορα τῆς παλιάς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ πολιτική αὐτή τῆς ἰδρύσεως ἐνός μεγάλου ἑλληνικοῦ κράτους, πού νά περιβάλλει ὅλο τόν ἑλληνισμό μέ πρωτεύουσα τήν Κωνσταντινούπολη, ἦταν τό ὄνειρο τῆς μεγάλης ιδέας, τό ἰδανικό πού θέρμανε τόν ἑλληνισμό ὡς τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. Ὁ Ὄθων καί ἡ γυναίκα του, ἡ βασίλισσα Ἀμαλία, ἔγιναν ἐνθουσιώδεις ὁπαδοί τῆς **μεγάλης ιδέας**.

Τά δύο μεγάλα κόμματα τῆς ἐποχῆς, τοῦ Μαυροκορδάτου καί τοῦ Κωλέττη, ἀντιμετώπιζαν διαφορετικά τό ἐθνικό θέμα: ὁ Μαυροκορδάτος πίστευε ὅτι τό ἑλληνικό κράτος ἔπρεπε πρῶτα νά ὀργανωθεῖ

Τό ἰδανικό τῆς μεγάλης ιδέας

καί ὕστερα νά ἐπιδιώξει ἐπέκταση τῶν συνόρων· ἀντίθετα ὁ Κωλέττης διακήρυσσε πῶς πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλο ἔπρεπε νά πραγματοποιηθεῖ ἡ μεγάλη ἰδέα.

Στὸ βάθος ὅμως τὸ ἑλληνικὸ κράτος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δέν εἶχε οὔτε τίς στρατιωτικές, οὔτε τίς οἰκονομικές δυνατότητες γιὰ νά πραγματοποιήσει τὴ μεγάλη ἰδέα. Οἱ Ἕλληνες πίστευαν ὅτι θά μπορούσαν νά τὸ ἐπιτύχουν μέ τὴ βοήθεια τῶν τριῶν προστάτιδων δυνάμεων, ἀλλὰ δέ γινόταν καμιὰ διπλωματικὴ προεργασία, γι' αὐτὸ καί ἡ πολιτικὴ τῶν δυνάμεων ἔμενε ἀμετακίνητα ἐχθρική σέ κάθε προσπάθεια γιὰ ἐπέκταση τῶν ἑλληνικῶν συνόρων ἢ ἀναταραχὴ στὰ Βαλκάνια. Ἔτσι ἡ μεγάλη ἰδέα προβαλλόταν ἀπὸ τὸν Κωλέττη περισσότερο γιὰ κομματικούς λόγους καί δέ γινόταν, οὔτε ἦταν εὐκόλο νά γίνει τότε, οὐσιαστικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν πραγματοποίησή της.

Ἡ πολιτικὴ τῶν δυνάμεων στὴν Α. Μεσόγειο. Τὸ «ἀνατολικὸ ζήτημα»

Ἀνατολικὸ ζήτημα

Οἱ ἀντιθέσεις τῶν δυνάμεων στὸ βαλκανικὸ χῶρο κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. ἔγιναν ὀξύτερες καί πῆραν τὴ μορφή ψυχροῦ πολέμου. Ἡ Ρωσία ἐπιδίωκε τὴ διάλυση τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας καί τὴν ἔξοδο στὸ Αἰγαῖο, ἐνῶ οἱ ἄλλες δυνάμεις, Ἀγγλία, Γαλλία, Αὐστρία, ἐπέμεναν στὴ διατήρηση καί τὴν ἀκεραιότητα τοῦ τουρκικοῦ κράτους.

Καθὼς ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία ἐξασθενοῦσε καί καθὼς ὠρίμαζε ἡ ἐθνικὴ κίνηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν καί μεγάλωνε ἡ τάση μερικῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν, ὅπως ἡ Αἴγυπτος, νά γίνουν ἀνεξάρτητες, ἡ ἀνατολικὴ Μεσόγειος βρισκόταν σέ μόνιμη ἀναταραχὴ. Κορύφωμα τῆς κρίσης στὰ 1839 ἦταν ἡ ἐπανάσταση τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, ποὺ νίκησε τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, ἔγινε κύριος τῆς Συρίας καί κινδύνευε νά διαλύσει τὸ τουρκικὸ κράτος. Οἱ δυνάμεις, ποὺ δέν ἤθελαν ἰσχυρὴ Αἴγυπτο στὸ Σουέζ, ἐπενέβησαν καί τὸν ἀνάγκασαν νά ὑποχωρήσει ἀναγνωρίζοντας τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Αἰγύπτου (1841) καί παραχωρώντας του τὴν ἰσόβια κατοχὴ τῆς Συρίας.

Οἱ ἀδιάκοπες κρίσεις στὰ Βαλκάνια καί οἱ ἀντιθέσεις τῶν συμφερόντων ἔκαναν τὸ ζήτημα τῆς Τουρκίας, τὸ «ἀνατολικὸ ζήτημα», ὅπως τὸ ὀνόμαζαν οἱ εὐρωπαϊοὶ διπλωμάτες τὸ πιὸ περίπλοκο καί ἐπικίνδυνο θέμα τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς στὸ 19ο αἰώνα.

Ἡ Κριμαϊκὸς πόλεμος (1853 — 1856)

Κριμαϊκὸς πόλεμος,
Αἴτια. Ἀφορμὴ

Ἡ ἀπόπειρα τῆς Ρωσίας νά λύσει δυναμικὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα διαλύοντας τὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία, ἄλλαξε τὸν ψυχρὸ πόλεμο σέ θερμὸ καί προκάλεσε μιὰ εὐρωπαϊκὴ σύγκρουση ποὺ ὀνομάστη-

κε Κριμαϊκός πόλεμος, επειδή οι σοβαρότερες επιχειρήσεις έγιναν στην Κριμαία.

Ο Ναπολέων Γ', αυτοκράτορας της Γαλλίας, ανανέωσε τις παλιές συμφωνίες με την Τουρκία (**διομολογήσεις**) και έπέτυχε νέες διευκολύνσεις για το γαλλικό εμπόριο και προνόμια για τους καθολικούς στους Άγιους τόπους. Αυτό έδωσε αφορμή στον Τσάρο Νικόλαο Α' να ζητήσει ανάλογα προνόμια για το όρθοδοξο πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και να απαιτήσει το δικαίωμα της προστασίας των ορθοδόξων της Ανατολής που του έδιναν οι παλιές συνθήκες. Η Τουρκία, που την ενίσχυαν οι δυτικές δυνάμεις, άρνήθηκε και η Ρωσία της κήρυξε τον πόλεμο.

Τά ρωσικά στρατεύματα κατέλαβαν τις Ήγεμονίες, αλλά η Άγγλία και η Γαλλία συμμάχησαν με τους Τούρκους στά 1854. Οι Άγγλογάλλοι έκαναν επίθεση στην Κριμαία, πολιορκήσαν και κατέλαβαν τη Σεβαστούπολη, ναύσταθμο των Ρώσων. Ο τσάρος Νικόλαος Α' πέθανε κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων και ο διάδοχός του Άλέξανδρος Β' αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Η ειρήνη υπογράφηκε στο Παρίσι (1856).

Νικόλαος Α'

Η συνθήκη των Παρισίων. Τά κυριότερα άρθρα

- Μέ τη συνθήκη των Παρισίων
- 1) Ο Δούναβης χαρακτηρίστηκε ελεύθερος για τά έμπορικά πλοία όλων των κρατών.
  - 2) Ο Εύξεινος Πόντος έγινε ουδέτερος. Η Ρωσία και η Τουρκία θά διατηρούσαν ελάχιστα πλοία για την ασφάλεια των ακτών.
  - 3) Οι Ήγεμονίες θά ήταν υπό την προστασία όλων των ευρωπαϊκών δυνάμεων.
  - 4) Όλες οι δυνάμεις που υπέγραψαν τη συνθήκη έγγυήθηκαν την άκεραιότητα της τουρκικής αυτοκρατορίας.
  - 5) Ο σουλτάνος έδωσε προνόμια στους χριστιανικούς πληθυσμούς της Τουρκίας με ένα επίσημο έγγραφο (Χάτι Χουμαγιούν) που περιλήφθηκε στη συνθήκη των Παρισίων.

Άρθρα της συνθήκης των Παρισίων (1856)

ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ

Η συνθήκη των Παρισίων είχε μεγάλη σημασία για την τύχη της Βαλκανικής. Μέ τη συνθήκη αυτή, που ήταν μία μεγάλη ήττα για τη ρωσική πολιτική, η Ρωσία έχασε όλα τά προνόμια της εποχής της Αικατερίνης Β' και η έπιρροή της περιορίστηκε πέρα από τό Δούναβη και τον Εύξεινο Πόντο, ενώ αντίθετα αύξήθηκε η αγγλογαλλική έπιρροή στα Βαλκάνια.

Γιά να ίσορροπήσει την άπώλεια αυτή η Ρωσία στράφηκε προς την Άπω Ανατολή. Κατέλαβε τη Μαντζουρία τό Πόρτ Άρθουρ και δοκίμασε να διεισδύσει στην Κίνα. Στά Βαλκάνια μετά τό 1856 έγ-

Σημια της συνθήκης των Παρισίων

καινίασε τήν πολιτική τοῦ πανσλαβισμού, δηλαδή τήν προσπάθεια νά βγεῖ στό Αἰγαῖο διά μέσου φιλικῶν τῆς σλαβικῶν κρατῶν. Ἐτσι ἄρχισε νά υποστηρίζει τίς σλαβικές φυλές τῆς Βαλκανικῆς, τούς Σέρβους καί ιδιαίτερα τούς Βουλγάρους. Ἡ πολιτική αὐτή ἐνίσχυσε τό ἐθνικό κίνημα τῶν βαλκανικῶν λαῶν, ἀλλά προκάλεσε καί ἀντιθέσεις καί συγκρούσεις ἀνάμεσά τους.

Οἱ Ἑλληνες καί ὁ Κριμαϊκός πόλεμος

Οἱ Ἑλληνες καί ὁ
Κριμαϊκός πόλεμος

Οἱ Ἑλληνες προσπαθώντας νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τόν Κριμαϊκό πόλεμο ἄρχισαν ἐπαναστάσεις στή Θεσσαλία καί τήν Ἡπειρο. Ὁ Ὄθων καί ἡ Ἀμαλία υποστήριξαν μέ ἐνθουσιασμό τόν ἀγῶνα. Ἡ Ἀγγλία καί ἡ Γαλλία ὅμως, ἀφοῦ δέν κατόρθωσαν μέ διπλωματικές πιέσεις νά σταματήσουν τίς ἐπαναστάσεις, ἔστειλαν τούς στόλους τους στόν Πειραιᾶ καί ἀπέκλεισαν τά ἑλληνικά λιμάνια σταματώντας κάθε οἰκονομική κίνηση. Ὁ στρατός τῶν Ἀγγλογάλλων ἔκανε προσβλητικές γιά τούς βασιλεῖς παρελάσεις στήν Ἀθήνα. Ἀπό κάποιο καράβι, πού ἦρθε ἀπό τήν Κριμαία μεταδόθηκε χολέρα. Τέλος ὁ Ὄθων ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσει. Σχημάτισε κυβέρνηση ἀπό τό ἀγγλογαλλικό κόμμα, μέ πρόεδρο τό Μαυροκορδάτο, καί ἐγκατέλειψε τίς ἐπαναστάσεις, πού τίς κατέπνιξαν οἱ Τοῦρκοι. Ἡ κατοχή τοῦ Πειραιᾶ ὅμως κράτησε ὡς τά 1857.

Τά γεγονότα αὐτά ὑπῆρξαν ὀδυνηρά, ἀλλά ὡς ἓνα σημεῖο καί ὠφέλιμα γιά τούς Ἑλληνες. Κατάλαβαν πώς καμιά εὐρωπαϊκή δύναμη δέν ἦταν διαθεθεμένη νά θυσιάσει τά συμφέροντά της γιά νά υποστηρίξει τά ἑλληνικά δίκαια. Τά τρία κόμματα διαλύθηκαν, ἐπικράτησε ἐθνική ἐνότητα, ὁ Ὄθων ἔγινε δημοφιλῆς. Σ' αὐτό τό διάστημα τῆς γαλήνης ἔγιναν τά περισσότερα δημόσια ἔργα, καλύτερεψε ἡ οἰκονομία, ἀναπτύχθηκε ἡ ναυτιλία, χτίστηκαν πολλά πνευματικά καί φιλανθρωπικά ἰδρύματα μέ δωρεές πλουσίων Ἑλλήνων καί ἄρχισε ἡ πρώτη σοβαρή πνευματική κίνηση.

Μέ τό τέλος τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου καί τό **χάτι χουμαγιούν** ἀναδιοργανώθηκαν οἱ κοινότητες τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ καί ἄρχισαν πάλι ἐκεῖ μιά μεγάλη πνευματική καί οἰκονομική δραστηριότητα. Ἰδρύθηκαν σχολεῖα, φιλολογικοί σύλλογοι καί ἄλλα ἰδρύματα στήν Πόλη, στή Σμύρνη, ἀλλά καί στή Μακεδονία καί τήν Ἡπειρο καί στίς πλούσιες καί μεγάλες ἑλληνικές κοινότητες τῆς Β. Βαλκανικῆς, ἰδίως στά παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὅπου ζοῦσε μιά πλούσια καί ἰσχυρή ἑλληνική ἀστική τάξη, καί ὅπου ταξίδευαν καί ἐμπορεύονταν τά ἑλληνικά καράβια. Ἡ μεγάλη αὐτή κίνηση, πού μοιάζει μέ νέο ἑλληνικό διαφωτισμό, προετοίμασε τή δεύτερη μεγάλη ἐθνική ἐξόρμηση τοῦ ἑλληνισμοῦ, τούς βαλκανικούς πολέμους.

Ἡ ἐξωση τοῦ Ὄθωνα

Ἡ ἐσωτερική γαλήνη κράτησε πολύ λίγο. Στά 1860 ἡ ἔνωση

τῆς Ἰταλίας ξεσήκωσε νέο ἐνθουσιασμό. Οἱ Ἕλληνες πίστευαν πῶς θά πραγματοποιηθοῦν ἐπὶ τέλους οἱ ἐθνικοὶ πόθοι καὶ πῶς ὁ Γαριβάλδι θά κάνει ἀπόβαση στὴν Ἠπειρο. Γρήγορα ὁμως ἀκολούθησε ἡ ἀπογοήτευση. Ὁ Ὅθων θεωρήθηκε ὑπεύθυνος γιὰ τὴ νέα ἀποτυχία. Τὸν κατηγοροῦσαν γιὰ ἀπολυταρχισμό, παράβαση τοῦ συντάγματος, τὴν Ἀμαλία γιὰ ἐπεμβάσεις στὴν πολιτική. Ἡ ἔλλειψη διαδόχου καὶ ἡ ἐχθρότητα τῶν δυνάμεων μεγάλωνε τὴν ἀντίδραση. Ὁ Ὅθων δέν ἔδειξε θάρρος καὶ διορατικότητα. Ἀρκέστηκε νὰ ἀντικαθιστᾷ τὴ μία αὐλόφιλη κυβέρνηση μὲ τὴν ἄλλη. Τέλος μιά ἐπανάσταση, πού ξεσπασε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1862, τὸν ὑποχρέωσε νὰ παραιτηθεῖ καὶ νὰ φύγει στὴ Βαυαρία, ὅπου καὶ πέθανε στὰ 1867.

Ἐξωση τοῦ Ὅθωνος

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1. Ποιά προβλήματα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ ἑλληνικὸ κράτος κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὅθωνα;
2. Πῶς ὁργανώθηκε τὸ ἑλληνικὸ κράτος στὴν ἐποχὴ τῆς ἀντιβασιλείας καὶ ποιές ἀδυναμίες παρουσιάζει ἡ ὁργάνωσις αὐτή; Γιὰ ποιούς λόγους;
3. Ποιές ἦταν οἱ τάσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Ὅθωνα καὶ γιὰ ποιούς λόγους δέν πραγματοποιήθηκε ἡ μεγάλη ἰδέα;
4. Ποιά ἦταν ἡ πολιτικὴ τῶν δυνάμεων στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο;
5. Ποιά ἦταν τὰ αἶτια καὶ ποιοὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου; Σημασία τῆς συνθήκης τοῦ 1856 γιὰ τὰ Βαλκάνια καὶ τὴν Ἑλλάδα.
6. Ποιά ἦταν ἡ κατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους (ἐπιτεύγματα καὶ ἀποτυχίες) στὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Ὅθωνα;

Ἡ Ἀθήνα (Ἄπὸ τὸ λεύκωμα τοῦ Μαρίνου Π. Βρεττοῦ, Αἱ Νέαι Ἀθῆναι, 1861).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α' (1863 – 1913)

ΕΚΛΟΓΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α'

Εποχή Γεωργίου Α'

Μετά τήν έξωση του Όθωνα συνήλθε η Β' εθνική συνέλευση στην Αθήνα για να ψηφίσει ένα νέο σύνταγμα και να εκλέξει ένα νέο βασιλιά. Πέρασαν αρκετοί μήνες άβεβαιότητας και αναρχίας. Τέλος οι τρεις προστάτιδες δυνάμεις συμφώνησαν να υποδείξουν τον πρίγκηπα Γουλιέλμο – Γεώργιο τής Δανίας και η συνέλευση τον εξέλεξε με το όνομα Γεώργιο Α'.

Ο Γεώργιος Α' έφτασε στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1863. Τα πρώτα γεγονότα της βασιλείας του ήταν η ένωση της Έπτανήσου και η ψήφιση του συντάγματος.

Η ένωση τής Έπτανήσου

Ένωση Έπτανήσου
(1864)

Η Έπτανησος ανήκε ως τα 1797 στους Βενετούς. Με τη συνθήκη του Καμποφόρμιο πέρασε στους Γάλλους, που την κράτησαν ως τα 1800. Μετά οργανώθηκε σε κράτος (Έπτανησος Πολιτεία) υποτελής στη Ρωσία και Τουρκία. Μετά τη συμφωνία του Τίλσιτ οι Ρώσοι παραιτήθηκαν από την προστασία της Έπτανήσου και την άφησαν πάλι στους Γάλλους (1807 – 1809). Αργότερα κατέλαβαν τα νησιά οι Άγγλοι. Στο συνέδριο της Βιέννης ο Καποδίστριας αγωνίστηκε να μη χαρακτηριστούν τα νησιά «άγγλική κτήση», γιατί τότε θα ήταν πολύ δύσκολη η απελευθέρωσή τους, αλλά να γίνουν υποτελής κράτος «Ιόνιος Πολιτεία» υπό την προστασία της Αγγλίας που θα διόριζε εκεί έναν αρμοστή.

Στήν ελληνική επανάσταση τα Ιόνια νησιά βοήθησαν όσο μπορούσαν υλικά και ήθικά και παρά τις αγγλικές διώξεις ένα σώμα Έπτανησίων έθελοντών πήρε μέρος στον αγώνα.

Ο έπτανησιακός λαός ήθελε μετά την απελευθέρωση να ενωθεί με την Ελλάδα. Πολλές φορές έγιναν ταραχές και επανειλημμένα, παρά την αγγλική αντίδραση, η έπτανησιακή βουλή έζητησε την ένωση. Τελικά η Αγγλία αποφάσισε, με την ευκαιρία δυναστικής αλλαγής, να παραχωρήσει τα Ιόνια νησιά στην Ελλάδα. Η σχετική συνθήκη υπογράφηκε τό Μάρτιο 1864. Τίς διαπραγματεύσεις έκανε, νέος ακόμα, ο Χαρίλαος Τρικούπης και κατόρθωσε να απαλείψει πολλούς δυσμενείς για την Ελλάδα όρους με τη σταθερότητα και τη διπλωματική ικανότητά του.

Τα Ιόνια νησιά, που δέν πέρασαν ποτέ από την τουρκική κατοχή, στάθηκαν μεγάλα κέντρα γραμμάτων και πολιτισμού και η ένωσή τους συνέβαλε στην πρόοδο του ελληνικού κράτους. Οι έπτανησιοι βουλευτές, όπως ο **Αριστοτέλης Βαλαωρίτης**, ο **Λορέντζος Μαβίλης** και άλλοι, έφεραν νέο πνεύμα στην ελληνική βουλή και η έπτανησιακή λογοτεχνία έπηρεάσε την εξέλιξη των ελληνικών γραμμάτων.

Τό σύνταγμα τοῦ 1864

Τό σύνταγμα τοῦ 1864 ἦταν δημοκρατικό. Καθόριζε ὡς πηγή τῆς ἐξουσίας τό ἔθνος. Ἡ γερουσία καταργήθηκε καί τή νομοθετική ἐξουσία ἀσκούσε μόνο ἡ βουλή πού ἐκλεγόταν μέ ἄμεση, μυστική καί καθολική ψηφοφορία. Ὁ βασιλιάς διορίζε κυβέρνηση πού νά ἐξασφαλίζει τήν ψήφο ἐμπιστοσύνης τῆς βουλῆς καί νά ἐλέγχεται ἀπό τή βουλή. Μετά τό 1875, ὕστερα ἀπό σχετικό ἄρθρο πού δημοσίευσε ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ἐφαρμόστηκε ἡ ἀρχή τῆς **«δεδηλωμένης πλειοψηφίας»** ὅπως καί στήν Ἀγγλία, δηλαδή ἡ ἀρχή νά δίνει ὁ βασιλιάς τήν ἐντολή τοῦ σχηματισμοῦ τῆς κυβέρνησης στόν ἀρχηγό τοῦ κόμματος πού εἶχε τήν πλειοψηφία στή βουλή. Ὁ βασιλιάς εἶναι ἔτσι ἀνεύθυνος, γι' αὐτό ὅλους τοὺς νόμους προσυπέγραφε ὁ ἀρμόδιος ὑπουργός. Ἰδρύθηκε ἀκόμα ἓνα ἀνώτατο δικαστήριο, τό συμβούλιο ἐπικρατείας, γιά νά ἐλέγχει, ἂν οἱ νόμοι πού ψηφίζονταν ἦταν σύμφωνοι μέ τό σύνταγμα.

Τά παλιά κόμματα, ἀγγλικό, γαλλικό, ρωσικό, διαλύθηκαν μετά τόν Κριμαϊκό πόλεμο. Τά νέα πού σχηματίστηκαν ἦταν πιό πολὺ κόμματα προσώπων, καί ὄχι ἀρχῶν, καί ἦταν πολλά, πράγμα πού δημιουργοῦσε πολιτική ἀστάθεια καί συχνές ἀλλαγές κυβερνήσεων. Ὅμως στήν ἐποχή αὐτῆ ἀναπτύχθηκε ἡ πολιτική ζωῆ, τότε ἐμφανίστηκαν καί ἔδρασαν οἱ πρῶτοι μεγάλοι Ἕλληνες πολιτικοί, ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδούρος, ὁ Χαρίλαος Τρικούπης καί ἀργότερα ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος.

Ἡ ἐπανάσταση τῆς Κρήτης (1866 – 1869)

Ἡ Κρήτη, πού ἤθελε ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τόν τουρκικό ζυγό, ἐπαναστάτησε πολλές φορές. Τό κρητικό ζήτημα ἦταν τό πιό σημαντικό ἐθνικό θέμα στήν πρώτη περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου Α'. Ἡ σπουδαιότερη ἐπανάσταση τῆς Κρήτης ἦταν τοῦ 1866. Οἱ κρητικοί ἀγῶνες καί οἱ θυσίες, ὅπως ἡ **ἀνατίναξη τοῦ Ἀρκαδιοῦ** (8 Νοεμβρίου 1866), συγκίνησαν τήν Εὐρώπη καί ἀναστάτωσαν τήν Ἑλλάδα, πού τάχθηκε σύσσωμη στό πλευρό τοῦ κρητικοῦ λαοῦ.

Πολλοί Ἕλληνες ἀξιωματικοί πῆγαν νά πολεμήσουν στήν Κρήτη, ἡ κυβέρνηση Κουμουνδούρου, μέ ὑπουργό ἐξωτερικῶν τό Χαρίλαο Τρικούπη, ὑποστήριξε τήν ἐπανάσταση καί ὅπλισε καράβια (τό «Ἀρκάδι», τό «Πανελλήνιο», τήν «Ἐνωση»), πού χωρίς σημαία, σάν πειρατικά, καταδιωκόμενα ἀπό τοὺς τουρκικούς στόλους, κατόρθωσαν νά μεταφέρουν ἐφόδια στήν Κρήτη.

Οἱ δυνάμεις ὁμοῦ κηρύχτηκαν καί πάλι ὑπέρ τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας καί ὑποχρέωσαν τόν Γεώργιο Α' νά ἐγκαταλείψει τήν ἐπανάσταση. Ἡ κυβέρνηση Κουμουνδούρου ἀναγκάστηκε νά παραιτηθεῖ, ἡ κρητική ἐπανάσταση ἐγκαταλείφθηκε καί ἐσβησε. Ἀρ-

Σύνταγμα 1864

Ἐπανάσταση Κρήτης
(1866 – 1869)

Ὁ ἠγούμενος
τοῦ Ἀρκαδιοῦ
Γαβριήλ

γότερα, μέ τή μεσολάβηση τῶν δυνάμεων ὁ σουλτάνος ἔδωσε ἕνα σύνταγμα στήν Κρήτη (**χάρτης τῆς Χαλέπας**, 1878) πού τήν ἀναγνώριζε ὑποτελή ἡγεμονία, μέ χριστιανό ἡγεμόνα, βουλή καί ἀστυνομία ἀπό ντόπιους καί μέ ἐπίσημη γλώσσα τήν ἐλληνική. Ἄλλά τό κρητικό ζήτημα δέν ἔκλεισε.

Ἡ ἐθνική κίνηση στά Βαλκάνια. Πανσλαβισμός.

Ἀπό τό δεύτερο μέρος τοῦ 19ου αἰ. ἐντάθηκε ἡ ἐθνική κίνηση στά Βαλκάνια. Αὐτό ὀφείλεται στίς γενικές συνθήκες, ἀλλά καί στό πρόγραμμα τοῦ πανσλαβισμοῦ πού ἄρχισε ἡ Ρωσία μετά τόν Κριμαϊκό πόλεμο. Θέλοντας νά βγεῖ στό Αἰγαῖο διά τῶν σλαβικῶν κρατῶν ἡ Ρωσία ὑποστήριξε καί ὑποκίνησε τήν ἐθνική κίνηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν, ἰδίως, τῶν Βουλγάρων.

Στά 1870 οἱ Βούλγαροι πέτυχαν ἀπό τούς Τούρκους τήν ἀπόσπαση τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας ἀπό τό πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἰδρυσαν αὐτοκέφαλη βουλγαρική ἐκκλησία, πού ὀνομάστηκε «ἐξαρχία», καί πού τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο δέν τήν ἀναγνώρισε, παρά πολύ ἄργότερα. Τό κήρυγμα καί ἡ λειτουργία θά γινόταν σέ βουλγαρική γλώσσα· τά σύνορα τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας ἔμεναν ἐπιτήδες κάπως ἀκαθόριστα: θά ἀνήκαν στήν ἐξαρχία τά χωριά, πού τά 3/4 τῶν κατοίκων θά τό ζητοῦσαν. Αὐτό ἔδωσε τήν εὐκαιρία νά ἀσκηθεῖ μεγάλη προπαγάνδα στά σλαβόφωνα ἐλληνικά χωριά τῆς Μακεδονίας.

Ρωσοτουρκικός πόλεμος. Συνθήκη Ἁγίου Στεφάνου (1878)

Ἡ ἴδρυση τῆς ἐξαρχίας ἦταν τό πρῶτο βῆμα γιά τήν ἐθνική ἀνεξαρτησία τῶν Βουλγάρων. Ἀργότερα ἐκδηλώθηκαν ἐπαναστάσεις στίς σερβικές περιοχές τῆς Βοσνίας καί Ἐρζεγοβίνης καί στή Βουλγαρία. Οἱ Τούρκοι τίς κατέπνιξαν μέ φοβερές σφαγές. Σέ λίγο τό Μαυροβούνιο (ὀρεινή περιοχή στή Β. Ἀλβανία πού εἶχε μείνει σχεδόν ἐλεύθερη σ' ὅλη τήν Τουρκοκρατία) καί ἡ Σερβία κήρυξαν τόν πόλεμο τῆς Τουρκίας. Οἱ δυνάμεις ἐπενέβησαν γιά νά ἡσυχάσουν τά πράγματα, ἀλλά ἡ Τουρκία κατόρθωσε νά τίς παραπλανήσει μέ ἀπατηλές ὑποσχέσεις. Μετά τήν ἐγκατάλειψη τῆς προσπάθειας γιά εἰρήνευση ἡ Ρωσία ἐκήρυξε τόν πόλεμο τῆς Τουρκίας καί τά ρωσικά στρατεύματα ἔφτασαν στόν Ἅγιο Στέφανο, ἔξω ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ ὑποχρεώθηκαν οἱ Τούρκοι νά ὑπογράψουν τήν **εἰρήνη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου** (1878), πού πραγματοποιοῦσε τό πρόγραμμα τοῦ πανσλαβισμοῦ.

Μέ τή συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἰδρύθηκαν τά πρῶτα ἀνεξάρτητα βαλκανικά κράτη (Σερβία, Ρουμανία, Μαυροβούνιο), πού εἶχαν μικρότερη ἀπό τή σημερινή τους ἔκταση. Τό σημαντικότερο ἀρ-

Βουλγαρική ἐξαρχία (1870)

Ρωσοτουρκικός πόλεμος. Συνθήκη Ἁγίου Στεφάνου (1878)

θρο της όμως ήταν αυτό που ίδρυε ένα μεγάλο ύποτελές βουλγαρικό κράτος από το Δούναβη ως το Αίγαίο, που περιλάμβανε την Α. Μακεδονία, εκτός από τη Χαλκιδική, και την περιοχή του Μοναστηρίου ως τη λίμνη της Αχρίδας.

Η ύποτελής αυτή Βουλγαρία ουσιαστικά απομόνωνε την Τουρκία από τα βαλκανικά της εδάφη και ή επέκτασή της σε περιοχές ελληνικές και σερβικές άναστάτωσε και τους δύο λαούς.

Η συνθήκη του Βερολίνου (1878)

Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου προκάλεσε την αντίδραση των δυτικών δυνάμεων, και ιδιαίτερα της Αγγλίας, που απείλησε πόλεμο. Έτσι οι Ρώσοι αναγκάστηκαν να την υποβάλουν για αναθεώρηση σε ένα ευρωπαϊκό συνέδριο στο Βερολίνο με πρόεδρο τον Βίσμαρκ. Η συνθήκη αναθεωρήθηκε, ιδίως στα άρθρα που αφορούσαν τη Βουλγαρία.

Τα κυριότερα άρθρα της συνθήκης του Βερολίνου, που αντικατέστησε τη συνθήκη του Αγ. Στεφάνου και καθόρισε την τύχη της Βαλκανικής ως τα 1913, είναι:

1) Αντί της μεγάλης Βουλγαρίας ιδρύθηκε ένα μικρό ύποτελές Βουλγαρικό κράτος από τον Δούναβη ως τον Αϊμο, με πρωτεύουσα τη Σόφια.

2) Η Θρακική περιοχή από τον Αϊμο ως τα σημερινά ελληνικά σύνορα έγινε μία δεύτερη ηγεμονία με πρωτεύουσα τη Φιλιππούπολη και με χριστιανό ηγεμόνα, που διόριζε ο σουλτάνος. Ονομάστηκε **Ανατολική Ρωμυλία**.

3) Η Ρουμανία, Σερβία και Μαυροβούνιο έγιναν ανεξάρτητα κράτη και αύξηθηκαν κάπως εδαφικά.

4) Η Βοσνία και Έρζεγοβίνη παραχωρήθηκαν προσωρινά στην Αυστρία.

5) Η Ρωσία πήρε στην περιοχή του Καυκάσου το Κάρς και το Βατούμ.

Η ύπογραφή της συνθήκης του Βερολίνου ήταν μία μεγάλη νίκη της αγγλικής πολιτικής. Για τις υπηρεσίες που της πρόσφεραν η Τουρκία, με ιδιαίτερη συνθήκη, πούλησε στους Άγγλους την **Κύπρο**, που έτσι πέρασε από την τουρκική στην αγγλική κατοχή (1878).

Η Ελλάδα, παρά τις υποσχέσεις των συμμάχων, δεν πήρε μέρος στο συνέδριο, ούτε τα δικάια της αντιμετώπιστηκαν. Μόνο ύστερα από προσωπική επέμβαση του Γάλλου πρωθυπουργού οι δυνάμεις αποφάσισαν να περιλάβουν στη συνθήκη ένα άρθρο που μιλούσε για διαρρύθμιση των ελληνοτουρκικών συνόρων, έπειτα από συνεννόηση των δύο αυτών κρατών. Αργότερα όμως ο φιλέλληνας πρωθυπουργός της Αγγλίας **Γλάδστον** (Gladstone) επέμεινε στη

Συνθήκη Βερολίνου
(1878)

Κύπρος

Παραχώρηση
Θεσσαλίας - Άρτας
(1881)

διαρρύθμιση και έτσι παραχωρήθηκε στα 1881 στην Ελλάδα ή Θεσσαλία, εκτός από την Έλασσόνα, και η περιοχή της Άρτας από την Ήπειρο.

ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

Σημασία της συνθήκης Βερολίνου

Η συνθήκη του Βερολίνου δέν ολοκλήρωσε τούς πόθους τών βαλκανικῶν λαῶν, ἀλλὰ ὑπῆρξε ἕνας σταθμὸς στὴν ἱστορία τῆς Βαλκανικῆς. Ἰδρυσε τὰ πρῶτα ἀνεξάρτητα βαλκανικὰ κράτη καὶ αὐτὸ ἀνοίξε νέες προοπτικὲς γιὰ τὴ λύση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἡ συνεργασία καὶ ἡ συμμαχία τῶν βαλκανικῶν κρατῶν καὶ μιά κοινὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ θὰ μπορούσε νὰ κάνει τὴ Βαλκανικὴ μιά μεγάλη δύναμη καὶ νὰ ἐλευθερώσει ὅλους τούς ὑποδούλους. Ἀντίθετα ὁμως τὰ βαλκανικὰ κράτη, κάτω ἀπὸ τὶς διασταυρούμενες εὐρωπαϊκὲς ἐπιρροές, καὶ τὶς ἀλληλοσυγκρουόμενες ἐθνικὲς διεκδικήσεις τους, δέν ἔπασαν νὰ βρίσκονται σὲ ἀντίθεση καὶ νὰ ἀλληλοὑποβλέπονται ὡς τὰ 1912.

Κατάληψη Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας (1885)

Οἱ Βούλγαροι μετὰ τὴ συνθήκη τοῦ Βερολίνου στράφηκαν πρὸς τὶς δυτικὲς δυνάμεις καὶ μὲ τὴν ὑποστήριξή τους κατέλαβαν πρᾶξικοπηματικά τὴν **Ἀν. Ρωμυλία (1885)**. Ὑστέρᾳ ἄρχισαν τὴν πολιτικὴ τῆς ἀνάκτησης τῶν συνόρων πού τούς εἶχε δώσει ἡ συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ τούς ἔφερε σὲ σύγκρουση μὲ τούς Ἕλληνας καὶ τούς Σέρβους καὶ δημιούργησε τὸ μακεδονικὸ ζήτημα.

Χαρίλαος Τρικοῦπης (1882 – 1895)

Χαρίλαος Τρικοῦπης

Στὴν ταραγμένη αὐτὴ ἐποχὴ κυριαρχεῖ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδας ὁ Χαρίλαος Τρικοῦπης, πού ἔγινε πολλές φορές ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν καὶ τρεῖς φορές πρῶθυπουργὸς ἀπὸ τὰ 1882 – 1895. Ἦταν ὁ πρῶτος Ἕλληνας πολιτικὸς μὲ σαφὲς πολιτικὸ πρόγραμμα. Γιὰ τὸ ἐθνικὸ θέμα εἶχε τὴ γνώμη πὼς ἔπρεπε ἡ Ἑλλάδα πρῶτα νὰ ὀργανωθεῖ πολιτικά καὶ στρατιωτικά καὶ ἔπειτα νὰ ἐπιδιώξει τὴν πραγματοποίησι τῶν ἐθνικῶν της πόθων.

Πρῶτος κατάλαβε τὴ σημασία πού θὰ εἶχε ἡ βαλκανικὴ συνεννόηση καὶ ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς κρητικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1866 – 1869 ἔκανε συμμαχία μὲ τὴ Σερβία. Ἡ προσέγγισι τῶν βαλκανικῶν κρατῶν ὁμως ἦταν ἀδύνατο νὰ πραγματοποιηθεῖ στὴν ἐποχὴ του ἐξ αἰτίας τῶν ἀντιθέσεων, πού ὑπῆρχαν μεταξύ τους.

Ὁ Χαρίλαος Τρικοῦπης ὡς πρῶθυπουργὸς στὸ διάστημα 1882 – 1895 ἔκανε μιά μεγάλη προσπάθεια γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ τόπου.

Καθόρισε δικαιότερα τὴ φορολογία, ἀλλάξε τὸ φορολογικὸ σύστημα, καταργώντας τὴ βαριά καὶ βλαβερὴ φορολογία τῆς δεκάτης, παγίωσε τὴν ἀσφάλεια καὶ τὴν τάξη. Ἐγκαινίασε μιά σειρά ἀπὸ με-

Πρόγραμμα Χ. Τρικοῦπης

γάλα δημόσια έργα: άποξήρανε τήν Κωπαΐδα, έκοψε τή διώρυγα του Ίσθμου, άνοιξε δρόμους, έκανε σιδηροδρομικές γραμμές. Στήν έποχή του προόδευσε ή ναυτιλία και έγιναν πολλά άτμοκίνητα πλοία.

Ίδρυσε ακόμα τό πολυτεχνείο, τή γεωγραφική ύπηρεσία του στρατου, τίς σχολές ύπαξιωματικων, έφέδρων αξιωματικων, δοκιμων. Έφερε ξένες άποστολές για νά οργανώσει τό στρατό και παργγειλε τά πρώτα ελληνικά άντιτορπιλικά.

Ό Τρικούπης φρόντισε νά ψηφιστεί ό νόμος για τά προσόντα των δημοσίων ύπαλλήλων, ώστε ν' άποκτήσει πραγματικούς ύπαλλήλους τό κράτος, και νά μή διορίζονται και παύονται οι ύπάλληλοι κάθε φορά που άλλαζαν οι κυβερνήσεις.

Για ν' άποφύγει τήν ανάμειξη του στρατου στην πολιτική, πρότεινε νόμο, που άπαγόρευε στους έν ενεργεία αξιωματικούς νά γίνονται βουλευτές.

Πολλά από τά μέτρα του Τρικούπη τά κατάργησε ή αντίπαλη μερίδα του Δεληγιάννη. Έτσι τό πρόγραμμά του δέν μπόρεσε νά ολοκληρωθεί και ν' άποδώσει. Στο τέλος μήν μπορώντας νά άνταποκριθεί στο δημόσιο χρέος αναγκάστηκε νά κηρύξει πτώχευση και έτσι έχασε τίς εκλογές στα 1895, έφυγε στη Γαλλία πικραμένος και πέθανε εκεί στα 1896. Τό πρόγραμμά του συνέχισε στα κυριότερα σημεία του ό Έλευθέριος Βενιζέλος.

Ό έλληνοτουρκικός πόλεμος του 1897

Στά 1896 ή Κρήτη έπαναστάτησε πάλι και κήρυξε τήν ένωση με τήν Ελλάδα. Η ελληνική κυβέρνηση ύποστήριξε τόν άγώνα της με στρατό και στόλο. Τότε οι Τουρκοί κήρυξαν στην Ελλάδα τόν πόλεμο. Παρά τίς έλπίδες των Έλλήνων ό πόλεμος αυτός κατάληξε σε ελληνική ήττα. Ούτε τά σύνορα ήταν ισχυρά, ούτε ό ελληνικός στρατός ήταν οργανωμένος· νικήθηκε στο Δομοκό και τά τουρκικά στρατεύματα προχώρησαν ως τή Λαμία. Με τή μεσολάβηση του τσάρου Νικολάου Β' έγινε άνακωχή και άργότερα όριστική ειρήνη στην Κωνσταντινούπολη (1897).

Οι Τουρκοί πήραν στρατηγικά σημεία στα σύνορα και ύποχρέωσαν τήν ελληνική κυβέρνηση νά πληρώσει μεγάλη πολεμική άποζημίωση. Οι δυνάμεις δάνεισαν στην Ελλάδα αυτά τά χρήματα, αλλά έστειλαν διεθνή οικονομική έπιτροπή νά έλέγχει τόν κρατικό προϋπολογισμό και νά επιβάλλει νέους φόρους και μονοπώλια για νά καλύψει τό δάνειο.

Στήν Κρήτη άποβιβάστηκαν στρατεύματα των δυνάμεων, και ή επανάσταση σταμάτησε. Τέλος ή Κρήτη αναγνωρίστηκε αυτόνομη πολιτεία με ύπατο άρμοστή τόν πρίγκηπα Γεώργιο, δεύτερο γιο του Γεωργίου Α'.

Η ήττα του 1897 και ή ταπείνωση του διεθνους οικονομικού έ-

Πόλεμος 1897

λέγχου στάθηκε ένα μεγάλο χτύπημα για τον ελληνικό λαό. Άρχισε να ώριμάζει η ιδέα ότι έπρεπε να γίνουν ευρύτατες μεταβολές και μεταρρυθμίσεις.

Τό Μακεδονικό ζήτημα

“Όλα τὰ βαλκανικά κράτη ἐπιδίωκαν νά ἐπεκτείνουν τά σύνορά τους στά ἐδάφη πού κατεῖχε ἡ Τουρκία. Ἐπειδή ὁμως συχνά διεκδικούσαν τίς ἴδιες περιοχές, ἤρθαν σέ σύγκρουση, ὄχι μόνο μέ τούς Τούρκους, ἀλλά καί μεταξύ τους.

Ἡ μεγαλύτερη ἀντίθεση παρουσιάστηκε μεταξύ Βουλγάρων καί

Παῦλος Μελάς.

Ἑλλήνων, ὅταν τό ἐθνικιστικό κόμμα τῆς Βουλγαρίας θέλοντας νά ἀνακτήσει τά σύνορα τοῦ Ἁγ. Στεφάνου ἄρχισε νά προσηλυτίζει τά σλαβόφωνα ἑλληνικά χωριά τῆς Μακεδονίας στή βουλγαρική ἐξαρχία. Ἐπειδή δέν τό κατόρθωναν μέ εἰρηνικό τρόπο, οἱ Βούλγαροι ὀργάνωσαν ἐνοπλες συμμορίες (κομιτατζήδες) πού ἔμπαιναν στά χωριά, σκότωναν καί βασάνιζαν ὄσους ἀντιδρούσαν, γιά νά ἀναγκάσουν τούς κατοίκους νά ὑποταχτοῦν.

Τό ἑλληνικό κράτος στήν ἀρχή δέν ἀντέδρασε. Τέλος μέ πρωτοβουλία τοῦ μητροπολίτη Καστοριάς **Γερμανοῦ Καραβαγγέλη** καί τοῦ **Ἰωνος Δραγούμη** ἄρχισε (1904) ὁ μακεδονικός ἀγώνας. Ἑλληνες ἀξιωματικοί ἔφυγαν στή Μακεδονία καί σχημάτισαν ἀνταρτικά σώματα, γιά νά προστατέψουν τά χωριά ἀπό τούς κομιτατζήδες καί τούς Τούρκους. Ὁ γενικός πρόξενος τῆς Θεσσαλονίκης Λάμπρος Κορομηλᾶς ὀργάνωσε τήν ἀντίσταση. Ἀνάμεσα στούς πρώτους ἔπεσε ἡρωικά ὁ ἀξιωματικός τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ **Παῦλος Μελάς** (Ὀκτώβριος 1904). Σιγά σι-

Υά οί "Ελληνες άνάρτες όπλισαν τούς κατοίκους, πού κατορθώναν ν' άποκρούουν τίς επίθέσεις τών κομιτατζήδων. Τό μακεδονικό ζήτημα όμως έμεινε άνοιχτό ώς τούς βαλκανικούς πολέμους.

Ή επανάσταση τών Νεοτούρκων (1908)

Ή γενική κατάσταση τής Τουρκίας, τό μακεδονικό ζήτημα, πού ήταν ένας άκήρυκτος πόλεμος μέσα σέ τουρκικά έδάφη, ή άπολυταρχία του σουλτάνου Άβδούλ Χαμίτ καί οί έπεμβάσεις τών δυνάμεων προκάλεσαν τήν άγανάκτηση πολλών φιλελευθέρων Τούρκων άξιωματικών, πού ζούσαν έξόριστοι σέ διάφορα σημεία τής Εύρώπης. Αύτοί όργάνωσαν μία επαναστατική έταιρία μέ τό όνομα «Ένωσις καί Πρόοδος» πού απέκτησε πολλούς όπαδούς μέσα στον τουρκικό στρατό. Ένώ οί δυνάμεις σχεδίαζαν νέα επέμβαση γιά τό μακεδονικό ζήτημα, ξέσπασε ένα στρατιωτικό κίνημα στή Μακεδονία (Ίούλιος 1908) μέ άρχηγούς τόν Έμβέρ καί Νιαζή πασά. Ό Χαμίτ τρομοκρατημένος, έπειδή ό στρατός ένώθηκε μέ τήν επανάσταση, άναγκάστηκε νά δώσει σύνταγμα.

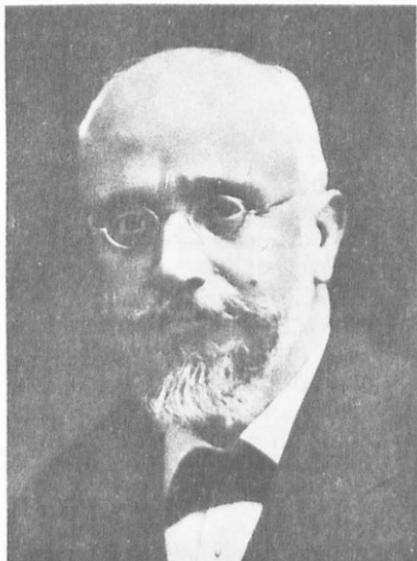
Έπανάσταση
Νεοτούρκων (1908)

Άπό τήν άναστάτωση, πού προκάλεσε ή επανάσταση τών Νεοτούρκων, έπωφελήθηκε ή Βουλγαρία καί έγινε άνεξάρτητο κράτος· ή Αύστρία προσάρτησε τή Βοσνία καί Έρζεγοβίνη· ή Κρήτη επαναστάτησε πάλι στά 1908 καί κήρυξε τήν ένωση μέ τήν Ελλάδα, αλλά ή ελληνική κυβέρνηση, έπειτα από τό προηγούμενο του 1897, δίσταζε νά δεχτεί τήν ένωση, δέν άπαντούσε στίς τουρκικές προκλήσεις καί κράτησε μία στάση τόσο ύποχωρητική, πού τήν όνόμασαν κοροϊδευτικά «άψογο στάση» καί πού προκάλεσε τή λαϊκή άγανάκτηση.

Ή επανάσταση του 1909

Ή άγανάκτηση έκδηλώθηκε πió πολύ άνάμεσα στους άξιωματικούς του ελληνικού στρατού, πού άρχισαν νά άπαιτούν ριζικές μεταρρυθμίσεις, άναδιοργάνωση τής κρατικής μηχανής καί σοβαρότερη άντιμετώπιση τών έθνικων ζητημάτων. Οί άξιωματικοί όργάνωσαν μία επαναστατική όμάδα πού όνομάστηκε «**Στρατιωτικός Σύνδεσμος**» καί ζήτησαν από τήν κυβέρνηση ριζική άναδιοργάνωση του στρατού καί του στόλου. Ή κυβέρνηση άπέρριψε τά αίτήματα. Τότε περισσότεροι από 500 άξιωματικοί, μέ επικεφαλής τόν Νικ. Ζορμπά πηραν τα όπλα καί στρατοπέδευσαν στό Γουδί. Ό στρατός όλος φαινόταν έτοιμος νά τούς ακολουθήσει· ή κυβέρνηση άναγκάστηκε νά παραιτηθεί καί ό στρατιωτικός σύνδεσμος κυριάρχησε. Έπειδή όμως οί άξιωματικοί δέν είχαν πείρα από πολιτικά θέματα, κάλεσαν από τήν Κρήτη, ως σύμβουλο, τόν **Έλευθέριο Βενιζέλο**, πού είχε διακριθεί στήν τελευταία κρητική επανάσταση. Ό Βενιζέλος επέμεινε ότι γιά νά είναι νόμιμες οί μεταρρυθμίσεις έπρεπε νά γίνουν έ-

Έπανάσταση
19909

Έλευθέριος Βενιζέλος.

Τά περισσότερα από αυτά τά άρθρα ήταν νόμοι του Χαριλάου Τρικούπη, που όμως είχαν καταργηθεί για κομματικούς λόγους από τους αντιπάλους του. Ο Βενιζέλος τους κατοχύρωσε μέσα στο σύνταγμα.

Ή Ήλλάδα στά 1911

Ή Ήλλάδα στά 1911

Μετά τήν αναθεώρηση του συντάγματος έγιναν εκλογές για τακτική βουλή. Στίς εκλογές αυτές πήρε μεγάλη πλειοψηφία τό κόμμα των φιλελευθέρων, που ίδρυσε ο Βενιζέλος, και όπου είχε περιλάβει νέα, δυναμικά και προοδευτικά στοιχεία. Καί τότε μέσα σέ έλάχιστο χρονικό διάστημα ή Ήλλάδα άλλαξε όψη: ή κρατική μηχανή αναδιαρθρώθηκε, ο στρατός οργανώθηκε και γυμνάστηκε από ευρωπαίους εκπαιδευτές, αγοράστηκε τό πρώτο έλληνικό θωρηκτό, ο «Άβέρωφ».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1. Ποιά ήταν τά πιο σημαντικά πολιτικά γεγονότα στην Ήλλάδα από τήν άφιξη του Γεωργίου Α΄ ως τούς βαλκανικούς πολέμους;
2. Πώς διαμορφώθηκε ή κατάσταση στά Βαλκάνια μετά τόν Κριμαϊκό πόλεμο και ποιά ήταν ή θέση των ελληνικών πραγμάτων μέσα στην κατάσταση αυτή;
3. Ποιές ήταν οι σημαντικότερες προσπάθειες για έσωτερική αναδιοργάνωση του ελληνικού κράτους επί Γεωργίου Α΄ και ποιά ή σημασία τους;

κλογές και νά αναθεωρηθεί τό σύνταγμα. Έγινε πρωθυπουργός (Όκτώβριος 1910) και έκανε εκλογές για αναθεωρητική συνέλευση.

Ή αναθεωρητική συνέλευση του 1911

Ή αναθεωρητική συνέλευση δέν άλλαξε στά βασικά του σημεία τό σύνταγμα του 1864, αλλά πρόσθεσε μερικά άρθρα, σημαντικά για τήν ανασύνταξη τής χώρας:

- 1) Έθέσπισε τήν μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων, για νά πάψει ή διοικητική παραλυσία.
- 2) Άπαγόρευσε στους άξιωματικούς έν ένεργεία νά γίνονται βουλευτές.
- 3) Ίδρυσε τό έκλογοδικείο, ένα δικαστήριο δηλαδή ειδικό για τόν έλεγχο τής γνησιότητας των εκλογών.
- 4) Περίορισε τήν άπαρτία τής βουλής, για ν' άποφεύγεται ή κωλυσιεργία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ (1912 – 1913)

Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος γιὰ νὰ λύσει τὸ ἐθνικὸ πρόβλημα ἀκολούθησε τὴν πολιτικὴ τῆς βαλκανικῆς συνεργασίας, πού εἶχε χαράξει ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ οἱ συνθήκες καὶ στὰ Βαλκάνια καὶ στὴν Εὐρώπη εὐνοοῦσαν αὐτὴ τὴν προσέγγιση καὶ διευκόλυναν τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐθνικῶν πόθων.

Ὁ συνασπισμὸς Ἀγγλίας – Γαλλίας – Ρωσίας (Τριπλὴ Συνεννόηση) ἐσήμαινε μείωσι τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τους στὴν Α. Μεσόγειο καὶ ἡ γερμανικὴ διείσδυσι πρὸς τὴν Τουρκία ἀλλάζε τὶς ἀντιλήψεις τῶν δυτικῶν δυνάμεων, καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ἀγγλίας, τὶς σχετικὲς μὲ τὴν ἀκεραιότητα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ πολιτικὴ πάλι τῶν νεοτούρκων, πού δήλωσαν ὅτι θὰ ἐκτουρκίσουν ὅλους τοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους τοῦ κράτους τους, γιὰ νὰ λείψουν οἱ εὐρωπαϊκὲς ἐπεμβάσεις, καὶ ἡ προσπάθειά τους νὰ ἀλλάξουν ἐθνολογικὰ τὴ Βαλκανικὴ μὲ μετοικεσίες πληθυσμῶν, ἀνάγκασαν τὰ βαλκανικὰ κράτη νὰ παραμερίσουν τὶς διαφορὰς τους καὶ νὰ προσεγγίσουν. Ἡ Σερβία, Ἑλλάδα καὶ Βουλγαρία συμμάχησαν. Στὴ βαλκανικὴ συνεννόηση συνέβαλε ἀποφασιστικὰ καὶ ὁ μεγάλος Ἑλληνας πολιτικὸς Ἐλευθέριος Βενιζέλος.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ οἱ Ἴταλοι κήρυξαν τὸν πόλεμον τῶν νεοτούρκων κατέλαβαν τὴν Τριπολίτιδα καὶ Κυρηναϊκὴ καὶ γι' ἀντιπερισπασμὸ τὰ Δωδεκάνησα. Οἱ ἀποτυχίαι τῶν νεοτούρκων στὸν πόλεμον αὐτὸν ἔδωσαν θάρρος στοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς καὶ ἡ ἀπασχόλησί τους στὸ ἰταλικὸ μέτωπον εὐκαιρία γιὰ δράσιν.

Ὁ πόλεμος μὲ τὴν Τουρκία (1912 – 1913)

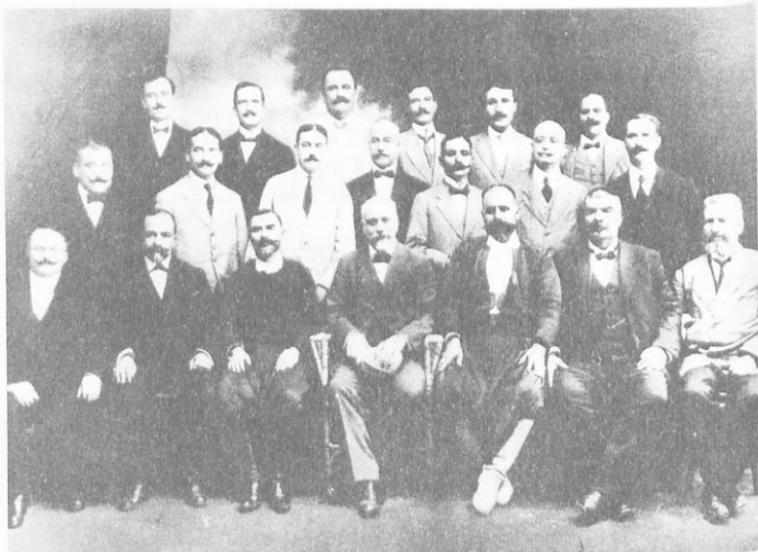
Τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1912 ὁ βασιλιάς τοῦ Μαυροβουνίου Νικήτας κήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων. Τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ τὰ ὑπόλοιπα βαλκανικὰ κράτη ἀπαίτησαν εὐρύτατη αὐτονομία γιὰ τοὺς ὁμοεθνεῖς τους. Ἡ Τουρκία, πού ἦταν βέβαιη γιὰ τὴ στρατιωτικὴ ἀδυναμία τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, κήρυξε τὸν πόλεμον στὴ Βουλγαρία καὶ τὴ Σερβία (4 Ὀκτωβρίου 1912). Τὴν ἐπομένῃ ἡ Ἑλλάδα κήρυξε τὸν πόλεμον στὴν Τουρκία. Στὶς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου ἡ Κρήτη ἐνώθη μετὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ Κρήτες βουλευτὲς πῆραν μέρος στὴν ἐλληνικὴ βουλή.

Τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη δὲν εἶχαν ἐμπιστοσύνη στὶς δυνάμεις τῶν βαλκανικῶν λαῶν, γι' αὐτὸ ἔσπευσαν νὰ δηλώσουν ὅτι δὲ θὰ ἐπιτρέψουν καμιά ἐδαφικὴ μεταβολὴ στὰ Βαλκάνια. Τὰ πράγματα ὁμως ἐξελίχθησαν πολὺ διαφορετικὰ.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ (7 μεραρχίαι) μὲ ἀρχιστράτηγον τὸ διάδοχον Κωνσταντῖνον κατέλαβε τὴν Ἐλασσόνα, νίκησε τοὺς Τούρκους στὰ στενά τοῦ Σαραντοπόρου καὶ μῆνεν στὴ Δ.

Βαλκανικοὶ πόλεμοι
(1912 – 1913)

Πόλεμος μὲ Τούρκια
(1912 – 1913)

Οι πρώτοι Κρήτες βουλευτές στην ελληνική βουλή. Στή μέση ο Έλ. Βενιζέλος (Άθήνα, Μουσείο Βενιζέλου, φωτογραφία Κ. Μεγαλοκονάμου).

Μακεδονία· απελευθέρωσε τήν Κατερίνη, Βέροια, Νάουσα, Έδεσσα καί ύστερα από μία μεγάλη διήμερη μάχη στά Γιανιτσά (19 — 20 Όκτωβρίου 1912) απέκλεισε τή Θεσσαλονίκη. Έπειτα από διαταγμούς καί διαπραγματεύσεις οί Τουρκοί άποφάσισαν νά παραδώσουν τήν πόλη. Τά πρώτα τμήματα του ελληνικού στρατού μπήκαν στή **Θεσσαλονίκη** μέσα στον έξαλλο ένθουσιασμό του λαού τό πρωί τής 26 Όκτωβρίου 1912, τήν ημέρα τής εορτής του πολιούχου Άγίου Δημητρίου.

Ό βασιλιάς Γεώργιος Α΄ έγκαταστάθηκε έπίσημα στην πόλη. Μετά τήν απελευθέρωση τής Θεσσαλονίκης τέσσερις μεραρχίες ελληνικού στρατού κατέλαβαν τή Φλώρινα καί απελευθέρωσαν τή Β. Ήπειρο ως τήν Κορυτσά. Ό ελληνικός πληθυσμός παντού δεχόταν μέ ένθουσιασμό άκράτητο τούς Έλληνες καί κατατασσόταν στον ελληνικό στρατό.

Άλλο τμήμα ελληνικού στρατού βάδισε προς τήν Ήπειρο, κατέλαβε τήν Πρέβεζα καί απέκλεισε τά Γιάννενα, πού τά προστάτευε τό όχυρό Μπιζάνι, όχυρωμένο από Γερμανούς αξιωματικούς.

Ό ελληνικός στόλος, μέ ναύαρχο τόν **Παύλο Κουντουριώτη**, απελευθέρωσε τά νησιά του Αιγαίου, Χίο, Λέσβο, Θάσο, Ίμβρο καί τό Άγιο Όρος καί απέκλεισε τά στενά του Έλλησπόντου έμποδίζοντας τουρκικές αποβάσεις. Ό τουρκικός στόλος, πού ήταν μεγαλύτερος, δέν μπόρεσε νά σπάσει τόν κλοιό· ό ελληνικός στόλος επανέλαβε

στά 1912 - 1913 τὰ κατορθώματα του 1821. Περίφημες στάθηκαν οί δύο μεγάλες ναυμαχίες στό στενά του Έλλησποντου (3 Δεκεμβρίου 1912 καί 5 Ιανουαρίου 1913), όπου ο έλληνικός στόλος νίκησε τόν τουρκικό καί τόν ύποχρέωσε νά κλειστεί στόν Έλλησποντο.

Στό μεταξύ οί Βούλγαροι κατέλαβαν τίς Σαράντα Έκκλησίες στή Θράκη, έδωσαν, μιά σημαντική μάχη στό Λουλέ Μπουργάζ, πολιορκήσαν τήν Άδριανούπολη καί βάδισαν πρός τήν Τσαλιτζα. Άλλη βουλγαρική στρατιά προχώρησε στή Δ. Θράκη καί τήν Α. Μακεδονία, κατέλαβε τίς Σέρρες, Δράμα, Καβάλα καί έφτασε στή Θεσσαλονίκη, λίγο μετά τήν είσοδο του έλληνικού στρατού. Μιά μεραρχία βουλγαρικού στρατού ζήτησε τότε νά στρατωνιστεί στήν πόλη.

Οί Σέρβοι κατέλαβαν τό Μοναστήρι, βάδισαν πρός τή θάλασσα καί έφτασαν στό Δυρράχιο. Οί Μαυροβούνιοι πολιορκήσαν τή Σκόδρα.

Διάφοροι...
 Διάφοροι...
 Διάφοροι...

ΧΙΩΝ

Ι ΤΗΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΝ

ΔΕΚΑΕΠΕΝΤΗ, ΕΠΕΣΤΑΤΙΚΗ...
 ΔΕΚΑΕΠΕΝΤΗ, ΕΠΕΣΤΑΤΙΚΗ...
 ΔΕΚΑΕΠΕΝΤΗ, ΕΠΕΣΤΑΤΙΚΗ...

ΜΑ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

ΙΣ ΚΑΙΣ ΒΑΛΑΡΟΝ

ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑΝ

ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑΝ...
 ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑΝ...
 ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑΝ...

ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ
ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η ΜΕΤΑ

Η ΠΡΩΤΗ ΝΙΚΗ

ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΥΚΑΣΙΟ...
 ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΥΚΑΣΙΟ...
 ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΥΚΑΣΙΟ...

Εφημερίδες της εποχής

Ο έλληνικός στρατός στά 1912 - 1913. (Φωτογραφία Κ. Μεγαλοκονομού).

Έτσι στο τέλος του 1912 από τις τουρκικές κτήσεις στα Βαλκάνια απέμειναν τρία φρούρια Ίωάννινα, Σκόδρα και Άδριανούπολη, που τὰ πολιορκούσαν τὰ βαλκανικά στρατεύματα.

Τό συνέδριο του Λονδίνου

Συνέδριο Λονδίνου

Οι νίκες των συμμάχων ανάγκασαν τους Τούρκους νά κάνουν άνακωχή μέ όλα τὰ βαλκανικά κράτη τό Νοέμβριο 1912, έκτός από τήν Ελλάδα, που δέν τή δέχτηκε, γιά νά συνεχίσει τις επιχειρήσεις στην Ήπειρο.

Τό Δεκέμβριο οι έμπόλεμοι και οι άντιπρόσωποι των δυνάμεων συγκεντρώθηκαν στο Λονδίνο γιά νά λύσουν τό βαλκανικό ζήτημα. Οι νεότουρκοι όμως άντέδρασαν και διέκοψαν τις διαπραγματεύσεις. Έτσι τον Ίανουάριο 1913 ό πόλεμος συνεχίστηκε.

Οι επιχειρήσεις του 1913. Δολοφονία του Γεωργίου Α΄

Επιχειρήσεις 1913

Στις 21 Φεβρουαρίου 1913 έπειτα από μεγάλες και δύσκολες μάχες, όπου διακρίθηκαν τὰ εύζωνικά τάγματα, ό ελληνικός στρατός κατέλαβε τό Μπιζάνι και μπήκε στα **Γιάννενα**. Έστερα προχώρησε στη Β. Ήπειρο έλευθέρωσε τό Άργυρόκαστρο, Χιμάρα, Πρεμετή και έφτασε ως τήν Αύλώνα.

Τό Μάρτιο 1913 ό βασιλιάς Γεώργιος Α΄ δολοφονήθηκε στη Θεσσαλονίκη και τον διαδέχτηκε ό Κωνσταντίνος, άρχιστράτηγος του ελληνικού στρατού.

Κατά τὰ μέσα Μαρτίου 1913 οι Βούλγαροι κατέλαβαν τήν Άδριανούπολη.

Ή συνθήκη του Λονδίνου (Μάιος 1913)

Συνθήκη Λονδίνου (1913)

Μετά τήν ολοκλήρωση της νίκης των βαλκανικών κρατών οι Τούρκοι αναγκάστηκαν νά υποχωρήσουν και υπέγραψαν τή συνθήκη του Λονδίνου (Μάιος 1913) μέ τήν όποια παραιτήθηκαν από κάθε δικαίωμα στην Κρήτη και παραχώρησαν τὰ έδάφη δυτικά από τήν Αίνο και Μήδεια της Θράκης στους συμμάχους, έκτός από τήν περιοχή της Άλβανίας. Γιά τήν Άλβανία, τὰ νησιά του Αιγαίου και τό "Άγιο Όρος θ΄ αποφάσιζαν οι μεγάλες δυνάμεις.

Ό πόλεμος έναντίον της Βουλγαρίας (1913)

Βουλγαρικός πόλεμος (1913)

Πρίν ακόμα τελειώσει ό πόλεμος κατά των Τούρκων έκδηλώθηκαν οι άντιθέσεις άνάμεσα στους συμμάχους. Ή Βουλγαρία άπαιτούσε τὰ σύνορα του Άγίου Στεφάνου και απέβλεπε στα λιμάνια της Καβάλας και Θεσσαλονίκης. Ή Ελλάδα και ή Σερβία αναγκάστηκαν νά υπογράψουν μυστική συνθήκη γιά άμοιβαία βοήθεια, άν τους γινόταν επίθεση.

Είσοδος του ελληνικού στρατού στα Ίωάννινα (Φωτογραφία Κ. Μεγαλοκονόμου).

Τελικά οι Βούλγαροι έκαναν επίθεση στα έλληνοσερβικά στρατεύματα στή Γευγελή, και στα ελληνικά ανατολικά από τή Θεσ/νίκη (17 Ίουνίου 1913).

Οι Έλληνες νίκησαν έπειτα από τριήμερη μάχη στο **Κιλκίς**. Τό ίδιο έγινε σέ λίγες μέρες και στή Γευγελή.

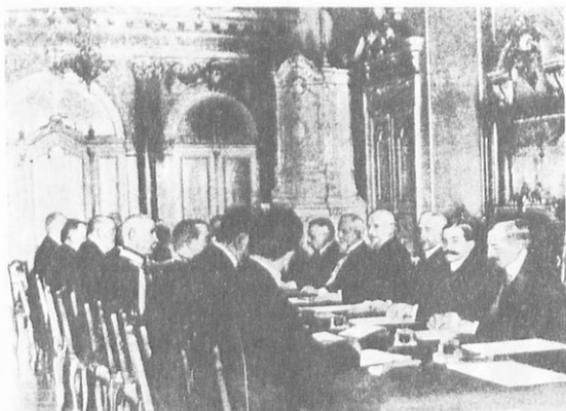
Στό τέλος Ίουνίου οι Ρουμάνοι, πού είχαν έδαφικές διαφορές μέ τή Βουλγαρία, έκαναν επίθεση από τά Β. σύνορα και έφτασαν σχεδόν ώς τή Σόφια.

Οι Έλληνες κατέλαβαν τήν Α. Μακεδονία και Δ. Θράκη και έφτασαν στα σημερινά βουλγαρικά σύνορα. Οι Τουρκοί έπωφελήθηκαν από τόν πόλεμο και πήραν τήν Α. Θράκη. Τέλος ή Βουλγαρία αναγκάστηκε νά ζητήσει ειρήνη.

Συνθήκη του Βουκουρεστίου (Ίούλιος 1913)

Κατά τά μέσα Ίουλίου 1913 συνήλθε μία διάσκεψη στό Βουκουρέστι γιά νά λύσει τά βαλκανικά ζητήματα. Ή Βουλγαρία άπαιτούσε διέξοδο στό Αίγαίο και τό λιμάνι τής Καβάλας. Ή Ρουμανία όμως άπέιλησε νά καταλάβει τή Σόφια και οι Βούλγαροι αναγκάστηκαν νά υποχωρήσουν. Οι Έλληνες πήραν τήν Α. Μακεδονία μέ σύνορο τό Νέστο. Οι Βούλγαροι τή Δ. Θράκη και τό λιμάνι τής Άλεξανδρούπολης. Οι Ρουμάνοι κατέλαβαν τή Δοβρουτσά και οι Τουρκοί πήραν τήν Α. Θράκη.

Συνθήκη
Βουκουρεστίου
(1913)

Διάσκεψη για την ειρήνη του Βουκουρεστίου
(Αθήνα, μουσεϊο Έλ. Βενιζέλου, φωτογραφία Κ.
Μεγαλοκονόμου).

Οι δυνάμεις παραχώρησαν στην Ελλάδα τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἐκτός ἀπό τὴ Λήμνο καὶ τὴν Τένεδο.

Μὲ τὴν ἐπιμονὴ τῆς Αὐστρίας, ποῦ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν εἴσοδο τῆς Ἀδριατικῆς, ἰδρύθηκε ἀνεξάρτητο ἀλβανικὸ κράτος, ποῦ περιέλαβε καὶ τὰ ἐλληνικὰ ἐδάφη τῆς Β. Ἠπείρου. Οἱ Ἕλληνες Βορειοηπειρωτῆς ἀντέδρασαν καὶ οἱ δυνάμεις τοῦς παραχώρησαν ἐλευθερίες στή λατρεία, τὴ γλώσσα καὶ τὴν ἐκπαίδευση. Ἀλλὰ αὐτὰ δέν ἱκανοποιοῦσαν τὸν ἑλληνισμό τῆς Β. Ἠπείρου, ποῦ ἤθελε νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ ἑλληνισμὸς στὰ 1913 — 1914

Ὁ ἑλληνισμὸς στὰ
1913 — 1914

Τὸ μικρὸ διάστημα ἀπὸ τὸ τέλος τῶν βαλκανικῶν ὡς τὴν ἐναρξὴ τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου στάθηκε γιὰ τοὺς Ἕλληνες μιά ἐποχὴ ἐνθουσιασμοῦ, αὐτοπεποίθησης καὶ δημιουργικῆς δράσης. Ἡ Ἑλλάδα εἶχε διαπλαστεῖ σὲ ἑκταση καὶ ἦταν ἐθνικὰ ἐνωμένη. Ὅμως τὰ σύννεφα μαζεύονταν βαριά πάνω καὶ στὰ Βαλκάνια καὶ στὴν Εὐρώπη. Ὁ Α' παγκόσμιος πόλεμος, ποῦ ἄρχισε σὲ λίγο, δημιούργησε νέα προβλήματα καὶ ἀντιθέσεις.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αἷτια, κυριότερα γεγονότα καὶ ἀποτελέσματα τῶν βαλκανικῶν πολέμων.
2. Σημασία τῶν βαλκανικῶν πολέμων γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κράτος.

ΘΕΜΑΤΑ

Ποιοὶ παράγοντες διευκόλυναν τὴ λύση τοῦ βαλκανικοῦ προβλήματος καὶ τὴν πραγμάτωση τῶν ἔθνικων πόθων τοῦ ἑλληνισμοῦ; Ποιὰ ἐθνικὰ προβλήματα ἔμεναν ἀκόμη ἀλυτά μετὰ τὴ λήξη τῶν βαλκανικῶν πολέμων;

Ποιά ἦταν ἡ σημασία τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τοῦ Χαριλάου Τρικούπη καὶ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἰδανικοῦ τῆς μεγάλης ιδέας; Ποιά ἦταν ἡ γενικὴ κατάσταση στὴν Ἑλλάδα μετὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους;

ΜΕΡΟΣ Ε΄

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΩΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

Α. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἱστορία ἀπὸ τὰ 1914 ὡς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου (1914 – 1946)

Γενικά
χαρακτηριστικά

Στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. ἡ Εὐρώπη κυριαρχοῦσε σέ ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Ὅλες οἱ χῶρες ἐκτός ἀπὸ τὴν Η.Π.Α. καὶ τὴν Ἰαπωνία ἦταν ἐξαρτημένες ἢ ἡμιεξαρτημένες πολιτικά καὶ οἰκονομικά ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴν δυνάμειν. Ἡ εὐρωπαϊκὴ βιομηχανία εἶχε κατακτήσει τὴν παγκόσμια ἀγορά καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ διανοήση καὶ ἐπιστήμη εἶχε ἐπιβληθεῖ σ' ὅλο τὸν κόσμο.

Ὅμως τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη δέν κατόρθωσαν νά διατηρήσουν αὐτὴ τὴν κυριαρχία. Οἱ εὐρωπαϊκὲς ἀντιθέσεις προκάλεσαν τὸν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, πού ἄλλαξε σέ πολλά σημεῖα τὴ μορφή τοῦ κόσμου καὶ δημιούργησε τεράστια προβλήματα: ἐκλόνησε τὴν εὐρωπαϊκὴν κυριαρχία καὶ οἰκονομία, εἶχε περὶ τὰ 8700000 νεκρούς, καὶ κατέστρεψε τὴν εὐρωπαϊκὴν νεότητα τῆς ἐποχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Ο ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1914 – 1918)

Τὰ αἷτια

Α΄ παγκόσμιος
πόλεμος (1914 – 1918)

Οἱ συνασπισμοί, οἱ ὅλο καὶ μεγαλύτεροι ἐξοπλισμοί καὶ οἱ ἐθνικιστικὲς προπαγάνδες, πού ὄξυναν τὰ μίσση ἀνάμεσα στοὺς λαούς, ὀδήγησαν μοιραῖα στὴν παγκόσμια σύγκρουση.

Αἷτια

Τὰ αἷτια εἶναι πολλὰ: 1) Ὁ οἰκονομικὸς ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὴν Ἀγγλία – Γερμανία. 2) Τὸ γαλλογερμανικὸ μίσος μετὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1870. 3) Ἡ τάση τῶν ὑπόδουλων λαῶν (Οὐγγρων, Τσεχῶν, Πολωνῶν, Ν. Σλάβων) ν' ἀπελευθερωθοῦν. 4) Ἡ ἀνησυχία τῶν Ρώσων γιὰ τὴ γερμανικὴ διείσδυση στὰ Βαλκάνια. 5) Ἡ διάθεση τῶν Αὐστριακῶν νά συντρίψουν τὴ Σερβία καὶ νά πλησιάσουν στὸ Αἰγαῖο.

Οἱ διάφορες προπαγάνδες ξεσήκωσαν τὰ σωβινιστικὰ αἰσθήματα τῶν λαῶν. Οἱ Γερμανοὶ ἤθελαν νά δημιουργήσουν μιά μεγάλη Γερμανία καὶ νά ἐπιβληθοῦν παγκόσμια. Οἱ Γάλλοι νά ἐλευθερώσουν

τὴν Ἀλσατία καὶ τὴ Λωρραίνη καὶ νὰ ἐκδικηθοῦν τὴν ταπείνωση τοῦ 1870. Καὶ ὅλοι πίστευαν πὼς ὁ πόλεμος θὰ ἔλυνε ὅλα τὰ προβλήματα, πὼς ἦταν ἀναγκαῖος, καὶ πὼς θὰ ἦταν σύντομος καὶ εὐκολος.

Ἡ ἀφορμὴ

Ἡ ἀφορμὴ τοῦ Ἀ' παγκόσμιου πολέμου δόθηκε μὲ τὴ δολοφονία τοῦ διαδόχου τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκου Φερδινάνδου καὶ τῆς γυναικάς του Σοφίας στὸ **Σεράγεβο** τῆς Βοσνίας ἀπὸ ἓνα Βόσνιο φοιτητὴ, μέλος κάποιας ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Βοσνίας (Ἰούνιος 1914). Ὁ αὐτοκράτορας Φραγκίσκος Ἰωσήφ ἔδειξε μετριοπάθεια, ἀλλὰ ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις ἤθελε νὰ συντρίψει τὴ Σερβία καὶ τῆς ἔστειλε ἓνα τελεσίγραφο. Ἡ Ρωσία δήλωσε ὅτι θὰ βοηθήσει τὴ Σερβία, ἀλλὰ οἱ Αὐστριακοὶ δὲν τὸ πίστεψαν. Θεώρησαν ἀνεπαρκεῖς τὶς σερβικὲς ἐξηγήσεις καὶ κήρυξαν τὸν πόλεμο τῆς Σερβίας (28 Ἰουλίου 1914). Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα λειτούργησε ὁ θεσμὸς τῶν συμμαχιῶν, σὰν φυσικὸ φαινόμενο.

Ἡ Ρωσία κήρυξε τὸν πόλεμο τῆς Αὐστρίας (30 Ἰουλίου), ἡ Γερμανία τῆς Ρωσίας (1 Αὐγούστου) καὶ τῆς Γαλλίας (3 Αὐγούστου)· ἡ Ἀγγλία, πού προσπάθησε στὴν ἀρχὴ νὰ κρατήσῃ κάποια μετριοπά-

Ἡ ἀφορμὴ

Στρατιῶτες στὰ χαρακώματα. (Ἀπὸ τὸν Α' παγκόσμιο πόλεμο).

θεια πήρε μέρος στον πόλεμο (4 Αυγούστου). Η Ιταλία έμεινε στην αρχή ουδέτερη, όπως και τα βαλκανικά κράτη, (Ρουμανία, Βουλγαρία, Ελλάδα), τα οποία οι αντίπαλοι προσπαθοῦσαν να τραβήξουν ό καθένας με τό μέρος του. Η Τουρκία στράφηκε προς τή Γερμανία, αλλά δέν πήρε άμέσως μέρος στον πόλεμο.

Η απόφαση των κυβερνήσεων γιά πόλεμο στηρίχτηκε και στην πολεμική διάθεση των λαών. Ελάχιστοι προσπάθησαν να αντιδράσουν στο φιλοπόλεμο ρεύμα αλλά οι φωνές τους δέν άκούστηκαν.

Δυνάμεις των αντιπάλων. Τό δυτικό μέτωπο

Δυτικό μέτωπο

Η Entente διέθετε μεγαλύτερους πληθυσμούς, πρώτες ύλες, άποικίες και τήν κυριαρχία στη θάλασσα. Οι κεντρικές δυνάμεις όμως (Γερμανία, Αυστρία), είχαν προετοιμάσει τον πόλεμο και ήταν στρατιωτικά πολύ πιό οργανωμένες, ιδίως ή Γερμανία.

Άμυνα του Βελγίου

Με τήν κήρυξη του πολέμου κατά της Γαλλίας και Ρωσίας, οι Γερμανοί είχαν να πολεμήσουν σε δύο μέτωπα. Όσπου να κινηθεί ή Ρωσία, άποφάσισαν να κάνουν κεραυνοβόλο πόλεμο κατά της Γαλλίας. Για ν' άποφύγουν τίσ όχυρώσεις των γαλλογερμανικών συνόρων, έκαναν επίθεση στο ουδέτερο Βέλγιο, με σκοπό να πλευροκοπήσουν τά γαλλικά σύνορα. Άλλά ό στρατός του Βελγίου, με τόν βασιλέα Άλβέρτο έπικεφαλής, κατόρθωσε να κρατήσει τή φοβερή γερμανική επίθεση επί δύο εβδομάδες και αυτό έδωσε στους Γάλλους τόν καιρό να συνταχθούν και στους Άγγλους να στείλουν ένα μικρό έκστρατευτικό σώμα στη Φλάνδρα.

Μετά τήν ήττα του Βελγίου οι Γερμανοί πέρασαν τά γαλλικά σύνορα και βάδισαν προς τό Παρίσι. Τά γαλλικά στρατεύματα αναγκάστηκαν να συμπυχυθούν και ή κυβέρνηση έφυγε στο Μπορντώ, αλλά τό Σεπτέμβριο του 1914 οι Γάλλοι άνασυντάχτηκαν κοντά στον ποταμό Μάρνη (Marne), έκαναν άντεπίθεση και άνάγκασαν τούς Γερμανούς να ύποχωρήσουν. Τά δύο αντίπαλα στρατεύματα σταθεροποιήθηκαν κοντά στα γαλλικά σύνορα, όχυρώθηκαν με χαρακώματα, και έτσι σχηματίστηκε τό **δυτικό μέτωπο** από τήν Ύπρ (Ypres), πόλη του Βελγίου, ως τά έλβετικά σύνορα σε έκταση κάπου 700 χιλ.

Τό ανατολικό μέτωπο και οι άλλες έπιχειρήσεις

Γιά ν' άνακουφίσουν τή Γαλλία τά ρωσικά στρατεύματα έκαναν έπίθεση στην Α. Πρωσσία και τήν κατέλαβαν.

Άνατολικό μέτωπο

Οι Γερμανοί έστειλαν στρατό από τό δυτικό μέτωπο προς τήν άνατολή με στρατηγούς τόν Χίντεμπουργκ (Hindenburg) και τόν Λούντεντορφ (Ludendorff). Ο ρωσικός στρατός κυκλώθηκε κοντά στην πόλη Τάννενπεργ, στίς Μαζουριανές λίμνες, και έπαθε μεγάλη καταστροφή. Η Α. Πρωσσία έλευθερώθηκε. Γι' άντιπερισπασμό οι

Ρῶσοι κινήθηκαν πρὸς τὴν Αὐστρία καὶ κατέλαβαν πολλές περιοχές. Τελικά καὶ ἐκεῖ σταθεροποιήθηκε τὸ **ἀνατολικό μέτωπο** ἀπὸ τὴν Α. Πρωσσία ὡς τὰ Καρπάθια, σέ ἔκταση 900 χιλ.

Ἔτσι οἱ Γερμανοὶ ἔχασαν τὴν κεραυνοβόλο νίκη πού ὑπολόγιζαν, καὶ ὁ πόλεμος, πού ὄλοι φαντάζονταν σύντομο, ἐξελίχτηκε σέ μακροχρόνιες ἐπιχειρήσεις χαρακωμάτων, πού εἶχαν σκοπὸ νά προκαλέσουν ὅσο γινόταν μεγαλύτερη φθορὰ στὸν ἀντίπαλο. Στὸν πόλεμο αὐτὸ οἱ σύμμαχοι χρησιμοποίησαν καὶ ἀποικιακοὺς στρατούς. Ἐπειδὴ ἔλειψαν οἱ ἄνδρες καὶ ἐπειδὴ ἦταν ἀνάγκη νά κινηθεῖ ἡ βιομηχανία, γιὰ πρώτη φορά οἱ γυναῖκες βγῆκαν καὶ δούλεψαν στὰ γραφεῖα καὶ στὰ ἐργοστάσια.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1914 ἡ Ἰαπωνία κήρυξε τὸν πόλεμο τῆς Γερμανίας καὶ κατέλαβε τὶς κτήσεις της στὴν Κίνα. Σέ ἀντιπερισπασμὸ οἱ Γερμανοὶ ἔπεισαν τὴν Τουρκία νά κηρύξει τὸν πόλεμο στοὺς δυτικoὺς συμμάχους, πράγμα πού δυσκόλεψε τὴν ἐνίσχυση τῆς Ρωσίας καὶ ἔφερε τὶς κεντρικὲς δυνάμεις κοντὰ στὸ Σουέζ.

Ἐὸ ἀποκλεισμός

Ὅταν ἄρχισε ὁ πόλεμος ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἀπέκλεισε τὰ ἀντίπαλα λιμάνια καὶ βύθισε ἢ συνέλαβε τὰ γερμανικὰ πολεμικὰ πλοῖα. Ὁ ἀποκλεισμός ἔφερε μεγάλες ἐλλείψεις στοὺς Γερμανοαυστριακοὺς. Ἀναγκάστηκαν νά ἐλέγχουν καὶ νά περιορίζουν τὴν κατανάλωση. Πολλὰ πράγματα ἔλειψαν καὶ οἱ Γερμανοὶ δοκίμασαν νά τὰ ἀντικαταστήσουν μὲ συνθετικὲς ὕλες.

Γι' ἀπάντηση οἱ Γερμανοὶ ἐξαπέλυσαν τρομερὸ ὑποβρύχιο πόλεμο, πού ἔκανε μεγάλη φθορὰ. Ἡ Entente ὀργάνωσε νηοπομπές (πῆγαιναν πολλὰ μαζὶ ἐμπορικὰ πλοῖα καὶ συνοδεύονταν ἀπὸ πολεμικὰ). Ἔτσι κατόρθωσαν νά περιορίσουν τὶς ἀπώλειες καὶ νά ἐξασφαλίσουν τὶς θαλάσσιες συγκοινωνίες.

Ἐποκλεισμός

Ἐποβρύχιος πόλεμος

Οἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ 1915. Ἐπίθεση στὰ Δαρδανέλλια. Διχασμὸς στὴν Ἑλλάδα

Στὰ 1915 οἱ Γερμανοὶ ἔριξαν ὅλο τὸ βάρος στὸ ἀνατολικό μέτωπο. Οἱ Ρῶσοι νικῆθηκαν καὶ ἀναγκάστηκαν νά ὑποχωρήσουν ἀνατολικότερα μὲ μεγάλες ἀπώλειες.

Ἡ Ἰταλία, πού οἱ σύμμαχοι τῆς ὑποσχέθηκαν δαλματικά καὶ αὐστριακὰ ἐδάφη, βγῆκε τελικά στὸν πόλεμο μὲ τὴν Entente.

Στὰ Βαλκάνια ἡ Σερβία εἶχε ἀρχίσει νά κλονίζεται. Οἱ Ἀγγλογάλλοι ἀποφάσισαν νά κάνουν ἐπίθεση στὰ Δαρδανέλλια, γιὰ νά κυριαρχήσουν στὰ Στενά, νά βοηθήσουν τοὺς Ρώσους καὶ νά ἐμποδίσουν τοὺς Βουλγάρους νά συμμαχήσουν μὲ τοὺς Γερμανοὺς. Στὴν ἐπιχείρηση αὐτὴ ἤθελαν νά ἐξασφαλίσουν καὶ τὴ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας. Ὁ Βενιζέλος, πού ἦταν τότε πρωθυπουργὸς εἶχε τὴ γνώ-

Βαλκανικό μέτωπο

μη ὅτι ἔπρεπε ἡ Ἑλλάδα νά πάρει μέρος στὸν πόλεμο μὲ τὴν Entente, πού ὑποσχόταν ἐδαφικά ἀνταλλάγματα στή Θράκη καί τή Μ. Ἀσία. Ὁ βασιλιάς Κωνσταντῖνος ὅμως ἦταν ὑπέρ τῶν Γερμανῶν καί ἐπέμενε στήν οὐδετερότητα. Ὁ Βενιζέλος ἀναγκάστηκε νά παραιτηθεῖ καί ἡ κοινὴ γνώμη διχάστηκε. Νέες ἐκλογές ἔφεραν πάλι στήν ἀρχὴ τὸ Βενιζέλο, ἀλλὰ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέμενε στήν ἀποψή του καί ἡ κυβέρνησις παραιτήθηκε γιὰ δεύτερη φορά. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στοῦ Βενιζέλο καί στοῦ βασιλέα Κωνσταντῖνο ἄρχισε νά παίρνει τίς διαστάσεις ἐθνικοῦ διχασμοῦ.

Οἱ ἐπιχειρήσεις τῶν Ἀγγλογάλλων στὰ Δαρδανέλλια ἔγιναν χωρίς τὴν ἑλληνικὴ συμμετοχὴ καί κατέληξαν σέ ἀποτυχία. Ἀποτέλεσμα ἦταν νά βγεῖ ἡ Βουλγαρία στὸν πόλεμο ὑπέρ τῶν Γερμανῶν, νά συντριβεῖ ἡ Σερβία καί νά μείνει ἡ Ρωσία ἀβοήθητη.

Τὰ σερβικά στρατεύματα πέρασαν πρὸς τὸ Δυρράχιο καί ἀπὸ κεῖ στήν Κέρκυρα, ὅπου ἀνασυγκροτήθηκαν. Ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1915 οἱ Γάλλοι ἔκαναν ἀπόβαση στὴ Θεσσαλονίκη. Ἀργότερα τὰ γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα πέρασαν τὰ ἑλληνικὰ σύνορα καί κατέβηκαν στήν Καβάλα. Ἡ Ἑλλάδα ἐξακολουθοῦσε νά μένει οὐδέτερη, χωρίς νά κάνει στήν πραγματικότητα καμιά πολιτικὴ.

Οἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ 1916. Τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης

Ἐπιχειρήσεις 1916

Οἱ Γερμανοὶ ἀποφάσισαν στὰ 1916 νά κάνουν μεγάλες ἐπιθέσεις στὸ Βερντέν, γιὰ νά προκαλέσουν φθορὰς στὰ γαλλικὰ στρατεύματα. Οἱ Γάλλοι ἀμύνθηκαν γενναῖα μὲ τὸ στρατηγὸ Πetain (Petain) ἐπικεφαλῆς καί τοὺς ἀνάγκασαν νά ὑποχωρήσουν. Οἱ ἀπώλειες καί τῶν δύο ἀντιπάλων ὑπῆρξαν τρομακτικές.

Στὸ βαλκανικὸ μέτωπο οἱ Ρῶσοι ἄρχισαν μιὰ ἐπίθεση, πού παρέσυρε καί τοὺς Ρουμάνους νά κηρύξουν τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Γερμανῶν. Τὰ αὐстроγερμανικὰ στρατεύματα ὅμως νίκησαν τὸ ρουμανικὸ στρατὸ καί κατέλαβαν τὴ Ρουμανία, ὅπου βρῆκαν πολλὰ ἐφόδια καί πετρέλαιο.

Ἡ παράταση τοῦ πολέμου μεγάλωνε παντοῦ τὴν ἐσωτερικὴ ἀντίδραση καί οἱ τρομακτικὲς ἀπώλειες σκόρπιζαν τὸ πένθος. Ἡ φιλειρηνικὴ κίνηση ξανάρχισε, ἀλλὰ κανεὶς δέν ἦταν διατεθειμένος νά ὑποχωρήσει.

Κυβέρνησις
Θεσσαλονίκης

Στὴν Ἑλλάδα οἱ ἀντιθέσεις ἀποκορυφώθηκαν. Ὁ Βενιζέλος μὴν μπορῶντας νά ἐπιβάλλει μὲ πολιτικὰ μέσα τίς ἀπόψεις του ἔκανε πραξικοπηματικὰ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις στὴ Θεσσαλονίκη καί πῆρε μέρος στὸν πόλεμο. Οἱ Ἀγγλογάλλοι ἀπέκλεισαν τὰ ἑλληνικὰ λιμάνια καί ὑποχρέωσαν τὸ βασιλιά Κωνσταντῖνο νά παραιτηθεῖ ἀφῆνοντας στοῦ θρόνου τὸ δεύτερο γιό του Ἀλέξανδρο (Μάρτιος 1917) καί νά φύγει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Βενιζέλος ἦρθε στήν Ἀθήνα, ἔγινε πρῶθυπουργός, καί ἡ Ἑλλάδα κήρυξε τὸν πόλεμο στοὺς Γερμα-

νοαυστριακούς, Βουλγάρους καί Τούρκους (1917).

Ἡ Ἑλλάδα στὸν πόλεμο

Τὰ γεγονότα τοῦ 1917. Εἴσοδος τῆς Ἀμερικῆς στὸν πόλεμο

Οἱ Γερμανοί, πού υπέφεραν ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸ ἀποκλεισμό, ἀποφάσισαν νὰ κηρύξουν ἀπεριόριστο ὑποβρύχιο πόλεμο, δηλαδή νὰ βυθίζουν κάθε συμμαχικὸ πλοῖο χωρὶς προειδοποίηση. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μπῆ ἡ Ἀμερική στὸν πόλεμο (Φεβρουάριος 1917).

Γεγονότα 1917. Ἡ Ἀμερική στὸν πόλεμο

Οἱ Ἀμερικανοὶ συμπαθοῦσαν τοὺς Ἀγγλογάλλους, οἱ ἀμερικανικὲς τράπεζες τοὺς εἶχαν δανείσει πολλὰ χρήματα καὶ ἤθελαν τὴ νίκη τους καὶ ὁ ὑποβρύχιος πόλεμος δυσκόλευε τὸ ἀμερικανικὸ ἔμπόριο. Οἱ παρόντες αὐτοὶ περιόρισαν τὴν ἐπιρροή τῶν ἀπομονωτικῶν καὶ ὁ πρόεδρος Οὐίλσον (Wilson) ἐκήρυξε τὸν πόλεμο, σάν σταυροφορία γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν θαλασσῶν.

Ρωσικὴ ἐπανάσταση. Ἡττα τῆς Ἰταλίας (1917)

Στὰ 1917 ἡ ἄμυνα στὸ ἀνατολικὸ μέτωπο κάμφθηκε μὲ τὴν ρωσικὴ ἐπανάσταση.

Οἱ Ρῶσοι ἦταν δυσареστημένοι ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ κακοδιοίκηση καὶ τίς μεγάλες ἀπώλειες στὸν πόλεμο. Οἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ 1916 εἶχαν κοστῖσει 2 ἐκ. περίπου στρατιῶτες καὶ 90 χιλ. ἀζιωματικούς. Οἱ τσαρικοὶ κύκλοι ἤθελαν νὰ ὑπογράψουν εἰρήνη καὶ περιόρισαν τὴ βουλή (Δούμα). Οἱ βουλευτὲς τότε ἐπαναστάτησαν καὶ ὁ στρατὸς ἐνῶθηκε μαζί τους. Ὁ σάρος ἀναγκάστηκε νὰ παραιτηθεῖ, ἔγινε κυβέρνηση ἀπὸ φιλελευθέρους καὶ κατόπιν ἀπὸ σοσιαλιστές, μὲ πρόεδρο τὸν Κερένσκυ.

Ρωσικὴ ἐπανάσταση

Ὁ Κερένσκυ δήλωσε ὅτι θὰ συνεχίσει τὸν πόλεμο, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε ν' ἀντιμετωπίσει τὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ προβλήματα. Μιὰ νέα ἐπανάσταση (Ὀκτώβριος 1917) ἔφερε στὴν ἐξουσία τοὺς μπολσεβίκους, μὲ ἀρχηγὸ τὸ Λένιν. Οἱ Γερμανοὶ ἐπωφελήθηκαν, ἔκαναν μεγάλη ἐπίθεση στὴ Ρωσία καὶ ἡ κομμουνιστικὴ κυβέρνηση υπέγραψε χωριστὴ εἰρήνη (Brest — Litowsk, Μάρτιος 1917), παρέδωσε στοὺς Γερμανοὺς τὴ Φιλανδία, τὰ βαλτικὰ κράτη, τὴν Πολωνία καὶ ἀναγνώρισε τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Οὐκρανίας. Ἐτσι ἡ Ρωσία ἔχασε τὸ 1/3 ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ καὶ τὰ 3/4 ἀπὸ τὰ μεταλλεῖα καὶ ἀνθρακωρυχεῖα της.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1917 οἱ Ἴταλοι νικήθηκαν στὸ Καπορέττο (Caporetto), ἀλλὰ κατόρθωσαν ν' ἀνασυνταχτοῦν κοντὰ στὸν ποταμὸ Πιάβε.

Ἡττα Ἰταλίας

Οἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ 1918

Οἱ Γερμανοί, γιὰ νὰ προλάβουν τὴν ἀμερικανικὴ βοήθεια, ἔριξαν

όλο τό βάρος τοῦ πολέμου στό δυτικό μέτωπο. Οἱ σύμμαχοι ὁμῶς κατόρθωσαν νά ἀντισταθοῦν μέ ἐπιτυχία ὑπό τόν στρατηγό Φός (Foch). Κατά τά μέσα τοῦ 1918 ἔφτασαν στό δυτικό μέτωπο 1 ἐκ. Ἀμερικανοί καί πολλά ἐφόδια, πρό παντός τάνκς. Τό βαλκανικό μέτωπο ἐνισχύθηκε μέ τή συμμετοχή τῶν Ἑλλήνων καί ὁ σερβικός στρατός ἀνασυντάχθηκε καί πῆρε μέρος στίς ἐπιχειρήσεις. Ἔτσι σέ ὅλα τά μέτωπα ἄρχισε ἡ συμμαχική ἀντεπίθεση.

Ὁ στρατηγός Φός ἀνάγκασε τούς Γερμανούς νά ὑποχωρήσουν στό δυτικό μέτωπο καί κατέλαβε τή Β. Γαλλία καί τό Δ. Βέλγιο. Στά Βαλκάνια οἱ Βούλγαροι νικήθηκαν (τά ἑλληνικά στρατεύματα κέρδισαν μεγάλη νίκη στό **Σκρᾶ**) καί ὑποχρεώθηκαν ν' ἀδειάσουν τή Μακεδονία καί νά ὑπογράψουν ἀνακωχή. Οἱ Τοῦρκοι νικήθηκαν καί στή Συρία καί στά Βαλκάνια καί ἀναγκάστηκαν νά κάνουν τό ἴδιο. Οἱ Ἴταλοι ἄρχισαν τήν ἐπίθεση καί μπῆκαν στά αὐστριακά σύνορα. Ὁ αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας Κάρολος Α' ἀναγκάστηκε νά παραιτηθεῖ (ἔτσι στά 1918 τελείωσε ἡ δυναστεία τῶν Ἀψβούργων) καί οἱ Αὐστριακοί ὑπέγραψαν ἀνακωχή.

Οἱ Γερμανοί προσπάθησαν νά συνεχίσουν τόν πόλεμο, ἀλλά ἐσωτερικές παραχές ἀνάγκασαν τό Γουλιέλμο Β' νά παραιτηθεῖ καί νά καταφύγει στήν Ὁλλανδία. Τό Νοέμβριο 1918 ἀνακηρύχθηκε ἡ δημοκρατία στή Γερμανία καί ἔγινε ἀνακωχή.

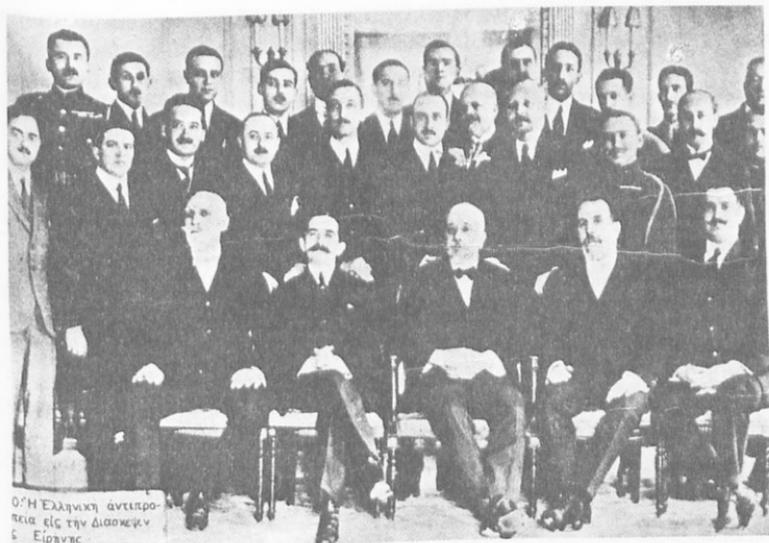
Τό συνέδριο τῶν Παρισίων

Συνέδριο Παρισίων
1919

Τό συνέδριο γιά τήν εἰρήνην συνήλθε στό Παρίσι (Ἰανουάριος 1919). Πῆραν μέρος ἀντιπρόσωποι ἀπό 32 κράτη, σύμμαχα τῶν νικητῶν. Οἱ νικημένοι δέν παραβρέθηκαν στίς συεννοήσεις. Ὑποχρεώθηκαν νά ὑπογράψουν τήν εἰρήνην μέ τούς ὅρους πού καθόρισαν οἱ νικητές.

Γενικά ἐπικρατοῦσε μιά ἀτμόσφαιρα θολή ἀπό τήν ἀγανάκτηση γιά τίς πολεμικές καταστροφές, γιά τίς ὁποῖες θεωροῦσαν ὑπεύθυνους τούς νικημένους, ἀπό μιά τάση γιά ἀντεκδίκηση καί γιά ὅσο γινόταν περισσότερα ὠφελήματα. Τό μέλλον τοῦ κόσμου γενικά καθορίστηκε ἀπό τίς μεγάλες δυνάμεις.

Ὁ πρόεδρος τῆς Ἀμερικῆς **Οὐίλσον** (Wilson) πρότεινε μέτρα γιά διεθνή συνεργασία καί περιορισμό τῶν ἐξοπλισμῶν, πού θά ἐλάττωναν τίς πιθανότητες μελλοντικῶν συγκρούσεων, ἀλλά οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἔκαναν ρεαλιστική πολιτική: Ἡ Γαλλία ἤθελε νά ἐξασθενήσει μέ κάθε τρόπο τή Γερμανία. Ἡ Ἀγγλία ἐνδιαφερόταν γιά τίς τουρκικές ἐπαρχίες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καί τίς γερμανικές ἀποικίες καί δέν ἤθελε πολύ ἰσχυρή Γαλλία στήν Εὐρώπη. Ἡ Ἰταλία εἶχε ἀπαιτήσεις σέ αὐστριακά ἐδάφη στήν Ἀδριατική. Ὅλοι εἶχαν ὑπογράψει μυστικές συνθήκες, πού ἤθελαν νά τίς ἐφαρμόσουν. Γι' αὐτό, χωρίς νά τολμοῦν φανερά νά πολεμή-

Ο' Η Ελληνική αντιπροσωπεία εις την Διασκεύην εις Ειρήνης

Ἡ ἑλληνική αντιπροσωπεία στό συνέδριο τῆς εἰρήνης (Ἀθήνα, μουσεῖο Ἐλευθ. Βενιζέλου).

σουν τίς ἀπόψεις τοῦ Οὐίλσον, φρόντιζαν νά τίς παραμερίσουν καί νά στηρίξουν τίς συνθήκες πάνω στά διεθνή συμφέροντα.

Ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν (Κ.Τ.Ε.)

Μιά ἀπό τίς σημαντικότερες ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῶν Παρισίων ἦταν ἡ ἱδρυση, στά 1920, τῆς Κ.Τ.Ε. πού στάθηκε τό μεγάλο ὄνειρο τοῦ προέδρου Οὐίλσον.

Ἡ Κ.Τ.Ε., πρόδρομος τοῦ σημερινοῦ Ο.Η.Ε., ἦταν ὁ πρῶτος διεθνῆς ὀργανισμός, πού εἶχε σκοπό νά προλαβαίνει τίς συγκρούσεις, νά λύνει μέ εἰρηνικό τρόπο τίς διαφορές ἀνάμεσα στά κράτη, νά προωθεῖ τήν προσπάθεια τοῦ ἀφοπλισμοῦ, τοῦ περιορισμοῦ παραγωγῆς πολεμικοῦ ὑλικοῦ καί νά παίρνει μέτρα ἐναντίον ἐκείνων πού θά ἄρχιζαν ἕναν ἀδικο πόλεμο. Ἐδρα τῆς ὀρίστηκε ἡ Γενεύη.

Παράλληλα ἱδρύθηκε τό **Διεθνές Δικαστήριο τῆς Χάγης**, πού θά μπορούσε νά ἐπιβάλλει οἰκονομικές καί ἄλλες κυρώσεις στά κράτη πού θά προκαλοῦσαν διεθνή ζητήματα, καί τό **Διεθνές Γραφεῖο Ἐργασίας**, ὅπου ἀντιπροσωπεύονταν τά κράτη καί οἱ ἐργατικές ὀργανώσεις, καί πού εἶχε σκοπό νά προστατέψει τήν ἐργασία καί τόν ἐργαζόμενο, νά περιορίσει τήν ἀνεργία καί νά ἐξασφαλίσει τίς συνδικαλιστικές ἐλευθερίες τῶν ἐργατῶν.

Κ.Τ.Ε.

Σκοποί

Ἡ Κ.Τ.Ε. πρόσφερε πολλές ὑπηρεσίες γιὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν προσφύγων καὶ γιὰ τὴ λύσιν τῶν μικροδιαφορῶν, ἀλλὰ δὲν εἶχε στρατό καὶ δύναμιν νὰ ἐπιβληθεῖ στὶς μεγάλες δυνάμεις. Τελικὰ ἡ Ἀμερικὴ δὲν πῆρε μέρος σ' αὐτὴν καὶ ἡ Ρωσία εἶχε ἀποκλεισθεῖ. Ἔτσι, οὔτε τὴν ἐπιβολὴν τῶν δικτατορικῶν καθεστώτων μπόρεσε νὰ ἐμποδίσει, οὔτε τὸ Β' παγκόσμιον πόλεμον νὰ ἀποτρέψει. Εἶναι ὁμως σημαντικὴ ἡ Κ.Τ.Ε. ὡς πρώτη προσπάθεια εἰρηνικῆς συνεργασίας τῶν κρατῶν.

Οἱ συνθήκες μέ τὰ νικημένα κράτη

Συνθήκες εἰρήνης.
Συνθήκη
Βερσαλλιών
(Ἰούνιος 1919)

Μέ τὴ συνθήκην τῶν Βερσαλλιών (Ἰούνιος 1919) ἡ Γερμανία ὑποχρεώθηκε νὰ παραχωρήσει στὴ Γαλλίαν τὴν Ἀλσατία καὶ τὴ Λωρραίνην, πολλὰ ἐδάφη στὸ Βέλγιο, Πολωνία καὶ Δανία. Γιὰ νὰ δώσουν στὴν Πολωνία διέξοδο πρὸς τὴ θάλασσα, ἔκοψαν ἕνα διάδρομον ἀνάμεσα στὴ Γερμανία καὶ τὴν Α. Πρωσσία, πού κατέληγε στὸ ἐλεύθερον λιμάνι τοῦ Ντάντσιχ (Danzig).

Οἱ γερμανικὲς ἀποικίες δόθηκαν μέ «ἐντολή» τῆς Κ.Τ.Ε. (ἐντολή ἦταν νὰ τίς κρατήσουν, ὥσπου νὰ γίνουν ὠριμες γιὰ ἀπελευθέρωσιν) στὴ Γαλλία, Ἀγγλία, Ἰαπωνία, Αὐστραλία.

Ἡ ἀνατολικὴ Εὐρώπη μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον

Οἱ Γερμανοὶ ἔπρεπε νὰ διαλύσουν τὸ στρατό τους, νὰ συντηροῦν μόνο 100 χιλ. στρατό χωρὶς ἀεροπλάνα καὶ βαρὺ πυροβολικὸ, καὶ νὰ περιορίσουν τὸν πολεμικὸ τους στόλο. Τὰ ἀνθρακωρυχεῖα τοῦ Σάαρ (Sarre, Saar) παραχωρήθηκαν στὴ Γαλλία καὶ ἡ Δ. ὄχθη τοῦ Ρήνου ἀποφασίστηκε νὰ καταληφθεῖ ἀπὸ συμμαχικὰ στρατεύματα.

Ἡ Γερμανία καταδικάστηκε σὲ τεράστιες πολεμικὲς ἐπανορθώσεις σὲ εἶδη καὶ χρήμα. Ἡ συνθήκη τῶν Βερσαλλιών, πού οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γερμανίας ὑποχρεώθηκαν νὰ υπογράψουν χωρὶς συζήτηση, θεωρήθηκε ἐξοντωτικὴ γιὰ τὸ γερμανικὸ λαὸ καὶ τοῦ δημιούργησε ἕνα μόνιμον αἰσθημα πικρίας.

Μέ τὴ συνθήκην τοῦ Σαιν Ζερ-

μαίν (Saint Germain, Σεπτέμβριος 1919) ή αυστριακή αυτοκρατορία διαλύθηκε και από τὰ ἐδάφη της σχηματίστηκαν τὰ κράτη τῆς Πολωνίας, Τσεχοσλοβακίας καί Γιουγκοσλαβίας. Ἡ Αὐστρία ὑποχρέωθηκε νά παραχωρήσει ἐδάφη στήν Ἰταλία (Τυρόλο, Ἰστρία) καί ἡ Οὐγγαρία στή Ρουμανία (Τρανσυλβανία). Ἐτσι τὰ δύο κράτη περιορίστηκαν ἐδαφικά καί ἔχασαν κάθε ἐπιρροή.

Συνθήκη Σαιν Ζερμαίν
(Σεπτέμβριος 1919)

Τήν Ἑλλάδα ἐνδιαφέρουν οἱ συνθήκες μέ τή Βουλγαρία καί Τουρκία:

Μέ τή συνθήκη τοῦ Νεϊγύ (Neuilly, Νοέμβριος 1919) ἡ Βουλγαρία ἀναγκάστηκε νά παραχωρήσει τή Δοβρουτσά στή Ρουμανία καί τή Δ. Θράκη στήν Ἑλλάδα καί ἔχασε τή διέξοδο πρὸς τή θάλασσα.

Συνθήκη Νεϊγύ
(Νοέμβριος 1919)

Μέ τή συνθήκη τῶν Σεβρῶν (Sèvres, Αὐγούστος 1920) ἡ τουρκική αυτοκρατορία διαλύθηκε: ἡ Ἀραβία ἐγινε ἀνεξάρτητη, οἱ ἄλλες ἐπαρχίες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς παραχωρήθηκαν μέ ἐντολή τῆς Κ.Τ.Ε. στήν Ἀγγλία (Μεσοποταμία, Παλαιστίνη), Γαλλία (Β. Συρία, Ν. Μικρά Ἀσία), Ἰταλία (Μικρασιατική παραλία ἀπέναντι ἀπὸ τὰ Δωδεκάνησα).

Συνθήκη Σεβρῶν
(Αὐγούστος 1920)

Στήν Ἑλλάδα παραχωρήθηκε ἡ Α. Θράκη μέ τή χερσόνησο τῆς Καλλιπόλης καί τῆς Τσαλτάτζα, ἡ Ἰμβρος καί ἡ Τένεδος, καί ἡ ἐπικυριαρχία στή Σμύρνη καί τήν περιοχή της. Ὑστερα ἀπὸ πέντε χρόνια οἱ κάτοικοι μέ δημοψήφισμα θ' ἀποφάσιζαν γιά τήν ἔνωση μέ τήν Ἑλλάδα.

Ἡ Τουρκία ἀναγνώριζε τήν παραχώρηση τῆς Δωδεκανήσου στήν Ἰταλία καί τήν Κύπρου στήν Ἀγγλία. Ἡ Κωνσταντινούπολη καί τὰ Στενά ἔμεναν οὐδέτερα. Θά τὰ κατεῖχε εὐρωπαϊκός στρατός καί θά ἐλέγχονταν ἀπὸ διεθνή ἐπιτροπή. Ἐτσι ἡ Τουρκία περιορίστηκε στό ἐσωτερικό τῆς Μ. Ἀσίας καί ἀναγκάστηκε νά δεχτεῖ στρατιωτικό καί οἰκονομικό ἔλεγχο καί νά περιορίσει τό στρατό της.

Δωδεκάνησος
Κύπρος

ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ

Οἱ συνθήκες πού ἔκλεισαν τόν Α' παγκόσμιο πόλεμο δέν ἱκανοποίησαν κανένα καί δέ θεωρήθηκαν πῶς δημιουργοῦν μιά μόνιμη κατάσταση στήν Εὐρώπη. Πολλά κράτη ἦταν δυσσαρεστημένα, ὅπως ἡ Ἰταλία, πού διεκδικοῦσε τίς δαλματικές ἀκτές καί τό λιμάνι Φιοῦ-με. Ἡ Ρωσία εἶχε κατ' ἀρχήν ἀποκλειστεῖ ἀπὸ κάθε διαπραγματεύ-ση, οἱ συνθήκες δέν ἐπικυρώθηκαν ἀπὸ τήν Κίνα, οὔτε ἀπὸ τῆς Η.Π.Α. Τό Κογκρέσσο, ὅπου ἐπεκράτησαν ρεπουμπλικάνοι, ὀπαδοί τοῦ ἀπομονωτισμοῦ, ἀρνήθηκε νά ἐγκρίνει τήν πολιτική τοῦ Οὐίλ-σον στήν Εὐρώπη καί νά ἐπικυρώσει τίς συνθήκες. Ἡ Ἀμερική δέν πῆρε μέρος στήν Κ.Τ.Ε. Αὐτό ἀνησύχησε τή Γαλλία, πού στήριζε τήν ἀσφάλειά της στήν ἀμερικανική ἐγγύηση· ἔτσι προσπάθησε νά ἐξα-σφαλιστεῖ ἀπὸ δεύτερη γερμανική ἐπίθεση συνάπτοντας συνθήκες μέ τὰ κράτη γύρω ἀπὸ τή Γερμανία (Πολωνία, Τσεχοσλοβακία,

Σημασία συνθηκῶν

Γιουγκοσλαβία) και απαιτούσε τις γερμανικές επανορθώσεις.

Η τάση αυτή της Γαλλίας άνησυχούσε την Άγγλία, που φοβόταν τη μεγάλη ένισχυση της Γαλλίας στην Εύρωπη. Στους πολιτικούς κύκλους της Άγγλίας άρχισε να γίνεται λόγος για ισχυρή Γερμανία. Οι απαιτήσεις της Γαλλίας για πληρωμή των γερμανικών αποζημιώσεων, που θα συνέτριβαν οικονομικά τη Γερμανία, δυσάρεστούσαν και τους Άγγλους και τους Αμερικανούς, που είχαν επενδύσει εκεί κεφάλαια.

Οι δυσάρεσκες αυτές ανάμεσα στους συμμάχους έδιναν την ευκαιρία στους νικημένους να έπωφεληθούν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ ΚΑΙ Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ (1922)

Επανάσταση Κεμάλ.

Η συνθήκη των Σεβρών υπήρξε μία μεγάλη έπιτυχία της πολιτικής του Έλευθερίου Βενιζέλου, που κατόρθωσε να πραγματοποιήσει κατά τό μεγαλύτερο μέρος τό όνειρο της μεγάλης ιδέας.

Οι Έλληνες δέν κατόρθωσαν να έλευθερώσουν τη Β. Ήπειρο, τά Δωδεκάνησα, την Κύπρο, αλλά πήραν τη Θράκη, τη Μικρασιατική παραλία της Σμύρνης, και ό έλληνικός στόλος, μέσα στην άνείπωτη συγκίνηση του έλληνισμού της Πόλης, ήρθε ν' άγκυροβολήσει στόν Κεράτιο κόλπο.

Όμως έσωτερικές και έξωτερικές δυσμενείς συνθήκες δέν άργησαν να καταστρέψουν για πάντα τό μεγάλο όνειρο του έλληνισμού. Έσωτερικά σκίαζε τά πολιτικά πράγματα ό διχασμός. Τό Νοέμβριο του 1920 ό Έλευθέριος Βενιζέλος έχασε τις έκλογές και τόν Δεκέμβριο ξαναγύρισε στην Ελλάδα ό βασιλιάς Κωνσταντίνος.

Οι Τουρκοί έθνικιστές μέ άρχηγό τόν **Μουσταφά Κεμάλ**, άξιωματικό του τουρκικού στρατού, άρνήθηκαν ν' αναγνωρίσουν τη συνθήκη των Σεβρών. Ό Κεμάλ έκανε επανάσταση, κάλεσε έθνική συνέλευση, καθάίρεσε τό σουλτάνο και άνακήρυξε δημοκρατία. Πρωτεύουσα έγινε ή Άγκυρα. Ό Κεμάλ πήρε την έξουσία.

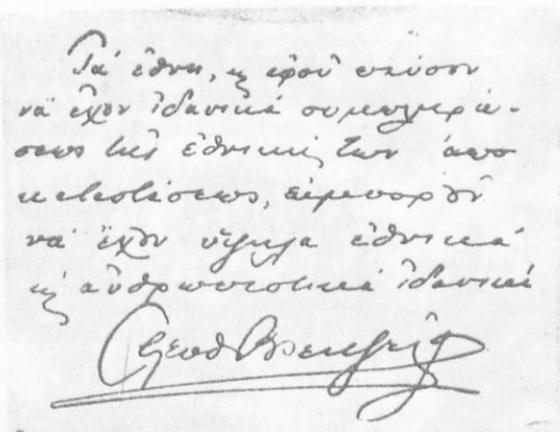
Οι ευρωπαϊκές αντιθέσεις έξυπνήρησαν τό κίνημα του Κεμάλ. Οι Ρώσοι τόν υποστήριξαν. Οι Γάλλοι παραιτήθηκαν από την Κιλικία, πράγμα που έξασθένησε τη θέση του έλληνικού στρατού της Σμύρνης. Έπειδή ό σουλτάνος δέν μπορούσε να αντιδράσει οι Άγγλοι παρακίνησαν τους Έλληνες να πολεμήσουν τόν Κεμάλ. Ό έλληνικός στρατός προχώρησε νικώντας τους Τούρκους στό έσωτερικό της Μ. Ασίας, πέρασε τό Σαγγάριο και πλησίασε σχεδόν στην Άγκυρα. Είχε όμως απομακρυνθεί από τις βάσεις του και δέν είχε έφόδια και νοσοκομειακό υλικό. Ό διχασμός βάραινε πάνω στις πολεμικές επιχειρήσεις. Κινδυνεύοντας να κυκλωθούν από τους Τούρκους αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Οι Τουρκοί τους καταδίωξαν και τους έπετέθησαν κοντά στό **Άφιόν Καρά Χισσάρ** (Αύγουστος 1922). Η μάχη δέν οργανώθηκε καλά, ό έλληνικός στρατός νικήθηκε και τό μέτωπο κατέρρευσε.

Μικρασιατική
καταστροφή (1922)

Στήν ύποχώρηση οι "Έλληνες στρατιώτες παρέσυραν καί τόν έλληνισμό τῆς Μ. Ἀσίας. Οἱ Τούρκοι προχώρησαν σφάζοντας καί καίοντας" μέ πολλή δυσκολία κατόρθωσαν νά σωθοῦν τά στρατεύματα καί ὁ πληθυσμός, ἀφήνοντας πίσω νεκρούς καί αἰχμαλώτους.

Ἡ **Μικρασιατική καταστροφή** συντέριψε τό ὄνειρο τῆς μεγάλης ιδέας. Μέ τή συνθήκη τῆς Λοζάννης, πού ἔκλεισε τόν πόλεμο (Ἰούλιος 1923), καί πού ὑπέγραψαν Ἀγγλία, Γαλλία, Ἰταλία, Ἰαπωνία, Ἑλλάδα, Ρουμανία, Τουρκία, ἀναθεωρήθηκε ἡ συνθήκη τῶν Σεβρῶν. Ἡ Ἑλλάδα ἔχασε τήν Ἀ. Θράκη καί τή μικρασιατική παραλία. Τά ἑλληνικά σύνορα περιορίστηκαν στό Ἔβρο καί ἡ Τουρκία ἀνέκτησε τή Μ. Ἀσία καί τόν ἔλεγχο τῶν Στενῶν.

Μέ συνθήκη, πού εἶχε ὑπογραφεῖ λίγους μήνες πρίν, ἔγινε ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καί τήν Τουρκία ἀνταλλαγή πληθυσμῶν. Πέριπου ἕνα ἑκατομμύριο Ἕλληνες ἀναγκάστηκαν ν' ἀφήσουν τίς μικρασιατικές πατρίδες, ὅπου ὁ ἑλληνισμός εἶχε ριζώσει καί εὐδοκίμησει ἀπό τήν ἀρχαία ἐποχή, καί νά μεταφυτευτοῦν στήν Ἑλλάδα, μέσα σέ φοβερὰ δύσκολες συνθήκες. Ἔμειναν μόνο οἱ Τούρκοι τῆς Θράκης καί οἱ Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινούπολης.

Τά ἔθνη, ἡ ἐφοῦ εἰσὶν
νά ἔχον ἰδιωματικά σωματεία -
συνεχῶς ἐθνικῶν ἄνω
μελετιῶν, ἀνευροῦν
νά ἔχον ὑψίμα ἰδιωματικά
ἡ ἀνδρωσιματικά ἰδιωματικά

Geodhosevris

Αὐτόγραφο Ἐλευθερίου Βενιζέλου.

Συνθήκη Λοζάννης
(Ἰούλιος 1923)

Πρόσφυγες

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1. Αἴτια, ἀφορμή καί κυριότερα γεγονότα τοῦ Ἀ' παγκόσμιου πολέμου.
2. Τά ἀποτελέσματα τοῦ Ἀ' παγκόσμιου πολέμου (πολιτικά, οἰκονομικά, πολιτιστικά) καί ἡ νέα διάμορφωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καί τοῦ παγκόσμιου χώρου.
3. Ἡ Ἑλλάδα στόν Ἀ' παγκόσμιο πόλεμο. Συμβολή τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καί σημασία τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν.
4. Αἴτια καί ἀποτελέσματα τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΔΥΟ ΠΟΛΕΜΟΥΣ (1919 – 1939)

Μέ τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο ἡ Εὐρώπη ἔχασε τήν κυρίαρχη θέση πού εἶχε στόν κόσμο. Ὁ πόλεμος δημιούργησε μεγάλα προβλήματα κοινωνικά, οἰκονομικά, πολιτικά καί ἄφησε ἕνα δυνατό αἰσθημα κόπωσης, ἀνασφάλειας καί ἄγχους.

Ὁ «σύντομος καί χαρούμενος πόλεμος», πού προπαγάνδιζαν οἱ ἡγέτες τῆς Γερμανίας τοῦ 1914, στάθηκε ὁ πῖο αἰματηρός τῆς παγ-

Ὁ κόσμος στόν
μεσοπόλεμο (1919-
1939)

κόσμιας ιστορίας ως τότε. Είχε περί τά 8700000 νεκρούς, κάπου 2 έκ. εξαφανισμένους, εκατομμύρια ανάπηρους, όλους από τή νέα γενιά. Στή Γαλλία καί Γερμανία χάθηκε τό 1/5 του άνδρικού πληθυσμου από 20 — 40 έτων. Ή έπιδημία τής γρίππης του 1919 αύξησε τούς αριθμούς τών νεκρών.

Πολύ μεγάλες στάθηκαν καί οι ύλικές καί οικονομικές καταστροφές. Ή γεωργία παραμελήθηκε, ή βιομηχανία άλλαξε σε πολεμική, τά εργοστάσια δέν ανανεώθηκαν, τά κράτη ήταν όλα φορτωμένα μέ χρέη. Μετά τόν πόλεμο περιορίστηκαν οι έξαγωγές, γιατί οι έξωευρωπαϊκές χώρες είχαν αναπτύξει κατά τή διάρκεια του πολέμου δική τους βιομηχανία. Οι άποικίες άρχισαν νά χειραφετούνται καί νά τείνουν ν' άποσπαστούν.

Ή ζωή ακρίβηνε, ένω οι μισθοί καί τά ήμερομίσθια έμειναν χαμηλά, καί αυτό προκαλούσε ταραχές. Πολλά κράτη έκοψαν χαρτονόμισμα περισσότερο από τό κεφάλαιό τους καί άρχισε ο πληθωρισμός, μέ αποτέλεσμα νά πέσει ή αξία του νομίσματος καί νά ακριβήνουν τά διάφορα είδη. Στή Γερμανία ένα χρυσό μάρκο κόστιζε στά 1823 ένα τρισεκατομμύριο χάρτινα. Άντίθετα, αύξήθηκε ή δύναμη τής Άμερικής καί τό δολλάριο πήρε τήν πρώτη θέση στην παγκόσμια αγορά.

Ή οικονομική κρίση στην Εύρώπη, ή άνοδος του τιμάριθμου καί ή άπογοήτευση προκάλεσαν ταραχές. Οι κομμουνιστικές ιδέες, μετά τήν έπικράτηση του κομμουνισμού στην Ρωσία, άρχισαν νά διαδίδονται. Σ' όλα τά κράτη σχηματίστηκαν κομμουνιστικά κόμματα.

Οι ταραχές καί ο φόβος γιά έπικράτηση του κομμουνισμού έσπρωξαν τούς συντηρητικούς προς τά δικτατορικά καθεστώτα. Ή πρώτη δικτατορία έπιβλήθηκε στην Ούγγαρία στά 1920.

Μετά τό 1920 τά έπαναστατικά κύματα περιορίστηκαν καί ή Εύρώπη άρχισε ν' αναδιοργανώνεται. Τά εύρωπαϊκά ζητήματα τακτοποιήθηκαν μέ διεθνείς συμφωνίες. Άλλά ή μεγάλη οικονομική κρίση του 1929 χειροτέρεψε πάλι τήν κατάσταση.

Τό έθνικό κίνημα στις άποικίες

Μετά τόν παγκόσμιο πόλεμο οι άποικιακοί λαοί, που είχαν πάρει μέρος σ' αυτόν, έμαθαν νά ζουν καί νά πολεμούν, όπως οι εύρωπαϊοι, καί είχαν έλπίσει πώς θά εξασφάλιζαν έθνική έλευθερία.

Ή τάση γιά ανεξαρτησία έκδηλώθηκε στις γαλλικές άποικίες τής Β. Άφρικής (Άλγέριο, Μαρόκο, Τυνησία) καί στην Ίνδοκίνα, αλλά οι Γάλλοι κατέπνιξαν τά κινήματα.

Ή Άγγλία άναγνώρισε ως ανεξάρτητα τά ντομίνια (Καναδάς, Ν. Άφρική, Αύστραλία, Ν. Ζηλανδία), που πήραν μέρος σαν ισότιμα μέλη στην Άγγλική Κοινοπολιτεία (1931), αλλά είχε ν' άντιμετωπίσει προβλήματα στην Έγγύς καί Άπω Άνατολή.

Ήνεξαρτησία
άποικιών

Έθνικά κινήματα

Στήν Ἑγγύς Ἀνατολή ἄρχισε ἡ παναραβική κίνηση (ἡ τάση τῶν ἀραβικῶν κρατῶν νά προσεγγίσουν καί νά ἐνωθοῦν) καί παρουσιάστηκε τό πρόβλημα τῶν Ἑβραίων, πού ἡ Ἀγγλία εἶχε ὑποσχεθεῖ νά ἐγκαταστήσει στήν Παλαιστίνη. Μοίρασε τή χώρα ἀνάμεσα στούς Ἑβραίους καί Ἄραβες, ἀλλά δέν ἱκανοποίησε κανένα.

Στήν Αἴγυπτο ἐγιναν ταραχές. Ἡ Ἀγγλία ἀναγκάστηκε ν' ἀναγνωρίσει τήν ἀνεξαρτησία τῆς Αἰγύπτου (1936) καί τή συγκυριαρχία στό Σουδάν.

Στίς Ἰνδίες ἄρχισε ἡ ἐθνική κίνηση μέ τόν **Γκάντι**, πού κήρυξε τήν παθητική ἀντίσταση. Ὁχι βία, ἀλλά καμία συνεργασία μέ τοὺς Ἀγγλους καί μπούκοτάρισμα τῶν ἀγγλικῶν προϊόντων. Αὐτό μείωσε τήν ἐμπορική κίνηση τῆς Ἀγγλίας σέ 20 ἐκ. δολλάρια γιά ἓνα χρόνο. Οἱ Ἀγγλοι ἀναγκάστηκαν ν' ἀναγνωρίσουν εὐρύτατη αὐτονομία στήν Ἰνδία.

Στήν Κίνα, πού σπαραζόταν ἀπό ἐμφυλίους πολέμους ἐπικράτησε τό ἐθνικό κόμμα Κουό — Μίν — Τάγκ μέ ἀρχηγό τόν Σούν — Γιάτ — Σέν πού συνεργάστηκε μέ τοὺς κομμουνιστές. Ὁ διάδοχός του Τσάγκ — Κάι — Σέκ πολέμησε τόν κομμουνισμό καί ὀργάνωσε ἀπολυταρχικά τό κράτος.

Οἱ Ἰάπωνες εἶχαν ἀναπτύξει μεγάλη βιομηχανία κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου. Μετά τόν πόλεμο ἐπικράτησαν οἱ στρατιωτικοί καί ἐγκαινίασαν ἱμπεριαλιστική πολιτική. Κατέλαβαν τή Μαντζουρία καί τήν ἔκαναν ὑποτελές κράτος, κήρυξαν τόν πόλεμο τῆς Κίνας (1937) καί ὁ πόλεμος αὐτός συνεχιζόταν ὡς τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς Ἀμερικῆς

Μετά τόν πόλεμο ἐπικράτησαν στήν Ἀμερική οἱ ρεπουμπλικάνοι καί ξαναγύρισαν στόν ἀπομονωτισμό, χωρίς ὅμως νά πάψουν νά ἔχουν οἰκονομικές σχέσεις μέ τήν Εὐρώπη. Ὁ πόλεμος ἐνίσχυσε τή βιομηχανική παραγωγή μέ τίς ἀνάγκες πού εἶχε δημιουργήσει. Τό βιοτικό ἐπίπεδο εἶχε ἀνεβεῖ, αὐξήθηκαν οἱ μισθοί καί τά ἡμερομίσθια καί οἱ μεσαῖες τάξεις ἀπέκτησαν δυνατότητες γιά μιά ἀνετη ζωή. Ἡ οἰκονομική εὐφορία ξύπνησε τήν ἐθνική περηφάνεια. Ἀπαγορεύτηκε ἡ μετανάστευση, δυνάμωσαν οἱ ἀντιθέσεις μέ τίς μειονότητες καί τοὺς μαύρους. Ἡ ποτοαπαγόρευση, πού ἐπιβλήθηκε σέ ὀρισμένες πολιτείες, δημιούργησε προβλήματα γιατί ἄνοιξε τό δρόμο στό λαθρεμπόριο τῶν οἴνοπνευματωδῶν.

Στήν Ἀμερική τοῦ μεσοπόλεμου διαμορφώθηκε τό φαινόμενο πού ὀνομάζομε σήμερα **«καταναλωτική κοινωνία»**: Ἡ βιομηχανική παραγωγή εἶχε προσανατολιστεῖ στήν κατασκευή καταναλωτικῶν ἀγαθῶν σέ μεγάλες ποσότητες. Ἐπρεπε αὐτά τά ἀγαθὰ νά ἀπορροφῶνται στήν ἐσωτερική ἀγορά κι' αὐτό γινόταν μέ τή μεγάλη διαφήμιση. Αὐτό δημιούργησε σιγά σιγά ἓνα πρόβλημα, γιατί ἡ διαφήμιση διαμόρφωνε τεχνητές ἀνάγκες, πού ἡ ἐκπλήρωσή τους ἀπαιτοῦσε

Οἱ Η.Π.Α. μετά τόν Α' παγκόσμιο πόλεμο

από τό μέσο άνθρωπο περισσότερο έξοδα, λοιπόν περισσότερη έργασία, χωρίς περιθώρια γιά άνάπαυση, ψυχαγωγία ή έπιμόρφωση.

Άλλο πρόβλημα προκάλεσε ή αύξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί ή δημιουργία **μεγαλουπόλεων**, όπου ὁ άνθρωπος άποσπάστηκε από τή φύση καί ύποχρεώθηκε νά ζεῖ μέσα στό πλῆθος. Έκεῖ ή ομάδα έπιβλήθηκε στό άτομο, οἱ διασκεδάσεις προσαρμόστηκαν στό μεγάλο κοινό (κινηματογράφος, ποδόσφαιρο), ὁ άνθρωπος αίσθανόταν μόνος, ή πνευματική ζωή περιορίστηκε καί οἱ μεγάλοι Άμερικανοί συγγραφεῖς, ὁ **Σίγκλαιρ Λιούις** (Lewis), ὁ **Φώκνερ** (Faulkner), ὁ **Χεμινγκουαίη** (Hemingway), διάσημοι στήν Εὐρώπη ἦταν γνωστοί στήν Άμερική μόνο σ' ένα κλειστό κύκλο πνευματικῶν ανθρώπων καί δέν έπηρέαζαν τό μεγάλο κοινό.

Στά 1929 μιά προσωρινή κάμψη στή ζήτηση έπιβράδυνε τή βιομηχανική παραγωγή καί αυτό παρέσυρε καί ὄλες τίς άλλες έπιχειρήσεις. Τό πράγμα ὀδήγησε σέ άνεργία (11 εκ. άνεργοί) καί σέ μιά φοβερή οἰκονομική κρίση, πού έπεκτάθηκε καί στίς εὐρωπαϊκές χώρες. Τό πρόβλημα αυτό κατόρθωσε νά αντιμετωπίσει ὡς ένα σημείο ὁ **Φραγκλίνος Ρουζβελτ** μέ τή «νέα συμφωνία» (new deal), δηλαδή μέ έπίδόματα στούς άνέργους, δημόσια έργα, δάνεια στούς άγρότες καί γενικές οἰκονομικές οδηγίες.

Ἡ Ρωσία μετά τό 1917

Ἡ Ρωσία μετά τό
1917

Μετά τήν έπανάσταση τοῦ Ὀκτωβρίου 1917 οἱ μπολσεβίκοι (Ρῶσοι κομμουνιστές) κατέλαβαν τήν έξουσία. Συνέλαβαν καί άργότερα έξετέλεσαν τόν τσάρο καί τήν οἰκογένειά του, ὀργάνωσαν μιά έπαναστατική κυβέρνηση (συμβούλιο τῶν έπιτρόπων τοῦ λαοῦ) μέ έπικεφαλής τό **Λένιν** καί άφοῦ ὑπέγραψαν άνακωχή μέ τούς Γερμανούς, διαμόρφωσαν τό ρωσικό κράτος κατά τό μαρξιστικό σύστημα, προσαρμόζοντάς το στίς ρωσικές συνθήκες. Ἡ κυβέρνηση κατήργησε τά πολιτικά κόμματα, έκτός από τό κομμουνιστικό, καί έπέβαλε τή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου συντρίβοντας κάθε άπόπειρα γιά αντίδραση. Ἐδήμεισε τήν ιδιοκτησία καί κρατικοποίησε τά μέσα παραγωγής.

Στά 1922 οἱ νότιες καί άνατολικές άσιατικές χώρες (Οὐκράνια, Λευκορρωσία, Καυκασία, κεντροασιατικές περιοχές) ένώθηκαν μέ τήν κυρίως Ρωσία σέ μιά ὀμοσπονδία (Ένωση Σοβιετικῶν Σοσιαλιστικῶν Δημοκρατιῶν), πράγμα πού έδωσε στό ρωσικό κράτος πολύ μεγάλη έκταση.

Ὁ Λένιν καί οἱ διάδοχοί του έστρεψαν τήν προσοχή τους στή γρήγορη έκβιομηχάνιση τῆς χώρας καί τήν έπραγματοποίησαν μέ μιά σειρά από πενταετή σχέδια.

Ἡ πολιτική, κοινωνική, οἰκονομική καί πνευματική ζωή στή Ρω-

σία ρυθμίστηκε άποκλειστικά σύμφωνα με τις άρχές του κομμουνιστικού κόμματος.

Ἡ επικράτηση τῶν ολοκληρωτικῶν καθεστῶτων στή Δ. Εὐρώπη

Ο ΙΤΑΛΙΚΟΣ ΦΑΣΙΣΜΟΣ

Ἡ Ἰταλία μετά τόν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο ἦταν δυσσαρεστημένη, ἐπειδή δέν πήρε τό Φιοῦμε καί τίς δαλματικές χῶρες. Ὁ πληθωρισμός καί ἡ οἰκονομική κρίση κατέστρεψαν τίς μεσαίες τάξεις, πού στήριζαν τό κοινοβουλευτικό πολίτευμα, ἐνῶ οἱ κοινωνικές ταραχές προκαλοῦσαν τήν ἀνησυχία τῶν συντηρητικῶν. Αὐτά ἔδωσαν τήν εὐκαιρία στόν φασισμό νά ἐπιβληθεῖ.

Τό φασιστικό κόμμα ἰδρύθηκε ἀπό τόν Μπενίτο Μουσολίνι (1883 — 1945) καί ὀργανώθηκε στρατιωτικά: ἔβαλε τήν πολιτική σκοπιμότητα στή θέση τῆς ἠθικῆς καί προσπάθησε νά ἐπιβληθεῖ μέ κάθε τρόπο. Ὁ Μουσολίνι ἔγινε πρῶθυπουργός, καί στά 1925 κατάργησε τό κοινοβουλευτικό σύστημα καί ἐπέβαλε φασιστική δικτατορία στήν Ἰταλία. Διέλυσε τά κόμματα: τό φασιστικό κόμμα συγκέντρωσε ὅλη τήν ἐξουσία· ὀργάνωσε τή νεολαία, πού ἔπρεπε νά θαυμάζει τόν *duce* (ἀρχηγό): διηύθυνε τήν παιδεία καί τίς ἐπαγγελματικές ὀργανώσεις. Διακηρύσσοντας ὅτι κάνει σοσιαλιστική πολιτική ὁ Μουσολίνι προγραμμάτισε δημόσια ἔργα, καί φρόντιζε γιά τήν κοινωνική ἀσφάλιση καί τήν ψυχαγωγία τῶν ἐργατῶν, πάντα μέσα στά πλαίσια τοῦ φασιστικοῦ κόμματος. Κατάργησε (ὅπως ὅλα τά ολοκληρωτικά πολιτεύματα) τίς ἀτομικές ἐλευθερίες καί τήν ἐλευθερία τοῦ τύπου καί ἐγκαινίασε ἰμπεριαλιστική πολιτική στό ἐξωτερικό (κατέλαβε τήν Αἰθιοπία καί τήν Ἀλβανία) βαυκαλίζοντας τόν ἰταλικό λαό μέ τήν ὑπόσχεση πῶς θά ἀναστήσει τό ρωμαϊκό κράτος καί θά κυριαρχήσει στή Μεσόγειο (*mare nostrum*). Μέσα στό πρόγραμμά του ὁ Μουσολίνι περιέλαβε ἀργότερα καί τήν ἐπέκταση πρὸς τήν Ἑλλάδα.

Ἰταλία. Φασισμός (1925).

Ο ΕΘΝΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ (ΝΑΖΙΣΜΟΣ) ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Ἡ γερμανική δημοκρατία, πού ἰδρύθηκε μετά τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, δέ μπόρεσε νά ἐπιβιώσει. Ἡ ἀγανάκτηση ἀπό τήν ταπεινωτική συνθήκη τῶν Βερσαλλιῶν καί ἡ φοβερή οἰκονομική κρίση ἐνίσχυσαν τά ἀκραία κόμματα, δεξιά καί ἀριστερά, καί ἔδωσαν τήν εὐκαιρία στό ναζιστικό κόμμα νά ἐπιβληθεῖ.

Ὁ ἀρχηγός τῶν ναζί, Ἀδόλφος Χίτλερ, πού κατόρθωσε νά κυριαρχήσει στό κόμμα παραγκωνίζοντας τούς μετριοπαθεῖς, ἔγινε καγκελλάριος (πρῶθυπουργός) στά 1933. Ἀμέσως ἐπέβαλε δικτατορία καί διέλυσε ὅλα τά κόμματα. Μετά τό θάνατο τοῦ προέδρου τῆς γερμανικῆς δημοκρατίας στρατάρχης Χίντεμπουργ ἐνῶσε στό

Γερμανία. Ναζισμός (1933)

πρόσωπό του τό αξίωμα του προέδρου τῆς δημοκρατίας καί τοῦ πρωθυπουργοῦ καί πήρε τόν τίτλο reichs — führer (ἀρχηγός τοῦ κράτους). Ὁ λαός, κάτω ἀπό τήν τρομοκρατία τοῦ ναζισμού, ἐπικύρωσε μέ δημοψήφισμα αὐτές τίς ἐνέργειες.

Ὁ Χίτλερ ἐκθέτει στό βιβλίο του «Ὁ ἀγώνας μου» τίς πολιτικές του θεωρίες, πού εἶναι ἕνας συμφυρμός ἀπό τίς θεωρίες τοῦ Ἐγγέλου γιά τόν προορισμό τοῦ κράτους καί τό κήρυγμα τοῦ Νίτσε γιά τόν «ὑπεράνθρωπο»: Θεωρεῖ ξεπερασμένο καί ἀκατάλληλο τό κοινοβουλευτικό σύστημα. Δέν πιστεῦει πῶς ὁ λαός εἶναι ἀξιος, νά ρυθμίζει τήν τύχη του, ἀλλά παραδέχεται τήν παν-

τοδυναμία τοῦ κράτους, πού τό ταυτίζει μέ τό ναζιστικό κόμμα. Τό κράτος δέν ἔχει προορισμό νά ὑπηρετεῖ τόν πολίτη, ἀλλά ὁ λαός ὀφείλει νά συνεργάζεται στήν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν τοῦ κράτους καί νά ὑπακούει τυφλά. Ὁ ἀρχηγός τοῦ κράτους εἶναι ὁ «ὑπεράνθρωπος», πού πρέπει νά τοῦ ἀποδίδεται λατρεία καί ἀπεριόριστη ἀφοσίωση. Ἡ γερμανική φυλή εἶναι ἀνώτερη, προορισμένη νά κυριαρχήσει στόν κόσμο, ἀλλά γι' αὐτό πρέπει νά ξεκαθαριστεῖ ἀπό τίς κατώτερες φυλές, πού τή μολύνουν, καί ἰδίως ἀπό τούς Ἑβραίους.

Ἀπό τά 1933 ἄρχισε ὁ διωγμός τῶν Ἑβραίων. Ἀπό τά 1935 τοὺς ὀδηγοῦσαν σέ στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Ἐξ ἑκατομμύρια Ἑβραῖοι στάθηκαν τά θύματα τῆς σωβινιστικῆς πολιτικῆς τοῦ ναζιστικοῦ κόμματος.

Τόν Ὀκτώβριο 1933 ἡ Γερμανία ἀποχώρησε ἀπό τήν Κ.Τ.Ε. Ἄρχισε νά ἐξοπλίζεται καί λίγο ἀργότερα ἐπέβαλε τή στρατιωτική θητεία. Ὁ στρατιωτικός ἐξοπλισμός καί ἡ πολιτική τοῦ Χίτλερ ὀδηγοῦσαν σέ πόλεμο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1. Ποιές μεταβολές προκάλεσε στήν Εὐρώπη καί ποιές στόν κόσμο γενικά ὁ Α' παγκόσμιος πόλεμος;
2. Σέ ποιούς λόγους ὀφείλεται ἡ ἐπικράτηση τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων στήν Εὐρώπη μετά τόν Α' παγκόσμιο πόλεμο;
- 3) Ποιά μεγάλα προβλήματα διαπιστώσαμε σ' αὐτή τήν ἐποχή;

Ἡ Ἑλλάδα στή μεσοπολεμική περίοδο (1923 — 1940)

Ἡ Ἑλλάδα, παρ' ὅλο πού εἶχε ὑπερδιπλασιαστεῖ σέ πληθυσμό καί ἔκταση μέ τούς βαλκανικούς πολέμους, ἀντιμετώπισε ἀμέσως μετά τή μικρασιατική καταστροφή μιά μεγάλη πολιτική, κοινωνική καί οικονομική κρίση. Τό μεγαλύτερο πρόβλημα ἦταν ἡ ἀποκατάσταση τῶν Ἑλλήνων προσφύγων, οἱ ὁποῖοι ἤρθαν κυρίως ἀπό τή Μικρά Ἀσία, ἀλλά καί ἀπό τή Ρωσία, μετά τήν ἐπικράτηση τοῦ κομμουνισμοῦ, καί τή Βουλγαρία, ἔπειτα ἀπό τήν ἀνταλλαγή τῶν πληθυσμῶν, καί πού ξεπερνοῦσαν τό ἕνα ἑκατομμύριο. Στήν περίθαλψή τους βοήθησε ἡ Κ.Τ.Ε. καί ἄλλοι διεθνεῖς ὀργανισμοί, ἀλλά οἱ πρόσφυγες πέρασαν δύσκολα χρόνια, ὥσπου νά ἐξασφαλίσουν τά μέσα τῆς ζωῆς καί νά ἐνταχθοῦν στό κοινωνικό σύνολο, καί ἀναγκάστηκαν νά ζοῦν μέσα σέ ἀνθυγιεινά μικρά σπίτια ἢ σέ παράγκες. Ἀργότερα τά πράγματα ἄλλαξαν. Οἱ Ἕλληνες πρόσφυγες μέ τήν πείρα καί τίς γνώσεις, πού τούς εἶχε δώσει ἡ ζωή στά μεγάλα οικονομικά κέντρα τῆς Μ. Ἀσίας καί τοῦ Εὐξείνου Πόντου, κατόρθωσαν, ὄχι μόνο τούς ὅρους τῆς ζωῆς τους νά καλυτερέψουν, ἀλλά καί νά ἐνισχύσουν μέ νέες δυνάμεις τήν ἑλληνική πνευματική καί οικονομική ζωή. Πύκνωσαν τόν ἑλληνικό πληθυσμό καί συνέβαλαν, ἰδίως στή Μακεδονία καί τή Θράκη, στήν καλύτερη καί ἐντατικότερη καλλιέργεια τῆς γῆς. Συνέβαλαν ἀκόμα στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας σέ εὐρύτερο πλαίσιο.

Τήν ἴδια περίπου ἐποχή ἀναπτύχθηκαν οἱ νεοελευθερωμένες ἐλληνικές περιοχές τῆς Θεσσαλίας, Ἡπείρου, Μακεδονίας· δημιουργήθηκαν μεγάλα ἀστικά κέντρα, προόδευσε τό ἐμπόριο, καλυτέρευσε ἡ συγκοινωνία· ἰδρύθηκαν πνευματικά κέντρα καί δεύτερο πανεπιστήμιο στή Θεσσαλονίκη, πού ἐξελίχτηκε σέ ἀξιόλογη πνευματική ἐστία καί συνέβαλε στήν πρόοδο τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης.

Ἀπό πολιτική ἀποψη ὁμως ἡ Ἑλλάδα βρισκόταν κάτω ἀπό μιά μόνιμη πολιτική κρίση, συνέπεια τοῦ διχασμοῦ καί τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς. Τό μίσος καί ὁ φανατισμός βενιζελικῶν καί ἀντιβενιζελικῶν, τά ἀλλεπάλληλα ἐπαναστατικά κινήματα, ἡ ἀστάθεια τῶν κυβερνήσεων, ἐμπόδιζαν τήν ὁμαλή ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου.

Ἀμέσως μετά τήν καταστροφή, τά λείψανα τοῦ στρατοῦ ἐπαναστάτησαν μέ ἀρχηγούς τόν Στ. Γοναῦ, Νικ. Πλαστήρα καί Δημ. Φωκᾶ καί ὑποχρέωσαν τό βασιλιά Κωνσταντῖνο Α' νά παραιτηθεῖ καί νά φύγει ἀπό τήν Ἑλλάδα. Ἐγινε βασιλιάς ὁ γιός του Γεώργιος Β' (1922). Ἡ ἐπαναστατική κυβέρνηση πέρασε ἀπό στρατοδικεῖο τό Δημ. Γούναρη καί τούς ὑπουργούς τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας ὡς ὑπεύθυνους τῆς καταστροφῆς. Καταδικάστηκαν σέ θάνατο καί ἐκτελέστηκαν (Νοέμβριος 1922). Ἡ καταδίκη τους ὄξυνε ἀκόμα περισσότερο τά πάθη καί βάρυνε γιά πολλά χρόνια τήν πολιτική ζωῆ τοῦ τόπου.

Ἡ Ἑλλάδα (1923-1940)

Προσφυγικό πρόβλημα

Πολιτικά προβλήματα

Ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις τοῦ Ν. Πλαστήρα διατήρησε τὴν ἐξουσίαν ὡς τὸν Ἰανουάριον 1924, ὅποτε ἐγέναν ἐκλογαί καὶ συνήλθε ἡ Δ' ἐθνικὴ συνέλευσις. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος Β', ποῦ εἶχε στὸ μεταξὺ ὑποχρεωθεῖ νὰ φύγει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καθαιρέθηκε. Σέ λίγους μῆνες ἐγένε δημοψήφισμα, ποῦ ἐπικύρωσε αὐτὴ τὴν ἀπόφασιν.

Μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς δημοκρατίας συνεχίστηκε ἡ πολιτικὴ κρίσις. Στὰ 1925 ὁ Θεόδ. Πάγκαλος ἀνέτρεψε τὴν κυβέρνησις τοῦ Ἀνδρέα Μιχαλακοπούλου, ποῦ εἶχε κάνει προσπάθειαι γιὰ τὴ λύσιν τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος καὶ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ τόπου, καὶ ἔκαμε δικτατορίαν (1925 — 1926).

Ἡ σχετικὰ πρὸ σταθερῆ καὶ γόνιμῆ ἐποχῆ στάθηκε ἡ κυβέρνησις Ἑλ. Βενιζέλου (1928 — 1932). Μετὰ τὴ συντριβὴν τοῦ ὄνειρου τῆς μεγάλης ἰδέας ὁ Βενιζέλος προσανατολίστηκε πρὸς τὴ βαλκανικὴ συνεργασίαν καὶ τὴν ἑλληνοτουρκικὴν συνεννόησιν, ποῦ θὰ διευκόλυνε τίς ἐμπορικὰς συναλλαγὰς, καὶ ὑπέγραψε σχετικὴ συμφωνία. Στὸ ἐσωτερικὸν ἐγένε προσπάθεια γιὰ διοικητικὴν καὶ ἐκπαιδευτικὴν ἀναδιοργάνωσιν· ἰδρύθηκε ἡ ἀγροτικὴ τράπεζα καὶ ἐγέναν δημόσια ἔργα γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας, ὁργανώθηκε τὸ ἐθνικὸν θέατρο, ἀρχισεν νὰ λειτουργεῖ τὸ συμβούλιον ἐπικρατείας, ἐνισχύθηκε ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ στρατοῦ καὶ ἡ ἀεροπορία, πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ.

Στὰ 1933 ἐπικράτησεν τὸ λαϊκὸν κόμμα. Μία ἀπόπειρα κινήματος ἀπὸ δημοκρατικοὺς ἀξιωματικοὺς ἀπέτυχεν καὶ ὁ Βενιζέλος, ποῦ τὸ εἶχε ὑποστηρίξει, ἔφυγεν εἰς Παρίσι, ὅπου ἀργότερα πέθανεν (18 Μαρτίου 1936). Λίγον μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ κινήματος ξαναγύρισεν μὲ δημοψήφισμα ὁ Γεώργιος Β'. Ἀπὸ τὴ μόνιμῆ αὐτῆ κυβερνητικῆς κρίσεως καὶ τίς ἀντιθέσεις τῶν κομμάτων, ἐπιβλήθη ὁ Ἰω. Μεταξᾶς καὶ ἐπέβαλε δικτατορίαν (4 Αὐγούστου 1936).

Ὁ Μεταξᾶς κατάργησεν τὴν ἐλευθεροτυπίαν, διέλυσε τὰ κόμματα καὶ ὁργάνωσεν τὴ νεολαίαν κατὰ τὰ φασιστικὰ πρότυπα. Ὅταν ὁμως οἱ Ἰταλοὶ ζήτησαν νὰ περάσουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ Μεταξᾶς ἀρνήθηκε σύμφωνον μὲ τὸ καθολικὸν αἶσθημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

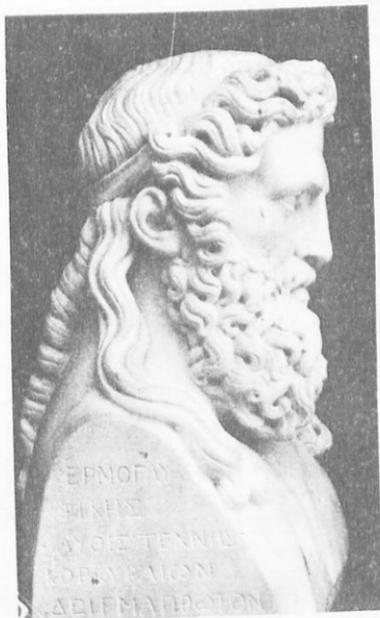
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΟ 19ο ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὁ ἑλληνισμὸς ἐγκατέλειπεν τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν τῆς τουρκοκρατίας καὶ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀκολούθησεν τὰ εὐρωπαϊκὰ καλλιτεχνικὰ καὶ πνευματικὰ κινήματα. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς μεγάλους μας καλλιτέχναι τοῦ 19ου αἰ. σπούδασαν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἰδίως εἰς τὴ Βαυαρίαν (Μόναχον), καὶ ἐπηρεάσθησαν ἀπὸ τὴ νεοκλασσικὴ τέχνη τῆς, ἀλλὰ δὲν τὴν ἀκολούθησαν δουλικὰ. Παρ' ὅλον ποῦ ἡ τεχνικὴ τους εἶναι εὐρωπαϊκὴ, συγκι-

Ν. Γύζη (1842 – 1901). Τα άρραβωνιάσματα τῶν παιδιῶν. (Έθνική Πινακοθήκη, φωτογραφία Μ. Σκιαδάρεσσῆ).

Ὁ Γύζησ σπούδασε στήν Ἀθήνα καί στό Μόναχο, μέ ὑποτροφία τοῦ Ἰδρύματος τῆσ Παναγίασ τῆσ Τῆ-
 νου. Ἐγκαταστάθηκε στό Μόναχο, ὅπου ἐπηρέαστηκε ἀπό τῆ νεοκλασσική τεχνοτροπία, ἰδίωσ στήν
 πρώτη περίοδο τῆσ καλλιτεχνικήσ του δράσησ. Δέν ἔπαψε ὁμωσ νά εἶναι Ἑλληνας ζωγράφοσ καί ν' ἀ-
 νασταίη μέ τά ἔργα του τόν ἑλληνικόν ἀγῶνα καί τά ἑλληνικά ἔθιμα. Στή μεγάλη σύνθεση ἐδῶ εἰκονί-
 ζεται ἡ συνήθεια νά ἀρραβωνιάσουν τά παιδιά, τόν καιρό τῆσ Τουρκοκρατίασ, ἀπό πολύ μικρά, γιά νά τά
 σώσουν ἀπό τό παιδομάζωμα.

νοῦνται ἀπό κάθε τι ἑλληνικό καί προσπαθοῦν ν' ἀποδώσουν τήν ἑλληνική φύση καί τήν ἑλληνική παράδοση.

Μεγάλοι ζωγράφοι τοῦ 19ου αἰ. εἶναι ὁ **Νικόλαοσ Γύζησ**, πού τά ἔργα του ἀρχίζουν μέ τῆ νεοκλασσική τεχνοτροπία τοῦ Μονάχου γιά νά φτάσουν στό συμβολισμό καί στήν ἀφαίρεση καί νά πάρουν ἕνα ἐντελῶσ ἰδιαίτερο προσωπικό χαρακτήρα· ὁ **Νικηφόροσ Λύτραπεσ**, πού ἀποδί-
 δει μέ ἰδιαίτερη ζωντάνια καί δύ-

Π. Προσαλέντη (1784 – 1834) Πλάτων (Έθνική Πινακοθήκη).

Εἶναι τό πρώτο ἐνεπιγράφο ἔργο τῆσ νεοαλληνικήσ γλυπτικήσ. Ἡ γλυπτική του 19ου αἰ. ἔχει ἐ-
 πηρεαστή ἀπό τῆ νεοκλασσική τεχνοτροπία τῆσ ἐποχῆσ., κρατáει ὁμωσ καί τόν ἰδιαίτερο ἑλληνικό τῆσ χαρακτήρα.

Κωνσταντίνου Βολανάκη (1837-1907) "Έξω από τό λιμάνι (Έθνική Πινακοθήκη, φωτογραφία Μ. Σκιαδαρέση)

Θαυμάσιες είναι οι θαλασσινές εικόνες του Βολανάκη, όπου μέσα σ' ένα άπαλό φώς και μία ειδυλλιακή ατμόσφαιρα τὰ πράγματα και τὰ τοπία δένονται σέ μία άφατη ήρεμία και γλυκύτητα, τήν ήρεμία τής ελληνικής θάλασσας στίς άνοιξιάντικες και τίς φθινοπωρινές ήμέρες.

ναμη τήν ελληνική ιστορία και τήν ελληνική ζωή· ό **Κων/νος Βολανάκης**, πού στρέφεται στό ρεαλισμό και τόν εξπρεσιονισμό και ζωγραφίζει θαλασσινές σκηνές μέ ζεστά χρώματα και σταθερό σχέδιο. Στόν αιώνα μας άπό τούς παλαιότερους ζωγράφους ξεχώρισε ό **Κων/νος Παρθένης**, πού είναι έπηρεασμένος άπό τόν έμπρεσιονισμό, αλλά έχει μία δική του προσωπική ελληνική έκφραση.

Στήν γλυπτική διακρίθηκαν πίο πολύ νησιώτες άπό τίς Κυκλάδες, και ιδιαίτερα τήν Τήνο, όπου τό ίδρυμα τής Παναγίας έδινε τήν εύκαιρία γιά σπουδές. Άνάμεσα στους γλύπτες του 19ου αί. διακρίνεται ό Γιαννούλης Χαλεπός γιά τή δύναμη τής

Γ. Φυτάλη (1832 - 1880), Βασκός (Έθνική Πινακοθήκη).

ήκιπυλ
ήκινοςκέτιχαΔ

Γ. Χαλεπᾶ (1851 – 1938) Σάτυρος καὶ Ἔριως (Ἑθνικὴ Πινακοθήκη). Ἔργο ἀπὸ τὴν πρώτη περίοδο τῆς καλλιτεχνικῆς δράσεως τοῦ Χαλεπᾶ. Ἀνανεώνει τὴν ἀρχαία παράδοση σὲ μιά ἐλεύθερη σύνθεση γεμάτη ἀπὸ χάρη καὶ νεανικὴ δρασιά. Ὅταν ἀρνότερα ἢ διανοητικὴ ἀρρώστεια τοῦ σκοτείνισε τὸ λογικὸ, τὰ προ πλάσματα ποῦ ἐπλαθε ἀσαμᾶτητα, ἔχουν μιά δύναμη στὴ σύνθεση καὶ στὴν ἐκφραση καταπληκτικὴ.

σύλληψης καὶ τῆ ζωντάνια τῶν ἔργων του.

Σημαντικὸς ἀρχιτέκτονας τοῦ παρασμένου αἰῶνα εἶναι ὁ **Σταμάτης Κλεάνθης**, ποῦ σπούδασε στὸ Βερολίνο, ἀλλὰ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ βυζαντινὴ παράδοση (ἔργο του τὸ παλάτι τῆς δούκισσας τῆς Πλακεντίας, σήμερα βυζαντινὸ μουσεῖο).

Δ. Φιλιππότη (1840 – 1920) Ἡ ἀναπαυομένη τῆς Κεφαλλονίδς. (Ἡ φωτογραφία μᾶς παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν ἕγγονό του γλύπτη κ. Στρίτ Γ. Φιλιππότη). Ἐνα θαυμάσιο νεοκλασσικὸ γλυπτὸ τοῦ μεγάλου καλλιτέχνη, ἀ δημοσευτο καὶ σχεδὸν ἀγνωστο. Ἐχει στηθῆ στὸ Δράπανο τῆς Κεφαλλονίδς, πάνω στὸν τάφο τῆς Ἀγγελικῆς Λοβέρδου, ποῦ πέθανε στὰ 1874. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπεξεργασία τῆς λεπτομέρειας, ἡ φυσικότητα στὴ στάση, ἡ σοβαρότητα καὶ ἡ χάρη στὴν ἐκφραση.

Δ. Σολωμός

Κ. Παλαμάς

Έπιστήμη

Μουσική

Η λογοτεχνία μας έδωσε μεγάλες μορφές, όπως ο **Διονύσιος Σολωμός**, που στην ποίησή του βρίσκουμε το ανώτατο καλλιτεχνικό και ήθικό νόημα του αγώνα του 1821 («Έλεύθεροι πολιορκημένοι»)· ο **Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης**, που στά ήθογραφικά του διηγήματα παρουσίασε σε μορφή ζωντανή και άνεπανάληπτη τή ζωή και τούς καημούς των Έλλήνων νησιωτών τής εποχής του («Φόνισσα», «Διηγήματα»)· ο **Κωστής Παλαμάς**, που στη μεγαλόπνοη έμπνευσή του θέλησε να δέσει τήν ελληνική ζωή και ιστορία σε έπικά, δραματικά και άλλοτε λεπτότατα λυρικά ποιητικά έργα («Φλογέρα βασιλιά», «Δωδεκάλογος του γύφτου», «Άσάλευτη ζωή», «Τάφος»).

Από τούς νεωτέρους είναι ο **Νίκος Καζαντζάκης** («Όδύσεια», ταξιδιωτικά, μυθιστορήματα) και ο **Άγγελος Σικελιανός** («Λυρικός βίος», «Θέατρο»), μεγάλοι δημιουργοί και στοχαστές, που έφεραν στην Ελλάδα τα φιλοσοφικά και καλλιτεχνικά ρεύματα του μεσοπολέμου και έδωσαν με δύναμη και λυρισμό ελληνική έκφραση στα προβλήματα και στην αγωνία του σύγχρονου ανθρώπου· ο **Κων/νος Καβάφης** με τήν ιδιόμορφη έσωτερικότητα και μελαγχολία τής ποίησής του· ο **Γεώργιος Σεφέρης**, λυρικός στοχαστής και ύμνητής τής έλευθερίας, που τιμήθηκε με τό βραβείο Νόμπελ, και άλλοι.

Παράλληλα καλλιεργήθηκαν οι φυσικές και θεωρητικές επιστήμες· ή γλωσσολογία, ή ιστορία, ή αρχαιολογία, ή φιλολογία. Ίδιαίτερη σημασία πήρε ή λαογραφική έρευνα, που άρχισε από τόν 19ο αί., με τό **Νικόλαο Πολίτη** και πού φανερώνει και ύπογραμμίζει τή θαυμαστή γλωσσική ένότητα και τή συνέχεια τής πολιτιστικής παράδοσης του ελληνικού λαού από τήν αρχαιότητα ως σήμερα.

Η νεοελληνική μουσική, άφου κατά τά μέσα του 19ου αί., με κύριο εκπρόσωπο τόν Έπιπανάσιο **Σπύρο Σαμάρα**, άκολούθησε πίο πολύ ίταλικά πρότυπα, στίς άρχές περίπου του 20ου αί. με τή δημιουργία τής «Νεοελληνικής έθνικής σχολής» από τό **Μανόλη Καλομοίρη** πήρε μία ελληνική φυσιογνωμία και άρχισε να έμπνέεται από τήν ελληνική λαϊκή παράδοση.

Στήν εποχή μας, από τά 1950 και έπειτα, προσανατολίστηκε πάλι προς τά σύγχρονα πρωτοποριακά μουσικά ρεύματα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

- 1) Ποιά είναι γενικά ή πολιτική, οικονομική και πολιτιστική κίνηση στην Ελλάδα κατά τό 19ο αί. και τό μεσοπόλεμο;
- 2) Νά έπισημανθούν τά προβλήματα: θετικά έπιτεύγματα και άρνητικές καταστάσεις.

Ἡ διεθνής κατάσταση από τὰ 1933 — 1939

Τό χρονικό αὐτό διάστημα καλύπτεται ἀπό τίς διαρκεῖς προκλήσεις τῶν φασιστικῶν κρατῶν καί τή διστακτική στάση τῶν δυτικῶν δυνάμεων, πού ἤλπιζαν μέ τίς ὑποχωρήσεις νά διατηρήσουν τήν εἰρήνη.

ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΑΒΗΣΣΥΝΙΑΣ (1933 — 1936)

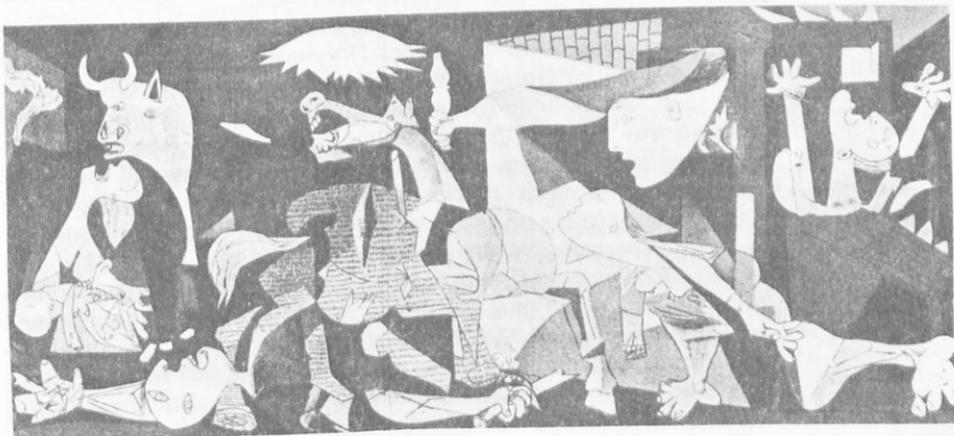
Ὁ Μουσολίνι ἐπωφελήθηκε ἀπό μικροεπισόδια στά σύνορα Ἐρυθραίας — Αἰθιοπίας γιά νά κηρύξει τόν πόλεμο τῆς Ἀβησσυνίας. Ὁ αὐτοκράτορας Χαϊλέ Σελασιέ κατέφυγε στήν Κ.Τ.Ε., ἀλλά οἱ δυτικές δυνάμεις ἀπέφυγαν νά πάρουν αὐστηρά μέτρα ἐναντίον τῆς Ἰταλίας, γιά νά μὴν τήν στρέψουν πρὸς τή Γερμανία. Ἐτσι οἱ κυρώσεις ἦταν ἀσήμαντες· ἡ Ἀγγλία δέν ἔκλεισε τό Σουέζ στή μεταφορὰ ὀπλων καί ἡ Ἀμερική ἐφοδίαζε τήν Ἰταλία μέ πετρέλαιο. Τό Μάρτιο τοῦ 1936, ἀφοῦ πολέμησε μέ τὰ σκληρότερα μέσα τόν αἰθιοπικό λαό, ὁ Μουσολίνι κατέλαβε τήν Ἀβησσυνία. Οἱ Γερμανοὶ εἶχαν υποστηρίξει τήν Ἰταλία καί οἱ σχέσεις τους ἔγιναν στενότερες.

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ (1936 — 1939)

Στά 1936 ἐπιβλήθηκε στήν Ἰσπανία ἡ ἀριστερά. Ἀλλά ὁ κληρὸς, ἡ ἰσπανική ἀριστοκρατία κί' ἓνα μέρος τοῦ στρατοῦ ἀντιδρούσαν. Τόν Ἰούλιο 1936 μιά ὁμάδα ἀξιωματικῶν μέ ἐπικεφαλῆς τόν στρατηγὸ Φράνκο ἔκαναν κίνημα στό Μαρόκο. Τά ἐπαναστατικά στρατεύματα πέρασαν καί κατέλαβαν ἓνα μέρος τῆς Ἰσπανίας. Οἱ κυβερ-

Πικάσσο, Γκουέρνικα.

Τό ἔργο (χαρακτηριστικό τῆς σύγχρονης ἀφηρημένης τέχνης) στάθηκε μιά ἔντονη διαμαρτυρία γιά τόν βομβαρδισμό τῆς Ἰσπανικῆς πόλης Γκουέρνικα.

νητικοί ὀργάνωσαν τὴν ἀντίσταση καὶ ἄρχισε ἓνας σκληρὸς ἐμφύλιος πόλεμος. Οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις Ἀγγλία — Γαλλία κράτησαν οὐδετερότητα, ἀλλὰ ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Μουσσολίνι ὑποστήριξαν μὲ κάθε μέσον τὸ Φράνκο καὶ βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ δοκιμάσουν στὴν Ἰσπανία τὰ νέα ὄπλα τους. Ἔτσι οἱ κυβερνητικοὶ νικῆθηκαν καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ καταφύγουν στὴ Γαλλία.

Οἱ παραμονές τοῦ Β' παγκόσμιου πολέμου. Γερμανικὲς προκλήσεις

Διάσκεψη Μονάχου

Στὰ 1936 ἡ Γερμανία, πού ἦταν ὡς τότε διπλωματικὰ ἀπομονωμένη, ἐπέτυχε τὴ συμμαχία τῆς Ἰταλίας καὶ Ἰαπωνίας. Ἔτσι σχηματίστηκε ὁ ἄξονας Βερολίνου — Ρώμης — Τόκιο καὶ ὁ Χίτλερ πῆρε θάρρος γιὰ ν' ἀρχίσει τὶς προκλήσεις.

Κατὰ τὰ 1938 ὁ Χίτλερ προσάρτησε τὴν Αὐστρία, χωρὶς ἡ Εὐρώπη ν' ἀντιδράσει. Ὑστερα ἄρχισε ν' ἀπαίτεῖ τὴν ἔνωση τῶν Σουηδῶν, δηλαδή τὴν περιοχὴ τῆς Τσεχοσλοβακίας, ὅπου κατοικοῦσαν Γερμανοί. Οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις πρότειναν διάσκεψη, πού ἐγίνε στο Μόναχο τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1938. Πῆραν μέρος ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας Τσάμπερλαιν, τῆς Γαλλίας Νταλαντιέ, ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Μουσσολίνι.

Ὁ Χίτλερ κατόρθωσε νὰ ἐπιβάλει τὶς ἀπόψεις του καὶ αὐτὸ τὸν ἔπεισε γιὰ τὴν ἀδυναμία τῶν δυτικῶν δυνάμεων. Οἱ Ἀγγλοὶ καὶ οἱ Γάλλοι θεώρησαν τὴ διάσκεψη μεγάλη ἐπιτυχία γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς εἰρήνης, ὅμως ὁ Χίτλερ κατέλαβε σὲ λίγο καὶ τὴν περιοχὴ τῶν Σουηδιτῶν καὶ ὀλόκληρη τὴν Τσεχοσλοβακία.

Κατάληψη
Τσεχοσλοβακίας

Ἡ κατάληψη τῆς Τσεχοσλοβακίας ἔπεισε τὶς δυτικὲς δυνάμεις ὅτι ὁ πόλεμος ἦταν ἀναπόφευκτος. Προσπάθησαν νὰ ὀργανώσουν συμμαχίες καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ κράτη πού κινδύνευαν. Ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία συμμάχησαν μὲ τὴν Πολωνία καὶ ἐγγυήθηκαν τὴν ἀκεραιότητα τῆς Ἑλλάδας καὶ Ρουμανίας. Ἔγιναν προσπάθειες γιὰ συμμαχία μὲ τὴ Ρωσία. Ἐνῶ ὅμως οἱ διαπραγματεύσεις ἐχρόνιζαν καὶ δὲν εἶχαν καταλήξει σὲ ἀποτέλεσμα, οἱ Γερμανοὶ κατόρθωσαν νὰ ὑπογράψουν σχέδιο μὴ ἐπιθέσεως μὲ τοὺς Ρώσους. Αὐτὸ διευκόλυνε τοὺς Γερμανοὺς νὰ ἀρχίσουν τὸν πόλεμο στὴ Δύση. Ὁ Στάλιν πῆρε τὸ δικαίωμα νὰ ἀνακαταλάβει τὰ ἐδάφη πού εἶχε παραχωρήσει ἡ Ρωσία μὲ τὴ Συνθήκη τοῦ Brest Litowsk (1918). Λίγο ἀργότερα, τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1939, ὁ Χίτλερ ἐπιτέθηκε στὴν Πολωνία, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἀπαιτοῦσε τὸ λιμάνι καὶ τὸ διάδρομο τοῦ **Ντάντσιχ**. Ἠλπιζε πὼς οἱ Εὐρωπαῖοι δὲ θὰ κινηθοῦν, ἀλλὰ στὶς 3 Σεπτεμβρίου ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία τοῦ κήρυξαν τὸν πόλεμο.

Συμφωνία
Γερμανίας — Ρωσίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1939 — 1945)

Ο πόλεμος στην Ευρώπη (1939 — 1941)

Οι Γερμανοί, όπως και στά 1914, ήλπισαν στον κεραυνοβόλο πόλεμο. Μεταχειρίστηκαν μηχανοκίνητες δυνάμεις και έκαναν ισχυρές αεροπορικές επιθέσεις μέ αεροπλάνα στούκας (είδικά γιά κάθετες έφορμήσεις) γιά νά παραλύσουν τίς συγκοινωνίες και νά μειώσουν τό ήθικό του στρατού των αντίπαλων. Κατέλαβαν τήν Πολωνία, Δανία, και έκαναν επίθεση στην Όλλανδία, Βέλγιο και Λουξεμβούργο. Ένω όμως τά γαλλικά και άγγλικά στρατεύματα πολεμούσαν στό Βέλγιο, μία δεύτερη ισχυρότερη επίθεση έκδηλώθηκε νοτιότερα στην περιοχή των Άρδεννων πρός τό Σεντάν. Οι Γερμανοί προχώρησαν πρός τή Μάγχη και ό συμμαχικός στρατός βρέθηκε αποκλεισμένος. Μέ μία πραγματικά καταπληκτική προσπάθεια τά συμμαχικά στρατεύματα κατόρθωσαν νά αποφύγουν τήν παράδοση και νά περάσουν στην Άγγλία. Η γαλλική αντίσταση συντρίφτηκε και οι Γερμανοί κατέλαβαν τό Παρίσι. Μία κυβέρνηση φιλογερμανική έγκαταστάθηκε στό Βισύ, μέ πρόεδρο τόν στρατηγό Πεταίν, ήρωα του πρώτου παγκοσμίου πολέμου.

Μετά τήν ήττα τής Γαλλίας ή Άγγλία συνέχισε μόνη τόν πόλεμο. Ο Χίτλερ πού σχεδίαζε απόβαση στη Μ. Βρετανία, άρχισε νά προετοιμάζει τό έδαφος μέ μεγάλες αεροπορικές επιδρομές γιά νά σπάσει τό ήθικό του λαού και νά καταστρέψει τίς βιομηχανικές εγκαταστάσεις. Παρά τίς μεγάλες καταστροφές όμως και τό πλήθος των θυμάτων ό άγγλικός λαός δέν κάμφθηκε. Η άγγλική αεροπορία (R.A.F.) αναδιοργανώθηκε και προκάλεσε τέτοιες άπώλειες στούς Γερμανούς, ώστε αναγκάστηκαν νά εγκαταλείψουν τήν έπιχείρηση. Παράλληλα οι γερμανικές στρατιές στράφηκαν στό Βαλκάνια και κατέλαβαν τή Ρουμανία (Ιούνιος 1940).

Ο πόλεμος στην Ελλάδα (1940 — 1941)

Οι Ιταλοί είχαν καταλάβει στά 1939 τήν Άλβανία και τή μεταχειρίστηκαν ως βάση γιά επέκταση στα Βαλκάνια.

Άπό τό καλοκαίρι του 1940 είχαν άρχισι τίς προκλήσεις και στην Ελλάδα. Η σημαντικότερη ήταν ό τορπιλισμός του αντιτορπιλικού «Έλλη» μέσα στο λιμάνι τής Τήνου (15 Αύγουστου 1940). Τέλος, στις 28 Οκτωβρίου 1940, στις 3 τά μεσάνυχτα, ό πρεσβευτής τής Ιταλίας Γκράτσι ζύπνησε τόν πρωθυπουργό Ίω. Μεταξά και του έδωσε τελεσίγραφο πού άπαιτούσε στρατιωτικές βάσεις στην Ελλάδα. Ο Μεταξάς άρνήθηκε. Λίγες ώρες πριν είχε άρχισι ή ιταλική επίθεση στα ελληνικά σύνορα. Μπροστά στην άπρόοπτη επίθεση τά ελληνικά στρατεύματα των συνόρων αναγκάστηκαν νά

συμπυχθούν. Γρήγορα όμως ανασυντάχτηκαν και άρχισαν την άντεπίθεση. Ο ελληνικός στρατός και λαός πολέμησαν με θαυμαστή ένότητα και ένθουσιασμό. Οι ελληνικές νίκες, οι πρώτες στην Εύρωπη έναντιον του άξονα, έκαναν κατάπληξη και ένθουσίασαν όλον τόν κόσμο.

Τά ελληνικά στρατεύματα προχώρησαν πρós τή Β. Ήπειρο και άπελευθέρωσαν άλλη μιά φορά τήν Κορυτσά, τούς Άγ.

Άπό τίς έφημεριόες τής έποχής.

Στό άλβανικό μέτωπο (φωτογραφία Κ. Μεγαλοκονόμου).f

ΚΕΡΑΥΝΟΒΟΛΟΙ

ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΔΕΣΠΟΖΕΙ ΗΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΚΟΡΥΤΣΑΣ ΕΒΟΜΒΑΡΔΙΣΘΗΣΑΝ ΟΙ ΙΤΑΛΙΚΟΙ ΛΙΜΕΝΕΣ ΤΟΥ ΜΠΑΡΙ, ΤΟΥ ΜΠΡΙΝΤΙΖΙ ΚΑΙ ΟΙ ΆΓΙΟΙ ΣΑΡΑΝΤΑ

Πρós πλήρη έξουδετέρωσιν ΤΩΝ ΙΤΑΛΙΚΩΝ ΣΧΕΔΙΩΝ Δί πληροφορία τών Πρακτορείων

Ο Άρλεκίνος τού φασισμού

Η ΔΙΔΩ-ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΕΙΑ

Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΠΑΡΡΥ, ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ

Η ΠΕΙΣΜΑΤΩΔΕΣΤΕΡΑ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΕΞΕΥΓΛΙΧΘΗ ΕΙΣ ΤΑ ΣΤΕΝΑ ΤΩΝ ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ ΠΡΩΤΟΦΑΝΗΣ Ο ΕΞΑΠΟΛΥΘΕΙΣ ΟΓΚΟΣ ΠΥΡΟΣ Η άμυνα τών Άγγλων και η Γερμανική προώθησις

«Τη ύπερμάχω Στρατηγώ»

Σαράντα, τό Άργυρόκαστρο, τήν Πρεμετή, τή Χιμάρα. Οι γυναίκες τής Ήπείρου φορτώνονταν και ανέβαζαν τά πολεμοφόδια πάνω στίς βουνοκορφές, όπου ο στρατός πολεμούσε μέσα στά χιόνια και σέ φοβερές δυσκολίες.

Τό Μάρτιο τού 1941 ή Βουλγαρία συμμάχησε μέ τόν άξονα· τό ίδιο έκανε και ή Σερβία, όπου ή κυβέρνηση ήταν φιλογερμανική, αλλά ο σερβικός λαός έπαναστάτησε, άνέτρεψε τήν κυβέρνηση κι' ένώθηκε μέ τούς συμμάχους. Τά γερμανικά στρατεύματα έκαναν επίθεση στή Σερβία και στήν Έλλάδα τόν Άπρίλιο τού 1941. Ο ελληνικός στρατός πολέμησε μέ γενναίότητα, αλλά οι μηχανοκίνητες γερμανικές δυνάμεις διέσπασαν

τά έλληνοσερβικά σύνορα καί προχώρησαν στήν πεδιάδα τοῦ Ἄξιου. Ὁ έλληνικός στρατός, πού βρισκόταν στά μακεδονικά ὄχυρά, ἄν καί κυκλωμένος, πολέμησε ήρωικά, ὡς τό τέλος.

Οἱ Γερμανοί προχώρησαν καί μπήκαν στήν Ἀθήνα στίς 27 Ἀπριλίου 1941. Ὁ Γεώργιος Β΄ καί ἡ έλληνική κυβέρνηση έφρασαν στήν Κρήτη. Λίγο ἀργότερα οἱ Γερμανοί κατόρθωσαν νά καταλάβουν καί τήν Κρήτη μέ στρατεύματα ἀλεξιπτωτιστῶν, παρά τή γενναία αντίσταση τῶν κατοίκων. Ἡ κυβέρνηση καί ὁ έλληνικός στρατός έφυγαν στήν Αἴγυπτο, ὅπου συνέχισαν τόν ἀγώνα.

Στήν Ἑλλάδα ἄρχισε μιά τριπλή κατοχή, Γερμανῶν, Ἰταλῶν καί Βουλγάρων, (οἱ τελευταῖοι κατέλαβαν τή Μακεδονία). Ἡ παραγωγή ἀπορροφήθηκε ἀπό τά γερμανικά στρατεύματα, τό νόμισμα ἔχασε τήν ἀξία του. Ὁ έλληνικός πληθυσμός μειώθηκε φοβερά ἀπό τήν πείνα, τίς σφαγές καί τίς καταστροφές κάθε εἴδους (600000 νεκροί).

Ὁ πόλεμος γίνεται παγκόσμιος (1941 — 1942)

Ἡ κάθοδος τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ στά Βαλκάνια καί ἡ κατάληψη τῆς Βουλγαρίας — Σερβίας ἀνησύχησε τή Ρωσία καί προκάλεσε σύγκρουση μεταξύ Γερμανῶν — Ρώσων. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1941 τά γερμανικά στρατεύματα ἔκαναν επίθεση — ἀστραπή στά ρωσικά ἑδάφη καί προχώρησαν στό ἔσωτερικό καταστρέφοντας τή χώρα. Προχώρησαν ὅμως πολύ πέρα ἀπό τίς βάσεις τους· πίσω τους ὀργανώθηκαν ρωσικές ἀνταρτικές ὁμάδες καί ὁ χειμῶνας ἄρχισε νωρίτερα ἀπ' ὅτι περίμεναν.

Οἱ Ἰάπωνες τό Δεκέμβριο τοῦ 1941 ἔκαναν ξαφνική επίθεση στή ἀμερικανική βάση τοῦ Πέρλ Χάρμπορ, στή Χαβάη, καί κατέστρεψαν τόν ἐκεῖ ἀμερικανικό στόλο. Αὐτό ἔγινε ἀφορμή νά κηρύξει ἡ Ἀμερικανική τόν πόλεμο. Οἱ Ἰάπωνες πῆραν ἀπό τήν κυβέρνηση τοῦ Βισῦ βάσεις στήν Ἰνδοκίνα, κατέλαβαν τή Βιρμανία, τά νησιά τῆς Ἰνδονησίας καί πλησίασαν τίς Ἰνδίες.

Τήν ἀνοιξη τοῦ 1942 οἱ Γερμανοί συνέχισαν τήν επίθεση στή Ρωσία καί βάδισαν πρὸς τόν Καύκασο γιά ν' ἀποκόψουν τά ρωσικά πετρέλαια. Τά ρωσικά στρατεύματα βρέθηκαν σέ κρίσιμη θέση. Ἄλλα γερμανικά στρατεύματα ἔκαναν ἀπόβαση στήν Ἀφρική καί βάδισαν ἀπό τήν Κυρηναική πρὸς τήν Ἀλεξάνδρεια.

Ἡ ἀντεπίθεση τῶν συμμάχων (1942 — 1945)

Ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 1942 ἡ κατάσταση γιά τοὺς Γερμανοὺς ἄλλαξε. Οἱ Ρῶσοι τοὺς σταμάτησαν στὸν Καύκασο, κέρδισαν μιά με-

Ο Τσώρτσιλ, Ρούσβελτ και Στάλιν στη συνάντηση της Γιάλτας (Φεβρουάριος 1945)

γάλη νίκη στο Στάλινγκραντ (Φεβρουάριος 1942) και άρχισαν άντεπίθεση ελευθερώνοντας τά ρωσικά εδάφη.

Στις ευρωπαϊκές χώρες οργανώθηκαν ομάδες αντίστασης που προκαλούσαν μεγάλες φθορές στους Γερμανούς. Στήν "Απω Ανατολή άρχισε ή άντεπίθεση κατά των Ιαπώνων και ή άνακατάληψη των νησιών. Οι Άμερικανοί έκαναν άεροδρόμια στά νησιά πού καταλάμβαναν και σφυροκοπούσαν τίσ Ιαπωνικές βάσεις και τά έργοστάσια. Τό καλοκαίρι τού 1944 σχηματί-

στηκαν δύο νέα μέτωπα: Τά άγγλοαμερικανικά στρατεύματα έκαναν άπόβαση στή Νορμανδία και προχώρησαν πρός τή Γερμανία και Γαλλία, ένω άλλος στρατός, άφοϋ άπέκρουσε τούς Γερμανούς στήν Άφρική, πέρασε στήν Ιταλία. Ο Μουσολίνι συνελήφθη στή Β. Ιταλία και θανατώθηκε άπό Ιταλούς άντάρτες.

Τά ρωσικά στρατεύματα άπελευθέρωσαν τίσ βαλκανικές χώρες και οι Άγγλοι έκαναν άπόβαση στήν Έλλάδα (Οκτώβριος 1944).

Ο Χίτλερ συνέχιζε τόν πόλεμο έλπίζοντας sé νέα όπλα, πού έτοιμαζαν Γερμανοί έπιστήμονες, αλλά οι Ρώσοι κατέλαβαν τήν Πολωνία, μπήκαν στή Γερμανία και πλησίασαν στό Βερολίνο. Τότε άναγκάστηκε ν' αυτοκτονήσει (Άπρίλιος 1945).

Στήν Άσία συνεχίζονταν οι έπιχειρήσεις. Στό μεταξύ οι έρευνες γιά τή διάσπαση τού άτόμου είχαν προχωρήσει και κατασκευάστηκε ή πρώτη άτομική βόμβα. Ο πρόεδρος Τρούμαν, πού διαδέχτηκε τόν Ρούσβελτ, έδωσε διαταγή νά ρίξουν δύο άτομικές βόμβες στήν Ιαπωνία, στό Ναγκασάκι και στή Χιροσίμα. Η καταστροφή ήταν κάτι τό τρομακτικό: 150 χιλ. θύματα, και όσοι έζησαν σημαδεύτηκαν γιά πάντα άπό τή ραδιενέργεια. Η Ιαπωνία άναγκάστηκε νά ζητήσει είρήνη (Αύγουστος 1945).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

- 1) Ποιά γεγονότα και καταστάσεις προετοίμασαν τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο;
- 2) Ποιά είναι τά σπουδαιότερα γεγονότα τού Β' Παγκοσμίου Πολέμου sé γενικές γραμμές;
- 3) Ποιά ή θέση τής Έλλάδας στό Β' παγκόσμιο πόλεμο;

Ο ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Συνέπειες του πολέμου. Γενική κατάσταση

Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος δέν άλλαξε σημαντικά τά σύνορα τών κρατῶν, διαμόρφωσε όμως νέες καταστάσεις. Ἡ Ἰταλία παραχώρησε τήν Ἰσθρία στή Γιουγκοσλαβία καί τά Δωδεκάνησα στήν Ἑλλάδα (1947). Ἡ Ρωσία προσάρτησε τή Βεσσαραβία, τά βαλτικά κράτη καί ἕνα μέρος τῆς Πολωνίας καί τῆς Α. Πρωσσίας. Γύρω στά ρωσικά σύνορα στήν Εὐρώπη ὀργανώθηκαν οἱ λαϊκές δημοκρατίες τῆς Γιουγκοσλαβίας, Βουλγαρίας, Ρουμανίας, Πολωνίας, Οὐγγαρίας, Τσεχοσλοβακίας. Ἐκτός ἀπό τή Γιουγκοσλαβία πού ἀποσπάστηκε (1948), οἱ ἄλλες ἔμειναν κάτω ἀπό τή ρωσική ἐπιρροή. Μέ τή Γερμανία δέν ἔγινε καμιά συνθήκη. Ἡ τύχη τῆς καθορίστηκε ἀπό τά ἐδάφη τά ὁποῖα εἶχαν καταλάβει τά συμμαχικά στρατεύματα. Στά 1948 οἱ δυτικές δυνάμεις ἀπέσυραν τά στρατεύματά τους καί στά 1949 σχηματίστηκαν δύο γερμανικά κράτη: ἡ ὀμοσπονδιακή δημοκρατία τῆς Δ. Γερμανίας μέ πρωτεύουσα τήν Μπόν (Βονη) καί ἡ λαϊκή δημοκρατία τῆς Α. Γερμανίας μέ πρωτεύουσα τό Α. Βερολίνο, πού ἔμεινε κάτω ἀπό τή ρωσική ἐπιρροή.

Γενική πολιτική κατάσταση μετά τόν πόλεμο

Γερμανία

Γιά νά λείψει τό θέμα τών μειονοτήτων, πού ἔδωσε καί τήν ἀφορμή τοῦ Β' παγκόσμιου πολέμου, ἔγιναν μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμῶν. Ὁ αἰώνας μας εἶναι ὁ τραγικός αἰώνας τών προσφύγων. Κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου οἱ φοβερές μετακινήσεις τών Ἑβραίων καί τών ὀμῆρων, πού οἱ ναζί ὀδηγοῦσαν στά στρατόπεδα συγκεντρώσεως καί στά κρεματόρια, δημιούργησαν 12 ἑκατομμύρια θύματα. Μετά τόν πόλεμο ἐπτά ἑκατομμύρια Γερμανοί ἔφυγαν ἀπό τήν Α. Γερμανία, καθώς προχωροῦσαν τά ρωσικά στρατεύματα. Οἱ Γερμανοί διώχτηκαν καί ἀπό τήν Πολωνία, Ρουμανία, Οὐγγαρία, Τσεχοσλοβακία. Τό ἴδιο ἔγινε καί μέ ἄλλες μειονότητες. Μέ τήν ἀπελευθέρωση τών ἀποικιακῶν κρατῶν, οἱ Εὐρωπαῖοι ὑποχρεώθηκαν νά φύγουν ἀπό τίς ἀποικίες. Ἡ ἐπέκταση τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ δημιούργησε τούς Παλαιστινίους πρόσφυγες.

Πρόσφυγες

Ὁ ἔλληνισμός δοκίμασε στόν 20ό αἰ. τήν πικρή πείρα ἀπό τούς πρόσφυγες τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Βουλγαρίας καί μεταπολεμικά τῆς Ρουμανίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Κων/πολης. Τελευταῖα, ἄς ἐλπίσουμε προσωρινό, ἀλλά ὄχι λιγότερο ὀδυνηρό, εἶναι τό πρόβλημα τών προσφύγων τῆς Κύπρου.

Οἱ ὑπερδυνάμεις. Διεθνής πολιτική

Ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, μέ τούς ἀεροπορικούς βομβαρδισμούς καί τόν τεράστιο ἀριθμό θυμάτων (περίπου σαράντα ἑκατομμύρια νεκροί) προκάλεσε τήν ὀικονομική, πολιτική, ἄκόμα καί τή δημογραφική ἔξασθένιση τῆς Εὐρώπης. Στόν κόσμο κυριάρχη-

Ἐπερδυνάμεις, Διεθνής πολιτική

σαν μετά τόν πόλεμο έξωευρωπαϊκές δυνάμεις, ή 'Αμερική, ή Ρωσία καί άργότερα ή Κίνα.

Ή 'Αμερική έμεινε άθικτη από τίς καταστροφές του πολέμου, ξεπέρασε τήν οικονομική κρίση του 1929, ανέπτυξε σέ τεράστια κλίμακα τή βιομηχανία της καί συγκέντρωσε τεράστια κεφάλαια.

Ψυχρός πόλεμος

Ή Ρωσία είχε πάθει φοβερές καταστροφές καί είχε τά περισσότερα άνθρωπινα θύματα (εΐκοσι εκατομμύρια νεκρούς) ήταν όμως μιá άπέραντη χώρα μέ πολύ μεγάλες οικονομικές δυνατότητες. Ο πόλεμος τής έδωσε τήν εύκαιρία νά έπεκταθεί πρós τήν "Άπω Άνατολή καί πρós τήν κεντρική Εύρώπη.

Σύντομα οι δύο υπερδυνάμεις μέ τά διαφορετικά πολιτικοοικονομικά συστήματα καί τά συγκρουόμενα συμφέροντα βρέθηκαν αντιμετώπιες. Ή Ρωσία έκοψε τότε κάθε έπικοινωνία ανάμεσα στίς χώρες της καί στόν υπόλοιπο κόσμο («σιδερένιο παραπέτασμα» νόμασε ό Τσώρτσιλ αυτή τήν απομόνωση). Ή 'Αμερική έγκαινίασε ένα μεγάλο πρόγραμμα οικονομικής ένίσχυσης γιά τήν ανόρθωση τής Εύρώπης (σχέδιο Μάρσαλ — Marshall, 1947). Από τό σχέδιο αυτό καί γενικά από τήν άμερικανική βοήθεια έπωφελήθηκε ή Δ. Γερμανία, πού έχοντας πηγές ένεργείας (γαϊάνθρακα), τεχνικό καί έργατικό προσωπικό κατάλληλο, καί τήν πάλια βιομηχανική παράδοση, κατόρθωσε μέσα σέ λίγο χρονικό διάστημα νά αναπτύξει τήν οικονομία της έτσι, ώστε νά γίνει ή πρώτη βιομηχανική δύναμη στήν Εύρώπη. Τήν ίδια έποχή μέ πρόταση του προέδρου Τρούμαν (δόγμα Τρούμαν, 1947) ψηφίστηκε βοήθεια γιά τήν Τουρκία καί γιά τήν 'Ελλάδα, τήν έποχή του έμφύλιου πολέμου.

Σχέδιο Μάρσαλ

Δόγμα Τρούμαν

Στά 1949 οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες, ή 'Αμερική καί ό Καναδάς ένώθηκαν σέ μιá συμμαχία (Βορειοατλαντικό σύμφωνο, Ν.Α.Τ.Ο.) Στο Ν.Α.Τ.Ο. πήραν μέρος καί ή 'Ελλάδα καί ή Τουρκία (1951). Οι σύμμαχοι θά είχαν ένιαία στρατιωτική οργάνωση. Άνάλογες συμμαχίες έγιναν άργότερα στή Μέση καί στήν Άπω Άνατολή. Άντίστοιχα οργάνωσε καί ή Ρωσία τίς λαϊκές δημοκρατίες τής Α. Εύρώπης (σύμφωνο Βαρσοβίας). Παράλληλα συνεχίστηκε ό ανταγωνισμός των πυρηνικών έξοπλισμών: ή Ρωσία κατασκεύασε τήν πρώτη άτομική βόμβα στά 1949· ή 'Αμερική τή βόμβα ύδρογόνου στά 1952· στά 1953 τήν ακολούθησε ή Ρωσία.

Ν.Α.Τ.Ο

Έξοπλισμοί

Οι συμμαχίες καί οι υπερεξοπλισμοί έκαναν τούς λαούς νά ζοϋν πάλι κάτω από τό άγχος ενός τρίτου φοβερότερου παγκόσμιου πολέμου· όμως ή επίγνωση τής τρομακτικής δύναμης του αντιπάλου, ή πρόσφατη πείρα, ίσως καί άλλοι ύπολογισμοί, έκαναν τίς δύο υπερδυνάμεις διστακτικές γιά μετωπική σύγκρουση, αλλά δέν απέκλεισαν τίς περιφερειακές αναμετρήσεις καί αυτό δέν είναι άσχετο μέ τή σειρά των τοπικών συγκρούσεων πού χαρακτηρίζουν τή μεταπολεμική έποχή.

Ο μεγάλος αμερικανοσοβιετικός ανταγωνισμός (ψυχρός πόλεμος) μειώθηκε μετά το θάνατο του Στάλιν (1953), όταν επικράτησε στη Ρωσία μία πιο εύελικτη πολιτική, ιδίως μετά τη σύγκρουση με την Κίνα (1962). Στο μεταξύ είχαν αποκτήσει ατομικές και ύδρογονικές βόμβες και άλλες δυνάμεις (η Αγγλία ύδρογονική βόμβα στα 1957, η Γαλλία και η Κίνα ατομικές στα 1960 και 1964). Στα 1963 έγινε συμφωνία να σταματήσουν οι δοκιμές ατομικών όπλων, επειδή άρχισαν να γίνονται επικίνδυνες με τη ραδιενέργεια που εξαπέλυαν.

Από τα 1961 άρχισαν τα διαπλανητικά ταξίδια. Αμερικανοί αστροναύτες πάτησαν στη σελήνη, αργότερα φωτογραφήθηκε η επιφάνεια του πλανήτη Άρη και έγιναν μελέτες για την κοσμική ραδιενέργεια. Παράλληλα το όπλοστάσιο των δυνάμεων ενισχύθηκε με νέα όπλα, τους πυραύλους.

Από τα 1956 τόν ανταγωνισμό των υπερδυνάμεων αντικατέστησε ο όρος «**συνύπαρξη**», που είναι κάτι ανάλογο με την παλιά ευρωπαϊκή ισορροπία, σε παγκόσμια τώρα κλίμακα.

Αστροναυτική.
Διαπλανητικά
ταξίδια

Η απελευθέρωση των αποικιών. Αδέσμευτες χώρες

Η έθνική κίνηση στην Ασία και την Αφρική, που είχε άρχισει μετά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, ολοκληρώθηκε στην εποχή μας. Από το 1947 και ύστερα η Ινδία, το Πακιστάν, το Κογκό, η Λιβύη, η Αλγερία και γενικά οι παλιές αφρικανικές και ασιατικές αποικίες έγιναν ανεξάρτητα κράτη. Τα κράτη αυτά είχαν πολλά έσωτερικά προβλήματα: τους έλειπαν τα κεφάλαια, η οικονομία τους ήταν γεωργική και το βιοτικό επίπεδο πολύ χαμηλό. Πήραν όμως μέρος στον Ο.Η.Ε. και με πρωτοβουλία της Ινδίας και συμμετοχή της Γιουγκοσλαβίας σχημάτισαν μία μεγάλη ομάδα αδέσμευτων χωρών, που παίζει ένα ρόλο όλο και πιο σημαντικό στη λύση των διεθνών προβλημάτων από τον Ο.Η.Ε.

Απελευθέρωση
αποικιών

Αραβοϊσραηλινός ανταγωνισμός

Ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα της εποχής μας είναι η μεσανατολική κρίση, δηλαδή η σύγκρουση Άράβων — Ισραηλινών και το σχετικό μ' αυτήν ενεργειακό πρόβλημα που δημιουργήθηκε από την έλλειψη και την άνοδο της τιμής του πετρελαίου.

Η εγκατάσταση των Εβραίων στην Παλαιστίνη, που έγινε μετά το τέλος του Β΄ παγκοσμίου πολέμου, και η προσπάθειά τους να ανασυστήσουν και να οργανώσουν το κράτος του Ισραήλ τους έφερε κάποια στιγμή σε σύγκρουση με τις αραβικές χώρες και προκάλεσε μία σειρά από πολέμους από τα 1956 ως σήμερα. Πολλές προσπάθειες έγιναν και γίνονται για τη διευθέτηση της διαφοράς.

Αραβοϊσραηλινός
ανταγωνισμός

‘Ο ‘Οργανισμός ‘Ηνωμένων ‘Εθνών (Ο.Η.Ε.)

Ο.Η.Ε.

Κατά τή διάρκεια του πολέμου όλα τά κράτη συνειδητοποίησαν ότι έπρεπε να δημιουργηθεΐ μιά παγκόσμια όργάνωση ισχυρότερη καί πληρέστερη από τήν Κ.Τ.Ε. (Κοινωνία τών ‘Εθνών) γιά νά περιφρουρήσει τήν εΐρήνη του κόσμου καί νά συμβάλει στή διεθνή συνεργασία καί κατανόηση. Στή συνάντηση τής Γιάλτας (Φεβρουάριος 1945) οι άρχηγοί τών μεγάλων δυνάμεων Τσώρτσιλ, Ρούσβελτ καί Στάλιν καθόρισαν σέ γενικές γραμμές αΐτή τήν όργάνωση.

Λίγο άργότερα (26 ‘Ιουνίου 1945) άντιπρόσωποι από πενήντα κράτη (άνάμεσά τους καί ή ‘Ελλάδα) συγκεντρώθηκαν στον ‘Αγιο Φραγκίσκο, στήν ‘Αμερική, καί ψήφισαν τόν καταστατικό χάρτη του Ο.Η.Ε. ‘Εδρα του όρίστηκε ή Νέα ‘Υόρκη. ‘Ο καταστατικός χάρτης άναεώθηκε πάλι στά 1965. Στά 1948 καθορίστηκε καί ύπογράφηκε από όλα τά μέλη ή «παγκόσμια διακήρυξη τών δικαιωμάτων του άνθρώπου».

Στόν Ο.Η.Ε. άνήκουν σήμερα όλα τά κράτη του κόσμου έκτός άπ’ αΐτά πού εΐναι χωρισμένα (Α. καί Δ. Γερμανία, Β. καί Ν. Κορέα, Β. καί Ν. Βιετνάμ). Τά κράτη — μέλη εΐναι ίσότητα καί ανεξάρτητα. Εΐναι ύποχρεωμένα νά σέβονται τό χάρτη του Ο.Η.Ε., νά λύνουν τίς διαφορές τους χωρίς πόλεμο καί νά βοηθοϋν τόν Ο.Η.Ε. στό έργο του.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

- 1) Ποιές εΐναι σέ γενικές γραμμές οι συνέπειες του Β’ παγκοσμίου πολέμου;
- 2) Ποιά εΐναι τά σπουδαιότερα γεγονότα τής μεταπολεμικής έποχής;
- 3) Ποιά εΐναι γενικά ή σημερινή μορφή του κόσμου καί ποιά τά μεγαλύτερα προβλήματα τής έποχής μας;

Μαρία Κιουρί

‘Αλβέρτος ‘Αϊστάιν

‘Επιστήμες, τέχνες καί γράμματα στον 20ό αΐωνα

‘Από τό τέλος του 19ου αΐ. οι φυσικές επιστήμες στράφηκαν προς τή μελέτη τής ραδιενέργειας καί τής δομής του άτόμου. Στά 1895 ο **Ραϊντγκεν** (Röntgen) άνακάλυψε τίς άκτίνες Χ καί ένα χρόνο άργότερα ο **Πέτρος καί ή Μαρία Κιουρί** (Curie) άπομόνωσαν τό ράδιο. Οι έρευνες αΐτές στηρίχτηκαν στίς θεωρίες του μεγάλου φυσικού καί μαθηματικού **‘Αϊνστάιν** (Einstein), πού προσόδίορισαν τή σχέση άνάμεσα στήν ύλη καί στήν ένέργεια.

Πολλοί φυσικοί προσπάθησαν νά σπάσουν τόν πυρήνα του άτόμου καί νά έλευθερώσουν τήν ένέργεια. Αυτό έγινε δυνατό μετά τήν άνακάλυψη του νετρονίου. Οι γερμανοί **Χάν** (Hahn) καί **Στράσμαν** (Strassman) βομβάρδισαν μέ νετρόνια, πού εΐναι άφόρτιστα καί μπορούν νά πλησιάσουν τόν πυρήνα, άτομα ύδρογόνου καί επέτυχαν τήν πρώτη πυρηνική διάσπαση.

‘Η άνακάλυψη αΐτή όδήγησε στήν κατασκευή τής άτομικής καί ύ-

δρογονικής βόμβας, αλλά άνοιξε κι' ένα πλατύ δρόμο στην πρόοδο της έπιστήμης και όρισε την άρχή μιās νέας εποχής για την άνθρω-πότητα, της **πυρηνικής**.

Πυρηνική διάσπαση

“Ένα άλλο σημαντικό κατόρθωμα της εποχής μας ή **έρευνα του διαστήματος**, άνοιξε τό δρόμο στη μελέτη της κοσμικής ραδιενέρ-γείας και προώθησε τίς μετεωρολογικές έρευνες.

Μέ γρήγορο ρυθμό προχώρησαν στην εποχή μας και οι άλλες έ-πιστήμες. ‘Η έπιστημονική έρευνα διευκολύνθηκε μέ τά τελειοποιη-μένα μέσα της εποχής, όπως είναι π.χ. τά ήλεκτρονικά μικροσκόπια και τηλεσκόπια, οι ήλεκτρονικοί έγκέφαλοι κ.ά.

Στήν ίατρική ανακαλύφθηκαν σπουδαία φάρμακα, όπως τά άντι-βιοτικά, οι βιταμίνες, τά έμβόλια, ή κορτιζόνη. ‘Η χειρουργική έφτα-σε στη μεταμόσχευση, στη συγκόλληση μελών, στίς έγχειρίσεις στον έγκέφαλο και στην άνοιχτή καρδιά, στη μεταμόσχευση καρ-διάς (**Μπάρναρντ** — Barnard, 1967). ‘Αναπτύχθηκαν άκόμα νέοι κλάδοι της ίατρικής, όπως ή ένδοκρινολογία, ή γενετική, ή νευροψυ-χιατρική, και μελετήθηκε ή δομή της ζωντανής ύλης.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

‘Η τεχνική ανάπτυξη της εποχής μας συμβαδίζει μέ την έπιστημο-νική πρόοδο. Οι έπιστημονικές κατακτήσεις των φυσικών και μαθη-ματικών έπιστημών οδήγησαν σε τεχνικές κατασκευές, όπως τό ραντάρ, ή τηλεόραση, ή τηλεφωτογράφιση κ.ά. ‘Η τεχνολογία επέ-τυχε στά τελευταία χρόνια λεπτότατες κατασκευές μηχανών, όπως τά διαστημόπλοια, τά βαθυσκάφη, και τά πολύπλοκα άλλα έπιστημο-νικά όργανα.

Τεχνική ανάπτυξη

Στή γεωργία και την κτηνοτροφία έγινε πραγματική έπανάσταση μέ τά γεωργικά φάρμακα, τά λιπάσματα, τίς νέες διασταυρώσεις ζώων και φυτών. Οι γεωργικές μηχανές άντικατέστησαν σε μεγάλη κλίμακα τή χειρωνακτική έργασία.

‘Η τεχνολογική ανάπτυξη και ό **αυτόματισμός** — ή δεύτερη, μετά τή βιομηχανική, μεγάλη έπανάσταση — άλλαξε την κοινωνική δομή της εποχής μας. ‘Η γενική χρήση της μηχανής και μάλιστα οι αυτό-ματες μηχανές στά εργοστάσια μείωσαν την τάξη των έργατών, ό-πως και των άργατών, και αύξησαν τον άριθμό των τεχνικών και των έπιστημόνων, πράγμα πού σημαίνει άνοδο του πνευματικού έ-πιπέδου στην πιό πλατιά ως σήμερα έκταση.

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΗ

Μετά τον Α' παγκόσμιο πόλεμο, ή φιλοσοφία, πού τό 19ο αιώνα είχε θεοποιήσει τή λογική, στράφηκε προς τή μελέτη των δυνάμεων πού κρύβονται κάτω από την ανθρώπινη συνείδηση, στό ύποσυνεί-δητο, για νά ρυθμίσουν από εκεί τον χαρακτήρα και τίς πράξεις του

Γράμματα. Τέχνη

Φ. Κάφκα

Τ.Σ. Έλιοτ

άνθρώπου. Ο **Σίγμουντ Φρόυντ** (Freud) ίδρυσε την ψυχανάλυση και έπηρεασε πάρα πολύ τή σύγχρονή του σκέψη και τέχνη.

Η ζωγραφική, ή γλυπτική και ή λογοτεχνία στρέφονται τήν εποχή εκείνη πρὸς τόν υπερρεαλισμό και προσπαθοῦν ν' αποδώσουν, πέρα από κάθε περιορισμό, τά δράματα και τίς ύποσυνείδητες έξωλογικές ανθρώπινες τάσεις.

Ανάμεσα στούς μεγάλους λογοτέχνες τής μεταπολεμικής εποχής, πού τό έργο τους έπηρεασε βαθύτατα τή σύγχρονη σκέψη, είναι ὁ Γάλλος **Μαρσέλ Προύστ** (Proust), πού στό πολύτομο μυθιστορημά του «Αναζητώντας τόν χαμένο χρόνο» προσπαθεῖ νά ἀποκαλύψει μέσα από τή στείρα καθημερινότητα τίς αιώνιες ἀξίες τής ζωής, και ὁ Τσέχος **Φράντς Κάφκα**. Στά έργα του («Ο πύργος», «Η δίκη») εκφράζεται μέ τρομακτική ἐνάργεια ή ἀπελπισία τοῦ ἀνθρώπου, πού νιώθει νά τυλίγεται και νά συντρίβεται μέσα στά γρανάζια τής κοινωνικής ζωής, μέσα στόν παραλογισμό τής ἴδιας του τῆς ὑπαρξης.

Στήν ποίηση και στό θέατρο ξεχώρισαν ὁ μέγας Ἰταλός θεατρικός συγγραφέας **Λουίτζι Πιραντέλλο** (Pirandello) πού ἀρνεῖται τήν ἀντικειμενική ἀξία τής ἀνθρώπινης λογικής («Ἔτσι εἶναι, ἀν ἔτσι νομίζετε»), «Ἐξί πρόσωπα ζητοῦν συγγραφέα» κ.ἄ.) και ἔγινε ὁ πρόδρομος τοῦ σύγχρονου θεάτρου τοῦ παράλογου, και ὁ Ἰσπανός **Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα** (Lorca), πού στήν ποίηση και στά θεατρικά του έργα («Ματωμένος γάμος» «Τό σπίτι τής Μπερνάρντα Ἄλμπα») συνταίριασε τήν ὕψιστη τραγικότητα μέ τήν ποίηση και τή χάρι τής λαϊκής παράδοσης τής Ἰσπανίας.

Στήν εποχή μας οἱ φοβερές ἐμπειρίες τοῦ Β' παγκόσμιου πολέμου ἔδωσαν γενικά στήν τέχνη ἕνα χαρακτήρα σύγχυσης, ἀπαιδιοδοξίας και ἀγωνίας. Τό μίσος γιά τόν πόλεμο και τίς καταστροφές, ὑλικές και ἠθικές, πού προκάλεσε, και ή ἀντίθεση πρὸς τίς φιλοσοφικές θεωρίες πού εἶχαν δημιουργήσει στό 19 αἰ. τό δράμα τοῦ ἥρωα και τοῦ ὑπεράνθρωπου ἔστρεψε τή σύγχρονη λογοτεχνία πρὸς τόν καθημερινό ἀνθρώπο, τόν ἀδύνατο, τόν ἀποτυχημένο, τόν ἔρημο.

Αυτό τό αἶσθημα τής πικρίας και ή ἀπομυθοποίηση τής ζωής ὑπάρχει στά έργα τοῦ **Ἄλμπερ Καμύ** (Camus) και τοῦ **Ζάν Πώλ Σάρτρ**, πού εἶναι και ὁ θεωρητικός τής φιλοσοφίας τοῦ ὑπαρξισμού.

Ἡ ποίηση, πού ἕνας ἀπό τούς μεγάλους ἐκπροσώπους της ἦταν ὁ Ἄγγλος **Τόμας Έλιοτ** (Eliot), προτιμᾷ τήν ἀφαίρεση, τήν ἑλλειπτική φράση, πού ὑποβάλλει ἀπλά στόν ἀναγνώστη τίς σκέψεις και τά αἰσθήματα τοῦ ποιητή.

Τό θέατρο ἐγκατέλειψε τό ρεαλισμό, τά σκηνικά και κάθε έξωτερικό στοιχείο και προσπαθεῖ νά δώσει τό παράλογο τής ζωής, τή μοναξιά και τήν ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου (**Ἰονέσκο**, **Μπέκετ** κ.ἄ.) Τό ἴδιο και ὁ κινηματογράφος, πού ἐξελίχτηκε σέ μεγάλη τέχνη στά χέρια

σπουδαιών σκηνοθετών (**Αΐζενστάιν (1898 – 1948), Μπέργκμαν κ.ά.**). Τά τελευταία χρόνια τό θέατρο, ὅπως καί ἡ τέχνη γενικά, πῆραν πολιτικό χαρακτήρα καί ἐπιδιώκουν νά καταποτίσουν τό πλατύ κοινό γιά τά κοινωνικά καί πολιτικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς. “Ενας ἀπό τούς μεγάλους θεατρικούς συγγραφεῖς, πού ἔδωσαν αὐτή τήν ὄθηση, εἶναι ὁ **Μπέρτολτ Μπρέχτ** (Brecht).

Ἡ ἐποχή μας γενικά χαρακτηρίζεται ἀπό μία τάση γιά ἄρνηση καί ἀμφισβήτηση. Οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι καί λογοτέχνες ἐκφράζουν μέ ἔνταση καί ἐνάργεια τό δράμα τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά τίς πιά πολλές φορές δέ φτάνουν στήν κάθαρση, δέν ὑπάρχει λύτρωση στά ἔργα τους. Σταματοῦν σέ μία κορυφαία κραυγή ἀγωνίας. Αὐτό, γιατί ἡ ἀνθρωπότητα δέν μπόρεσε ἀκόμα νά δώσει μία ἀπάντηση, νά διαμορφώσει τίς νέες ἀξίες, πού θά στηριξοῦν τό μέλλον πού ἔρχεται. Γενικά ὅμως ἔντονος εἶναι ὁ πόθος γιά περισσότερη ἐλευθερία, ἀλήθεια καί ἀγάπη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1) Ποιά εἶναι κατά τή γνώμη σας τά σπουδαιότερα ἐπιστημονικά, τεχνικά καί καλλιτεχνικά ἐπιτεύγματα τῆς ἐποχῆς μας; Τί ἐπιδιώκει ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος;

Ἡ Ἑλλάδα στή σύγχρονη ἐποχή

Ἡ Ἑλλάδα ἐλευθερώθηκε στίς 12 Ὀκτωβρίου 1944. Πρίν προφτάσει ὅμως νά κλείσει τίς πληγές τοῦ πολέμου, δοκιμάστηκε ἀπό ἕνα φοβερό ἐμφύλιο πόλεμο (1944 – 1945 καί 1945 – 1949), πού ἄνοιξε βαθιές πληγές, κατέστρεψε τή χώρα, ὑποδαύλισε τά μίση καί ἐμπόδισε τήν ὁμαλή πολιτική ἐξέλιξη γιά πολλά χρόνια.

Στή μεταπολεμική περίοδο βασίλεψαν ὁ Γεώργιος Β΄ (1946 – 1947), ὁ ἀδελφός του Παῦλος Α΄ (1947 – 1964) καί ὁ γιός του Παύλου Κων/νος Β΄ (1964 – 1974). Τό Δεκέμβριο 1974 μέ δημοψήφισμα ἡ βασιλεία καταργήθηκε καί ἀνακηρύχθηκε δημοκρατία.

Ἀπό τά ἔθνηκα ζητήματα τό βορειοπειρωτικό δέ λύθηκε, παρ’ ὅλο πού τά ἑλληνικά στρατεύματα γιά δεύτερη φορά μέσα σέ πενήντα χρόνια ἀπελευθέρωσαν τή Βόρειο Ἡπειρο. Ὁ ἀγώνας τῶν Βορειοηπειρωτῶν εἰρηνικά συνεχίζεται γιά τήν ἔνωσή τους μέ τήν Ἑλλάδα.

Τό μεγαλύτερο ἀπό τά ἔθνηκα μας προβλήματα σήμερα εἶναι τό κυπριακό. Ὑστερα ἀπό πολύχρονο διπλωματικό καί ἔνοπλο ἀγώνα ἡ Κύπρος ἀναγνωρίστηκε ἀνεξάρτητο κράτος (1960), μέλος τῆς Ἀγγλικῆς Κοινοπολιτείας καί τοῦ Ο.Η.Ε. Ἡ Τουρκία ὅμως, πού ἡ ἀντίδρασή της ὑποδαυλίστηκε καί ἀπό τά διεθνή συμφέροντα, ἐπιδιώκει τή διχοτόμηση τοῦ νησιοῦ καί αὐτό προκάλεσε ἀλλεπάλληλες κρίσεις. Ἡ μεγαλύτερη (μέ ἀφορμή ἕνα πραξικόπημα κατά τοῦ προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄) τό καλοκαίρι τοῦ 1974 ἄρχισε μέ τουρκική ἀπόβαση στό νησί καί μέ

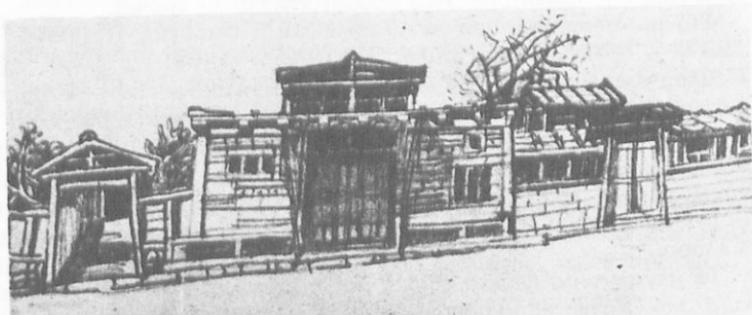
Ἡ Ἑλλάδα στή σύγχρονη ἐποχή

τόν έκπατρισμό πολλών χιλιάδων Έλλήνων Κυπρίων. Τό πρόβλημα δέν έχει ακόμα λυθεῖ.

Ἡ Ἑλλάδα, ὅπου τά τελευταῖα χρόνια εἶχαν γίνει σημαντικές προσπάθειες γιά τήν τουριστική ἀξιοποίηση, τή συγκοινωνία, τή βιομηχανική ἀνάπτυξη, τή σύνδεση μέ τήν Εὐρωπαϊκή Κοινότητα, τήν ἀναδιοργάνωση τῆς παιδείας, πέρασε ἀπό μιά μεγάλη πολιτική κρίση, ἡ ὁποία κατέληξε στό πραξικόπημα καί στήν ἐπιβολή τῆς δικτατορίας τοῦ 1967 — 1974, πού ὀδήγησε τή χώρα σέ ἔθνικό, πολιτικό καί οἰκονομικό ἀδιέξοδο καί στήν κρίση τοῦ κυπριακοῦ. Μέ τήν ἐπάνοδο στήν κοινοβουλευτική ὁμαλότητα (1974) ἡ Ἑλλάδα ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει, πέρα ἀπό τό κυπριακό, μιά μεγάλη προσπάθεια γιά γενική ἀνασυγκρότηση καί προσαρμογή στίς εὐρωπαϊκές καί στίς παγκόσμιες συνθηκες. Σ' αὐτή τήν προσπάθεια πρέπει νά χρησιμοποιηθοῦν ὅλες οἱ πνευματικές καί ὑλικές δυνάμεις, πού ὁ ἑλληνισμός διαθέτει.

Παρά τίς πολιτικές καί οἰκονομικές δυσκολίες ἡ Ἑλλάδα ἔδωσε στά μεταπολεμικά χρόνια ἕνα μεγάλο ἀριθμό ἀπό ἐπιστήμονες καί καλλιτέχνες μέ διεθνή ἀναγνώριση.

Ὁ ἑλληνικός λαός εἶναι ἕνας λαός παλαιός καί βασιανισμένος, διαθέτει ὅμως μιά ἀπίστευτα νεανική ζωτικότητα καί μιά μεγάλη φυσική ἐξυπνάδα. Μπορεῖ νά προσφέρει πολλά καί στήν ἐπιστήμη καί στήν προκοπή. Ἴσως μάλιστα, ἂν δεθεῖ οὐσιαστικά καί δημιουργικά μέ τήν πολιτιστική του παράδοση μέ μιά ἀληθινή καλλιέργεια, θά μπορέσει νά χαρίσει ακόμα μιά φορά στήν ἀνθρωπότητα τήν ἀνανεωμένη πίστη στόν ἄνθρωπο καί στίς μεγάλες ἀξίες τῆς ζωῆς, πού ἡ ἐποχή μας μέ τόση ἀγωνία ἀναζητεῖ.

Ἀπό τήν νεώτερη ἀρχιτεκτονική μας: Σχέδιο τοῦ Δ. Πικιώνη γιά τήν εἰσοδο τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Λαοπαριάρη (Ἀθήνα).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ. ΘΕΜΑΤΑ

1) Ποιά εἶναι κατά τή γνώμη σας ἡ σημερινή θέση τῆς Ἑλλάδας στόν εὐρωπαϊκό καί στόν παγκόσμιο χώρο; Τί έχει ἐπιτύχει ὁ ἑλληνισμός, τί πρέπει ακόμα νά ἐπιδιώξει, ποιά προβλήματα ἀντιμετωπίζει;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΝΕΩΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

Ραμπελαί, Γκαργκαντούας: Γράμμα του Γκαργκαντούα στο γιό του Πανταγκριέλ

‘Ο Ραμπελαί, με τό ύφος που χαρακτηρίζει ολόκληρο αυτό τό έργο του, δίνει μία εικόνα από τήν ανθρωπιστική κίνηση στη Γαλλία τό 16ου αι.

..... Τώρα όλες οι σπουδές αποκαταστάθηκαν κι οι γλώσσες ξαναπήραν τήν αξία τους: ή ελληνική — που είναι ντροπή να λέγεται κανείς σοφός όταν δέν τήν ξέρει — ή εβραϊκή, ή χαλδαϊκή, ή λατινική. Σήμερα είναι σέ κοινή χρήση τά κομμάτια σωστά τυπωμένα βιβλία, που έφευρέθηκαν στήν εποχή μου από θεία εμπνευση, όπως αντίθετα τά πυροβόλα έφευρέθηκαν κατά διαολική υπόδειξη. ‘Όλος ο κόσμος είναι γιομάτος από σοφούς, από πολυδιαβασμένους παιδαγωγούς κι από πολύ μεγάλες βιβλιοθήκες, ώστε θαρρώ πώς ούτε στόν καιρό του Πλάτωνα, ούτε του Κικέρωνα, ούτε του Παπινιανού, δέν υπήρχε τέτοια εύκολια σπουδής όση βλέπομε σήμερα. Καί δέ θά μπορεί, από δω κι έμπρός, να παίρνε τιμητική θέση ή να μπεινί σέ συναναστροφές, όποιος δέν έχει μορφωθεί καλά στό σπουδαστήριο τής ‘Αθηνάς...

Τί λέω; Κι’ οι γυναίκες καί τά κορίτσια άκόμα ρούφιναν αυτή τήν εύλογία καί τό ούράνιο μάνη τής καλής διαχίης. Τόσο, ώστε, παρά τήν ηλικία που βρίσκομαι τώρα, ζορίστηκα να μάθω τά ελληνικά, που δέν τά περιφρόνησα σάν τόν Κάτωνα, αλλά δέν είχα τήν εύκαιρία να τά σπουδάσω σάν ήμουν νέος. Καί πρόθυμα χαιρόμαι να διαβάζω τά ‘Ηθικά του Πλουτάρχου, τούς ώριούς Διαλόγους του Πλάτωνα, τά Μνημεία του Παισανία, καί τά ‘Αρχαιολογικά του ‘Αθηναίου, περιμένοντας τήν ώρα που θά διαλέξει ο Θεός καί πλάστης μου να μέ φωνάξει καί να μέ διατάξει ν’ αφήσω τούτη τή γή.

Γι’ αυτό παιδί μου, σου παραγγέλνω να προκόψεις καλά σέ μελέτη καί σ’ άρετή. Είσαι στό Παρίσι, έχεις τόν παιδαγωγό σου τόν ‘Επιστήμονα, ώστε από τή μία μεριά μέ ζωντανές καί προφορικές διασχές, από τήν άλλη μέ άξέπεινα παραδείγματα, μπορείς να μορφωθείς. Ένωω καί θέλω να μάθεις τέλεια, πρώτα τήν ελληνική γλώσσα, όπως παραγγέλνει ο Κουίντιλιανός, ύστερα τή λατινική καί μετά τήν εβραϊκή, για τίς άγιες γραφές, κι άκόμα τή χαλδαϊκή καί τήν άραβική, καί να μορφωθείς τό ύφος σου στα ελληνικά, κατ’ άπομίμηση του Πλάτωνα, καί στα λατινικά κατά τόν Κικέρωνα, καί να μήν υπάρχει ιστορία που να μήν τήν έχεις πρόχειρη στό νού σου.

Φρ. Ραμπελαί: ‘Γκαργκαντούας καί Πανταγκριέλ’ μετάφρ. Σπ. Σκιαδάρεση, ‘Αθήνα 1950, σελ. 137 — 38.

ΜΕΤΑΡΡΩΜΙΣΗ

Μερικώς άπό τίς θέσεις του Λουθήρου

Μέ τήν έπιθυμία καί τήν προϋπόθεση να διαφωτιστεί ή άλήθεια θά διεξαχθεί μία συζήτηση για τίς παρακάτω προτάσεις, στη Βιττεμβέργη, υπό τήν προεδρία του Σεβαστού Πατέρα Μαρτίνου Λούθηρου, μοναχού στό τάγμα του ‘Αγίου Αύγουστίνου...

Αυτός λοιπόν ζητεί άπό όσους δέ θά μπορέσουν να παρευρεθούν καί να συζητήσουν τό θέμα μαζί μας προφορικά, να τό κάνουν τουλάχιστο μέ έπιστολή, σέ περίπτωση άπουσίας τους.

Είς τό όνομα του Κυρίου μας ‘Ιησού Χριστού. ‘Αμήν.

1. ‘Ο Κύριος καί Διδάσκαλός μας ‘Ιησούς Χριστός λέγοντας «μετανοείτε» κ.λ.π. έννοούσε ότι ολόκληρη ή ζωή τών πιστών πρέπει να είναι μετάνοια.

27. Διδάσκουν ανθρώπινα έπινοήματα αυτοί που διακηρύττουν ότι μόλις τό χρέμα άντηχήσει πέφτοντας στό κουτί τών εισφορών τους, ή ψυχή άναπηδά από τό καθατήριο.

28. Τό βέβαιο είναι, ότι άμέσως μόλις άντηχήσει τό χρέμα, μεγαλώνουν ή φιλαργυρία καί ή άπληστία. ‘Όσο για τί σημασία που έχει για τί σωτηρία τής ψυχής ή μεσολάβηση τής εκκλησίας, αυτό μπορεί να καθοριστεί μόνο από τή θεία θέληση.

32. Θά κολαστούν αιώνια, μαζί μ’ αυτούς που τό διδάσκουν, όσοι πιστεύουν ότι τά συχωράχτνια τους έξασφαλίζουν τή σωτηρία.

36. Κάθε χριστιανός, που έχει μετανιώσει είλικρινά, έχει τό δικαίωμα ν’ άπαλλαγεί από τήν τιμωρία καί τό άμάρτημα καί χωρίς συχωράχτνια.

43. Πρέπει να διδάξει κανείς στούς χριστιανούς, ότι αυτός που έλεει τούς φτωχούς ή δανείζει, όσους έχουν άνάγκη, κάνει καλύτερα από τό ν’ αγοράζει συχωράχτνια.

44. γιατί μέ τήν άσκηση τής φιλανθρωπίας ή φιλανθρωπία μεγαλώνει καί ο άνθρωπος γίνεται καλύτερος. Τά συχωράχτνια αντίθετα δέ διορθώνουν τόν άνθρωπο: άπλώς τόν άπαλλάσσουν από τήν ποινή.

62. ‘Ο άληθινός θησαυρός τής εκκλησίας είναι τό ‘Αγιο Εύαγγέλιο τής Δόξας καί τής Χάρης του Θεού.

63. άλλά αυτός ο θησαυρός είναι φυσικά ο πιο μισητός, άφού μ’ αυτόν οι πρώτοι γίνονται έσχατοι.

64. ένω ο θησαυρός τών συχωραχτιών εκτιμείται περισσότερο, επειδή μ’ έκείνους οι τελευταίοι γίνονται πρώτοι.

J. H. Robinson, Readings in European history II σ. 58 κ.κ.

ΙΤΑΛΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

‘Η άντιζηλία του Φραγκίσκου Α’ καί του Καρόλου Ε’ στά 1537

Μετά τήν άποστολή του στη Γαλλία, στά 1537, ο πρεσβευτής Φραγκίσκος Giustiniani κάνει μία άναφορά στό Δόγη καί στό Συμβούλιο τής Βενετίας. ‘Αφού έξηγεϊ πώς οι τελευταίες προσπάθειες για ειρήνη άνάμεσα στό βασιλιά τής Γαλλίας καί στόν αυτοκράτορα έφθασαν άποτυχί, άναπτύσσει τούς λόγους, που κατά τή γνώμη του κάνουν πολύ λίγο πιθανή τήν έπιτυχία μελλοντικών διαπραγματεύσεων.

‘Η Γαληνότης σας καί οι ‘Εξοχότητές σας, που έχουν διαδαχτεί από τή μελέτη ή από τή μακρόχρονη πείρα

στις πολιτικές υποθέσεις, γνωρίζουν πολύ καλά ότι οι φίλιες ανάμεσα σε άτομα δένονται ή από την αμοιβαιότητα των αισθημάτων, ή από την κοινότητα των συνηθειών και ότι οι σχέσεις ανάμεσα σε ηγεμόνες συνάπτονται ή από μία παρόμοια αμοιβαιότητα, ή από συμφέρον, ή από την ανάγκη των πραγμάτων, που τους ενώνουν και χωρίς να το θέλουν. Ό,τι είδα σχετική με το βασιλιά της Γαλλίας στή σύντομη διαίτη μου και δ,τι άκουσα για τον αυτοκράτορα στή αυλή ή στίς συνεδριάσεις του Συμβουλίου σας με πείθει ότι άνάμεσα σ' αυτούς τους δύο μεγάλους ηγεμόνες δέν θα υπάρξει κανένας δεσμός. Η βασίλισσα τής Ναβάρρας, άδελφή του βασιλιά, μία γυναίκα με σπάνιες ικανότητες και φρόνηση, που παίρνει μέρος σ' όλα τα συμβούλια του στέμματος, μου είπε μία μέρα ότι για να μπορούσαν να συμφωνήσουν αυτοί οι δύο άνθρωποι, θα έπρεπε ο Θεός να ξαναχάσει τον ένα από τους δύο στό καλούπι του άλλου. Γιατί ο χριστιανικότατος βασιλιάς δέν άγαπάει τίς υποθέσεις και τίς φροντίδες του κράτους, άλλα προτιμάει το κυνήγι και τίς διασκεδάσεις, ενώ ο αυτοκράτορας δέ σκέπτεται, παρά τίς πολιτικές υποθέσεις και τών τρόποι υ' αύξηση τής εξουσία του. Ο χριστιανικότατος βασιλιάς είναι άπλος, κοινωνικός, γενναϊόδωρος, άκούει τίς γνώμες τών συμβούλων του. Ο άλλος είναι πολύ συγκρατημένος, πολύ φειδωλός, έπιμόνος σ' αυτό που θέλει, και καθοδηγείται περισσότερο από τή δική του γνώμη, παρά από τών ανθρώπων που τόν περιβάλλουν. Γενικά έχουν τόσο διαφορετικό χαρακτήρα, που ο ίδιος ο βασιλιάς είπε μία μέρα στον πρεσβευτή Capello καί σέ μένα, ακριβώς για τό ζήτημα τίς άνακαυχής που έπρόκειτο να κλείσει: «Ο αυτοκράτορας προσπαθεί να κάνει τό αντίθετο από κείνο που κάνω εγώ; άν προτείνω ειρήνη, λέει ότι ή ειρήνη δέν είναι δυνατή, και προτιμάει μία συμφωνία: άν μιλώ για συμφωνία, προτείνει άνακαχή. Ποτέ σέ τίποτα δέ συμφωνούμε».

Οι χαρακτηριστες τους λοιπόν δέ θα τους οδηγήσουν ποτέ σέ συμφωνία. Θα έπρεπε να πειστούν για τήν ώφέλεια που θα προερχόταν από τήν ένωση τους. Άλλά ή κρίση τους, άν καί κατά τήν γνώμη μου είναι πολύ δυνατή, έχει σκοπιστεί από τίς αντιδικίες, από τά μιση και από τά πάθη, που τους έμποδίζουν να δούν τά αληθινά τους συμφέροντα. Έκτός από όλα τά άλλα, ή αιχμαλωσία του χριστιανικότατου βασιλιά, τά παιδιά του που στάθθηκαν ώς όμηροι, ή παράδοση τής Μαδρίτης, ή έκστρατεία που έπιχείρησε εδώ καί δύο χρόνια ο αυτοκράτορας στή Γαλλία, και τελευταία ή ύπόνοια για δήλητρησία του δελφίνου, δυνάμωσαν τά μιση και έξαγρίωσαν τόσο τόν χριστιανικότατο βασιλιά, που δέ μιλάει ποτέ γι' αυτά τά πράγματα, χωρίς μεγάλη όργη και έντονη έπιθυμία για έκδίκηση. Προσθέστε σ' αυτό τήν άμοιβαία φιλοδοξία: ο ένας δέ θα ήθελε να ένισχυθει ο άλλος εις βάρος του: Ο αυτοκράτορας ζέρει ότι ο χριστιανικότατος βασιλιάς έπιθυμεί να έπιβάλει μία ένια εξουσία στή Γαλλία και ότι θέλει το κράτος του Μιλάνου για να τό δώσει στον δούκα τής Όρλεάνης, με σκοπό να πάρει τή Βρεττανία, μία έπαρχία, που έπειτα από συμφωνίες θα δινόταν ώς προίκα στον δεύτερο για τό βασιλιά: αυτό τό έπιθυμούν οι Βρεττόνοι, γιατί θα είχαν έτσι έναν ηγεμόνα στή χώρα τους, επειδή δέ θέλουν να εξαρτώνται άμεσα από τό βασιλιά τής Γαλλίας.

Έπειτα τοποθετώντας τό δούκα τής Όρλεάνης στήν Ίταλία, θα έφερνε σέ συμφωνία τά δύο άδέρφια καί θα θεμελιωνε μία δύναμη τρομακτική για όλο τον κόσμο. Η Α.Μ. ο αυτοκράτορας, που δέν είναι ευχαριστημένος με αυτά τά σχέδια, του άρνείται το κράτος του Μιλάνου ή ζήττει σέ άντάλλαγμα τή Βουργουνδία για τόν Monseigneur, τό δούκα τών Βουργουνών, πράγμα που θα τόν διευκόλυνε για έπίθεση στή Γαλλία. Από τήν άλλη μεριά ο βασιλιάς, βλέποντας τήν τεράστια δύναμη του αυτοκράτορα, προσπαθεί να εξασφαλιστεί, όσο μπορεί καλύτερα, καί δέ θα ήθελε να του παραχωρήσει τίποτα στή Φλάνδρα ή στο Πεδεμόντιο, χωρίς να έχει άσφαλιστεί με τό κράτος του Μιλάνου. Έθείλε κατ' άρχήν να έξισορροπήσει τίς δυνάμεις του με αυτές του αντίπαλου του. Έπειτα δέν έπιθυμεί να γίνει ο ίδιος όργανο για να τόν ένισχύσει. Αυτό τά πάθη τους έμποδίζουν να δούν τή χρησιμότητα τής ειρήνης και να καταλάβουν το καλό που θα έκαναν στους χριστιανικούς λαούς ελαφρώροντάς τους από τίς συμφορές, όπου οι μακροχρόνιοι πόλεμοί τους έχουν βυθίσει.

Tomaseo, Relations des ambassadeurs Vénitiens 1, 172 — A. Laitreille, L'explication des textes historiques, Histoire Moderne, l'éck. Hachette) σ. 34 κ.κ.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

Έκκληση του Άντωνίου Έπαρχου πρós τό Μεγάλλχθονα για ειρήνησει, συνασπισμό καί έκστρατεία τών χριστιανών τής Δύσης εναντίον τών Τούρκων.

Ο Άντωνίος Έπαρχος, Κερκυραϊός λόγιος, κατέφυγε στήν Ίταλία, όπου καί ίδίωσε πολλά χρόνια. Καθώς βλέπει από τή μία μεριά τήν επέκταση τής τουρκικής αυτοκρατορίας επί του Σουλειμάν του Β' (1522 — 1566) καί από τήν άλλη τήν έριδες καί τούς πολέμους στή Δύση, που διευκολύνουν αύτή τήν τουρκική επέκταση άπευθύνεται στό μεγάλο άνθρωπιστή καί φιλο του Λουθηρου Φίλιππο Μεγάλλχθονα και ζητεί τή μεσολάβησή του για τή συμφιλίωση τών Γερμανών ηγεμόνων.

Φίλιππο τῷ Μεγάλλχθονι, Άντωνίος ο Έπαρχος εύ πρτίειν

Τό σεμνόν σου τών τρόπων, και τήν λοιπήν επεικίαν οίδα παρά πολλών άκούσας. Μεγάλλχθον αιδέσαι με, έγνων έτι δέ και τήν περί τουφ λόγους δεινότητα, έντυχουν τοίς λογισματίοις υπομημησά σου. Έπυθόμην δέ αύθις και τό άξιωμα, δ φέρεις παρά πάσι τοίς εν τέλει χριστιανίοις. Επί τούτοις καί ην κέκτησαι παρησίαν πρós Ουέλβετίους τε καί Γερμανούς και τούς λεγομένους Φράγκους, παρ' ουκ ολίγων έμαθον. Ταύτα μέγιστα δντα σοι, είτε παρά Θεού, είτε παρά τίς φύσει, είτε παρά τής φιλοπονίας ευεργετήματα, έκκαλυπτικά γίνεται σημεία του μέγα τή δύνασθα κατορθού εν τώ βίω. Όθεν πολλάκις πρós έμαυτόν σκεψάμενος τήν ευμοίριαν ταύτην τών προσούτων σοι πλεονεκτημάτων, εν μέρει δέ και τούς παρόντας καιρούς λογισάμενος, ώρμηθην εν τῷ παρόντι γε έπιστείλαι σοι... Άσπαζόμενος γάρ τήν έλευθερίαν καί τό τής δουλείας άπάρατον αίχως αποφεύγων εν άλλοδαπή νυνί διατριβω. Όθεν ουδ' έξ απόπτου μου γίνεται θεάσασθα τό πατρώον έδαφος άδρακτύ, Έλλάδα τήν ποτέ κλεινήν ζυγόν δουλείας άκλεώς υποφέρουσαν... Σέ γούν ύπολαμβάνων μόνον Ικανώτατον είναι πάντων έ-

πί το βέλτιον μεταγαγείν τά παρόντα, παρακαλώ... πείθειν εθέλειν Γερμανούς... ές άλλον αναφέρεσθαι καιρόν τήν τε πρός άλλήλους και τήν πρός Ρωμαιούς φιλοκεικίαν... Τοῦτο γάρ μόνον άρκεσει τήν όρμήν αναστειλαί τοῤ Σολιμάνου... 'Ο γάρ Σολιμάνος, ώς έπυθόμην παρ' άνδρῶν οῦ ψευδομένων, κατά γήν και κατά θάλατταν, ώς οὐδέ ποτ' άλλοτε, παρασκευαζόμενος, πρός Γερμανούς πλησίσιος φέρεται, λεληθότως δέ πρός άπαντας τοῦς λοιπούς χριστιανούς, οὐδέν μάλλον άλλῳ θαρρῶν ή τίσ προς άλλήλους διασάσει... Σῦ δέ, συνετώτατε Φίλιππε, ές άκρον έληλακώς τής έλληνικής παιδείας, οὐκ άπορήσεις παραδειγμάτων έλληλικῶν, δι' ὧν Γερμανούς πείσεις έλέσθαι τό κράτι-στων... 'Ερρωσο και μη άσιμάνωσιν ήμίν άντεπιστεΐλαι, ή έλληνιστί ή ρωμαιοσί. 'Ελαφροβλιώνος ζ' φθίνοντος αφμῡ' 'Ενετήσιον.

Α. Βακαλαπούλου, Πηγές τής 'Ιστορίας τοῦ Νέου 'Ελληνισμοῦ, Θεσσαλονίκη 1965, 1 σ. 221 κ.κ.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΙΖ' ΑΙ.

Ντεκάρτ, Λόγος περί τής Μεθόδου

Είχα από πολύν καιρό παρατηρήσει πώς για δ,τι άφορά τά ήθη είναι κάποτε άνάγκη ν' άκολουθεΐ κανένας γνώμης πού τής ξέρει πολύ άββαίει, τό ίδιο σάν νά ήταν άναμφίβολος,καθώς τό έπί και παραπάνω. 'Επειδή όμως έπιθυμούσα τότε νά καταγίνω άποκλειστικά μέ τήν άναζήτηση τής αλήθειας, σκέφτηκα πώς έπρεπε νά κάνω έντελώς τό αντίθετο και ν' άπορρίψω, σά νά ήταν έντελώς ψεύτικο, ό,τιδήποτε θά μπορούσε νά μου γεννησει τήν παραμικρότερη άμφιβολία, για νά δῶ άν δέν θά μοῦ άπόμεινε ύστερα άπ' αυτό καμιά πεποίθηση, πού νά είναι έντελώς άναμφίβολη. 'Ετσι, επειδή οι αισθήσεις μας μάς ξεγελοῦν κάποτε θέλησα νά υποθέσω πώς τίποτα δέν υπάρχει, πού νά είναι τέτοιο, πού εκείνες μάς κάνουν νά τό φανταζόμαστε. Κι' επειδή ύπάρχουν άνθρωποι πού γελιοῦνται κάνοντας συλλογισμούς πάνω και στ' άπλούστερα άκόμα θέματα τής γεωμετρίας και παραλογίζονται, κρίνοντας κι' έγώ πώς μπορούσα νά λαθέσω, όσο κι' όποιοσδήποτε άλλος, άπόρριψα σάν ψεύτικους όλους τούς λόγους πού είχα πάρει προηγούμενως για άπόδειξεις. Και τέλος, παίρνοντας ύπ' όψη πώς όλες οι σκέψεις πού έχουμε, ένόσο είμαστε ξυπνητοί, μπορούν έπίσης νά μάς έρχονται όλόιδιες κι όταν κοιμούμαστε, χωρίς καμιά τους νά είναι τότε άληθινή, άποφάσιμα νά υποθέσω πώς όλα όσα μοῦ είχαν μπει κάποτε στόν νοῦ, δέν ήταν περισσότερο άληθινά από τής φαντασίας τῶν όνειρων μου. 'Αμείως όμως κατόπι πρόσεξα ότι, ένῶ έγώ ήθελα νά σκεφτώ έτσι, πώς όλα ήταν ψεύτικα, έπρεπε άναγκαστικά, έγώ πού τό σκεπτόμουν, νά είμαι κάτι. Και παρατηρώντας πώς αυτή ή αλήθεια: σκέπτομαι, άρα ύπάρχω, ήταν τόσο γενική και τόσο σίγουρη, ώστε όλες μαζί οι έξωφρενικές ύποθέσεις τῶν σκεπτικῶν φιλοσόφων δέν ήταν ικανές νά τήν κλονίσουν έκρινα πώς μπορούσα νά τήν παραδεχτώ δίχως ένδοιασμού, σάν τήν πρώτη άρχή τής φιλοσοφίας πού άναζητούσα.

Ντεκάρτ, Λόγος περί τής μεθόδου, Τέταρτο μέρος, μεταφρ. Χρ. Χρηστοπίδη, 'Αθήναι 1948, σελ. 59 - 61

ΑΓΓΛΙΚΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

'Η αείθηση δικαιωμάτων» τοῦ άγγλικού κοινοβουλίου (1628)

Αίτηση πού υποβάλλεται στήν Α. Μεγαλειότητα από τοῦς Λόρδους, Κληρικούς και Λαϊκοῦς, και από τής Κοινοτήτες, πού έχουν συγκεντρωθεΐ στό τυρινό Κοινοβούλιο, και πού αναφέρεται σέ διάφορα δικαιώματα και έλευθερίες τῶν υπήκων, καθώς και άπάντηση, πού δόθηκε στήν αίτηση αυτή από τήν Α.Μ. σέ έπίσημη συνεδρία τοῦ Κοινοβουλίου:

Στήν Αυτόν Μεγαλειότητα, τόν Βασιλιά

Οι λόρδοι, Κληρικοί και Λαϊκοί, και οι Κοινοτήτες, συγκεντρωμένοι στό Κοινοβούλιο, εκθέτουν ταπεινά στό Βασιλιά, τόν 'Ανώτατο μας Κύριο, ότι έχει ψηφιστεί και θεοπιστεί από ένα νόμο πού έγινε στήν έποχή τοῦ βασιλιά 'Εδουάρδου Α' και πού ονομάζεται γενικά «Statutum de Tallagio non Concedendo», ότι οὔτε φόρος, οὔτε εισφορά έπιβάλλονται, οὔτε εισπράττονται από τό βασιλιά ή τοῦς διαδόχους του, χωρίς τή θέληση και τή συγκατάθεση τῶν άρχιεπισκόπων, επισκόπων, κομητών, βαρῶνων, Ιπποτῶν, άστῶν και άλλων τῶν άλλων έλευθέρων ανθρώπων τής Κοινοτήτας τοῦ βασιλείου τοῦτου: και ότι με άπόφαση τοῦ Κοινοβουλίου, πού είχε συγκληθεΐ στό 25ο έτος τής βασιλείας τοῦ 'Εδουάρδου Γ', ψηφίστηκε και άποφασίστηκε ότι στό έξής καιεις δέ θά υποχρεώνεται νά κάνει δάνειο στό βασιλιά, παρά τή θέληση του, άφού αυτά τά δάνεια είναι αντίθετα μέ τή λογική και τήν έλευθερία αὐτῆς τής χώρας: και ότι έχει προβλεφεΐ από άλλους νόμους αὐτοῦ τοῦ κράτους, ότι καιεις δέ θά έπρεπε νά υποβληθεΐ σέ κανένα δασμό ή φόρο πού λέγεται «ευνοία» ή σέ καμιά άλλη τέτοιου είδους έπιβολή: ότι μέ τοῦς παραπάνω θεσμούς και με άλλους δικαιοῦς νόμους τοῦ βασιλείου οι υπήκοοί σας έχουν κληρονομήσει τό πρόνομιο νά μήν είναι υποχρεωμένοι νά πληρώνουν κανένα φόρο, δασμό ή εισφορά ή κάθε δμοια έπιβολή, πού δέν έχει όριστει με τή συγκατάθεση ενός Κοινοβουλίου.

Η δὲ μ' όλα ταῦτα πολλοί έπίτροποι σέ διάφορες κομητείες δέχονται και εκτελοῦν έντολές και όδηγίες, με τής όποιες οι υπήκοοί σας σέ πολλά μέρη συγκαλοῦνται και προτρέπονται νά πληρώσουν μερικά χρηματικά ποσά στήν Υ.Μ. και, όταν άρνηθῶν, πολλοί υποχρεώνονται νά δώσουν έναν όρκο, πού δέν τόν άπαιτούν οι νόμοι και οι Θεσμοί τοῦ κράτους, και άναγκάζονται νά παρουσιαστοῦν και νά δώσουν εξηγήσεις στό ιδιαίτερο Συμβούλιο σας ή και άλλου, και ότι άλλοι, γι' αυτό τό λόγο, φυλακίστηκαν, περιορίστηκαν ή με διάφορους τρόπους ταιλαιωρήθηκαν: και ότι διάφοροι άλλοι φόροι έπιβλήθησαν και εισπράττηκαν από τό λαό... αντίθετα με τούς νόμους και τούς έλευθερους θεσμούς τοῦ βασιλείου.

ΗΙΙ ότι έπίσης έχει ψηφιστεί και θεοπιστεί με τόν νόμο πού ονομάζεται «Ο Μεγάλος Χάρτης τῶν έλευθεριῶν τής 'Αγγλίας» ότι κανένας έλεύθερος άνθρωπος δέν μπορεί νά συλληφθεΐ, νά φυλακιστεΐ ή νά χάσει τήν περιουσία του και τά προνόμια του ή τά δικαιώματά του ή νά θεθεΐ εκτός νόμου ή νά εξοριστεΐ ή νά ζημιωθεΐ με κανένα τρόπο, παρά μόνο ύστερα από νόμιμη δικαστική άπόφαση Ισοτίμων του ή σύμφωνα με τό νόμο τοῦ κράτους:

V ὅτι ἐν τούτοις... μερικοί ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους σας φυλακίζονται... χωρὶς νὰ κατηγορηθοῦν γιὰ τίποτα, γιὰ τὸ ὅποιο θὰ μπορούσαν νὰ δικαιωθοῦν σύμφωνα μὲ τὸ νόμο·

VI ὅτι τὸν τελευταῖο καιρὸ μεγάλα τμήματα ἀπὸ στρατιώτες καὶ ναῦτες εἶναι σκορπισμένα σὲ διάφορες περιοχὲς τοῦ κράτους καὶ οἱ κάτοικοι, παρὰ τὴ θέλησή τους, εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ τοὺς δέχονται στὰ σπίτια τους καὶ νὰ τοὺς ἀφήνουν νὰ μείνουν ἐκεῖ, ἀντίθετα μὲ τοὺς Θεσμούς αὐτοῦ τοῦ βασιλείου, μὲ μεγάλη ζημιά καὶ δυσαρέσκεια τοῦ λαοῦ,

VII μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι μὲ ἀπόφαση τοῦ Κοινοβουλίου, στὸ 25ο ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ βασιλιᾶ 'Εδουάρδου Γ', ἔχει ψηφιστεῖ καὶ ἀποφασιστεῖ ὅτι κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ καταδικαστεῖ σὲ θάνατο ἢ σὲ ἀκρωτηριασμὸ ἀντίθετα πρὸς τὰ ἄρθρα τοῦ Μεγάλου Χάρτη ἢ πρὸς τοὺς νόμους τοῦ κράτους... ὅτι ἐν τούτοις τὰ τελευταῖα χρόνια πολλὰ διατάξεις ἔχουν σφραγιστεῖ μὲ τὴ μεγάλη σφραγίδα τῆς Υ.Μ. σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες μερικὰ πρόσωπα ἔχουν διοριστεῖ ἀντιπρόσωποι μὲ τὴν ἐξουσία νὰ ἐφαρμόζουν στὸ ἔσωτερικὸ τοῦ βασιλείου τὸ στρατιωτικὸ νόμο ἐναντῖον τῶν στρατιωτῶν, ναυτῶν ἢ ἄλλων προσώπων πού συνεργάζονται μαζὶ τοὺς καὶ εἶναι ἔνοχοι γιὰ φόνο, γιὰ κλοπὴ, γιὰ ἐπάνασταση ἢ γιὰ ἄλλες παραβάσεις, καὶ νὰ δι- κάζουν τοὺς ἐνόχους μὲ συνοπτικὴ διαδικασία, σύμφωνα μὲ τὸ στρατιωτικὸ νόμο, ἔτσι ὅπως ἐφαρμόζεται στὸ στρατὸ ἐκ καιροῦ πολέμου, καὶ νὰ τοὺς καταδικάζουν σὲ θάνατο κατὰ τὸν στρατιωτικὸ νόμο.

XI Γιὰ ὅλα αὐτὰ παρακαλοῦν ταπεινὰ τὴ Μεγαλειότητά σας νὰ μὴν ὑποχρεώνεται εἰς τὸ ἐξῆς κανένας νὰ κάνει ἢ νὰ παραχωρεῖ κανένα δῶρο, δάνειο, δωρεὰ, δασμὸ ἢ φόρο, χωρὶς τὴν ἐγκρισηὶ καὶ τὴν ψῆφο τοῦ Κοινοβουλίου, καὶ κανεὶς νὰ μὴν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ πειθαρχήσει, νὰ δώσει ὄρκο, νὰ φυλακιστεῖ ἢ νὰ ἐνοχληθεῖ μὲ ὅποιο τρόπο γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα, ἢ γιὰτὴ ἀρνήθηκε αὐτὲς τὶς ἐπιβαρύνσεις. Κανένας ἐλευθέρως ἀνθρώπος νὰ μὴν κρατηθεῖ ἢ φυλακιστεῖ γιὰ τοὺς λόγους πού ἀναφέραμε πάρα πάνω. Ἡ Υ.Μ. νὰ φροντίσει νὰ ἀποσύρει τοὺς στρατιώτες καὶ τοὺς ναῦτες, πού ἀναφέραμε, καὶ στὸ μέλλον ὁ λαὸς σας νὰ μὴν ὕφισταται αὐτὸ τὸ βάρος. Οἱ διατάξεις γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου νὰ ἀνακληθοῦν καὶ νὰ καταργηθοῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς καμιά διαταγὴ τέτοια φύσεως νὰ μὴ δοθεῖ σὲ κανένα, ἢ, ὅποιος κ' ἂν εἶναι οἱ διαταγές, νὰ μὴν ἐκτελεστούν μὲ τὸν τρόπο πού προαναφέρθηκε, ἔτσι ὥστε κανένας ὑπηκόος τῆς Υ.Μ. γιὰ τέτοια αἰτία νὰ μὴ καταδικαστεῖ σὲ θάνατο, ἀντίθετα μὲ τοὺς νόμους καὶ Θεσμούς τοῦ κράτους.

XI Ἐπίσης παρακαλοῦν ταπεινότητα τὴ Μεγαλειότητά σας, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ δικαιώματα καὶ ἐλευθερίες σύμφωνα μὲ τὸς Θεσμούς αὐτοῦ τοῦ κράτους, νὰ θελήσει νὰ διακηρύξει ὅτι ὅλες οἱ δικαστικὲς ἀποφάσεις καὶ προδικαστικὲς διαδικασίες πού ἐπιβλήθησαν στὸ λαὸ γιὰ τὶς πάρα πάνω περιπτώσεις, δὲ θὰ θεωρηθοῦν ποτέ στὸ μέλλον σὰν προηγουμένα καὶ σὰν πρότυπα. Ἡ Υ.Μ. νὰ εὐσεβηθεῖ ἀκόμα νὰ διακηρύξει, γιὰ τὸ μελλοντικὸ καλὸ καὶ τὴν ἀσφάλεια τοῦ λαοῦ σας, ὅτι μὲ τὴ βασιλικὴ τῆς Θέλλου καὶ ἐπιθυμίας, ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὑπάλληλοι καὶ ἀντιπρόσωποι πρέπει νὰ τὴν ὑπηρετοῦν στὶς πάρα πάνω περιπτώσεις σύμφωνα 338

μὲ τοὺς νόμους καὶ τοὺς Θεσμούς τοῦ κράτους, ἔτσι πού νὰ στηρίξουν τὴν τιμὴ τῆς Υ.Μ. καὶ τὴν εὐτυχία αὐτῆς τῆς μοναρχίας.

«Qua quidem petitione lecta et plenius intellecta per dictum Dominum Regem taliter est responsum in pleno Parlamento: Ἄς γίνεῖ, ὅπως ἐπιθυμεῖ τὸ Κοινοβούλιο.

(A. Latreille, textes o. 66 κ.κ.)

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΙΔ'

'Ο Λουδοβίκος ΙΔ' καὶ ὁ αἰώνας του

Γράμμα τοῦ Βολταίρου στὸ Λόρδο Harvey, σφραγιδό- φύλακα τῆς Ἀγγλίας, (1740). 'Ο Βολταίρος δικαιολογεῖ τὸν τίτλο «Αἰώνας τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'», πού ἔδωσε στὸ μεγάλο ἔργο, τοῦ ὁποῖου μόλις εἶχε δημοσιεύσει τὰ πρῶτα κεφάλαια.

Μὴν ἐνοχλεῖστε τόσο μαζὶ μου, ἐπειδὴ ὄνομα στα προηγουμένο αἰῶνα καίησαν τὸ Λουδοβίκου ΙΔ'». Ζέ- ρω καλά ὅτι ὁ Λουδοβίκος ΙΔ' δὲ θὰ εἶχε τὴν τιμὴ νὰ εἶναι ὁ κύριος καὶ ὁ εὐεργέτης ἐνὸς Bayle, ἐνὸς New- ton, ἐνὸς Halley, ἐνὸς Addison, ἐνὸς Dryden· ἀλλὰ στὸν αἰῶνα πού ὀνομάζεται «τοῦ Λέοντος Ι'», αὐτὸς ὁ πάπας, ὁ Λέων Ι', εἶχε κάνει τὰ πάντα; Δὲν ὑπῆρξαν ἄλλοι ἡγεμόνες πού συνέβαλαν νὰ ἐκπολιτιστεῖ καὶ νὰ φωτιστεῖ τὸ ἀνθρώπινο γένος; Ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ Λέοντος Ι' ὑπερίσχυσε, ἐπειδὴ ὑποστήριξε τὶς τέχνες περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον. Ποῖός βασιλιάς λοιπὸν σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα ἐξυπηρέτησε τὴν ἀνθρωπότητα περισσότερο ἀπὸ τὸ Λουδοβίκου ΙΔ'; Ποῖός βασιλιάς ἔδω- σε περισσότερα εὐεργετήματα, ποῖός διακρίθηκε πε- ρισσότερο γιὰ τὸ γούστο του, ποῖός ξεχώρισε γιὰ ἡ- ραιότητα ἰδρύματα; Σίγουρα δὲν ἔκανε ὅ,τι μπορούσε νὰ κάνει, γιὰτὶ ἦταν ἀνθρώπος· ἀλλὰ ἔκανε περισσότε- ρο ἀπὸ κάθε ἄλλον, γιὰτὶ ἦταν ἕνας μεγάλος ἀνθρώ- πος. Ὁ πῶ σοβαρὸς λόγος πού τὸν ἔκτιμω πολὺ εἶναι ὅτι παρὰ τὰ γνωστὰ ἐλαττώματά του ἔχει μεγαλύτη· ὑπόληψη ἀπὸ ὄλους τοὺς σύγχρονούς του. Ἐνῷ στέ- ρησε τὴ Γαλλία ἀπὸ ἕνα ἑκατομμύριο ἀνθρώπους καὶ ἐνῷ ὅλοι ἔχουν συμφέρον νὰ τὸν κατηγοροῦν, δὴλ Ἡ Εὐρώπη τὸν θαυμάζει καὶ τὸν θεωρεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους καὶ καλύτερους μονάρχες.

Ἀναφέρετε, μου, λοιπὸν, λόρδε μου, ἕναν ἡγεμόνα πού νὰ συγκέντρωσε κοντα του περισσότερους ξέ- νους ἀνθρώπους μὲ ἀξία καὶ πού νὰ ὑποστήριξε περισ- σότερο τὴν ἰκανότητα στοὺς ὑπηκόους του. Ἐξήταν σοφὸς Εὐρωπαῖοι ἔλαβαν συγχρόνως ἐπιχορηγήσεις ἀπ' αὐτὸν καὶ ἔμειναν κατάληκτοι, ἐπειδὴ τοὺς γνώρι- ζε «Ἄν καὶ ὁ βασιλεὺς δὲν εἶναι ἡγεμόνας σας», τοὺς ἔ- γραψε ὁ Colbert, «θέλει νὰ εἶναι ὁ εὐεργέτης σας. Μὲ διάταξη νὰ σὰς στείλω αὐτὴν τὴν ἐπιταγὴ σὰν δείγμα τῆς ἐκτίμησής του...»

Ὅ,τι ἔκανε στὸ κράτος του πρέπει νὰ χρησιμεύει ὡς παράδειγμα. Ἀνέθεσε τὴ μόρφωση τοῦ γιου του καὶ τοῦ ἑγγονοῦ του στοὺς πῶ σοφοὺς ἀνθρώπους τῆς Εὐρώπης. Φρόντισε νὰ τοποθετηθεῖ τὰ τρία παιδιά του Pierre Corneille, τὰ δύο στὸ στρατὸ καὶ τὸ ἄλλο στὸν κλῆρο. Προώθησε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ ταλέντο τοῦ Racine μὲ ἕνα δῶρο πολὺ σημαντικὸ γιὰ ἕνα νέο, ἄ- γνωστο καὶ χωρὶς περιουσία. Καὶ ὅταν ἡ μεγαλοφυΐα του ἐκδηλώθηκε, αὐτὸς οἱ ικανότητες, πού συχνὰ ἐμ- ποδίζουν νὰ ἀποκτήσει κανεὶς περιουσία, ἔφιναν γιὰ

κείνον ή περιουσία του... Είχε πάρα πάνω κ' από τήν εϋνοια, είχε τήν οικειότητα του βασιλιά... Αυτή ή εϋνοια, όταν δίνεται με άγχνιοια, είναι κάτι που προκαλεί άμυλλα και πού κεντρίζει τά μεγάλα πνεύματα. 'Ο Λουδοβίκος ΙΔ' σκεπτόταν γιά όλα... δέν παραχωρούσε τήν εϋνοία του σ' ένα είδος ταλέντου, άποκλείοντας τά άλλα, όπως τόσο ήγεμόνες, πού ύποστηρίζουν, όχι αυτό πού είναι καλό, αλλά έκείνο πού τούς άρέσει. 'Η φυσική και ή έρευνα τής άρχαιοτήτας τράβηξαν τήν προσοχή ή του. Δέν σταματούσε, ούτε και μέσα στους πολέμους πού έκανε ενάντιον τής Εϋρώπης. Διότι, ένw 400000 στρατό, φρόντιζε γιά τήν ίδρυση του 'Αστεροσκοπείου και γιά τή χάραξη ένός μεσημβρινού από τή μια άκρη του βασιλείου ως τήν άλλη πού είναι έργο μοναδικό στον κόσμο. Φρόντισε να τυπωθούν μέσα στο παλάτι του οι μεταφράσεις των μεγάλων 'Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων, έστειλε γεωμέτρους και φυσικούς στα βάθη τής 'Αφρικής και τής 'Αμερικής να κάνουν μελέτες... Τέλος ή γαλλική γλώσσα, λόρδε μου, έγινε σχεδόν παγκόσμια γλώσσα. Σέ ποιόν όφείλεται αυτό; Είχε τέτοια διάδοση στην εποχή του 'Ερρίκου Δ'; 'Όχι, χωρίς άμφιβολία. Δέν ήξεραν παρά τήν ιταλική και τήν ισπανική. Είναι οι μεγάλοι συγγραφείς μας, πού έκαναν αυτή τήν αλλαγή. 'Αλλά ποιός προστάτευε, χρησιμοποίησε, ένεθάρρυνε αυτούς τους θαυμάσιους συγγραφείς; Θά ρωτήητε ο Colbert. Συμφωνώ, και θά έλεγα ότι ο ύπογραψος πρέπει να μοιραστεί τή δόξα του κυρίου του. 'Αλλά τί θά έκανε ο Colbert κάτω από άλλον ήγεμόνα, κάτω από τον βασιλιά σας Γουλιέλμο π.χ. πού δέν άγαπούσε τίποτα, κάτω από τό βασιλιά Κάρολο Β', ή τόσοους άλλους μονάρχες;...

Δέν έκτιμώ τό Λουδοβίκο ΙΔ' μόνο γιατί έκανε καλό στους Γάλλους, αλλά γιατί έκανε καλό στους άνθρώπους. Γράφω σαν άνθρωπος, και όχι σαν ύπηκοος. Θέλω να περιγράψω τον περασμένο αιώνα, και όχι μόνο έναν ήγεμόνα. 'Εχω κουραστεί από τις ιστορίες, όπου γίνεται λόγος μόνο γιά τις περιπέτειες ένός βασιλιά, σαν να ήπληξε μόνο αυτός στον κόσμο, σαν να μην ύπληρχε τίποτα άλλο παρά μόνο σε σχέση μ' έκείνον. Γενικά γράφω τήν ιστορία ένός μεγάλου αιώνα περισσότερο, και όχι ένός μεγάλου βασιλιά. 'Ο Pelissou έγραψε πού γλαφυρά από μένα. 'Αλλά ήταν αλύκκος και είχε πληρωθεί. Δέν άκολουθώ τον ένα ή τον άλλον. 'Εγώ πρέπει να πώ τήν αλήθεια».

(Α. Latreille, Textes σ. 109 κ.κ.)

Η ΓΑΛΛΙΑ ΣΤΟ ΙΗ' αί.

'Ο πληθυσμός τής Γαλλίας στό τέλος του 18ου αιώ
(Στή Γαλλία) λιγότερο από ένα τέταρτο του πληθυσμού κατοικεί στις πόλεις, γεγονός πολύ χαρακτηριστικό, γιατί συνήθως παρατηρείται — και ή παρατήρηση χωρίς άμφιβολία στηρίζεται στην πραγματικότητα — ότι στις χώρες πού βρισκονται σε άκμή ή μίος πληθυσμός κατοικεί στις πόλεις. Πολλοί συγγραφείς νομίζουν παραδέχονται ότι αυτή είναι ή άναλογία στην 'Αγγλία. Στην 'Ολλανδία και στη Λομβαρδία, πού είναι οι πίο πλούσιες χώρες τής Εϋρώπης, συμβαίνει φυσικά τό ίδιο. Σε ό,τι άφορά τή Γαλλία θά ήθελα να προσθέσω αυτό τό γεγονός στην έλλειψη από άποτελεσματική ή επιτυχημένη καλλιέργεια πού παρατήρησα σε όλα σχεδόν τά μέρη του βασιλείου και πού όφείλεται στη

μεγάλη διαίρεση του έδάφους σε μικρές ιδιοκτησίες. Φαίνεται επίσης ότι οι πόλεις δέν είναι άρκετά σημαντικές, γιά να δώσουν ζωή και προκοπή στη βιοτεχνία τής χώρας, ή οποία πάντοτε ένισχύεται από τήν ένταση τής ζήτησης γεωργικών προϊόντων από τις πόλεις... 'Η βιοτεχνία και τό έμπόριο στη Γαλλία είναι λιγότερο άναπτυγμένα άπ' ό,τι θά περίμενε κανείς... πολλές φορές στο ήμερολόγιο του ταξιδιού μου σημείωσα ότι ο περιοςές γύρω στό Παρίσι είναι μία έρημος, άν συγκριθούν με τό Λονδίνο, και ότι αυτή ή διαφορά είναι άπειρα πίο μεγάλη, σε σύγκριση με τή διαφορά του πληθυσμού τους, και ότι ή έλλειψη από έμπορική κίνηση στους μεγάλους δρόμους φαίνεται σ' όλο τό κράτος τόσο, όσο και στό Παρίσι.

Άξίζει να παρατηρήσει κανείς ότι ή ζωηρή κίνηση πού ύπάρχει στους μεγάλους δρόμους τής 'Αγγλίας όφείλεται στον άριθμό, στις διαστάσεις και στον πλούτο των πόλεων μας, περισσότερο από κάθε άλλο. Δέν είναι ή έξοχή, είναι οι πόλεις πού δημιουργούν αυτή τήν έντονη κυκλοφορία από τό ένα μέρος του κράτους στο άλλο... 'Η μεγάλη ύπεροχή του Λονδίνου και του Δουβλίνου μπροστά στο Παρίσι και στη Λυών, θά έκανε άστεια κάθε σύγκριση. Νομίζω ότι τό Λονδίνο χωρής ύπερβολή άντιστοιχεί μόνο του με τό Παρίσι, τή Λυών, τό Μπορντώ και τή Μασσαλία, όπως δείχνουν οι κατάλογοι του πληθυσμού, αλλά και ο πλούτος και τό έμπόριο. 'Αν υπολογίσει κανείς μάλιστα ότι οι πόλεις τής 'Αγγλίας άναλοοούν σε πληθυσμό μόνο 15 εκατομμύρια και οι πόλεις τής Γαλλίας σε 25 εκατομμύρια, καταλαβαίνε άμέσως ως ποίο σημείο ή οικονομική δραστηριότητα τής πρώτης χώρας είναι μεγαλύτερη από τής άλλης.

Στην πολιτική οικονομία δέν ξέρω άλλο θέμα πού να έχει προκαλέσει περισσότερο σφάλματα, όσο αυτό του πληθυσμού... Δέν είναι τό ύψος του πληθυσμού μόνο πού κάνει ένα έθνος πλούσιο και δυνατό, αλλά ή δραστηριότητά του...

'Εξ αίτίας του μεγάλου πληθυσμού τής ή Γαλλία παρρουσιάζει σε όλες τις περιοχές τής εκτός δυστυχίας, έντελως αντίθετες από τό βαθμό ένθνικής προκοπής πού θά μπορούσε να φτάσει, άκόμα και με τήν παλιά τής διακυβέρνηση. 'Ενας έπισκέπτης, και λιγότερο προσεκτικός από μένα σ' αυτά τά ζητήματα, θά μπορούσε να διακρίνει σε κάθε βήμα δυσανάλογα σημάδια άνέχειας. Κι αυτή ή φτώχεια δε θά έξέπληττε κανένας, άν υπολόγιζε τις τιμές τής ερογασίας και των τροφίμων, όπως και τή δυστυχία, όπου ρίχνει τις κατώτερες τάξεις, άκόμα και μία μικρή άνοδος τής τιμής του σταριού. Μιά δυστυχία, πού σίγουρα τή μεγαλώνει περισσότερο ο φόβος κανενός μεγάλου λιμού...

Young, Voyage en France = Α. Latreille, Textes, σ. 145 κ.κ.

ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

'Αποσπάσματα από τήν γαλλική διακήρυξη των δικαιώματων του άνθρώπου και του πολίτη (1789)

'Η 'Εθνική Συνέλευση άναγνωρίζει και διακηρύσσει, κάτω από τήν προστασία και τήν παρουσία του 'Υπερτάτου 'Όντος, τά παρακάτω δικαιώματα του άνθρώπου και του πολίτη:

1. Οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι και ίσοι κατά τά δικαιώματα. Οι κοινωνικές δια-

κρίσεις δέν μπορούν νά στηριχτούν παρά στήν κοινο-
νική χρησιμότητα.

3. Ἡ πηγὴ κάθε ἐξουσίας βρίσκεται ἀποκλειστικά
στό ἔθνος. Κανένα σῶμα, κανένα ἄτομο δέν μπορεί νά
ἀσκήσει ἐξουσία, πού δέν ἀπορρέει ρητὰ ἀπό αὐτό.

6. Ὁ Νόμος εἶναι ἡ ἐκφραση τῆς γενικῆς θέλησης.
"Ὅλοι οἱ πολῖτες ἔχουν τὸ δικαίωμα νά συμμετέχουν
προσωπικά ἢ μέ τούς ἀντιπροσώπους τους στή δια-
μόρφωσή του. Πρέπει νά εἶναι ὁ ἴδιος γιά ὅλους, εἴτε
προστατεῖται, εἴτε τιμωρεῖ. Ὅλοι οἱ πολῖτες εἶναι ἴσοι
ἀπέναντι τοῦ νόμου καί ἔξω ἀπὸ τὸν δάξια τους.
7. Κανένας δέν μπορεί νά κατηγορηθεῖ, νά συλλη-
φθεῖ ἢ νά κρατηθεῖ, παρά στίς περιπτώσεις πού ὁ νό-
μος ὀρίζει καί σύμφωνα μέ τούς τύπους πού ὁ νόμος
ἔχει προκαθορίσει. Αὐτοὶ πού παρακινῶν, ἀναθέτουν,
ἐκτελοῦν ἢ κάνουν νά ἐκτελεστούν διαταγές αὐθαίρετες
πρέπει νά τιμωροῦνται. Ἄλλα κάθε πολίτης πού
καλεῖται ἢ συλλαμβάνεται ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου, εἶναι
υποχρεωμένος νά ὑπακούει ἀμέσως. Ἡ ἀντίσταση ἄ-
ποτελεῖ ἔνοχη.

8. Ὁ νόμος δέν πρέπει νά ἐπιβάλλει παρά ἀποκλει-
στικά καί ἀποδεικνύμενα ἀναγκαῖες ποινές καί κανεῖς δέν
μπορεῖ νά τιμωρηθεῖ, παρά σύμφωνα μέ νόμο πού εἶχε
ψηφιστεῖ καί δημοσιευτεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ ἀδίκημα, καί πού
ἐφαρμόζεται νόμιμα.

9. Κάθε ἄνθρωπος ὑποτίθεται ἄθωος ἕως ὅτου ἄ-
ποδειχτεῖ ἔνοχος. Ἐάν θεωρηθεῖ ἀπαραίτητο νά συλ-
ληφθεῖ, κάθε αὐστηρὸ μέτρο πού δέ θά ἦταν ἀναγκαῖο
γιά τὴ σύλληψή του, ἀπαγορεύεται αὐστηρὰ ἀπὸ τὸ
νόμο.

10. Κανεῖς δέν πρέπει νά διώκεται γιά τίς πεποιθί-
σεις του, ἀκόμα καί τίς θρησκευτικές, ἐφόσον ἡ ἐκδή-
λωσή τους δέν διαταράσσει τὴ δημοσία τάξη πού ἔχει
ἐγκρασταθῆσι ὁ νόμος.

11. Ἡ ἐλεύθερη μετάδοση σκέψων καί γνώμων
εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ πολύτιμα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώ-
που. Κάθε πολίτης μπορεῖ νά μιλάει, νά γράφει, νά δη-
μοσιεύει ἐλεύθερα, ἀρκεῖ νά μὴ φτάνει στήν κατάρρη-
ση αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας, στίς περιπτώσεις πού ὁ νό-
μος ὀρίζει.

12. Ἡ ἐξασφάλιση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώ-
που καί τοῦ πολίτη ἀπαιτεῖ μιὰ κρατικὴ ἐξουσία· αὐτὴ ἡ
ἐξουσία λοιπὸν θεωρεῖται γιά τὸ καλὸ ὄλων, καί ὄχι
γιά τὴ μερικὴ ωφέλεια ἐκείνων στοὺς ὁποίους ἔχει ἀ-
νατεθεῖ.

13. Γιά τὴ συντήρηση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί γιά
τὴ διοικητικὰ ἔξοδα εἶναι ἀναγκαῖα μιὰ κοινὴ συνει-
σφορά· πρέπει νά εἶναι μοιρασμένη ἴσα στοὺς πολῖτες,
ἀνάλογα μέ τίς δυνατοτήτες τους.

14. Οἱ πολῖτες ἔχουν τὸ δικαίωμα νά ἐλέγχουν ἀπ' ἐ-
υθείας ἢ μέ ἀντιπροσώπους τους τὴν ἀναγκαιότητα
τῆς δημοσίας εἰσφορᾶς, νά τὴν ἀποδέχονται ἐλεύθε-
ρα, νά παρακολουθοῦν τὴ χρῆσή της καί νά καθορί-
ζουν, τὴν ποσότητα, τὴ διάθεση, τὴν ἐπικάλυψη καί τὴ
διάρκειά της.

15. Ἡ κοινωνία ἔχει τὸ δικαίωμα νά ζητήσει εὐθύ-
νη ἀπὸ κάθε δημόσιο λειτουργὸ γιά τὴ διοίκησή του.

16. Κάθε κοινωνία, ὅπου δέν ἔχουν ἐξασφαλιστεῖ
τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καί δέν ἔχει ἐπιτευχθεῖ ὁ

χωρισμὸς τῶν ἐξουσιῶν, δέν εἶναι ὀργανωμένη.

17. Ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἕνα ἀπαραίτητο καί ἱερὸ δι-
καίωμα. Κανεῖς δέν ἐπιτρέπεται νά τὴ στερηθεῖ, παρά
ὅταν φανερά τὸ ἀπαιτεῖ μιὰ δημόσια ἀνάγκη, πού ἔχει
καθοριστεῖ ἀπὸ τὸν νόμο, καί φυσικά μέ τὴν προϋπόθε-
ση νά προηγηθεῖ μιὰ δίκαιη ἀποζημίωση.

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Οἱ ἑλληνικές κοινότητες σὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρα- τίας. Πῶς ἐδιοκλήθησαν οἱ κοινότητες

Ὁ λαὸς οἰκοθεν ἐφρόντιζε διά τὰ κοινὰ καί διά τὴν ἐκ-
κλησίαν,... ὁ λαὸς μόνος ἐδιώριζεν ἕνα πρωτόγερον
(κλητῆρα) διά τὰ θελήματα τοῦ κοινού ἐν γένει καί διά
νά ἐκφώνη τὸ βράδου ὁποιαδήποτε ἀγαγείαν, εἴτε
χάριν τοῦ κοινού, εἴτε χάριν τῆς ἐξουσίας. Ἐφώναζε
δέ οὕτως: «ἀκούτε το! Αὐρίον μὴν τολμῆση κανένας
νά πᾶ ἔξει ἄλλην δουλειάν του, διότι θά κἀμηνε τοῦ-
το καί τοῦτο». Καί ὅστις δέν ἄκουε ἐβλάπτετο...

Εἶχαν συνήθειαν ὄλοι οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν καί
μικρῶν κωμopolέων νά βλέπωνται σὸ τέλος τῆς
ἑθνιας λειτουργίας. Ἐβγαιαν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καί ἔ-
μειναν εἰς τὸ προαύλιον καί ἐκεῖ ὠμιλοῦσαν ἀναμεταξύ
των, καί ἂν τυχόν οἱ νοσημότεροι ἐγγύριζαν κανένα
νέον ἐξωστεικόν ἢ πόλεμον τῶν Φράγκων κατὰ τῶν
Τούρκων, τὸ ἔλεγαν καί ὄλοι ἔχαيران... Ἐκεῖ εἰς τὴν
συνάθροισην, ὅποιος εἶχε χάσει τὸ ζῶον του ἢ ἄλλο τι
τὸ ἔλεγε φανερά καί μεγαλοφώνως, διὸ ὅποιος τὸ εἶδε
ἢ τὸ ἔχει νά τὸ δῶση, εἰδεμὴ θά τὸν ἀφορίσῃ ὁ πά-
πας... ἀλλά καί κατόπι τούτων δέν ἔλειπαν νά σχολιά-
ζουν καί τὸν Χρονογράφον περὶ τῆς πτώσεως τῆς
Κωνσταντινουπόλεως, καθὼς καί τὸν Ἀγαθᾶγγελον
καί πολλῶν παρηγορίαν εἰς τοῦτο ἐύρισκαν οἱ Ἕλλη-
νες. Εἰς δέ τὰ μονατήρια περισσοτέρον ἐλέγετο καί
ἐξηγεῖτο πλέον φανατικώτερα... Ταῦτα... ὠφέλησαν
τὴν Φιλικίην Ἐταιρίαν διότι αὐτῆ ἤυρε τὰ πνεύματα
τῶν ἀνθρώπων πρόθυμα καί προετοιμασμένα διά τὴν
ἐλευθερίαν. Κάθε χωρίον μεγάλο ἢ καί μικρόν εἶχεν
ἕνα γέροντα ἢ καί δύο κατὰ τὸν πληθυσμὸν του, οἱ ὁ-
ποῖοι μετὰ τῶν ἱερῶν ἐμοίραζαν κατ' ἀναλογίαν εἰς
καθενα τοὺς ἐπιβαλλομένους φόρους. Εἶχαν δέ καί ἕνα
εἰσπράκτορα (καμμάλην) διά τὴν ἐπίρρασην τῶν φόρων.

Μόνον τιν οἱ Ἕλληνες ἐφρόντιζαν διά τὴν παιδείαν,
ἢ ὁποῖα εὐνοῦσάντο εἰς τὸ νά μαθηθῶν τὰ κοινὰ
γράμματα καί ὀλίγην ἀριθμητικὴν ἀκανόνιστον· ἐν ἑλ-
λείψει δέ διδασκάλου ὁ ἱερεὺς ἐφρόντιζε περὶ τούτου.
Ὅλα αὐτὰ ἐγένοντο ἐν τῷ σκοτεινῷ καί προφυλακτικῷ ἀ-
πὸ τοὺς Τούρκους. Εἰς δέ τὰς ὀρενάς κωμopolείας καί
πολυπληθεστέρας κατοίκων, ἐκεῖ τὰ κοινὰ πράγματα
ἦσαν ἐπι κανονικώτερα... Εἰς τὰς μεγάλας πόλεις ἦσαν
κάτι τι καλύτερα τὰ πράγματα διά τὴν μεγαλύτεραν ἀ-
νάπτυξιν.

*Φωτίου Χρυσανθοπούλου ἡ Φωτῆκου. Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς
Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, ἐκδοθέντα ὑπὸ Σταύρου Ἀνδροπούλου,
ἐν Ἀθήναις 1899 τ. Α' σ. 34 κ.κ.*

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ

Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης γιά τὸ Ρῆγα

«Ὁ Ρῆγας Φεραίος ἐστάθη ὁ μόνος εὐεργέτης τῆς
φυλῆς μας, τὸ μέλανι του θά εἶναι πολὺμιον ἐνώπιον
Θεοῦ, ὅσο τὸ αἶμα του ἅγιο. Ἐγράψε τροπάρια, ἄλλο

σσί, πού έβιαζαν (τούς "Έλληνες) νά συγγνωμήσουν, έ-
δημοσίευσέ και γεωγραφία του τόπου μας, και έβλε-
παμε τή 'Ολύμπια, άλλα πανίδια έλληνικά πολεμικά εἰς
τό 'Ξαμίλ'. Εἶχε ἡ γεωγραφία του ζωγραφισμένα και τά
πρόσωπα τῶν παλιῶν σοφῶν και ἡρώων. «Ὡς πότε
παλληκάρια νά ζοῦμε εἰς τή στενά» ἀπό τή πολεμικά
του τραγούδια τό τελειότερο, περιέχει μίαν ἐπιθεώρη-
σιν τῶν δυνάμεων τῆς πατρίδος, ὅλοι εἶναι παρόντες
εἰς τήν ἐπιθεώρησιν, κανένας ἄπών· τά ζεφτέρια τῶν
'Αγράφων, οἱ σταυραετοῖ του 'Ολύμπου, τά καπλάνια
του Μαυροβουνοῦ, τά λεοντάρια του Σουλιῶ, Μάνης
καί Μακεδονίας, και τά δελφίνα τῆς θαλάσσης, οἱ νη-
σιῶτες, και οἱ χριστιανοί του Δουνάβεως και Σάβια πο-
ταμοῦ».

Τετρατέη, 'Απαντα, (ἐκδ. Βαλέτα), 'Αθήναι 1953 τομ. Γ' σ. 19

ΚΟΡΑΗΣ

Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης γιά τόν Κοραή και τή γλώσσα
«Εἰς τήν και τὸ Κοραή, ἔπειτα ἀπό τὸ Ρήγα, ἀνθρω-
πος μὲ νόυ, διατὶ ἐπαρακίναε τούς σοφοὺς σάν αὐτόν
νά γράφουν ἄπλά ν' ἀκούει ὁ κόσμος και νὰ μὴν εἶναι ἡ
σοφία τους ἕλιος βασιλευμένος. Ὁ Μαρτελάος ἀστρα-
φτε και ἐβρόντα εἰς τήν 'Ανάληψιν ἀπό τὸν ἄμβωνα
τῆς ἐκκλησίας, πῶς ὁ Κοραή τὸν χαλάει τὴ γλώσσα.
«Δάσκαλε, τοῦ εἶπα μία φορά... μὴν πικραίνεις τὸ αἶμα
σου, οὔτε τήν χαλαί, οὔτε τήν φτιάχνει, βάφει μὲ τήν
καλὴν βαφήν του καιροῦ του ποῦ ἔχει πέρασιν, ζῶην,
χλωρασία εἰς τήν ἡμέρα του. Τέσ προάλλες ποῦ ἐξη-
γας τήν ὄμιλιαν τοῦ βασιλέως ἐκείνου, εἰς τὸν πόλε-
μον τῆς Τρωάδος, ποῦ λέγει εἰς τὸν πιστεμένον φίλον:
Διατὶ μᾶς τιμοῦν οἱ ἀνθρώποι και ἔλλομη τήν πρωτοκα-
θεδρίαν και τρώμε ἀπό τὸ καλῆτερον φαγί, και μὴς χά-
ρισαν οἱ λαοὶ κήπους και ἀμπέλια παραποταμισί; Διά
νὰ χυνόμαθε πρώτοι εἰς τὸν κινδύνους»... Δέν ἤξεύ-
ρω ἀν τὰ θυμοῦμαι, ὅπως μοῦ τὰ πές, ἀλλά θά καταλά-
βαινα τίποτες, ἀν μοῦ τὴ γλῶσσα τῶν
παμπάλαιων ἀνθρώπων; Θά στεκόμουν σά θυμάρη του
βουνοῦ τὸ σέ ἀκούω. Ὅταν μοῦ τὰ ἔλεγε, ἔλεγε ἡ
ψυχὴ μου... «Μέ τέτοιοι βασιλιά θά πῆγαινα νὰ μῆξω
τοῦ μαϊράκη μου εἰς τὸ παλάτι του Μεγάλου Κωνσταντί-
νου». Μὲ ἔκαψες ὡς μοῦ τὰ ξεμμυστηρεύθης ἄπλα.
Δάσκαλε μου, ὅσα παλαidia, ἦταν νέα μία φορά και ὅσα
εἶναι νέα θά γηράσουν, ἀφῆσε νὰ χαροῦν τὰ νιάτα
τους, νὰ ζῶσι ἡ ζωὴ τους, διατὶ ἀπό νιότη και ζωὴ δέν
εἶναι εὐμορφότερο πράγμα εἰς τὸν κόσμω».

Τετρατέη, 'Απαντα, τομ. Γ' σ. 19 - 20

ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ

Ὁ Μέγας Ὁρκος (ὄρκος τῶν ἱερῶν)

«Ὁρκίζομαι ἐνώπιον τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ οἰκείουθε-
λῶς, ὅτι θέλω εἶμαι ἐπὶ ζωῆς μου πιστός εἰς τήν 'Εται-
ρίαν κατὰ πάντα. Νὰ μὴ φανερωσω τὸ παραμικρὸν ἀπό
τὰ Σημεῖα και Λόγους τῆς· μῆτε νὰ σταθῶ κατ' οὐδένα
λόγον ἡ ἀφορμὴ τοῦ νὰ καταλάβωσιν ἄλλοι ποτέ, ὅτι
γνωρίζω τὴ περί τούτων, μῆτε εἰς συγγενεῖς μου, μῆτε
εἰς Πνευματικὸν ἢ φίλον μου.

Ὁρκίζομαι, ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς, δέν θέλω ἐμβῆ εἰς καμ-
μίαν ἄλλην 'Εταιρίαν, ὅποια καὶ ἂν εἶναι, μῆτε εἰς κανέ-
να δεσμὸν ὑποχρεωτικόν. Καί μάλιστα, ὅποιονδήποτε
δεσμὸν ἂν εἶχα, και τὸν πλέον ἀδιάφορον ὡς πρὸς τὴν

'Εταιρίαν, θέλω τὸν νομίζει, ὡς οὐδέν.

Ὁρκίζομαι, ὅτι θέλω τρέφει εἰς τήν καρδίαν μου ἀ-
διάλλακτον μίσος ἐναντίον τῶν τυράννων τῆς Πατρί-
δος μου, τῶν ὁπαδῶν και τῶν ὁμοφρόνων μὲ τούτους.
Θέλω ἐνεργεῖ κατὰ πάντα τρόπον πρὸς βλάβην των και
αὐτόν τὸν παντελῆ δλεθρόν των, ὅταν ἡ περίστασις
συγχωρήσῃ.

Ὁρκίζομαι νὰ μὴ μεταχειρισθῶ ποτέ βίαν, διά νὰ
συγγνωρισθῶ μὲ κανένα Συναδελφόν, προσέχων ἐξ ἐ-
ναντίας μὲ τὸν μεγαλυτέρον ἐπιμέλειαν νὰ μὴ λαθρα-
σθῶ κατὰ τούτο, γινόμενος αἴτιος ἀκολούθου τινὸς
συμβάντος.

Ὁρκίζομαι νὰ συντρέχω, ὅπου εὐρω νινά Συναδελ-
φόν, μὲ δλην τήν δύναμιν και τήν κατάστασίν μου. Νὰ
προσφέρω εἰς αὐτόν σέβας και ὑπακοήν, ἀν ἦναι με-
γαλύτερος εἰς τὸν βαθμόν, καί, ἀν ἔτυχε πρότερον
ἐχθρός μου, τὸσον περισσότερον νὰ τὸν ἀγαπῶ και νὰ
τὸν συντρέχω, καθόσον ἡ ἐχθρα μου ἤθελε εἶναι με-
γαλυτέρα.

Ὁρκίζομαι, ὅτι, καθὼς ἐγὼ παρεδέχθην εἰς τήν
'Εταιρίαν, νὰ δέχωμαι παρομοίως ἄλλον 'Αδελφόν, με-
ταχειριζόμενος πάντα τρόπον και δλην τήν κανονιζο-
μένην ἀργητα, ἐωσοῦ τὸν γνωρίσω 'Ελληνα δληθῆ,
θερμόν ὑπερασπιστήν τῆς Πατρίδος, ἀνθρώπον ἐνά-
ρετον και ἀξιὸν ὄχι μόνον νὰ φυλάττῃ τὸ Μυστικόν,
ἀλλά νὰ κατηχήσῃ και ἄλλων ὀρθῶ φρονιμάτος.

Ὁρκίζομαι νὰ μὴ ὠφελίμαι κατ' οὐδένα τρόπον ἀ-
πό τὰ χρήματα τῆς 'Εταιρίας, θεωρῶν αὐτὰ ὡς ἱερὸν
πράγμα και ἐνέχομερον ἀνίκον εἰς ὄλον τὸ 'Έθνος μου.
Νὰ προφυλάττωμαι παρομοίως και εἰς τὰ λαμβανόμενα
και στελλόμενα ἐσφραγισμένα Γράμματα.

Ὁρκίζομαι νὰ μὴ ἐρωτῶ ποτέ κανένα τῶν φιλικῶν
μὲ περίεργειαν, διά νὰ μάθω, ὅποιος τὸν ἐδέχθη εἰς
τήν 'Εταιρίαν. Κατὰ τοῦτο δέ μῆτε ἐγὼ νὰ φανερωσω,
ἢ νὰ δώσω ἀφορμὴν εἰς τούτων νὰ καταλάβῃ ποῖος μὲ
παρεδέχθη. Νὰ ὑποκρίνωμαι μάλιστα ἀγνοίαν, ἀν γνω-
ρίσω τὸ Σημεῖον εἰς τὸ 'Εφοδιαστικὸν τινος.

Ὁρκίζομαι νὰ προσέχω πάντοτε εἰς τήν διαγωγὴν
μου, διά νὰ ἦμαι ἐνάρετος. Νὰ εὐλαβῶμαι τήν θρη-
σκίαν μου, χωρὶς νὰ καταφρονῶ τὰς ἄλλας. Νὰ δίδω
πάντοτε τὸ καλὸν παράδειγμα. Νὰ συμβουλεύω και νὰ
συντρέχω τὸν ἀσθενῆ, τὸν δυστυχῆ και τὸν ἀδύνατον.
Νὰ σέβωμαι τήν ἱερὰν Δικαιοσύνην, τὰ ἔθιμα, τὰ κρι-
τήρια και τοὺς Διοικητὰς τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὅποιον δια-
τρίβω.

Τέλος πάντων ὀρκίζομαι εἰς Σέ, ὃ 'Ιερὰ Πατρίδι!
'Ορκίζομαι εἰς τὰς πολυχρόνιους βασιάνους Σου· Ὁρκί-
ζομαι εἰς τὰ πικρὰ δάκρυα, τὰ ὅποια τόσους αἰῶνας ἔ-
χυσαν τὰ ταλαιπῶρα Τέκνα Σου· εἰς τὰ ἴδια μου δά-
κρυα, χυνόμαθε εἰς ταῦτην τὴν στιγμὴν, και εἰς τήν
μέλλουσαν 'Ελευθερίαν τῶν Ὁμογενῶν μου, ὅτι ἀφίε-
ρνωμαι ὄλος εἰς Σέ. Εἰς τὸ ἐξῆς Σὺ θέλεις εἶσαι ἡ αἰτία
καὶ ὁ σκοπὸς τῶν διαλογισμῶν μου. Τὸ Ὄνομα σου ὁ
ὀδηγὸς τῶν πράξεών μου, και ἡ εὐτυχία Σου ἡ ἀντα-
μοιβὴ τῶν κόπων μου. Ἡ Θεία Δικαιοσύνη νὰ ἐξαντλή-
σῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου ὄλους τοὺς κεραυνούς τῆς, τὸ
ὄνομα μου νὰ ἦναι εἰς ἀποστρέφωσιν, και τὸ ὑποκείμε-
νόν μου τὸ ἀντικείμενον τῆς κατάρης και τοῦ ἀναθεμα-
τος τῶν Ὁμογενῶν μου, ἀνίσως ἠσπρονήσω εἰς μίαν
στιγμὴν τὰς δυστυχίας μου, και δέν ἐκκληρώσω τὸ
χρὸς μου. Τέλος ὁ θάνατός μου, ἀς ἦναι ἡ ἀφευκτος
τιμωρία τοῦ ἀμαρτήματός μου, διά νὰ μὴ μολύνω τήν
ἀγιότητα τῆς 'Εταιρίας μὲ τήν συμμετοχήν μου».

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛ. ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Προετοιμασίαι τῶν Ἑλλήνων γιά τήν Ἐπανάσταση

Ὅλας τὰς νύκτας οἱ Ἕλληνες ὀπλοποιοί, σιδηρουργοί, ξυλουργοί καί ἄλλοι ἐδοῦλευσαν κρυφά ἀπό τούς Τούρκους καί ἀπό τίς γυναῖκες των διά τά ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου καί ἦτον ἐμποδισμένοι καί ἀφωρισμένοι νά κἀμουν μεταξῦ των φιλονεικίας καί ἐξηγήσεις διά τόν μέλλοντα σκοπόν των. Διά τοῦτο καθένας ἐργάζετο κρυφά εἰς τό σπίτι του, διόρθωνε τό τουφέκι του, ἐπλενε τὰ πιστόλια του, ἐπήγαινε εἰς τόν λόγγον καί ἐχυνε βόλια μέ τό μονοκάλουπον καί καθ' ὅλα προετοιμάζετο.

Ἐποῦ ἄκουαν οἱ Ἕλληνες περί ἐλευθερίας των τό ἐπίστευαν . . . Ἐπίστευαν εἰς τήν ὄρατον ἀρχήν τῆς Ἐταιρίας καί τούς λόγους τῶν ἀπιστόλων τούς ἐνόμιζαν λόγους Θεοῦ· οἱ Τούρκοι ἐβλεπαν τήν κίνησιν τῶν Ἑλλήνων, ὅτι δέν ἔζων καθώς πρωτύτερα, καί ὅτι ἐσυνάζοντο εἰς πολλά μέρη καί διά τοῦτο ἐπονηρεύθησαν διά τούς ραγιάδες των. Ἐτεχνάσθησαν μυρίους τρόπους διά νά ξεσκεπάσουν τίποτε, τούς ὑπόσχοντο νά τούς δώσουν χρήματα διά νά ἀγοράσουν βόδια, νά τούς χαρίσουν χωράφια, τούς βράβιζαν παιδιά καί ἐκέραιαν τίς μητέρες διά κομπάρες κατά τήν συνήθειαν, τούς ἐκαλοῦσαν καί τούς ἐδειχναν τάχα ὅτι τούς ἀγαποῦν, ἀλλά τίποτε δέν ἐμποροῦσαν νά μάθουν . . .

Ἀργότερα ἄρχισαν νά πηγαίνουν εἰς τὰ βουνά, νά ρίχνουν στό σημάδι καί νά γυμνάζωνται εἰς τό τουφέκι, ἐφόρουσαν τά ἄρματα, ἐπλεκαν τασοῦχια, ἐφκίαναν παλῶσες καί τὰ σιλαχάκλια των, ἐτραγουδοῦσαν τοῦ Ρήγα τὰ ἠρωικά τραγούδια, ἐδιάβαζαν τὰ γράμματα τῆς Ἐταιρίας καί ἄλλα, τὰ ὅποια τούς ἤρχοντο ἀπό τούς ἀδελφούς καί τὰ ἐκρυβαν εἰς τούς βράχους ἢ εἰς τές σπηλιές, . . . καί ὄλοένα ἐπροετοιμάζοντο καί ἐπερίμεναν τήν καλήν ὥραν τῆς ἐπαναστάσεως.

Φωτάκου, Ἀπομνημονεῖματα, τ. Α' σ. 54 κ.κ.

ΑΛ. ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ

Ὁ θάνατος τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη

Πραγματικῶς τό ἐκ τοῦ ἔαυτου μαρτυριοῦ τῆς Μουσκάτης καί τῆς Θεορεσιουπόλεως γεννηθέν ἄσθημα ἔκοψε τό νῆμα τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἀγοντος τό τριακοστόν ἔβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας. Ἰδοῦ οἱ λόγοι, οὓς ὄλιγω πρό τῆς ἀποβιώσεως αὐτοῦ, ἔλεγε πρὸς τόν ἀδελφόν Νικόλαον, καί οὗτος ἔγραψε πρὸς τόν ἐν τῇ Ἑλλάδι ἔτερον ἀδελφόν Δημήτριον: «Ἀποθνήσκω· ἄλλ' ἡ ἀγαπημένη μου πατρίς σώζεται. Ὁ ἐχθρός αὐτῆς ἐταπεινώθη· οἱ δέ συμπολιταί μου θέλουσιν ἐκδικηθῆ μέχρι τέλους τήν τυραννίαν τούτου. Μόνην λύπην αἰσθάνομαι, ὅτι δέν εὐτύχησα νά ἐναγκαλισθῶ πάλιν ἐκεῖνος, μεθ' ὧν ἐπολέμησα διά τήν πατρίδα μου».

Τῆ δέ 9/21 Ἰανουαρίου, φέροντα τόν Λασσάνην εἰς χεῖρας τήν ἐφημερίδα τοῦ Ἀυστριακοῦ Παρατηρητοῦ, ἠρώτησε, «Τί περιέχει νέον;» Ἀποκριθέντος δέ αὐτοῦ, «Περιέχει, ὅτι ὁ Καποδίστριας ἐφθασεν εἰς Μελίτην,

καί ἐκέθηεν φρεγάτα ἀγγλική μεταφέρει τοῦτον εἰς τήν Ἑλλάδα», ἤχηθη ἀπό καρδίας εἰπών: «Δός σοι ὁ Θεός!» Κατόνι δέ παρακάλεσας τόν Λασσάνην, ἵνα ἀνατρίψῃ τήν ἄριστεράν χεῖρα αὐτοῦ, ἤρξαστο, ἀνατείνας τούς ὀφθαλμούς πρὸς τόν οὐρανόν, τῆς Κυριακῆς προσευχῆς: «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τό ὄνομα σου, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, γενηθῆτω τό θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καί ἐπί τῆς γῆς, . . . τόν . . . τόν . . .» Ἦδη ἐξελείποντο καί αὐταί αἱ διανοητικαί δυνάμεις· ὁ νοῦς αὐτοῦ ἐσκοτινίσανεν, ἡ γλῶσσα περιεπλέχθη, καί μόλις τραυλίσας γερμανιστί τήν κατόνι λέξιν «βρόδ, βρόδ» ἀντί τῆς ἑλληνικῆς τοῦ κειμένου «ἄρταν», ἀπέπευσε.

Ὁ νεκρός ἐκθεθῆν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Ἀυστρίας, φέρον τήν ἑλληνικήν στρατιωτικήν στολήν τοῦ ἱερολοχίτου, καί οὐδέ ἔτερον. Ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία ἐψάλη ἐν τῷ ἀνατολικῷ παρεκκλησίῳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, συνοδευόντων τήν ἐκφορὰν ὄλων τῶν ἐν Βιέννῃ Ἑλλήνων· ἡ δέ καρδιά αὐτοῦ διετηρήθη τότε, ὅπως πεμφθῆ καί ταφῆ ἐν τῇ Ἑλλάδι, καθ' ἣν πολλὰκις ἐξεφράσθη θέλησιν ὁ ἴδιος.

Ἰω. Φιλήμονας, Δοκίμιον περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι 1859, τομ. Β' 229

ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ

Ὁ Κολοκοτρώνης γιά τή σημασία τοῦ ναυτικοῦ

. . . ἀπό τὰ δύο στοιχεῖα, γῆ καί πέλαγος, τό δεύτερο εἶναι πολυτιμότερον διά ἡμᾶς· φεύγον οἱ στεριές, ἀπό παντοῦ ἀγναντεύομε θάλασσα, καί εἰς τές ἡμέρας μας, ποῦ ἐντενε νά ἔχομε δύναμιν θαλασσινήν, μέ σιταροκάραβα ἐπολεμήσαμε βασίλει. Ὁ ἄγιος γεμιστῆς παίρνει τὰ σοβράνα καί μάχηται μέ τή θῆθεια τῶν ἀνέμων κι ἄς εἶναι μικρά τό καυκί του. Αὐτήν τήν τέχνην ἤξερε ὁ περίφημος Μισούλης εἰς τές ναυμαχίας του μέ τόν ἐχθρό . . . Τό εἶπε κι ὁ Θεός τῶν Ἑλλήνων, πῶς ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ θάλασσα, μέ τόν χρησμόν του νά σωθοῦν οἱ Ἕλληνες εἰς τὰ ξυλόκαστρα.

Τερτσέτη, Ἀπαντα, τομ. Γ' σ. 20

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΨΑΡΩΝ

Ἀπό τίς παραδόσεις τῆς Αἰγίνας: Ἡ Καναρινα

Μέ τήν καταστροφή τῶν Ψαρῶν, ἡ Καναρινα βρισκόταν στό νησί. Σώθηκε ἀπό τό μακελιό τό τουρκικό καί τό κακό τοῦ πολέμου. Τό σπiti τῆς τό εἶχανε κυκλωμένο οἱ Τούρκοι. Παίρνει στά χεῖρα τῆς μιά εἰκόνα τῆς Ζωδόχου Πηγῆς, ποῦ εἶχε κερμηλίω, καί προσεύχεται — Μάνα γλυκεῖα, σῶσε με μέ τὰ δύο παιδιά μου! Δέν παίρνω τίποτα ἄλλο μαζί μου. Ἐσένα καί τὰ παιδιά μου.

Πέρασε ἀνάμεσα στους Τούρκους καί δέν βλέπουνε καί ρίχνεται στή θάλασσα. Δεμένα τὰ παιδιά τῆς στήν πλάτη καί τήν εἰκόνα μαζί. Ἦξερε καλό κολύμην. Βλέπει ἕνα καράβι. Ἦτανε τοῦ πεθεροῦ τῆς. Μπαίνει μέσα καί ἔρχεται στήν Αἶγινα. Ποῦ νά πά; Σπηλιές, σπitiα, ὅλα γεμάτα προσφυγιά. Ἐμεινε στό Γιώργη Ἡρειώτη, τοῦ Κοντογιώργη. Σάν πέρασε τό κακό τούς ἀφῆσε καί τήν εἰκόνα μέ κλάματα κ' εὐχαριστίες. Καί ἡ εἰκόνα σώζεται ἴσαμε σήμερα στοῦ Κοντογιώργη τό σπiti.

Διήγησις κ. Πολύμνος Ἡρειώτου — Θωμάκου, Αἶγινα

Ἡ ἀντοχή στὸν ἀγώνα καὶ ἡ ἀποφασιστικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ

Ἴδου ἡ ἀπάντησις τῶν Μεσσηνίων εἰς τὴν προσταγήν τοῦ Ἱμπραίμη νὰ προσκυνήσουσιν:

«Ὅτι, αὐτὸ ὅπου μᾶς φοβερίζεις νὰ μᾶς κόψεις καὶ κόψεις τὰ καρποφόρα δένδρα μᾶς δὲν εἶναι τῆς πολεμικῆς ἔργον, διατὶ τὰ ἄψυχα δένδρα δὲν ἐναντιώνονται εἰς κανέναν· μόνον οἱ ἄνθρωποι ὅπου ἐναντιώνονται ἔχουν στρατεύματα καὶ σκλαβώνεις· καὶ ἔτσι εἶναι τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου· μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὄχι μὲ τὰ ἄψυχα δένδρα. Ὅχι τὰ κλαριά νὰ μᾶς κόψεις, ὄχι τὰ δένδρα, ὄχι τὰ σπῖτια πού μᾶς ἔκαψες, μόνον πέτρα ἀπάνω στὴν πέτρα νὰ μὴν μείνει, ἡμεῖς δὲν προσκυνούμε. Τί τὰ δένδρα μᾶς ἄν τὰ κόψεις καὶ τὰ κόψεις, τὴν γῆν δὲν θέλει τὴν σηκώσεις, καὶ ἡ ἴδια γῆ πού τὰ ἔθρεψε, αὐτὴ ἡ ἴδια γῆ μὲναι δική μας καὶ τὰ ματακάνει. Μόνον ἕνας Ἑλληνας νὰ μείνει πάντα θὰ πολεμούμε καὶ νὰ μὴν ἐλπίζεις πῶς τὴν γῆν μᾶς θὰ τὴν κάμεις δική σου· βγάλο ἀπὸ τὸ νοῦ σου».

Τερτσέτης, Ἄπαντα, τομ. Γ' σ. 14

Β' ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ**Ἡ ἐξοδος τοῦ Μεσολογγίου (1826)**

Ἐξεδόθη ἡ ἀπόφασις καὶ ἡ εἰρήσις διαδόθη εἰς ὅλας τὰς τάξεις. Τί νὰ ἰδοῖς; Μὲ τὴν μεγαλύτεραν χαρὰν καὶ εὐχαριστήσιαν ἄρχισαν αἱ γυναῖκες νὰ συμμαζώνουν τὰ πράγματα τῶν τὰ ἐλαφρότερα, νὰ τὰ δένουν· νὰ καλοῦν τοὺς στρατιώτας, νὰ τοὺς παρακαλοῦν τὰ ἀλλάξουν τὰ λερωμένα ρούχα τῶν νὰ ἐνδυθοῦν καινούργια, φουστανέλλες καὶ ἄλλα, ὅ,τι τοὺς ἄρεσαν· καὶ οἱ στρατιώτες νὰ μὴν καταδέχονται νὰ τὰ παίρουν, ἀπὸ συμπάθειαν, ἀλλὰ νὰ εὐχαριστοῦν καὶ νὰ λέγουν!

— Φθάνει νὰ ἐβγῶμεν καλά, καὶ ἀπὸ ὅλα κάμνομεν.
— Διατὶ, παιδιά μου, ἔλεγαν, νὰ τὰ πάρουν οἱ Τούρκοι;

— Ἄς τὰ πάρουν, ἀποκρίνονται, πάλιν τὰ παίρνομεν.

Ἐβλεπες ἕναν ἄγωνα προετοιμασίας μὲ τόσην ἀταραξίαν, μὲ τόσην εὐχαρίστησιν καὶ γέλια, ὥστε κανένας, οὔτε ὁ ἔσχατος ἄνθρωπος ἐσυλλογιζέτο πῶς ἔμελλεν νὰ σωθῆ. Καὶ ἔτρεχον εἰς τοὺς δρόμους ἄλλοι ἐδώθεν, ἄλλοι ἐκεῖθεν μὲ τὰ φανάρια, ὥσάν τες ἡμέρες τῶν ἀγρυπνιῶν τῆς Μεγάλῃς Ἑβδομάδος. Ὁληνύκτα ἐμετάθεσαν τοὺς ἀσθενεῖς εἰς τὰς μεγάλας οἰκίας καὶ τοὺς ἔβαναν τὰ ἀναγκαῖα φουσέκια καὶ τὸ νερόν. Κοινῶς ἐφώναζαν:

— Τὰ παράθεμα νὰ μᾶς ἀφήσετε ἀνοικτὰ μοναχά, καὶ ὡρα καλὴ σας! Ὁ Θεὸς νὰ μᾶς ἀνταμώσῃ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον ..

Ἡῦρα καὶ τὸν Καψάλην εἰς τὴν πυριτοθήκην ἐκοινοποίησα τί ὡρα ἔπρεπε νὰ βάλῃ φωτιά· αὐτὸς μ' ἐποκρίθη ὅτι:

— Δὲν θέλω ἐρμηνεῖαν, μόνον ὡρα καλὴ σας, καὶ ὅταν φθάσεν πρὸς τὸ ριζὸν τοῦ βουνοῦ, ἀκούτε καὶ βλέπετε τὸν Καψάλην σας πού θὰ ἀπέτα.

Εἰς τὴν στιγμὴν ἀπέρασαν ὁ Τζιβαλέας ἀπὸ τὸ μέρος μας, μᾶς εἰδοποίησεν νὰ τραχηλοῦμεν· διευθύνθη δὲ τὴν ἀκρογιαλιάν, νὰ ἐβῆ πρὸς τὴν Μαρμαροῦν, νὰ συνάγῃ ὅλους γύρωθεν ..

Ὅλα τὰ ἀνδρόγωνα διευθύνοντο εἰς τὴν προσδιορισθεῖσαν γέφυραν, ὥσάν ἀράκια, μὲ ἄκραν σιωπήν· οἱ πατέρες μὲ τὰ γιαγαγάνια εἰς τὸν χεῖρ κρεμασμένα, δουφεῖα ἀπὸ τὸ λουρί εἰς τὸν ὦμον, καὶ μὲ τὸ ἄλλον νὰ βαστά ἡ κανὴν παιδικὴ τοῦ ἡνὸς αὐτοῦ. Πολλοὶ γυναῖκες ἐנדύθησαν ἀνδρικήκα καὶ ἀρματώθησαν, καὶ δὲν ἐδιακρίνοντο εἰς τὸ βάδισμα ἀπὸ τοὺς ἀνδρας .

Πλὴν ἡ ὡρα ἡ προσδιορισμένη πλησίαζεν. Ἡ σελήνη ἦτον δεκαήμερος, εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς· πρὸ μισῆς ὥρας ἐσκαπέσαν μὲ ἐν σύννεφον σκοτεινὸν καὶ δροσῶδες· ἔβρεξεν ὀλίγον, καὶ ἄρχισαν ὁ τόπος νὰ γλιστᾷ· πλὴν ἐδοξάσαμεν τὸν Θεόν διότι ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἐσκάπασεν τὸ φέγγος τῆς σελήνης, νὰ ὠφεληθοῦμεν ἀπὸ τὸ σκότος εἰς τὴν κίνημα, πρὶν μᾶς καταλάβουν. Τρέχοντες λοιπὸν ὄλοι, ἐδυνήθημεν νὰ σκεπάσωμεν ἕως δυὸ ὄργυιές τόπον ..

Τὴν στιγμὴν αὐτὴν ὁ Ἱμπραίμης ἔριπτεν ἀκατάπαυστα βόμβες εἰς τὴν πόλιν, ἐνῶ ὄλοι εὐρισκόμεθα εἰς τὸ ποδάρν· ὄλοι κρυφογελοῦσαν ἐνοήσαντες ὅτι δὲν εἶχεν θετικὴν πληροφορίαν τῆς ὥρας καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐξόδου μας.

Φιλοῦντες τὸ χῶμα, ἀποχαιρετοῦσαμεν μὲ δάκρυα μίαν θέσιν , ἥτις μᾶς ἐφαίνετο ὅτι ἦταν ὁ Παράδεισος καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἀφήγαμεν τόσους ἥρωας, μ' ὄλον ὁποῦ ἀνοσοῦσαμεν καὶ ἡμεῖς τὴν τύχην μας ..

Ἐβγήκεν ὁ σημαιοφόρος, καὶ μὲ τοὺς ὄδηγούς, ὁμοῦ μὲ τὸν Νότην ἄρχισαν συγκεχυμένως πλεῖον νὰ ἐξέρχονται ἀσπαζόμενοι καὶ ἀποχαιρετοῦντες τὸ ὄχυρμα εἰς τὴν θύραν καὶ τὰς βαθμίδας μὲ ἀναστεναγμοῦς:

— Ἄχ, Μισολόγγι, ἄχ, αἵματα ὅπου ἐχύσαμεν ἀδίκαια. Συγχρόνως ἄρχισαν ἀπὸ τὴν Λουενέταν. Οἱ ἀπὸ τὴν Λουενέταν ἐξερχόμενοι εὐρισκον ἄμεως ἐπίπεδον, διότι τὸ αὐτὰκι τελείωμεν ἕως εἰς τὴν ἄκραν τοῦ ὤψωματος τῆς Δάμιας τοῦ Μακρῆ.

Ἡ δεξιὰ πτέρυγα ἀργοποροῦσεν, διότι ὄλοι ἔπρεπε νὰ διαβῶν ἀπὸ τὸ σκεπασθὲν μὲ στρώματα μέρος, τὸ ὅποσον ἀπὸ τὸ συχνὸν πάτημα ἔγινεν ἕνα μίγμα μὲ τὴν λάσπην...

Φωνὴ δὲν ἀκούγεται καθόλου, καὶ αὐτοῦ τρόμαζεν τὸν ἐψθρόν.

Ν. Κασσιούλη, Ἐνθυμήματα Στρατιωτικὰ τῆς Ἐπανάστασεως τῶν Ἑλλήνων (1821 — 1833). Εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις ἀπὸ Γιάννη Βλαχγιάννη, τομ. Β', Ἀθήναι 1940, σ. 254 κ.κ.

ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ**Θάνατος τοῦ Καραϊσκάκη**

Τὸ βάρος τῆς πληγῆς (τοῦ Καραϊσκάκη) ἀκολούθησε μᾶς τὸ πληροφόρησεν ὁ Γεωργιάκης Βάγιας ὅστις, τυχῶν πλησίον του, τὸν συνῶδευσε ὁμοῦ μὲ τὸν Τζιβαλέαν καὶ λοιποὺς ἕως εἰς τὴν γολέταν, καὶ εἰς ὄλον τὸν δρόμον δὲν ἔλεγεν ἄλλο περισσώτερον, παρὰ ὀνομάζων τὸν Τζιβαλέαν συχνάκις: «Κίτζιο μίρ» (υἱέ μου Κίτζιο), μὰ μου ζήσης».

Σύννεφον σκοτεινόν, ἀπὸ τὰς διηγήσεις τούτων, ἐπεσεν καὶ μᾶς πλάκωσεν. Ὅλοι ἐπιθυμοῦσαμεν νὰ τὸν ἐπισκεφθοῦμεν, καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν μας ἐνομιζαμεν ὅτι ἂν τὸν ἀναστήσωμεν...

Μὰς ἐπεμην χαιρετισμούς μὲ τὸν Γ. Βάγιαν, πα-

ραγγέλοντάς μας να μή φοβούμεθα, και νά βαστούμεν τές θέσεις μας.

Δέν αναπαύομασθον· έδιορίσαμεν εύθους τόν Χριστόδουλον Χ' Πέτρον και τόν Γαρδικιώτην, έκ μέρους όλων, να πηγαίνουν εις έπίσκεψίν του, να τόν προσφέρουν τά κλαυθμηρά σεβάσματα μας και νά ιδούν και αύτοί τήν κατάστασιν τής πληγής τών. Έκίνησαν, επήγαν, και έπίστρεψαν περί τός 9 (4 ώρες τής νυκτός) πριν τά μεσάνυχτα. Μās έδιηγήθησαν ότι τόν ήσαν άτάραχον καθ' όλα· ότι οι Ισραοί έπρεσαν εύθους και παρατήρησαν τήν πληγήν· ότι τήν πληγήν τήν έλαβαν άπό βόλι εις τό υπογάστριον. Ότι άμέσως όπου τούς είδεν τούς είπεν:

— Έλάτε να σās φιλήσω, και άρχισαν νά τούς παραγορη με μύρια καλά λόγια, να τούς έγκαρδιώσω. Ότι αύτοί δέν έδύνονταν νά βαστάξουν τά δάκρυά των, να λάβουν καιρόν να τόν όμιλήσουν, και μόνον αύτός τούς έλεγεν...

Έπανάλαβεν:

— Όπως και άν είμαι, έγώ μεταβαίνω εις Αίγιναν, όπου έλπίζω να ίατρευθώ· πλην εάν πεθάνω, σās παραγγέλλω, εσās μάλιστα τούς παντοτιούς συναγωνιστά μου, να μένετε όμοιοισαμένιοι και άχώριστοι· διότι έχετε πολλούς αντίξήλους νά παλεύσετε. Τίποτες δέν θα πάθετε, εάν σταθήτε εν σώμα και μία ψυχή. Νά φροντισετε να φυλάξετε τās θέσεις σας, και να λύσετε τήν πολιορκία των Άθηνών. Τās νά προσπαθήσετε να μή έντροπισασθήτε εις όλα τά κινήματά σας. Διά κάθε ένδοχόμενον, αφήνω πρός εσάς τούς άγαπήμενους μου και τήν διαθήκην μου: Είς τόν υιόν μου άφήνω τόν ντουφεκι μου, τήν Βασιλικήν (γυρίζει και τό κοίταξεν)· τά πλούτη όπου άπέκτησα από μικρό παιδί είναι αύτό. Τās θυγατέρας μου, αι όποιαί είναι άνήλικαι, και άδύναται να κυβερνηθούν, τās αφιερώνω εις τήν προστασίαν σας.

Τόν διακόπτει ο Χριστόδουλος κλαίοντας και παρακαλώντας να μή αναφέρην τόν θάνατον.

— Ακούσατε, έξακολουθεί· δια έμένα πλέον, η ζήσω ή πεθάνω είναι τό αύτό. Έκείνο, καημένοι (δυστυχείς), όπου μ' άφήνει λύπην, και θά με άφήση και μετά θάνατον είναι· άφοϋ σās είπα δια τά παιδιά μου — και έχω όλην τήν πίστιν ότι θά τά συντρέξετε — μοί μένει τώρα ή λύπη όπου, άν πεθάνω, δέν πρόφθασα να σās δικαιώσω, εσάς τούς συναγωνιστάς μου, οίτινες υποφέρετε τόσα δεινά μαζί μου. Έξ χιλ. γρόσια, τά όποια έβάσταξα από τές 25, να τές λάβετε από τόν Μήτρον, και να τές μοιράσετε και εις τούς λοιπούς όπου είναι διωρισμένοι εις τό όχυρώματα τής Ρούμελης συναγωνιστάς μου. Άγαπούσα να έχω τό Έθνος όλον έδώ, έμπροσθέν μου, αύτήν τήν ώραν, να είπώ τ' άξίζετε... Αυτό μόνον με λυπεί (και εδάκρυσεν). Έκείνο όπου έπιθυμώ άκόμη από σās να κάμετε είναι, εάν πεθάνω, να με θάψετε εις τήν μεγάλην εκκλησίαν.

Άρχισαν πάλιν τά κλάυματα και αύτοί και οι δύο Δημήτριοι, Σκυλοδημάκις και Μήτρος Άγραφιώτης, έπιστήθιοι τού. Άφοϋ καθήσυχασεν όλίγον ή ψυχή των, τούς είπεν ο Καραϊσάκης:

— Πηγαίνετε πλέον εις τās θέσεις σας, άσπασθήτε όλους τούς Άξιωματικούς συναδελφούς μας, και ειπέτε τους αύριον τό πρῶν να έλθουν όλοι, και σείς, να σās ιδώ.

Άφοϋ μās έδιηγήθησαν όλα ετοϋτα με δάκρυα, έ-

σκορπίσαμεν όλοι εις τās θέσεις μας διακρυσσοϋντες, στενάζοντες και άναθεματίζοντες τούς πρωταίτιους, οίτινες άρχισαν τούτον τόν αυθάρητον πόλεμον, και μās έφεραν εις τήν πλέον δεινήν περίστασιν με τήν υστερήσιν τού Άρχηγού.

Οι Τουρκοί είδησιν δέν είχαν περί τούτου, και διά τούτου ούτε περιέριεμον έλαβον, από τήν άκραν σιωπής μας και άφώτιστον τό όχυρώματός μας να ζεστασουν. Έσυλλογίζοντο και αύτοί τήν μέλλουσαν δυστυχίην τύχην των, ήτις άλλεπαλλάως εκείνες τές ήμέρες τούς πότιζεν όλα φαρμάκι.

Άλλοι εκόμψήθησαν εκείνο τό έσπερας και άλλοι έξημέρυσαν όλην, μη δυνάμενοι να συμβιβάσουν τά πράγματα με κανέναν τρόπον, εάν άπέθνησκεν. Όλοι έλπίζαμεν, βάσιν έχοντες τούς λόγους, ότι ή φύσις έμελλεν να τόν βοηθήση. Δέν έβλεπαμεν τήν ώραν να ζημερώση, να κατεβούμεν όλοι να τόν έπισκεφθούμεν, κατά τήν διαταγήν του.

Έφθασαν τέλος κι' ή έπιθυμητή μας ώρα. Έδιορίσαμεν τούς ύπαξιωματικούς να φυλάττον καλά τās θέσεις, και όλοι οι Άξιωματικοί, δια να μή συναχθούμεν σωρός και δώσωμεν ύπονοιαν εις τούς έχθρούς, ανά δύο, ανά τρείς εκκαταβίμεν. Μόλις με τόν Χριστόδουλον Χ' Πέτρον και Θανασοϋλαν έφθασαμεν εις τό Μετόχι πλησίον, και εκεί είχαν φθάσει ή πικροτάτη άγγελία του θανάτου, τήν όποιαν μās άνήγγειλεν ένας στρατιώτης μας, όστις είχαν μείνει τήν νύκτα εις Φαληρέαν, και άκόμη ότι τόν έστειλεν τήν ιδίαν ώραν ο Άρχιστράτηγος να ταφή εις Αίγιναν.

Πικροτέραν στιγμην και φαρμακερωτέραν εις καμμίαν περίστασιν δέν είχαν δοκιμάσει. Έμείναμεν εις τήν μέσην Ικανήν ώραν, χωρίς να κινούμεθα ούτε εδώθεν, ούτε εκείθεν. Έσυλλογισθημεν· εις ποιον έπρεπεν να ύπάγωμεν να μās παρηγορήσω; Ποιον να παρηγορήσωμεν; Έπιστράψαμεν όπισω, είδοποιούντες και τούς λοιπούς να μέινουν εις τήν θέσιν, διότι ο Άρχηγός άπέθανεν.

— Απέθανεν!

Έφώναξαν όλοι, και σιγανά σιγανά άλλος έπεσεν έδωθεν, άλλος έπεσεν εκείθεν εις τές πέτρες, και έκλαιαν τήν υστερήσιν του.

Ν. Κασομούλης, Ένθυμηματα Στρατιωτικά, τομ. Β' σ. 506 κ.κ.

Γ' ΕΘΝ. ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ

Οι συνεδριάσεις τής Γ' έθνικής συνέλευσης (1827)

Και ένόςω με διετρίβομεν εν Έρμιόνη αι συνεδριάσεις συνεκροτούτο έντός προμήκους αιθούσης, όπου εκαθήμεθα σεσωρευμένοι άναμει, δισταυρωμένοι έχοντες τούς πόδας... Άλλ' εν Τριζινήν όπου τό στίφος των διπλασίων και τριπλασίων πληρεξουσίων άπετέλει όλόκληρον φάλαγγα., που άίθουσα χωρητική τούσούτου άρεμανίου πληθούς... Όθεν άπεφασίσθη να μετασκευασθή εις χῶρον συνεδριάσεων κήπος τις παρακειμένος... Όλίγα δοκοί μετακομισθείσαι υπό στρατιωτών έχρησίμευσαν άντι έδρών εις τούς λογάδας του έθνους... Αι δοκοί, τεθείσαι τετραγώνως, όπως έφάπτεται κατά τās άκρας ή μία τής άλλης, έσχημίζον περιοχίην, εν ή πρόσ τό κέντρον σχεδόν άνωφοϋτο εύρύκλαδος και χλοερά λειμυμένα· ο δέ πρόεδρος, καθήμενος επί θρανίου άγροίκως κατεσκευα-

σμένου, έστήριξε τήν ράχιν επί του κορμού αυτής... Μικρά δέ τράπεζα, άγροίκως έπίσης ξυλουργηθείσα, έκειτο ένώντιον του προέδρου, και έπί αυτής έλαμινεν ό κώδων τής εϋταξίας... Καί εκ δεξιών μέν του προέδρου εκάθητο κατά γής διπλοπόδες ό γραμματεΰς τής Συνελεύσεως... άλλος δέ γραμματέας, Ιστώνειος ό γέρων Κολοκοτρώνης... έπίπτευσεν, ως άλλος Ξέρξης, ουχί τήν μάχην τής Σαλαμίνας, αλλά τήν ματαιόσπουδον τής Τροϊζήνος λογομαχίαν.

Περί δέ τās τέσσαρας πλευράς, έντός δάσους λειμνωεύων... επάνω των άξέστων δοκών εκάθητο οι πληρεξούσιοι, ποικίλον ένδυμα φέροντες, οϊον φουστανέλλας, ράσα, φραγκικά, κάνδυα ασιατικούς, βράκα και άρνακίδας ή καπότας. Οι μέν κατηφέει και σιγηλοί έμέτρως τή σφαιρία των κοβολογίων αυτών... οι δέ συνδιαλεγόμενοι έντόνως, έπελαμβάνοντο και νομοθετικών και στρατιωτικών ζητημάτων, ως ει έξων μεταξύ πολιτείας γαληνιώσης, ως ει μή κατέκλυζεν ό έχθρος τής 'Ελλάδα, και άλλοι λιαν εύάριθμοι σείοντες τήν κεφαλήν έμαρτύρουν ότι πρό παντός άλλου ήσθάνοντο τόν επικείμενον κίνδυνον... Πέρα δέ του βουλευτικού περιβόλου... άκροσται τινες όρθιοι ένέκρινον ή κατέκρινον εν σιωπή τά λεγόμενα περί ό το φράγμα του κήπου οι στρατιώται του φρουράρχου τής Συνελεύσεως Νικηταρά προεστάτων των πατέρων του 'Εθνους.

Ν. Δραγοΰμης, 'Ιστορικά άναμνήσεις, εκδ. Δ', 'Αθήναι (έκδόσεις «Στοιχαστή») τομ Α' σ. 46 κ.κ.

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΑΣ ΕΚΛΕΓΕΤΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ

Ψηφίσματα τής κατ' επανάληψιν έν 'Ερμιόνη Γ' 'Εθνικής Συνελεύσεως. 'Αρ. Στ'

Η 'Εθνική Γ' των 'Ελλήνων Συνέλευσις Θεωρούσα ότι ή ύψηλή επιστήμη του κυβερνών τήν πολιτείαν, και φέρειν πρός εύδαιμονίαν τά έθνη, ή έξωτερική και έσωτερική πολιτική, άπαιτεί πολλήν πείραν και πολλά φώτα, τά όποια ό βάρβαρος 'Οθωμανός δέν έπέτρεψε ποτέ εις τούς 'Ελληνας.

Θεωρούσα ότι άπαιτείται επί κεφαλής τής 'Ελληνικής ό κατά πράξιν και θεωρίαν πολιτικός 'Ελλην, διά νά τήν κυβερνήση κατά τόν σκοπόν τής πολιτικής κοινωνίας.

Ψηφίζει

- Ό Κόμης Ιωάννης Καποδίστριας εκλέγεται παρά τής Συνελεύσεως ταύτης έν όνόματι του 'Ελληνικού 'Εθνους, Κυβερνήτης τής 'Ελλάδος, και έμπιστεύεται τήν νομοτελεστικήν αυτής δύναμιν.
- Ός τοιοϋτος θέλει κυβερνήσει τήν 'Ελληνικήν Πολιτείαν κατά τούς καθεστώτας νόμους.
- Η διάρκεια τής έπιπραξίσεως παρά του 'Εθνους εις αυτών έξουσίας προδιορίζεται διά έπτά χρόνους άρχομένους από τής σήμερον.
- Νά ειδοποιηθί δι' έγγραφο του ένυπογράφου άπί άλλους τούς πληρεξούσιους του έθνους, προσκαλούμενος νά έλθη εις τήν Πατρίδα διά ν' αναλάβη τās ήνάς τής Κυβερνήσεως.

Ε. Διορίζεται τριμελής 'Επιτροπή γνωριζομένη υπό τ' όνομα, ή 'Αντικυβερνητική 'Επιτροπή, διά νά κυβερνήση τήν 'Ελλάδα εις άπουσίαν του, και θέλει παύσει, όμα φθάση ό Κυβερνήτης εις τήν Πατρίδα.

ΣΤ. Τό παρόν ψηφίσμα νά καταχωρισθί εις τόν Κώδικα των ψηφισμάτων, και νά κοινοποιηθί διά τϋποπον.

Έν Τροϊζήν τή 2 'Απριλίου 1827

Γενική 'Εφημερίς τής 'Ελλάδος, έτος Β', άρ. 56, έν Αίγινη 3 Σεπτεμβρίου 1827, σ. 222

'Απάντηση του Καποδίστρια

'Επιστολή του έξοχωτάτου ήμών Κυβερνήτου κόμητος Ιω. Καποδίστρια, τήν όποία διέϋθυνεν εκ Λονδίνου πρός τόν 'Εθνικόν Συνέλευσιν και άνεγνωσθή πρό όλίγων ήμερών εις τήν Βουλήν.

Πρός τόν 'Εξοχωτάτον Πρόεδρον τής Γ' των 'Ελλήνων 'Εθνικής Συνελεύσεως κύριον Γεώργιον Σισίην κ.λ.π. 'Εξοχωτάτε κύριε

Πρό όλίγων ήμερών, τήν στιγμήν, καθ' ήν έμελλα νά αναχωρήσω από τήν βασιλεύουσαν τής Ρωσίας, έλαβον διά του αδελφου μου τās παρά τής έξοχωτήτος τής όμου και των κυρίων αντιπροσώπων παραστατών του 'Ελληνικού έθνους πεμφθείσας μου άγγελίας, διά των όποιων πρός πολλήν μου τιμήν μ' έκοινοποιήσατε δύο ψηφίσματα τό μέν αναγορεύει τον Κυβερνήτην τής 'Ελλάδος, τό δέ προνομοιοϋν την πληρεξουσιότητα νά συμφωνήσω δάνειον έν όνόματι του έθνους.

Από τόν Μάιον άκόμη μετά τήν εις Πετρούπολιν άφίξιν μου είχα μάθει εκ των δημοσίων έφημερίδων και εκ τινων γραμμάτων ιδιαίτερων ταύτην τήν απόδειξιν τής τόσοσν τερπνής και τόσοσν έπίσημου έμπιστοσύνης, τήν όποίαν τό 'Ελληνικόν έθνος έδειξε πανδμήως εις έμέ.

Δέν κρίνω αναγκαϊον νά εκφράσω πρός τήν 'Εξοχωτήτα σας, και πρός τούς κυρίους αυτής συνάρχοντας, όποια αίσθήματα μοί έμπνεύσει τά ψηφίσματα των 'Ελλήνων, τά όποια έχω πρό όφθαλμών μου.

Αναπέμψω μόνον τās έγκαρδίους μου ευχάς πρός τόν ύψιστον παντοκράτορα, διά νά καταπέμψη έξ ύψους και εις έσας, κύριοι, και εις έμέ αυτών τήν θειαν του δύναμιν, ώστε νά φθάσωμεν τό τέλος των μακρών και αιματοσταγών ταλαιπωριών, τās όποιας και ύπέφερε και εισέτι ύποφέρει τό 'Ελληνικόν γένος, επί έλπίδι τής άνορθώσεώς του. Πρός σας δέ, αδελφοί, όσον κατά τό παρόν, άρκοϋμαι μόνον νά αποδώσω λογαριασμόν των όσων έπραξα (έν και μικρά και όλίγα μέχρι σήμερον) και νά σας παραστήσω έν λόγους όλην τήν έκτασιν τής και εις τό μέλλον άφοσιώσεώς μου εις τήν πατρίδα...

Λονδίνον τή 14/26 Αύγουστου 1827
Ιω. Καποδίστριας

Γενική 'Εφημερίς τής 'Ελλάδος, έτος Β', άρ. 69, έν Αίγινη 19 'Οκτωβρίου 1827, σ. 275 - 276

Βιογραφία Ιω. Καποδίστρια

Τήν έξήσ σημεϊωσιν περί τής πολιτικής ζωής του κόμητος Ιω. Καποδίστρια, Κυβερνήτου τής 'Ελλάδος, εύρίσκομεν εις τόν Ταχυδρόμον Γάλλον τής 10 του παρελθόντος Σεπτεμβρίου.

Ό κόμης Καποδίστριας έδέχθη τήν προεδρίαν τής

Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος· περιμένεται δὲ ἐν Παρίσι, ὅπου θέλει διατρίψει ὀλίγον προτὶ τὴν ἀγάγῃ εἰς τὴν δυστυχῆ πατρίδα του. Ἀφιέρωσεν εἰς τὴν πατρίδα του τὸ ὑπόλοιπον τῆς ζωῆς καὶ τῶν δυνάμεών του, μολοντοὶ καὶ εἰς ἄλλας δυνάμεις ὑπηρεσίαν εὐρισκόμενος ἦτο ἄνθρωπος τῆς Ἑλλάδος. Μία ἐποψίς ἐπὶ τοῦ παρελθόντος σταδίου του ἀρκεῖ νὰ δικαιώσῃ καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν συμπατριωτῶν του, καὶ τὰς ἐλπίδας τῶν φίλων τοῦ καταδυναστευμένου τούτου λαοῦ.

Ἐκ γενετῆς ὁ κόμης Καποδίστριας εὐρέθῃ θεθειμένος εἰς εἰδός τι οὐδετερότητος μεταξὺ τῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα εἰς τὰς ἡμέρας μας ἔσεισαν τὴν Εὐρώπην. Καταγόμενος ἐξ οἴκου ἀπὸ τοῦ 1300 ἔτους λαμπροῦ εἰς τὰς Ἰονίους νήσους ὁ κόμης Καποδίστριας ἐγεννήθη εἰς Κέρκυραν τὸ 1776, εὐγενῆς, ἀλλ' εἰς ἐπαρχίαν υποδουλωμένην. Οἱ Βενετοὶ, κύριοι τῆς Κερκύρας, ἐδυσπίστουν εἰς ἄλλους τοὺς εὐδοκίμοιτας μεταξὺ τῶν ὑπηκόων των· τὸ γένος, ὁ πλοῦτος, ἡ εὐφύβια παρῶζων τὴν ζηλοτυπίαν των. Ὁ νέος Καποδίστριας, ὅστις εἶχεν εὐδοκίμησι εἰς τὸ γυμνάσιον τοῦ Παταύου, ἐπαρουσίασθη παρὰ τοῦ πατρὸς του εἰς τινα τῶν πρώτων ἀρχόντων τῆς πολιτείας· οὗτος δ' ἐκπλαγείς διὰ τὴν ἀγχίνουσαν αὐτὸν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδισθῇ τοῦ νὰ φωνάξῃ: Κρίμα τί εἶναι Ἑλληνί! Ὁ λόγος οὗτος ἔκαμε βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τὸν νέον, καὶ τὸν ἔδωκε νὰ γνωρίσῃ πᾶσαν ἀξίζουσαν αὐτοῦ προλήψεσιν τοῦ γένους.

Ἡ πολιτεία τῆς Βενετίας ἔπεσεν· οἱ Ἕλληνες δὲν ἐλιπήθησαν, διότι δὲν τὴν ἠγάπησαν. Ἐπὶ νῆσῳ καὶ τινὰ φρούρια ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς ζηρῶς, τὰ ὁποῖα ἀπ' αἰῶνων ξηροισάζον οἱ Βενετοὶ, ἀναξίως ἐδιοικηθήσαν παρ' αὐτῶν. Οἱ Γάλλοι τοὺς διεδέχθησαν κατὰ τὸ 1798. Ἐπιστρέψας ἐξ Ἰταλίας ὁ νέος Καποδίστριας εὗρεν αὐτοὺς εἰς Κέρκυραν. Εἶχον φυλακῶσει τὸν πατέρα του, ὅστις ἦτο τότε αἰχμάλωτος εἰς τὸ φρούριον, ὡς ἐχθρὸν τῶν δημοκρατικῶν φρονημάτων. Ὁ νέος κόμης ἐπέτυχεν εὐτυχῶς τὴν ἀπόδυσιν του.

Οἱ Ρῶσοι ἠνωμένοι μὲ τοὺς Τούρκους ἐδίωξαν τοὺς Γάλλους ἀπὸ τῆν Ἐπτανήσον κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1799, καὶ οἱ Ἰόνιοι ἤρξαν νὰ ἐλπίζουσι ὅτι θέλουσιν ἔχει πατρίδα. Ὁ πατὴρ τοῦ κόμητος Καποδίστριας ἦτο ἀρχηγός τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει προσηλωθείσης πρεσβείας διὰ νὰ συμμεθέξῃ εἰς τὰς διαπραγματεύσεις, ἀποερανθείσας εἰς τὴν συνθήκην τῆς 20 Μαρτίου 1800, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ πολιτεία τῆς Ἐπτανήσου ἀποκαθίσταται ὑποτέλης εἰς τὴν Πόρταν ἐπὶ ἐγγυήσει τῆς Ρωσσίας καὶ Ἀγγλίας. Ὁ δὲ υἱὸς ἐπεφορτίσθη τὸν ὀργανισμὸν τῶν νήσων Κεφαλληνίας, Ἰθάκης καὶ Λευκάδος. Αὕτη ἐχρημάτισεν ἡ ἀρχὴ τοῦ πολιτικοῦ σταδίου του.

Ἐφ' ἐπὶ ἄτῃ, ἀπὸ τοῦ 1800 ἕως τοῦ 1807, ὁ κόμης Καποδίστριας ἠῆρξε μέλος τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἰονικῆς πολιτείας. Εἰκοσπετραετής ἦτο, ὅταν εἰσῆλθεν εἰς τὰ ὑπουργήματα, καὶ εἰς τοῖς εἰκοσὸν ἔκτον ἔτος τῆς ἡλικίας του διωρίσθη Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας πρώτον μὲν ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, ἔπειτα δὲ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἐμπορίου. Εἰς αὐτὸν χρεωστῆ ἡ πατρίς του τὴν σύστασιν τῶν διδασκτικῶν σχολείων, καὶ τὴν ἐνίσχυσιν πρὸς καλλιέργειαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Τριακοντούτης γενόμενος ἐμβῆκεν εἰς τὰ στρατιωτικά. Καθ' ὅλην δὲ ταύτην τὴν ἐποχὴν ἡ Ἐπτανήσος ἐξετέθη εἰς τὰς προσβολὰς

τοῦ Ἄλῃ πασά, ὅστις βοηθούμενος ἀπὸ τοὺς Γάλλους ἐκυρίευσεν τὸ Βουθριντόν, τὴν Βόνιταν καὶ Πρέβεζαν, καὶ τὸ 1807 ἀπέκλεισε τὴν Λευκάδα. Ὁ κόμης Καποδίστριας ἐστάλη εἰς τὰ αὐόρα ὡς ἐκτακτὸς ἐπιστάτης.

Τὰ στρατεύματα τῆς Ἐπτανήσου ὑπεβλήθησαν εἰς τὰς διαταγὰς του, ἀλλ' ἐπεφορτίσθη νὰ διοικῇ καὶ τοὺς ἐθελονήτας τοὺς ἐκ τῆς Ἠπείρου, Ἀλβανίας καὶ Πελοποννήσου, οἵτινες εἶχον ἐμβῆ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν συμμάχων αὐλῶν. Εἰς τοῦτο τὸ σχολεῖον ὁ Κολοκοτρῶνης, ὁ Βότασρος, ὁ Καραϊσκάκης ἐδιδάχθησαν τὴν τέχνην τοῦ πολεμοῦ. Ἐσυστήσαν δὲ συγχρόνως μετὰ τοῦ κόμητος Καποδίστριας σχέσεις, αἵτινες ἔμελλον ὑστερώτερα νὰ εἶναι ὠφέλιμα εἰς τὴν πατρίδα των.

Ἡ τύχη τῆς Ἐπτανήσου δὲν ἐκρέματο ἀπὸ τὴν ἰδίαν αὐτῆς δύναμιν, ἀλλ' ἀπεφασίζετο εἰς Ἐὐλῶ καὶ Φριεδλανδ. Ἡ συνθήκη τοῦ Τιλίτου τὴν ἀνυπέβαλεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Γαλλίας. Ὅταν ἡ πατρίς του ἔχασε τὴν ἀυτονομίαν, ὁ κόμης Καποδίστριας ἐπαγγέθη εἰς τὸν ἰδιωτικὸ βίον, καὶ ἠσχάσεν εἰς τὰ ἐν Κερκύρα ὑποστατικά του.

Ἄλλ' ὅμως δὲν ἀπηλίπισθη περὶ τῆς Ἑλλάδος· μολοντοὶ διαμετριεμένην αὐτὸν ἀποδεδουλωμένη, δὲν ἐδυνήθη εἰς κανὲν μέρος τῆς νὰ ἀναγνωρίσῃ ἕνα δημοσίον ὑπουργόν, ὅστις νὰ εἶναι ἰδὸς τῆς. Δὲν ὑπηρετήσε τοὺς Γάλλους, κυρίως ὄντας τῆς γεννησάσης αὐτὸν νήσου· δὲν ὑπηρετήσε τοὺς Τούρκους, δυνάστας ὄντας τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ἠράθαντο ἐν αὐτοῦ προτερήματα καὶ ἰκανότητα, τὰ ὁποῖα ἠθέλε νὰ διατηρήσῃ καὶ ἀναπτύξῃ, διὰ νὰ τὰ ἀφιέρωσῃ ἔπειτα εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν συμπατριωτῶν του. Μία μόνη δύναμις ἐφαίνετο ἀκόμη ὅτι δυνατόν ποτε νὰ γένῃ ὠφέλιμος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ Ρωσσία, μὲ τὴν ὁποῖαν ἔπρεπε νὰ κἀμῃ ἀσχέσεις, ὅταν ὑπερασπιστοὶ τὸν τόπον τῆς κατὰ τοῦ Βοναπάρτου. Δὲν ἐχρεώσεται πλέον ν' ἀνακουφίξῃ κανένα, διότι Ἑλληνικὴ κυβερνήσις πλέον δὲν ὑπῆρχεν· οἱ Ρῶσοι· ὑπουργοὶ τῶν ἐπιτρόφων κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1808 ὑπουργήματα εἰς τὸν κλάδον τῶν Ἐξωτερικῶν, καὶ τὸ ἐδέχθη.

Ἐπὶ δεκατέσσαρα ἔτη ἀπὸ τοῦ 1809 μέχρι τοῦ 1822 ὁ κόμης Καποδίστριας ὑπηρετήσε πιστῶς καὶ τιμίως τὴν Ρωσσίαν, χωρὶς νὰ παύσῃ τοῦ νὰ εἶναι ἀφοσιωμένος εἰς τὴν Ἑλλάδα· τὸ δὲ 1822 ἀποποιεῖται ἐνδῶξ τὰ ὑψηλὰ του καθήκοντα, ὅταν τὰ προσιδιάζοντα εἰς τοὺς ὑπουργὸν Ρῶσων καὶ εἰς πολίτην Ἕλληνα ἐπαυσαν τοῦ νὰ συμφωνοῦν. Κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰς τὴν Ρωσσίαν ὑπηρεσίας του τρία ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1809 ἕως 1811, ἐχρημάτισεν εἰς Πετροῦπολιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν· τὸ 1812 ἠκολούθησεν εἰς Βιένναν τὴν Ρωσικὴν πρεσβείαν· ἀπὸ τοῦ 1813 ἕως τοῦ 1815 ὑπηρετεῖ ἀρχηγὸς τῆς διπλωματικῆς ὑπηρεσίας εἰς τὸ γενικὸν στρατοπέδον τοῦ Ρωσικοῦ στρατεύματος· ἀπὸ τοῦ 1816 ἕως τοῦ 1822 ὑπῆρξε Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὸ συμβούλιον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου.

Βασίλειον ἀπὸ τῶν πρὸς αὐτὸν ἐμπιστοσύνην καὶ ἀγάπην τοῦ αὐτοκράτορος νὰ συμμεθέξῃ εἰς ὅλας τὰς διαπραγματεύσεις τῆς ἀδιοημινομένου ἐκείνης ἐποχῆς, συνετέλεσε καὶ αὐτὸς τὸ καθ' αὐτὸν εἰς τὴν ἐνεστώσαν ἰσοσταθμίαν τῆς Εὐρώπης· πρὸ πάντων δ' ἐμπορεῖ νὰ καυχήθῃ ἐπὶ ὑπηρετήσεως, ἐπὶ ἐβοηθήσεν, ἐπὶ ἐστερέσεσιν τῶν ὑπαρξάντων μόνων δημοκρατικῶν τῶν ἐτι σωζόμενων ἐν τῇ Εὐρώπῃ. Τὸν Νοέμβριον τοῦ

1813 είχαν αναγκάσει την Έλουμεν να συναγωνισθή μετά των συμμάχων δυνάμεων κατά του Βοναπάρτου· διά τούτο ανεδέχθη ο υπερασπιστής της Έλουμενίας εις τους διαφόρους συλλόγους τούς έν Βιέννην, έν Παρισίους και Αϊζαχαπέλλη, συγκροτηθέντας. Ένησυχολήθη εις τό να συνδιαλλάττη τάς πατρίδας, να σταματά τάς άντιπαράξεις, να διατηρή τό δίκαια των είκοσι δύο έπαρχιών εις την νέαν συμπολιτείαν, ήτις κάμνει την σήμερον την εύτυχίαν των. Αί έπαρχίαί της Γενεύης και Βαύδου ποτέ βέβαια δέν θέλου λησμονήσαι όλην την όποιαν χρεωστούν εις αυτόν εύνωμοσύνην· και αί δύο αύται πολιτείαί τόν έπολιτογράφον.

Άλλ' εάν μετεχειρισθή την όποιαν διά των προτεριμάτων του απέκτησεν ύψηλην έπιρροήν εις τό να ώφελήσθ τούς Έλουμενίους, τούς θετούς συμπατριώτας του, έπι πλέον έπρεπε να ένωσιασθή να ώφελήσθ την Έλλάδα, εις την όποιαν έξ άπαλών όνύχων είχαν άφιέρωσαι την καρδίαν του. Αί εύεργεσίαί του, ναί, δέν ήδύναντο να ώφελήσων ειμή μικρόν μέρος τό δυστυχούς τούτου τόπου, άλλ' ήθέλησε να ριψή κόν τόν σπόρον εύτυχαστέρου μέλλοντος. Έν όνόματι των συμμάχων μοναρχών επέθεσεν εις την έπτάνησον τό όνομα της δημοκρατίας και άρχην τινά έλευθερίας νομοθεσίας· μή δύναμενος δέ να δώσθ την πραγματικήν κυριαρχίαν εις τούς Έλληνας, ήθέλησε τουλάχιστον να έγκαταταχθών εις την έλευθερωτέραν των Ευρωπαϊκών μοναρχιών, εις εκείνην, ήτις ειχεν επίδωσαι πλειότερον καθ' όλας τάς ήθικάς και πολιτικάς έπιστήμας, εις εκείνην, ήτις ήδύναντο να τούς δώσθ ώφέλιμα μαθήματα. Έβαλε την Έπτάνησον υπό την προστασίαν της Άγγλιας, άν και δέν ειχε κανένα δεσμόν μέ τόν τόπον εκείνον, και δέν ήλιπεν από αυτόν καμμίαν χάριν.

Όταν ο κόμης Καποδίστριας έμβήκεν εις την ύπηρεσίαν της Ρωσίας, τόν Ίανουάριον του 1807, ή αύλή αύτη έπρέσβευε δόξας φιλελευθέρους· αι δόξαι αύται, συνδέουσαι τόν τιμιον άνθρωπον μέ τάς προόδους όλου τό ανθρώπινου γένους, είναι αύται πατρίς εις τόν στερημένον πατρίδος. Πιστός και αυτός εις τάς δόξας ταύτας ο κόμης Καποδίστριας ήθάνετο ότι σκοπός των άγώνων του ήτο όχι ή ίδια αύτό βελτιώσις, άλλά τό καλόν της κοινωνίας. Τό 1822 ή αύλή της Ρωσίας παρεσύρθη εις τό Αυστριακόν σύστημα, και έφήρμοσεν αυτό μεταξύ άλλων και εις τά πράγματα της Άνατολής και της Έλλάδος. Ο κόμης Καποδίστριας παρητήρη τότε τό υπό ηγουρημάτος του και άπεχώρησεν εις Γενεύαν· άπαρητηεις δέ τόν κόσμον έζησεν εκεί εις μοναξίαν πάντοτε βαυτετέραν, ύποφέρων έν ταύτῳ και άσπληνν όικονομίαν διά να δύναται μέ την όχι μεγάλην περιουσίαν του να χορηγή παραμυθίαν τινά εις τάς φρικτάς δυστυχίας της Έλλάδος. Έντεύθεν τόν ίδομεν να προσδράμη εις βοήθειαν όλων των καταφυόντων συμπατριωτών του, να προηγήται εις όλους τούς ύπέρ των Έλλήνων έφράνομος δέ ακανόνιστον έλευθεριότητα, ένώ συγχρόνως έτρεφε νέους Έλληνας εκπαίδευόμενους εις Όφφούλλον, παρά τῳ Κ. Φιλίμπεργι εις Ίέναν, εις Γωτιγγην και εις Παταύιον. Από ταύτην την μοναξίαν τόν εξέβαλε ή άμνηχανία των συμπατριωτών του· έπανήλθε δέ εις τάς αούλας, τάς όποιās ειχεν έγκαταλείπει, διά να τάς προσφέρη όλην την πίστιν, ήτις ήμπορούσε να τόν μένν. Η εύνώμων Έλλάς τόν ένεπιστεύθη την τύχην της, θέτουσα τάς

έλπιδας της εις εκείνην την σοφίαν και εκείνην την μετριοφροσύνην, αι όποιαι τόν έκαμαν, διά σπανίας την σήμερον έπιτυχίας, ν' άγαπηθή από τούς ήγεμόνας, εις τούς όποιους έπλησίασεν, από τούς ύπουργούς, μέ τούς όποιους συνδιεπραγματεύθη, και από τούς λαούς, ύπέρ της εύτυχίας των όποιων εκόπισσε πάντοτε.

Έγκλη έκφημερίς, Έτος Β. άρ. 71, έν Αίγινη 26 Οκτωβρίου 1827, σ. 285 - 286

ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

Γράμμα του Ίω. Έυνάρδου στά Φιλελληνικά Κομμάτα της Εύρώπης

Έγχαίριοι είδήσεις έξ Αίγινης, 4 Νοεμβρίου.

Άπό γράμματα άξιόπιστα έκ Γενεύης της 3 Οκτωβρίου πληροφορούμεθα μετά βεβαιότητας ότι ο έξοχώτατος Κυβερνήτης έπεριμένετο εκεί έντός 8 ή 10 ήμερών, θθεν έμελεν ευθύς ν' άναχωρήσθ εις την Έλλάδα. Όθεν καθ' όλας τάς πιθανότητας πρέπει ήδη να εύρίσκειται καθ' όδόν έρχόμενος εις την πατρίδα. Είθε εύτυχής και σύντομος πλους νά τόν φέρη εις τάς άγκάλας της!

Πρό καιρού ήδη ο άριστος των φιλελλήνων και θερμότατος ζηλωτής τού Ιερού άγώνος κύριος Έυνάρδου έπιστρέψας έκ Λονδίνου και Παρισίων εύρίσκειται εις ταύτην την πόλιν. Εις τό γνωστόν ταξείδιόν του είναι πασίγνωστον πόσον ώφέλησε την Έλλάδα εις την κοινήν ύπόληψιν, και πόσον άνέθαλαμν τόν ένθουσιασμόν των φιλελλήνων. Ο γενναίος ούτος εύεργέτης της Έλλάδος, άκάματος εις τό μέγα και φιλανθρωπώτατον στάδιον, τό όποιον τρέχει, αγωνίζεται άδιαιλίπτως και ήρωϊκώς εις όφελος του Έλληνικού Έθνους, τό όποιου και ήξιώθη ήδη την άδιον εύγνωμοσύνην. Προβλέπων δέ ο άξιόσεβαστος ούτος άνήρ ότι την έλεημοσύνην των λαών διαδέχεται όσοσούπω η εύσπλαχνία και τό έλεος των ήγεμόνων, σπεύδει διά νέας προκρηρύξεις του να έπικαλεσθή και τά ύστερινά βοήθηματα των διαφόρων φιλελλήνων. Και επί τούτῳ εξέδωκε την έξής πρόσκλησιν προς άπάσας τάς φιλελληνικάς Έταιρίας.

«Έγγίζομεν, κύριοι, εις τό τέλος του όποιου άνεδέχθημεν έργου της χριστιανικής εύσπλαχνίας. Τό περί της άνεξαρτησίας των Έλλήνων πρόβλημα λύεται όσον ούπω εις τό Αίγαίον πέλαγος· άλλ' ή των Μοναρχών μεσολάβησις θέλει περιορισθή κατά πρώτον εις τό να έμποδίσθ τά εκ του πολέμου δυστυχήματα, χωρίς να διαχύσθ άκόμη τά της ειρήνης αγαθά. Μ' όλα ταύτα, κύριοι, θέατρον πολέμου ούσα ή Έλλάς έως της σήμερον, καθώς έξεύρετε, άδυνατεί να θρηψή τά τέκνα της. Νά τά έγκαταλείψωμεν τώρα δέν είναι τό αυτό και νά τά άφήσωμεν να χαθών, καθ' ήν στιγμήν φθάνουν εις τόν λιμένα· Τομώ νά έλιπίζω, κύριοι, ότι οι στοχασμοί ούτοι θέλουσιν είναι παντοδύναμοι παρά τοις φιλέλλησι. Η Έλλάς ζητεί την τελευταίαν βοήθειαν, και ή φωνή της θέλει άκουσθή από εκείνους, οι όποιου τοσάκις εκίνηθησαν από τάς φωνάς της άμνηχανίας της.

«Νομίζω, κύριοι, χρέος μου ν' αποκαλύψω έν πράγμα, τό όποιον έπιστεύθη άναμφιβόλως μέ άθωότητα, άλλά και μέ όλίγην σκέψιν από τινας έφημεριογράφους. Ο κόμης Ίω. Καποδίστριας θέλει φέρει, λέγουσιν, εις την Έλλάδα μέγала χρηματικά μέσα, κάμποσα εκατομμύρια, και φαίνεται ότι ύποθέτουν τινά σκοπούς

γνωστοποιούντες την πηγήν, από την οποίαν αυτά ή-
θελον ληφθή. Στοχάζομαι ότι δέν ζητούν να διεγεί-
ρουν πολιτικούς ζηλοτυπίαις μεταξύ των δυνάμεων: έχω
 όμως την άδειαν να κηρύξω ώς ψευδή ταύτην την εί-
δραιν, τής οποίας τό αποτέλεσμα ήθελεν είναι τουλά-
χιστον να στήρησθ τούς ταλαιπώρους Έλληνας από
τήν χριστιανικήν έλεημοσύνην.

Ο κόμης Καποδίστριας, του όποιου ή περιουσία με-
τρία όσα πάντοτε, σήμερον είναι ούδέν, παρητήθη
πάσαν άπόλαυσιν δεχόμενος τόν βαθμόν, εις τόν ό-
ποιον τόν προσκαλεί ή εύχή των συμπολιτών του.
Άπρηνήθη μάλιστα και την άντιμισθίαν, την οποίαν ό
Αυτοκράτωρ ήθελε να τόν χαρίσθ εις τήν παραιτήσιν
του. Έرضολογίσθη ότι τής τιμής και τού αξιωματός του
ίδιον ήτο ν' άφαιρέσθ πάσαν πρόφασιν από τούς κακο-
βούλους, και να δώσθ τοιουτοτρόπως εις όλην τήν Εύ-
ρώπην την άπόδειξιν ότι δέν ήθελεν, ούδ' ήμπορούσε
να είναι άλλο παρά Έλλην.

Εις τήν Μόσχαν και εις τήν Όδησον ό κόμης εζή-
τησε τά βοηθήματα των φιλελλήνων, και μάς γράφει
έκ Λονδίνου παρακύνων μας να συνεργήσωμεν και ή-
μείς. Σπεύδω δέ να γίνω ό έρμηνεύς αύτου πρός υμάς,
πεισιμένους ότι ή πρόσκλησίς του θέλει εισακουσθή
άπ' όλους τούς φίλους τής Ελλάδος. Οι Έλληνες ύπο-
στηρχθέντες τινά καιρόν άκόμη, θέλουν δυνηθή να
προσμείνων τά άποτελέσματα τής μεσολαβήσεως: ό-
ταν δέ φθάσθ εκείνη ή ώρα, πρέπει να πιστεύσωμεν
ότι οι Μονάρχαι θέλουν θεωρήσει, ώς τό πλήρωμα
τής μεσολαβήσεώς των, τό να παρηγορήσουν τούς
δυστυχεις εκείνους, άφού βεβαιώσωσι την πολιτικήν
των ύπαρξιν. Γνωρίζουν οι ύπουργοί των τριών Δυνά-
μεων ότι ή έλεημοσύνη των μερικύν είναι έν τώ τε-
λειούσθαι: εξεύρουν καταλείπτς τάς άνάτητας τής
Ελλάδος, και θέλουν λάβει, άς ειμθα βέβαιοι, όλα τά
μέσα διά να εξακολουθούσι ά βοήθεια, τας οποίας ή-
μείς πλέον μετ' όλίγον δέν θέλουμε δυνηθή να στέλλω-
μεν. Μόλα ταύτα, κύριοι, τολμώ να επαναλάβω τε-
λειώνων τήν επιστολήν μου: "Άς καταβάλουν οι φιλέλ-
ληνες άκόμη μίαν τήν ολουστεριήν προσπάθειαν".

*Γενική έφημερίς, Έτος Β', άρ 74, έν Αίγινα 5 Νοεμβρίου 1827, σ. 296
— 297*

Η ΑΙΓΙΝΑ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Έορτή στήν Αίγινα πρός τιμήν του Γάλλου στρατηγού Μαζίν (26 Άπριλίου 1829)

Τό έσπέρας δηλ ή πόλις έφωτίσθη και έκαστος των
κατοίκων έφώτισεν, όπως ήδυνήθη. Παρατηρήσεως
δέ άξιον ήτον όχι τό λαμπρόν τού φωτισμού, αλλά τό
γενικόν αύτου, διότι έως και αύτοι των καλοβίων οι οί-
κήτορες δέν έλειψαν να φωτίσωσι τά εύτελή των κα-
ταφύγια.

Οι Αίγιναίται είχαν στολίσει τήν αγοράν έξωθεν τής
οίκίας του Άντιπρέσβευς τής Γαλλίας, προσδιωρισμέ-
νης διά τόν Μαρσαάον, μέ περίβολον κατεστημένον
μέ δάφνας και μυρσίνας, και επί τας τρεις πλευράς του
περιβόλου διέπρεπον σύμβολα παριστάοντα τήν Γαλ-
λια, τας Συμμάχους Αιάδας, και τό όνομα του Μαρσαά-
λου. Τήν νύκτα ό περίβολος ήτον δλόφωτος.

Τήν έπαύριον, 27 του μηνός, περί μεσημβρίαν συ-
νεκροτήθη έξωθεν τού λιμένους, διά φιλοτιμών χορη-
γίας του κοινού των Ψαρρών, ναυτικός άγών παριστά-

348

νων ζωηρώς τας άληθείς μετά των έχθρών ναυμαχίας
κατά τε τό υπερβάλλον τής δυνάμεως των έχθρών, και
τόν τρόπον του πολεμειν αυτών, καθώς και τήν μικρό-
τητα και τό εύκίνητον των Έλλήνων και τήν εύστοχον
μεταχείρισιν των πυρπολητριών. ΑΙ ΑΑ.ΕΕ. έθεώ-
ρουν τόν άγώνα από τό πολιερικό πλοίου συνωφών-
των άραγμένω έμπροσθεν τού λιμένος, και πλήθος
θεατών παριστάον από τό παράλιον εις τήν ένεικνήν
ταύτην έορτήν, εις τό τέλος τής οποίας τό «Ζήτω Κά-
ρόν ό Δέκατος» ήτον ή μόνη φωνή μπιρίου λαού.

Τήν πρώτην ήμέραν τής άφιξείς του ό Έξοχώτατος
Μαρσαάλος προσεκήληθ εις δείπνον παρά του Έξο-
χωτάτου Κυβερνήτου, και τήν άκόλουθον, παρά τού
Πανελληνίου, όπου ήσαν προσεκλημένοι και άπαντες
οι έν Αίγινη εύρισκόμενοι αξιωματικοί των τριών Συμ-
μάχων. Προπήσεις έγειναν ύπέρ του Δεκάτου Καρό-
λου, του Μαρκιώων Μαζίνώων, τής Ελλάδος και του
Κυβερνήτου.

Μετά δείπνον συνεκροτήθη και χορός στρατιωτι-
κός Έλληνικός έξωθεν τού δώματος του Πανελληνίου.

Και τήν νύκτα ταύτην ή πόλις έδι έφωτίσθη γενι-
κώς, ως και τήν παρελθούσαν. Τό έσπέρας ή Α.Ε. έτί-
μησε τήν κατοικίαν του Κυρίου Κοντοσταύλου μέλους
τής επί τής Οικονομίας Έπιτροπής, και τού Πανελλή-
νίου όπου ήτον πολυάνθρωπος συναναστροφή, χορός
και δείπνος. Μετά τό δείπνον ή Α.Ε. άνεχώρησεν εις
Πόρον.

*Γενική έφημερίς, Έτος Δ', άρ. 32, έν Αίγινα 29 Άπριλίου 1829, σ. 125
— 126*

ΕΠΤΑΝΗΣΑ. ΙΟΝΙΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Συμμετοχή τού επτανησιακού λαού γιά τήν ίδρυση πα- νεπιστημιού στα Έπτάνησα (1820)

*Ο κόμης Γκυλφορντ περιδιοείοντας στα Έπτάνησα
γιά να βρεί χώρο κατάλληλο γιά τό πανεπιστήμιον (τήν
Ίόνιο "Ακαδημία) που ήθελε να ίδρύσει έφτασε καί
στήν Ίθάκη. Ο λαός γεμάτος ένθουσιασμό έσπευσε
να τον βοηθήσει σ' αύτή τήν προσπάθεια:*

«... Εύκόλυτερον να αισθανθής, σύ παρά να περι-
γράψω ένώ δύναμαι όσον ένθουσιασμών έπροξένησεν
ό έρχομός τοιούτου άνδρός... Περιερχόμενος ό Κό-
μης τά περίε τής πόλεως έπεθύμησε να μάθ ήν έπω-
λείτο και διά πόσον, μια τερπνοτάτη άνωφερής τοπο-
θεσία... , πλησίον τής πόλεως κειμένη... Τής τοπο-
θεσίας αύτης τό ήμισυ ήτο κτήμα του εύγενούς Κων/
νου Ζαρού και τό ήμισυ των εύγενών εξαδέλφων του...
Οι φιλογενέστατοι αύτοι άνδρες, μόλις ήκουσαν τήν
πρότασιν άπαρκατηγώς τήν έπρόσφεραν δωρεάν. Τήν
άκόλουθον ανήγη ό ζηλωτής των καλών τής πατρίδος
του... κόμης Νικόλας Βρετός, ύπαρχος τής νήσου...
έκήρυξεν εις τήν πόλιν ότι έκρήθη εύλογον να γενή αυ-
τοβέλτητος συνδρομή διά τήν δαπάνη του Έπιστημο-
νικού οικοδομήματος... και τοιούτους άγγελιοφόρους
έσπευσε εις όλην τήν νήσον. Κοινή άμιλλα και φιλοτι-
μία έκυρίευσε τότε τήν άρχήν: ένθουσίασε πολλά τόν
λαόν και τό παράδειγμα των Άρχηγών τής Έκκλησίας
και των φιλογενών άρχόντων τού τόπου. Οι άγορασίαι
άφικαν τήν αγοράν, οι ναύται τά πλοία, οι εργάται τήν
δικέλαν, οι έμποροι και τεχνίται έκλείων τά εργαστή-
ρια, οι εξωμυρταί έμβαιων εις τήν πόλιν άδιακόπως
και μικροί μεγάλοι, πτωχοί πλούσιοι, κληρικοί κοσμικοί

ἔτρεχον σωρηδόν εἰς τόν οἶκον τοῦ ὑπάρχου καί συγχοιρούμενοι ὁ ἕνας τόν ἄλλον ὑπεγράφοντο, ἄλλοι διά πέτρες, ἄλλοι διά ἀσβέστην, ἄλλοι διά πληρωμῆν ἐργατικῶν, καί ὁ γυμνός καί νησιτικός πτωχός ὑπέσχετο καί αὐτός τό ἡμεροκάματόν του. Ἐπρεπε νά στολίση τὰ φύλλα σου μέ τά σεβάστα ὀνόματα ὄλων τῶν συνδρομητῶν, ἀλλά δέν ἔβω πρόκειρον τό ὀνοματολόγιον· ἄρκει νά μάθης ὅτι τό κεφάλαιον τῆς συνεισφορᾶς ἐφθασεν εἰς 220 βαρκάδες πέτρες, 5745 βατζέλια ἀσβέστην ἄβρεχον καί 9628 ἐργατικά . . . Ἄλλά ἐτοιμάσου τώρα εἰς ἀκράσιν ἀκόμα χαρποισιτέρων ἀκουσμάτων. Αἱ γυναῖκες τῆς Ἰθάκης, ἀντίζηλοι τῆς δόξης τῶν ἀνδρῶν, ἔκαμαν καί αὐταί ἀφ' ἑαυτῶν συνασιν καί διά τήν σκέπην τοῦ οἰκοδομήματος ὑπεγράφησαν ὀνομαστί διά 9500 κεραμίδια καί οἱ καραβούριοι . . . ὑπεσχέθησαν νά μεταφέρουν τήν ξυλικήν καί καρφικήν ἀπό τοῦς ἀδριατικούς ἢ ἄλλους λιμένας ἀναυλά. Τοιοῦτος ἐδείχθη ὁ πατριωτισμός τῶν ἀξίων ἀναύλων τοῦ Ὀδυσσεύς, καί σημείωσε ὅτι ἡ νῆσος τῶν εἶναι πολλά πτωχή καί ὁ ἀριθμός ὄλων τῶν ἐγκατοίκων τῆς δέν ἀναβαίνει εἰς ἐπτά χιλιάδες»

Ἐπιστολή ἀνυμίου στό περ. «Λόγιος Ἐρμής» 1820, σ. 374 – 376

ΜΑΝΤΩ ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ

Ἄναφορὰ τῆς Μαντῶς Μαυρογένους στόν Ὅθωνα
Ἡ ἠρωίδα Μαντῶ διαμαρτυρεῖται γιατί ἡ ἐπιτροπή τοῦ ὄριστήκε γιά τίς ἀποζημιώσεις τῶν ἀγωνιστῶν τήν χαρακτηρίζει χήρα ἢ ἀπόμαχο καί – ἐπειδή ἦταν γυναίκα – δέν τῆς ἀναγνωρίζει τίς πολεμικές ὑπηρεσίες τῆς στόν Ἄγωνα

Μεγαλειότατε

. . . Ὡς πρός τήν περί οὗ ὁ λόγος σύνταξιν ἡ γραμματεία μ' ἐθεώρησεν ὡς χήραν γυναίκα ἢ ὡς ἀπόμαχον, ἀλλά ἡ ὑποφαινόμενη, Μεγαλειότατε, οὔτε χήρα ἦμον ποτέ, ἀλλά οὔτε ὑπανδρευμένη διά νά εἶναι δυνατόν νά κατασταθῶ χήρα, καί οὔτε εἰς τόν πόλεμον ποτέ ἐπληγθῆν διά νά κατασταθῶ ἀπόμαχος. Ὡς διά τίς ἄνω μνησθείσας διαταγῆς τῆς (ἡ ἐπιτροπή) δέν ἐγκρίνει νά ἔμβω εἰς τὰ δικαιώματα τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ, ὡς νά ἦσαν ἄλλης φύσεως αἱ πρός τήν πατρίδα ἐκδουλεύσεις μου ἀπό τίς ἐκδουλεύσεις τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν, καί ὡς τό ἔθνος εἰς τίς προκηρύξεις καί τὰ θεσπίσματα νά ἔκαμε ποτέ διάκρισιν μεταξύ τῶν ἀνδρῶν καί τῶν γυναικῶν τῶν στρατιωτικῶς ὑπηρετησάντων τήν πατρίδα ἢ ἄλλως πως θυσιασθέντων ὑπέρ αὐτῆς. Ἡ γραμματεία ἔπρεπε νά μέ θεωρήσῃ ὡς ἀγωνισμένην προσωπικῶς κατά τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος, ὡς θυσιάσασαν ὑπερόγκως χρηματικῶς ποσότητες ἰδικῆς μας, ὡς στρατολόγησασαν στρατιωτικῶς καί ἐκστρατεύσασαν κατά τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος καί ἐκπληρώσασαν καθήκοντα στρατιωτικά κατά τῆς ξηρᾶς αἰθάλασσαν καί τότε βρεβαία δέν ἤθελεν ἐξοικεῖν εἰς τό μέγα λάθος τοῦ νά μέ ἐκλάβῃ ὡς χήραν ἢ ὡς ἀπόμαχον. Ἐπρεπε νά σταθμίση τήν Β. Δικαιοσύνην μέ τίς ἐκδουλεύσεις καί τās θυσίας μου καί τότε, ἀν δέν μοι ἀνῆκε στρατιωτικός βαθμός, καθ' ὃ γυνή, νά μοι δοθῇ τουλάχιστον τό ἀνήκον μοι ἀριστεῖον, τό ὅποιον καί ἐγώ νά δύναμαι νά φέρω καί νά μοι δοθῇ καί μία προικοδόττης, καθῶς ἐδόθη καί εἰς τοῦς ἀξιωματικούς διά νά μή εὐρίσκωμαι μόνῃ ἐγώ παραπονεμένη μεταξύ τῶν ἀντιστῶν τῆς πατρίδος . . .

Ἄθῃναι τῇ 30 Μαρτίου 1840

Ἐλπίζουσα πάντοτε εἰς τήν δικαιοσύνην τῆς ὑποσημειοῦμαι
ἡ ἐπιθεστάτῃ ὑπήκοος
Μαδῷ Ν. Μαυρογένους

(Σωτηρίας Ι. Ἀλιμπίτη, Ἀἰ ἠρωίδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, Ἀθήναι 1933, σ. 301)

ΑΓΩΝΕΣ ΤΩΝ ΕΠΤΑΝΗΣΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ἠλίας Ζερβός Ἰακωβάτος

Καθῶς τό ἑλληνικό κράτος ποῦ ἰδρύθηκε μέ τήν ἑλληνική ἐπανάσταση περιέλαβε ἕνα πολύ μικρό μέρος τοῦ ἑλληνισμοῦ, δέν ἔπαψαν οἱ ἀγῶνες τῶν ὑπόδουλων περιοχῶν γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους καί τήν ἔνωσή μέ τήν Ἑλλάδα. Ἀγῶνες σκληροί στή Μακεδονία, τήν Ἠπειρο, τήν Κρήτη, τὰ Δωδεκάνησα, τήν Κύπρο, τήν Ἐπάνησο. Παντοῦ ὁ λαός ἀγωνίστηκε μέ θαυμαστή πίστη καί ἐπιμονή περιφρονώντας τίς διώξεις, τίς ἐξορίες, τοῦς μαρτυρικούς θανάτους. Στή σειρά τῶν ἐθνομαρτύρων καί τῶν ἀγωνιστῶν ξεχωριστή θέση κατέχει ὁ Ἐπανησίος Ἠλίας Ζερβός Ἰακωβάτος, ἀπό τήν Κεφαλλονιά, ποῦ ἀγωνίστηκε μέ θάρρος, πίστη καί συνέπεια ὄλη του τῇ ζωῇ γιά τήν ἔνωσή. Χαρακτηριστικό εἶναι τό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπό γράμμα ποῦ ἔστειλε στή γυναίκα του καί τόν ἀδελφό του ἀπό τό ἐρημόνησο τῶν Ἀντικυθήρων, ὅπου πέρασε πολλά χρόνια ἐξόριστος:

. . . Ὡς ὁμοῦ τρομάζετε τόν θάνατον, ἀλλά διατί νά μή τρομάζετε μάλλον τήν ζωὴν ὑπό τήν δουλείαν; Στρέψατε γύρω τὰ βλέμματά σας καί κοιτάξτε τήν ἀθλιότητα τοῦ τόπου καί τήν ἰδικήν σας θέσιν, διά νά αἰσθανθῆτε ποία εἶναι ἡ ζωῇ ὑπό τήν δουλείαν. Ἡμεῖς ταύτην τρομάζομεν καί ἀγωνιζόμεθα νά τήν ἀναλλάξωμεν μέ τήν ἐλευθερίαν ἡ μέ τόν θάνατον, διά τοῦτο καί μέ περιφρονούμεν . . .

τό ἐπτανησιακόν χῶμα, τό ὅποιον πατοῦν ἀκόμη τό βῆματά μας, αὐτό ἔα καλύψῃ καί τὰ ὄστα μας, ἀν οὐτως ἐπρωται. Ἡ τυραννία, ἥτις βιαίως καί αὐθαίρετως μᾶς ἐξεσφενδόνισεν ἐπί τοῦ ξηροῦ σκοπέλου, δύναται νά μᾶς ῖρησῃ καί εἰς τήν θάλασσαν, ἀλλά ἡμεῖς εἰς τήν ἐνεστώσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν δέν θέλομεν ποτέ ἐγκαταλεῖπει τό ἔδαφος, τό ὅποιον μᾶς ἔδωκε καί τήν ζωὴν καί τίς ἐφέλακε εἰς αὐτό διά μυστηριωδῶν καί ἀναποσπᾶστων τινῶν δεσμῶν. Ἡ πατρίς δέν ἐγκαταλείπειται κινδυνεύουσα ἡ πολεμομένη, ἀλλά ἀπό μόνους τοῦς δευλοῦς καί τοῦς ἐγκληματίας. Ὁ γενναῖος καί ἐνάρετος πολίτης εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἡ τήν διασώζει καί συνθᾶπεται μετ' αὐτῆς. Ἄλλως δέ ποία γῆ δύναται νά μᾶς δεχθῇ, ὅταν ἡ ἰδική μας δέν μᾶς χρεῖ; Αἱ Ἀθῆναι; Αὐταί ναί, εἶναι σήμερον ἡ μητρόπολις μας καί ἐπιθυμοῦμεν καί ἀπαυτοῦμεν νά μεταβῶμεν εἰς αὐτήν· οὐχὶ ὁμοῦς ὡς ἐξόριστοι καί κοσμοπλανεῖς, ἀλλά ἡ ὡς ἐλευθῆροι ἡ ὡς σηματοφόροι τῆς ἐθνικῆς μας ἀνεξαρτησίας.

Ἠλία Ζερβῶ Ἰακωβάτος. Ἡ ἐπί τῶν Ἀντικυθήρων αἰχμαλωσία μου καί ἡ τῶν συναγματοῦν μου 1857, ἐπιμέλεια καί προλεγόμενα Χρ. Σωτ. Θεοδώρου. Ἀθήναι 1922, σ. 76

Ἄο κερκυραϊκός λαός κατευοδώνει τόν Ἠλία Ζερβό Ἰακωβάτο, πρόεδρο τῆς ἐπτανησιακῆς βουλῆς

καθημερινόν τό παράδειγμα ἐκείνων, οἵτινες ὀρμώμενοι ἀπό τῶν κατωτάτων λαϊκῶν στρωμάτων, παρεσκευασμένοι δι' ἀρτιωτέρας παρασκευῆς εἰς τόν ἀγῶνα τοῦ βίου ὑπερτεροῦσι τοὺς ἔχοντας ἐνδόξους μόνον προγόνους καί καθιστῶσιν αὐτοὺς ὑπηρετάς ἑαυτῶν.

Ἀνάλογοι ἀρχαί διέπουσι τόν βίον τῶν ἐθνῶν, καί τήν στιγμὴν ταύτην ἐθεώρησα ὅτι εἶχον καθήκον νά ἐξάρω τό σημεῖον τοῦτο, πρὸς διαπαιδαγώγησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, συνιστῶν εἰς αὐτόν νά ἀρύηται ἐκ τοῦ παρελθόντος του διδάγματα διὰ τὰς ὑποχρεώσεις τὰς μεγάλας, τὰς ὁποίας ἔχει, ὅπως κατορθῶσιν εἰς τόν ἀγῶνα, τόν διεξαγόμενον μεταξύ τῶν λαῶν καί τῶν ἐθνῶν, νά μὴ ὑπολειφθῇ ἐκείνων, οἵτινες παρασκευάζουσιν ἑαυτοὺς καλύτερον καί ἀρτιώτερον, ἀλλὰ ὅπως

κατορθῶσιν, ἔχων ὑπὲρ ἑαυτοῦ καί τό λαμπρὸν παρελθόν, νά καταστήσῃ τό παρὸν ἀνάλογον πρὸς τόν σημερινόν πολιτισμὸν, καί παρασκευάσῃ κρείσσον τό μέλλον, ὅπως ἡ Ἑλλάς ἀναδειχθῇ ἀξία τῶν ἐλπίδων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δι' ἀπαραμίλλων ἀγῶνων τήν ἀνέστησαν εἰς νέον πολιτικόν βίον, καί τῶν προσδοκιῶν τοῦ νεπολιτισμένου κόσμου, ὃ ὁποῖος ἐχειροκρότησε τήν ἀνάστασιν αὐτῆς.

Διὰ τῆς ἐδραΐας καί ἀσφαλοῦς αὐτῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τό μέλλον... ἄς εἰσέλθωμεν εἰς τό νέο πολιτικόν στάδιον μετὰ τήν ἐναρξίν τοῦ νέου Συντάγματος σήμερον, κύριοι βουλευταῖ».

Οἱ ἱστορικοὶ λόγοι τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου ἀπὸ τοῦ 1909 μέχρι τοῦ θανάτου του. (Ἑκδόσεις ἑφημερίδος «Νέος Κόσμος») τομ. Α' σ. 74 – 75 – Δ. Κόκκινου, Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος τομ. 3 σ. 904 – 905

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Είσαγωγή	5 – 7
ΜΕΡΟΣ Α΄	
ΑΠΟ ΤΟ 15ο ΑΙΩΝΑ Μ.Χ. ΩΣ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΤΗΣ ΒΕΣΤΦΑΛΙΑΣ (1648)	9 – 106
'Αναδρομή στη μεσαιωνική εποχή. Τά κυριότερα χαρακτηριστικά της	9 – 13
Α. 'Η άρχή τῶν νέων χρόνων. 'Αναγέννηση	14 – 67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΤΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 15ου ΑΙΩΝΑ	17 – 22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ	23 – 26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: ΤΑ ΙΤΑΛΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ 14ο ΩΣ ΤΟ 16ο ΑΙ. ΕΘΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	27 – 28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΞΕΡΕΥΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΛΥΨΕΙΣ	28 – 35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄: ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ	35 – 51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄: Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΟ ΤΟ 16ο ΑΙΩΝΑ κ.έ. ΕΥ- ΡΩΠΑΪΚΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ	51 – 57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄: Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ	57 – 65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄ : Η ΑΝΤΙΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ	65 – 67
Β. 'Η ευρωπαϊκή ιστορία από τή συνθήκη τῆς Αύγουστας (1555) ὡς τήν εἰρήνη τῆς Βεσφαλίας (1648)	67 – 106
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΑΠΟ ΤΑ 1565 ΩΣ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ 30οῦ ΠΟΛΕΜΟΥ	68 – 75
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Ο ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1618 – 1548)	76 – 81
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 16ου ΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ	81 – 88
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 15ου ΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ	88 – 93
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄: Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ	93 – 106

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΕΣΤΦΑΛΙΑΣ ΩΣ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ (1648 – 1815)	107 – 175
A. Ή γενική κατάσταση τής Εύρώπης από τά μέσα του 17ου ὡς τίς ἀρχές του 18ου αἰῶνα	107 – 123
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Η ΑΓΓΛΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 17ο ΑΙ. Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΣΤΙΟΥ-ΑΡΤ (1603 – 1688)	108 – 113
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: ΑΠΟΛΥΤΗ ΜΟΝΑΡΧΙΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΙΔ΄ (1643 – 1715)	114 – 119
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 17ο ΑΙΩΝΑ	119 – 123
B. Ή Εύρώπη κατά τό 18ο αἰῶνα	123 – 164
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 18ο ΑΙΩΝΑ	124 – 129
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 18ο ΑΙ. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ ΙΕ΄ (1715 – 1774)	129 – 131
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ	131 – 134
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1775 – 1783). ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ Η.Π.Α.	134 – 137
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄: ΟΙ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ. ΦΩΤΙΣΜΕΝΗ ΔΕΣΠΟΤΕΙΑ	138 – 143
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄: ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΕΣ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 18ου ΑΙ.	143 – 148
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄: Η ΓΑΛΛΙΑ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ. ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ΙΣΤ΄ (1774 – 1792)	148 – 150
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄: Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1789 – 1799)	150 – 164
A. Ή μοναρχική περίοδος (1789 – 1792)	153 – 159
B. Ή δημοκρατική περίοδος (1792 – 1795)	159 – 161
Γ. Τό διευθυντήριο (1795 – 1799)	161 – 163
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ΄: Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΝΑΠΟΛΕΟΝΤΟΣ (1799 – 1815)	164 – 175
A. Ήπατεία (1799 – 1804)	164 – 166
B. Αὐτοκρατορία (1804 – 1815)	166 – 175

ΜΕΡΟΣ Γ'

**Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΑΙ.
ΩΣ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (1832)** 176 – 247

A. Ἡ δεύτερη περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας ..... 176 – 193

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α' : Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου
ΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ ..... 177 – 179

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' : Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 17ου ΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ
ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ ..... 179 – 193

B. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση (1821 – 1829) ..... 193 – 247

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α' : Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΛ-
ΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ..... 194 – 196

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' : ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΙΕΣ. Η ΦΙΛΙΚΗ
ΕΤΑΙΡΙΑ (1814) ..... 196 – 198

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' : ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ
(1821 – 1824) ..... 198 – 222

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ' : ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ
(1824 – 1829) ..... 223 – 238

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε' : Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ (1828 – 1831) ..... 238 – 246

Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ ΚΡΑΤΟΣ. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑ-
ΝΑΣΤΑΣΗΣ ..... 246 – 247

ΜΕΡΟΣ Δ'

**ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ ΩΣ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ
ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1815 – 1914)** 248 – 294

A. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἱστορία ἀπὸ τὴν εἰρήνην τῶν Παρισίων ὡς τὸ τέλος τοῦ
γαλλογερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870 ..... 248 – 266

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α' : Η ΓΑΛΛΙΑ ΑΠΟ ΤΑ 1815 – 1870 ..... 249 – 251

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' : Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΧΩΡΕΣ ..... 251 – 256

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' : ΑΓΓΛΙΑ ΚΑΙ Η.Π.Α. ΚΑΤΑ ΤΟ 19ο ΑΙΩΝΑ ..... 256 – 258

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ' : Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΥ-
ΡΩΠΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 19ο ΑΙΩΝΑ ..... 258 – 266

B. Ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ γαλλογερμανικοῦ πολέμου τοῦ 1870 ὡς
τὰ 1914 ..... 267 – 271

Γ. Ἡ ἑλληνική ἱστορία ἀπὸ τὴν κάθοδο τοῦ Ὁθῶνα ὡς τὴν ἔναρξη τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου (1833 – 1914)	271 – 294
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Ἡ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ (1833 – 1862)	271 – 279
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Ἡ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α' (1863 – 1913)	280 – 288
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ (1912 – 1913)	289 – 294
ΜΕΡΟΣ Ε'	
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ Α' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΩΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ	296 – 332
Α. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἱστορία ἀπὸ τὰ 1914 ὡς τὸ τέλος τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου (1914 – 1945)	296 – 324
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Ο ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1914 – 1918)	296 – 306
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Ἡ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ ΚΑΙ Ἡ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ (1922)	306 – 307
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΔΥΟ ΠΟΛΕΜΟΥΣ (1919 – 1939)	307 – 320
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1939 – 1945)	321 – 324
Β. Ὁ μεταπολεμικὸς κόσμος	325 – 332

Ἡ εἰκόνα τοῦ ἔξωφύλλου
«Ναυμαχία Πατρῶν» παραχωρήθηκε εὐγενῶς ἀπὸ
τὸ Ἐθνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν.

ΕΚΔΟΣΗ Γ', 1977 (VIII) — ΑΝΤΙΤΥΠΑ 140.000 ΣΥΜΒΑΣΗ 2827/31-3-77

ΕΚΤΥΠΩΣΗ — ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΧΡΥΣ. ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ Α.Ε

Επισημάνθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαίδευσης και Πολιτισμού